

C. C. F. M. LE ROUX

DE BERGPAPOEA'S VAN
NIEUW-GUINEA
EN HUN WOONGEBIED

II

DE BERGPAPOEA'S VAN NIEUW-GUINEA
EN HUN WOONGEBIED

DE BERGPAPOEAS VAN NIEUW-GUINEA EN HUN WOONGEBIED

DOOR

C. C. F. M. LE ROUX

TWEEDE DEEL

MET 87 AFBEELDINGEN OP 35 PLATEN, 3 FIGUREN IN DE TEKST,
1 GENEALOGISCHE TABEL EN 2 AANHANGSELS, RESP. VAN
MEVR. C. M. DE SITTER-KOOMANS EN J. KUNST

LEIDEN

E. J. BRILL

1950

Copyright 1950 by
Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap
*All rights reserved, including the right to translate or to reproduce
this book or parts thereof in any form*

PRINTED IN THE NETHERLANDS

INHOUD

Lijst der figuren in de tekst	VIII
Lijst der afbeeldingen	VIII

GEESTELIJKE CULTUUR

- XIV. Algemene geestelijke eigenschappen — Volkskarakter . 485
Critische beschouwing van het oordeel van diverse auteurs over de geestesgesteldheid der Bergpapoea's. Invloed van de geografische omstandigheden daarop. Maatstaven voor de intelligentie. Vindingrijkheid, bevattings- en aanpassingsvermogen. Voorbeelden daarvan. Levendige belangstelling voor Westerse zaken, vooral muziek. Uitwerking vliegtuig. Denkbeelden daarover. Groot vertrouwen in blanken. Ondernemingsgeest. Volksaard, deugden en ondeugden. Omgangsvormen. Wijzen van begroeting. Tranengroet. Samenvattend oordeel over geestelijke eigenschappen.
- XV. Tellen en rekenen — Maten — Tijdrekening — Windstreken — Kennis van kleuren — Gebarentaal 528
De telwoorden en talstelsels in gebruik bij de verschillende stammen in ons gebied. Betekenis der zelfstandige telwoorden. Tellen op vingers en lichaamsdelen. Aanwezigheid van het Australische parensysteem, naast het 5-talig, 10-talig en 20-talig stelsel. Handen en voeten als telraam, naast voorwerpen. Schelpensnoer, knoopjestouw en meetband. Kennis van meetkundige figuren. Wijze van oriënteren in ruimte en tijd. Windstreken. Tijdsindeling. Schijngestalten van de maan. Onderscheidingsvermogen voor kleuren; benamingen daarvoor. Beschrijving der gebarentaal.
- XVI. Beeldende kunsten — Dans, zang en muziek 554
Tekenkunst. Versieringen op pijlpunten en oorkokers. Geometrische figuren. Toempalmotieven. Plastiek. Rijendans, liefdesdans, rondedans, marschdans, danshuis, geestendansen, driftdans. Zangkunst op vrij hoog peil. Inhoud der gezangen. Sfeer. Het mondharpje.

XVII.	De varkensfeesten	586
	Bedoeling en oorsprong der grote en kleine varkensfeesten. Organisatie der feesten. Het feestterrein. Oprichting der varkenshuizen. Verloop der feesten. Rituele handelingen. Verbodsbepalingen. Sociale en religieuze betekenis.	
XVIII.	Godsdienst en magie	606
	De hogere geestenwereld. Personificatie van hemellichamen. Zonen maangoden. Aardgod. Heilig huwelijk tussen hemel en aarde. De lagere geestenwereld. Lucht- en aardgeesten. Geesten der afgestorvenen. Verblijfplaats der geesten. Toverij. Magische stenen. Afweermiddelen. Geestenbezweerders. Toverformules. Verschillende vormen van bezweringen in geval van ziekten, enz. Heksengeloof. Verbodsbepalingen. Koppensnellen en kannibalisme. Voorstellingen omtrent ziel en hiernamaals. Dromen. Voorstelling van het zielenland.	
XIX.	Maatschappelijk leven. — Clan- en stamorganisatie	642
	Weerspiegeling in aanleg en bouw van nederzetting en huizen. Vrouwen- en mannenhuizen. Clan- en stamindeling. Hoofden. Oorsprongslegenden. Indeling op genealogische en territoriale grondslag. Zielenaantal. Onderlinge verhouding der clans en stammen. Totemistisch twee-klassen-systeem. Betekenis der clan-namen. Rechtsbegrippen.	
XX.	Zedelijkheidsbegrippen.	679
	Ethische verhoudingen. Schaamtegevoel. Geslachtsleven.	
XXI.	Verloving en huwelijk.	697
	Verkeer tussen de sexen. Invloed der ouders op de keuze der echtgenoot. Huwelijksgebruiken. Bruidschat. Patrilineaal stelsel met een voorkeur voor het cross-cousin huwelijk. Monogamie regel. Polygamie geoorloofd. Verhouding tussen de echtelieden. Echtscheiding.	
XXII.	Geboorte en kind	717
	Kinderen zeer gewent. Vruchtafdrijving. Denkbeelden omtrent samenhang tussen cohabitatie en conceptie. Verloop der bevalling. Gebruiken met betrekking tot de placenta. Miskraam. Geboortefeest. Behandeling en opvoeding van zuigelingen. Naamgeving. Verbodsbepalingen. Kindersterfte. Initiatie.	

XXIII. Ziekten en geneeskunde — Leeftijdsgrens	731
Gezondheidstoestand. Meest voorkomende ziekten. Papoease geneeskunde.	
XXIV. Dood — Lijkbezorging — Rouwgebruiken	740
Doodsoorzaken volgens Papoea-opvattingen. Gebruiken bij het overlijden. Handelingen op de dag der begrafenis of bijzetting van het lijk. Grote verscheidenheid in wijze van lijkbezorging. Bijzetting in hurkende houding in dodenhuisje. Betekenis daarvan. Boomstellages. Platformmodellen. Mummificeren van lijken. Begraven van lijken. Lijkverbranding. Bijzetting schedels en beenderen. Rouwgebruiken. Insmeren met modder, verbranden huis overledene, enz. Vinger- en oorschelpmutilatie. Betekenis hiervan. Weduwendoodpijning.	
XXV. Taalkundige gegevens	776
Taalgebieden. Enige grammaticale opmerkingen.	
A. Alfabetische woordenlijst Nederlands — Moni en Dèm	809
B. 1. Alfabetische woordenlijst Moni — Nederlands	836
B. 2. Alfabetische woordenlijst Dèm — Nederlands	852
C. Systematische woordenlijst Nederlands — Moni en Dèm	863
D. 1. Zinnen en uitdrukkingen Nederlands — Moni	890
D. 2. Zinnen en uitdrukkingen Nederlands — Dèm	892
E. Vergelijkende woordenlijst Nederlands — Wolani, Ekari en Moni	896
F. Vergelijkende woordenlijst Nederlands — Ndani, Oeringoep en Pësëchëm	898
G. Vergelijkende woordenlijst Nederlands — Jabi, Simori, Ekari, Moni, Dèm, Oehoendoeni, Ingkipoeloe, Oeringoep, Pësëchëm, Saoeweri-Habfiferi en Goliath	901
Aanhangsel I: Petrografisch onderzoek der stenen bijlen en mes-	
sen van Nieuw-Guinea, door C. M. DE SITTER-KOOMANS.	914
Aanhangsel II: De inheemse muziek in Westelijk Nieuw-Guinea,	
door J. KUNST	921
Alfabetisch register van auteurs	997
Literatuur	999
Zaakregister	1015

LIJST DER FIGUREN IN DE TEKST

Fig.		Pag.
10.	Ornamentiek van Bergpapoeapijlen	562
11.	Schets van de opstelling der verschillende huizen tijdens een varkensfeest	590
12.	Overzichtskaartje van stammen en talen der Bergpapoea's	808

LIJST VAN AFBEELDINGEN

Afb.		Tegenover pag.
56.	Gebaar voor het bijzetten op de dodenstellage	516
57.	Gebaar voor het niet weten, niet begrijpen	516
58.	De amakanè-groet bij de Moni: de tepel wordt aangeboden	517
59.	Gebaar voor slapen.	517
60.	Pijlpuntversieringen van de Bergpapoea's	532
61.	Bamboekokertjes der Ekari	533
62.	De ontwikkeling van het toempalornament	533
63.	Oorversieringen der Ekari	533
64.	Magische stenen van Moni en Ekari	564
65.	Poppetjes van vruchtzaden, gebruikt als medium bij het uitdrijven van ziekten-veroorzakende geesten	565
66.	Danshuis te Waniboega in het Kemaboe-dal	580
67.	Mannenhuis te Koegapa, versierd met kaken van offerdieren en boomtakken, gebruikt bij de geestenbezwerings	580
68.	Als afb. 67, van dichtbij gezien	581
69.	Houten staketsel, afweermiddel tegen geesten, op de toegangsweg tot de ompaggerde kampong Bilorai, Doraboe-vallei	581
70.	Houten staketsel met bladertakken, afweermiddel tegen geesten	596
71.	Houten staketsel met bladertakken, afweermiddel tegen geesten. Kema-dal, kampong Sosiga-Waniboega	596
72.	Stok, waaraan pakje met bezweringskruiden, doorschoten met een pijl	597
73.	Ravijnwand der Waboe, met afgeschoten pijlen ter afweer van boze geest	597
74.	Verbodsteken in de kampong: afsluiting met rotandraad	612
75.	Verbodsteken nabij de tuinen	612
76.	Huis met antenne van rotandraad in kampong Bilorai (Moni, Doraboe-vallei), ter afweer van boze geesten en slechte mensen	613
77.	Antenne van dichtbij gezien. Doraboe-vallei	613
78 en 79.	Afweertekenen in de tuinen, tevens verbodstekenen	628
80.	Offerplaats in het bos voor de zielen der voorouders, met offerstokken	628

Afb.	Tegenover pag.
81. Offerdier, waarbij oude vrouw met bladertak de geesten verdrijft	629
82. Tafeltje met resten van maaltijden als offer aan de zielen der voor- ouders	629
83. Geestenbezweerder van de Ekari-stam (Tigi-meer), met pruik en touwgordel	644
84. Pëmalı-teken op het zadel van de Maratara-berg, van opzij gezien	645
85. Idem, van voren gezien	645
86. Huiselijk tafereeltje bij de Moni in het Kemaboe-dal	692
87. Zwangerschap	692
88. Primitieve hutten en gelagah aan de rand van een Moni- kampong (Doraboe-vallei). Hier wachten de vrouwen haar be- valling af	693
89. Een dergelijke hut, van dichtbij gezien	693
90. Als afb. 88 en 89. Zwangere vrouwen bij de hutten	708
91. Papoea-deur met afbeelding van een moeder met kind, afkomstig van Siëboe (Jauer, Laagvlakte-Papoea's)	708
92. Conisch toestel bij de Dëm, waar nageboorte en navelstreng worden begraven.	708
93. Platform in de Dëm-kampong Tombe, voor hetzelfde doel als afb. 92	709
94. Korfvormig toestel bij de Dëm, ter bewaring van de uitwerpselen van de pasgeboren zuigeling bij de pagger tussen twee huizen.	709
95. Korfvormig toestel bij de Moni, opgesteld in de tuinen. Bestemd voor hetzelfde doel als afb. 94.	709
96. Gezicht in dodenhuisje, waarin gemummificeerd lijk is bijgezet	740
97. Hetzelfde huisje van dichtbij	740
98. Dodenhuisje in tjemara-boom, Moni, Doraboe-vallei	741
99. Hetzelfde huisje, van opzij gezien.	741
100. Dodenstellage, bestaande uit platform in Kemandora (Moni).	756
101. Vervallen dodenhuisje	756
102. Schedel in boom. Detail van afb. 98	757
103. Een schedel, bijgezet in een boomholte	757
104. Dodenhuisje in zware boom	772
105. Dodenhuisje met twee lijken, beiden in gehurkte houding	772
106. Man met gemutileerde rechterhand, welke meestal wordt gespaard.	773
107. Man met beide handen gemutileerd	773
108. Pelieten	914
109. Glaucofanieten	915
110. Waigeo, kampong Urbinasopen: zingen voor de gramfoon	932
111. Mannendans te Manooi	932
112. Mannendans te Manokwari	933
113. Haaiensistrum van Biak	933
114. Haaiensistrum van Biak	933

Afb.		Tegenover pag.
115.	Mondharpjes	948
116.	Spleettrom van de Humboldt-baai	948
117.	Danssperen van de Noordkust	948
118.	Dansstaven	948
119.	Trom van het eiland Japèn	948
120.	Trommen van de Waropèn-kust	948
121.	Getailleerde trom van het eiland Wakdè	949
122.	Tromvormen	949
123.	Tromvormen	949
124.	Dierplastic op een trom van de Geelvink-baai	949
125.	Trom met snijwerk, Sentani-meer	949
126.	Eén-snarig bamboe-idiochord van de Schouten-eilanden	949
127.	Het blazen van de heilige fluiten te Kaptiau (Noordkust)	949
128.	Noordkust. Fluitorkestje van de schooljeugd (Ambonnesse fluiten).	949
129.	Schelptrompetten	964
130.	Houten trompet van de Noordkust	964
131.	Houten trompet, Humboldt-baai	964
132.	Bamboe brulbuizen	964
133.	Marind-anim van de klasse der gehuwde mannen	964
134.	Danssperen	965
135.	Marind-anim-trommen	965
136.	Trommen van de Zuidkust	965
137.	Marind-anim met trom	965
138.	Bamboe- en houten trompetten	965
139.	Houten trompet den Digoel-Papoea's	965
140.	Klapper-ocarina's van de Marind-anim	965
141.	Snorrebot van Marind-anim.	980
142.	Snorreboten	980

VEERTIENDE HOOFDSTUK

ALGEMENE GEESTELIJKE EIGENSCHAPPEN — VOLKSKARAKTER

Op de moeilijkheden waarmede het volkenkundig onderzoek tijdens de grote wetenschappelijke expedities naar het centrale bergland te kampen heeft, hebben wij in de inleiding van dit boek reeds gewezen. In het bijzonder treden deze op bij het doorgronden van de geestelijke gesteldheid. In de vele reisbeschrijvingen, expeditieverslagen en wetenschappelijke verhandelingen, die wij thans over de Bergpapoea's in ons gebied bezitten, vindt men over talrijke plaatsen verspreid meer of minder uitvoerige beschouwingen, korte mededelingen en opmerkingen omtrent hun aanleg, karakter en gezindheid. Als regel worden daarbij door de verschillende explorateurs vergelijkingen getrokken met onze eigen opvattingen omtrent zeden en gewoonten, hetgeen voor een juiste beoordeling van de psyche dezer bergbewoners velerlei gevaren met zich meebrengt. Ongetwijfeld zijn in de primitieve cultuur der Bergpapoea's dezelfde krachten werkzaam als in onze moderne. Men ontdekt bij hen in aanleg alle elementaire eigenschappen van de menselijke geest, maar deze hebben zich in een dikwijls geheel andere richting ontwikkeld dan bij ons, zodat hun geestelijke cultuur bepaalde vormen vertoont, die sterk afwijken van de onze. Tijdens de korte duur der expedities is het uiteraard niet doenlijk de eigen aard en het juiste karakter dier cultuur behoorlijk te onderkennen, ook al is men gewapend met een gedegen kennis van de culturen van andere primitieve volken.

Geestesgesteldheid

Alvorens de indrukken weer te geven, die ik zelf bij de bevolking in het westelijk deel van het centrale bergland heb opgedaan, moge ik hier eerst het algemene oordeel laten volgen, dat bekende onderzoekers als BIJLMER, LAM en WIRZ te dien aanzien geven over de door hen bezochte stammen.

In het zo vlot en boeiend geschreven populair-wetenschappelijk werk van den anthropoloog BIJLMER over zijn laatste expeditie naar de Bergpapoea's, getiteld: „Naar de achterhoek der aarde”, schetst deze auteur de Tapiro van het Nassau-gebergte als volgt (48, p. 77): „Zijn deze mannen, zonder kleeren, hijkans zonder huistaad en met een minimum aan kunst, zijn deze „wilden” halve beesten? Allerminst. Wild kan men deze menschen toch wel terecht noemen, daar ze immers geenerlei aanraking hadden met Westersche of Oostersche cultuur en hun geheele leven slechts de hen omringende natuur is aangepast. Wild, zooals we een niet gekweekte bloem wild noemen. Maar allerminst in den zin van bloeddorstig of boosaardig. Want het zijn echte menschen. Al naar gelang van de omstandigheden zijn ze vriendelijk of nurks, gemoedelijk of balsturig, ijverig of laks, voortvarend of gemakzuchtig en hun reactie is juist zooals we dat van onze medemenschen gewend zijn. Zij hebben over recht en onrecht, trouw en ontrouw, of om het in één begrip samen te vatten, over rechtschapenheid dezelfde opvatting als wij. Onze woorden vatten elkaar niet door het verschil van taal, maar onze gedachten verstaan elkaar als grootheden van dezelfde orde. Als menschen begrijpen we en worden we begrepen.”

Hoe de botanicus LAM over de bewoners van de Swart-vallei denkt, moge blijken uit de volgende aanhaling uit zijn „Fragmenta Papuana” (30 (e), p. 325): „De Timorini is, ook in ons oog, volop mensch, maar primitief; ik meen daarmee uit te drukken, dat zijn gedachtenleven veel meer onbewust is dan het onze, meer „dierlijk”, veel minder ingewikkeld en veel minder gemakkelijk combineerend. Wij kunnen hen beschouwen als een soort tusschenvorm tusschen het „verstandige” zoogdier als hond of paard, en ons; ik laat mij niet uit over de plaats van dien tusschenvorm. In hen schuilen dezelfde kiemen van goed en kwaad als in ons. Elken dag, elk uur, elk oogenblik worden wij weer getroffen door uitingen, die wij juist zoo bij ons eigen ras aantreffen. Hun maatschappij is als de onze, op sterk verkleinde en vereenvoudigde schaal.” LAM typeert daarna op rake wijze de verhoudingen tussen ouderdom en jeugd, stelt hun deugden en ondeugden tegenover elkaar en komt dan evenals BIJLMER tot het besluit, dat de Bergpapoea's wat hun karaktertrekken aangaat tenslotte mensen zijn net als wij.

De ethnoloog WIRZ, die aan de geestelijke eigenschappen van dezelfde groep Bergpapoea's een geheel hoofdstuk wijdt, geeft over hen

het volgende, wel zeer gunstige oordeel (32, p. 44): „Es ist ein grosser Irrtum wenn man glaubt das hinter allen fremden Dingen des weissen Mannes etwas Geheimnisvolles, Zauberkräftiges vermutet wird, und so kann ich ruhig sagen, dass ihre geistigen Fähigkeiten, vor allem ihre Erfassungskraft hinter derjenigen der Träger der Expedition aus den verschiedensten Teilen des Archipels der Dajaks und Javanen, Balinesen, Sundanesen und Atjehern kaum nachstehen. Im Gegenteil — die Dajak vielleicht ausgenommen — sind unsere Papua entschieden viel regeren Geistes, viel erfinderischer, erfassen viel rascher als die meisten Völker des malayischen Archipels. Überall griffen unsere Papua zu, halfen mit wo es etwas zu tun gab, während dem unsre Sträflinge erst nach mehrfacher Aufforderung Hand anlegten, meistens aber die Papua allein arbeiten liessen, denn diese standen nach ihrer Meinung tief unter ihnen, vor allem weil sie keine Kleider trugen, und sich nie badeten.”

In deze schilderingen van de algemene geestesgesteldheid onzer Bergpapoea's treft mij allereerst de bijzondere nadruk, die BIJLMER en LAM — ook nog op andere plaatsen in hun beschrijvingen — leggen op het feit, dat de Bergpapoea's 'echte mensen' zijn. Hadden zij dan verwacht, zo zou ik willen vragen, in de onbekende gebieden van Nieuw-Guinea's binnenland een ander soort mensen aan te treffen dan wij; mensen met sterk afwijkende lichamelijke en geestelijke kenmerken? Dit zou in strijd zijn met de uitkomsten, die de anthropologie en de ethnologie ons overal hebben opgeleverd, want deze wetenschappen hebben ons nu wel met zekerheid geleerd, dat de huidige mensheid, ondanks alle verschillen die er zijn, niet alleen naar haar lichamelijke maar ook naar haar geestelijke eigenschappen een eenheid is. Alle geleerden, die zich met de studie van de zogenaamde primitieve mens hebben bezig gehouden, zijn het daarover eens, dat ook de cultuurarmsten reeds een betrekkelijk hoge mate van ontwikkeling te zien geven. Aan het bestaan van cultuurlozen geloofst niemand meer. Ook LÉVY-BRUHL, de om zijn studiën van de 'primitieve mentaliteit' zo bekende geleerde, verkondigt uitdrukkelijk de fundamentele eenheid van structuur van de menselijke geest (195, p. 21). VAN EERDE (180, p. 26) schreef enige tientallen jaren geleden: „Ook de laagststaanden in ontwikkeling onderscheiden tusschen goed en kwaad; het goede wordt geprezen en beloond, het kwade verafschuwd en gestraft. Begrippen van recht en onrecht, mijn en dijn, vond men bij allen, zoo mede het bewustzijn geen onrecht te

moeten aandoen; ieder wenscht een veilig bezit van zijn leven, zijn vrijheid, zijn vrouw, zijn kinderen, have en goed. Overal wordt oprechtheid, trouw, mildheid, gastvrijheid, beleefdheid jegens den naaste gewaardeerd; gevoel van saamhoorigheid en solidariteit bestaat bij primitieven, dapperheid wordt door hen geëerd."

Aan de Bergpapoea's is geen enkele menselijke eigenschap vreemd. Men vindt onder hen goede en slechte individuen, en tussenvormen. Zij horen ten volle thuis in de familie der Hominidae, waarvan de dichter van Dreizehnlinden zo treffend juist heeft gezegd:

Menschen sind die Menschenkinder
 Aller Zeiten, aller Zonen,
 Ob sie unter Birkenbüschen
 Ob sie unter Palmen wohnen;

 Ob sie vor dem Christengotte
 Ob vor Wodan sie sich bücken,
 Ob sie sich in Lumpen bergen
 Oder sich mit Purper schmücken.

De conclusie dat de Bergpapoea's 'echte' mensen zijn, is slechts een bevestiging van een bij de ethnologen reeds lang vaststaande waarheid, die voor alle primitieve volken ter wereld geldt. Men denke niet, om de woorden van DUYVENDAK te gebruiken (199a, p. 491), „dat men nog ergens zoiets als den „oermensch” met zijn „oereigenschappen” in levenden lijve zal aantreffen”. Ook de schijnbaar zo primitieve Bergpapoea's hebben reeds een lange evolutie-weg afgelegd. Het feit dat zij nog in het steentijdperk leven, al is het ook het hyper-moderne, heeft onwillekeurig de gedachte opgewekt aan intellectueel inferieure wezens. LAM komt naar mijn gevoelen met zich zelf in strijd door de Bergpapoea enerzijds te willen beschouwen als een soort tussenvorm tussen het 'verstandige' dier en ons, anderzijds als 'echte' mensen, net als wij. Deze zelfde tegenstrijdigheid komt ook tot uiting, wanneer hij de Bergpapoea's prijst als een rustig, vreedzaam, gemoedelijk en plooibaar volk en daarna van hen zegt (30 (e), p. 326): „In zulk een volk vinden we het beste van het dier tot menschen staat verheven; en wij voelen ons veel nader tot hen dan bijv. tot den door opheffing van zijn isolatie uit het evenwicht geraakten Jong-Javaan”. Dit laatste moge in zoverre

waar zijn, als ook de gemaaktheid, het snobisme en het parvenu-achtige van sommige grote-stadsmensen ons afstoten en daarentegen de natuurlijkheid, de rechtschapenheid en de eenvoud van den landman ons aantrekken. Wat echter de vergelijking van de Bergpapoea met het dier betreft, spreekt in LAM teveel de bioloog, die deze natuurmens wil opnemen in de algemene ontwikkelingsketen der levende wezens en dan voor hem een plaats zoekt tussen de hoogst ontwikkelde dieren en de volwaardige mens. Met dit streven kan ik mij geenszins verenigen, daar de prae-historici reeds met duidelijke bewijzen hebben aangetoond, dat zelfs de palaeolithische mens al hoog menselijk ontwikkeld moet zijn geweest, zoveel te meer dus de hedendaagse neolithische mens.

De Bergpapoea is geen ander soort mens dan wij, al noemen wij hem ,primitief'. Wanneer men hem beschouwt in vergelijking met andere primitieve en half-cultuurvolken in de Indische Archipel, dan ziet men slechts graduele beschavingsverschillen, die op het gebied van de materiële cultuur het sterkst spreken. Niet minder dan die volken zijn ook de Bergpapoea's volop mens, noch wild, noch barbaars, noch dierlijk. In hen zijn alle kiemen aanwezig voor ontwikkeling tot een hogere cultuur. Door hen het praedicaat ,wild' toe te kennen — een betiteling die in de volkenkunde voor primitieve volken reeds lang heeft afgedaan — blijkt dat ook BIJLMER zich nog niet geheel aan de gedachte kan onttrekken, dat deze steentijd-mensen geestelijk minderwaardig zijn. Moge deze uitdrukking voor die Papoea-stammen in de laagvlakten, waarbij kannibalisme en koppensnellen nog in zwang zijn, in populaire zin wellicht te aanvaarden zijn, voor de over het geheel genomen vreedzame, landbouwende bevolking van het hooggebergte wekt de naam ,wilden' ondanks de verzachting die BIJLMER er aan geeft en ondanks het feit, dat hij hen op andere plaatsen (bv. 131a, dl. I, p. 252) duidelijk tekent als „volledige mensen", onwillekeurig onjuiste gedachten op. Wanneer men ziet hoe hoog WIRZ de Bergpapoea's geestelijk wel aanslaat door hen wat hun levendigheid, vindingrijkheid en bevattingvermogen betreft, verre te verheffen boven de door hem genoemde in cultuur reeds zo hoog staande volken van de Maleise Archipel, dan kan men moeilijk van ,wilden' spreken.

Zo ver als WIRZ zou ik in mijn oordeel niet durven gaan, daar ik onze kennis van de psyche, de zeden en de gewoonten der Bergpapoea's nog te beperkt acht om nu reeds dergelijke vergelijkingen te kunnen

trekken. Ik zal mij bepalen tot het nauwkeurig weergeven van die handelingen en gedragingen, welke hun geestesgesteldheid, hun karaktertrekken en hun talenten duidelijk typeren zonder daarbij te vervallen in het trekken van vergelijkingen met ons zelf, daar wij de cultuur dezer primitieven nu eenmaal niet kunnen afmeten aan onze moderne.

De Bergpapoea is geheel afhankelijk van de geografische omstandigheden waaronder hij leeft. Deze drukken haar stempel niet alleen op zijn materieel, doch ook op zijn geestelijk beschavingsbezit; immers, zijn gehele bestaan is ten nauwste verbonden met de hem omgevende natuur. Zoals bij alle natuurvolken het geval is, zijn zijn overpeinzingen en uitvindingen in hoofdzaak gericht op het gebruikmaken van het goede dat de natuur hem biedt en het bestrijden van de werkelijke of de vermeende kwade invloeden, die daarvan uitgaan. In de omgang met mannen en vrouwen bemerkt men hoe hun gedachten voortdurend en in hoofdzaak zijn gevestigd op de noodzakelijke bezigheden voor het dagelijks onderhoud: op concrete zaken als de tuinbouw, de varkensteelt, de jacht, de visvangst en de handel, op de bereiding van het eten, de verzorging van de kleine kinderen en zo meer. Bijzondere voorvallen waaraan zij hun aandacht en zorgen moeten wijden, komen weinig voor. Naar abstracte dingen gaat hun belangstelling in de dagelijkse gesprekken zelden uit. Toch komt deze duidelijk tot uiting in de geregelde zorg voor de afweer van boze geesten en kwade invloeden, die de individuen of de gehele gemeenschap bedreigen. Ook wanneer men des avonds in de mannenhuizen zijn oor goed te luisteren legt, vooral wanneer er gasten op bezoek zijn en de om het haardvuur geschaarde groepen met aandacht luisteren naar de verhalen van de ouden van dagen of naar de reeksen van aanroepingen op zangerige toon van een voorzanger, die als bij een lange litanie in koor worden beantwoord, komt men tot de overtuiging, dat ook de Bergpapoea zich af en toe boven de sfeer van het gewone dagelijkse leven verheft en er zijn eigen geestesleven op na houdt.

Intelligentie

Een belangrijke maatstaf voor de intelligentie dezer bergstammen zijn de prestaties die hun materiële cultuur ons te zien geven. Al mogen deze in vergelijking met die van andere primitieve en half-cultuurvol-

ken in Melanesië, Indonesië en elders ter wereld nog op een lage trap van ontwikkeling staan, toch hebben zij reeds een zodanige hoogte bereikt als men slechts kan verwachten van volwaardige mensen, die over een goede verstandelijke aanleg beschikken. De beschrijvingen van de verschillende onderdelen van het stoffelijk beschavingsbezit der Bergpapoea's leveren bewijzen in overvloed van de dikwijls vernuftige wijze waarop zij de voortbrengselen uit het planten-, dieren- en delfstoffenrijk voor hun levensonderhoud hebben weten aan te wenden. Men denke hierbij slechts aan hun opschik, wapens en werktuigen, hun tuin-, huizen- en bruggenbouw, hun vuurbereiding en zoutwinning. Al moge dat materiële cultuurbezit in vergelijking met hetgeen men bij hoger ontwikkelde volken ziet, nog zo gebrekkig zijn, eenvoudig is het zeker niet. Het getuigt van een grote vindingrijkheid en een behoorlijk nadenken. Trouwens, het feit alleen reeds dat de Bergpapoea's kans hebben gezien om zich uit het zwervende jagers- en verzamelaarsleven, dat zij evenals hun rasgenoten in de laagvlakten in het verleden ongetwijfeld zullen hebben geleid, op te werken tot gezeten tuinbouwers en varkenstellers, is een bewijs voor een vrij hoge intelligentie. Alle onderzoekers zijn het daarover eens dat de Bergpapoea zich op bewonderenswaardige wijze aan de hem omringende natuur heeft aangepast en daaruit zodanig voordeel heeft weten te trekken, dat hij een werkelijk menswaardig bestaan leidt.

Het is moeilijk, welhaast ondoenlijk, zich tijdens de korte duur der expeditie en met de geringe taalkennis een goed algemeen oordeel te vormen over de verstandelijke vermogens, de natuurlijke begaafdheden en de karaktertrekken van de Bergpapoea en vooral om te dien aanzien nog onderscheid te leggen tussen de verschillende stammen en volksgroepen. Daarbij komt dat men onder dit natuurvolk evenals bij ons moderne mensen sterk uiteenlopende typen aantreft, van zeer schrander tot ogenschijnlijk dom, van moedig tot bepaald laf, van luidruchtig en opdringerig tot ingetogen en stil, van uiterst vriendelijk en openhartig tot wantrouwig, van hartelijk gastvrij tot bijkans vijandig, van eerlijk en oprecht tot hebzuchtig en diefachtig toe. En al naar gelang onze onderzoekers in de dikwijls zeer korte tijd van hun verblijf onder hen met bepaalde individuen te maken hebben gehad, lopen hun ontdekkingen en de daarop gegronde qualificaties van de karaktertrekken

nog al uiteen. Daarbij komt nog dat ook de Bergpapoea ongetwijfeld anders optreedt tegenover de Europeaan, die zijn taal en zijn zeden niet kent, dan tegenover zijn stamgenoten. Zijn ware karakter leert men eerst kennen door hem lange tijd en ongemerkt gade te slaan in de omgang met zijn soortgenoten.

Van de verstandelijke vermogens der Bergpapoea's heb ik bij de stammen in het westelijk deel van het centrale bergland over het geheel genomen een gunstige indruk verkregen. Steeds heeft het mij bij mijn ondervragingen van de bevolking verwonderd hoe snel zij uit de weinige woorden die ik van de taal machtig was, aangevuld met de nodige gebarentaal, in de meeste gevallen mijn bedoelingen wisten op te maken. De doorsnee Bergpapoea heeft dan ook een goed bevattingsvermogen. Hij observeert zowel personen als dingen scherp. De eigenaardigheden in de karakters van de deelnemers aan de expeditie had hij gauw door en hij hield daarmee rekening.

Merkwaardig is het hoe goed hij Maleise en Hollandse woorden in zich opneemt en zelfs moeilijke woorden met sch-klank kan nazeggen. De deelnemers aan de ARCHBOLD-expeditie deden dezelfde ontdekking op (66, p. 96). Mijn onvolprezen gids en inlichtingenbron bij de Dëm-stam, het hoofd Igoen van de nederzetting Tombe, kende na een 2½ maand verblijf van de expeditie mijn naam en die van enkele andere expeditieleden en sprak ongeveer een 20-tal Maleise woorden, als toewan, soldadoe, strappan, senapang, besi, nasi, ikan, oebi, pisang, garam, enz. Trouwens, daarin stond de Bergpapoea niet alleen; ook bij de Mamberamo-Papoea's rondom Pionierbivak deed ik in 1926 dezelfde ervaring op. Acht jaren later rapporteerde een bestuursambtenaar die daar op tournee was, dat men mijn naam nog kende en naar mij vroeg.

Als gids bij de topografische werkzaamheden, vooral bij waarnemingen op hoog gelegen observatiepunten, bleek hun grote terreinkennis en snelheid van begrip. Men gaf de meest waardevolle inlichtingen. Zij beschikken over een goed voorstellingsvermogen en een scherp gevoel voor richtingen en afstanden. Dit kwam bijzonder tot uiting bij het construeren van terreinvoorstellingen op de grond of een ander plat vlak. Voor het verkrijgen van een globale indruk van een te verkennen landstreek en het aanvullen van de gemaakte terreinschetsen, vooral met het oog op de juiste benamingen, is dit bij de vluchtige terreinopnamen tijdens expedities een bijzonder goed hulpmiddel.

Bij alle stammen vond ik hiervoor steeds grote belangstelling. Bergketenen werden met zandophoping, hoge bergtoppen met keien, rivierlopen met rotanrepen en touwtjes, nederzettingen met schelpjes of grote kralen aangegeven. Nadat ik de reeds bekende hoofdpunten uit het terrein had uitgezet — natuurlijk zuiver volgens de windstreken — en nadat onze Papoea's daaraan hun goedkeuring hadden gehecht, beijverde men zich om alle terreinvoorwerpen daartussen op hun plaats te brengen. Nauwlettend zagen de omstanders toe, of de uitvoerder bergtoppen, rivierlopen en nederzettingen wel op de juiste plaats en in de goede richting legde, en of geen belangrijke rivierlopen of nederzettingen werden vergeten. Herhaaldelijk greep een van de toeschouwers in en bracht, dikwijls na enige discussie, de nodige verbeteringen aan. Wanneer ik de aldus verkregen terreinvoorstelling opruimde en de volgende dag opnieuw met hen reconstrueerde, was het steeds een verrassing te zien hoe juist men hetzelfde terreinbeeld terug kreeg. Hieruit heb ik een uitstekende indruk gekregen van de intelligentie der Bergpapoea's en van hun belangstelling voor zaken, die binnen hun begrip vallen, en waarvan zij blijkbaar het nut inzien.

Bij de ondervragingen op ethnografisch gebied, vooral wanneer het ging over onderwerpen betreffende hun geestelijke cultuur, was het echter veel moeilijker om hun belangstelling gaande te houden, daar men in het laatste geval geheel was aangewezen op de geringe taalkennis die men bezat, aangezien gebarentaal daarbij bijna niet is toe te passen en aanschouwelijke voorstellingen evenmin zijn te geven. Zij verloren daarbij spoedig alle aandacht en gingen met hun landgenoten een gesprek aan over geheel andere zaken dan wel staarden zij met een air van volkomen afwezigheid voor zich uit, zodat men hen als het ware uit hun overpeinzingen moest wakker schudden. Het meest probate middel om in zo'n geval hun aandacht weer op het onderwerp te vestigen, was het tonen van een mooi kauri-schelpje. Dit werkt altijd als een magneet. Zodra zij het in hun bezit hadden, kon ik weer een tijdje doorgaan met hen uit te horen. Dit middel was echter ook gevaarlijk, want de meesten bleken schrander genoeg om het uit te buiten door telkens een nieuw schelpje te vragen, voor zij wilden verder gaan. Om bij een *èramo mè*, een medicijnman van de Ekari-stam, de lange bezweringsformule er uit te krijgen, met de nodige herhalingen voor een juiste weergave, moest ik achtereenvolgens 6 schelpjes neertellen.

Het zou verkeerd zijn uit het bovenstaande de gevolgtrekking te maken dat de Bergpapoea niet in staat zou zijn, zijn aandacht voldoende lang aan één onderwerp te wijden of dat zijn denkvermogen spoedig uitgeput zou raken. De schuld ligt bij ons, daar wij door nagenoeg volslagen gebrek aan taalkennis niet in staat zijn behoorlijk met hen van gedachten te wisselen. Wanneer men de vergaderingen op het dorpsplein of in de mannenhuizen bijwoont, vooral wanneer er gasten aanwezig zijn, kan men lange gesprekken beluisteren met een levendig debat van verschillende zijden over allerlei zaken, die de belangen van de clan of de familiegroep uitmaken. VAN EECHOUD (57, p. 136) typeert hen zeer goed met te zeggen: „Het zijn groote redenaars, bij de minste aanleiding worden lange redevoeringen afgestoken, die met veel „Schwung” en veel gebaren worden voorgedragen. Gewoonlijk luistert daar niemand naar, maar dat schijnt het enthousiasme van den redenaar in het minst niet te bekoelen”.

Wanneer wij de intelligentie der Bergpapoea's zouden willen afmeten aan hun kennis op het gebied van tellen en rekenen en aan hun uitingen op kunstgebied, dan slaan zij een zeer slecht figuur. Hierop kom ik in de hierna volgende hoofdstukken terug.

De algemene indruk, die ik van alle bergstammen in ons gebied heb gekregen, is, dat de Bergpapoea noch dom, noch traag kan worden genoemd; integendeel, hij is levendig van geest en voor allerlei dingen, die binnen zijn bevattingsvermogen liggen, toont hij de grootste belangstelling. De ondervinding door onze onderzoekers in andere streken van het hooggebergte opgedaan, stemt daarmee overeen. Wat na behoorlijke opleiding en onderwijs is bereikt bij verschillende Papoea-stammen in de laagvlakten en de kuststreken, kan men voor ons gebied lezen in de geschriften van missionarissen en zendelingen en voor wat betreft het Australische gebied, waar men in dezen veel verder is, in de werken van den bekenden gouverneur MURRAY. Om een paar voorbeelden te noemen: in Merauke ontpopten de Marind-anim zich als goede handwerkslieden; in de kerk toonden zij hun intelligentie als misdienaars, organist en zangers van Latijnse kerkliederen; bij MURRAY (112a, p. 110) kan men lezen, hoe de Papoea's in de Territory of Papua allerlei lagere betrekkingen in de overheidsdienst vervullen, dat zij geschikt zijn voor het werk op de plantages bij het tappen van rubber, voorts als motorist en bedienaar van de telefoon kunnen dienst doen en zelfs in de operatiekamer een narcose weten toe te dienen.

Mij zou het niet verwonderen, indien onze Bergpapoea's het in de toekomst even ver brengen. Met verbazing heb ik aanschouwd, hoe bevattelijk de Papoea-jeugd was op het Zendingsschooltje aan het Paniaimeer; hoe een Ambonese goeroe een aantal van die jonge steentijdmenssen in enkele maanden de eerste beginselen van het rekenen, van ons letterschrift en van de Maleise taal bijbracht. Men zou op grond daarvan geneigd zijn de verwachtingen ten aanzien van de voortgezette ontwikkeling dezer jeugd hoog te spannen. Voorzichtigheid is in dezen echter geboden, daar de ondervinding door missionarissen en zendingen opgedaan bij het onderwijs aan verschillende primitieve volken, heeft geleerd, dat het bevattingsvermogen met het klimmen van de jaren afneemt en dat het dan niet meer mogelijk blijkt de leerstof uit te breiden. Dit verschijnsel schijnt zich voor te doen bij de intrede van de puberteitsleeftijd. Het sexuele leven neemt de primitief dan zo sterk in beslag, dat het lijkt alsof het zijn verstand benevelt. Dit heeft pater TILLEMANS ervaren bij de Papoea's aan de Oeta- en Mimika-kust. De intelligentie der jeugd is daar zodanig, dat haar verstandelijke ontwikkeling maar tot een bepaald peil is op te voeren, dat vrij laag is, waarna een volkomen stilstand intreedt. Van de Bergpapoea-jeugd heeft deze missionaris echter veel grotere verwachtingen.

Alle onderzoekers geven hoog op over de levendige belangstelling, die de Bergpapoea's betoonden voor ons Europeanen, voor de verschillen in landaard onder de overige leden van de expedities en voor de talloze wonderlijke zaken, die de vreemdelingen hadden medegebracht. Het rasonderscheid tussen de expeditieleden had hun bijzondere belangstelling, waarbij de overheersende positie der blanken hun natuurlijk niet ontging. Een grote bezienswaardigheid was voor hen steeds een zich badende en inzepende Europeaan. Maar vooral genoten zij van het werk onzer waterrotten, de Dajaks, bij het slaan van bruggen en het doorwaden van stroomversnellingen. Dit werk wekte ten zeerste hun verbazing op.

Al onze bezittingen werden, onder talrijke uitroepen en tekenen van verwondering, bekeken. Alles moesten zij in de handen hebben om te betasten en te onderzoeken. Men hield niet op met het stellen van vragen omtrent de betekenis, de wijze van vervaardiging en het gebruik van de verschillende voorwerpen, die van hand tot hand gingen. Vergelijkingen werden voor wat de materialen betreft getroffen met hun

eigen grondstoffen. Zo werd bij de Dèm-stam de stof van onze kleren, vooral die der gebreide goederen, vergeleken met het breiwerk (*wèb*) van hun tassen, terwijl het leer onzer schoenen voor *oewòm asi*, d.i. varkenshuid, werd versleten.

Schrijfmachine, horloges, meetinstrumenten, potlood en vulpen, alles werd met aandacht aanschouwd, maar zij kregen tenslotte zoveel zonderlinge dingen te zien, dat zij zich over niets meer verwonderden. Zeer goed wisten zij echter uit alles die dingen te kiezen, waarvan zij voor hen zelf het practische nut inzagen. In de allereerste plaats natuurlijk bijlen, kapmessen en gewone messen, maar ook papier om sigaretten van te rollen en vooral lucifers, waar zij spoedig het gebruik van leerden kennen, waren van hun gading. Mijn vriend Igoen bij de Dèm-stam geurde met een sigarettenaansteker, die hij van mij ten geschenke had gekregen en waarvoor hij geregeld bij mij kwam om hem met benzine te vullen.

Op muziek zijn de Bergpapoea's verzot. Wanneer 's avonds in het bivak de radio werd aangezet, liep het mannenhuis leeg en zat een ieder tot het einde toe met stomme verwondering te luisteren. Ook het spelen op de mondharmonica was een grote attractie en zowel Igoen, het Dèm-, als Kimoegoealolè, het Moni-hoofd, bewaarden zo'n instrumentje als hun grootste schat in de nettas en verschillende malen betrapte ik hen in het mannenhuis, terwijl zij poogden er tonen aan te ontlokken.

Overweldigend succes heb ik aan het Paniai-meer gehad met het fonograafapparaat voor het opnemen van gezangen. Het vertrouwen in ons was zo groot, dat een ieder zich voor het toestel liet brengen en bereid was te zingen. Het was steeds een genot te zien met welk een stomme verbazing, die weldra oversloeg in grote vreugde en hilariteit, de zanger en het talrijke auditorium reageerden op het ten gehore brengen van de verrichte opname van hun eigen stemmen en liederen. Voor mijzelf was EDISON's geniale uitvinding steeds opnieuw een bekoring; wat moet er wel niet zijn omgegaan in het gemoed van deze natuurmensen, die hun stemmen zagen gevangen in dat wonderlijke toestel.

Een geweldige indruk maakte voorts steeds het schieten met de karabijn; natuurlijk als demonstratie. Als doel werd daarbij gewoonlijk een petroleumblik gekozen gevuld met water, dat op een grote afstand voor een dikke boom werd geplaatst. Bij het afgaan van het schot krompen de Bergpapoea's die voor het eerst zulk een vertoning meemaakten zon-

der uitzondering van schrik ineen, waarna zij in koor hun *kai, kai*-geroep ter verjaging van de boze geesten aanhieven. Schoorvoetend werden dan het spuitende blik en de doorboorde boom in ogenschouw genomen onder de gebruikelijke uitroepen en tekenen van verwondering. Evenals aan alle andere vreemde zaken die wij hun vertoonden, waren zij ook aan dit schieten spoedig gewend; men doorstond de schoten ten slotte zonder schrik en uit eigen beweging rende men naar de boom om de uitwerking van het schot te bekijken. Steeds drong men er op aan om de demonstratie voor nieuw aangekomen landgenoten te herhalen. Wanneer dezen bij het knallen der schoten de schrik om het hart sloeg, hadden zij het grootste plezier dat hun opzet gelukt was.

Een ontzettende gewaarwording voor de bergbevolking moet wel de aankomst zijn geweest van het eerste vliegtuig, dat in 1936 boven de bewoonde dalen en valleien van het hooggebergte heeft rondgevlogen en laag boven het Paniai-meer heeft gecirkeld, evenals de eerste landing van een vliegtuig op dit meer, een half jaar later. Wat er toen in hun gedachten is omgegaan, welke voorstelling zij zich van dit wonder der Westerse techniek hebben gemaakt, heb ik helaas niet door onderzaging kunnen vaststellen. Daarvoor was mijn taalkennis te gering. DE BRUIJN (82, p. 17) vernam echter enige jaren later van de bevolking, dat men zeer beangst uit de vissersprauwen was gesprongen, en naar land gezwommen. Er was toen juist een groot varkensfeest; de varkens werden in het water geworpen, en iedereen vluchtte de rimboe in. De zendeling VICEDOM vertelt van de Mount-Hagen-stammen het volgende (147, p. 131): „Als sich das Flugzeug dem Bodem näherte verschwanden alle irgendwo im Gras, sie warfen sich auf der Erde und bebten innerlich so vor Angst, dass sie ihre Notdurft nicht mehr halten konnten. Wohl jeder hatte damals mit seinem Leben abgeschlossen. Einem solch ungeheurem Geist zu begegnen war keine Kleinigkeit“.

Bij de komst van de expeditie in het merengebied was de bevolking reeds zo bekend met de vliegtuigen, dat zij er niet de minste angst meer voor toonde. Op mijn vraag, of het vliegtuig een *taoe* of *eniya*, d.i. een geest was, kreeg ik een stellig ontkennend antwoord. Het was een *woekoma*, welk woord een samenstelling is van *woe* = ‚krijgsgehuil‘ en *koma* = ‚prauw‘; alzo een ‚brulprauw‘, waarmede het watervliegtuig met zijn denderende motoren heel juist is getypeerd. Dit neemt niet weg dat bij het verschijnen van het eerste vliegtuig, toen de meerbe-

woners nog geen aanraking met de blanken hadden verkregen, hun gedachtengang wel een geheel andere kan geweest zijn. Immers, ook VICEDOM zegt van de Mount-Hagen-bewoners: „Die Mbowamb erfuhren bald genug, dass die Europäer auch Menschen waren”.

Bij mijn terugkomst van de Oost-patrouille waren enkele Ndani- en Moni-stammen uit de Doraboe-vallei met mij mede gegaan naar het hoofdbivak aan het Paniai-meer. Toen zij voor het eerst de vliegtuigen zagen naderen, waren zij duidelijk aan een hevige innerlijke ontroering ten prooi. Zij sloegen de armen om mij heen onder het herhaaldelijk uiten van hun vriendschapsbetuigingen: „*amäkane*” en „*dolepanoea*”. Maar toen de beide vliegtuigen met donderend geweld op een 100 m hoogte over onze hoofden schoren om voor het bivak op het meer te kunnen landen, sloegen zij van schrik plat in de modder. Zeer spoedig waren ook zij echter aan het schouwspel der machines gewend en was alle angst er voor verdwenen.

Bij de Mamberamo-papoea's deed ik tijdens de expeditie 1926 gelijke ervaring op. Aanvankelijk toonden zij bij de eerste vlucht van het watervliegtuig enige angst en vroegen zij met grote verbazing „*tàrara idiom* = valt hij niet?” Toen zij zagen hoe rustig het watervliegtuig weer op de rivier landde en naar de wal taxiede, begaven zij zich zonder enige vrees op de pontons van het toestel en wilden zelfs mee de lucht in. Nu behoeft dit vertrouwen dezer natuurmensen in de wonderbaarlijke zaken, die de blanken in hun land brengen, niet te zeer te verwonderen, daar de Mamberamo-bewoners door de vele expedities die het Pionier-bivak als uitgangspunt hebben gehad, reeds met zovele onzer westerse uitvindingen hadden kennisgemaakt, dat zij zich eigenlijk over niets meer verbazen. Al die vreemde, voor hen volkomen onbegrijpelijke zaken, horen blijkbaar bij ons. Men aanvaardt ze zonder meer. Terwijl het opstijgen en landen van de vliegtuigen voor ons steeds een schouwspel bleef, dat ons bekoorde, keken zij er ternauwernood naar om. Veel meer belang stelden zij in eenvoudige zaken, waarvan de betekenis meer tot hen doordrong. Zo had de expeditiearts, die een paar valse tanden in zijn gebit had, de gehele dag een stoet Papoea's om zich heen, die het uithalen en weer inzetten van de tanden wilden aanschouwen.

Volkomen in tegenstelling tot mijn verwachtingen was ook de houding van de zo schuwe Rivier-papoea's rondom Splitsingsbivak in het

westelijk deel van het grote bekken der Meervlakte, die nog zeer weinig aanraking met blanken hadden gehad. Ik had zeker verwacht, dat de gehele bevolking in die streek door een zodanige schrik zou worden bevangen bij de nadering van het vliegtuig, dat zij voor geruime tijd de bossen in zou vluchten. Het tegendeel bleek waar; bij de nadering van de grote vogel en de daling op de rivier nabij een zandbank stroomde de bevolking van alle kanten toe en dromden zij om het toestel tezamen, alsof zij door een grote magneet werden aangetrokken. Toen wij naderhand per prauw in hun gebied aankwamen, bleek de gehele voorraad aan levensmiddelen en andere expeditiebehoeften, die op de oever onder tentzeilen was gedeponneerd, verdwenen. Trots en alsof zij zich in het geheel niet bewust waren van diefstal te hebben gepleegd, liepen de mannen met mooie schaamlappen rond, die zij hadden verkregen door de groepszeilen van imitatieleder aan stukken te scheuren.

Wanneer ik mijn ervaringen, zowel die opgedaan bij de Bergpapoea's als bij de laagvlakkebewoners, in haar geheel overzie, kom ik tot het besluit dat deze primitieven veel minder geschokt bleken door onze technische wonderen dan ik had verwacht. Zij verliezen zeer spoedig de belangstelling voor het merendeel van de door ons medegebrachte zaken, wanneer zij er tenminste niet het onmiddellijke nut van inzien. Het merendeel der dingen valt geheel buiten hun begrip, zodat zij ook geen moeite doen om hun gedachten er op te concentreren. Zij aanvaardden ons en de dingen die wij meebrengen als een complex van volkomen onbegrijpelijke zaken. Door het grote vertrouwen dat men over het algemeen genomen in de blanken stelt, past men zich echter snel bij al het nieuwe aan.

Het vertrouwen in de vreemdelingen bleek o.a. uit het dadelijk aanvaarden van onze geneesmiddelen en het zonder bedenken proeven van al onze voedingsmiddelen. Kininepillen tegen koorts, *sa togwi* (*sa* = pijn, ziekte, *togwi* = rillen), vonden bij de Dèm gretig aftrek. Bijna overal in de bivaks, ook in streken waar het contact pas was bewerkstelligd, liet men gewillig oude wonden reinigen en verbinden, en toonde men zich daarvoor zeer dankbaar. De toeloop op de dagelijkse polikliniek bij den Inlandsen arts aan de Wisselmeren was groot.

Buitengewoon succes had Dr. BROUWER, onze expeditiearts, in het bivak te Masiga in het Midden-Kema-dal, waar wij enige weken ver-

bleven, met de behandeling van framboesia-patiënten. Men toonde niet de minste angst voor het toedienen van de salversaainjecties. Verrassend was dan ook de uitwerking. Kinderen, die onder de framboesia-gezwollen zaten, kwamen een week na de behandeling volkomen genezen in ons bivak terug, terwijl de moeders uit dankbaarheid als geschenk oebi, suikerriet en pisang meebrachten.

De meeste onzer levensmiddelen vielen bij de Bergpapoea's in de smaak. Alles wat men hen voorzette, werd bekeken, beroken en daarna geproefd. Vooral op ons spek uit blik (*M. bambà wòrò* = varkensvet) en gestoomde rijst (*M. soerabaja nòta* = soerabaja oebi) was men verzot. Gezouten vis werd echter overal met een minachtend neusophalen terzijde geschoven.

Het vertrouwen in ons bleek ook uit de bereidwilligheid, waarmede zich zowel mannen als vrouwen overal onderwierpen aan de talrijke lichaamsmetingen van den anthropoloog, al was daarbij het kaurischelpje als beloning dan ook een groot lokaas. Ik heb steeds vermeld gestaan, hoe betrekkelijk gewillig en onbevreesd de meesten dezer primitieven allerlei maten met de meetlat en de passers van zich lieten nemen aan schedel, lichaam en ledematen. Hoe zij hun gebit lieten bekijken, vingerafdrukken van zich lieten nemen en zich smaakproeven en prikken in de vinger voor bloedgroepbepaling lieten welgevallen. Alleen het nemen van haarmonsters ging niet overal even vlot. In sommige streken o.a. in Delosi en Agindora verzette men zich daar beslist tegen. LAM deelt mede (30(e), p. 366, 367), dat in het Swart-dal de reeds door den anthropoloog verkregen haarmonsters moesten worden teruggegeven. Naar mijn gevoelen moet de verklaring hiervan gezocht worden in de overal ter wereld verbreide magie omtrent de bijzondere levenskrachten, die niet alleen in het hoofd en het bloed, in nagels en tanden, maar ook in het haar van de mens zetelen. In het primitieve denken geldt de sterke groëikracht van het haar als een bijzondere verrijking van de levenskrachten en door het wegsnijden daarvan offert men een deel daarvan op, een deel van zich zelf.

Klagen sommige onderzoekers, o.a. JONGEJANS bij de Swart-valleibewoners, over de moeite die zij hebben gehad om de mensen voor de fotografische lens te krijgen, bij de stammen in het westelijk deel van het centrale bergland lieten mannen, vrouwen en kinderen gewillig toe, dat men elke gewenste fotografische opname van hen maakte, al kostte

het bij de vrouwen wat meer moeite dan bij de mannen. Zelfs gelukte het, zowel tijdens de expeditie 1926 onder de Dèm als nu tijdens de expeditie 1939 van het Aardrijkskundig Genootschap, om verschillende scènes, zoals het kappen met de stenen bijlen, het maken van vuur, een krijgdsans, en zo meer, in elkaar te zetten voor de kinematografische opnamen, waarbij enkele personen zelfs niet onverdienstelijk acteerden. Voorwaar, een groot verschil met de ondervinding opgedaan bij de laagvlakte-bewoners, o.a. de schuwe Meervlakte-papoea's, die over het algemeen een heilige vrees toonden voor het fotografische apparaat en zelden waren over te halen om daarvoor ook maar een korte tijd te poseren.

Wat betreft het herkennen van personen, dieren en andere voorstellingen op foto's en platen, was het resultaat daarvan bij de Dèm en Moni verrassend goed. Op de ter plaatse gemaakte afdrucken van foto's, die van henzelf genomen waren, herkende men vrij spoedig onder grote verbazing en hilariteit de betrokken personen. Op een groepsfoto wist men met name alle afgebeelde personen aan te wijzen. Zeer grote belangstelling had men voor de portretten van mijn vrouw en kinderen, die van hand tot hand gingen en allerlei vragen ontlokten omtrent aantal, woonplaats, kleding, enz. In het Kema-dal ontmoette ik drie mannen van de Dèm-stam, die de lange reis van uit het 100 km oostwaarts gelegen Nògòlò-dal hadden ondernomen om aldaar zout te kopen en andere transacties te voeren. Ik toonde hun foto's door mij tijdens de expeditie 1926 van een aantal van hun stamgenoten gemaakt, waarop zij tot mijn grote verbazing aanstonds een drietal personen herkenden met naam en woonplaats o.a. mijn ouden vriend Igoen uit Tombe.

RAWLING deed in 1913 bij de Bergpapoea's aan de Otakwa gelijke ervaringen op. Hij schrijft (6, p. 184): „Portraits were at once recognised”. CATOR (50, p. 25) toonde aan de Dzjõnggoenaë van Itodah foto's van Papoea's van de Noordkust, die ze, naar hij zegt, vrij vlug herkenden. Een ander geluid laat echter JONGEJANS horen. Van de Swart-vallei-bewoners zegt hij (25, p. 49/50): „Het zien van foto's gaf hun bovendien groote moeilijkheden, terwijl ze ook niet begrepen, dat dit het resultaat van fotografeeren was. Sommigen meenden met een spiegeltje te doen te hebben en grepen — als aapjes — aan de achterzijde van de foto naar het beeld. Anderen weer hielden de foto absoluut verkeerd en zagen ook blijkbaar in het geheel niets”.

Ook door het vertonen van platen en tekeningen heb ik, in navolging van andere onderzoekers, de intelligentie zowel van mannen als vrouwen op de proef gesteld, waarbij de eersten het van de laatsten wonen. Afbeeldingen van dieren, waarvoor ik prentenboekjes had meegebracht, werden met de grootste belangstelling bekeken, terwijl men elkaar allerlei bijzonderheden aanwees. Zij hadden niet de minste moeite om hun eigen diersoorten, als varkens, kangoeroes, koeskoes, casuarissen, papegaaien en paradijsvogels te herkennen. Met diersoorten die hun onbekend waren, zaten zij terecht verlegen. Bij de Dèm werd een paard een *kwa aboea* = een grote hond, een koe een *wam aboea* = een groot varken. Bij de Moni kreeg een geit de naam *wòrò womè* = varken-hond, terwijl een kip werd *wòrò bega* = varkenvogel. RAWLING kwam tot de juiste conclusie: „Every animal had to come under the category of dog, pig, wallaby or cuscus”. Met landschapsbeelden en stadsgezichten wisten zij begrijpelijk geen raad. De in het boek van WIRZ afgebeelde ethnografica der Swart-vallei-bewoners wisten zij echter bijna alle dadelijk met de juiste naam aan te duiden.

RAWLING (6, p. 184) maakt nog een zeer juiste opmerking, wanneer hij zegt: „The subject of a photograph, if present, usually assumed a sickly grin and would refuse to look”. Zowel bij de Dèm, Moni als Ekari kreeg ik daarvan duidelijk een bevestiging. Men is zichtbaar bang voor zijn eigen beeld, hetzij als foto dan wel als spiegelbeeld. Stilstaande wateren heeft men niet veel in het hooggebergte, zodat zij weinig gelegenheid hebben om hun spiegelbeeld enigszins scherp te aanschouwen. Met zekerheid kon ik echter vaststellen dat zij dit beeld kennen. De Ekari noemt zijn spiegelbeeld in het water *èmaoetia*; hij ziet daarin de ziel die in het onderlijf zetelt en die na de dood langs de rivier naar zee gaat. Zowel bij de Bergpapoea's als bij de laagvlakte-stammen in de Meervlakte langs de Mamberamo deed ik de ondervinding op, dat spiegeltjes als ruilmiddel in den beginne niet gewild zijn. De meeste Papoea's, zowel mannen als vrouwen, die ik in een spiegel hun beeld liet zien, maakten een afwerend gebaar en keerden zich van het voorwerp af. Op den duur echter overwonnen verschillenden hun angst en betrapte ik hen er meermalen op, dat zij zich zelf heimelijk achter een huis in het gekregen spiegeltje zaten te bewonderen.

Nog een aardig staaltje van de gemoedelijkheid en het bijzondere

vertrouwen dat de Bergpapoea's in ons stelden wil ik hier vermelden. In de kampong Tombe kreeg ik een geheel gezin, man, vrouw en twee kinderen op bezoek, afkomstig uit de landstreek Agindora. Zij hadden een driedaagse tocht achter de rug en brachten, gebonden aan een pikolan, een groot, zwaar varken in het bivak, dat zij voor 10 schelpjes aan mij wilden verkopen. Helaas was mijn voorraad geheel uitgeput en was het wachten op een nieuwe aanvoer, die over acht dagen per opkomend dragertransport uit de Meervlakte kon worden verwacht. Met de nodige gebarentaal door de hand tegen de zijkant van het hoofd tegen het rechteroor te leggen, het hoofd daarna zijwaarts te neigen en aldus acht malen het bij hen gebruikelijke gebaar voor slapen en overnachten (D. *oetawè*) te hebben gemaakt en door verder de beide gesloten vuisten tegen elkaar te hebben gelegd (D. *jàgà noàk*), het gebaar voor 10, kon de verkoper van het varken aan het verstand worden gebracht, dat hij over 8 dagen zijn 10 kauri-schelpjes in ontvangst kon nemen. De koop werd bezegeld door op een stukje papier een bon uit te schrijven voor 10 schelpjes, welke bon zorgvuldig opgevouwen in het borsttasje werd geborgen. Nadat vrouw en kinderen ieder nog een mooi kralensnoer ten geschenke hadden ontvangen, vertrok de man voldaan weer over de bergen huiswaarts, het varken in ons bezit latend. Prompt 8 dagen later verscheen hij weer in het bivak en op vertoon van zijn bon mocht hij uit het blik met schelpjes, dat intussen was gearriveerd, de mooiste exemplaren uitkiezen, hetgeen dan ook op minutieuze wijze geschiedde, daarbij geholpen door een paar vrienden, die de schelpjes met hem van alle kanten bekeken en er hun goedkeuring aan verleenden. Voorwaar, een 'doux pays', waar men met inachtneming van de nodige takt zo vertrouwelijk en gemoedelijk met de mensen kan omgaan!

Een parallel van hetgeen mij hierboven in 1926 bij de Dèm overkwam, vindt men bij VAN EECHoud (57, p. 135), die in zijn schets van Auki-Auki ibo, de grote Auki — het invloedrijke en vooruitstrevende hoofd bij de Simori in het Mapia-dal — schrijft: „Zoo was het typisch, dat hij een varken, bij gebrek aan bijlen en kigi's op de bon verkocht”.

De ondernemingsgeest der Bergpapoea's blijkt wel zeer duidelijk uit het sterke verlangen van velen in het merengebied, vooral onder de daar wonende Dzijnggoenaoe, de Moni-clan, om het land der Soerabaja-mènè te zien. Reeds COLIJN had na zijn beklimming van de

Carstensz-berg enige op de zuidhellingen daarvan wonende Bergpapoea's een uitstapje laten maken naar Babo, het emplacement der N.I. Petroleum Maatschappij. CATOR nam na zijn eerste tocht naar het merengebied enige Dzjônggoenaoe-mannen uit Itodah mee naar Fakfak en bij mijn aankomst te Ambon voor de voorbereiding van de expeditie logeerde op het erf van den Resident Kigimoeajakigi, de grote sonowi uit Koegapa, met twee jeugdige zonen van Zoalekigi, het hoofd van Itodah.

Tijdens een bespreking van de expeditieleden op het kantoor van den Resident werd Kigimoeajakigi binnengeleid, netjes gestoken in jas en broek met een bamboehoed op het hoofd. Na de hoed te hebben afgezet ging hij de kring rond en gaf aan ieder een handdruk. Zonder enige verlegenheid nam hij een sigaret uit de koker die de Resident hem aanbood, stak die met een lucifer aan en plaatste zich daarna op een stoel in de kring. Rustig antwoordde hij op de hem door den tolk gestelde vragen, onderwijl de as van zijn sigaret, net als wij, in het op de tafel staande bakje deponerende. Enige weken lang kwam hij mij gedurende mijn verblijf te Ambon herhaaldelijk in het hotel opzoeken, waar ik met behulp van Sitanala, den bestuursassistent aan de Wisselmeren, tal van volkenkundige gegevens uit zijn mond kon optekenen. Al was het steeds onder geleide, toch bewoog onze Bergpapoea-hoofdman, zo per vliegmaschine overgeplaatst uit het hedendaagse steentijdperk in het hypermoderne leven, in de havenplaats Ambon met haar aanzienlijk verkeer, zich ogenschijnlijk zonder enige vrees en volkomen op zijn gemak in het stadsgewoel. Hij maakte gebruik van de taxi's en stapte de toko's in en uit, waar alles zijn belangstelling had. Een bewoner van het platte land bij ons, die voor het eerst in een grote stad komt, zou zich niet beter weten te beheersen dan hij.

Toch trad na ruim een maand verblijf duidelijk het heimwee bij hem op. Kigimoeajakigi werd stil en teruggetrokken, terwijl hij herhaaldelijk zijn verlangen te kennen gaf om spoedig naar zijn bergen terug te keren. Ook scheen hij een malaria onder de leden te hebben, wat op zijn gemoedstoestand een duidelijke invloed had. Hij was blij aan boord van de gouvernementsstomer te kunnen stappen, die hem naar de Etna-baai vervoerde. Nog meer verheugd was hij, toen ik hem een paar dagen na aankomst aldaar in het vliegtuig liet stappen en met de geiten en kippen, die de Resident hem geschonken had en die

de grootste schat vormden, die hij uit de wereld der blanken had medegebracht, veilig in Enarotali aan de oever van het Paniai-meer aan land zette, waar hij door zijn clangenoten, mannen, vrouwen en kinderen als een uit den dode herrezene werd aangegaapt en verwelkomd. Kigimoeajakigi zelf stapte trots als een pauw rond met de geiten aan een touw en de kooi met kippen in de hand. Daarna ging het in optocht naar zijn stam-kampong Koegapa, waar hij natuurlijk als de held van de dag is vereerd en uren en urenlang in het mannenhuis verhalen heeft moeten opdissen over de wonderlijke wereld der blanke mensen, die hij enige maanden lang had aanschouwd. Van welk een waarde zou het geweest zijn, indien ik die verhalen had kunnen aanhoren en begrijpen.

Drie weken later zag ik hem terug. Gelukkig niet in de Westerse kledij waarin ik hem te Ambon zag, maar in zijn tenue van sonowi en krijgsoverste van Koegapa; de grote kromme peniskoker parmantig recht omhoog gestoken, de fraaie siertas met varkensslagtanden en bandoulière over de linker schouder geslagen, het gelaat rood beschilderd met de glanzend witte varkensslagtanden door de neus gestoken en de boog met een bundel pijlen in de hand. Welk een gedaanteverwisseling!

Hoe is het mogelijk, heb ik mij afgevraagd, dat deze natuurmensen over een dergelijk geweldig aanpassingsvermogen beschikken. Het geval van deze Bergpapoea toch staat niet alleen. Men leze het verhaal van de vijf Kapaoekoe-mannen aan boord van de K.P.M.-stomer, de „Rochussen”, op de rede van Babo, die COLIJN daar op Bergpapoea-wijze kwamen begroeten (51, p. 201) en die zelfs nog verder met hem mee wilden. „Welk een ondernemingslust van deze bergbewoners!”, roept COLIJN terecht uit. Tijdens onze expeditie boden zich aan de meren telkens liefhebbers aan voor een vliegtochtje naar het land der Soerabaja mènè. Zij hadden er gaarne een dik varken voor over. Slechts enkelen, o.a. Zoalekigi, het hoofd van Itodah, konden wij in de gelegenheid stellen heen en terug te vliegen naar de Etna-baai.

Volkvaard

Thans het een en ander omtrent de karaktereigenschappen van de Bergpapoea, zijn goede en kwade, zijn deugden en ondeugden. Over het algemeen is de Bergpapoea geprezen om zijn onbevangingheid en

gemoedelijkheid. In zijn omgang met ons betoont hij zich zeer joviaal en hulpvaardig. Wat dat betreft steekt hij zeer gunstig af tegen de Papoea's der Meervlakte en het Van Rees-gebergte, waarmede ik kennis maakte. Bij het opslaan van de bivaks, werd als regel en zelfs ongevraagd de behulpzame hand geboden bij het aandragen van bivakmateriaal, als rondhouten, boomschors, rotan en palmladeren, en van brandhout en water. In het begeleiden van de patrouilles van het ene dal naar het andere en het dragen van lasten toonden zij zich naar mijn ondervinding over het algemeen niet zo bereidwillig als andere onderzoekers daarvan wel gewagen (WIRZ 32, p. 38). Er was steeds veel overredingskracht voor nodig, waarbij de kauri-schelpjes, ijzeren bijlen en messen, die als beloning in het vooruitzicht werden gesteld, de doorslag gaven. Had men hen echter eenmaal overgehaald, dan vervulden zij hun taak goed. Aangenaam deed het steeds aan te zien met welk een zorg de hoofdman van het geleide de weg voor ons baande; omgevallen boomstammen en takken werden opgeruimd, stekellianen die het pad versperden zorgvuldig weggekapt. Bij het doorwaden van de bergstromen of het passeren van de slingerende rotanhangbruggen werd op de meest voorkomende manier op letterlijke wijze de behulpzame hand geboden en allerlei lasten van de dragers naar de overkant gebracht. Gleed ik eens uit over een glibberige boomstronk of een gladde rolsteen in de rivier, dan schoten mijn vrienden Igoen en Kimoegealolè onder een uitroep van medelijden ogenblikkelijk toe om mij op de been te helpen. En zo betoonden zij talrijke andere kleine attenties meer, als het dragen van de veldfles, etensdrager, jachtgeweer en wat dies meer zij.

Maar ook tegenover hun soortgenoten, vooral hun vrouwen en kinderen en ouden van dagen, zijn zij galant. In het terrein ziet men den man steeds vooruit lopen, nauwkeurig acht slaande dat hen niets kan overkomen, vooral bij het passeren van zware terreinhindernissen en zwiepende gammele rotanhangbruggen en vondertjes.

De Bergpapoea is levendig van aard, vrolijk en goedlachs. Zij zijn altijd tot schertsen bereid. Wanneer wij trachtten iemand met het een of ander kunstje in de val te laten lopen, zaten de omstanders die er reeds mee op de hoogte waren met spanning op de uitslag te wachten en barstten in een onbedaarlijk lachen uit als de toeleg gelukt was.

Een hekel heeft de Bergpapoea er echter aan om beschaamd of ver-

legen te worden gemaakt. Enige malen heb ik meegemaakt, dat expeditieleden de spot van anderen wilden opwekken door iets aan de opschik, in het bijzonder aan de peniskokerdracht van een persoon, te veranderen. Zij ontstaken dan in toorn, die zich bij de Ekari uitte in de merkwaardige driftdans, waarvan CATOR (55, p. 17) het eerst gewag maakte. Op zijn hakken, stampvoetende en in enigszins gebogen houding, met de armen de beweging van het afschieten van een pijl nabootsende, met rollende ogen en onder het voortdurend uitstoten van een krijgsgeschreeuw, voert de man minutenlang een soort dans uit, waarbij de omstanders rustig toezien, totdat hij tot bedaren komt. Het is een uiting van drift en ook een wijze om zijn argumenten kracht bij te zetten, die bij de Ekari algemeen gebruikelijk is. DE BRUIJN (72, p. 54) zag haar ook in praktijk gebracht bij de onderhandelingen over de betaling van de bruidschat.

Men kan niet zeggen dat de Bergpapoea bepaald goedig is en zich van alles laat welgevallen. Meermalen heb ik medegemaakt, dat zij onderling onenigheid hadden. Over de verdeling van de van ons gekregen schatten, kauri-schelpjes en ijzer, konden zij soms heftig tegen elkaar te keer gaan en in grote opgewondenheid geraken. Bij de ruilhandel die wij met hen voerden, en waarbij wij om te sterke depreciatie van onze ruilmiddelen te voorkomen de ethnografica, varkens en veldvruchten op prijs trachtten te houden, waren zij over het algemeen allesbehalve goedgeefs. Koppig hielden zij aan hun eisen vast.

JONGEJANS (25, p. 54) schetst hun gedrag zo treffend juist, wanneer hij schrijft: „Soms gingen ze vertoornd heen en verstoord over onze kleinzieligheid, brachten ze de te koop aangeboden vruchten eenvoudig weg naar de keuken of overhandigden die aan onze dwangarbeiders en gaven met trotsch gebaar te kennen, dat we ze cadeau kregen. Soms ook wierpen ze het ons eenvoudig toe en gingen heen”. Ook LAM (30(e), p. 348) schrijft in dezelfde geest over deze typische, trotse wijze van doen. En niet alleen de bewoners van de Swart-vallei, ook bij Dèm en Moni constateerde ik deze karaktertrek.

Verschillende onderzoekers roemen de door en door vreedzame aard van de Bergpapoea-stammen in ons gebied. Dit valt niet te verwonderen, wanneer men eerst met de Mamberamo-Papoea's en de schuwe stammen der Meervlakte heeft kennis gemaakt, dan wel met de koppen-snellende en kannibalistische stammen der zuidelijke laagvlakten om

daarna in het hooggebergte zo voorkomend en gastvrij te worden ontvangen. Vrede toch kennen eerstgenoemde stammen niet. Zij zijn bijna voortdurend met elkaar in oorlog en leven steeds in een angstpsychose, doordat zij zich omringd weten door hen besluipende naburen, die het op hun vrouwen en hun leven hebben gemunt. Wanneer men met hen door het terrein loopt, zijn zij schichtig als het wild en voelen zij zich overal belaagd door onzichtbare vijanden. Voor een groot deel levend van de jacht bezitten de bewoners der laagvlakten allen van nature een grote lust tot besluipen, tot het meedogenloos doden van groot en klein wild. Het aanvallen van de wilde varkens, casuarissen en krokodillen vereist moed en behendigheid; het wekt hun strijd lust op.

De Bergpapoea is minder natuurmens dan de Papoea der laagvlakte. Hij is een gezeten landbouwer en varkensteler geworden, wiens bestaan meebrengt dat hij zoveel mogelijk in vrede moet leven. Groot wild dat hem aanvalt en waartegen hij zich verdedigen moet, komt binnen het hooggebergte weinig voor, daarvoor moet hij afdalen naar lager gelegen streken. Toch gaat hij zoals wij reeds gezien hebben met plezier op jacht naar klein wild, zet vallen uit, graaft valkuilen en ligt op de loer. Dat maakt ook hem agressief. Maar het is alles in veel beperkter mate dan bij zijn rasgenoten in de laagvlakten. In tegenstelling met hen waagt de Bergpapoea het om overal in het gebied rondom zijn nederzettingen zonder pijl en boog uit te gaan en ziet men de vrouwen zonder geleide in de nabijgelegen bossen hout sprokkelen en rotan en andere materialen vergaren.

Hoewel deze levensomstandigheden de Bergpapoea-stammen veel minder agressief doen zijn dan de laagvlakte-stammen, zo vreedzaam als zij ons tijdens de korte kennismakingen gedurende de expedities voorkomen, zijn zij in werkelijkheid zeker niet. De littekens van pijlwonden die vele mannen dragen en de verhalen die zij daarover ten beste geven, getuigen van menige onderlinge strijd en gevechten met naburige stammen. Voor wat wij gezien hebben en te weten zijn gekomen omtrent hun wijze van oorlogvoering en de oorzaken die tot de krijg leiden, verwijzen wij naar pagina 481 en 482 van deel I. Zij wetten de conclusie dat de Bergpapoea niet bepaald oorlogszuchtig van aard is, maar wel krijgshaftig kan worden genoemd. Laf is hij zeker niet, de nodige moed kan hem niet worden ontzegd, trouwens zonder dat zou het leven van deze primitieve mensen niet denkbaar zijn.

Toch heb ik meermalen opgemerkt, dat de Bergpapoea bang is om alleen te zijn. Hij heeft een angst voor onzichtbare vijanden in de vorm van geesten en behekste mensen, die hem kwaad kunnen berokkenen. In het huis verontrusten hem allerlei geluiden; in het woud verkeert hij steeds in vrees voor ontmoetingen met de kwade geesten en tracht hij zich door allerlei magische praktijken tegen hen te beschermen.

Al naar gelang van de ervaringen met hen opgedaan, staan de meningen van de verschillende onderzoekers over de eerlijkheidsbegrippen der Bergpapoea's lijnrecht tegenover elkaar. Zo schrijft PULLE (15, p. 175) van de Pěsěchěm, dat hij van nature een aardsdief is, terwijl FEUILLETAU DE BRUIJN (9, p. 84) van de naburige bergbevolking aan de Noordwest-rivier zegt, dat diefstal bij hen niet is voorgekomen. WIRZ (32, p. 41) is over de Papoea's der Swart-vallei op dit punt slecht te spreken: „Selten noch habe ich zudringlichere, alles begehrende, und bettelhaftere Papua gesehen als diese, und dass es auch mit deren Ehrlichkeit nicht goldig bestellt ist, haben wir während der Expedition mehrfach erfahren”. KREMER's ervaring (36a) van diezelfde Papoea's is veel gunstiger; hij zegt: „Diefstal kwam al heel weinig voor, in het oog houdende het groot aantal menschen, dat dikwijls in onze bivaks aanwezig was; en zoo'n enkele maal kwam als de diefstal tijdig ontdekt was, het gestolene nog terug ook”. VAN EECHOUDE (57, p. 136) deelt omtrent de Moni mede: „Van diefstal werd nimmer iets bemerkt”.

Gedurende mijn beide expedities heb ik bij de Dēm-, Ndani-, Moni- en Ekari-stammen een zeer gunstige indruk gekregen van de eerlijkheid der Bergpapoea's, zowel ten aanzien van de veiligheid van onze goederen als op het punt van het nakomen van beloften en afspraken. In de bivaks bij hun nederzettingen werd mij nimmer iets ontstolen, alhoewel de gelegenheid daartoe zeer groot was. Overal langs de patrouillewegen had ik in de huizen, toevertrouwd aan de zorgen der bewoners, en in onbewaakte bosbivaks goederen opgeslagen, maar geen enkele maal werd bij terugkomst iets vermist.

Dat de zucht tot bedelen bij de Bergpapoea's groot is, vooral wat betreft het verkrijgen van het zo geliefde schelpjesgeld, valt toch waarlijk niet te verwonderen. Wanneer men bedenkt dat die schelpjes de plaats innemen van ons goud, dat een jonge man waarschijnlijk jaren nodig heeft om een voldoende aantal bijeen te brengen voor de bruidschat zijner vrouw, dat een Bergpapoea voor die schelpjes bij

naburige stammen alles kan verkrijgen wat een Papoea-hart maar kan verlangen en wanneer men dan in aanmerking neemt, dat de blanke vreemdelingen de gehele dag hun ogen verblinden met handen vol van dat magische betaalmiddel om ethnografica, varkens en veldvruchten te bemachtigen, dan zijn wij toch zeker zelf de oorzaak van die bedelzucht, die opdringerigheid, die grote begerigheid, die eindeloze jermiade om schelpjes. Het ligt voor de hand dat de van een grote handelsgeest bezielde Bergpapoea's, hetzij Oeringoep, Dèm, Moni of Ekari, van heinde en verre naar onze bivaks stromen, als de gouddelvers naar Klondyke, en alles aanslepen om maar *tingaleh, woe, kigi, mègè, kèpè*, d.w.z. schelpjes, te bemachtigen.

Even natuurlijk is het dat onder de honderden bezoekers die in onze kampen allerlei wonderlijke en begeerlijke zaken voor het grijpen zien liggen, er enigen rondlopen, die de verleiding niet kunnen weerstaan om een kapmes, vork, keukenmes of wat voor kleinigheden ook mee te nemen. Men moet een kat niet op het spek binden. Wat zou een groep Westerlingen, die goudstukken en andere kostbare zaken op een dergelijke wijze onder hun bereik hadden als de Bergpapoea's blikken met schelpjes, ijzerwaren, kralen en andere ruilartikelen, wel hebben gedaan? Zij zouden het gehele kamp de eerste de beste dag hebben bestormd en leeg gestolen. Wij hebben niet het recht het stempel van diefstal op de Bergpapoea te drukken, of een bepaalde groep voor 'aardsdieven' uit te maken op grond van bovengeschetste ervaringen. Wij dienen ons op de hoogte te stellen van hun gevoel voor eigendom, van hun begrippen omtrent eerlijkheid, en eerst na lang verblijf onder hen zullen wij dan kunnen vaststellen in welke mate diefstaligheid als een ondeugd van hen moet worden aangemerkt.

Diefstal komt onder de Bergpapoea's onder verschillende vormen voor en op allerlei wijze tracht de clan, de familie of het individu zich daartegen te beschermen. Wat ik omtrent eigendom en diefstal te weten ben gekomen, vindt men in het hoofdstuk Rechtsbegrippen (p. 676) nader omschreven.

Bij de beschrijving van de eerste aantakingen hebben wij reeds gezien, dat de Bergpapoea-stammen in ons gebied jegens ons een grote gastvrijheid aan de dag hebben gelegd. Ook ten opzichte van hun stamgenoten en leden van bevriende stammen wordt die deugd beoefend. Iedere bezoeker wordt uitgenodigd plaats te nemen in de kring

bij de gemeenschappelijke maaltijd. In het mannenhuis vindt hij een gastvrij onderkomen. Wat bijzonder opvalt, in tegenstelling met de laagvlakte-bewoners, zijn de prettig aandoende omgangsvormen die de Bergpapoea er op na houdt, zowel jegens familie en bekenden als tegenover vreemdelingen die hij als zijn vrienden erkent. Van alle stammen waarmede wij in aanraking zijn gekomen, wordt melding gemaakt van verschillende wijzen van begroeting en betuiging van vriendschap.

Begroeting

Wanneer men onderweg personen tegenkomt, dan wel een nederzetting binnengaat of na verkregen toestemming een huis betreedt, wordt men als regel op de meest vriendelijke wijze verwelkomd. De Bergpapoea houdt er daarbij verschillende karakteristieke begroetingswijzen op na, waarvan de zogenaamde knokkelgroet reeds van verschillende expedities een algemene bekendheid geniet. WOLLASTON (17, p. 263) noemt hem „pulling knuckles” en beschrijft hem als in gebruik zijnde bij de Bergpapoea's aan de Boven-Otakwa, WIRZ (32, p. 45), LAM (30(e), p. 344) JONGEJANS (25, p. 53) en BIJLMER (48, p. 177) vermelden hem van de Swart-vallei-bewoners. Ik zag deze groet overal in gebruik bij de Dèm, Ndani en Daoewa in het stroomgebied der Boven-Rouffaer-rivier. Hij bestaat hierin dat de gast die op bezoek komt de gekromde wijsvinger van de rechterhand steekt tussen de gekromde wijs- en middelvingers van de persoon, die hij wil begroeten. Deze laatste omklemt de uitgestoken knokkel, waarna beiden de hand met een korte ruk terugtrekken, zodat een klappend geluid wordt voortgebracht (D. *kōmbè gajawè* = letterlijk: knokkels klappen). Gewoonlijk wordt deze handeling één of twee malen herhaald. JONGEJANS deelt mede, dat de knokkelgroet bij de Bergpapoea's in de Swart-vallei vooraf werd gegaan door het omvatten van de pols en gevolgd door het geven van een stevige hand. Zowel LAM als BIJLMER noemen als begroetingswijze bij diezelfde volksgroep het geven van een stevige handdruk, al of niet gevolgd door de knokkelgroet. WIRZ maakt van die handdruk geen melding, doch zegt: „gute Freunde pflegen sich ausserdem (d.w.z. naast de knokkelgroet) auch den Arm zu drücken oder gar zu umarmen”. De deelnemers aan de ARCHBOLD-expeditie delen mede (60, p. 418) dat de bewoners van het Ibèlè-dal wèl bekend waren met de knokkelgroet, doch dat deze aan de Balim niet gebrui-

kelijk is. Omtrent de begroetingswijze in die laatste streek wordt gezegd: „Men geeft elkaar daarbij een hand, de handen houden dan over en weer de pols of bovenarm vast. Ook het op westersche wijze geven van een hand vond de Papoea niet vreemd. Onderscheid tusschen linker- en rechterhand werd daarbij niet gemaakt”.

Met de westerse handdruk heb ik noch bij de Dèm of Ndani, noch bij Moni of Ekari de mensen elkaar ooit zien begroeten. Wel zijn de Dzjõnggoenaë in het merengebied, die veel met ons in aanraking zijn geweest, begonnen die handdruk over te nemen, maar zoals DE BRUIJN terecht zegt (69, p. 81) is hij niet oorspronkelijk en is hij een teken van „groot, deftig doen”.

Bij alle stammen in het Westen van het centrale bergland, Dèm, Ndani, Moni en Ekari is de knokkelgroet (E. *kipobai*; *kipo* = vingerknokkel) in zwang. In het Charles-Louis-gebergte bij de Simori in het dal der Mâpia kwam men de expeditie-BIJLMER wel niet met die groet tegemoet, maar men bleek er mede vertrouwd en hij werd, naar BIJLMER mededeelt, met verrassing aanvaard (48, p. 177). Als variatie van de hiervoren beschreven knokkelgroet, ziet men vooral bij de Moni het in elkaar haken van de gekromde wijsvingers, waarna men enige tijd zo blijft staan en elkaar enige welkomstwoorden toevoegt. Deze vorm van vriendschapsbetuiging is ook bekend van sommige laagvlaktestammen, o.a. de Marind-Anim¹).

De welkomstwoorden die men elkaar bij de begroeting toevoegt, zijn talrijk, doch de juiste betekenis kon van de meeste nog niet worden vastgesteld. WIRZ (32, p. 45) vermeldt van de Swart-vallei-bewoners de woorden: *ayonak*, *peratnak*, *anembinak*, *anenonak*, *galutnak*, *uino* en *kugitnak*. Dit laatste woord hangt volgens hem waarschijnlijk samen met *kugi* en zou daarom kunnen betekenen, dat men de persoon die men begroet geen ontmoeting met de *kugi* = ‚de kwade geesten’ toewenst. Deze veronderstelling lijkt mij juist, want bij Dèm en Ndani was het meest gebruikelijke begroetingswoord *kaijonak* (gelijkende op het *ayonak* van WIRZ), waarin *kai* beteekent ‚boze geest’. Ook de woorden *kugitnak* en *aino* vond ik als begroetingswoorden bij die stammen terug.

1) CODRINGTON (157) beschrijft in zijn werk over de Melanesiërs der Bank's-Islands (Nieuwe Hebriden) onder het hoofd „Salutations” (p. 354) een daar in gebruik zijnde begroetingswijze, die volkomen overeenkomt met de knokkelgroet bij de Bergpapoea's in Centraal Nieuw-Guinea.

Daarnaast nog de woorden *woondià* en *nàgàlàk*, waarvan ik de betekenis niet kon vaststellen.

Bij de verschillende clans van de Moni-stam tekende ik de volgende woorden op: *àmàkanè*, *ànàgàmè*, *àlegamè*, *kawinoai*, *àmànoeai* en *aino*. Hieronder is *àmàkanè* de geliefkoosde begroeting. Bij de ontmoeting van familieleden, goede vrienden en bekenden ligt de Moni dat woord op de lippen bestorven. Men zegt *àmàkanè* bij het brengen van de knokkelgroet, doch gebruikt het eveneens in de betekenis van ons ‚dank U’ en ‚alstublieft’. Bij de Ekari hoorde ik bij de groet dikwijls het woord *norè*. Al deze begroetingswoorden worden meestal op zachte, prevelende toon uitgesproken en met een zekere genegenheid in de stem.

De eigenlijke ‚*àmàkanè*-groet’ bestaat bij de Moni echter hierin, dat de mannen onder het herhaaldelijk uitspreken van dat woord met de rechter- of de linkerhand en met opgeheven elleboog hun borst bij de tepel tussen duim en wijsvinger pakken, een weinig heen en weer schudden en de te begroeten persoon als het ware aanbieden (afb. 58). Het woord *àmàkanè* is dan ook een samenstelling van *àmà* = ‚borst’ en *nenè* = ‚geven’. Zinnebeeldig zal daarmee de genegenheid ten opzichte van de te begroeten persoon wel gelijkgesteld worden aan die tussen moeder en kind. Toen ik tijdens de Oostpatrouille na de overschrijding van het brede waterscheidingsgebergte tussen het Kema-dal en de Doraboe-vallei aankwam in de nederzetting Bilorai, ontmoette onze gids Dàbiamè, de zoon van Kimoegoealolè, een ouderen man bij wien hij als jongeling lang was thuis geweest. Het weerzien was hartroerend. De oude man bracht, terwijl hij in een halve cirkel voor Dàbiamè met danspasjes heen en weer dribbelde, minutenlang de *àmàkanè*-groet. Met een brede lach om zijn lippen en met zichtbaar welgevallen nam Dàbiamè die in ontvangst, terwijl hij met de knokkel van de wijsvinger van de opgeheven rechterhand terug groette. Ten slotte eindigde de vertoning in het opsteken van een sigaret, waarna zij de armen om elkaars lendenen sloegen en in druk gesprek gewandelden, waarbij de sigaret na enige trekjes van mond tot mond ging.

Het betasten van elkaars lichaamsdelen en omhelzen van elkaar na de begroeting is bij de ontmoeting van zeer goede kennissen en verwanten bij alle stammen regel. Ook wij moesten ons daaraan meermalen

onderwerpen. Men pakt elkaar bij de polsen of de onderarmen, drukt zich tegen elkaar aan, slaat de armen om elkaars schouders en klopt elkaar op de rug. Zoals SNELL (16, p. 74) reeds vermeldde van de Pěšěchěm, laat men daarbij ook wel het hoofd op elkaars schouders rusten en blijft men zo enige tijd staan.

Als tekenen van bijzondere genegenheid gelden het elkaar pakken bij de borst en slaan van de arm om de lendenen. Na het geven van een geschenk moest ik mij als regel daaraan onderwerpen, terwijl men op hartelijke toon zeide: „M. *ànàgamè matoewan* = toewan is een goede vriend van mij”. Bij het betonen van grote dankbaarheid en innige vriendschap slaan de Moni de arm om iemands zitvlak, waarbij ze de uitdrukking bezigen: „*dolé-panoed*”, hetgeen, naar de bestuurs-assistent Sitanala mij mededeelde, een samentrekking is van: „*dolé gana noea* = ik neem bezit van Uw partes posteriores”. Of deze uitdrukking verband houdt met pederastische neigingen zou ik niet durven zeggen. Zowel bij de Dèm als bij de Moni heb ik een enkele maal gezien, dat bij de begroeting de geslachtsdelen werden betast.

Meermalen heb ik opgemerkt, dat het zitten in de kring rondom de vuurplaat in het mannenhuis door de Bergpapoea's als een teken van bijzondere vriendschap wordt opgevat, waarbij de pijp of sigaret van mond tot mond gaat. Eveneens stelt men het zeer op prijs wanneer men bij de gemeenschappelijke maaltijd des namiddags aanschuift in de kring om de geopende smoorkuil.

Evenals de mannen brengen ook de vrouwen de knokkelgroet. Meestal bukken de vrouwen zich echter wanneer zij de mannen begroeten en omvatten zij hun benen. De man legt dan zijn hand op het hoofd of de schouder van de vrouw.

Bij ontmoetingen met vrouwen en het daarbij uitreiken van contact-artikelen is mij meermalen overkomen dat zij mijn benen omvatten dan wel met de vlakke hand onder de kin streken, waarbij zij dan ter begroeting en uit dankbaarheid op beminlijke wijze enige malen de woorden „*eita, neita*” prevelden. Dit woord betekent in de Moni-taal zo iets als ‚vadertje’ en wordt hoofdzakelijk door vrouwen en kinderen tegenover ouden van dagen gebezigd. Bij de Dèm zegt men in dit geval „*àbagè, àbagè*”.

Ook de wijze van begroeting waarvan WOLLASTON melding maakt (17, p. 262), bestaande in het enkele malen ophalen van de wenkbrau-

wen onder gelijktijdig neigen van het hoofd naar één zijde en daarbij glimlachen, zag ik herhaalde malen bij verschillende stammen, doch hoofdzakelijk door vrouwen.

Bijzondere vermelding verdient ten slotte dat de zogenaamde 'tranengroet', die sedert de publicaties van FRIEDERICI (o.a. 167) (zie TEN KATE, T.A.G. 1908, p. 145 e.v. en 1910 p. 607 en 790 e.v.) in de ethnologische wereld bijzondere bekendheid geniet, ook bij de Bergpapoea's in gebruik is of althans in een vorm voorkomt, die daarop gelijkt. Bij de Dèm-stam heb ik in het bivak Tombe, waar wij van heinde en verre uit het grote stroomgebied der Boven-Rouffaer-rivier mensen op bezoek kregen, herhaalde malen ontmoetingen meegemaakt tussen Bergpapoea's die in nauwe familie- of andere betrekkingen tot elkaar stonden, doch die elkaar in lange tijd niet hadden gezien. Dit weerzien was als regel zo hartelijk, dat de gebruikelijke omarmingen gepaard gingen met het spontaan plengen van de nodige tranen. Nadat men die enige tijd de vrije loop had gelaten, werden zij met de rug van de hand weggewist en wandelde men, de arm om elkaars rug of lendenen geslagen, terwijl de sigaret telkens van mond tot mond ging, in fluisterend gesprek een tijdlang heen en weer, dan wel zette men zich neer op een enigszins afgelegen plaats, blijkbaar om elkaar allerlei nieuws mede te delen. Zo heb ik Igoen in ons bivak Tombe meerdere malen op één dag, toen groepjes stamgenoten uit nederzettingen, die op vele dagmarsen afstand waren gelegen in het grote dal der Nògòlò, ons kwamen bezoeken, de tranengroet zien brengen, die dan door de bezoekers op gelijke wijze werd beantwoord. Van een hevige gemoedsstemming, een hardop huiten of snikken, was daarbij geen sprake. Na het afwissen van de tranen mengde men zich weer lachend en opgewekt onder de vele andere bezoekers. Kwam een nieuw groepje aangewandeld, waarbij zich intieme kennissen bevonden, dan kwamen bij de begroeting de tranen als het ware op commando weer voor de dag.

Op de terugweg van de expeditie 1926 uit het hooggebergte vergezelde Igoen met een aantal van zijn stamgenoten ons tot aan het Hoofdbivak, gelegen in de benedenste uitlopers nabij de rand der Meervlakte. Mijn mantri MOHAMMED SALEH lag ten gevolge van een zeer hevige malaria-aanval in dat bivak met hoge koorts op zijn veldbed. Igoen, die ook met hem verschillende tochten had gemaakt, zocht hem dadelijk op in zijn tent, zat minutenlang bij hem te wenen en te klagen

onder het mompelen van: „*sa, sa, sa*”. Onderwijl werd de zieke beblazen en onder het prevelen van formules en het zwaaien met een bladerentak de ziekte-veroorzakende geesten weggejaagd. Toen ik in dit bivak van onzen gastheer en trouwen gids onder het herhaald brengen van de knokkelgroet afscheid nam en in de prauw wilde stappen, biggelden de tranen weer langs zijn gezicht en herhaalde hij telkens op meewarige toon: „*sa, sa, sa, toewan ibigin* = jammer, jammer, dat mijnheer weggaat”.

Ook tijdens de expeditie van het Genootschap heb ik, toen onze patrouille de nederzetting Sosiga-Waniboega binnentrok, onzen gids Kimoegoealolè de tranengroet zien brengen bij de ontmoeting van zijn ouden vader en andere familieleden. Daarna nog eens toen wij van genoemden sònòwi na een verblijf van twee maanden in zijn kampong Masiga en omliggende streken, afscheid namen. Mijn hele voorraad bijlen, kapmessen en keukenmessen, die ik toen nog bij mij had, had ik onder hem en zijn kamponggenoten uitgedeeld. Men was zeer dankbaar gestemd en het „*àmàkanè*” klonk talloze malen op zeer hartelijke wijze van beide kanten. Bij de laatste knokkelgroet liet de stoere sònòwi van Masiga zijn tranen de vrije loop. Daarna gingen wij op marsch, terug naar het merengebied. Gekomen op de hellingen aan de overzijde van het ravijn van Masiga blikten wij nog eenmaal op het dorpsplein neer, waar Kimoegoealolè te midden der zijnen stond, de tranen nog van zijn wangen vegende. Nog een laatste „*àmàkanè*-groet” weerklonk door het grote Kema-dal, waarna wij de bergrug omtrokken en uit het gezicht verdwenen.

KREMER (36*a*) is de enige explorateur bij wien ik gegevens vermeld vind, die wijzen op het voorkomen van de tranengroet bij de stammen wonende in de dalen ten Noorden van de Wilhelmina-top. Bij zijn beschrijving van de begroetingswijze der Bergpapoea's deelt hij het volgende mede: „Dikwijls heeft zoo'n ontmoeting ook nog een ander veel somberder karakter; met de handen ineen wordt dan een geruimen tijd zeer klagend huilerig geluid gemaakt en niet gesproken; de menschen er omheen trekken zich van deze verrichtingen niets aan; of de stemming werkelijk zoo down is, betwijfel ik, hoewel soms tranen te voorschijn komen; maar direkt daarna nemen deze treurende, als het moet, weer op de hun eigen vervaarlijke wijze aan het rumoer deel.

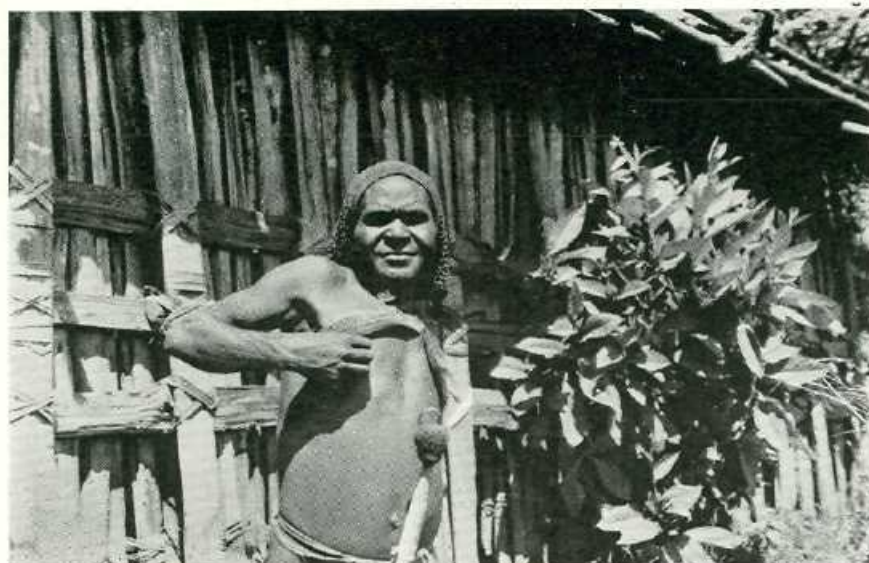
Toch heeft het waarschijnlijk wel iets met een slechte tijding of zoo

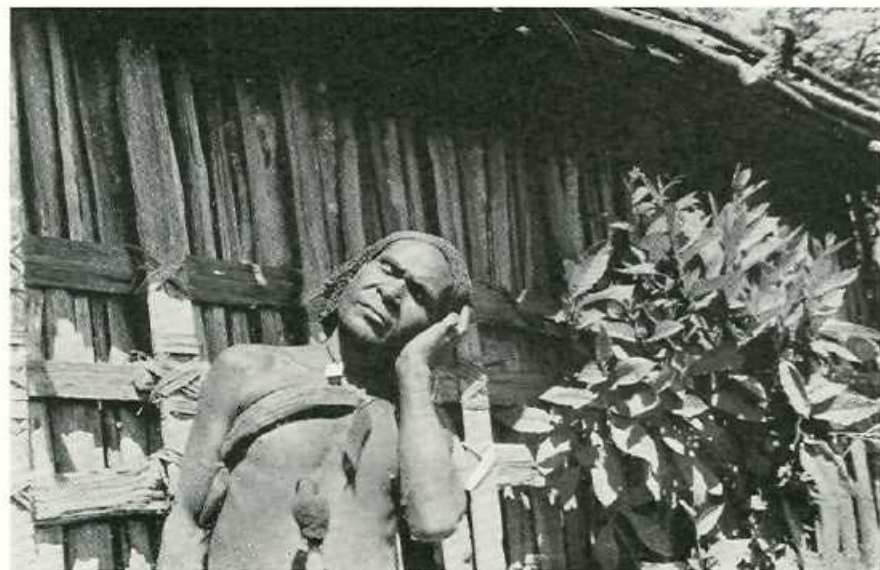
Afb. 56. Gebaar voor het bijzetten op de dodenstellage. Zie p. 551

Afb. 57. Gebaar voor het niet weten, niet begrijpen. Zie p. 552

Afb. 58. De amàkanè-groet bij de Moni: de tepel wordt aangeboden. Zie p. 513. Let op de peniskoker met koeskoespluim en rotan beugel (Kema-dal, vgl. dl. I, p. 140)

Afb. 59. Gebaar voor slapen. Zie p. 551

te maken. Te Koeboe maakten wij de komst van een soort afvaardiging van de Balim mede, een man of 10-12, met zich voerende vele varkens, verpakte pijlen en bogen, lansen, een prachtige casuaris-veeren hoofdversiering en meerdere kleinere dingen; voor zij verder gingen, huilden deze lieden allen tezamen bij hunne geschenken en herhaalden dit nog eens, waarbij opviel, dat de Koeboe-menschen zich al heel weinig van deze plechtigheid aantrokken.

Voor zoover wij de beteekenis van dit bezoek hebben begrepen, hield het verband met het dooden of verwonden van een Koeboe-bewoner of van meerdere hunner door de Balimers en zouden die geschenken een soort boete zijn. Is deze verklaring juist, dan is een treurende houding voor de hand liggend".

Bij de bergbevolking in het Australisch gebied komt de tranengroet voor bij de stammen in het Mount Hagen-gebergte. VICEDOM (147, p. 264) bericht ons over de Mbowamb: „Die Begrüssung des Kranken ist sehr innig. Der Besucher umarmt den Kranken und weint eine Zeitlang mit ihm, wobei er ihn streichelt und bedauert. Dieser Tränengruss ist wohl das innigste vom ganzen Krankenbesuch".

Een begroeting met tranen is ons Europeanen bij de eerste aanrakingen met de Bergpapoea's nooit ten deel gevallen. Wel wordt hiervan melding gemaakt door WOLLASTON bij de ontmoeting van de deelnemers aan de eerste Engelse expeditie met de Kust-Papoea's in de Mimika-streek. Deze auteur schetst ons onder het hoofd „A welcome of tears" de ontvangst der expeditie in de kampong Wakatimi: „Many of the people both men and women on this and other occasions of great excitement were so overcome with emotion that they actually shed tears of rapture" (5, p. 41).

De hierboven omschreven gevallen van begroeten en afscheid nemen onder het storten van tranen gepaard gaande met een stil geweeklaag wijzen er wel op, dat dit onder de naam van ‚tranengroet' in de ethnologie bekend geraakte gebruik waarschijnlijk bij alle Bergpapoea-stammen over het gehele eiland in zwang is, of dat althans de resten daarvan nog aanwezig zijn. FRIEDERICI zelf stelde het gebruik indertijd vast bij enkele Papoea-stammen aan de noordkust van het voormalige Kaiser Wilhelmsland. In verband met de mededeling van WOLLASTON is daarom het vermoeden gewettigd, dat dit eigenaardige volksgebruik ook onder de laagvlakte- en kuststammen meer is verbreid dan wij wel

denken en dat het niet alleen in de gehele polynesisch-melanesische cultuurkring een bekend verschijnsel is, of is geweest, doch ook onder alle Papoea-volken. Elders ter wereld is deze zede reeds aangetoond voor geheel Zuid-Amerika en een aantal Indianenstammen in Noord-Amerika; verder bij de bewoners der Andamanen en ten slotte overal in de Zuidzee tot op Nieuw-Zeeland en Australië toe.

Aan de tranengroet heeft men verschillende oorspronkelijke beteekenissen gehecht (TEN KATE, T.A.G. 1910, p. 790): ‚wenen van vreugde, joy-weeping’ over het weerzien van goede bekenden en verwanten; ‚wenen van smart, grief-weeping’ ter gedachtenis van overleden bloedverwanten en vrienden, die in herinnering worden gebracht en voorgewend medelijden met de doorgestane vermoeienissen en gevaren van de aangekomen gasten. Ook een religieuze betekenis in de vorm van het misleiden van afgunstige geesten schijnt niet uitgesloten.

Mijn indruk van de betekenis van de tranengroet bij de Bergpapoea’s, voorzover ik die bij navraag kon te weten komen, is met het vorenstaande in overeenstemming. De begroetingswoorden *kaijonak* en *kugitnak* wijzen reeds op een uiting van vreugde dat de gasten geen ontmoeting met de geesten hebben gehad, dat hun geen ongelukken op de lange reis zijn overkomen. Igoen voegde mij toe, toen ik na een huilscene achter de reden trachtte te komen: ‚*sa dzèjè agoe nònawi boekmé* = medelijden schoonvader overleden’. Rouw over een in de tussentijd overleden bloedverwant was dus in dit speciale geval een motief voor de tranengroet. Medelijden met elkaars rampen en ziekten en verdriet over het vertrek van goede verwanten en vrienden waren eveneens duidelijke motieven.

Nu kan men opmerken, dat deze redenen algemeen menselijke zijn; dat deze gewoonte van het plengen van tranen bij het begroeten en het afscheid nemen van gasten hoogstens getuigt van het sterk emotionele of sentimentele karakter van deze bergbewoners. Dit neemt niet weg dat deze tranengroet een zo vaste gewoonte bij hen is, die samenhangt met zulke bijzondere, nog grotendeels duistere beteekenissen, dat hij wel degelijk als een bijzonder eigenaardig volksgebruik moet worden aangemerkt. Gezien de grote verspreiding van de tranengroet en het feit dat hij nu ook bij de Bergpapoea’s is geconstateerd, wint de veronderstelling — door TEN KATE (T.A.G. 1910, p. 792) geuit — veld, dat men in de tranengroet waarschijnlijk een algemeen menselijke, primitieve wijze van begroeting moet zien.

De uitspraak van WIRZ (32, p. 45): „Der Kuss ist natürlich unbekannt” onderschrijf ik ten volle voor wat betreft de kus als wijze van begroeting tussen twee personen, althans bij Bergpapoea-stammen in ons gebied. Als liefkozing heb ik echter zowel bij Dèm als Moni een moeder haar zuigeling, terwijl zij deze aan haar borst drukte, meermalen een kus zien geven, althans de lippen zien drukken op voorhoofd en wangen.

Maken wij echter even een sprong naar de bergbevolking in het Oosten van het eiland, dan blijkt de kus daar bij de bergstammen wel bekend te zijn, als men tenminste DETZNER mag geloven; hij schrijft (105a, p. 188): „Wie innig küssten sich die von allen Seiten zusammengeströmten Männer bei der Begrüssung auf Mund, Wangen, Nasen, sie die noch kurze Zeit zuvor sich als Todfeinde gegenüber gestanden hatten!”. Zijn mededeling, ook inzake het betasten bij de begroeting van armen, schouders, borst en geslachtsdelen, vindt bevestiging bij TAYLOR, die in 1934 exploreerde onder de Bergpapoea's wonende in de Bena-Bena-streek en de Waghi-vallei gelegen in het Bismarck-gebergte: „When two men meet they embrace and sometimes kiss” (127a, p. 34).

Uit al het voorgaande moge blijken, dat de Bergpapoea er in onze ogen zeer prettige omgangsvormen op na houdt, waardoor hij gunstig afsteekt bij zijn rasgenoten in de laagvlakte. Vermeldenswaard in dit verband is nog het volgende. In het merengebied heb ik enkele malen het opdragen van de mis bijgewoond door den missionaris TILLEMANS. Daarbij waren telkens een groep Ekari, mannen, vrouwen en kinderen aanwezig. Met verwondering heb ik toegezien hoe ordelijk allen zich gedroegen. Met aandacht keken zij toe, rustig zaten zij gedurende de gehele godsdienstoefening neer, spraken niet, lachten niet en verwijderden zich niet.

Tot de goede karaktertrekken van de Bergpapoea behoort ook de eerbied die hij betoont voor oudere personen, waarop WIRZ reeds heeft gewezen in zijn beschrijving van de Swart-vallei-bewoners (32, p. 44). De oude mannen en vrouwen worden met bijzondere voorkomendheid behandeld en genieten bij verschillende gelegenheden de voorrang, zoals bij het uitdelen van de maaltijden. De kinderen betonen zich jegens hen onderdanig. In de nederzetting Tombe had Wimelòk, de oude moeder van Igoen, zeer veel in te brengen. Zij verdeelde het eten en de

geschenken. De varkensleveranties geschieden niet zonder haar goedkeuring. Meermalen zag ik haar aanschikken in de kring der mannen in de *tanè*, het mannenhuis en met trots en zeker ontzag zeide Igoen dan, haar toeknikkende: „*nauàmà* = mijn moeder”. Ook in Masiga kon ik enige weken lang waarnemen met welk een eerbied de *sòndwì* Kimoe-goealolè zijn oude moeder behandelde. Op de ethische verhoudingen tussen echtelieden en tussen ouders en kinderen komen wij bij de beschrijving van het familieleven nog nader terug.

Van de Swart-vallei-bewoners zegt WIRZ (32, p. 42): „Es fehlt auch dem Eingeborenen jeglicher Zug zu Grausamkeit, der namentlich den Papua der Südküste eigen ist”. Ook mijn indruk van de door mij bezochte stammen is, dat wreedheid niet tot hun slechte eigenschappen behoort en zij zelfs over het algemeen een afkeer hebben van bloedvergieten. Van de geraffineerde wreedheid, zoals die bij hoger ontwikkelde volken zo dikwijls tot uiting komt, vindt men althans bij de Bergpapoea's geen spoor. Zo onschuldig als WIRZ het wil doen voorkomen, geloof ik echter niet dat zij zijn. Het doodpijlen van weduwen, zoals bij de Moni-stam gebruikelijk (zie Hfdst. XXIV p. 771), het besluipen en neerschieten van behekste vrouwen (zie Hfdst. XVIII p. 633) en het levend verbranden van ongeneeslijke zieken met huis en al (zie Hfdst. XXIV p. 749) zijn toch zeker enkele trekken, die niet bepaald getuigen van zachtaardigheid. Een feit is echter, dat de ruwe zeden van het kopensnellen en menseneten, welke aan verschillende stammen van de zuidelijke laagvlakte eigen zijn, bij de Bergpapoea's onbekend zijn. Elke vraag van mij in die geest werd met een kennelijk afgrijzen beantwoord. Waar de uitspraak van WIRZ op berust, dat men in de oorlog gedode vijanden laat liggen, vermeldt deze auteur niet (32, p. 42). Bij de Dèm-stam kreeg ik een gegeven in handen dat daarmee in strijd is. In het mannenhuis te Damoenaroe vond ik namelijk in een nettas hangende aan de middenstijl een drietal schedels met onderkaak. Deze waren naar een stellige mededeling van Igoen afkomstig van drie in de strijd tegen de mensen van Agindora gedode mannen. Met de bijl had men deze gesneuvelde vijanden het hoofd afgeslagen.

Geheel onderschrijf ik echter de mening van WIRZ (32, p. 42) dat „das Quälen von Tieren eine Lieblingsbeschäftigung” is van kinderen. Ik heb dit enige malen kunnen waarnemen en ook de zoöloog onzer expeditie kreeg aanvankelijk allerlei beesten binnen, vooral insecten,

met uitgetrokken poten en vleugels. Maar ook de ouderen zijn naïef wreed tegen dieren, zoals mij bleek uit de wijze waarop zij aangeschoten en gevangen wild afmaken.

Conclusie

Aan de hand van ervaringen door mijzelf en andere onderzoekers tijdens de expeditie opgedaan heb ik in het voorafgaande getracht een schets te geven van de verstandelijke vermogens en de karaktereigenschappen der Bergpapoea's. Meer dan voorlopige en dikwijls toevallige indrukken zijn het echter niet. De tijd van rustig waarnemen is, zoals ik in den beginne reeds heb gezegd, gedurende de expeditie veel te kort om een bezonken oordeel te kunnen geven over de geestelijke gesteldheid dezer primitieven. Men leert hen in die tijd hoofdzakelijk kennen van hun goede zijde. Eerst bij langer verblijf onder hen komt men gaandeweg achter hun ondeugden. Toch kreeg ik enige aanwijzingen, waaruit bleek dat ook moord, diefstal, roof en echtbreuk geen zeldzaamheid zijn, doch dat de gemeenschap en het individu zich tegen die vergrijpen met allerlei middelen verweren. Dat die euvelen bij dit volk echter van geringe omvang zijn, staat voor mij vast. Zulks bleek mij telkens uit de afkeer die de Bergpapoea's zelf betuigden, wanneer ik hen over het voorkomen van die misdaden trachtte te ondervragen. Tientallen jaren geleden, in 1899, heeft HAGEN, de bekende Duitse Nieuw-Guinea-explorateur, in dit verband zeer wijze woorden gesproken, die ik van belang acht om hier aan te halen, daar zij naar mijn gevoelen zo treffend juist op onze Bergpapoea's van toepassing zijn.

HAGEN schrijft (88, p. 248): „Ich habe hier in Neu-Guinea meine alte Erfahrung auf's Neue bestätigt gefunden: der Wilde, solange er mit den Europäern noch nicht in Berührung kam, ist ein harmloser, gutmüthiger Mensch, und es liegt fast einig und allein am Europäer selbst, wenn er Übles von ihnen erfährt. Diebe, Räuber und Mörder giebt es unter jedem Volk und nicht zum wenigsten unter uns hochcultivirten Europäern; und bei wem wiegt solches Verbrechen schwerer: bei den sittlich so hoch stehen sollenden Weissen, der die volle Tragweite seiner Handlungen beurtheilen kann, oder bei dem geistig unentwickelten Wilden?“

Veel waars schuilt er ook in zijn uitlating: „Je mehr die sogenannten Wilden, mit den Weissen verkehren, desto mehr entwickeln sich ihre

Fehler, und je unberührtter sie von unserer Cultur bleiben, desto mehr bewahren sie ihre guten Eigenschaften". Gelukkig hebben ook ten onzent hoogstaande mannen, waaronder bekwame Nieuw-Guinea-explo-rateurs, het gevaar begrepen, dat de Bergpapoea's bedreigt en hun waarschuwend stem doen horen. In de Mededelingen No. 12 der Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming, 'Bescherming van primitieve rassen' hebben deze mannen zeer wijze raad gegeven.

Het algemeen oordeel over de verstandelijke vermogens en de karaktertrekken der Bergpapoea's kan, voorzover onze kennis thans reikt, niet anders dan gunstig luiden: een intelligent, gemoedelijk en aanhankelijk volk; over het geheel rustig en vreedzaam; levendig van aard, vrolijk en meestal goed gehumeurd; gastvrij, hoffelijk en met beminnelijke omgangsvormen; over het algemeen eerlijk en waarheidslievend; een volk practisch van aard met veel ondernemingsgeest en aanpassingsvermogen; alhoewel niet oorlogzuchtig, toch krijgshaftig; eerbiedig tegenover ouderen en goedig jegens kinderen; een volk waaronder misdaad weinig schijnt voor te komen.

Wanneer ik een dergelijk algemeen oordeel over de Bergpapoea's in ons gebied uitspreek, wil ik daarmee nog geenszins zeggen dat er geen onderscheid is in de geaardheid der verschillende stammen en clans. Onze aanrakingen met hen zijn echter nog van te korte duur geweest om dit onderscheid goed te kunnen leggen, vooral waar wij ons nog slechts een zeer vage voorstelling kunnen maken van de stam- en clan-indeling der Bergpapoea's. Bij de bevolking in het merengebied, de Ekari en de Dzjônggoenaoc-clan der Moni, waar wij de meeste ontdekking hebben opgedaan, zijn de tegenstellingen in het volkskarakter het meest opgevallen. Zowel bij VAN EECHOUDE (57, p. 133 e.v.) als bij DE BRUIJN (72, p. 34), die een uitvoerige schets van hun karaktereigenschappen geven, valt het oordeel ten gunste uit van de Moni. De Ekari betonen zich inderdaad minder gastvrij en vertrouwelijk dan de Moni. Hun bedelzucht is zeer hinderlijk. Zij zijn achterdochtig en trachten ons bij het vragen van inlichtingen dikwijls op een dwaalspoor te brengen en, zoals DE BRUIJN zegt, zich er af te maken met een schouderophalen of een „*ani èwo* (= ik weet het niet)". VAN EECHOUDE heeft er op gewezen, hoe verschrikkelijk bang zij zijn voor alles wat onbekend en vreemd is, terwijl hun angst voor de dood en de vrees dat hun

kwaad zal overkomen zich telkens uit in het gezegde: „*bogata wéda* (= bang dood)“.

Tegenover de stugge, wantrouwende houding van de Ekari staat de onbevangenheid, de grotere gastvrijheid en behulpzaamheid en de meer fiere houding van de Moni. Zij lijken bevattelijker, tonen meer belangstelling voor allerlei voor hen vreemde zaken en hebben meer ondernemingsgeest; zij bezitten een ‚zwerwersnatuur‘, zoals DE BRUIJN het juist uitdrukt. Er is inderdaad een aanzienlijk verschil in mentaliteit tussen beide stammen, maar ik ben het met DE BRUIJN eens, wanneer hij zich afvraagt, of de schuld in de achterdochtigheid en wantrouwigheid der Ekari niet ligt bij ons, doordat wij de Dzijnggoenaœ van den beginne af te veel hebben bevoorrecht boven de Ekari.

Als typisch staaltje van verschil in mentaliteit tussen Moni en Ekari moge het volgende dienen. Onze expeditiearts en anthropoloog heeft bij beide stammen aan talrijke personen, vooral kinderen, salversaainjecties toegediend tegen framboesia met de bekende verrassend snelle uitwerking. Kwamen de Moni-moeders na een week met de volslagen genezen kinderen terug, terwijl zij uit dankbaarheid een tros pisang, een bundel suikerriet of een nettas met oebi aan de voeten van den arts deponeerden, onze inhalige Ekari wensten van hem eetst een kauri-schelpje als beloning voor het toedienen van de injectie. Maar eigenlijk behoeft dit gedrag ons geenszins te bevreemden, daar deze mensen in hun primitieve gedachtengang niets begrijpen van de weldaden die wij hun willen bewijzen. Zij denken eenvoudig, naïef: „Voor wat hoort wat“. Voor een anthropologische meting of een prik voor een bloedgroepbepaling krijgen zij een schelpje, waarom dan niet voor een salversaainjectie!

De Dêm- en de Ndani-stammen zijn even sympathiek als de Moni. Zij zijn echter, vooral de Ndani, niet zo luidruchtig in hun optreden, minder levendig van aard dan de Moni. Tonen deze laatsten een zekere minachting voor de Ekari en achten zij zich enigszins boven hen verheven — alhoewel men, zoals DE BRUIJN terecht zegt, zich de tegenstelling tussen de beide stammen vooral niet moet denken als een scherpe mentaliteit — voor hun oostelijke bureu, naar waar zij hun afstamming terugvoeren, hebben zij een zekere eerbied.

Naast het over het geheel genomen gunstige oordeel, dat ik hier van de verschillende bergstammen heb gegeven, voor wat betreft hun geestelijke eigenschappen — een oordeel dat in vele gevallen steun vindt

in de uitspraken van andere onderzoekers — staat het daarvan nogal sterk afwijkend inzicht van Rev. POST, die als zendeling enige jaren onder de Ekari heeft doorgebracht.

De Ekari, zegt POST (81, p. 75 e.v.), is „both childish and childlike”. Hij acht dit zijn meest opvallende karaktertrekken. Zijn I.Q. (intelligence quotient) stelt hij gelijk aan dat van een kind van 8 tot 10 jaren; voor de schrandersten onder de Ekari wil hij die maatstaf desnoods verhogen tot 10 à 12 jaar. Toen hij den blanke voor het eerst ontmoette, was de Ekari zo verlegen, dat hij hem nauwelijks durfde naderen. Nadat hij bemerkte had, dat de blanke man zich als een vriend gedroeg, werd hij vrijpostig en aanmatigend, zo zelfs, dat hij de grenzen van het fatsoen overschreed. Als een kind, schrijft POST, ziet hij niet ver vooruit, maar richt zijn gedachten grotendeels op het heden. Voor een goede kauri sleept hij alles in grote hoeveelheden aan, daarbij er niet aan denkend, dat hij zijn schamele voorraden ten nadele van hemzelf bijna uitput.

„Carefree and easy going”, noemt POST twee andere van zijn karaktertrekken, waarvoor hij de oorzaak zoekt in het feit, dat hij van kinds af zonder enige leiding en dwang van betekenis van de zijde van zijn ouders zijn eigen weg gaat. Evenals de kinderen leiden ook de volwassenen een onregelmatig en onbezorgd leven. Zij dansen hele nachten door en slapen het grootste deel van de volgende dag rustig uit, zich niet bekommerend om hun werk.

De Kapaoekoe of Ekari is „undependable selfish and deceitful”, aldus het oordeel van POST. Ten bewijze daarvan komt hij aandragen met allerlei onprettige ervaringen, die hij in zijn samenwerking met hem heeft opgedaan. Ingehuurd als dragers komen zij niet op of verdwijnen onderweg plotseling, vooral als ze de lasten te zwaar vinden; of wel, zij willen eerst betaling hebben, voordat zij verder gaan. Betaling vooruit is echter gevaarlijk, daar dan zijn ambitie in het werk verdwijnt. Als er een boodschap moet worden gedaan, of een pakketje weggebracht, wanneer de Ekari zijn varkensfeesten heeft, is men verplicht te wachten tot het feest voorbij is. Bij het volbrengen van opdrachten is hij meermalen zeer weifelend en vervelend. Meermalen weigerde de „native” halsstarrig te doen wat men hem vroeg.

Met leugen en bedrog neemt de Ekari het volgens POST niet nauw. Hij weet dat het verkeerd is te liegen, maar schaamt zich alleen als hij

er op betrappt wordt. Het bedrog beperkt zich echter als regel tot nietige dingen. Zo tracht iemand, wanneer een groep werkers betaald moet worden, er ongemerkt bij te schuiven om ook een schelpje te ontvangen, al heeft hij niets uitgevoerd. Een ander tracht in zo'n geval twee malen betaling te krijgen. Als een Ekari dingen verkoopt, bij voorbeeld pataten of groente, dan maakt hij er ongemerkt twee hoopjes van om twee kauri-schelpjes te krijgen in plaats van één, die de koopwaar waard is. Ook maakt hij gebruik van de onwetendheid van den blanke ten opzichte van de prijzen. Verloren dingen worden „according to their standard”, zegt Post, eigendom van de vinder. Kleine dieverij is gewoon. Een mes, een lepel, enz. werd meermalen gemist.

Zo gaan de klachten door. Alles draait om het schelpje. Daarbij komt de Amerikaanse zendeling echter tot de zelfbekentenis: „If in America the slogan is, „money talks”, in the Wissel Lakes area one can say „cowries talk”.

Naast eigenschappen als „credulous and superstitious”, „timid and fearful”, schrijft Post op de „credit side of the ledger”, dat de Ekari is „simple and transparent” en „fairly industrious”. Voorts dat hij heeft „racial pride”.

Tot zover in enkele trekken het beeld, dat deze zendeling ons tekent van het volkskarakter der Ekari. Ondanks zijn ervaringen van enige jaren lijkt mij zijn opvatting van de primitieve mentaliteit dezer Bergpapoea's in verschillend opzicht niet juist. Post beziet hen naar mijn gevoelen te veel door een Westerse bril, beoordeelt hen te veel naar Westerse en Christelijke maatstaven.

Het zich kunnen plaatsen in de primitieve gedachtengang van deze natuurmensen, het bepalen van hun intellectuele werkzaamheid, eist een diepgaande kennis van hun cultuur, die slechts verkregen kan worden na een jarenlange omgang met hen en een geduldig speuren en vorsen, waarbij een grondige kennis van de structuur van primitieve samenlevingen in het algemeen niet kan worden gemist.

De Bergpapoea denkt wel degelijk logisch, al is dit denken nog niet ontwikkeld. Daar zit inderdaad iets kinderlijks in, in zoverre dat hij eenvoudig van geest is, maar daarom geenszins onnozel. Hij is als de zogenaamde ‚domme boer’ bij ons, die echter de zo ‚pietere stadsmant’ vaak te slim af is. Zoals het kind in een andere wereld leeft dan de volwassene, zo leeft ook de Bergpapoea in een in vele opzichten andere

wereld dan wij. Juist daarom is het zo moeilijk zich in zijn gedachten-gang te verplaatsen. Al is zijn materiële cultuur betrekkelijk zeer arm, zijn geestelijke cultuur, vooral wat de sociale organisatie aangaat en zijn huwelijks- en andere regelingen, zal bij nader onderzoek blijken wellicht zeer ingewikkeld te zijn.

LAM, die ondanks zijn zeer kort verblijf onder de Swart-vallei-bewoners, hen dikwijls meesterlijk heeft getekend, schrijft omtrent hun mentaliteit (30(e), p. 326): „Toch is er iets in dit volk, dat op een kinderlijk peil is blijven staan, zij zijn als het ware geestelijk neotene vormen, zijn onontwikkeld in diepte en ruimheid van bewust begrip en hier komt de phylogenetische jeugd van zulk een volk te voorschijn. Ontogenetisch zou een Timorini waarschijnlijk even ontwikkeld kunnen worden als de meeste Europeanen, zijn geringe ouderdom als volk doet hem door een onoverbrugbare kloof van ons gescheiden blijven: de phylogenetische ontwikkeling laat zich niet dwingen. Hier zijn agentia aan het werk, die voor elke verandering een zeer langen tijd behoeven of anders onwerkzaam zijn”.

Inderdaad, ontogenetisch, als individu, lijkt de Bergpapoea weinig bij ons achter te staan. Wanneer men hem als baby uit zijn milieu zou lichten en opvoeden in een westerse maatschappij, zou hij intellectueel waarschijnlijk een goed figuur slaan. Phylogenetisch, als volk, als stam, zijn de Bergpapoea's door het grote isolement waarin zij leven, op een lage trap van ontwikkeling blijven staan. In zijn primitieve gedachten-gang zit iets kinderlijks, maar kinderachtig is hij geenszins. MURRAY (105b, p. 3) schetst de Papoea als volgt: „The truth, of course, is that the native is a man, and not a child; he has a man's passions and a man's power to hate and love, but he is a very ignorant man, and he is a man whose customs and ways of thought are strange to us, even in the rare instances in which we try to understand them”.

De steentijdmens Kigimoeajakigi werd zo uit zijn milieu gerukt en te Ambon geplaatst in onze moderne samenleving, waarin hij zich echter allesbehalve hulpeloos en als een kind gedroeg, doch een fantastisch aanpassingsvermogen ten toon spreidde. Zou een Westerling, wanneer hij op gelijke wijze moederziel alleen belandde tussen de Bergpapoea's en daar moest leven, zich er even flink door heen slaan?

Is nu de Ekari werkelijk zo onbetrouwbaar, bedriegelijk aangelegd en zelfzuchtig, als POST het wil doen voorkomen? Zijn wij vreemde-

lingen, die door hem heus niet geroepen zijn, eigenlijk niet egoïstisch tegenover hem, door van deze natuurmens te vergen, dat hij als koelie maar steeds op commando voor ons klaar staat om allerlei diensten te verrichten, dat hij voortdurend materialen moet aanslepen voor de bouw van bivaks, huizen en kerkjes en bovendien steeds maar levensmiddelen in natura moet leveren? En dat allemaal voor een kaurischelpje, dat ons niets kost, maar waarvan wij de waarde in zijn maatschappij met sprongen omlaag drukken en daarmee ten slotte zijn gehele economische bestel in de war sturen? Valt het te verwonderen, dat de Ekari om tal van redenen, die wij nog niet eens kunnen bevroeden, op den duur genoeg krijgt van al die diensten en leveranties? Pleit het dan eigenlijk niet te zijnen gunste, wanneer hij bij al die transacties zich een geslepen handelman betoont en tracht te halen, wat er van dien vreemdeling, die zijn aartsvaderlijke maatschappij komt verstoren, te halen is? Mogen wij voorts deze natuurmens verwijten, dat hij van onze westerse normen van zeden en fatsoen geen begrip heeft en dat hij graag gemakzuchtig is en een onbezorgd leven wenst te leiden? Hoevelen onzer snakken er niet naar verlost te zijn van het knellende keurslijf van verplichtingen, die Kerk en Staat ons opleggen!

De eenvoudige *sympathieke Bergpapoea* heeft mijn hart gestolen; ik meen hem te moeten verdedigen tegen onjuiste voorstellingen van hen, die zich nog onvoldoende weten te verplaatsen in de gedachtengang van deze natuurmens en die zijn opvattingen van zedelijkheid en fatsoen en zijn levenswijze gaan afmeten aan onze Westerse.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK

TELLEN EN REKENEN — MATEN — TIJDREKENING — WINDSTREKEN — KENNIS VAN KLEUREN — GEBARENTAAL

Telwoorden en talstelsels

Een belangrijke maatstaf bij de beoordeling van het beschavingspeil der Bergpapoea's is zeker het talstelsel dat zij bezitten. Het geeft waardevolle aanwijzingen omtrent de plaats die zij innemen onder de talrijke Papoea-volken, de ouderdom van hun cultuur in vergelijking met de hen omringende volken en de beïnvloeding die zij langs de wegen van handel en verkeer van buiten af hebben ondergaan.

Evenals de meeste natuurvolken gebruikt ook de Bergpapoea verschillende middelen om de getallen aanschouwelijk voor te stellen, waaronder als de gewichtigste moeten worden aangemerkt zijn vingers en tenen. Niet alleen zijn handen en voeten dienen hem als telraam, maar ook verschillende andere lichaamsdelen. Daarnaast gebruikt hij voorwerpen als steentjes, stokjes en vruchtzaden om te rekenen, of neemt hij zijn toevlucht tot het knopentouw en de meetband.

Omtrent de etymologische en de arithmetische zin der telwoorden vindt men in de beschrijvingen van de verschillende onderzoekers zeer weinig vermeld, hetgeen alweer een gevolg is van het korte verblijf der expedities onder de Bergpapoea's en het gebrek aan kennis van hun talen. De meesten hunner volstaan met een blote opgave van de hen ter ore gekomen telwoorden, waaruit echter bij nauwkeurige beschouwing toch nog belangrijke gevolgtrekkingen kunnen worden gemaakt.

Wij kunnen de gegevens waarover wij beschikken in de zes volgende groepen indelen.

I. BERGPAPOEA'S ZUIDZIJDE ORANJE-GEBERGTE

Omgeving Goliath-berg. DE KOCK (8, p. 170)

1 <i>tèltèlèk-nja</i>	pink	= <i>tèltèlèk</i>	27 ton <i>tèltèlèk-nja</i>
2 <i>bèting-ji</i>	ringvinger	= <i>bèting</i>	26 ton <i>bèting-ji</i>
3 <i>wènit-ja</i>	middenvinger	= <i>wènit</i>	25 ton <i>wènit-ja</i>
4 <i>loem-jé</i>	wijsvinger	= <i>loem</i>	24 ton <i>loem-jé</i>
5 <i>amoeng-jé</i>	duim	= <i>am</i>	23 ton <i>amoeng-jé</i>
6 <i>nā-āp-jé</i>	pols	= <i>nā-āp</i>	22 ton <i>nā-āp-jé</i>
7 (<i>nēr</i>) <i>ing-gé</i>	onderarm	= <i>ing</i>	21 ton <i>ing-gé</i>
8 <i>toepnang-gé</i>	elleboog	= <i>toep-nang</i>	20 ton <i>toepnang-gé</i>
9 <i>tang-gé</i>	bovenarm	= <i>tang</i>	19 ton <i>tang-gé</i>
10 <i>taung-gé</i>	schouder	= <i>taung</i>	18 ton <i>taung-gé</i>
11 <i>kok-lom-jé</i>	hals	= <i>kok-lom</i>	17 ton <i>kok-lom-jé</i>
12 <i>òmòlan-jé</i>	oor	= <i>òmòla</i>	16 ton <i>òmòla-jé</i>
13 <i>kaup-ming-gé</i>	wandbeen	= <i>kaup</i>	15 ton <i>kaup-ming-gé</i>
14 <i>kissòk-lan-jé</i> , kruin = <i>kissòk</i>			

II. BERGPAPOEA'S TEN NOORDEN EN TEN ZUIDEN VAN WILHELMINA-TOP

a. Swartvallei
WIRZ (32, p. 145)b. Saoeweri-Hablifoeri
gebied VAN ARCKEN
(60, p. 421)c. Pèsèchèm SNELL
(16, p. 75, 77, 84)

1 <i>àmboeét</i>	1 <i>àmboei</i>	1 <i>mēsik, mēsikat</i>
2 <i>bèrè</i>	2 <i>pèrè</i>	2 <i>bidèn</i>
3 <i>àmboeét bèrè</i>	3 <i>pèrè amboei, hingiam</i>	3 <i>kēnan, kēneran</i>
4 (<i>kēnēra?</i>)	4 <i>pèrè pèrè</i>	veel = <i>nggain</i>
5 <i>anom</i> (1 vuist)	5 <i>isia</i> (duim)	
10 <i>linin-èro</i> (2 vuisten)	6 <i>apokdal</i>	
15 <i>linin-èro-ènom</i> (2 vuisten + 1 voet)	7 <i>sakbit</i>	
20 <i>èrovid-ènom</i> (2 vuisten + 2 voeten)		
veel = <i>torab</i> of <i>jorop</i> (meer dan 5)		

III. BERGPAPOEA'S STROOMGEBIED BOVEN-ROUFFAER-RIVIER

a. Dèm (dal Nògòlò) LE ROUX	b. Dèm (dal Nògòlò en Dèlo) LE ROUX	c. Moni (clan Agindora) LE ROUX	
1 <i>jagàng</i>	1 <i>àmà</i>	= duim	1 <i>nàrà</i>
2 <i>oegwàng</i>	2 <i>dingi</i>	= wijsvinger	2 <i>kindo</i>
3 <i>oegwàng jagàng</i>	3 <i>joeda</i>	= middenvinger	3 <i>dagoepa</i>
<i>jágaroe of jàgoe</i>	4 <i>àmàgimè</i>	= ringvinger	4 <i>moegoe</i>
4 <i>oegwàng oewàng</i>	5 <i>èmea</i>	= pink	5 <i>kioe</i>
<i>oegwàng nènèk</i>	6 <i>jàgakòt</i>	= palm van de hand	
5 (<i>nèka kàboera,</i> <i>pòtja</i>)	7 <i>jàsige</i>	= rug van de hand	10 <i>anègi</i> (han- den tezamen)
10 <i>jàgà baugwawè</i>	8 <i>jàgaja</i>	= pols	
(vuisten tezamen)	9 <i>jàgaboea</i>	= benedenarm	
20 <i>jàgà noàk</i>	10 <i>jàgà moengkoet</i>	= elleboog	20 <i>anè barò</i> (han- den voeten)
(handen + voeten)	11 <i>jàgà boea moàk</i>	= bovenarm	
veel = <i>kalòsa</i>	12 <i>jèngkègènggoe</i>	= schouder	
	13 <i>jèmènòeak</i>	= borst	

IV. BERGPAPOEA'S TEN ZUIDEN VAN DE CARSTENSZ- EN IDENBURG-TOPPEN

a. Enggipoeloe (Carstensz) VAN SCHILFGAARDE (51, p. 286)	b. Balal (Carstensz) VAN DE WATER (51, p. 286)	c. Oehoendoeni VAN ECHOUDE (57, p. 354)
1 <i>amegag</i>	1 <i>amakak</i>	1 <i>amangak</i>
2 <i>aoe</i>	2 <i>bauw</i>	2 <i>ao</i>
3 <i>tjioe</i>	3 <i>hiam</i>	3 <i>dzjioe</i>
4 <i>moèp</i>	4 <i>boèp</i>	4 <i>mo-èp</i>
5 <i>maäp</i>	5 <i>maet</i>	5 <i>maäp</i>
6 <i>janagaoe</i>		
7 <i>janaga aoe</i>		
8 <i>janaga tjioe</i>		
9 <i>janaga moèp</i>		
10 <i>janaga maäp of eing</i>		
11 <i>jandok ènèmèka</i>		
12 <i>jandok aoe</i>		
16 <i>endok epam</i>		
17 <i>endok aoe</i>		
21 <i>endok menok eing</i>		
22 <i>endok menok aoe enz.</i>		

V. BERGPAPOEA'S MERENGBIED EN OMGEVING

a. Ekari VAN ECHOU (57, p. 314)	b. Moni CATOR (50, bijl. V)	c. Moni (Dzjônggoenaoc- clan) VAN ECHOU (57, p. 351)
1 enà	1 hàro	1 háró
2 wijà	2 hìja, biza	2 hìjà, hìzà
3 wido	3 hélo	3 heló
4 wì	4 wì	4 wì
5 idibi	5 ili	5 ili
6 benomi	6 àmonaro	6 àmónáró, amonègaro
7 pitoewo	7 amonè hìja	7 àmóne hìja
8 wàroewo	8 amonè helo	8 àmóne helò
9 ijé	9 amonè wì	9 àmóne wì
10 gati	10 amonè ili, agi	10 àmóne ili, hànàgi
11 enàmà (gàti)	11 balo hari	11 bàló háró
12 wijamà (gàti)	12 balo biza	12 bàló hìjà
13 widòmà (gàti)	13 balo hélo	13 bàló heló
14 wimà (gàti)	14 balo wì	14 bàló wì
15 ibidimà (gàti)	15 balo ili	15 bàló ili
16 benoma (gàti)	16 amobalo haro	16 àmó bàló háró
17 pitoewomà (gàti)	17 amo balo biza	17 àmó bàló hìja
18 wàroewomà (gàti)	18 amo balo hélo	18 àmó bàló helò
19 ijémà (gàti)	19 amo balo wì	19 àmó bàló wì
20 gátimà (gàti) of mèpìnà	20 amo balo ili, mendo haro	20 àmó bàló ili, mendó háró
21 enà mèpìnà		21 háróné mendó háróné
22 wijà mèpìna		22 hìjàné mendó háróné
25 idibi mèpìnà		25 ilóné mendó háróné
26 benomi mèpìnà		26 àmóné háróné mendó háróné
30 dzjogà gati		30 mendó háró àginé
31 enà dzjogàgati		31 háróné mendó háró àginé
35 idibi dzogàgati		35 ilíné mendó háró àginé
36 benomi dzogàgati		36 àmóné háróné mendó háró àginé
40 mèpijà	40 mendo biza	40 mendó hìjà
41 ena mèpijà		41 háróné mendó hìjàné
45 idibi mèpijà		45 ilíné mendó hìjàné
46 benomi mèpijà		46 àmónéháró mendó hìjàné

a. Ekari VAN EECCHOUD
(57, p. 314)

- 50 *gátibéw*
51 *enà gátibéw*
55 *idibi gátibéw*
60 *bàdó*
70 *bàdówàdógáti*
80 *bàdó wádó mèpina*
90 *bàdó wádó dzjogàgati*

100 *moeto*

b. Moni CATOR
(50, bijl. V)

c. Moni (Dzjônggoenaoc-
clan) VAN EECCHOUD
(57, p. 351)

- 50 *àgitàwàdánó*
51 *bároné àgitàwàdánó*
55 *iliné àgitàwàdánó*
60 *mendó beló*
70 *mendó beló àpantó àgi*
80 *mendó wi*
90 *mendó wi àpantó àginé*
98 *àmónébelóné mendó*
wi àpantó àginé
100 *mendó ili*

VI. BERGPAPOEA'S CHARLES LOUIS- EN WEYLAND- GEBERGTE

a. Jabi (Boven-Wanggar)
BINNENDIJK (Mil. expl.)

b. Jabi (Boven-Wanggar)
KUIK (Woordenlijst d.d.
19 Dec. 1930, Piroe)

c. Simori (Mapia-gebied)
TILLEMANS (46, bijl.;
tevens als bijl. VI bij
CATOR, no. 50)

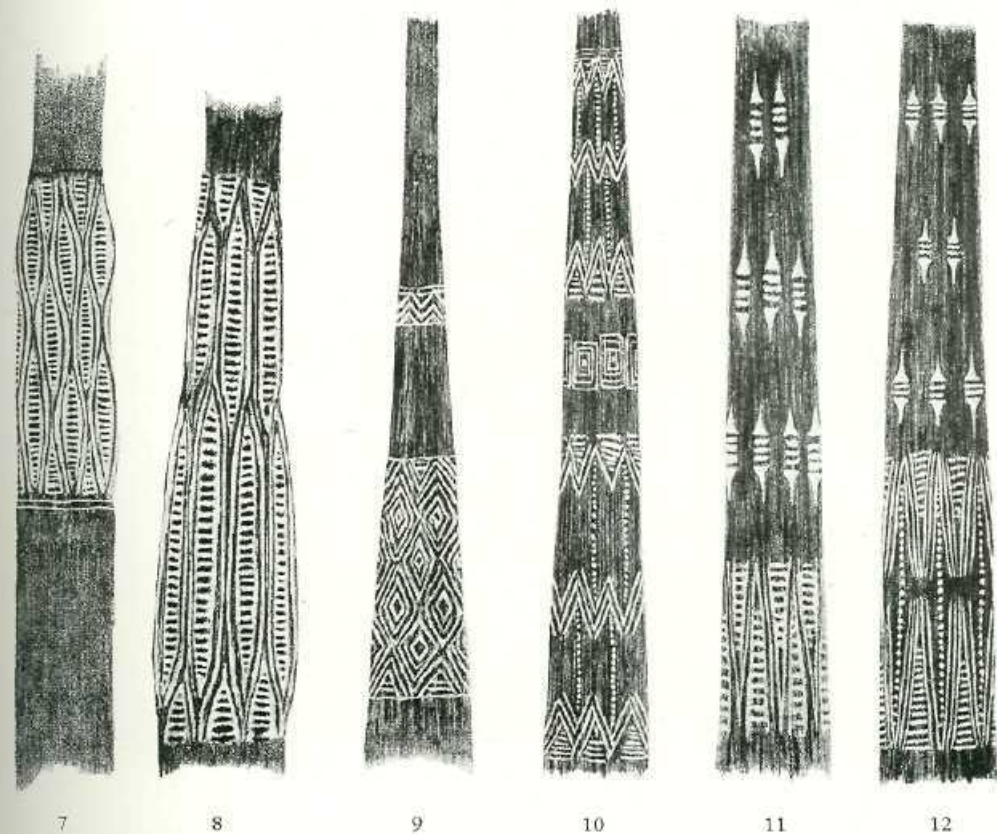
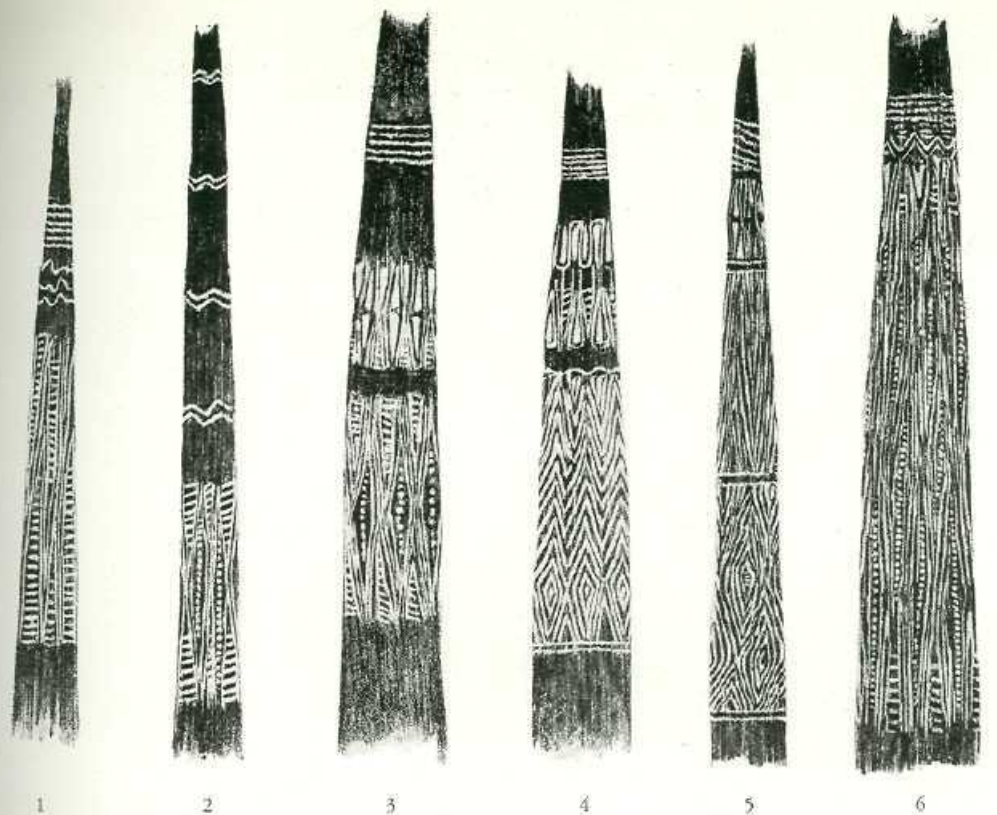
- 1 *ena*
2 *wisa*
3 *wido*
4 *wii*
5 *idipi*
6 *menmomi*
7 *pitoea*
8 *warowo*
9 *iseh*
10 *rati*

- 1 *ena*
2 *wisa*
3 *wido*
4 *wi*
5 *idibi*
6 *bainowa*
7 *pitoewo*
8 *waroewo*
9 *isè*
10 *lati*

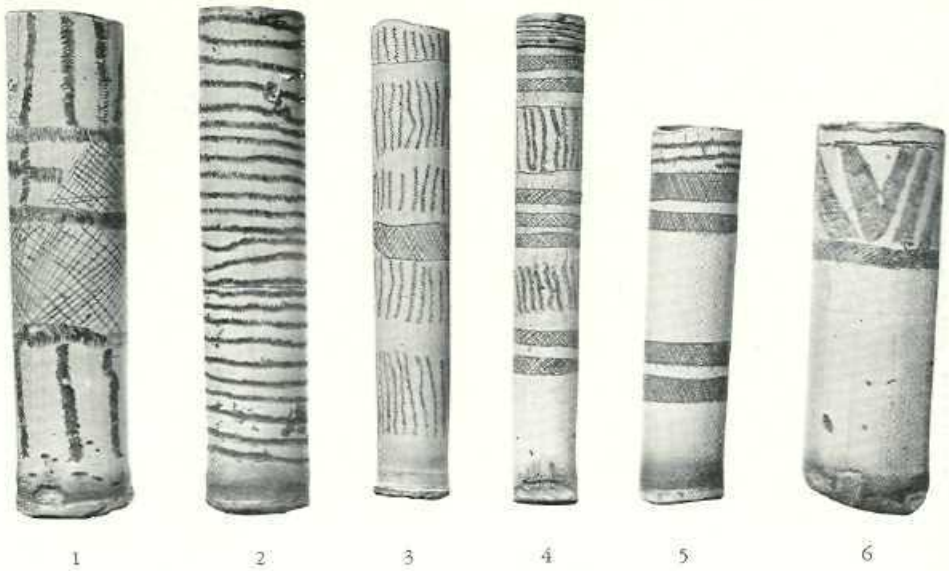
- 11 *ena marati*
12 *wisa marati*
13 *wido marati*

- 18 *waroewo marati*
19 *isè marati*

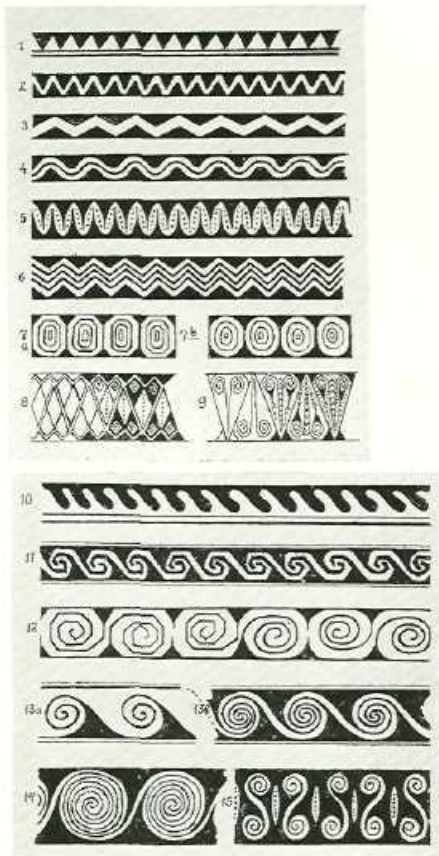
- 1e persoon, vingers
1 *èna*
2 *oesa, wisa*
3 *wido*
4 *wi*
5 *idibi*
6 *benowi, beniwe*
7 *pitowe*
8 *woegoewo, waroewo*
9 *sè, sjè, jè, isè*
10 *wati, gati, dati*
1e persoon, tenen
11 *ena, enma*
12 *ena oesama*
13 *ena widoma*
14 *ena wima*
15 *ena idibim, idibi*
milate
16 *ena benowima*
17 *ena pitowoma*
18 *ena woegoewoma*
19 *ena sjèma*

Afb. 60. Pijlpuntversieringen van de Bergpapoea's. Zie p. 556

Afb. 61. Bamboekokertjes der Ekari (R.V.L. 2467/1345-1348). Fig. 1: lang 19,5 cm, doorsnede 4,5 cm; fig. 6: lang 15 cm, doorsnede 5 cm. Zie dl. I, p. 167, en dit deel p. 557

Afb. 62. De ontwikkeling van het toempalornament. Zie p. 558

Afb. 63. Oorsiersingen der Ekari (R.V.L. 2467/46-59). Fig. 1: lang 8,5 cm, doorsnede 1 cm; fig. 5: lang 17,75 cm, doorsnede 1 cm; fig. 6 met knopvormige verdikkingen van hars (?) en stukjes koeskoesvel versierd. Zie dl. I, p. 167, en dit deel p. 557

a. Jabi (Boven-Wanggar) BINNENDIJK (Mil. expl.)	b. Jabi (Boven-Wanggar) KUIK (Woordenlijst d.d. 19 Dec. 1930, Piroe)	c. Simori (Mapia-gebied) TILLEMANS (46, bijl.; tevens als bijl. VI bij CATOR, no. 50)
		1e persoon, tenen
20 <i>mèpisana</i>		20 <i>mèpina, dati mèpina</i>
21 <i>ena mèpisana</i>		
		2e persoon, vingers
25 <i>idibi mèpisana</i>		22 <i>wisa mèpina</i>
30 <i>amonato</i>		30 <i>emonate, dati emonato, mona</i>
31 <i>ena amonato</i>		
		2e persoon, tenen
40 <i>mèpisa béoe</i>		35 <i>idibi èmonata</i>
		40 <i>mèpiano, mèpita, dati mèpisa</i>
		3e persoon, vingers
50 <i>lahiibéoe</i>		44 <i>wi mèpiano</i>
		50 <i>datibi, jatibéo</i>
		3e persoon, tenen
60 <i>badona</i>		57 <i>pitowe datibi</i>
		60 <i>badone</i>

Beschouwen wij eerst groep III, de gegevens die ik verzamelde bij de stammen in het stroomgebied van de Boven-Rouffaer-rivier. Op allerlei mogelijke wijzen — door het aftellen van kralen, schelpjes, een aantal varkens, een aantal dagreizen tot een bepaalde plaats — heb ik getracht Igoen, die zowel de taal der Dèm als die der Moni beheerste, tot tellen en rekenen te brengen, hetgeen voor hem een moeizaam werk was en waarbij ik telkens voor tegenstrijdigheden kwam te staan. Ten slotte kon ik uit zijn rekenmethoden met vrij grote zekerheid een drietal wijzen van tellen vaststellen. In de eerste plaats een telling op de lichaamsdelen van 1 tot 13 op de onderdelen van hand en arm opklimmende naar de schouder tot aan de borst en wel beginnende met de duim (*àmà jàgawàk* = moeder van de hand) van de linkerhand. Onder toevoeging van het woordje *nijo* daalde hij langs de rechterarm en hand vervolgens weer af en telde aldus tot 25, eindigende met de duim van de rechterhand. Ik heb hem die methode van het tellen op de lichaamsdelen met enige dagen tussenruimte enige malen laten her-

halen, maar af en toe werden een of meer lichaamsdelen overgeslagen en dan raakte Igoen in de war. Dat deze lichaamstelling echter toepassing vindt, o.a. bij tijdsaanduidingen, bleek mij toen ik trachtte uit te vorsen hoeveel Papoea-dagmarschen Welanàkmò, de vindplaats van het gesteente voor de bijklingen en messen, gelegen was van ons explorateursbivak Tombe. Na de overnachtingsplaatsen in volgorde te hebben opgenoemd en daarbij telkens het gebaar te hebben gemaakt van 'slapen' = *oetawè*, besloot hij met het omvatten van de linker benedenarm met zijn rechterhand, waarbij hij mij veelbetekenend toeknikte en uitriep: „*Welanàkmò oetawe jàgaboea*”. Tussen Tombe en Welanàkmò moesten wij dus 9 malen overnachten, alzo een tocht van 10 dagmarschen.

De eerste, die melding heeft gemaakt van het tellen op lichaamsdelen bij de Bergpapoea's, is DE KOCK (groep I). Door een achtervoegsel maken de Bergpapoea's van de Goliath-berg de namen der delen van armen en hoofd tot telwoorden en zo komen zij tot het getal 27. WIRZ (32, p. 146) deelt naar aanleiding van de gegevens van DE KOCK mede, dat hij verzuimd heeft bij de Bergpapoea's in de Swartvallei navraag te doen naar deze wijze van tellen, maar het lijkt hem niet waarschijnlijk dat zij deze methode kennen, daar hem die bij de een of andere gelegenheid wel „zu Gesicht gekommen wäre”. Dit argument lijkt mij niet steekhoudend; waar ik deze methode ook zoveel westelijker vond bij de Dèm-stam, ben ik geneigd aan te nemen dat zij ook bij tussengelegen bergstammen in gebruik is. Een bevestiging hiervan vindt men in de verslagen van de ARCHBOLD-expeditie (60, p. 420), waar vermeld staat hoe een der Bergpapoea's in de grote vallei der Balim in staat was een aan hem uit te betalen bedrag van 30 schelpjes af te tellen door beginnende bij de pink van de linkerhand voor iedere vinger en vervolgens voor alle geledingen van de arm over het hoofd naar de rechterarm een schelpje te rekenen.

Bij de Papoea's in de zuidelijke laagvlakte is de lichaamstelling wel in zwang. Ik vond haar vermeld in een rapport uit het jaar 1931 van den assistent-resident van Tanah-Merah, MULLER, waarin hij enige mededelingen doet omtrent de bevolking aan de Moejoe- en de Kauh-rivieren. Men telt daar beginnend bij de pink van de rechterhand via de pols, onderarm, elleboog, bovenarm en schouder naar de borst tot 11. Ook FETTWEIS (185, p. 18) somt uit de literatuur enige voorbeelden

op van lichaamstelling bij de Papoea's en de bewoners van de eilanden in de Torres-sstraat. Op de oostelijke eilanden in die straat komt men beginnend bij de pink van de linkerhand en eindigende bij de pink van de rechterhand tot het getal 29, met inschakeling naast de gewone onderdelen van hand en arm, van handholte, handrug, binnen- en buitenkant van de elleboog, schouder, okselholte, sleutelbeenholte, borsttepel, navel en punt van het borstbeen. Op de westelijke eilanden komt men tot 19 met weglating van verschillende onderdelen. Bij de Bugi aan de Fly-rivier wordt de hals nog aan de rij lichaamsdelen toegevoegd; bij de bevolking van de Musa-rivier maakt men nog gebruik van oren, ogen, neus en mond en bereikt zo het getal 32.

Een tweede wijze van tellen, die mijn vriend Igoen toepaste bij het aftellen van schelpjesgeld, bestond in het één voor één opnoemen en het ombuigen van de vingers beginnende met de duim van de linkerhand, waarbij hij telkens een knikkend gebaar met het hoofd maakte. De gesloten vuist van de linkerhand vormde daarbij het eerste rustpunt; daarna ging hij over tot het ombuigen van de vingers van de rechterhand, beginnende met de pink, telkens een schelpje op zij schuivend. De handen werden vóór het gezicht gehouden met de palmen naar binnen. De tezamen gehouden vuisten of de samengeklapte handen vormden het tweede steunpunt (*jàga baugwawè*). Daarna zette hij de telling op de tenen van de linker- en rechtervoet voort met als laatste hoofdsteenpunt het leggen van beide vuisten op de voeten (*jàga noak*), waarmede dus het getal 20 werd aangeduid. Ook bij de Agindora-cian van de Moni-stam vond ik deze zuivere vinger- en tenentelling in toepassing met de begrippen: één vuist, twee vuisten, twee vuisten + één voet, twee vuisten + twee voeten als hoofdsteenpunten in de getallenreeks. Hier wordt dus opnieuw bevestigd, welk een grote verbreiding het gebruik van de vingers en tenen als aanschouwelijke middelen bij de natuurvolken heeft. Daarbij heeft een groepering in vijftallen plaats, samengevat tot een 10-tal en een 20-tal. In wezen is dit handen-en-voeten-systeem dus een 5-tallig stelsel.

De derde wijze van tellen die ik bij de Dèm vond, en die de algemeen gangbare is, berust op het fundamentele begrip 2. Legt men een handvol schelpjes voor hen neer, dan krijgt men als stereotiep antwoord: „*kalòsa* = veel”. Spoort men hen daarna aan tot aftellen, dan worden de schelpjes paarsgewijze onder de uitroep: „*oegwang*” op zij

geschoven onder het ombuigen van de vingers. Voor vier schelpjes werden twee paren afgeschoven, *oegwang-oegwang* of *oegwang nènèk*. De betekenis van het woord *nènèk* kon ik niet achterhalen; maar het desbetreffende gebaar wordt bij 't getal 4 gemaakt en bestaat in het uitspreiden van de vier vingers van de open hand met de duim naar binnen gebogen. Vijf schelpjes werden als volgt afgeteld: *oegwang-oegwang-jagàng* = 2 + 2 + 1 en daarna werd de hand gesloten tot een vuist. Meermalen hoorde ik dan het woord *nèka kaboera* of *pòtja*, waarvan ik de betekenis evenmin kon vaststellen.

Zeker is dat de Dèm zelfstandige telwoorden heeft voor 1, 2 en 3, respectievelijk *jagàng*, *oegwàng* en *jagoe*. Zeer belangrijk was het de etymologische betekenis van die woorden vast te stellen. Ik meen daarin te zijn geslaagd. Igoen boog bij het woord *jagàng* (dat ongetwijfeld samenhangt met de woorden voor *jàgaja* = hand en *jàga* = arm) met duim en wijsvinger het eerste vingerkootje van de linkerduim om, bij het woord *oegwang* omvatte hij het tweede kootje en bij *jagoe* een hele vinger, dus 3 kootjes. *Jàgoe* acht ik een samentrekking van *jàgaroe* of *jàgaloe* = vinger. Aan *oegwang* kan waarschijnlijk de betekenis worden gehecht van 'de andere', hetgeen ik uit verschillende zegswijzen meende te kunnen opmaken, bijvoorbeeld: „*ming doeöe Jèbègòt, oegwani doeöe Oewaboe* = dit is de bergrug van *Jèbègòt*, die andere is de bergrug van *Oewaboe*”.

In verschillende Papoea-talen ligt aan het woord voor 'één' de betekenis van 'enkel, alleen' ten grondslag, zoals in het Marindinees (GEURTJENS 127b, p. 157, 161), waar één = *izakod* en twee = *inab* gelijkstaat met 'een paar, beide, eigenlijk één middendoor'. *Inab-izakod* wordt dan 3 en *inab-inab* = 4.

De gegevens van WIRZ (groep IIa) en van VAN ARCKEN (groep IIb) zijn een zuivere afspiegeling van het tellen volgens het paarsysteem, zoals ik dat vond bij de Dèm met zelfstandige telwoorden voor 1, 2 en 3, resp. *àmboeét* of *àmboei*, *bèrè* of *pèrè* en *hingiam*. Het woord *kènèrà*, dat WIRZ herhaalde malen opving bij de Swart-vallei-bewoners en dat hij mogelijkwijze hield voor 4 (vergl. SNELL, groep IIc *kènan*, *kènéran* = 3), berust waarschijnlijk op een verkeerd begrip. *Kènèrà* of *kànàrà* betekent toch in de Dèm-, Ndani- en Moni-talen 'aldus, zo is het', het Maleise *bagitoe*.

Bij de bergstammen in de dalen ten Zuiden van de centrale keten

(groep IV) stemmen de gegevens van de drie verschillende onderzoekers vrijwel overeen. Zij geven zelfstandige telwoorden van 1 tot en met 5, maar, jammer genoeg, niet de betekenis der woorden. Het lijkt mij een vingertelling. Ik zie in 5 = *ma-äp* een samenstelling van *magaoe-äp* = hand-mens; 6 = *janagaoe* betekent dan waarschijnlijk 'aan de andere hand', 7 = *janaga aoe*, aan de andere hand twee. Dit is gebaseerd op de studie van KLUGE (145a, p. 252), die zegt: „dass der Begriff 6 im Grunde genommen nichts anders ist als eine Ortsbestimmung: an der anderen Hand. Da der siebente Finger an der anderen Hand der zweite ist, so entstehen die Formen $6 + 2 = 7$, $6 + 3 = 8$, $6 + 5 = 10$ “. Dit stemt overeen met het lijstje der telwoorden van VAN SCHILFGAARDE (IVa): 10 = *janaga maäp*. In de volgende decade worden in zijn woordenlijst de telwoorden van 1 tot en met 5 herhaald met voorvoeging van het woord *endok* = been.

Wij komen thans tot de zeer belangwekkende groepen V en VI waarin de Ekari, Jabi en Simori duidelijk één taalgroep vormen en de Moni een andere, aanmerkelijk daarvan verschillende. Aan den bekwamen explorateur VAN EECHOUDE danken wij twee uitgebreide lijsten van telwoorden, een der Ekari (Va), welke de vroegere lijsten van BINNENDIJK (VIa), KUIK (VIb) en TILLEMANS (VIc) geheel dekt, en een der Moni (Vc), welke geheel overeenkomt met de beknopte lijst van CATOR (Vb). Beide lijsten heb ik met behulp van de Missie-goeroe's, die onder de Ekari en Moni aan de meren werkten, grondig nagegaan en volkomen juist bevonden. Veel moeite heb ik mij gegeven om iets te weten te komen omtrent de betekenis der telwoorden, waarover VAN EECHOUDE niets zegt.

De Ekari houdt er voor de elementaire getallen-begrippen van 1 tot en met 10 duidelijk zelfstandige telwoorden op na. Daarvan zijn de getallen 1 tot en met 5 ongetwijfeld oorspronkelijk en Papoeaas; de getallen 6 tot en met 10 zijn leenwoorden uit het Indonesisch. Ik vermoed dat het grondgetal voor 1 = *ènà* overeenkomt met het in de talen der Kustpapoea's van Oeta en Mimika voor 1 in gebruik zijnde woord *inà*. In de getallen voor 2, 3, 4 en 5, resp. *wijà* of *wisa*, *wido*, *wi* of *wü* (eigenlijk *kiwië*) en *idibi* of *widibi*, zit het woordje *wi*, dat mogelijk samenhangt met *iwi* = kappen. Aan de woorden *ènà* en *wi* zou de betekenis ten grondslag kunnen liggen van 'één ding' en 'één ding middendoor', evenals in het Marindinees, maar dit is niets meer dan een

veronderstelling. Dit zou dus wijzen op een oorspronkelijk 2-talig stelsel, dat in een 5-talig is overgegaan.

Wat de tweede helft van de eerste decade betreft, verraden 6 = *bènomi* en 7 = *pitoewo* duidelijk de Indonesische afkomst van *enam* en *pitoe* (op Ambon = *bitoe*, Seran = *fitoe*). Ook 8 = *wàroewo* is gemakkelijk te bepalen als leenwoord uit de Oostindonesische talen; het komt voor op Ambon en Seran als *waroe*, op Kajeli en Ambalau als *walo*, in de Vogelkop (Mò en Sègèt) als *waloe*, op Japèn als *waro* en op Mafoor en Noefoor als *woär*. Voorts lijkt mij 9 = *ijé*, *isè*, *iseh*, *sè* of *sje* een verbastering van *sija* (Boeroe), *siwa* (Seran, Ambon en Ambalau), *sioeh* (Noefoor), *siuw* (Mafoor), *isioe* (Japèn) en *si* (Sègèt). Het woord voor 10 = *gati*, *rati* of *lati* geeft meer moeilijkheden. Het kan een zelfstandig, eigen woord zijn, doch wellicht is het een corruptie van het Ternataanse en Tidorese woord voor 10 = *ngagi* of *njagi*, vooral omdat de Moni daarvoor het woord *agi* hebben.

In de tweede en volgende decaden van de getallenrij der Ekari ziet men een rhythmische behandeling van de telwoorden der eerste decade met toevoeging van *mà gati* = en tien (*mà*, *konà* = en), waarbij de eenheden zijn geplaatst vóór de tientallen, dus 1 + 10, 2 + 10, 5 + 20, 6 + 30, enz.

Met 20 = *gati mà gati* = 10 + 10 treedt een nieuw telwoord op: *mèpina*, naar mijn mening een samenstelling van *mè* = mens en *èna* = één, dus één mens. Zo wordt 40 = *mèpija* = twee mensen. Bij het voleindigen van de aftelling der vingers en tenen op de derde mens treedt weer een zelfstandig telwoord op: *bàdo* = been. Merkwaardig zijn de afzonderlijke woorden voor 30 = *dzjogà gati*, waarin *dzjogà* waarschijnlijk gelijk te stellen is met *dzjokà* (*g*, *k* en *l* zijn dikwijls moeilijk te onderscheiden), hetgeen 'kind' betekent. 50 = *gatibéw* of *jatibéoe* levert een puzzle, die ik niet heb kunnen oplossen. VAN EEC-HOUD merkt reeds op (57, p. 284): „Het woord voor 50 is eigenaardig, letterlijk vertaald beteekent het: „tien niet”. Het opmerkelijke is, dat bij de Dzjõnggonaoe, die toch een geheel ander stelsel hebben, de vertaling hetzelfde is (*agi* = 10; *tawa* = niet)”. Misschien is het afkomstig van *bàdo gati bew* en heeft *bew* dan de betekenis van 'min', zodat dus 50 = 60—10. TILLEMANS (Vic) geeft nog het woord *datibi* voor 50, dat ongetwijfeld een samentrekking is van *dati ibidi*, dus 5 tientallen.

In de uitdrukkingen voor 70, 80 en 90 komt het woord *wado* voor, hetgeen volgens VAN EECHOUD betekent 'op, daarenboven', zodat $70 = 60 + 10$, $80 = 60 + 20$ en $90 = 60 + 30$.

Het afzonderlijke woord voor $100 = moeto$ acht ik een Oostindonesisch leenwoord, een verbastering van *oetanno* (Ambon), *oetoeni* (Seran) en *oetin* (Mafoor, Noefoor, Biak en Windessi). Breukgetallen heb ik bij de Ekari niet kunnen vaststellen, evenmin bij de andere stammen. Slechts KUIK vermeldt in zijn woordenlijst van de Jabi: een half = *ena iboto* en een kwart = *doewata*.

Het hier behandelde, zeer gemengde, talstelsel der Ekari en de verwante Simori en Jabi is duidelijk een decimaal stelsel, dat vanaf 20 deels overgaat in een vigesimaal systeem, dus met veelvoudigen van 20 als hoofdstaunpunten, deels decimaal blijft met afzonderlijke woorden voor 30 en 50. In de grondgetallen valt echter nog een oorspronkelijk 2-tallig en daarna 5-tallig stelsel te herkennen. Uit de wijze waarop het tellen aanschouwelijk wordt uitgevoerd, namelijk op vingers, tenen en hele mensen komt het aloude handen-en-voeten-systeem nog te voorschijn.

Het talstelsel der Džönggoenaoc-clan van de Moni-stam is minder ver gevorderd. Van 1 tot en met 5 bezit het zelfstandige telwoorden. De betekenis van *haro* = 1 heb ik niet kunnen vaststellen. *Hija* of *hiza* voor 2 komt overeen met het *wija* der Ekari, evenals *wi* = 4. De woorden voor 3 = *bèlo* en 5 = *ili* doen denken aan het Indonesische *teloe* en *lima*, maar het kunnen even goed eigen telwoorden zijn.

De 5 grondgetallen herhalen zich in de tweede helft der eerste decade met voorvoeging van het woordje *amo*, dat ik in het Monisch alleen ken in de betekenis van *amoe* = neus. Zo wordt dus 6 = *amonaro* of *amonègaro*. Het tussenvoegsel *nè* kan afgeleid zijn van *nèmà* of *nàmà* = en, dan wel een afkorting zijn van *hanè* = hand. Ik hoorde een der Džönggoenaoc-mannen zeggen: „*amoe hanè haro*”, ook wel „*hanèpè haro*”, waaruit de betekenis zou volgen van: „aan de andere hand één”. $10 = amonè ili$ is dus, „aan de andere hand 5”. Het woord *hanagi* voor 10 kon ik etymologisch niet met zekerheid thuisbrengen. Wellicht is het een samentrekking van *hanè* en *agi* en zou de betekenis kunnen zijn: beide handen tezamen, alhoewel het woord *agi* mij in het Monisch alleen ter ore kwam voor 'uterus'. Het zou echter ook, zoals ik hiervoren reeds heb opgemerkt, verband kunnen houden met het Ternataanse en

Tidorese telwoord *ngagi* voor 10 en dus binnengeslopen zijn via de kuststreken der Geelvinkbaai.

In de tweede decade gaat de Moni bij het tellen over op de voet = *bàlo* en herhalen zich de grondgetallen rhythmisch, doch in tegenstelling met de Ekari worden de eenheden nu achteraan geplaatst. 16 = *àmò-bàlo haro* betekent dus waarschijnlijk ‚aan de andere voet één’. 20 = *mèndo haro* = mens één (*mè, mènè* = mens) lijdt verder geen twijfel.

Boven 20 gaat de getallentrij regelmatig voort met veelvoudn van 20 als hoofdsteenpunten; alleen voor 50 staan wij weer voor het nog niet opgeloste *àgitàwà dano*, dat overeenkomt met het *gatibew* der Ekari. 98 = *àmonèhèlonè mèndowi àpanto àginè* heeft ten slotte de betekenis ‚aan de andere hand 3, mensen 4, daarenboven 10’. (Volgens VAN ECHHOUD heeft *àpanto* in het Monisch dezelfde betekenis als *wado* in het Ekarisch).

Uit het vorengaande blijkt, dat bij de Moni een quinaarvigesimaal systeem in gebruik is, waaraan het oude handen-en-voeten-systeem ten grondslag ligt; een systeem dat bij de meeste Papoea-volken en ook in geheel Melanesië nog steeds overwegend is.

Bij de Bergstammen in het Australische deel van Nieuw-Guinea is het ‚Zweiersystem’ met daarnaast de ‚Finger- und Körperteilzählung’ waarschijnlijk overal in gebruik. Uitvoerige en belangwekkende gegevens vindt men daaromtrent vermeld door AUFENANGER van de Gendestam in het Bismarck-gebergte (138, p. 273) en door KIRSCHBAUM van andere stammen in het Centrale Bergland (135, p. 278).

Aan dr. phil. Th. KLUGE, een expert op het gebied van het rekenen der natuur- en hoger ontwikkelde volken over de gehele wereld, danken wij twee recente studiën over, ‚Völker und Sprachen der Südsee’ (145b) en ‚Völker und Sprachen von Neu-Guinea’ (145a). Voor dit laatste werk heb ik den auteur mijn volledige verzameling van lijsten met telwoorden van de Papoea-volken van Nederlands Nieuw-Guinea (eigen gegevens en die van tal van andere onderzoekers) ter beschikking gesteld. KLUGE acht elk talstelsel dat met 5 ophoudt en waarin de decade verder door herhalingen in de vorm: 5 + 1, 2, 3, 4 wordt aangevuld, ouder dan een doorgaand systeem (145b, p. 371). Hij onderscheidt op Nieuw-Guinea voorts drie taalgroepen. De eerste groep van volken bezit een zuivere telling op vingers of lichaamsdelen; bij de tweede groep vormt de hand de grens ($6 + 2 = 7$, $6 + 3 = 8$,

$6 + 5 = 10$), terwijl de derde groep haar getallen op dezelfde wijze als de Australiërs slechts uit twee begrippen vormt, namelijk: één en twee, alzoo $3 = 2 + 1$, $4 = 2 + 2$, $5 = 2 + 2 + 1$, $6 = 2 + 2 + 2$. Hij beschouwt de ‚Finger- und Körperteilzählern‘ als volken zonder en de andere met ‚mathematische Begabung‘. Daar beide systemen op Nieuw-Guinea zelfs in een en dezelfde taal voorkomen, zegt KLUGE (145a, p. 253): „Zweifellos ist die Methode der Finger- und Körperteilzählung die ältere”.

Op grond van het feit, dat bij de Ekari, Simori en Jabi voor de getallen 6 tot en met 9 in hun taal Indonesische uitdrukkingen voorkomen, meent KLUGE te mogen vaststellen, „dass eine beträchtliche Wanderung der Bevölkerung in das Innere von der Küste weg stattgefunden hat”. Deze conclusie is natuurlijk niet gewettigd. De verklaring voor dit verschijnsel moet ongetwijfeld hierin gezocht worden, dat de zuidkust van de Geelvink-baai en de zuidkust van Oeta tot Etna-baai de invalspoorten zijn naar het hooggebergte, dat op die plaatsen de kusten zeer dicht nadert. Het is bekend, dat de Jabi uit het Weyland-gebergte en de Simori uit het Charles-Louis-gebergte af en toe naar de kusten afdalen en daar ruilhandel drijven in schelpjes, ijzer en kralen (ook oude Chinese). Langs deze weg van handel en verkeer heeft het talstelsel van die stammen zich ongetwijfeld ontwikkeld.

De eindconclusie, waartoe KLUGE komt (145a, p. 253), is een onderscheiding op Nieuw-Guinea op grond van de talstelsels in minstens „drei Schichten von Einwandern”. De oudste laag noemt hij die met de Australische vorm van optelling, die misschien tot de Australische oerbevolking zou zijn terug te voeren; daarop volgen de ‚Finger- und Körperzähler‘ en ten slotte de ‚Pentadenrechner‘. Deze conclusie is duidelijk in strijd met zijn hierboven genoemde, waarbij hij de methode van het tellen op vingers en lichaamsdelen de oudste noemt. Dr. KLUGE erkende tegenover mij bereids deze tegenspraak in zijn studie.

Aan de wijze van tellen op de lichaamsdelen, door aan de naam van elke vinger of ander lichaamsdeel een getalswaarde toe te kennen, ontbreekt inderdaad een wiskundige grondslag, zulks in tegenstelling met het Australische systeem, dat een zuiver 2-tallig stelsel is. Het lijkt mij echter onmogelijk uit te maken welke methode van tellen de oudste is, vooral omdat de Australiërs, waarbij de vinger- en lichaamstelling niet is aangetroffen, anthropologisch en ethnologisch als de oudste volken

ter wereld worden beschouwd. Zeker is het dat de Bergpapoea's, zelfs de stammen in het merengebied die met hun reeds vergevorderd stelsel schijnbaar een wezenlijke trap van beschaving hebben bereikt, niet in staat zijn een aantal voorwerpen ook na enig nadenken in eens in een getal uit te drukken. Zij zijn in het abstracte rekenen nog geheel ongeïfend. De Bergpapoea moet steeds zijn vingers en tenen als aanschouwelijke middelen bij het tellen te hulp roepen, waarbij 1 hand, 2 handen, 2 handen + 1 voet, 2 handen + 2 voeten of 1 mens de hoofdstunpunten in zijn gedachte blijven vormen.

Ook KLUGE's belangwekkende 'Völkerkarte von Neu-Guinea' behoeft wat het Centrale Bergland van Nederlands Nieuw-Guinea betreft op grond van bovenstaande beschouwingen over de bij de bergstammen in gebruik zijnde talstelsels een algehele wijziging. KLUGE omlijnt de Jabi en Simori met rood, als „grösstenteils Indonesier" en de rest van het Centrale Bergland met blauw, als: „Papua, Körperteil-, Fingerzählern". Jabi, Simori en Ekari kennen, zoals wij hebben gezien, het decimale, vigesimale systeem, maar het zijn ongetwijfeld Bergpapoea's en géén Indonesiërs, al staan zij dan in vergelijking met de oostelijker wonende stammen, wat hun tel- en rekenkunst aangaat, enige sporten hoger op de beschavingsladder. Maar anthropologisch en ethnologisch zijn het echte Papoea's. De Moni in het merengebied en omgeving hebben het quinaire-vigesimale stelsel; alle overige stammen meer in het binnenland kennen, zoals wij gezien hebben, het tellen op lichaamsdelen en op vingers en tenen en daarnaast het Australische teltype, terwijl men aan de zuidzijde van het Carstensz- en Idenburg-complex stammen aantreft, die met pentaden rekenen.

Alle hiervoren behandelde gegevens moeten onder een zeker voorbehoud worden aanvaard, daar zij het resultaat zijn van een vluchtig onderzoek. Zij zijn verkregen door ondervraging en tijdens de handel die de Bergpapoea's met ons drevén; meestal bij het aftellen van schelpengeld, een enkele maal bij het geven van tijdsaanduidingen. Bij hun onderlinge handel, bij het betalen van de koop prijs voor de vrouw of bij andere gelegenheden heb ik zelf hen nimmer kunnen beluisteren bij het aftellen van de waar. Veel te tellen en te rekenen behoeft de Bergpapoea overigens niet. Grote hoeveelheden koopwaren worden niet omgezet. Slechts bij de stammen die naar de zuidkust en de Geelvinkbaai afdalen voor het verhandelen van varkens en tabak tegen kauri-

en nassa-schelpjes, ijzer en kralen, en die de doorvoerhandel naar de meer oostelijk wonende stammen in handen hebben, kan sprake zijn van het verhandelen van belangrijke hoeveelheden. De ontwikkeling van het talstelsel bij de Jabi-, Simori- en Ekari-stammen wijst dan ook daarop.

Dieper in het hooggebergte rekt de massa slechts met kleine bedragen. Bij de koop van een varken of belangrijke stukken ethnografica werden de kauri-schelpjes één voor één op de vingers gelegd en zo het aantal afgeteld (vergl. 60, p. 420). Wanneer men grotere getallen wil bepalen, gebruikt men als hulpmiddel de reeds op p. 383 van Deel I vermelde gevlochten touwband, met schelpjes bezet, dan wel verdeeld in vakken door middel van een doorvlechting met gele (*dendrobium*) en rode (mos-) stengelbast. Op plaat CXV fig. 15, in dl. III, is één dergelijke band afgebeeld, afkomstig van de Pěšěchem¹⁾ (Inlandse benaming: *walmoek*), lang 225 cm. Volkomen regelmatig (7½ cm afstand van hart op hart) zijn daarop met touw 30 schelpjes vastgenaaid. De onderlinge afstand is de spanwijdte tussen wijs- en middenvinger.

JONGEJANS, KREMER en WIRZ maken melding van een gelijksoortige waardemeter van schelpengeld, bestaande uit een gevlochten touwband van ongeveer 2 m lengte, waarop men op een afstand van ongeveer de spanwijdte van duim en wijsvinger kauri-schelpjes heeft genaaid. Deze band spant men om het te verkopen varken en bepaalt zo het aantal te betalen schelpjes, dat men op de band afleest. Een dergelijke met 10 schelpjes bezette band dient bij de Swart-vallei-bewoners ook als koopprijs of wel als 'Brautschmuck' voor een vrouw, naar WIRZ (32, p. 122) meedeelt. Als zodanig zag ik ook snoeren in gebruik bij de Moni en Ekari. De schelpjes zijn bij hen echter zonder tussenruimte aan de snoer geregen en nauwkeurig gerangschikt naar grootte en kwaliteit. Dergelijke schelpensnoeren heten bij de Ekari *èwi*. BINNENDIJK vond ze ook bij de Jabi. Hij zegt: „een snoer (J. kapoeroe) van 2 à 2½ m lengte is voldoende voor het verkrijgen van een vrouw”.

Ook bij de bewoners in de grote vallei van de Balim en omgeving heeft men een waardemeter in de bovenvermelde trant aangetroffen. In de verslagen van de ARCHBOLD-expeditie (60, p. 417) wordt daar-

1) Verzamelingen Rijksmuseum voor Volkenkunde, serie 1893 nr. 104, door FISCHER naar gegevens van SNELL abusievelijk beschreven als mannengordel (4, p. 150, no. 110).

omtrent het volgende gezegd: „Verscheidene Papoea's bezaten een meetband van pandanvezels gevlochten, welke door gekleurde streepjes in vakjes is verdeeld. Deze meetband gebruikt men — voorzover is kunnen worden waargenomen — hoofdzakelijk bij de verkoop van een varken. Men spant de band dan om het lichaam achter de voorpoten van het te verkopen dier, op ieder vakje van het gedeelte van de meetband, dat door het lichaam in beslag wordt genomen moet dan een schelpje gelegd worden”.

Een dergelijke band in aanmaak met verdelingen ter grootte van de afstand tussen duim en pink is afgebeeld op plaat CXV fig. 16 in dl. III²). Het voorwerp is afkomstig uit de Swart-vallei. MICKELSON (81, p. 94) deelt mede, dat zo'n band bij de ‚Kepaoekoes‘ de naam *poegli* draagt, doch hij zag hem in gebruik bij de Ndani. Een *poegli* heeft als regel 50 verdelingen, aangegeven met een gele doorvlechting. Om de 20, soms om de 10 verdelingen brengt men een doorvlechting aan van de touwband met rode stengelbast. Een aantal van 20 komt overeen met de vingers en tenen, is dus gelijk aan één mens; 10 verdelingen vormen twee handen. In het gebruik legt men op elke verdeling een schelpje en bij het aftellen van de koopsom plaatst men de top van de vingers achtereenvolgens op elk schelpje.

In het merengebied en omgeving zijn naast schelpensnoeren als waar-demeter en telraam ook knoopjestouwen in gebruik. Van deze laatste maakte reeds BIJLMER (48, p. 191) melding voor het uittellen van de dagen bij de Bergpapoea's in het Mapia-dal. POST (81, p. 85) deelt mede, dat de dag voor het grote varkensfeest ongeveer twee maanden te voren wordt vastgesteld door in een stuk rotan 50 of 60 knopen te leggen. Elke dag wordt dan een knoop losgemaakt. Bij de Papoea-stammen langs de zuid- en oostkust van de Geelvink-baai is het knopentouw eveneens algemeen in gebruik, zoals men in de verslagen van de Militaire Exploratie kan lezen. Ook WIRZ noemt het knoopjestouw bij de Swart-vallei-bewoners. Toen Igoen mij vergezelde op een tocht naar Agindora, hadden wij uitgerekend 7 dagen te zullen wegblijven. Hij deponeerde bij zijn vrouw Togwinjo voor zijn vertrek 7 grote vruchtzaden, waarvan zij er blijkbaar elke dag één wegnam.

AUFENANGER (138, p. 276) beschrijft het gebruik van de ‚Muschel-

2) Verzamelingen Indisch Instituut, serie 940, nr. 9a.

geldschnüre' bij de Gende in het Bismarck-gebergte. De lengte en daarmee de waarde van een afzonderlijk snoer worden op het oog bepaald. De waarde van een bepaalde hoeveelheid losse schelpjes rekent men uit door telkens twee schelpjes aan het opgeregen snoer door de hand te laten gaan en daarna van de hoeveelheid losse schelpjes er twee af te zonderen. Men vergelijkt op die manier hoeveel losse schelpjes overeenkomen met een opgeregen snoer.

Bij de Dèm-stam nam ik enkele malen waar, hoe men bij het aangeven van een lengte op zijn lichaam wees, terwijl ook de spanwijdte van de vingers, wijs- en middelvinger en duim en pink in gebruik schijnt. Van inhoudsmaten werd niets bemerkt; daaraan heeft de Bergpapoea trouwens ook geen behoefte.

Meetkundige figuren

De Bergpapoea heeft enig begrip van meetkundige figuren. Voor 'hoek' heeft men bij de Dèm het woord *amoeng-goet* = elleboog (bij de Moni *iwa sisoe* dat hetzelfde betekent). Een driehoek, op het papier getekend of met stokjes op de grond uitgelegd, heet *amoengkoet jagoe* = ellebogen drie; een vierkant *amoengbaoegwawè*, letterlijk 'hoeken samenvoegen', terwijl een cirkel werd aangeduid met het woord *manig-wawè* = draaien (Monisch: *oewaijagè*). Men kent ook de spiraal. Bij de Dèm wordt ze toegepast in de dakconstructie van het ronde mannenhuis. De bundel rotan, die als muurplaat op de omwanding van het huis rust, slingert men spiraalsgewijze omhoog naar de nok van het kegelvormige dak. Aan deze rotanspiraal (D. *àbagèwàk kè*) bevestigt men de straalsgewijze van de nok uitlopende dakribben.

De Bergpapoea's schijnen geen uitdrukking te hebben voor 'rechts' en 'links'. Ik kon dat begrip bij hen tenminste niet vaststellen. Beide handen heten D. *jàgajà* of *jàgawàk*, M. *hanè*, E. *ganè*; ook de werkhand, hetzij deze rechts (hetgeen regel is) of links was, bleef bij onderzaging dezelfde naam dragen. Bij andere onderzoekers vind ik omtrent dit punt niets vermeld.

Oriëntatie in ruimte en tijd

Hoe de Bergpapoea zich oriënteert in de ruimte en de tijd, en welke voorstelling hij zich maakt van het heelal, zijn nog grotendeels open vragen. Van Igoen kwam ik door een toeval te weten, dat hij zich het uitspansel (D. *èpa*) als een halve bol voorstelde. De namen van ver-

schillende insecten zijn in de Dèm-taal samengesteld met het woordje *nggè*. Nu noemde hij een Lievenheersbeestje (*coccinella*) *èpa nggè*, terwijl hij met zijn handen een halve bol nabootste en daarna op het uitspansel wees.

De windstreken worden met de volgende namen aangeduid:

	Moni (LE ROUX)	Ndani (LE ROUX)	Moni (VAN EECHOUW- woordenlijst)	Ekari (VAN EECHOUW- woordenlijst)
Noord	<i>dàndàm</i>	<i>koma</i>	<i>kemaboemo èndo</i>	<i>kajà oewo hàto</i>
Zuid	<i>delongilja</i>	<i>oewaboe</i>	<i>zewamo èndo</i>	<i>zewàbàdo hàto</i>
Oost	<i>towèn</i>	<i>pigoe</i>	<i>soego ando</i>	<i>àwi hàto</i>
West	<i>aginilja</i>	<i>agindoga</i>	<i>gojëmboe ando</i>	<i>oewai hàto</i>

Bij Dèm en Ndani kwamen deze namen overeen met de landstreken, die in de richting van de door mij aangewezen hoofdwindstreken lagen, waaruit zou volgen dat men zich eenvoudig geografisch in het terrein oriënteert. VAN EECHOUW geeft geen verklaring van de benamingen. *Hàto* betekent in het Ekarisch 'zitten' en dient in samenstellingen ook als plaats- en tijdsaanduiding, bijvoorbeeld bij de zijden van een huis. *Kajà oewo hàto* betekent in het Ekarisch letterlijk 'waar water zit', dus mogelijk een aanduiding voor de regenhoek. *Awì hàto* kan verband houden met *awàta* = morgenstond en *oewaihàto* met *oewàta* = avond, respectievelijk dus: waar de zon opkomt en ondergaat. Zo zit in *gojëmboe ando* waarschijnlijk het woord *gojpa* = avond. Deze verklaring is echter niet meer dan een gissing¹⁾.

Wanneer men een Bergpapoea ondervraagt over de afstand naar een bepaalde landstreek of terreinobject, krijgt men een nauwkeurige opsomming van de langs de marschroute daarheen gelegen bewoonde oorden, de berggruggen en rivieren, die men moet overschrijden, en de overnachtingsplaatsen. Daarbij wordt duidelijk aangegeven, of men in het woud of in een nederzetting onderdak moet zoeken. Bij elke overnachtingsplaats wordt het gebaar van slapen gemaakt (D. *oetawè*, M. *oenoendia*). Uit de optelling daarvan komt men tot de afstand in Papoea-dagmarschen.

1) De Missie-goeroe onder de Dzijnggoenaoe te Koegapa verschaftte mij nog de volgende woorden voor de hoofdwindstreken: Noorden = *Latipa*, Zuiden = *Lagipa*, Oosten = *Zigipa*, Westen = *Longgipa*. Beide laatste woorden betekenen in het Monisch resp. 'daar, einde, verweg' en 'daar, dichtbij', zodat hier wel van een misvatting sprake zal zijn.

Wat de tijdsindeling betreft, rekenen de Dèm, Moni en Ekari met dagen en maanden, waarbij ik heb gemeend te kunnen vaststellen, dat de volle dag loopt van zonsopgang tot zonsopgang en de maand gerekend wordt van volle maan tot volle maan (*edà enà ibò* = maan één groot = één maand). „*Tinawi topè hèlo mindia* = manen vol drie ik kom terug”, zei Dàbiamè, de Moni-gids uit het Kema-dal, toen hij bij het Paniai-meer afscheid van mij nam.

Bij alle stammen, waarmee ik in aantaking kwam, kent men de schijngestalten van de maan. Ziehier de namen, die men er aan gaf:

	Dèm LE ROUX	Moni Kema-dal LE ROUX	Moni Merengebied VAN ECHOU	Ekari Merengebied VAN ECHOU	Simori Mapia-dal VAN ECHOU
maan	<i>màngèlò</i>	<i>tinawi</i>	<i>tinawi</i>	<i>àrò, edà</i>	<i>tomà</i>
géén maan	<i>m. damoek</i>	<i>t. timoe</i>	<i>t. timoe egàjo</i>	<i>a. boenita</i>	<i>boenitagoege</i>
nieuwe maan	<i>m. màjè</i>	<i>t. pagoejà</i>	<i>t. biaporo me-jò</i>	<i>a. mio megi</i>	<i>detomà</i>
halve maan	<i>m. mànggeràn</i>	<i>t. tègeja pagedia</i>	<i>t. wàno</i>	<i>piajamà a.</i>	<i>ogisagana</i>
volle maan	<i>m. kalò</i>	<i>t. lòpè toeja</i>	<i>t. moeroe</i>	<i>a. ibaodo</i>	<i>edà bopoe</i>
afnemende maan	<i>m. ibiljò</i>	<i>t. mage hitija</i>	<i>t. timoetia poeja</i>	<i>a. mio</i>	<i>wawi mage</i>
laatste kwartier	<i>m. gwibinggè</i>	—		<i>oewete</i>	<i>àgàpi dzjoepi</i>

Slechts van enkele uitdrukkingen kon ik de betekenis te weten komen. Volle maan is duidelijk: D. *kalò* = groot; M. *topè* = groot, *toeja* = vol, *moeroe* = rijp; in E. *ibaodo* en S. *bopoe* zit *ibò* = groot. De uitdrukking voor 'géén maan' is een letterlijke vertaling van 'donkere maan': D. *damoek*, M. *timoe*, E. *boenita* = donker, nacht. De Moni in het Kema-dal duiden de nieuwe, wassende maan aan met *pagoejà* = opkomen, opleven, groeien, en de afnemende met *hitija* = sterven. In de overeenkomstige uitdrukkingen, die VAN ECHOU geeft in zijn woordenlijsten, onderscheid ik resp. *biapòrò* = klein, *timoetia poeja* = naar donker gaan en *mio* = klein.

Of men de nachten van de ouderdom der maangestalten telt, heb ik niet kunnen vaststellen. Men kent bij alle stammen een indeling van de dag in morgenstond, middag, avond en nacht en heeft daarvoor afzonderlijke uitdrukkingen. VAN ECHOU geeft in zijn woordenlijst der Ekari de volgende: morgen = *tani méj tigogo àbàtà (digigi)*, middag = *tani àgàpi tigogo, àgàpi dzjoepi*, avond = *tani tege tigogo boenità*, waarin ik de woorden onderscheid: *tani* = zon, *méj* = opkomen, *àbàtì digigi* = daglicht, *dzjoepi* = midden, middelste en *boenita* = donker, nacht. In deze uitdrukkingen liggen dus zeker de gedachten

aan het opkomen en ondergaan van de zon en de zon in haar hoogste stand, in het midden van de dagboog.

Ook voor de tijdsbepalingen: gisteren, eergisteren, morgen en overmorgen hebben de Dèm, Moni en Ekari vaste uitdrukkingen. Opmerkelijk is het dat de Ekari volgens de woordenlijst van VAN EECHOUDE nog afzonderlijke namen heeft voor groepen van meer dagen: over 2, 3, 4 en 5, resp. = *awehàtò*, *ginohàtò*, *ehàmohàtò* en *podàmohàtò*, alle samengesteld evenals de windstreken met *hàtò*.

De bevolking in het merengebied onderscheidt nog een droge (M. *hoelagi*, *hoegi*, E. *àwinà*, *àwi enà*) en een natte tijd (M. *oegijai*, E. *àwipéw*). „Naar haar aanwijzingen”, zegt VAN EECHOUDE (57, p. 223), „zou het natte tijd zijn als de zon in den Noorderkeerkring, droge tijd als zij in den Zuiderkeerkring staat. Als verdere toelichting krijgt men dan nog te hooren, o.a. dat er in den drogen tijd veel garnalen zijn en dat bij het begin daarvan varkensfeesten worden gehouden”. Deze jaargetijden zouden dus verband houden met bijzondere vis- en feesttijden (*enà* = mooi en *péw* = slecht; de Ekari spreken dus van een mooi en een slecht jaargetijde). DE BRUIJN trekt dit sterk in twijfel. Van een duidelijke scheiding in moessons is in het merengebied zeker geen sprake. Met het planten en oogsten van de gewassen houdt men er dan ook geen rekening mee.

Met pastoor TILLEMANS heb ik mij bij een heldere sterrenhemel beijverd om de namen van sterrenbeelden te weten te komen, maar met weinig succes. Men was op dat punt weinig mededeelzaam. De Bergpapoea kent algemeen de planeet Venus als dagster (E. *awègàdà*), opgaande voor de zon, en als avondster (E. *oewègàdà*) aan de westelijke hemel, ondergaande kort na de zon.

Kleuren

De kleurenzin van primitieven is een onderwerp, dat de belangstelling heeft gehad van vele onderzoekers. Het ontbreken van namen voor bepaalde kleuren bij verschillende primitieve volken is oorzaak geweest, dat sommige onderzoekers bij hen een zekere kleurenblindheid hebben verondersteld.

Bij de Bergpapoea's heb ik niets daarvan kunnen bemerken. Ongetwijfeld zijn zij minder gevoelig voor zekere kleuren en maken zij op het eerste gezicht geen onderscheid in de verschillende nuances van een

bepaalde kleur. Maar wanneer men hun aandacht goed op de verschillende kleuren gevestigd weet te houden, blijkt het dat zij voldoende zin hebben voor alle kleurschakeringen en dat zij daarvoor zelfs allerlei typische uitdrukkingen bezigen. Bij de Dèm en de Moni kreeg ik na enige oefening Igoen en Kimoegoealolè zover, dat zij uit een grote hoeveelheid kralen van verschillende kleuren alle bij elkaar behorende nauwkeurig in groepen wisten te rangschikken.

Dat de Bergpapoea een goed gevoel voor kleuren heeft, blijkt wel uit zijn opschik. In de lange halssnoeren zijn de lichtgrijze, lichtbruine en donkerbruine Coix-zaden volgens de kleur bijeen genomen in een geheel snoer dan wel regelmatig in groepen daarin verwerkt, waarbij ze al of niet worden afgewisseld met zwarte zaden en gele of donkerbruine stengelstukken van orchideeën. De halsbanden van witte nassa-schelpjes zijn regelmatig gerangschikt in 3, 4, 5 of 6 rijen en op gelijke afstanden onderbroken door een verticale rij van rode vruchtzaden, dan wel rode of blauwe kralen. Ook de versiering van de nettasjes en draagnetten met gele, rode en grijze orchideestengelbast is vrij regelmatig en geeft blijk van kleurenzin, evenals de verenhoofdtooi en de opsmuk met bladeren en bloemen bij feestelijke gelegenheden.

Bij de eerste ondervraging kreeg ik zowel bij Dèm als Moni voor de donkere kleuren: zwart, blauw en bruin, dezelfde woorden. Alles was: D. *gègè* of M. *dinggi*. Na enig aandringen en na nauwkeurig beschouwen van de verschillende kleurschakeringen, die ik in de vorm van kralen en vruchtzaden voor het oog van Kimoegoealolè, het Monihoofd in het Kema-dal, uitstalde, kon ik het volgende lijstje van kleuren samenstellen, waarin het woord *kibia* blijkbaar gelijkgesteld moet worden met ons woord 'kleur', al betekent het in het Monisch 'breken'.

wit	<i>boràbalè kibia</i>	<i>balè</i> = tor, insect, <i>borà?</i>
zwart	<i>dinggi damè kibia</i>	<i>damè</i> = roet van verbrande hars, gelaatsschmink
grijs	<i>sèna sò kibia</i>	<i>sèna</i> = buik, <i>sò</i> = koeskoes
geel	<i>maikàzoe kibia</i>	<i>maikàzoe</i> = gele paddenstoel
groen	<i>aibo àlà kibia</i>	<i>àlà</i> = huid, <i>aibo</i> = groene hagedis?
licht rood	<i>miga oegi kibia</i>	<i>oegi</i> = rode steen, gelaatsschmink
donkerrood	<i>gègè oegi kibia</i>	<i>gègè</i> = donker, <i>oegi</i> = rode steen
bruin	<i>mènè sèna kibia</i>	<i>mènè</i> = mens, man, <i>sèna</i> = buik
donkerbruin	<i>wògò sèna kibia</i>	<i>wògò</i> , <i>wòrò</i> = varken, <i>sèna</i> = buik.

In de woordenlijst der Swart-vallei-bewoners noemt WIRZ (32, p. 140) drie kleuren: *koeë* (betelkalk) = wit, *tenimbroeë* (roet van verbrande hars) = zwart en *moeija* (bloed) = rood.

Bij de andere stammen werden nog de volgende namen voor kleuren vastgesteld.

	Dèm LE ROUX	Moni CATOR	Moni VAN EECHOUD	Ekari VAN EECHOUD	Oeboendoeni VAN EECHOUD	Jabi KUIK
wit	<i>mbèk</i>	<i>pea</i>	<i>pea</i>	<i>wikijo</i>	<i>kawèk</i>	<i>kèpei</i>
zwart	<i>gègè</i>	<i>dinggi</i>	<i>dinggi</i>		<i>kem</i>	<i>diriso</i>
groen	<i>ànggòn, kai</i>	—	<i>doemi</i>	<i>piajè</i>	—	<i>pisa iserawa</i>
blauw	<i>kildgò</i>	<i>dinggi</i>	<i>dinggi</i>	<i>boena</i>	<i>keme</i>	—
rood	<i>mèdjà</i>	<i>boenggawa</i>	—	—	<i>kàwej</i>	<i>dèrè</i>
bruin	<i>abigan</i>	—	—	—	—	<i>tabarè</i>
geel	<i>tasi</i>	—	—	—	—	<i>rada</i>

Bij de Dèm sprak Igoen van de *nggambèk* = de sneeuwbergen en de *kò mbèkmò* = het witte geestenhuis, waarmede het in witte nevelen gehulde bos op de nabij gelegen berg werd aangeduid. Voorts waren wij de *ngò mbèk* = de witte, blanke mensen, terwijl de Dèm de *ngo gègè* = de donkere, zwarte mensen waren. Het woord *mèdjà* stond in verband met zon = *oewè mèdja*. Van de overige woorden in bovenstaande lijst kan ik alleen het woord *piajè* voor groen verklaren; dit betekent letterlijk 'boom = blad'.

G e b a r e n t a a l

Het is een bekend verschijnsel dat primitieve volken, die verschillende talen spreken en elkaar dus niet of moeilijk door woorden kunnen verstaan, bij hun ontmoeting gebruik maken van conventionele tekens of gebaren. Het valt dan ook niet te verwonderen dat de Bergpapoea-stammen, waaronder de verscheidenheid van talen zo groot is, er een uitgebreide gebarentaal op na houden. Ook tegenover ons Europeanen werd daarvan vooral bij de eerste aanrakingen een veelvuldig gebruik gemaakt. Hun gebaren en tekens vallen des te sterker op, doordat het gelaat bij hen met recht de spiegel hunner ziel is, waarop men al hun gevoelens en gemoedsaandoeningen duidelijk kan aflezen.

De grote ogen, brede neus en prognate mond zijn een en al beweeglijkheid. Hun gelaatsmimiek is daardoor vol uitdrukking, terwijl zij

door bewegingen met het hoofd, armen of handen nog wordt verhoogd en bovendien gepaard gaat met allerlei uitroepen, die het getoonde gebaar of teken nader verklaren.

Verschillende dier gebaren zijn karakteristiek Papoeaas; vele komen echter overeen met onze eigen wijze van doen in gelijke gevallen.

Van de vele gebaren en tekenen, waarmede de Bergpapoea de vreemdeling die zijn taal niet verstaat iets wil zeggen of waarmede hij mensen, dieren of dode voorwerpen wil aanduiden, vielen mij bij de verschillende stammen de volgende in het bijzonder op.

1. slapen (D. *oetawè*, M. *oenoendia*, E. *oenò*); de hand tegen zijkant hoofd leggen, hoofd en lichaam naar die zijde een weinig neigen, soms beide handen plat tegen elkaar en tegen rechteroor, oogen worden even gesloten, diep ademhalen en snurken (ook bij Swartvallei-bewoners, zie LAM 30(e), p. 355);

2. sterven (D. *boekmè*, *boegwawè*); beide handen met de palmen naar voren naast de schouders brengen, het bovenlijf een weinig achterover buigen, de ogen sluiten en een paar malen achtereen de adem uitblazen; (M. *bitija*), met de duim van de rechterhand de rechterneusvleugel een weinig omhoog drukken, ogen sluiten en adem uitblazen;

3. bijzetten op dodenstellage (D. *tòngkòp*); de hand omhoog steken en met de geopende vingers en duim lijkenstellage in boom nabootsen;

4. schieten met pijlen boog (D. *màlè woegò oràk*, M. *màlà wědjà*); gestrekte duim van linkerhand klemmen tussen gekromde wijs- en middenvinger van rechterhand, daarna met linkerhand schietende beweging maken onder klappend geluid van de vingers der rechterhand, gestrekte wijsvinger linkerhand geeft de richting aan; men drukt daarna de vingers van de linkerhand tegen de borst en buigt het lichaam iets achterover om treffen aan te duiden;

5. vrouw schaken (D. *djin pani agingò*); met de rechterhand de pols van de linkerhand omvatten en een meevoerende beweging maken;

6. uitoefenen coïtus (D. *djin maoeawè*, M. *mina setià*, *soeni soenggara peratà*); vingers en duim van de linkerhand krommen tot een gat en wijsvinger rechterhand daarin heen en weer bewegen, gevolgd door een klap met de vlakke rechterhand op het gat, aldus coïtus nabootsende;

7. iets willen bekijken (D. *énggio*, M. *inindaœ*, E. *pèkàgàdo*);

- met wijsvinger rechterhand naar het rechteroog wijzen en het onderste ooglid even omlaag trekken (conform Papoea's Swart-vallei (WIRZ 32, p. 147));
8. iets zelf gezien hebben (D. *kondèm maoejawè*); wijzen met de wijsvinger naar het rechter oog;
9. iets niet weten, niet begrijpen (D. *ngaloenggoeroe*); de schouder ophalen, het hoofd een weinig naar de schouder neigen en een draaiende beweging met het hoofd maken;
10. verboden, niet doen, afblijven (D. *àbo*); rechterhand met gespreide vingers, palm van de hand naar voren, oplichten ter hoogte en naast het hoofd, hoofd tegelijkertijd een weinig naar rechts neigen;
11. accoord, goed (D. *jàga pòkwawè*); onderarm en hand even oplichten ter hoogte van de schouders;
12. niet accoord, weigering (D. *jàga singgiàp kamiawè*); onderarm even oplichten en met de hand met uitgespreide vingers een draaiende beweging maken; ook wel enkel ophalen van de schouder (D. *agwè ojawè*);
13. uitnodiging om te gaan zitten (D. *tànwè*); met de vlakke hand naar de grond wijzen;
14. aanduiding van eigen zoon (D. *naoenoe*, M. *naoed-zoeëe*); vader omvat de peniskoker van zijn zoon en daarna zijn eigen (conform Swart-vallei-bewoners, WIRZ 32, p. 147; LAM 30(e), p. 360);
15. van éénzelfde clan zijn (M. *toema*); met de duim drukken tegen neusgat;
16. aanduiding voor maagd (D. *djin pani*); de beide gebalde vuisten tegen de borst leggen;
17. varken (D. *oewòm*); wijsvingers van beide handen gekromd naast de mondhoeken brengen, aanduiding slag tanden;
18. kangoeroe (D. *sò*); met de beide wijsvingers de springende beweging van het dier nabootsen (conform Swart-vallei-bewoners, WIRZ 32, p. 147);
19. koeskoes (D. *èp*); tussen duim en wijsvinger der rechterhand onderlip vooruit trekken;
20. iets mooi vinden, bewonderen (D. *òp*); voorwerp naar de lippen brengen en kussen;
21. vogel (D. *bega jòt*, M. *bedo gàgà*); beide gebogen armen op-

lichten met de ellebogen iets naar achteren, de handen naar voren en daarmee vliegbeweging nabootsen.

Over de wijze van begroeten en het betuigen van vriendschap moge ik verwijzen naar het daarover medegedeelde in hoofdstuk XIV. Vermeldenswaard zijn tenslotte enige uitingen van verwondering of verbazing, medelijden, afkeer, afkeuring of wantrouwen en toorn.

22. *verwondering* (bij alle stammen); mannen nippen met nagel van duim of wijsvinger tegen peniskoker, bij grote verbazing met duimen van beide handen tegelijk; bij Dèm en Moni onder het prevelen van de woorden: „*oewà, oewà, oewà* of *èb, èb, èb*”; vrouwen strijken met de nagels van de rechterhand langs de borst, bij grote verbazing met beide handen tegelijk; bij de Moni bezigt men nog de uitroep „*gele kanè*”, bij de Ekari „*noukwà* = moeder”, dan wel de klank „*pss, pss*”, waarbij men het hoofd een weinig afwendt (DE BRUIJN 71, p. 63); bij de Dèm uit men zijn verwondering ook door op de zijkant van de wijsvinger van de rechterhand te bijten, hem daarna uit de mond te trekken en de hand ter hoogte van de schouder slap hangende heen en weer te schudden onder de uitroep: „*ai, ai, ai, sè, sè, sè* (= mooi)”;

23. *medelijden*; bij de Dèm de uitroep: „*sa, sa, sa*” onder het tegelijk leggen van de hand op de ogen en het wegpinken van een traan, waarbij men het hoofd iets afwendt; bij de Moni (zie DE BRUIJN 71, p. 63) hetzelfde gebaar met de uitroep: „*pss, ganeo*”, bij de Ekari: „*pss, ipa*”. „Kleine kinderen”, zegt DE BRUIJN, „worden tegen de borst gedrukt en men wendt dramatisch het gelaat af met de hand op de oogen”.

24. *uiting van goedkeuring*; bij de Dèm: „*ai ĭ, ai ĭ, ai ĭ*”.

25. *dankbetuiging*; bij de Dèm, één schouder ophalen, hoofd even neigen naar die schouder en glimlachen;

26. *uiting van toorn*; bij de Dèm, Moni en Ekari rollen der ogen en veel spuwen;

27. *uiting van afkeer of wantrouwen*; bij de Dèm beide handen herhaaldelijk uiteen slaan.

ZESTIENDE HOOFDSTUK

BEELDENDE KUNSTEN — DANS — ZANG — MUZIEK

Over het geheel genomen staan de kunstuitingen bij de Bergpapoea's op een wel zeer lage trap van ontwikkeling. Des te belangwekkender is het bij deze zo geïsoleerd levende volken na te gaan, in hoeverre de theorieën der ethnologen omtrent het begin en de ontwikkeling van de verschillende primitieve kunstvormen overeenstemmen met hetgeen zij ons te zien geven. Wij volgen daarbij de gebruikelijke indeling van de kunsten in twee groepen, waarbij men een onderscheid maakt tussen ‚rust' en ‚beweging' in de kunst. Eerstgenoemde groep omvat dan het uitbeelden in de dode stof, dus de beeldende kunsten, laatstgenoemde de dans, zang en muziek.

Bij de Bergpapoea's wordt de theorie bevestigd, dat de oorspronkelijke vorm van beeldende kunsten is de versieringskunst en niet het vervaardigen van afbeeldingen en beeldhouwwerken. Evenals overal elders ter wereld is ook bij de Bergpapoea het voorwerp, dat het eerst voor versiering in aanmerking komt, zijn lichaam, zowel door verfraaiing van ditzelve als door aanbrenging van allerlei afneembare opschik.

In hoofdstuk V hebben wij gezien dat de Bergpapoea, wat betreft de versiering van het lichaam zelf, het niet ver heeft gebracht. De eenvoudigste vorm daarvan, de beschildering van het lichaam, beperkt zich tot het insmeren van het gelaat of de karakteristieke gelaatslijnen met rode of zwarte schmink in enkele nuances, waaraan een enkele maal wat wit wordt toegevoegd. In vergelijking met de dikwerf fraaie en uitgebreide beschilderingen van het lichaam bij de Papoea-stammen in de laagvlakte en bij de Australiërs is deze beschildering slechts als een begin van die kunst aan te merken. Van een blijvende versiering van de lichaamsdelen door kunstmatige vervorming of door enigerlei soort van tatoeage is bij de Bergpapoea geen sprake.

Bij de beschrijving van de opschik (Hoofdstuk VI) hebben wij reeds de aandacht gevestigd op de grote voorliefde van de Bergpapoea voor het behangen van verschillende lichaamsdelen met alle mogelijke voorwerpen, die zijns inziens tot verfraaiing van zijn lichaam kunnen bijdragen. Hij heeft die eigenschap gemeen met alle Papoea-volken, doch heeft ook daarin nog bij lange na niet die hoogte bereikt, waarop de kuststammen te dien aanzien staan. Desalniettemin legt de opschik der Bergpapoea's getuigenis af van een zekere kunst. Er blijkt uit dat zij gevoel hebben voor symmetrie en compositie, terwijl zij kleuren weten te kiezen die op hun lichaamshuid dikwijls fraai afsteken.

In de vervaardiging van de opschik, die voor de Bergpapoea even onontbeerlijk is als de kleding voor ons, komt het weinige gevoel voor kunst dat hem eigen is, wel het best tot uiting. Daarbuiten uit het zich alleen nog bij de afwerking en de versiering van gereedschappen en wapens, doch slechts in zeer beperkte mate. Geen spoor van versiering is, bij welke stam ook, ontdekt aan de huizen, noch in de vorm van beschildering, noch in die van snij- of beeldhouwwerk, tenzij men hiertoe een guirlande van varkensskaken wil rekenen, die ik bij een enkel huis aantrof, opgehangen in de voorgalerij. Ook de prauwen en roeispanen der meerbewoners vertonen niet de minste ornamentiek.

De stenen bijlen, messen en beiteltjes, de benen dolken en messen, de houten bakken voor het kneden der pandanusvruchten, de graafstokken, dit alles is onversierd. Toch kan men als kunst aanmerken de uiterst zorgvuldige gelijkmatige en doelmatige afwerking van de stenen en benen gereedschappen. De fraai geslepen, gepolijste en goed gevatte werktuigen zijn primitieve kunststukken. Ook het touw- en rotanvlechtwerk met zijn fleurige versiering van orchideestengelbast in verschillende kleuren valt hieronder.

T e k e n k u n s t

Werkelijke ornamentiek in de vorm van primitieve tekenkunst treft men bij alle stammen aan op de harde palmhouten punten der oorlogspijlen en soms op het bovineinde van de pijlschacht; voorts bij de Ekari-stam op de bamboe kokertjes, die als oorversiering dienst doen. Op de brede bamboepunten der varkenspijlen en op de bogen heb ik nimmer een tekening of beschildering kunnen ontdekken. De tekenkunst schijnt alleen beoefend te worden door de mannen.

De versiering van de pijlpunten geschiedt door de figuren in te krassen met de op p. 452 van Deel I beschreven werktuigjes, waarin een snijtand uit de onderkaak van een knaagdier is aangebracht. Om de tekening duidelijk te doen spreken, smeert men de inkervingen in met een kleefstof (gesmolten hars of getah, D. *dàsi*, M. *limbogà*) en bestrooit ze daarna met kalkpoeder, soms met grijze klei, as (E. *garo*) of meel van de kladiknol (M. *oewatabè*), welke stoffen alle worden vastgekit.

Van zeer veel belang is het de aangebrachte versieringsmotieven nauwkeurig te bestuderen. Zij beslaan de gehele, spoelvormige pijlpunt, dan wel alleen het dikke gedeelte, zoals in de figuren 1 t/m 12 op afb. 60 valt te zien. Hierop zijn de uitgeslagen versieringen weergegeven van het gehele ronde oppervlak van een aantal pijlen, afkomstig van de Swart-vallei-bewoners, de Dèm, de Moni en de Ekari. Het valt ogenblikkelijk op, dat de versieringen in rondlopende banden zijn aangebracht; smalle om het dunne uiteinde van de punt, brede op het dikkere middengedeelte. Voorts haalt men uit alle ornamenten als hoofdmotief de lange, dunne, spitse, gelijkbenige driehoek, de chevron, de overbekende Javaanse toempal naast de zigzaglijn, die tenslotte niets anders is als een aaneenschakeling van toempals. De brede banden beginnen alle met een rij toempals en worden daarmee afgesloten. De punten van deze beide rijen zijn naar elkaar toegekeerd. De punten der toempals grijpen alternerend in elkaar (fig. 1 en 11) of sluiten aan elkaar (fig. 2 en 12), waardoor langgerekte ruiten ontstaan, dan wel men vult de tussengelegen ruimten op met zigzaglijnen (fig. 4) of met ruiten (fig. 5 en 9). Bij de bewoners van de Swart-vallei en de Pësèchëm ziet men op vele pijlen de rechte zijden dier ruiten overgaan in golflijnen, waardoor de ruitfiguren de vorm aannemen van langgerekte ovalen (fig. 7 en 8). De smalle bandjes om de pijlpuntspits bestaan uit rechte (fig. 3 en 4) of uit zigzaglijntjes (fig. 2 en 9), dan wel uit gehele, gevulde toempals (fig. 3, 4, 11 en 12).

De vlakvulling wordt verkregen door evenwijdige horizontale arceringen of door puntenlijnen volgens de lange diagonaal van de ruit- of ovaalfiguren, dus in de richting van de lengteas der pijlpunt. Slechts op een enkele punt vond ik vierkantjes aangebracht (fig. 10); cirkels ontbraken geheel.

De Ekari zijn de enige stam, waarbij ik oorversieringen (E. *kàpà*

moetò, kàpà = oor) aantrof van dikke rietstengels en dunne bamboe. De afbeeldingen 61 en 63 geven te zien, hoe zij hebben getracht de oppervlakte dier pennen en kokertjes te versieren door middel van inkrassingen met de rattentanden (*E. kèdai kènà*) en daarna door zwartkleuring met sap uit het blad van een bepaalde boomsoort (*E. onarè ijèh*). De koker in fig. 2 is over de gehele oppervlakte bekrast met rondlopende, evenwijdige zigzaglijntjes, die vedervormig aandoen; de overige vertonen smallere en bredere banden van verticale zigzaglijntjes dan wel worden opgevuld met een slordig ingekrast ruitenpatroon. Op de kokers in fig. 6 en 1 vallen nog een toempalmotief en een rechthoekig kruis op te merken.

In aansluiting op de tekenkunst lijkt het mij van belang hier even de aandacht te vestigen op de ornamentering van de bamboe oorkokertjes, die ik vond bij de Papoea-stammen in het westelijk deel van het grote bekken der Meervlakte en bij de Mamberamo-Papoea's in het Van Rees-gebergte. Plaat LXXXIII in dl. III, fig. 1 t/m 6 geeft een aantal dier kokertjes te zien, die door mij zijn verzameld bij de Ba-Toeroe-stam langs de Toearai, de Midden-Rouffaer-rivier. Ook bij deze Papoea's staat de tekenkunst nog in de kinderschoenen, doch in al hun stunteligheid vertonen deze krabbels ons de eerste uitingen van hun geest op het gebied der ornamentiek. De Ba-Toeroe proberen hun tekeningen op de gladde bamboehuid aan te brengen door ze daarin te branden met een dunne nerf van een palmblad, die in het vuur wordt gehouden en geregeld aangeblazen om de punt gloeiend te houden.

Wat wij te zien krijgen, zijn allereerst weer pogingen om het kokervlak met rondgaande, rechte lijnen in smallere en bredere horizontale banen te verdelen. Merkwaardigerwijs tracht men als eerste versieringen langs boven- en benedenranden ook hier de toempal- of zigzaglijn aan te brengen. Het cilindervlak wordt verder verdeeld in grote toempals dan wel opgevuld met zigzaglijnen in de lengterichting van het kokertje. Voorts wordt arcering van de banden toegepast dan wel pointering van het kokervlak.

Hoe dichter men in de Meervlakte bij het Batavia-bivak komt, de plaats waar de Mamberamo door het Van Rees-gebergte breekt, des te meer zorg besteden de Meervlakte-bewoners aan de uitvoering van het ornament (*idem*, fig. 7 t/m 11); de technische vaardigheid wordt groter, de zeer armoedige versieringen van de Ba-Toeroe maken plaats

voor een geleidelijke ontwikkeling van het toempal- en zigzaglijn-ornament. De invloed van de bewoners van het Van Rees-gebergte wordt merkbaar. Elke nabootsing van de natuur, hetzij van mens, dier of plant blijft echter ontbreken.

Zodra wij bij de Papoea's van het Van Rees-gebergte zijn aangeland, verdwijnt de brandtekening in haar geheel. Het ornament wordt nu te voorschijn gebracht door wegkrassing of -snijsing van de gladde bamboehuid — men beschikt daar nl. reeds over ijzeren gereedschappen —, waarna het fond dat dan ontstaat gekleurd wordt, meestal met een rode doch ook wel met een zwarte verfstof. Het eigenlijke ornament wordt dus uitgespaard (idem, fig. 12 t/m 20).

Door herhaling van de toegepaste motieven, gepaard aan symmetrie, hebben de Mamberamo-Papoea's zich reeds een eigen stijl geschapen, al is die dan ook eenvoudig en nog niet rijk aan vormen. Het hoofdmotief in deze stijl blijft de toempal. In de zowel enkele als dubbele toempalranden worden allerlei variaties aangebracht. Merkwaardig is daarbij de ontwikkeling, die de rechte en schuingericte toempal heeft ondergaan door het doen uitlopen van de punt eerst in een ruitspiraal en daarna in een cirkelspiraal, die soms serpentineachtig is opgetold. De fig. 1 t/m 15 op afb. 62 geven de ontwikkeling van de toempalranden tot de volledige ornamenten te zien. Op de ontwikkeling van het toempalornament bij de Mamberamo-Papoea's zal zeker het rankenornament van de Papoea's der Geelvinkbaai en de eilanden, doch vooral het spiraal- en meanderornament van de Papoea's der Noordkust van veel invloed zijn geweest.

In het bovenstaande meen ik aan de hand van duidelijke voorbeelden te hebben aangetoond, hoe de primitieve teken- en versieringskunst van de Bergpapoea's en de aan hen grenzende Meervlakte- en Mamberamo-Papoea's geheel wordt beheerst door het toempalmotief. VAN NOUHUYS heeft indertijd in een zeer belangwekkende studie (187a, p. 195) zijn ideeën naar voren gebracht omtrent het ontstaan van de toempal. Hij laat daarin de verschillende opvattingen die gaandeweg over de oorsprong van het oude toempal- of zigzagmotief zijn ontstaan de revue passeren. Achtereenvolgens de opvatting van VAN MUSSCHENBROEK, die het motief met de Maleise naam *poetjoek reboeng* = bamboespruit' heeft aangeduid; LOEBÈR, die er een Indonesisch phallisch motief in zag; ROUFFAER, die geen bevredigende oplossing ziet en vraagt:

„Zijn het misschien krokodillentanden, in enkele of tegengestelde rijen, of hebben wij hier te doen met een merkwaardige geometrische vondst, of wel is de aaneenrijging van toempalfiguren een voorstelling van een bergketen met hare reeks van toppen?”.

VAN NOUHUYS antwoordt op al die vragen ontkennend. Uit zijn betoog ter oplossing van het „uitdagend probleem”, zoals hij het noemt, meen ik drie stellingen naar voren te kunnen brengen:

1e. „Wij zouden”, aldus VAN NOUHUYS, „een oorspronkelijk monopolie van de eigenaardige zigzaglijn der toempals, niet durven toekennen aan de bewoners van een bepaald gedeelte van het oppervlak der aarde, doch wij houden het voor een motief, dat reeds stamt uit de diepste lagen der menschelijke — zelfs kinderlijke verbeelding”.

Deze uitspraak lijkt mij volkomen juist. De juistheid ervan wordt hier bevestigd door de bewijzen die wij vinden aan de bron zelve: de nog in het jongste neolithicum levende Bergpapoea's en Meervlaktebewoners en de dit stadium nog nauwelijks ontwassen Mamberamo-Papoea's. Wij kunnen voor bewijzen zelfs teruggaan naar het palaeolithicum. Ik herinner mij afbeeldingen gezien te hebben van benen voorwerpen van de Mammouthjagers van Midden-Europa met zeer duidelijk ingegrifte toempalranden langs de zijden der voorwerpen. Een kinderlijke versieringsdrang is het aanbrengen van het toempalzigzagmotief zeker, want het eerste wat een kind in papier knipt zijn spitse punten, evenals het keukenmeisje ze knipt, als ze op goedkope wijze ter versiering randjes langs de kastplanken wil maken.

2e. Voorts zegt VAN NOUHUYS: „Verder schijnt het ons toe, dat het toempalmotief uit den aard van die afstamming, niet alleen het Malaio-Polynesische vlakornament in den tegenwoordigen tijd beheerscht, maar dat het daarvan letterlijk de Alpha en Omega uitmaakte; het Malaio-Polynesisch vlakornament ving ermede aan en sloot er mee”.

Ook deze uitspraak is volkomen van toepassing op de Papoea's van het grote Mamberamo-stroomgebied van het hooggebergte tot de kusten toe. Hun tekenkunst, die nog alleen tot uiting komt op de pijlpunten en -schachten en op de bamboekokertjes, wordt geheel beheerst door het onderhavige motief.

3e. „In het begrip profileering der randen, in dit geval de uiteinden van het te versieren object, nog concreter: in profileering der boombastkleeding, is m.i. de kiem te zoeken van het toempalmotief op de Batik-saroeng”, aldus besluit VAN NOUHUYS zijn betoog.

Met deze uitspraak komt men er natuurlijk niet voor wat betreft de oorsprong van de toempalversiering bij de Papoea's. Want boombastkleding bezitten de door mij behandelde Papoea-volken niet. En van profilering van voorwerpen in de ruimte, hetgeen VAN NOUHUYS de waarschijnlijk primitiefste uiting van versiering acht te zijn, zijn geen voorbeelden aanwezig, tenzij men de pijlpunt zelf en haar weerhaken daartoe wil rekenen. Wil men naar de oorsprong zoeken van het toempal-zigzaglijnen motief bij de Papoea's, dan ben ik geneigd aan te nemen, dat deze lijnen en ook de kruislijnen voor de vlakvulling zijn ontleend aan de figuren die ontstaan bij hun vlechtwerk van touw en rotan. Ik behoef slechts te wijzen op het veelvuldig voorkomende visgraatpatroon bij de touwvlechtingen en de recht- en scheefhoekige diagonale kruisvlechtingen der rotanarmbanden. Ook parallelle banden in het tekenwerk herinneren aan de vlechttechniek.

Ten slotte dienen wij ons echter af te vragen, of wij de oplossing niet te ver zoeken. Is het wel een probleem? Is de toempal- of zigzagrand eigenlijk niet een versiering, die instinctief door ieder mens het eerst als versiering wordt aangebracht, omdat ze het meest voor de hand ligt, technisch het gemakkelijkst is uit te voeren en bovendien de meest sprekende versiering wordt? Vandaar wellicht het voorkomen bij vele volken en in alle tijden tot in de praehistorie toe. Is deze polygenese van het toempal-ornament geen mooi voorbeeld voor de eenheid in de gedachtengang van de primitieve menselijke geest?

De ethnograaf, die zich bezig houdt met de studie van de ornamentiek, tracht zo mogelijk de in het ornament verborgen zinnebeeldige betekenis te achterhalen. In de rechthoekige figuren, die de Bergpapoea op zijn pijlen en oorsieraden aanbrengt, zal een ieder bij de eerste oogopslag slechts geometrische ornamenten ontdekken. Van naturalistische motieven, hetzij ontleend aan menselijke of dierlijke vormen, zoals men bij vele primitieve volken ziet, dan wel ontsproten aan het plantenrijk, zoals bij hoger ontwikkelde volken meestal het geval is, ontdekt men in deze primitieve tekeningen geen spoor. Hetzelfde geldt voor de Meervlakte-Papoea's en de Papoea's van het Van Rees-gebergte. Alle patronen dragen een uitgesproken streng geometrisch karakter. Ook heb ik daarin bij de verschillende Bergpapoea-stammen geen onderscheid kunnen ontdekken in die voege, dat men van bepaalde eigen-

doms- of startekens zou kunnen spreken, evenmin als van religieuze symbolen of tovertekens.

WIRZ (32, p. 113) ziet echter in het pijlpuntornament een nabootsing van het bij de Bergpapoea's zo geliefde kauri-schelpje. Hij zegt, dat het ornamentmotief door de Swart-vallei-bewoners zelf als schelpje (*tinale*) werd aangeduid. En inderdaad lijkt het patroon, dat op afb. 60, fig. 7 en 8 uit de toempals ontstaat, sterk de afbeelding te bevatten van de mondspleetzijde van genoemd schelpje, waaraan bij de Bergpapoea zo'n sterk magische en vooral geslachtelijke betekenis wordt gehecht. Echter heb ik bij Dèm, Moni en Ekari nergens een bevestiging van de uitspraak van WIRZ kunnen krijgen. Igoen en Kimoe-goealolè heb ik het schelpje getoond naast het pijlpuntornament en getracht hun op de overeenkomst te wijzen. Beiden antwoordden desondanks ontkennend: „D. *woe mba*, M. *gigi tawa*”. Aannemende dat zij mijn bedoeling begrepen hebben, stelde voor hen het aangebrachte motief dus géén kauri-schelpje voor. Igoen noemde de toempals *amoengkoet* = elleboog, hoek. Dit neemt echter niet weg dat wij op de mededeling van een scherpzinnig onderzoeker als WIRZ wel degelijk kunnen vertrouwen, in zoverre, dat de Swart-vallei-bewoners in het uit de samenvoeging van de toempals ontstane motief een voorstelling menen te zien van het kauri-schelpje. Ik geloof echter niet, dat bij het aanbrengen van het ornament op de pijlpunten van den beginne af de bedoeling heeft voorgezeten dit schelpje uit te beelden.

Er zijn verschillende onderzoekers (zie GROSSE 158, p. 115 e.v.), die met volgens hen onweerlegbare bewijzen hebben getracht aan te tonen, dat bij sommige wijd uiteen wonende volken als Indianen en Australiërs de ogenschijnlijk streng geometrische versieringen op hun gebruiksvoorwerpen in wezen voorstellingen zouden zijn van dieren of van hun lichaamsdelen. Zolang niet meer diepgaande onderzoekingen ter plaatse het tegendeel hebben aangetoond, zal wel niemand in de krabbels der Bergpapoea's iets anders zien dan geometrische figuren. In zoverre stemt dit overeen met hetgeen de praehistorische wetenschap elders o.a. in Europa heeft vastgesteld, namelijk dat de neolithische mens op het vaatwerk, op dolmen- en menhirstenen hoofdzakelijk geometrische ornamenten heeft afgebeeld, terwijl bij de palaeolithische mens meestal zeer natuurgetrouw voorstellingen van dieren, soms ook

van mensen en planten, worden aangetroffen, getuige hun rotsteekeningen en plastiek.

Intussen blijft het merkwaardig, dat de overigens toch intelligente

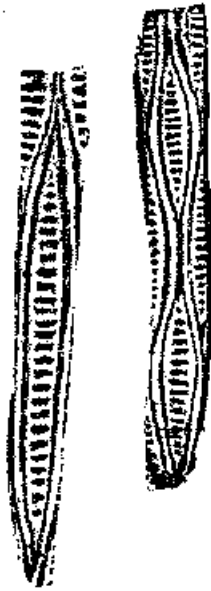

Fig. 10. Ornamentiek van Bergpapoeapijlen.

Bergpapoea wat betreft de beeldende kunsten nog op zo'n uiterst lage trap van beschaving is blijven staan. Alhoewel hij afbeeldingen van mensen en dieren duidelijk herkent, is hij zelf niet in staat iets naar de natuur te tekenen. Het enige dat Igoen met potlood op papier wist voort te brengen waren figuren, die overeenkomen met de ornamentiek op de pijlen, zoals deze zijn afgebeeld in de figuren 7 en 8 van afbeelding 60. Nevensgaande figuur geeft enkele details van deze ornamentiek nog eens afzonderlijk weer.

WIRZ (32, p. 113), die bij volwassenen en kinderen in de Swart-vallei tekenproeven nam, schrijft dat zij het daarbij niet verder brachten dan tot een „sinnloses Gekritzel”. Slechts CATOR (50, p. 36) deelt mede, dat de Dzijnggoenaoe in het merengebied, toen hij hun het gebruik van potlood en papier had geleerd, in staat bleek herkenbare voorwerpen te tekenen (zo o.a. een vogel) om hem bij de samenstelling van de woordenlijst te helpen.

Plastiek

Plastiek in welke vorm ook is bij geen enkele stam aangetroffen met uitzondering van de Ekari, bij welke stam men in het merengebied een poppetje vervaardigt van harige vruchtzaden, dat in zeer ruwe vormen een menselijke figuur voorstelt (voor nadere beschrijving, doel en gebruik zie p. 625). Er is een bericht, afkomstig van den hulpbestuurs-assistent SITANALA, dat de Bergpapoea's in de omgeving van het Tigimeer er gesneden poppen van ± 20 cm hoogte op na zouden houden (57, p. 166). VAN ECHOUDE heeft ze niet in zijn bezit kunnen krijgen en het is ook mij tijdens mijn kort bezoek aan die streken niet gelukt er één te bemachtigen. Doordat het hooggebergte hier zeer dicht de zuidkust nadert, is dit waarschijnlijk dus de enige streek, waar de

invloed van de primitieve beeldhouwkunst van de bewoners der zuidelijke laagvlakte en kuststreken merkbaar is. Aangezien de Papoea's van de grote Meervlakte evenmin als de Bergpapoea's de kunst verstaan iets te modelleren, boetseren, uit te houwen of uit te snijden is ontlening van die zijde uitgesloten. Wel zou men dit nog verwachten bij de Jabi door hun contact met de Papoea's der Geelvink-baai, doch ook bij hen is geen spoor van plastic gevonden. Het ontbreken van zelfs de kiemen van enig teken- of schilderwerk naar de natuur en de totale afwezigheid van enigerlei vorm van beeldhouwwerk wijst wel op een uiterste primitiviteit.

Dans

Met de dans — algemene naam in de Dèm- en Moni-taal *mbèjà* — is het weinig beter gesteld; deze bevindt zich nog in het beginstadium van ontwikkeling, zodat ook hierin hun gering aesthetisch gevoel tot uitdrukking komt. Dat aan de dans in de maatschappij der Bergpapoea's echter een grote sociale en religieuze betekenis moet worden toegekend, staat wel vast. Verschillende belangrijke gebeurtenissen in hun leven worden met dansen gevierd. DE KOCK (8, p. 109) maakt melding van een dansfeest bij de Bergpapoea's van de Goliath-berg bij het binnengaan van de oogst; bij de Dèm-stam werd het neusdoorboringsfeest hiermede opgeluisterd, terwijl zowel het optrekken tot de strijd tegen de mensen van Agindora als het sluiten van de vrede naderhand, met een danspartij gepaard gingen. Na terugkeer van de wilde zwijnenjacht in het Nògòlò-dal voerden de gelukkige jagers tot laat in de nacht met hun kamponggenoten hun vreugdedansen uit. In de verslagen van alle expedities kan men lezen, hoe de expeditieleden overal met dansen werden begroet en het bleek mij telkens, dat bij bezoek van verafwonende stamgenoten dan wel van vreemdelingen van bevriende stammen hun vrolijk gemoed op dikwijls uitbundige wijze in de dans tot uiting kwam.

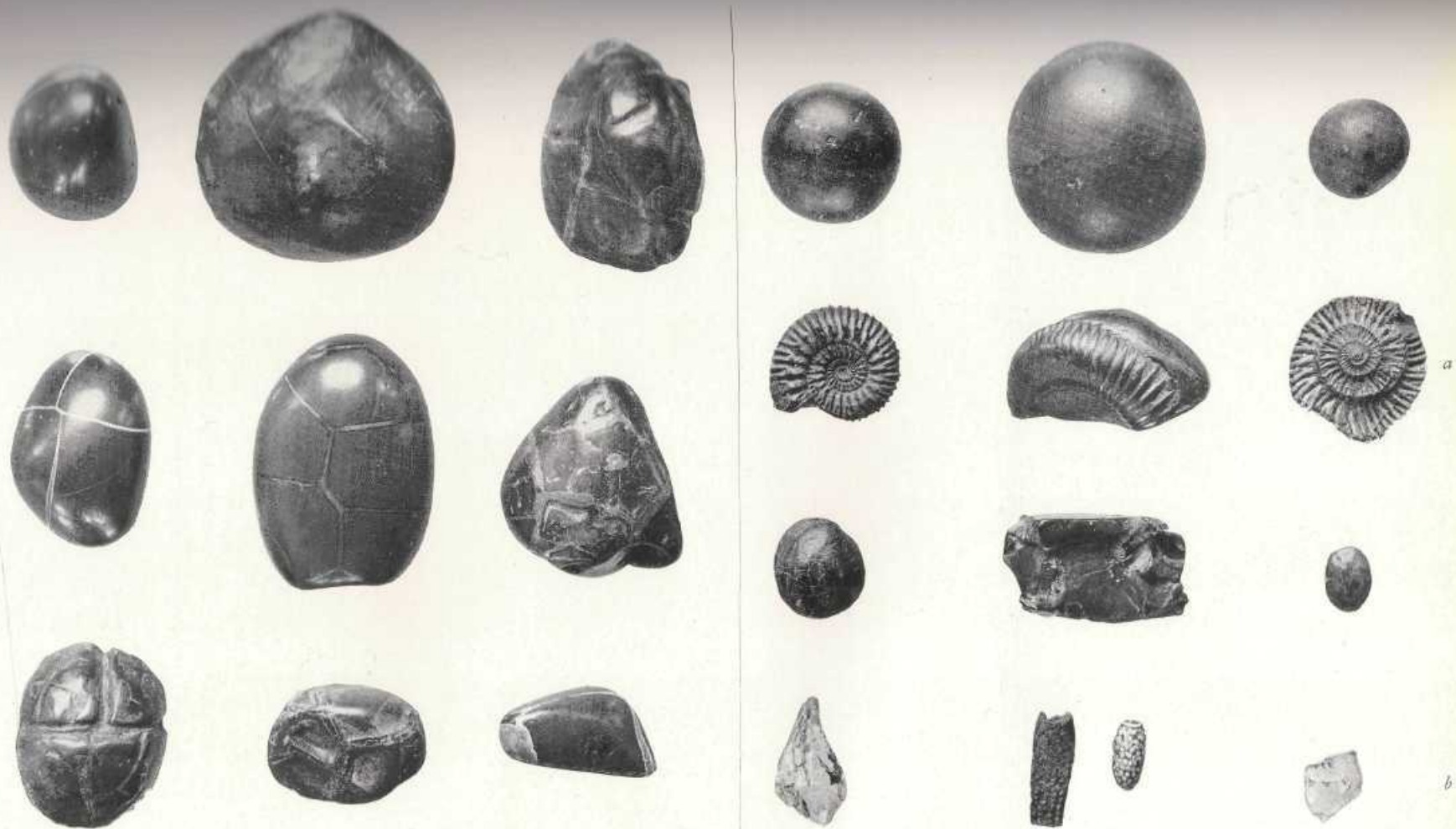
Niet alleen de mannen, ook de vrouwen en de opgeschoten jeugd nemen er aan deel. Als dansplaats dient als regel het dorpspleintje, een open, vlak en goed schoon gehouden terreingedeelte voor het mannenhuis, waar in het midden meestal een staak wordt opgericht, die met bladertakken van *Draecina terminalis* wordt versierd, een plant die

overal op Nieuw-Guinea als bijzonder magisch krachtig wordt beschouwd. Bij de Dèm-stam zag ik nabij de nederzetting Damoeli een opengekapte plek in het bos, waar in het midden zich de resten bevonden van een groot houtvuur, terwijl langs de randen staken stonden opgesteld, waaraan draecina-bladeren, pakjes oebi, varkenskaken en andere offeranden waren vastgebonden. Enige dagen voor mijn bezoek aan die plaats was daar een groot dansfeest gegeven, naar ik uit de gezegden van mijn Papoea-gidsen meende te kunnen opmaken en wel als dankbetuiging aan de geesten der voorouders voor de genezing na een ziekte-epidemie, die over de bewoners van dat dorp was gekomen.

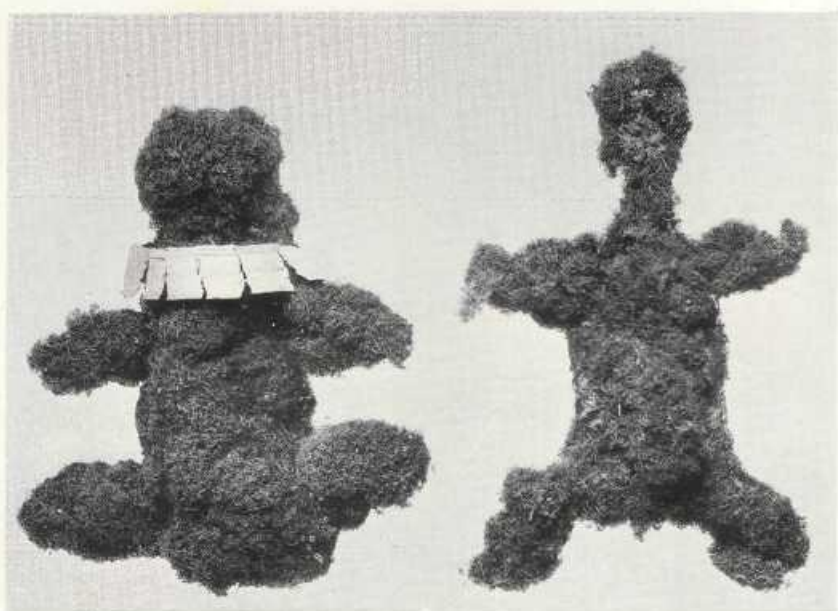
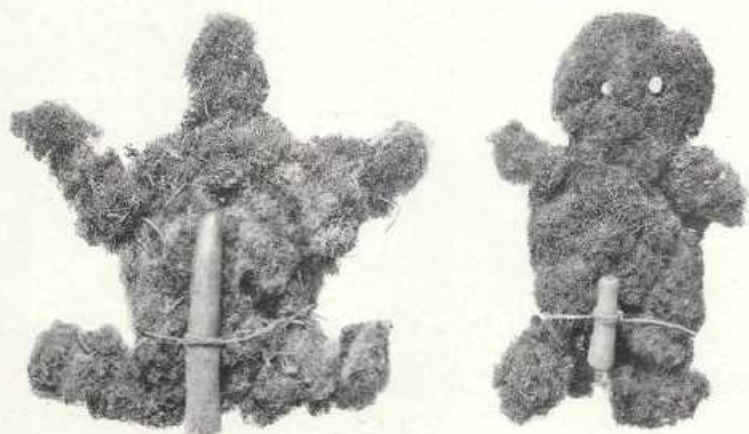
Het aantal deelnemers is zeer verschillend; men ziet kleine danspartijen in de intieme kring ener nederzetting, waaraan enkele tientallen personen meedoen, doch er hebben op gezette tijden ook grote feesten plaats, zoals tijdens de varkensfeesten bij de Ekari en de Moni, waarbij zich honderden mannen en vrouwen uit verschillende nederzettingen en clans, ook van naburige stammen, tot de dans verenigen. Zowel mannen als vrouwen, zelfs met kinderen op de schouders en zuigelingen in het draagnet, nemen met groot welgevalen daaraan deel, al draagt de dans der vrouwen door haar meer rustige, minder luidruchtige wijze van uitvoering duidelijk een ander karakter dan die der mannen.

Meestal worden de dansen gehouden tegen het vallen van de avond en in de voornacht, en als regel bij maanlicht en bij het schijnsel der houtvuren. Bijzondere betekenis behoeft hieraan naar mijn gevoelen niet te worden gehecht; men danst het liefst in de koelte van avond en nacht, en ook niet in het volslagen donker. Is de geestdrift groot, dan wordt het feest tot het ochtendgloren voortgezet, waarna de mannen in de mannenhuizen hun roes gaan uitslapen, d.w.z. hun dansroes, niet hun drankroes, want geestrijke dranken kent de Bergpapoea gelukkig niet.

Wat de uitvoering van de dansen betreft, bestaat er een opvallende gelijkenis bij alle stammen, waar wij mede in aanraking zijn gekomen. Deze analogie in de bewegingen en figuren, die bij de dans worden tentoongespreid, strekt zich, zoals uit de beschrijvingen van verschillende onderzoekers blijkt, ook uit tot de bergstammen in het Australische gedeelte. Het arm in arm dansen of met de armen om elkaars schouders geslagen, zoals men bij de stammen der laagvlakten en kuststreken veel ziet, heb ik bij de bergbevolking niet waargenomen.

Afb. 64. Magische stenen van Moni en Ekari. Rij *a*: ammonieten; rij *b*: bergkristal en versteende schelpen (R.V.L. 2467/1486-1518). Zie p. 617

Afs. 65. Poppetjes van vruchtzaden (E. *pi*), gebruikt als medium bij het uitdrijven van ziekten-veroorzakende geesten (R.V.L. 2467/1522-1524).
Zie p. 625.

Het karakteristieke kenteken van elke dans, de rhythmische beweging van het lichaam, valt ook in de dansen der Bergpapoea's duidelijk te bespeuren. Zij heeft echter niet plaats op de maat van de muziek, daar behalve het mondharpje elk ander muziekinstrument ontbreekt, doch op die van de zang, waarmede zij als regel worden begeleid. De maat wordt verder geaccentueerd door het gelijkmatig neerzetten van de voeten, waarbij na elke derde pas in aansluiting aan de typische zangmuziek in gefiorituurde drieklanken de rechtervoet iets krachtiger wordt neergezet, terwijl men daarbij een weinig in de knieën doorzakt, zodat de gehele dans een slepend karakter krijgt en, zoals WIRZ e.a. reeds opmerkten, op hinken begint te gelijken. Voorts geven de mannen de maat nog aan, doordat zij tegelijkertijd met het onderende van de boog en de bundel pijlen, die men in het midden met de linkerhand omvat, tegen de linkerzij slaan om ze daarna rinkelend omhoog te heffen. Ook wekt men dit geklikklak van pijlen en boog wel op door met de andere hand tegen de bundel te slaan.

Op grond van de dansen en de fragmenten daarvan, die ik bij de Dèm, Moni en Ekari te zien kreeg, en aan de hand van de beschrijvingen van andere onderzoekers, meen ik het volgende onderscheid in de dansen te kunnen leggen.

Allereerst viel mij op een dans, waarbij de mannen zich op enkele meters afstand in twee gelederen tegenover elkaar opstelden, terwijl de vrouwen zich aan beide zijden daar buiten op een hoopje groepeerden. Deze r i j e n - d a n s (*D. sisim eawè*) zag ik uitvoeren in de kampong Tombe bij de Dèm-stam. Bij de Moni en Ekari kreeg ik haar niet te zien. VAN SCHILFGAARDE (51, p. 221) geeft een korte beschrijving van eenzelfde dans bij de stammen aan de zuidzijde van de Carstenszberg, waar ze *tsjoepsjewin* genoemd werd.

Igoen, het hoofd van Tombe, gaf het sein tot de opstelling en zette daarna als voorzanger de begeleidende zang in. Bij de voorzang dribbelden de mannen en de vrouwen op de plaats heen en weer. De mannen hieven daarbij telkens de handen omhoog met de rinkelende bundel pijlen-en-boog of zwaaiden met de armen, daarbij vliegbewegingen nabootsende; de vrouwen, de meeste met de nettassen op de rug en de armen omhoog met de handen gevouwen op het achterhoofd, dribbelden eveneens met korte pasjes heupwiegend in een kluwen heen en weer. Na de voorzang vielen allen in koor in met een refrein in drie-

klanken, waarop de beide rijen onder het maken van 2 à 3 passen naar elkaar toekwamen, terwijl op de derde klank de voet met een stamp werd neergezet. Bij het volgende refrein ging men op dezelfde wijze een paar passen achterwaarts, en zo voorts. Af en toe werd gerust, waarna de voorzanger een nieuwe zang inzette. Ik tekende uit de mond van Igoen een deel van de tekst op:

Voorzang:	Refrein:
<i>jalò dogwija</i>	<i>o à è</i>
<i>jalò didèa</i>	<i>o à è</i>
<i>joelà lambò</i>	<i>woe ò è</i>
<i>gègè doa</i>	<i>kò à ò</i>
<i>keo kea</i>	<i>boe à kà</i>

Van dit liedje kan ik alleen de betekenis geven van de woorden *woe* = kaurischelpje, *gègè* = donker, *kò* = huis en *boe* = rivier.

Deze dans is aardig om te zien; door de langzame, enigszins statige wijze waarop de beide rijen met korte pasjes naar elkaar toeschrijden, doet zij denken aan een primitieve uitvoering van onze ouderwetse menuet. Men schijnt er ook genoeg in te scheppen de bewegingen van bepaalde dieren daarbij rhythmisch na te bootsen. Ik kreeg uit de mimiek, het schudden van het hoofd naar voren en naar achteren, en op zij, o.a. de indruk dat men het huppelen en springen van de gele paradijsvogel in de speelbomen trachtte te imiteren. Ook het woord *mbòp*, *mbòp*, *mbòp* (D. = paradijsvogel) in het refrein van het geleidende lied wees daarop.

Zeer belangwekkend was een soort *liefdesdans*, die ik bij de Dèm- en de Moni-clans in de landstreek Agindora zag opvoeren, en die ook VAN SCHILFGAARDE (51, p. 221) beschrijft bij de Balal en Wagal in het Enggipoeloe-dal aan de zuidzijde van het Carstensz- en Idenburgmassief. Men deelde mij mede, dat zij ook bij de Moni (Migani) in het Dora-dal in gebruik is. Overigens zag ik deze dans noch bij de Ekari, noch bij de Simori in het merengebied, terwijl ook de onderzoekers bij de stammen ten Noorden en ten Zuiden van de Wilhelminatop haar niet vermelden, hetgeen nog geenszins wil zeggen, dat deze dans ook daar niet bestaat. Alhoewel in andere vorm komt zij ook voor bij de bergstammen op het Mount-Hagen-plateau o.a. bij de Mbowamb. VICEDOM (147, p. 190 ff., p. 233 f) geeft van deze 'Liebeswerbetanz' een uitvoerige beschrijving.

Het toneel, waar de liefdesdans wordt opgevoerd, is weer het dorpspleintje voor het mannenhuis. De jonge meisjes formeren een gesloten kring om de sierstruikstaak, terwijl de jonge mannen zich op een paar passen afstand daaromheen opstellen. Bij de voorstelling, die ik in de kampong Tombe meemaakte, gaf Igoen weer het sein door de voorzang aan te heffen, waarop allen in koor invielen.

Onderwijl dansen de meisjes met dribbel- en schuifpasjes om de staak, front makend naar buiten, terwijl de jonge mannen met danspasjes naar hen toekomen en weer van hen afgaan. Beide partijen knippen onder het zingen met de vingers (D. *jàgawoek*, M. *hanè zagè*, *hanètègigè* of *hanè ijarè*) van de rechterhand. In de linkerhand hebben de jongelingen een bosje reukbladeren, waarmede zij hun uitverkorenen al dansend aanraken dan wel onder de neus houden. De climax in dit liefdesspel wordt bereikt, wanneer beide partijen kleine geschenken uit hun nettas te voorschijn halen, of van hun lichaam afnemen, in de vorm van een armband, halsnoer, siertasje of wat dies meer zij, en elkaar al dansend aanbieden, totdat het meisje of de jongeling het wegkaapt. Dit spelletje van lokken, aanbieden en weggrissen wordt tal van malen herhaald.

In deze rustige dans zit werkelijk iets elegants; er gaat voor ons een zekere bekoring van uit.

Geheel verschillend van beide vorige dansen is de *rondedans* (D. *manikwawè*, M. *oewaijagej mbèja*, E. *waitè*), die ook WIRZ (32, p. 119), JONGEJANS (25 en 26) en KREMER (36a) beschrijven bij de Swart-vallei-bewoners onder de naam *gilingili*. Mannen, vrouwen en soms ook kinderen stellen zich met de voorzanger aan het hoofd op en dansen, of beter gezegd, lopen aanvankelijk in een sukkeltraf rond waarbij het tempo telkens wordt opgevoerd. Bij de Dèm groepeerden zich de vrouwen in het midden van de rondtollende kring en draaiden daar in een kluwen en in een looppasje in het rond. De voorzanger stoot voortdurend zijn „*woe, woe, woe*”-geroep uit, dat in koor met „*oewa, oewa, oewa*” wordt beantwoord; welk geroep bij de Ekari door „*joe, joe, joe*” wordt vervangen. Steeds meer in vervoering rent men ten slotte in razend tempo in het rond, totdat allen amechtig aan de kant van het dorpspleintje neerzijgen.

KREMER, die de danskunst der Bergpapoea's niet hoog aanslaat, beschrijft deze bij de Swart-vallei-bewoners als volgt: „Ze bestaat uit het

heen en weerloopen van de deelnemers of het in de rondte loopen; bij het laatste wordt dan dikwijls een soort hinkende pas uitgevoerd en het van het hoofdnet ontdane hoofd krachtig op de maat heen en weer gegooid; de lange heen- en weer vliegende haarvlechten geven aan zoo'n bewegende of rondtollende menigte iets wilds; de dans, als men het zoo noemen mag, wordt begeleid door een tweestemmig gezongen lied; zij houden deze dansen lang vol met invallende ploegen, als het moet, den geheelen nacht. Het gezang klinkt niet onaardig.

Het was door een dergelijke ronddraaiende menigte, dat de patrouille Van Arkel bij zijn eerste komst te Koeboe, zooals bleek, vriendschappelijk werd ingesloten; de kapitein schatte toen die begroetende, met pijl en boog en lans gewapende schare op 4 à 500 man; pijl en boog werden bij den dans op de maat tegen de dij geslagen".

De rondedans is eigenlijk een soort marsch- of galopdans. Als zodanig kan men terecht een dans bestempelen, die bestaat in het op een bepaalde plek, hetzij buiten, hetzij in de nederzetting, heen en weer draven in een grote phalanx van mensen. In sommige gevallen nemen de mannen alleen, doch in andere gevallen ook de vrouwen en kinderen daaraan deel. Het geheel vormt dan een ongeordende stoet.

Dergelijke marschdansen (D. *anagànwawè*, M. *waijtàtà poeja*) plegen als regel te worden uitgevoerd als begroetingsceremonie bij het bezoek van bevriende stammen en omgekeerd bij het verwelkomen van hen en van goedgezinde vreemdelingen, waaronder ook wij, de blanken, werden begrepen. In hoofdstuk IV heb ik bij de beschrijving van onze eerste aanrakingen die welkomstdansen reeds uitvoerig beschreven. Ik moge hier nog even een dergelijke dans laten opvoeren door DE BRUIJN (69, p. 78), waargenomen tijdens zijn tocht door het Midden-Kema-dal.

„De dans is bij de Moni's veel meer ontwikkeld als bij de Ekari's. De dans staat, althans bepaalde vormen van dans, naar ik heb gemeend te kunnen opmerken, in een zekeren reuk van heiligheid. Even vóór Debasiga werden we verwelkomd door een groep Moni's, die boven op een heuvel stonden en bij onze nadering onder gezang een dans ten beste gaven. Ik wilde toen verder den heuvel op loopen, doch Zalegigi verzocht me te wachten tot de plechtigheid afgelopen was. Eerst toen mocht ik verder gaan. Het den dans begeleidende gezang is niet zoo eentonig als men wel gemeend heeft. Er is een voorzanger, die om-

ringd door alle anderen, telkens een solo-zang ten beste geeft, na afloop waarvan de anderen dan invallen. Twee personen houden zich steeds op eenigen afstand van den grooten groep afgezonderd en bootsen, een dribbelpas op de plaats makend, hondengekef na, waarbij de één de hooge, de andere de lage toonen doet hooren. De hoofdgroep draaft dan, de voorzanger steeds in het midden, van het eene punt naar het andere, hetgeen zich zoo herhaalt tot de zang en dans afgelopen is. Het imiteeren van het hondengekef zal mogelijk zijn op te vatten als een bepaalde wijze om de booze geesten, die den dans en zang mochten ontwijden, te verdrijven”.

Bij de Dèm en de Moni, respectievelijk in de nederzettingen Tombe en Masiga, maakte ik na het slachten van een feestvarken, terwijl het vlees en de aardvruchten in de kuilen lagen te smoren, een marschdans mede door de kampong, waaraan ook alle expeditieleden ter verhoging van de feestvreugde deelnamen. Talloze malen werd door de hotsende menigte de afstand van het bivak tot het einde der kampong, die op een bergrug was gelegen, rug op, rug af, doorlopen. Het hoofd trad weer als voorzanger op, terwijl hij tijdens het gezang telkens het knorren van een varken (D. *oewòm woegiawè*) en het janken van een hond (D. *kwà aijawè*) nabootste. Van het eenvoudige, korte en eindeloos herhaalde gezang schreef ik de volgende woorden op:

Voorzang:

Refrein:

oewà i a oewà i a oewà jò a, oewà jò a
jao ijèh àbo, jào ijèh àhò..... oewà ijò a, oewà ijò a
oewè a kwà, oewè a kwà oewà ijòk, oewà ijòk

Hierin betekent *kwà* = hond, *ijòk* = wild zwijn, *ijèh* = bos en *oewè* = draagnet.

De Moni en de Ekari houden er nog een merkwaardige dans op na, die door DE BRUIJN (71, p. 48) zeer juist de wip-dans wordt genoemd (M. *toemaja*, E. *oeratai*). Deze wordt gehouden in een speciaal daarvoor gebouwd danshuis; alleen de mannen nemen er aan deel. Bij mijn komst in de kampong Zanepa zag ik voor het eerst een dergelijk huis, dat enige tijd daarvoor tijdens een groot varkensfeest aldaar in gebruik was geweest. Op mijn verdere tocht door het Kema-dal had ik het geluk in de nederzettingen Sosiga-Waniboega een gelijksoortig

danshuis aan te treffen, waarbij de bevolking van het gehele Midden- en Boven-Kema-dal was samengestroomd om feest te vieren.

Het huis (zie afb. 66), dat in het midden van de nederzetting Wani-boega was gebouwd, had een rechthoekig grondvlak van 5 bij 8 m en bestond uit een groot dansvertrek van 5 bij 6 m zonder middenstijlen met een verhoogde vloer op ± 1 m boven de begane grond. Daarvoor bevond zich een voorgalerij van 2 m breedte, die gelijkvloers was, met in het midden een doorgang naar het dansvertrek en aan weerszijden daarvan een hok voor de feestvarkens en een stookplaats. Op de rondhouten stijlen der omwanding rustte een tweevlakkig dak, ingedekt met pandanusbladeren. De constructie van de dansvloer bestond uit een laag lange, dunne boomstammetjes, die in de lengterichting van het huis waren gevleid en aan de achterzijde ver uitstaken. Daaroverheen was in de breedterichting van het huis een tweede laag rondhouten gelegd, die eveneens ruim een meter buiten het huis uitstaken. Op dit roosterwerk van rondhouten was nauw aaneensluitend een laag dikke rotan gevleid, terwijl het geheel met dunne rotanrepen zorgvuldig aan elkaar was vastgesjord. Langs de randen rustte de vloer op korte, stevige houten stijlen, zonder enige ondersteuning in het midden. Zodoende bestond de vloer van het dansvertrek uit een solied, verend dek, een soort springmatras. Op dit dek was de gesloten omwanding van gespleten, smalle planken gebouwd. De ingangen van de voorgalerij en het dansvertrek waren open. Een lange, aan weerszijden uitstekende, dunne boomstam diende als nokgording. Aan de voorkant van het huis was het uitstekende deel van die nokgording met bladertakken van sietstruiken behangen.

Het dansfeest in het wip-huis begon tegen het vallen van de avond, nadat de feestvarkens die ons waren aangeboden waren gedood en geslacht. Op het dorpspleintje, waaronder men dient te verstaan de glooiend verlopende bovenkant van de bergrug, waarop de nederzetting is gelegen en aan de randen waarvan de huizen zijn gebouwd, krioelden een paar honderd mannen, vrouwen en kinderen dooreen. Verscheidene mannen waren in feesttenue, het gelaat beschilderd, de veren hoofdtooi op, de siertassen over de schouders geslagen en de onafscheidelijke bundel pijlen-en-boog in de handen. Op een gegeven ogenblik maakte zich een groepje van ± 15 mannen en jongelingen van Waniboega, de gastheren dus, uit de menigte los; een voorzanger hief met een hoge

kopstem een lied aan, waarna de anderen als gebruikelijk in koor invielen. Vervolgens ving een korte rondedans aan vóór het danshuis. Daarna ging de groep met den voorzanger aan het hoofd op een sukkel-drafje het danshuis binnen, waar men op de verende vloer in een regelmatig tempo en onder het eindeloos afdreunen van dezelfde, alhoewel voor onze oren zeer welluidende zang, langzaam in een kring in dezelfde richting in het rond schoof. Onder het gezamenlijk aanheffen van het refrein begon men met doorgezakte knieën enige danspassen uit te voeren, waarbij men met regelmatige tussenpozen een diep zuchtend geluid uitstootte. Tegelijkertijd bracht men door het stampen met de voeten de vloer aan het zwiepen. Zo schoof de kring al dansende en zingende voortdurend in het rond. Het gehele huis kraakte daarbij in zijn voegen en de buiten het huis uitstekende liggers van de aanmerkelijk doorgezakte vloer zwiepten gestadig op en neer. Maar het bleek duidelijk, dat de constructie van het huis er op berekend was, dat zij de zware belasting en de bewegingen kon doorstaan.

Het voorbeeld van de gastheren werkte aanstekelijk. Weldra vormde zich een tweede en daarna een derde groepje danslustigen, gasten uit andere nederzettingen, vóór het danshuis, welke op dezelfde wijze naar binnentrokken, totdat het dansvertrek nagenoeg geheel was gevuld. De geestdrift der dansers steeg geleidelijk ten top en zwol aan tot een ware danswoede. Buiten was het maanlicht en de houtvuren op het dorpsplein laaiden hoog op. Af en toe nam ik eens een kijkje daar binnen, waar de verhitte gezichten en rollende ogen mij deden vrezen, dat de vervoering wel eens zo groot zou kunnen worden, dat zij met geweld zou losbarsten door elkaar of ons te lijf te gaan. Die vrees bleek echter ongegrond. Na een drie kwartier dansen maakte zich een groepje dansers uit de kluwen los en begaf zich naar buiten om op verhaal te komen. Alras stond er dan een nieuw groepje klaar om hen af te lossen. Ook onze begeleiders en gidsen uit Masiga met den sonowi Kimoegoealolè aan het hoofd namen onvermoeid deel aan de feestvreugde. Tot middernacht heb ik in mijn tentje het eindeloze gezang en gehos aangehoord. Doodmoe van de zware marsch, die wij de afgelopen dag achter de rug hadden, werd ik tenslotte zelf half dol van het gestamp der dansers en de ballade zonder einde. Toen riep ik de hulp in van Kimoegoealolè, die onze Papoea-vrienden aan het verstand wist te brengen, dat de *toewan merah merah* naar rust verlangde met het oog op de tocht, die ons

de volgende dag wachtte, met het gevolg, dat men rustig uiteen ging en zich in de mannenhuizen terugtrok.

Negen dagen later keerde ik terug van de Oostpatrouille naar de Doraboe-vallei, doch vond het feest nog in volle gang, zodat ik mijn tentje maar een eind buiten de nederzetting opsloeg om het feest niet te verstoren, dat toen tot het krieken van de morgen voortduurde.

Nog zij opgemerkt, dat ik geen vrouwen aan de wipdans heb zien deelnemen. Het betreden van het danshuis schijnt voor haar echter niet verboden te zijn. Volgens Post (81, p. 84) nemen zij zelfs aan het dansen deel en vormen met brandende fakkels van bamboe en riet een kring buiten om de groep, die door de mannen gevormd wordt.

Onder de dansen moet ik voorts nog noemen een *krijgsdans*, of beter gezegd een soort schijngevecht, dat ik op ons verzoek heb zien opvoeren bij de Dèm in de kampong Tombe. De mannen waren daarbij gekleed in krijgstenue: het rotanpantser had men aangegord, het gelaat was geschminkt en de fraaie veren hoofdtooi met zijn formidabele afmetingen op het hoofd gezet. De toneelplaats was de rand van het bos bij de kampong.

In enigszins gebukte houding, de pijl op de boog en in de aanslag danste men achter dikke bomen en struikgewas, waarbij de dansers van de ene boom naar de andere sprongen. Eerst werd door allen een fluitend geluid gemaakt, waarna men groepsgewijze een krijgsgewuil aanhief: „D. *oewoe, oewoe, oewoe* (= schelpje), *oewim, oewim, oewim* (= jachtpijl), *oràk, oràk, oràk* (= schieten)”. Onderwijl sloeg men de bundel pijlen tegen het dijbeen, maakte schietbewegingen en liet de boogpees trillen. Deze krijgstdans met zijn pantomimisch karakter kan met recht ‚de generale repetitie’ van de oorlog genoemd worden. Hij betekent „in werkelijkheid het met magische kracht voordoen van hetgeen straks in den oorlog dient te geschieden” (VAN DER LEEUW 202, p. 46).

Geestendansen, waarbij men zich als zodanig vermomt door beschrijving van gelaat en lichaam, of waarbij men maskers voordoet, met het doel de geesten of demonen af te schrikken of gunstig te stemmen, heb ik door de Bergpapoea's niet zien opvoeren. Ook andere onderzoekers maken daarvan geen melding. Toch zou het mij niet verwonderen, indien zij ook bij hen bestaan, gezien de verschillende vormen van geesten verdrijven, die mij ter ore kwamen, o.a. het

verjagen van de boze geesten door geheel zwart beschilderde jongelingen.

Bij het kappen van grote bomen voert men op het ogenblik van het vallen van de boom een wilde dans uit, terwijl men in gebukte houding schietbewegingen maakt en sommigen zelfs hun pijl laten gaan. Onderwijl schreeuwt een ieder op hoge toon: „*oewoe, oewoe, oewoe, kai, kai, kai*”; het zogenaamde *oewèjawè*- en *kaijawè* (D.)-geroep.

Bij de Ekari voeren de mannen individueel bij bepaalde gelegenheden, wanneer zij verbolgen zijn, nog een soort *d r i f t d a n s* uit, waarover elders (p. 507) reeds het een en ander is gezegd.

Uit de hiervoren beschreven liefdesdansen blijkt wel, dat ook bij de Bergpapoea's de dans dient om de toenadering tussen de beide geslachten te bevorderen. De mooi opgemaakte en krijgshaftig dansende jongeling maakt indruk op het schone geslacht en zo vervult de dans uit een oogpunt van bevordering van de teeltkeus een belangrijke sociale functie. *S e x u e l e d a n s e n*, zoals ik die zag bij de Ba Toeroe-stam aan de oevers der Rouffaer-rivier in de Meervlakte, waarbij de dansers coïtusbewegingen uitvoerden, kreeg ik bij de bergstammen niet te zien. Nimmer waren hun dansen naar onze begrippen onwelvoegelijk. Toch schijnen zij er meer of minder sterk erotische dansen op na te houden, naar de getuigenis van Rev. Post (81, p. 85), die melding maakt van een ‚peniskokerdans’, waarop ik bij de beschrijving van dit ethnograficum reeds even de aandacht heb gevestigd (p. 153).

Daar Post deze dans helaas niet nader beschrijft, doch haar slechts als ‚onzedelijk’ kwalificeert, is het moeilijk om er juiste gevolgtrekkingen uit te maken. Toch lijkt het weinig twijfel, of wij hebben hier te maken met een rituele dans ter bevordering van de vruchtbaarheid, waarbij de coïtus symbolisch wordt voorgesteld door de zeer sterk ithyphallisch uitgedoste mannen, waarschijnlijk in tegenwoordigheid en met medewerking van de vrouwen. Interessant zou het zijn te weten, of deze symbolisch voorgestelde coïtus ook gevolgd wordt door een reële in de tuinen of de bossen.

VAN DER LEEUW (202, p. 45), die van dit soort rituele dansen enige voorbeelden geeft, noemt als het eigenlijke wezen van deze dansritus: het in beweging zetten van de heilige machten der vruchtbaarheid, van het ‚heil’. Hij wijst er op, dat wij in deze vruchtbaarheidsriten — op hoe drastische wijze zij ook worden voorgesteld en uitgevoerd — niet

een bewijs moeten zien van de ,onzedelijkheid' der zogenaamde natuurvolken.

Wellicht mogen wij uit de dracht der formidabele peniskokers en de daaraan verboden dansen besluiten dat de phallos in de primitieve religie der Bergpapoea's oorspronkelijk een grote rol heeft gespeeld.

In het voorgaande heb ik getracht naar eigen inzicht de dansen der Bergpapoea's in enkele soorten in te delen aan de hand van de fragmentarische gegevens, die ik tijdens de korte verblijven onder hen kon opdoen. Een indruk te geven van de gevoelens, die deze primitieven bij de dans bezielen, is uiteraard zeer moeilijk, daar men zich daarin niet kan verplaatsen. Zeker is het dat de danskunst, hoe gering ook nog ontwikkeld, bij hen in hoog aanzien staat, dat zij een ruime beoefening vindt en een bijzondere culturele betekenis heeft. Alle gemoedsbewegingen van de over het geheel goedmoedige en meestal vrolijk gestemde Bergpapoea komen erin tot uiting. In de regel voert men, zoals wij gezien hebben, massadansen uit, waarvan de sociale strekking ongetwijfeld ligt in het tezamen brengen van de bewoners van verschillende nederzettingen en clans ter versteviging van de vriendschapsbanden. Dat ook intertribale dansfeesten plaats hebben, bleek mij uit een mededeling van Igoen, die mij een verhaal deed van een grote dansceremonie ter verzekering van de vrede na een bloedige strijd tussen de Dèm-clans in het Nògòlò-dal en de Moni-clans in het landschap Agindora.

Een juist begrip van de verschillende soorten van dansen en haar sociale en religieuze waarde, benevens van de betekenis der vermoedelijk oude gezangen, die erbij worden opgevoerd, zal eerst kunnen worden verkregen na langdurig onderzoek en waarneming.

Z a n g

Gaan de dansen onafscheidelijk met gezang gepaard, ook afzonderlijk wordt de zangkunst druk beoefend. 's Avonds in het mannenhuis, vooral als er bezoek is in het dorp, schaaft men zich om het haardvuur. Dan wordt er urenlang gezongen en wisselen de gezangen van verschillende aard en inhoud elkaar voortdurend af. Maar ook als zij alleen zijn in de nederzettingen, in de tuinen of onderweg, hoort men hen zingen, of stil voor zich uit neuriën.

Zingen (D. *jàmò jawè*, M. *weanè*, E. *wani*, S. *oera*) is voor de Berg-

papoea, zoals WIRZ (32, p. 113) het uitdrukt, een „Lieblingsbeschäftigung”. Al heeft hij het nog niet ver gebracht in de muziekkunst, toch is hij ongetwijfeld van nature muzikaal en heeft hij een zeer goed gehoor. De antropoloog onzer expeditie, die voortreffelijk op de mondharmonica speelde, had ogenblikkelijk, als de rattenvanger van Hamelen, de gehele kampong, jong en oud, achter zich aan. Het kostbaarste geschenk, dat ik bij de Dèm aan Igoen en bij de Moni aan Kimoegoealolè, mijn trouwe metgezellen tijdens de beide expedities, ter hand stelde, was een mondharmonica. Meermalen betrapte ik hen er op, dat ze stil in een hoekje van het mannenhuis of onder het afdak in de tuinen ijverig aan het oefenen waren om een melodie aan het instrument te ontlokken. Verzot was men in het Kema-dal en de Doraboe-vallei op de radiomuziek, die wij 's avonds in het bivak ten gehore brachten. Met stomme verwondering zat de gehele nederzetting steeds tot het einde toe te luisteren; af en toe neigde men het hoofd met een verlegen glimlachje even op zij en tikte met de nagel van de duim tegen de peniskoker: „*oesi, oesiwà* = mooi, prachtig”.

Alle onderzoekers, die met de Bergpapoea-stammen in aanraking zijn gekomen, getuigen eenparig, dat de zang dezer kleine bergbewoners ons Westerlingen veel nader staat dan de exotische, vocale muziek uit vele andere delen van onze Indische Archipel en elders. Zij klinkt voor ons oor veel welluidender dan bijvoorbeeld de zuiver Indonesische muziek en de muziek van het Mongoolse ras, die, zoals BIJLMER (48, p. 108/9) terecht zegt, voor de gewone, niet met een speciaal muzikaal-analytisch vermogen begaafde sterveling eenvoudig erbarmelijk zijn om aan te horen. Zo is het ook mij steeds vergaan; voor het gekrijs van een Javaanse ronggèng of een Dajak, die onder begeleiding van zijn kètjapi een zangnummer in ons bivak ten beste gaf, liep ik weg; maar naar de gezangen van de Bergpapoea heb ik in de mannenhuizen herhaaldelijk met genoegen zitten luisteren, hetgeen ik ook kan zeggen van de zang der Berg-Florinezen, waaronder ik zovele jaren heb verkeerd. Waar dit aan ligt, kan men lezen in de studie van Dr. KUNST over de Papoea-muziek (Aanhangsel II).

Indertijd heeft deze bij uitstek deskundige op het gebied van exotische muziek de melodieën en phonogrammen, die ik van de expeditie 1926 had medegebracht, bestudeerd en de resultaten daarvan in druk vastgelegd (38). Thans is hij wederom zo welwillend geweest het

door mij tijdens de expeditie van het Aardrijkskundig Genootschap verzamelde phonogrammenmateriaal te transcriberen en te analyseren. Door vergelijking met het omvangrijke Papoease musicologische materiaal, dat door hemzelf in de loop der jaren is bijeengegaan, en dat afkomstig is uit verschillende wijd uiteengelegen gebieden van het grote eiland, is de door mij meegebrachte muzikale stof eerst goed tot haar recht gekomen.

Aan deze musicologische studie kan ik wat de indeling van de verschillende gezangen betreft in verband met de gelegenheden, waarbij zij worden opgevoerd, slechts in het algemeen iets toevoegen, vooral omdat het niet mogelijk was in de korte tijd een enigszins betrouwbare vertaling van de teksten der gezangen te verkrijgen. Uit de enkele woorden, waarvoor ik een verklaring kon vinden, is het echter mogelijk tot de vermoedelijke inhoud van de gezangen te besluiten.

Tijdens mijn verblijf in 1926 van bijna drie maanden onder de Dèm kwamen de stamgenoten en ook leden van bevriende stammen van heinde en ver het explorateursbivak te Tombe bezoeken om de *ngò komagò*, de blanke vreemdelingen die met de prauwen over het grote water waren gekomen, te zien en met hen ruilhandel te drijven ter verkrijging van de geliefde schelpjes. Deze bezoeken waren voor henzelf tevens een uitgezochte gelegenheid om de familie- en vriendschapsbanden te versterken en voor de jongeren in het bijzonder om huwelijksbanden aan te knopen. Daartoe droegen in hoge mate de gezamenlijke zanguitvoeringen bij, die als regel des avonds in het mannenhuis werden gehouden. Het lijkt mij van belang een schets te geven van de verschillende factoren, die tot de stemmingsvolle sfeer dier uitvoeringen bijdroegen, zoals de omgeving, de wijze van voordracht en de aandacht en overgave der zangers.

Na de gebruikelijke grote maaltijd in de namiddag, waarbij men geschaard zat om de geopende smoorkuilen, heb ik enige malen meegemaakt, dat Igoen opstond en met luider stem de gasten en zijn dorpsgenoten tot de zang uitnodigde: „*D. djina ngò jàmboegwajè Dèmi mèlaò tanè, jàmo jawè* (vrouwen mannen kom vlug, de Dèm gaan „mèlaò” in mannenhuis, zingen)”.

Mannen en vrouwen, jongelingen en jonge maagden, allen trokken op naar het mannenhuis, zetten zich neer op de boombasten vloerbedekking en groepeerden zich daarna zodanig in een kring om het

haardvuur, dat de mannen en jongelingen aan de ene zijde en de vrouwen en meisjes aan de andere zijde daarvan kwamen te zitten, waarbij het mij opviel, dat de jongelingen wel zorgden een plaats te veroveren tegenover de door hen uitverkoren jonge maagd. De bundels pijlen en bogen werden geborgen in het daarvoor bestemde rek, hoog boven het haardvuur. De nettassen en draagnetten werden opgehangen aan de wandstijlen, terwijl hier en daar een steen bijl met de steel tussen de rotangordingen werd gestoken. Een paar dandy's onder de jonge mannen met hun gelaat rood of zwart beschilderd, glimmend van het vet, brachten hun fraaie veren hoofdtooi in orde of schikten een paar vogelveren of haarpijlen in hun hoofdnet, handig gebruik makende van het schaduwbeeld dat door het haardvuur op de wandbekleding van boombast werd geworpen.

Beschenen door het licht van de af en toe hoog opblaaiende vlammen bood het geheel voor ons Westerlingen een aanblik, die men nooit vergeet. Deze vergadering van mensen uit het hedendaagse steentijdperk ademde een sfeer van rust en grote gemoedelijkheid. Als echte aartsvaders troonden de ouden van dagen te midden van hun stamgenoten en werden zij met ontzag door de jongeren behandeld.

Igoen, de gastheer, opende de bijeenkomst, door het houden van een soort, naar het mij voorkwam, geïmproviseerde toespraak, in de vorm van een declamatorisch, neuriënd gezang, waarvan mij de inhoud geheel ontging, doch waarin hij zeker ook zinspeelde op ons, daar ik een enkele maal het woord *toewan* opving. Glimlachend knikte hij nu en dan in de richting van DOCTERS VAN LEEUWEN, mijn tochtgenoot, en mij, wie het vergund was geworden op zij van de kring plaats te nemen. Met grote ernst luisterden allen naar den voorzanger, terwijl zij in koor zijn recitatief telkens met nagenoeg dezelfde korte refreinen beantwoordden, die wij reeds bij de dansgezangen hebben leren kennen.

Na de inleidende zang van Igoen trad zijn broer Loewit, dien ik reeds enige malen bij dansen en pijlen der feestvarkens de rol van ceremoniemeester had zien vervullen, als voorzanger op. „*Nàbàgèò jawè* = ik ga zingen tot de voorouders”, voegde hij mij toe, waarna hij op langzame, slepende toon een liedje aanhief, dat zeer sentimenteel aandeed. Het gelukte mij niet bij het schijnsel van het haardvuur de woorden op te tekenen. Trouwens mijn aandacht was te zeer op het gehele ensemble gevestigd. De laatste woorden van elke voorzang waren echter: „*D. woe*,

i woe, wa è", waarop allen in koor antwoordden met: „D. *wa è, wa è, wa è*". Hierin betekent *woe* = kauri-schelpje. Ik kreeg daardoor sterk de indruk, dat men de geesten der voorouders aanriep en hun smeekte te zorgen, dat zij veel *woe* = schelpjes zouden verkrijgen. Merkwaardig was, dat allen bij dit gezang de ogen sloten en na het refrein telkens een zuchtend geluid (D. *àja ewà*) deden horen.

Voordat wij afscheid namen, kregen wij nog een derde lied te horen, dat wederom door Igoen op zachte, neuriënde toon werd aangeheven en door hem aangeduid als *jàmò jawè goenggoesa*, een soort liefdesgezing, welk karakter ook duidelijk bleek uit de interessante handelingen, die zich daarbij afspeelden. Tijdens de voorzang en het refrein: „*wè oewè, wiò wiò; wè oewè wiò wiò* (*oewè* = nettas, draagnet)”, waarbij aan elk woord een sterk opslurpend geluid voorafging, bogen mannen en vrouwen zich telkens naar elkaar toe, onderwijl knippend met de vingers van de rechterhand (D. *jàga woek*) of klappend in de handen (D. *jàgajà dogò*). Deze bewegingen, naar mijn gevoelen een middel om de maat aan te geven bij gebrek aan muziek, werden afgewisseld met het heen en weer draaien van de naar voren opgeheven rechterhand, waarvan de vingers werden uitgespreid (D. *jàgaroek kàsawè*). De vertoning bereikte zijn culminatiepunt, evenals bij de hiervoren beschreven liefdesdansen, in het van de arm stropen van een armband of het afnemen van een halsketting of borsttasje — zowel door de mannen als door de vrouwen — en het daarna elkaar splenderwijze aanbieden en weer terugtrekken van dit sieraad, totdat zij het elkaar tenslotte uit de hand ritsten.

Het laat geen twijfel, of dit gehele zangspel heeft ten doel de beide geslachten nader tot elkaar te brengen; het vergemakkelijkt de teeltkeus.

Nog meer kwam het bovengeschetste liefdesspel tot uiting bij een samenkomst, die ik meemaakte in het mannenhuis van Pisàpa in de landstreek Agindora, van mannen en vrouwen behorende tot verschillende clans van de Moni- of Migani-stam, waarbij ook velen van de Ndani-stam tegenwoordig waren. Men gaf aan de bijeenkomst daar de naam *panè zagè* of *panè zamò tèkèija* of *tigaija* (Ndanisch: *panè iarè*). Onder het zingen (A. *wanè*) verwisselden de jonge mannen en meisjes af en toe van plaats totdat een ieder, naar het scheen, zijn uitverkorene had gevonden. Ook het handenklappen en knippen met de vingers (A. *hanètègègè* en *kalidègègè*) was daar in zwang. Ik tekende de vol-

gende drie brokken van teksten op, waarvan de melodieën indertijd door KUNST (38, tabel II) reeds genoteerd zijn:

Zang: *panè zagè*; Agindora, Moni-stam.

*Soloe, soloe, àmbà gègè,
nàgà nàgà dewi, wo wa i,
mina mina, dolaoe dega,
koela taoe, djiwi panè koela, ta è i
àga nèmpoek tagiwè.*

Zang: *panè zamò tigaija*; Agindora, Moni-stam.

*Nàgà nàgà dewi, wo wa i
dega dega doewa, wo wa i
o wao, moegoe nàgàloe, àmbagàgèò
asiloeë nàgà nàgà doewang wae*

Zang: *panè iarè*; Delòsi, Ndani-stam.

Kèn oke aboe, akaja lodi dio, a è.

De klanken *wo wa i*, *ta è i* en *a è* werden als refrein door de menigte meegezongen. Een verklaring van de inhoud van de teksten kan ik niet geven, slechts de volgende woorden zijn mij bekend: *mina* = vrouw, *pani* = maagd, *èga* = bloed, *tagi* = ader, *taoe* = geest, *djiwi* = komkommerachtige vrucht.

De hiervoren geschetste liederenavonden, waarbij onder toezicht van de ouderen de ongetrouwde jonge vrouwen (D. *pani*, M. *panè*) met de mannen tezamen worden gebracht, met het kennelijke doel huwelijksbetrekkingen aan te knopen, werden in 1943 door DE BRUIJN voor het eerst bijgewoond bij de Migani in het Kema-dal. Hij geeft een levendige beschrijving van een gelijksoortige, ceremoniële bijeenkomst (82, p. 151), die volgens hem in het Miganisch *bora mindia* = 'geven van geschenken' wordt geheten. Dit woord komt overeen met het Dèms *mèlaò* (*mèò* = geven, verzoeken). De *bora mindia*-ceremonie heeft ook volgens DE BRUIJN ten doel verlovingen tot stand te brengen en hij trekt in dat verband een vergelijking met het gaan van de jongelui bij ons naar het bal.

Bij de Swart-vallei-bewoners maakt WIRZ (32, p. 113) onderscheid in ernstige, monotone dodengezangen, die *dawe goemgoem* werden genoemd, en vrolijke feest- en dansgezangen, die *dawe gingin* heten. Bij

géén der stammen waaronder ik heb vertoefd, heb ik een lijkbezorging kunnen meemaken. Bij ondervraging verzekerde Igoen mij, dat er tijdens de *tòngkòp boékmè* (= het bijzetten der lijken in de dodenstelages) geen *jàmò jawè* (= gezangen) werden aangeheven. Wanneer het lijk in het mannenhuis ligt opgebaard, dreunen echter de vrouwen urenlang een eentonig klaaglied af van de volgende inhoud:

„D. wo èwo, èh, èh, jaò èh, èh, èh, èh.....”

In het Boven-Kema-dal in de nederzetting Waniboega ben ik tegenwoordig geweest bij een dergelijke huilscène van een groot aantal klaagvrouwen bij het lijk van een jongeling (zie p. 742), waar een nagenoeg gelijkkluidend gezang ten gehore werd gebracht.

Samenkomsten in de huizen of op het dorpsplein met het uitgesproken doel om gezamenlijk allerlei liederen te zingen komen ook bij de bewoners van het merengebied en de naaste omgeving daarvan geregeld voor. Ik zelf heb hun dansgezangen slechts kunnen beluisteren bij gelegenheid van het grote varkensfeest, dat tijdens de expeditie aan de Jawej-rivier gehouden werd op een terrein nabij de uitlaat van het Paniai-meer. Reeds dagen van te voren klonk vooral in de namiddaguren uit de rondom ons bivak gelegen nederzettingen urenlang het vreugde- en krijgsgesang, het zogenaamde *joe-joe*-geroep, terwijl rondedansen werden uitgevoerd, waarbij een welkomstgezag (*wani*) werd aangeheven. Van deze gezangen zonder *prélude*, meestal één syllabige woorden, die eindeloos herhaald worden en tot dezelfde drieklankenmelodiek behoren, die wij ook bij de andere stammen hebben aangetroffen, geeft DE BRUIJN (71, p. 62) een viertal teksten. „Beteekenis hebben deze woorden”, zegt deze onderzoeker, „slechts in een enkel geval, het is slechts een aaneenschakeling van klankvolle lettergrepen”.

Inderdaad zijn deze teksten, evenals de melodietjes, van uiterst primitief karakter. Het zijn rituele gezangen, waarvan de inhoud door de uitvoerenden, zoals KUNST (38, p. 37) reeds opmerkte, gewoonlijk maar half worden begrepen, daar zij vol zitten met afgesleten, vervormde of vreemd geworden woorden.

Dat de Ekari en Simori in en om het merengebied er echter meer ontwikkelde zangwijzen en teksten op na houden, die wel degelijk inhoud en betekenis hebben, bleek mij uit de liederen, die zij voor de phonograaf ten beste gaven. Dank zij de hoog gewaardeerde hulp van

Afb. 66. Danshuis te Waniboega in het Kemaboe-dal. De ver uitstekende palen van de dansvloer zijn op de afbeelding zichtbaar. Zie p. 570

Afb. 67. Mannenhuis te Koegapa, versierd met kaken van offerdieren (varkens) en boomtakken, gebruikt bij de geestenbezwingingen. Zie dl. I, p. 214 e.v., en dit deel p. 644 e.v.

Afb. 68. Als afb. 67, van dichtbij gezien

Afb. 69. Houten staketsel, afweermiddel tegen geesten, op de toegangsweg tot de ompaggerde kampong Bilorai, Doraboe-vallei (zie p. 621). Tegen het eerste huis staan planken te drogen, bestemd voor de bouw van een nieuwe woning. Zie dl. I, p. 200

Pastoor TILLEMANS kon ik een betrekkelijk groot aantal daarvan op de wasrollen vastleggen. Uit de opgenomen liederen blijkt, dat deze Bergpapoea-stammen vooral zijn geïnspireerd door de hen omringende natuur. Zij bezingen hun geboortegrond in het algemeen (*maki*), doch ook bepaalde landstreken als Dèbè, de Edèrè-rivier, de kalkrotsen van Koegapa (Dzjônggoenaœ-mòrò) en het Weyland-gebergte (Kòboœ-wrè). Verder zijn aan natuurverschijnselen als: regen (*èdi*), wind (*bo*) en nevelen (*djabaj*) gezangen gewijd. Het *djabaj*-lied bezingt de landstreek Djaba aan het Tigi-meer, welke streek een groot deel van de dag in nevelen is gehuld. Voorts levert het planten- en dierenrijk stof voor hun gezangen, zoals blijkt uit de liederen, die wij aantreffen op een vogel *wori* geheten, op de *wijaj*, een kleine parkiet, op een slak (*kàbà*), een kikker (*dorà*) en een grassoort (*toewa*). Maar ook de ongeziene wereld, de *ènijà* of geestenwereld, wordt bezongen. Zo nam ik een liedje op, handelende over een geest, die kinderen opat. De aanhef luidt *àni dzjòka nijo nijo* = mijn kind opeten.

De teksten van deze liederen, waarvan ik met behulp van Pastoor TILLEMANS en zijn goeroe's slechts de algemene strekking kon vaststellen, vindt men in de hier achter aan dit werk toegevoegde musicologische studie van Dr. KUNST, zodat ik ze hier achterwege kan laten. Het bleek mij, dat deze stammen nog vele andere liederen kennen, gewijd aan de voorouders, de landbouw, de kreeftenvangst, de jacht en wat dies meer zij, waartoe mij echter de tijd en de gelegenheid ontbraken om ze alle op de wasrollen vast te leggen. Zeker is dat de woorden dezer liederen alle hun betekenis hebben. Wanneer men de vertalingen leest, die VICEDOM en AUFENANGER geven van de liederen der bergstammen op het Mount-Hagen-plateau en de diepere zin verneemt, die achter de teksten verborgen ligt, dan lijdt het geen twijfel, dat toekomstige onderzoekers, wie het gegeven is de talen der Bergpapoea-stammen in ons gebied grondig te bestuderen, nog tot verrassende resultaten zullen komen, vooral ten aanzien van de ouderdom der liederen en de overdracht van de ene stam op de andere.

M u z i e k

De Bergpapoea heeft er zeer veel slag van dierengeluiden na te bootzen, zoals het blaffen van honden, het knorren der varkens, maar vooral het gefluit van vogels. Zij maken op jacht daarvan gebruik om de die-

ren te lokken. Ik hoorde het gefluit der paradijsvogels (*D. mbòp koeoe*, *M. poeboèè*) en het geroep van de casuaris (*D. dàmboeroe koeoe*) bedriegelijk juist imiteren. Maar ook hun gezangen hoort men hen dikwijls zacht voor zich uit fluiten. Iemand met de lippen fluiten (*D. wèroe*, *M. bowèè*) om zijn aandacht te trekken, kent de Bergpapoea eveneens. Eens zag ik Igoen op de hand fluiten; hij hield de mond daarbij iets geopend, drukte de tong tegen de tanden en hield duim en wijsvinger in zijn mond langs de mondhoecken en iets onder de tong; dus ongeveer op dezelfde wijze als wij dit doen.

De uiterste primitiviteit in de ontwikkeling van de toonkunst komt bij de Bergpapoea's ook tot uiting in het gemis van elk muziekinstrument, waarmede men een melodie kan weergeven. Zij kennen noch blaas-, noch slag-, noch snaarinstrumenten. Het enige voorwerpje, dat op de naam 'muziekinstrument' aanspraak zou kunnen maken en bij alle bergstammen is aangetroffen, is het zogenaamde mondharpje of mondvork, dat in de Engelse literatuur bekend staat als 'jew's harp' (verbastering van jaw's harp = kaak harp), in de Duitse als 'Maultrommel' (mondtrommel).

Over de 'Maultrommel' heeft de musicoloog CURT SACHS (177, p. 185; vergl. BALFOORT 189, p. 316) een uitvoerige 'typologische Vorstudie' geleverd, waarin hij de verschillende typen, hun oorsprong en verspreiding, benevens de wijze van bespelen beschrijft. Het mondharpje der Bergpapoea's valt in het door SACHS opgestelde schema te rangschikken onder de rubriek 'Idioglotte Maultrommel mit Keilzunge'.

Het mondharpje wordt vervaardigd van dunne bamboe of van dik pijlrriet (gelagah-stengel). Men neemt een stuk ter lengte van één geleiding en van ongeveer een duim dikte, waaraan men één tussenschot laat staan. Met het stenen mes splijt men ongeveer een derde deel tot de helft af en krabt het merg weg met behulp van snijtandjes en vuursteensplinters. Daarna snijdt men het harpje in de vereiste vorm door vanaf het tussenschot het stuk bamboe of riet schuin af te vlakken, op de wijze van het mondstuk van een fluit of de schrijfpen van een ganzeveer, doch dan zeer langgerekt. Vervolgens wordt van het midden af het gootvormige instrument naar het benedeneinde toe wigvormig bijgesneden en het uiteinde tenslotte schuin toegespitst, terwijl het boven-einde nabij het tussenschot ogievormig wordt afgevlakt. Nu komt de

hoofdbewerking, bestaande in het uitsnijden van de tong van het harpje, midden op de bolle bovenkant over de gehele lengte, ter breedte van ± 3 mm. Met het scherpe koeskoestandje als snijinstrument laat zich dit tongetje volgens de lengterichting der vezels gemakkelijk uitsplijten. Over een lengte van $1\frac{1}{2}$ à 2 cm wordt het aan het benedeneinde afgebroken en vervolgens naar dit einde toe een weinig wigvormig toegespitst, zodat het vrij tussen de beide benen van het harpje in komt te liggen. Om het vibreren te bevorderen wordt het aan het benedeneinde met een weinig hars bezwaard. Tenslotte wordt met een benen priem door het ogievormig bovineinde een gaatje geboord voor het doorsteken van een driedubbel gedraaid touwkoordje, dat met een knoop wordt vastgelegd. Hiermede is het instrumentje voltooid. Als regel is het ongeveer 15 tot 20 cm lang, terwijl het aan het bovineinde ongeveer $1\frac{1}{2}$ cm en aan het benedeneinde 1 cm breed is. Versieringen in de vorm van inkrassingen op de gladde huid of van veren, kralen of draden aan het koordje heb ik nergens opgemerkt.

Het hier beschreven mondharpje der Bergpapoea's behoort tot het beugelvormige type, waarbij de elastische tong niet geheel door de benen wordt omsloten, zoals bij het lijstvormige type, maar slechts ten dele als door een beugel, waarbij het uiteinde van de tong gedeeltelijk wordt vrijgelaten.

Voor de Inlandse benamingen tekende ik bij de verschillende stammen het volgende op:

	Dèm	Moni	Ekari (VAN ECHOU)
mondharpje	<i>kwàbagè</i>	<i>bigigi</i>	<i>kaido</i>
benen	<i>adjoegoàk</i>	<i>moeni</i>	<i>moetà</i>
tong	<i>ãmbi</i>	<i>soeni, dawè</i>	<i>età</i>
bezwaring met hars	<i>dàsi, woendoe</i>	<i>dimborà</i>	
koordje	<i>ngakè</i>	<i>hòlò</i>	
foudraal	<i>kwàbagè nggwi</i>	<i>bigigi sàga</i>	
op de mondharp spelen	<i>pinggilò kwàbagè</i>	<i>bigigi oewidija</i>	

Merkwaardig is het dat het woord voor de benen van het harpje bij

alle stammen dezelfde betekenis heeft als bij ons, of eigenlijk die van ‚dijbeen‘. Ook het woord voor de tong van het instrument komt bij de Ekari en Moni in het merengebied en omgeving met het onze overeen. Bij de Dèm en Moni-clans in het stroomgebied van de Boven-Rouffaer-rivier vond ik daarvoor echter het woord voor penis = D. *ãmbi*, M. *soeni*.

Iedere man of jongeling draagt één of twee van deze mondharpjes in zijn draagnet, borst- of schoudertas. Ter voorkoming van beschadiging worden zij gewoonlijk verpakt in een foudraal van pandanbladeren, van bamboe of wel van een stengelknol van een *Dendrobium*-soort. Bij vrouwen heb ik het mondharpje nooit aangetroffen en hen heb ik er evenmin ooit op zien spelen.

Om het mondharpje te bespelen wordt het puntige benedeneinde, de uiteinden der beide benen, die een enkele maal wel zijn samengebonden met een dun vezeldraadje, tussen duim en wijsvinger van de linkerhand beet gepakt en horizontaal voor de geopende mond tussen de lippen gebracht, waarbij het benedeneinde van het tongetje voor de mondholte komt. De gewelfde kant van het mondharpje is naar buiten gekeerd. Met de rechterhand wordt nu het koordje aangevat en door korte, voortdurende rukjes aan het koordje geraakt het tongetje in trilling. De mondholte dient als resonantie-ruimte en het schijnt, dat door verandering van die holte met behulp van wangen, lippen en tong verschillende tonen kunnen worden voortgebracht. Ik heb mijn oor dikwijls bij de speler te luisteren gelegd, maar een bepaalde melodie heb ik nooit kunnen ontdekken, wel af en toe een verandering van de toonhoogte. Gemeenlijk hoort men niet veel meer dan een licht zoemen en trillen, terwijl nu en dan dierengeluiden schijnen te worden nagebootst, waarbij men dan tevens diernamen uitspreekt, als: „D. *èp, èp, èp* ... (= koeskoes)”, „*mbòp, mbòp, mbòp* ... (= paradijsvogel)” en „*kwàbagè, kwàbagè, kwàbagè* ... (*kwà* = hond)”.

Op de speler zelf schijnen de opgewekte geluiden aangenaam te werken. Het dreunende, trillende geluid wordt blijkbaar door de hoofd-beenderen op het gehoororgaan overgebracht en brengt de speler in dromerige toestand. Zonder zich iets van de omstanders aan te trekken ziet men de Bergpapoea dikwijls ergens in een hoekje zitten, genietende van zijn instrument. De Papoea-gidsen, die ons op onze tochten vergezelden, konden des avonds in het bivak bij het kampvuur zich geruime tijd hiermee amuseren.

Volledigheidshalve merk ik nog op, dat ik bij de Dèm enige malen heb gezien, hoe zij bladeren van een struik plukten en deze voor de mond hielden om er op te blazen, juist zoals wij dat in onze jeugd ook beoefenden. WOLLASTON (5, p. 203) maakt nog melding van een instrument, dat bij de Tapiro in gebruik is, doch dat tot dusver nergens anders bij de Bergpapoea's is aangetroffen. Hij deelt het volgende mede: „Two men possessed instruments of a more original design: these were made of pieces of polished bone fitting together in such a way that when one was turned round over the other it produced peculiarly discordant squeaks, which were highly appreciated by the player”. Het is jammer, dat deze auteur geen goede foto of tekening van dit instrument geeft, daar men zich uit de beschrijving zonder meer geen goede voorstelling kan maken.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK

DE VARKENSFEESTEN

Op de belangrijke rol, die het varken in de samenleving der Bergpapoea's speelt, heb ik in de voorafgaande hoofdstukken reeds herhaaldelijk de aandacht gevestigd. Het varken is het heilige offerdier, dat bij alle gewichtige gebeurtenissen, die zich in de familie, clan of stam voordoen, wordt geslacht. Bij geboorte en huwelijk, bij ziekte en overlijden, bij het neus- en oordoorboringsfeest en het menstruatiefeest, bij natuurrampen, bij het aanknopen van vriendschapsbetrekkingen met vreemdelingen en de ontvangst van voornamen gasten, bij het ten oorlog trekken, en het sluiten van de vrede, bij al deze en dergelijke gelegenheden vallen er enige dieren ten offer en worden de nodige ceremoniën verricht. Deze varkensfeesten dragen alle een toevallig karakter. Zij hebben op willekeurige tijden plaats en spelen zich voor het merendeel af in een betrekkelijk beperkte kring.

Naast bovengenoemde categorie van feesten hebben bij de Ekari en ook bij de Moni op geregelde tijden varkensfeesten plaats op grote schaal, waarbij de gehele gemeenschap betrokken is. Honderden, meer-malen duizenden personen uit verschillende nederzettingen en van verschillende clans nemen aan die feesten deel, waarbij tientallen varkens worden geslacht (E. *joewò*, *joewoi* of *dzjoewò* = slachten). In het Ekari schen heten deze feesten *èkina joewò*, in het Monisch *wòrò dzjamoendigi*.

VAN EECHOUDE (57, p. 148) is de eerste geweest, die in zijn nota een beschrijving van deze merkwaardige soort van varkensfeesten heeft gegeven. Aan DE BRUIJN (71, p. 42, zie ook: 72) danken wij meer uitvoerige gegevens, die uit een volkenkundig oogpunt bezien van bijzondere waarde zijn. Ook Rev. POST geeft nog een korte beschrijving van de *joewò*, waarin enkele aanvullende gegevens voorkomen (81, p.

84). Zelf heb ik het geluk gehad zowel bij de Ekari in het merengebied als bij de Moni in het Midden-Kema-dal een dergelijk groot feest bij te wonen en de bevolking daarover te ondervragen, waardoor ik in staat ben de gegevens van genoemde auteurs nog aanzienlijk uit te breiden.

DE BRUIJN verdeelt de varkensfeesten in feesten ‚in ruimere’ en ‚in engere zin’. Onder een varkensfeest ‚in ruimere zin’ verstaat hij de feesten bij bepaalde gelegenheden als geboorte, huwelijk, dood, ziekte en bij neus- en oordoorboring, terwijl hij de *joewò*, de grote varkensmarkten, die op bepaalde tijden gehouden worden, als het varkensfeest ‚in engere zin’ bestempelt. Wat dit laatste feest betreft, zegt DE BRUIJN: „Men schijnt grotere en kleinere feesten te onderscheiden. De *joewò*'s te Itore en Piri waren, naar verklaard werd, minder belangrijk; het feest te Timila echter was een zeer belangrijk evenement”. De meer of minder grote belangrijkheid wordt door hem daarna afgemeten aan de omvang van het feest: het aantal opgerichte varkenshuizen, het aantal gedode dieren en het aantal feestgangers.

Deze indeling van DE BRUIJN naar de begrippen ‚ruim’ en ‚eng’ kan mij niet bevredigen. Zij is te weinig typerend. Immers op de sociale en religieuze betekenis, die aan deze varkensfeesten ten grondslag ligt, komt het in eerste instantie aan. Bij de door mij in de aanhef genoemde gebeurtenissen, waarbij varkens als offer worden gebracht, ligt die betekenis genoegzaam voor de hand. Bij de *joewò* of *dzjamoendigi*, die wij bij de Ekari en Moni hebben waargenomen, heeft men de ware, althans de oorspronkelijke betekenis naar mijn gevoelen niet onderkend.

Alvorens mijn zienswijze daarover te geven, wil ik trachten de gehele gang van zo'n varkensfeest zo nauwkeurig mogelijk te beschrijven; achtereenvolgens de voorbereidingen, de plaats en tijd van uitvoering, de ceremoniën, het eigenlijke feest en de afloop.

De *èkina joewò*

Bij ondervraging van de bevolking kwam ik te weten, dat de Ekari als *èkina joewò* die groots opgezette feesten beschouwt, waarbij een *èmà owà* (*èmà* = mannenafdeling, *owà* = huis) en een of meer *joewowà* (= varkenshuizen) worden opgericht, en waarop ettelijke varkens worden geslacht. Daarnaast kent hij nog de zogenaamde *orè joewò*, een soort feesten, die veel kleiner van opzet zijn en waarbij geen huizen,

althans geen *èrà owà*, worden gebouwd en als regel geen varkens worden geslacht.

Een *èkina joewò* is een feest, dat door de *tòndwi*, de notabelen, van de verschillende clans in een bepaalde nederzetting wordt georganiseerd. Deze organisatoren heten, volgens mijn zegslieden, de *joewò* of *joewoi poewe* (E. *poewe* = eigenaar); als regel zijn dit de oudere mannen, kenbaar aan de touwbanden, die zij om de buik gewonden dragen. Zij zijn degenen, die tijdstip, duur en plaats van de *èkina joewò* bepalen; waarschijnlijk, zoals DE BRUIJN opmerkt, in overleg met de notabelen van de omliggende nederzettingen in het stamgebied, om te voorkomen, dat twee *joewò's* in eenzelfde streek zouden samen-vallen.

In hun beschrijvingen van de *joewò* leggen DE BRUIJN en VAN EECHOUDE geheel het accent op een bepaalde dag, de dag waarop alle genodigden van heinde en ver samenstromen naar de nederzetting in welke nabijheid het feest gehouden wordt, om het slachten van de varkens, de dansen en de grote feestmaaltijden mee te maken. Zonder twijfel is deze dag als het eigenlijke feest aan te merken, als het culminatiepunt van de *joewò*, tevens de slotphase. In feite neemt de *joewò* echter reeds lang te voren een aanvang. Deze tijdsduur wordt naar eigen goedvinden door de *joewò poewe* bepaald. De Ekari noemt dit *poetoe doeai*.

Men noemde mij getallen van 20, 25, 30 en 40 dagen. Een *joewò* in Djàba had, naar de Missiegoeroe mij verzekerde, reeds 20 dagen geduurd (E. *mèpina doeai*), voordat de grote feestdag aanbrak. Volgens POST (81, p. 84) duren de voorbereidende feestelijkheden en de daarbij behorende dansen van de *èmaida* of „nachtclub” 2, 3 of 4 maanden, „until the real pig-feast comes off”.

Zodra het *poetoe doeai* door de *joewò poewe* heeft plaats gehad en het besluit is genomen tot het oprichten van een mannenhuis (E. *èma*), gaan de *joewò poewe* naar het bos om een jonge boom te kappen, die men in de Ekari-taal *onarè* noemde, doch die ik botanisch niet kon thuis brengen. Men snoeit van deze boom de takken af met uitzondering van enige bladerentakken aan de top. Deze wordt daarna medegenomen naar het dorp en geplant op de plaats in de nabijheid van de nederzetting, waar de *joewò* zal worden gehouden, en waar men besloten heeft het huis, de *èmaowà*, te bouwen. Als onderscheidingsteken heb-

ben de *joewò poewe* het recht een van de bladertakken van de *onarè* aan de stijl naast de ingang van hun eigen huis te binden dan wel aan de omheining er naast.

Vervolgens zoekt men een geestenbezweerder, die tegen betaling van schelpjes de ceremoniële handelingen verricht. Uit eigen aanschouwing kan ik hieromtrent niets mededelen. Ik baseer mij voor het volgende echter op de gegevens, door een moeizame ondervraging van enkele Ekari-tòndwi verkregen en op de getuigenis van den Keiesen goeroe LETSOM, die in de Djäba-streek was gestationneerd en daar de voorbereidingen van een tweetal *joewò* had meegemaakt. Volgens deze zegslieden verzamelen zich de *joewò poewe*, met alle mannen en vrouwen om de *onarè*, na aan de afgekapte stompden der takken allerlei offergaven als veldvruchten, suikertiet, enz. te hebben opgehangen.

De geestenbezweerder, *onarè kamoe* geheten, loopt nu in een wijde kring onder het uitvoeren van kleine danspasjes om de verzamelde *joewò poewe* heen. Onderwijl dreunt hij zijn bezweringsformules af, waarin voornamelijk de voorouders worden aangeroept en waarbij hun gesmeekt wordt, dat de *joewò* veel schelpjes (E. *mèrè*) in de nederzetting moge brengen. Dit bleek mij uit het volgende fragment van de toespraak, die de tòndwi van Djaba voor mij opzegde: „*Mèrè bogo èkarajawi, mèrè bogo èkarajawinè, jàki màkai èkara jawijè joewoi-poewe*, enz.“, hetgeen zoveel te betekenen had, als: „Hij die schelpjes in het verborgene heeft, die tone ze; hij die 60 schelpjes verborgen heeft, hij tone ze en geve ze aan de *joewò poewe*; hij die een groot varken heeft, die geve het aan de *joewò poewe*“. Na deze toespraak, die met zang en rondedans om de *onarè* besloten wordt (E. *waitè*), gaat men over tot de bouw van de *èràowà*.

De plaats, waar de *joewò* gehouden wordt, is steeds een open en zo vlak mogelijk terrein, omdat het gelegenheid moet bieden om aan de randen de *èràowà* en de *joewowà* op te richten en tevens een grote ruimte vrij te laten voor het houden van de dansen en het circuleren van de talrijke genodigden. Het *èrà-* of mannenhuis is het dans- of wiphuis, waarvan ik de constructie bij de dansen reeds uitvoerig heb beschreven. Dit huis neemt, zoals DE BRUIJN in zijn beschrijving (71, p. 45) zegt, „een dominerende plaats in tusschen de varkenshuizen; het staat steeds in het centrum geflankeerd door de varkenshuizen, terwijl het dikwijls iets groter is“.

Na de bouw van de *èmàowà* begint men aan het oprichten van de *joewowà*, de varkenshuizen. Iedere *joewò poewe* bouwt voor zich zo'n huis, doch ook andere notabelen uit de inviterende en organiserende nederzetting hebben dit recht. Evenals het danshuis der mannen zijn deze huizen van eenvoudig materiaal opgetrokken, daar zij slechts tijdelijk behoeven dienst te doen. Aan dit werk helpt een ieder mee, mannen, vrouwen en kinderen. De varkenshuizen dienen tot slaappleats voor de *joewò-bezoekers*, de gasten der eigenaars, terwijl een gedeelte wordt gereserveerd voor de *joewò poewe* om er de varkens in te stallen en voorts om brandhout en voedselvoorraden op te slaan. Het aantal *joewowà* hangt dus af van het aantal *joewò poewe* en van het aantal varkens, dat op de *èkina joewò* zal worden geslacht. In tegenstelling met de *èmàowà*, die een verhoogde dansvloer heeft, zijn de varkenshuizen op de begane grond gebouwd. Voor de indeling van die huizen verwijs ik naar de plattegronden, die DE BRUIJN (71, p. 45) geeft van een 6-tal modellen in het verslag van zijn tocht naar het brongebied van de Èdèrè-rivier.

Hieronder volgt een schetsje van de opstelling der verschillende huizen tijdens een groot varkensfeest op een terrein in de buurt van Timila, ontleend aan hetzelfde verslag.

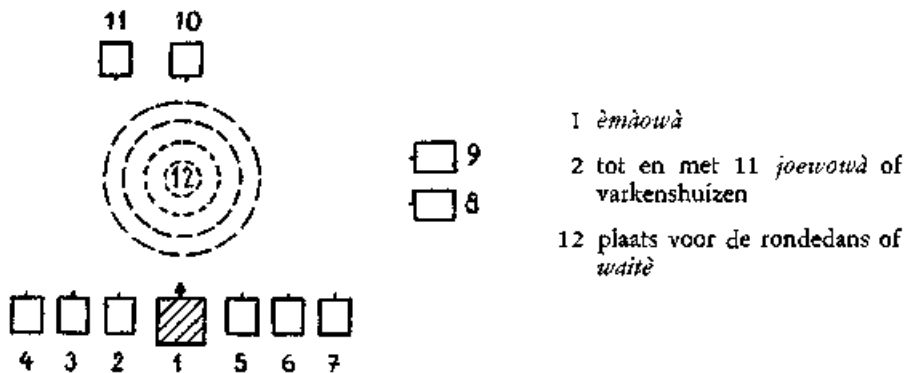

Fig. 11. Schets van de opstelling der verschillende huizen tijdens een varkensfeest

DE BRUIJN noemt de *èmàowà* in zijn beschrijving afwisselend *èmà-jiboe-huis* (M. *oegaimbiaija*) of *oeratai-huis* (M. *lolè toemaja*), welke namen slaan op de dansen, die in het huis worden uitgevoerd (*jiboe* betekent 'schudden, wippen'; *oeratai* is de voorzang bij de dans). De bouw van de varkenshuizen wordt besloten met een voorlopig varkensfeest (E. *nomobai*), waarbij slechts enkele dieren worden geslacht. Tijdens de voorbereidingen van het feest en in afwachting van de grote

dag wordt er door de bewoners van de *joewò*-kampong bijna iedere avond in de *èmàowà* gezongen en gedanst.

Ondertussen hebben de *joewò poewe*, dadelijk nadat zij het besluit tot het houden van een *joewò* en het oprichten van een *èmàjiboe*-huis hadden genomen en de datum van het eigenlijke feest hadden vastgesteld, boden uitgezonden naar familieleden en kennissen in andere nederzettingen om hen uit te nodigen het feest bij te wonen en hun varkens mee te brengen, want niet alleen de *joewò poewe* hebben het recht hun reeds lang te voren speciaal voor het feest gemeste varkens op de *joewò* te slachten, doch ook de genodigden.

De verschillende nederzettingen nemen om beurten het initiatief tot het houden van dergelijke feesten, en wel duidelijk op vaste tijden en in onderling overleg. De juiste vaststelling van de verschillende data wijst er op, naar DE BRUIJN opmerkt, dat de bevolking een — wellicht zeer primitieve — tijdrekening moet kennen. Hij stelt dan ook de vraag: „Geeft de maanstand wellicht een aanwijzing?” Inderdaad: men rekent met de schijn gestalten van de maan en laat de dag van de eigenlijke *joewò*, waarop de genodigden verschijnen — naar men mij mededeelde — bij voorkeur samenvallen met de volle maanstand. Daarnaast maakt men gebruik van het op pag. 544 reeds genoemde rotantouw, waarin door het leggen van knopen het aantal dagen wordt aangegeven, die moeten verlopen tot de eigenlijke feestdag aanbreekt. De genodigden maken dan elke dag een knoop los.

De opvatting van VAN EECHoud als zouden de *joewò*, hetzij uitsluitend, hetzij voornamelijk worden gevierd bij de inzet van de droge tijd, wordt door DE BRUIJN (72, p. 57) op goede gronden bestreden, voornamelijk omdat er van een bepaalde afwisseling van natte en droge tijd, dus van een duidelijk uitgesproken moesson- en kenteringstijd, in het merengebied geen sprake is. De ervaring ten aanzien van de feesten, die men heeft meegemaakt, heeft zelfs geleerd dat enkele in de volgens de regencijfers natste maanden van het jaar vielen.

Tegen de tijd nu, dat het eigenlijke feest nadert, neemt in de inviterende nederzetting de drukte zienderogen toe. Maar ook overal elders in de omgeving merkt men aan de beweeglijkheid en luidruchtigheid, die in de nederzettingen en de tuinen heerst, dat er een voor de Berg-papoea-maatschappij belangrijke gebeurtenis op til is. De vrouwen beginnen een paar dagen voor de *joewò* met het rooien en verzamelen van

de aardvruchten, oebi- en kladi-knollen, die in draagnetten vol naar de kampong worden gesleept. 's Morgens vroeg, voordat zij zich naar de tuinen begeven, en 's middags na terugkomst ziet men ze in kleine groepjes dan wel geheel alleen op het pleintje voor de huizen, al zingende en onder het afdreunen van formules, geruime tijd achtereen dribbeldansjes uitvoeren, waarbij zij zich door niets laten afleiden en bepaald in extase geraken, zoals ik in de nederzetting Enarotali enige dagen voor de *joewò* aan de Jawej-rivier herhaaldelijk heb kunnen waarnemen.

Terwijl de vrouwen zo ijverig in de tuinen bezig zijn, zijn de mannen druk in de weer met het vangen van de feestvarkens (E. *èkina wari*, M. *wòrò waija*). Overal in de omtrek hoort men het geschreeuw der beesten, die worden opgejaagd en vastgebonden, aan een touw gelegd dan wel de poten samengebonden.

Al naar gelang van de af te leggen afstand, trekken de deelnemers één à twee dagen voor de grote dag uit alle richtingen op naar het feestterrein.

De verafwonende gasten nemen hun intrek in de *joewowà*, deels ook in de woningen van de inviterende nederzetting, gelegen nabij het feestterrein. De dag voor de eigenlijke *joewò* — volgens *POST togonoe* geheten — vangen ook de *joewò poewe* hun varkens en brengen die naar de *joewowà*. In de namiddag tegen zonsondergang begint dan het voorspel, bestaande uit rituele dansen, gecombineerd met zang. Zij worden uitgevoerd in de *èmàowà*, waarbij de *joewò poewe* als ceremoniemeesters optreden en dan ook met hun kamponggenoten het eerste de *èmà* binnentrekken.

In de ochtend van de volgende dag heeft het slachten van de feestvarkens plaats. Dit wordt voorafgegaan door een soort van processie, waarbij de varkens, die op de gebruikelijke wijze met de poten zijn samengebonden en aan draagstokken opgehangen, in optocht over het feestterrein worden rondgedragen onder gezang van de menigte, waarbij de *joewò poewe* als voorzangers fungeren en de ceremoniële teksten reciteren. Voor de *èmàowà* worden de varkens enige malen heen en weer gedragen, waarop de verschillende groepen zich voor de *joewowà* verdelen en het doden der varkens plaats heeft; bij de Ekari en Moni door ze dood te knuppelen met een forse slag op de hersenpan tussen de ogen.

Vervolgens heeft het slachten en ontweien van de dieren plaats op de gebruikelijke wijze. Bij het verdelen van het vlees en spek worden bepaalde stukken voor verwanten en vrienden gereserveerd. Daarna begint de verkoop van de overblijvende stukken tegen echte schelpjes.

Na afloop van dit gewichtige werk verzamelen de deelnemers aan de *joewo* zich clansgewijze met de *tòndwi* aan het hoofd op enige afstand van het danshuis. In colonne trekt nu elke groep achtereenvolgens op naar de *èràowà* onder het aanheffen van een krijgsgezing. Eerst rent men echter in een cirkel enige malen voor dit huis in de rondte, waarna men naar binnen trekt voor een korte wipdans. Vervolgens komt een andere groep aan de beurt en zo lost men elkaar telkens af.

De dag wordt verder besloten met een feestmaaltijd, waarbij enorme hoeveelheden varkensvlees en aardvruchten worden verorberd.

Hiermede heb ik in hoofdlijnen geschetst, hoe een *èkina joewò* in het algemeen verloopt. De gegevens zijn daarbij geheel gebaseerd op de inlichtingen, die mij door de bevolking en de Missiegoeroe's van Djàba en Koegàpa zijn verstrekt. De *èkina joewò* is zo'n interessant gebeuren, dat ik het van belang acht hieraan mijn eigen indrukken toe te voegen van een *joewò*, die ik op 28 October 1939 heb meegemaakt in de nabijheid van ons basisbivak Enarotali. Dit feest werd georganiseerd door de nederzetting Wotai, gelegen op de landengte tussen de oostelijke oever van het Tage-meer en de trechtervormige afvloeiing van het grote Paniai-meer, de Jawej. Het verhaal is wel op sommige punten een herhaling van de beschrijvingen van VAN EECLOUD en DE BRUIJN, maar het bevat toch verschillende bijzonderheden, die nog niet vermeld zijn. Van belang is ook, dat ik daarbij een aantal afbeeldingen kan geven. (Zie dl. III, afb. 158 e.v.).

De dag voor het feest zag men talrijke, zwaar geladen prauwen met genodigden uit de veraf gelegen nederzettingen uit de kreen langs de meeroevers te voorschijn komen en ons bivak passeren, *joewòpà*, d.i. op weg naar het feestterrein, terwijl het *joe-joe*-geroep vreugdevol over het water klonk. Tot laat in de nacht gleden de plompe, wankelende kano's, opgepropt met feestgangers, over de gladde waterspiegel de Jawej-trechter binnen in de zuidoosthoek van het meer. In de prauwen flikkerden de houtvuurtjes telkens hoog op en zwaaiden men met de flambouwen, die men voor deze gelegenheid had aangestoken. Deze

prauwenoptocht over het majestueuze meer met zijn hoge randgebergten, waarvan de contouren zich scherp aftekenden tegen de schitterende sterrenhemel, bood in de heldere tropische maannacht een fantastische aanblik.

De volgende dag kwamen wij eerst om 10 uur 's morgens op het feestterrein, toen het doden der varkens reeds had plaats gehad. Overal in de varkenshuizen was men bezig met het afschroeien van de haren der beesten boven het vuur, het ontleden van de dieren — ik telde er in totaal 22 stuks — en het verdelen in bepaalde porties. Men gaat hierbij volgens een bepaalde sectie-techniek te werk, waarvan DE BRUIJN een uitvoerige beschrijving geeft (71, p. 49, vergl. p. 227).

In vergelijking met de varkensfeesten, die VAN EECHOUDE en DE BRUIJN meemaakten respectievelijk te Oeiboetoe en Timila, was dit aan de Jawej-rivier maar klein. Te Oeiboetoe beliep het aantal deelnemers 2000 à 3000, terwijl er 5 varkenshuizen waren opgericht. DE BRUIJN schatte het aantal personen op de *joewò* te Timila op ongeveer 1000; het aantal varkenshuizen bedroeg daar 11, terwijl er 47 varkens werden gedood.

Het feestterrein aan de Jawej was gelegen tegenover de kampong Wotai aan de overzijde der rivier, waar zich een aanlegplaats voor de prauwen bevond. Van die aanlegplaats liep een pad omhoog naar een open plek van ongeveer 200 m lengte bij 100 m breedte op een flauw verlopende trap van een ravijnhelling. Het terrein was niet omheind, doch omringd met laag bos en struikgewas. De varkenshuizen waren niet van de typen, zoals door DE BRUIJN beschreven, maar bestonden uit een lange rij aaneengeschakelde afdaken op een rij stijlen, die was aangeleund tegen de steil oplopende berghelling. Een *emàjiboe* was tot mijn verwondering niet aanwezig.

In de varkenshuizen en op het feestterrein krioelde een menigte van naar schatting 400 Bergpapoea's, mannen, vrouwen en kinderen, allen gewapend met pijl en boog en het merendeel fraai uitgedost met veren hoofdtooi en siertassen, het gelaat geschminkt en sommige met bladeren van sierstruiken in de armbanden of achter op de rug in de gordel gestoken; de vrouwen beladen met meestal zwaar gevulde nettassen en de roeispanen als staf in de hand. Verschillende vrouwen hadden de zuigelingen in het draagnet bij zich of droegen een jong kind op de schouders. Overal onder de afdaken en verspreid op het

terrein zag men kleine groepjes bij elkaar gehurkt rondom stapels varkensvlees en spek, dat men bezig was met het bamboemes in stukken te verdelen, hetgeen speciaal het werk der mannen scheen te zijn. Tal van vrouwen zag men over het terrein rondslechteren, die een staak omhoog droegen aan welks takken halssnoeren van vruchtzaden en nassa-schelpjes, nettasjes en andere sieraden waren opgehangen, die ten verkoop werden aangeboden. Maar ook tal van andere zaken werden verhandeld, zoals: jonge hondjes, biggetjes, zout, grote schelpen (*pora*), rollen gevouwen pandanblad voor sigaretten, waterkalebassen of -meloen, rode schmink, nettasjes, vrouwenschortjes, rollen tabak, pijlen, penis-kokers, enz.

Hoofdzaak was echter de verkoop van het varkensvlees voor het feestmaal. Naar DE BRUIJN mededeelt bedraagt de prijs van een bundeltje varkensvlees, dat bestaat uit een stuk spek van 5 cm bij 25 cm benevens een stuk vlees, één kauri-schelpje hetgeen volgens hem een vaste prijs schijnt te zijn. „Afdingen”, zegt hij, „is niet mogelijk, hoogstens kan men het over de kwaliteit der kigi's niet eens zijn. Men mag echter uit de bundeltjes een keuze doen; uitzoeken staat vrij”. Een gedeelte van het vlees is vóór het slachten reeds bestemd om te worden uitgereikt aan diverse familieleden en kennissen. Voor de vrije verkoop blijft daardoor slechts een betrekkelijk klein deel over. Men deelde mij mede, dat op een *èkina joewò* alleen de echte *èkari-kigi* als betaalmiddel gangbaar is. Een behoorlijk varken brengt een prijs op van 15 tot 40 schelpjes.

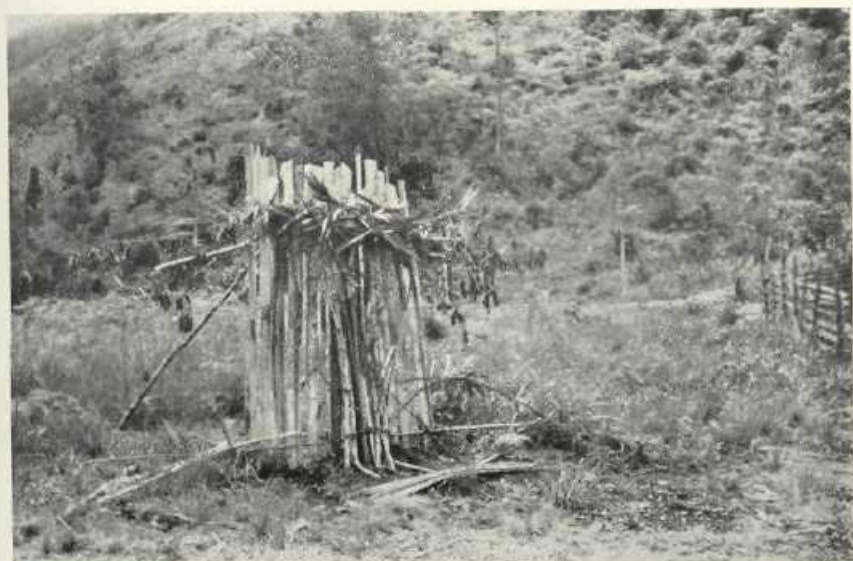
Zij die hun varkensvlees bemachtigd hadden, togen naar de varkenshuizen, waar de houtvuren brandden, om hun bataten te roosteren en hun vlees gaar te smoren op de gebruikelijke wijze, verpakt in met bloed gedrenkte eetbare bladeren, gewoonlijk varensoorten. Na de feestmaaltijd begaf men zich weer op het terrein om aan de feestvreugde deel te nemen.

Een belangrijk onderdeel van het programma vormen de rondedansen, waaraan allen deelnemen. Deze rondedans (*E. waitè*) geschiedt slechts overdag op het eigenlijke varkensfeest en naar DE BRUIJN zegt (71, p. 54) kampongsgewijze of in combinatie met een andere nederzetting. Op de grote *joewò* te Timila zag hij echter steeds de *Ekari* tezamen dansen en de *Dzjõnggoenaœ* (*Moni-clan*) slechts met hun stamgenoten uit *Kemandora* dan wel met mensen van de *Oehoendoeni-stam*.

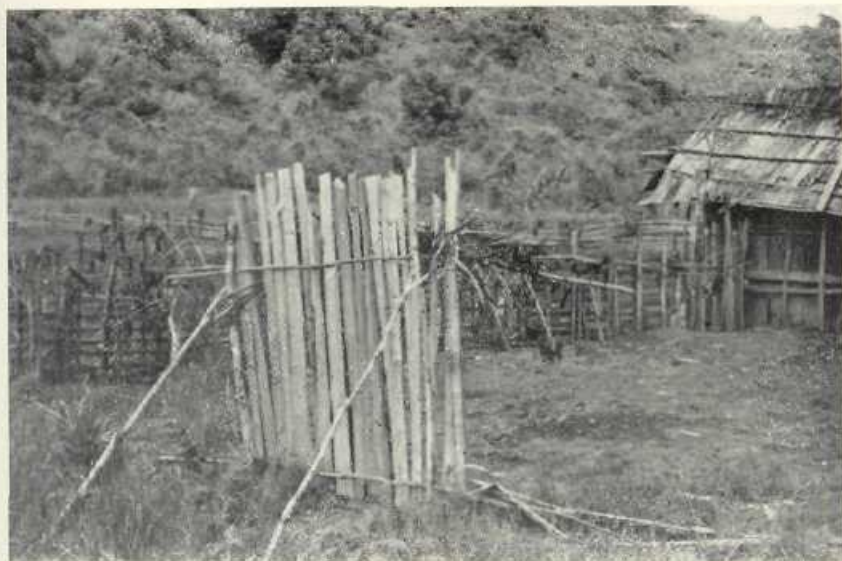
Op de *joewò* aan de Jawej waren alleen Ekari-clans vertegenwoordigd. Ik zag de mannen en de vrouwen steeds gescheiden de rondedans uitvoeren. Bij de beschrijving van die dans (p. 567) maakte ik reeds melding van een gebruik bij de Dèm en de Wagal van het plaatsen van een bladertak of sierstruik midden op het dansplein, waar men in een kring omheen danste. Ook DE BRUIJN merkte dit verschijnsel op bij de Ekari tijdens de *joewò* te Itore, waar na afloop de tak vóór het *èmà-jiboe*-huis werd geplant.

Een merkwaardig iets, waarvan VAN EECHOUDE en DE BRUIJN geen melding maken, trok mijn aandacht op de *joewò* aan de Jawej-rivier. Een viertal jongetjes van naar schatting 8 à 10 jaren, doch als meisjes verkleed met lange vrouwenrokjes, werd door een viertal oude mannen op de schouders over het terrein rondgedragen. Kruiselings over borst en schouders geslagen droegen zij lange kettingen van coix-zaden en nassa-schelpjes, om de armen voorts gevlochten rotanarmbanden. Op het hoofd had een hunner een nauwsluitende kap van touwvlechtwerk, waarin aan de voorzijde, schuin omhoog stekend, een pluim van zwarte casuarisvederen was gestoken, terwijl op het achterhoofd een bos vleugelveren van een parkiet, wijd uitgespreid, en een stuk koeskoesbont ter versiering waren bevestigd. Een ander droeg een muts van zwarte casuarisveren met opzij een pakje van een stuk oude nettas met onbekende inhoud, waaraan een pluim van zwarte casuarisveren was verbonden.

Wat men met deze fraai uitgedoste jongetjes in vrouwenrokjes voor had, is mij niet duidelijk geworden, daar mij tijd en gelegenheid voor een goed onderzoek ontbraken. Verschillende gissingen zijn mogelijk. Misschien waren het slachtoffers voor neus- en oordoorboring. Pastoor TILLEMANS opperde de veronderstelling, dat de ouders voor deze jongens op het feest nu al schelpjes bij elkaar trachtten te krijgen voor de koop prijs van een vrouw in de toekomst. Mij trof het vooral dat zij door oudere mannen werden rondgedragen. Misschien zou dit kunnen wijzen op een uiting van pederastie, waarbij ik denk aan de pronk- en schandknappen op Sumatra's Westkust, doch vooral op Atjeh. Van de Papoea's wonende aan de Midden-Mimika-rivier in de kampong Parimau, hemelsbreed \pm 15 km gelegen van de nederzettingen der Tapiro, geeft RAWLING (6, p. 161) een belangwekkende beschrijving van het „pig festival”. Na het doden der varkens werd daar een

Afb. 70. Houten staketsel met bladertakken, afweermiddel tegen geesten.
Zie p. 621

Afb. 71. Houten staketsel met bladertakken, afweermiddel tegen geesten.
Kema-dal, kampong Sosiga-Waniboega

Afb. 72. Stok, waaraan pakje met bezweringskruiden, doorschoten met een pijl. Wordt bij de Dêm-stam over de toegangspaden tot de kampong gehangen. Zie p. 621

Afb. 73. Ravijnwand der Waboe, met afgeschoten pijlen ter afweert van boze geest. Zie p. 622

knaapje, dat van hoofd tot voeten rood beschilderd was, uit een hut nabij het feestterrein gehaald, op de schouders geheven en in triomf rondom het platform gedragen, waarop de gedode varkens lagen. RAWLING en zijn metgezellen dachten: „The boy was to be sacrificed”, en stonden op het punt in te grijpen. Weldra bleek echter de ware bedoeling van de vertoning: „It was but the final stage of a ceremony of initiation into boyhood, and from what we could learn had some connection with piercing of the ears”.

Van een eigenaardig verbod, dat alleen voor de *joewò* geldt, en dan ook nog slechts voor het feestterrein, niet voor de varkenshuizen, maakt DE BRUIJN melding (71, p. 54). Het is namelijk streng verboden om op het feestterrein batatenschillen neer te gooien, daar anders de mensen, die er op zouden trappen, ziek zouden worden. De bedoeling van dit verbod was dezen onderzoeker niet duidelijk. Naar mijn mening zouden er praktische overwegingen aan ten grondslag kunnen liggen. Op een feestterrein, tevens dansplaats, waar zulke grote menigten verzameld zijn als hier, gooit men geen gladde batatenschillen; het terrein zou onbegaanbaar worden en ongeschikt voor dansen. De feestmaaltijden dienen in de huizen verorberd te worden en daar kan men het afval deponeren. Het is echter zeer goed mogelijk, dat achter deze verbodsbepaling, welke slechts voor deze bepaalde gelegenheid geldt, een godsdienstig begrip schuilt. Het feestterrein kan beschouwd worden als een plaats waar zich de zielen der voorouders ophouden. Een handeling als waarvan hier sprake is, zou de geesten kunnen hinderen, zodat een *pemali*-voorschrift nodig is om haar tegen te gaan. Bij de stammen op het Mount-Hagen-plateau bestaat een verbodsbepaling in dezelfde geest. De Gènde geloven dat een man ziek wordt, wanneer hij bataten eet, waarop een vrouw haar voet gezet heeft. „Überhaupt scheint das Hinwegschreiten oder Hinwegspringen über Gegenstände vonseiten einer Frau besonders verhängnisvoll zu sein” (AUFENANGER 142, p. 62).

De *orè joewò*

Alvorens mijn oordeel te geven over de bedoeling en de oorsprong van de *èkina joewò* mogen hier nog enkele gegevens volgen, die ik verkreeg van den Missie-goeroe te Dòkorèdoba bij het Tigi-meer, handelende over de zogenaamde *orè joewò*.

Orè zijn de in de ogen der Ekari valse kauri-schelpjes, die slechts geringe waarde hebben. Volgens mijn zegsman is nu het doel van een *orè joewò*, dat enige tientallen mensen van een bepaalde familie een aantal van die slechte schelpjes (*orè mèrè*) bijeen brengen om die, alsmede kralen (*aijai, dao*), aan twee of drie personen uit die familie te geven, te weten de personen, die de *orè joewò* hebben vastgesteld en die evenals bij de *èkina joewò* de naam dragen van *joewoipoewè*.

Voor een *orè joewò* wordt géén *èràowà* gebouwd, terwijl er eventmin varkenshuizen worden opgericht. Al worden er geen varkens geslacht, toch lijkt de *orè joewò* veel op de *èkina joewò*. De *orè joewò* heeft ook plaats op hetzelfde terrein, dezelfde open grote ruimte nabij de nederzettingen, waar ook de varkensfeesten worden gehouden. In tegenstelling met die feesten duurt de *orè joewò* slechts enkele avonden. Op de dag dat de *orè joewò* begint, zijn de familieleden uit andere streken in de feestvierende nederzetting gekomen, terwijl ook tal van toeschouwers, niet tot de familiegroep van de *joewoipoewè* behorende, uit de eigen en omliggende nederzettingen naar het feestterrein stromen.

Na een grote familiemaaltijd in de kampong trekt men naar het terrein van de *joewò*; de *joewoipoewè*, die hun lichaam en gelaat beschilderd hebben met rode aarde en houtskool, gaan voorop. De familieleden van de *joewoipoewè* hebben intussen hun geschenken gereedgemaakt. De schelpjes en de kralen zijn aan touwen geregen en opgehangen aan staken, die in de hoogte worden gehouden. In groepjes gaat men al zingende naar de *joewoipoewè* toe; de mannelijke *joewoipoewè* krijgen de *orè mèrè*, de schelpjes, de vrouwelijke de kralen.

Na deze vertoning mogen ook andere mensen mede kopen en verkopen van allerlei artikelen voor dagelijks gebruik, als tabak, zout, garnalen, dan wel voorwerpen behorende tot de kleding en opschik. Onder de aanwezigen zijn in de regel een aantal vrouwen, die geen mannen hebben. Zingende en dansende geven zij dan te kennen, dat zij gaarne kralen en schelpjes in ontvangst willen nemen van hen, die bereid zijn tot geven. Vindt een man een dergelijke vrouw aardig, valt zij in zijn smaak, dan geeft hij haar het gevraagde, waaronder dikwijls ook goede schelpjes, met het gevolg het aanknopen van liefdesbetrekkingen.

Zodra de avond valt, maken mannen en vrouwen zich gereed tot de zang en de rondedans. Beide sexen scharen zich afzonderlijk in twee kringen; de binnenste kring wordt door de vrouwen gevormd, die bran-

dende fakkels in de hand dragen. De mannen zijn allen voorzien van een bundel pijlen en boog, terwijl zij in de rechterhand een losse pijl omhoog houden. Deze rondedansen duren de gehele nacht door. Eerst tegen de morgen gaat men uit elkaar.

Kède joewò

Een groot feest bij de Ekari is nog het muizenfeest. Rev. Post (81, p. 85) en DE BRUIJN (82, p. 160) geven hiervan een korte beschrijving. Hierin lezen wij dat dit feest 2 à 3 maanden voorbereiding eist, in welke tijd allen op de muizenvangst gaan. De beesten worden in een kuil gedaan, bedekt met bladeren en zo bewaard tot de voorraad genoeg is voor het feest. De stank van de rottende dieren gaat volgens het verhaal van DE BRUIJN alle beschrijving te boven. Op de dag van de *kède joewò* is iedereen in feestkledij. Men slentert op het feestterrein rond met takken, waaraan guirlandes van kauri-schelpjes. Na afloop van het feest houden de mannen de *waboe wainai* of peniskokerdans (zie p. 153 en 573).

Sociale en religieuze betekenis der grote varkensfeesten.

Zoals VAN EECHOUDE en DE BRUIJN terecht opmerken, krijgt men op de dag van het eigenlijke *joewò* onweerstaanbaar de indruk beland te zijn op een jaarmarkt, een soort Pasar Gambir. De varkenshuizen, waar de pakjes spek en vlees ten verkoop liggen uitgesteld; de rondslenterende vrouwen, die allerlei gebruiksvoorwerpen en artikelen te koop aanbieden; de groepjes mannen en vrouwen, de meeste fraai uitgedost, die een rondedans uitvoeren; de talrijke feestgangers, gehurkt om de smooroven, zich te goed doende aan varkensvlees, bataten, groenten en suikerriet; dat alles maakt dat men zich inderdaad waant te zijn op een grote markt. Wanneer het feestmaal overal is afgelopen, gaan de mensen uiteen, terug naar hun nederzettingen, hetgeen in de regel in de middag plaats heeft. De varkenshuizen breekt men na het feest af; het danshuis blijft nog enige tijd staan, doch raakt spoedig in verval.

Dit jaarmarkt-idee heeft VAN EECHOUDE en DE BRUIJN er toe gebracht de betekenis van de *joewò* voornamelijk in economische zin uit te leggen. VAN EECHOUDE zegt (57, p. 152): „Ofschoon deze verklaring wel erg eenvoudig is, wekt het feest sterk den indruk, dat het niets

anders is dan een gelegenheid om en detail varkensvlees te kunnen kopen en verkopen. Vanzelfsprekend heeft een huisgezin normaal veel te veel aan een heel varken en dit is dan de gelegenheid om het slachtbare varken in detailverkoop van de hand te doen. Over een tijdsverloop van enkele maanden verdeeld, worden in den gehelen omtrek feesten gehouden, zodat het onderlinge ruilverkeer er sterk door bevorderd wordt.

Van den anderen kant wijst de inlichting, dat de feesten aan het begin van den drogen tijd plaats vinden, wel op de mogelijkheid van een offeridee, hetgeen uiteraard het economisch motief niet uitsluit.

DE BRUIJN (71, p. 42) vat zijn oordeel aldus samen: „De bedoeling van dit feest is de bevordering van de circulatie van het schelpengeld, niet slechts door den koop en verkoop van het varkensvleesch, doch ook door het verhandelen van goederen als ethnografica, zout, kleine biggetjes, honden, etc. De vlote circulatie van het schelpengeld is vooral van belang om de nodige kigi's te verkrijgen voor het sluiten van een huwelijk of zoals de Dzijnggoenaoe's het kort en krachtig uitdrukken: „wòrò wàrata, kigi dorata, mina doetia = er worden varkens gedood, er worden kigi's verzameld, er worden vrouwen gehuwd”.

Alhoewel DE BRUIJN, naar mijn gevoelen terecht, de opvatting van VAN ECHOUDE verwerpt, dat de *joewò* aan het begin van de „niet-bestaande” droge tijd zou plaats vinden, acht hij het evenals VAN ECHOUDE mogelijk, dat aan dit feest door de daarmede samenhangende bataten-oogst een offeridee ten grondslag ligt, alhoewel zijn bezwaar daartegen is dat men zijn *oematai* of *mbailija* (bezweringformules) toch zeker tot de hogere machten zou richten, waarvan hem niets gebleken is.

Ook ik heb mij herhaaldelijk afgevraagd: in welke sfeer horen de *joewò*-feesten, in het bijzonder de *èkina joewò*, thuis? Wat is, althans in oorsprong, de sociale en religieuze betekenis? Dat dergelijke varkensfeesten op grote schaal door onze onderzoekers nog niet zijn medegemaakt bij de meer oostelijk wonende stammen, is, in aanmerking genomen de korte duur van het verblijf onder die stammen, nog geen bewijs, dat zij bij hen niet zouden voorkomen. Naar mijn gevoelen mogen wij gerust aannemen, dat zulks wel het geval is. Bij de Dèm maakte ik in 1926 in de nederzetting Damoenaroe een varkensfeest op kleine schaal mee, dat sterk de indruk wekte van een pasar, doch

waaraan neusdoorboringsplechtigheden ten grondslag bleken te liggen (zie p. 119), zodat het feest in wezen dus een bij uitstek religieuze betekenis had.

Slaan wij de blik nog verder oostwaarts, naar de stammen wonende in het Australische gebied van het eiland, zowel in het hooggebergte als in de laagvlakten, dan stuit men in de reeds zo rijke literatuur over die stammen overal op uitvoerige beschrijvingen van grote rituele feesten, waarbij het sacrale mannenhuis het middelpunt vormt. Deze feesten, welke op geregelde of ongeregelde tijden worden gehouden, brengen een groot aantal deelnemers bijeen en zijn ware hoogtepunten in het maatschappelijke en godsdienstige leven van deze volken. Uit de overvloed van materiaal wijs ik op de beschrijving van het grote varkensfeest, 'The big feast' in het uitstekende werk van WILLIAMSON (98, p. 125 e.v.) over de 'Mafulu mountain people of British New Guinea', voorts op die van AUFENANGER (142, p. 29) over de varkensfeesten bij de Gènde-stam in het Bismarck-gebergte en ten slotte op de uitvoerige en diepgaande studie van VICEDOM (147, p. 413 e.v.) over de feesten en dansen bij de Mbowamb-stam, huizende in het Hagen-gebergte. Alhoewel deze feesten op talrijke punten schijnbaar sterk uiteenlopen, vertonen zij toch in de hoofdlijnen grote overeenkomst met elkaar, en met de feesten, die wij bij de bergstammen in ons gebied te aanschouwen hebben gekregen. Al zijn de gegevens die wij over de *joewò*-feesten bezitten nog uitermate voorlopig en onzeker, en al berust onze kennis over de ceremoniën hoofdzakelijk op schaarse mededelingen van de bevolking en van derden en niet op eigen waarneming, toch zijn er voldoende ethnologische parallellen te trekken met de grote stam- en clanfeesten in bovenvermelde streken en zelfs buiten het eiland bij Melanesiërs en Australiërs.

Immers vatten wij onze huidige kennis van de *joewò*- of *dzjamoendigi*-feesten bij de Ekari en Moni nog even in het kort samen, dan springen de volgende kenmerkende trekken in het oog. Het initiatief voor de feesten gaat als het ware bij toerbeurten uit van verschillende nederzettingen. De organisatie ervan berust bij de notabelen in die nederzettingen, ouderlingen en clanhoofden. Lang tevoren bepalen zij het tijdstip, in de regel samenvallend met de volle maanstand, en nodigen zij clan- en stamgenoten uit om op de grote bijeenkomst te verschijnen. De uitgenodigden beschouwen het als hun plicht samen te

werken aan het welslagen van de feesten. Deze hebben plaats op een open en zo vlak mogelijk terrein nabij de nederzetting, dat als dansplaats kan dienst doen. Dit terrein is van ouds daartoe bestemd. De inviterende clangroep richt op dat terrein een huis op, dat de naam draagt van 'mannenhuis'. Hierin wordt de rituele wipdans der mannen uitgevoerd, zowel tijdens het eigenlijke feest door alle deelnemers als dagenlang daarvoor tijdens de voorbereidingen door de bewoners der *joewò*-kampong zelf. Een jonge boom, behalve aan de top van de bladtakken ontdaan, wordt met het nodige ceremonieel geplant op de plaats, waar het mannen-danshuis, dat het middelpunt van het feestterrein is, wordt opgericht. Lang voor het feest worden door de organisatoren maatregelen genomen voor het bijeenbrengen van aanzienlijke voedselvoorraden voor het feestmaal op de dag van de eigenlijke *joewò*. Die dag hebben ceremoniële dansen plaats van mannen en vrouwen, terwijl er een soort handel wordt gedreven, die bestaat in het uitwisselen van varkensvlees en andere voor de Bergpapoea waardevolle zaken, uitsluitend tegen schelpengeld.

Onder deze kenmerkende trekken nu speelt naar mijn gevoelen de oprichting van de *èmaòwà* of *èmàjiboe*, het mannen-danshuis, de hoofdrol. Zoals wij bij de bespreking van de stam- en clanorganisatie van de Bergpapoea-stammen zullen zien (pag. 644), is het mannenhuis in de nederzetting de plaats waar de profane belangen van de gemeenschap worden behartigd. Het dient als clubhuis, vergaderplaats en slaaphuis voor de mannen en als logeergebouw voor de gasten, terwijl het in de regel de woning is van de *tòndwi*, het hoofd. De Bergpapoea-maatschappij is, naar het mij voorkomt, het stadium van het echte totemisme voorbij, maar de herinnering daaraan weerspiegelt zich duidelijk in de gehele organisatie van de *joewò*-feesten en in het daarbij plaats hebbend ceremonieel. De plaats buiten de nederzetting, waar de *joewò* gehouden wordt, herinnert aan het aloude initiatie-terrein, waar de gehele gemeenschap tezamen komt voor de uitoefening van de stam-eredienst. Om beurten nemen de clans het initiatief tot de grote bijeenkomsten. In het *èmajiboe*-huis zie ik het prototype van het sacrale mannenhuis. Het gehele ceremonieel: de oprichting van de *onarè*, de handelingen van de *kamoepoewe* en de rituele dansen, wijzen daarop. Het bevestigt m.i. de theorie van RASSERS, dat het mannenhuis krachtens zijn oorsprong behoort te worden gebouwd buiten de gewone samenleving op

een verborgen plek in het bos (191a, p. 411). Ook in de jonge boompjes met bladertakken, die men dikwijls geplant ziet tegen de stijlen van het gemeenschapshuis in de nederzetting naast de ingang, kan men de sporen daarvan zien. Ter gelegenheid van de grote religieuze feesten, zegt RASSERS, wanneer het mannenhuis ook uiterlijk zijn volle waarde moet krijgen, wordt het gebouw in de regel op kunstmatige wijze tot een bos gemaakt, een bos van ‚wensbomen‘, of tot één grote ‚wensboom‘. Zo worden bij de Koita, een bevolkingsgroep in Brits-Nieuw-Guinea ten N en O van Port Moresby, jonge bomen, waarvan men met uitzondering van een kleine kroon bovenaan de takken afsnoeit, rond de *dubu*, het mannenhuis, geplant. Bij de in de buurt wonende Mafoeloe richt men midden op het rituele feestterrein een paal op, waaromheen bamboestammen worden geplant. Behalve de bebladerde toptakken heeft men alle zijtakken afgesnoeid, zodat slechts de stomp blijven zitten, die als ophanghaken dienen voor een overdaad van eetwaren (147, p. 413). Is de *emàowà* met de *onarè*-boom op het *joewò*-feestterrein hiervan niet een zuivere parallel?

De vergelijking van het *joewò*-terrein met het oude initiatie-terrein schijnt in zoverre niet op te gaan, dat van initiatie-handelingen, van ceremoniën, die ten doel hebben de jongelieden, die daarvoor door hun leeftijd in aanmerking komen, lichamelijk en geestelijk op de proef te stellen om hen tot volwaardige mannen, tot leden van de stam te maken, niets gebleken is. Dat wil zeggen: tot dusverre nog niet, want noch VAN ECHOU, noch DE BRUIJN, noch ikzelf hebben het voorspel van de *joewò* meegemaakt en dus met eigen ogen kunnen aanschouwen, wat zich daarbij afspeelt. Wellicht behoort het wippen in het *emàjiboe*-huis tot de initiatie-handelingen. Tot de onderrichting van de nieuw ingewijden behoort zeker het leren van ceremoniële dansen en gezangen. Ook dient het verschijnsel van het ronddragen van de als meisjes verklede en fraai opgesierde jongelingen op de *joewò*-dag nog verklaard.

Met de *joewò* eenvoudig te beschouwen als een grote, periodieke markttag, een Pasar Gambir-dag met dansvermaak, miskennen wij ongetwijfeld de diepere betekenis dier feesten. Terecht zegt dan ook DE BRUIJN, dat het produceren, hetzij van landbouw-, hetzij van andere producten voor anderen, voor de markt, uit winstbejag in de Ekari- en de Moni-maatschappij ten enen male ontbreekt, hetgeen hem de vraag ontlokt (71, p. 52): „Of — en dit behoeft zeker geen onwaarschijnlijke

mogelijkheid te zijn — is bij de joewò het economisch motief wellicht geheel verdrongen door het doel van zoo'n feest: de bevordering van de geldcirculatie, waarbij dan persoonlijk winstbejag taboe zou zijn? In een dergelijke primitieve huishouding, de Duitse „Bedarfsdeckungswirtschaft" bestaat steeds een groot collectiviteitsgevoel, hetwelk in onze Westersche „Erwerbsswirtschaft" niet dan door dwang en tucht is tot stand te brengen. In dit licht bezien zou de joewò geen economischen inslag, doch eerder een humanitair ondergrond, voortspruitende uit het in iedere Oostersche huishouding aanwezige collectiviteitsgevoel, hebben".

DE BRUIJN slaat hier naar mijn gevoelen de spijker op de kop. Zoals ik in het hoofdstuk „Handel en Verkeer" reeds opmerkte, is het ruilverkeer bij de Bergpapoea's ogenschijnlijk zuiver economisch en staat winstbejag bij alle handelingen op de voorgrond. In wezen heeft het echter nog veel gemeen met het sterk magische ruilverkeer, dat MALINOWSKI onder de naam *kula* bij de Trobrianders ontdekte, en dat in een andere vorm onder de naam *suqe* op de Nieuwe Hebriden voorkomt. Uit de *joewò* blijkt, dat de goederenruil in oorsprong waarschijnlijk innig verbonden is geweest met initiatie-feesten, dat ze met allerlei ceremonieel gepaard ging en dat het zeer begeerde kauri-schelpje met zijn sterke magische en sexuele betekenis bij die ruil een grote rol speelt.

Het verdient bijzondere aandacht, dat de bergstammen op het Mount-Hagen-plateau er een soortgelijke maatschappelijke instelling als de *kula* en *suqe* op na houden. Bij de Mbowamb draagt deze de naam van *moka*. Zeer uitvoerig schetst VICEDOM (147, p. 451 e.v.) ons het uiterst gecompliceerde wezen van de *moka*-gemeenschap, haar sociale en religieuze betekenis en tenslotte het grote *moka*-feest. *Moka* heeft een dubbel karakter: enerzijds is het een zeer bepaalde vorm van handeldrijven op zuiver economische grondslag, anderzijds is het in vele gevallen niets dan een ceremoniële goederenruil. Het begrip eigendom, zegt VICEDOM, bestaat bij de Mbowamb niet in het bezit van vele zaken, maar om ze dienstbaar te maken aan een zo groot mogelijke kring van mensen: „Erst dadurch bekommt man den Ruhm eines reichen Mannes". VICEDOM drukt zich als volgt uit: „Kurz gesagt, ist das Moka ein primitives Kredit- oder Bankwesen. Es handelt sich dabei um die Verleihung

einer bestimmten Anzahl von Perlmuscheln mit anderen Wertstücken und Schweinen”.

De voorbereidingen voor het *moka*-feest duren maanden, gedurende welke 's avonds en 's nachts op de feestplaats wordt gedanst door de mannen en de jeugd van de familiegroep of clan, die het feest geeft. „Die Anlage des Tanzplatzes und des Männerhauses — beide Einrichtungen hängen ganz mit dem Moka zusammen — sind Aufgaben der Sippe”, aldus VICEDOM (147, p. 459). Op de groots opgezette feesten worden honderden varkens geslacht. Het slachtfest is volgens genoemde auteur natuurlijk één reusachtig offer aan de voorouders. Eén bepaalde familiegroep of clan heeft de organisatie in handen, doch de gehele stam neemt aan de dansen deel, terwijl ook gasten uit andere stammen er bij tegenwoordig zijn.

Uit het zeer ingewikkelde systeem van de *moka* bij deze reeds zo bijzonder ontwikkelde bergstammen in het Oosten van het centrale bergland heb ik hier enkele kenmerkende trekken naar voren gebracht, omdat naar mijn mening daarin merkwaardige parallellen te bespeuren zijn met de instelling van de *joewò* bij de bergstammen in het merengebied en omgeving. Is ginds de *moka*, de parelmoerschelp, het magische ruilmiddel, hier is het de *kigi* of *mèrè*, de kauri-schelp. Ook bij de bergstammen in ons gebied houdt men er gelijke begrippen omtrent eigendom op na. De notabelen in de nederzettingen zijn de organisatoren van de *joewò*. Zo deelt DE BRUIJN mede, dat Soalekigi, de *sònwì* van Itodah, reeds zijn achtste *dzjamoendigi* had gehouden en Ikomaboei, het hoofd der Koegàpa-Dzjõnggoenaœ, zijn vierde.

Dat de oorsprong van de *joewò* moet worden gezocht bij de instellingen der bergstammen, die in het Oosten van het grote eiland wonen, lijkt mij zeer waarschijnlijk, daar ook vele andere beschavingsverschijnselen bij de bergstammen in ons gebied wijzen op overdracht uit het oostelijke deel van het centrale bergland.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK

GODSDIENST EN MAGIE

Van de talrijke onderwerpen, die de geestelijke cultuur raken, leggen de hierboven genoemde den onderzoeker wel de grootste hinderpalen in de weg. Om in de godsdienstige begrippen en wat daarmee samenhangt diep door te dringen is een jarenlang geduldig speuren en vorsen nodig. Wanneer het geluk niet een weinig dient, bereikt men wat deze zaken aangaat op een expeditie niet veel. Nu heb ik het voorrecht gehad bij mijn onderzoekingen te kunnen voortbouwen op hetgeen WIRZ bij de Bergstammen in de Swart-vallei reeds gevonden had en ik zelf bij die aan de Boven-Rouffaer-rivier, terwijl DE BRUIJN zo welwillend is geweest mij de gegevens omtrent de primitieve gedachtenwereld en levenshouding der bergbevolking, die door hem reeds in het merengebied verzameld waren, nog tijdens de expeditie te mijner beschikking te stellen, waardoor een vruchtbare samenwerking is ontstaan. Daarnaast kon door ondervraging van betrouwbare en geschikte personen en door aanschouwing van verschillende handelingen, van heilige voorwerpen en plaatsen een vrij goede indruk worden verkregen van de religieuze denkbeelden en gebruiken, al bleef de diepere zin van de ritën en mythen grotendeels voor mij verborgen.

Bij de Dèm-stam was mijn zegsman voornamelijk Igoen, bij de Moni-stam Kimoegoealolè en zijn oudste zoon Dàbiamè. Mijn inlichtingen bij de Ekari kreeg ik hoofdzakelijk van Wejakèbo, den tònòwi van Djàba aan de Jawej-rivier en enkele ouden van dagen uit Timila, een nederzetting van de Gobai-clan in Weadidè. DE BRUIJN ontving zijn gegevens vooral van Soalekigi, het hoofd van de Dzjõnggoenaoe te Itodah, wel een zeer goede bron.

Het onderzoek droeg een wel zeer fragmentarisch karakter, hetgeen niet wegnam, dat geleidelijk allerlei verschijnselen aan het licht kwamen, die onmiskenbaar thuis horen in de drie door de wetenschap

onderscheiden structuren van de religie der primitieve volkeren: het geloof aan Hoogste Wezens, het Dynamisme en het Animisme.

De hogere geestenwereld

Uit de talrijke, dikwijls verwarde en meermalen maar half begrepen verhalen van deze natuurmensen viel niettemin met zekerheid vast te stellen, dat hun religieus gevoel zich allereerst openbaart in een verering van de hemellichamen, die zij zich denken als bezielde en machtige wezens. Igoen noemde zon en maan grote geesten (*koegi kalò*). De zon, Amà Oewèmèdjà, wordt bij de Dèm vrouwelijk, de maan, Abagè Màngèlò, mannelijk gedacht, blijkende uit de woorden *àmà* = 'moeder', en *àbagè* = 'vader, voorouder'. Tussen beiden bestaat een heilig huwelijk. Na de paringsdaad daalt de regen op de aarde neer, bevrucht deze en voedt daardoor de mensen, zijnde de kinderen van vader 'maan' en moeder 'zon': „(D.) *Màngèlò oewèmèdjà maoeawè aoewoe tabi* = maan zon paren samen vrucht daarvan regen”.

In de aarde verblijft eveneens een grote geest (*iloe kalò*), die o.a. de aardbevingen (D. *mòk doegoeg*) veroorzaakt. Voor deze geest, een vrouw (D. *djin*), toonde Igoen een grote vrees. Wij zouden haar als Godin der Onderwereld kunnen betitelen.

Bij de Bergpapoea's in de landstreken Agindora, Doegindora en Kemandora, bewoond door clans van de Moni-stam, vond ik dezelfde gedachtengang; ook daar is de zonnegod, Emondani (*èmo* = dorp, *ndani* = warm), vrouwelijk, de maangod, Tinawi, mannelijk. Zon en maan paren samen, hetgeen ook volgens mijn zegsman Kimoegoelolè zich uit in de regen: „(M.) *Emondani tinawi witia zanggà singgià* = zon maan daalt neer regen bij paring”. Uit die paring zijn volgens hem de mensen, die slechts nietige schepselen zijn, en verder ook de clans (*toemä*) en de stammen (*aoepa*) voortgekomen: „*Emondani tinawi mènè toema nàtata singgià mè biga bàga* = zon maan mensen clans voortgekomen paring mensen klein”. Hierin ligt enigszins de gedachte van een verbintenis tussen hemel en aarde, het bekende huwelijksidee.

Over de denkbeelden der Bergpapoea's omtrent de imaginaire wereld verkreeg DE BRUIJN (71, p. 34), die ik ook mijn bevindingen in 1926 bij de Dèm-stam voor wat betreft de zon- en maanverering op de hoogte had gesteld, door ondervraging van Soalekigi de volgende

belangrijke gegevens, waarvan ik de juistheid bij enkele ouden van dagen, o.a. bij Wéjakèbò heb kunnen nagaan.

Boven de aarde heerst de zonnegodin Taemina (M. *tæ* = zon, *mina* = vrouw) of Mèoekwà (E.) en haar gemaal de maangod Talekàtò (M.) of Arò (E.). Zij hebben tot zoon Aijanggàrà (M.) of Èpawalo (E.), van wie de mensen afstammen, ofschoon hij geen vrouwelijke wederhelft heeft, wel een zuster Sitoegoemina (M.). Aijanggàrà-Èpawalo wordt in het Monisch aangeduid als *baromà aita*, in het Ekarisch als *ènato aita*, hetgeen betekent 'ons aller vader'. Als zijn verblijfplaats noemt DE BRUIJN de naam 'Amanggoeroe', welke niet nader is bepaald. Bij mijn navragingen heb ik de indruk gekregen dat onder de naam Aijanggàrà en Èpawalo de zon- en maangoden zijn samengevat tot het algemene begrip van Opperwezen. *Aija* en *èpa* toch zijn respectievelijk in het Monisch en Ekarisch de naam voor het uitspannel¹⁾.

In verband met de omstandigheid, dat men bij vele Indonesische volken het Opperwezen en wat daarmee samenhangt te veraf denkt en te verheven om zich verder met het geschapene in te laten, wordt het onderhouden van de schepping wel gedacht als de taak van verschillende andere goden, die in de voorstelling der Indonesiërs niet zelden zoons of dochters van de oppergod zijn. Ik vraag mij af, of Aijanggàrà en Sitoegoemina, zoon en dochter van de Zon- en Maangoden, in analogie daarmee ook niet als zodanig, als onderhouders van de schepping dienen te worden aangemerkt. Daarmede stemt echter weer niet overeen, hetgeen DE BRUIJN mededeelt, als hij zegt: „De rol van Aijanggàrà schijnt echter niet groot te zijn, want het is slechts Taemina, die op de menschen toekijkt en hun haar liefde schenkt; zij is het die de tònawi's met meer vrouwen en varkens begiftigt dan de niet-hoofden, de gewone lieden”.

Beneden in het diepste der aarde verblijft Timoemina (M.) of Boenitajaròmò (E.), wier naam gevormd wordt door de woorden voor 'nacht' en 'vrouw'. Zij is, zoals DE BRUIJN haar betitelt, de Godin der Aarde en Beneden-Aarde.

De schepping van het heelal wordt, voor wat betreft het gehele uit-

¹⁾ In de samenstelling Aijanggàrà betekent *nggàrà* waarschijnlijk het luchtruim. Ik vond het in woorden als: *timoenggàrà* = donker, duisternis; *amoenggàrà* = neusgat; *kemanggàrà* = okselholte; *doronggàrà* = diep, dal; *woe- of boekomanggàrà mè* = kriegsgeroep (gonzen der schroeven) + prauw + luchtruim + mensen = de mensen die uit het vliegtuig door het luchtruim gekomen zijn, dus blanke vreemdelingen.

spansel, dus alles wat zich boven de aarde bevindt, toegeschreven aan de Zonnegodin Taemina, terwijl Timoemina de aarde geschapen heeft met alles wat zich daarop en daarin bevindt. Alleen de mensen zouden, zoals reeds gezegd is, volgens de door Soalekigi medegedeelde mythe door tussenkomst van Aijanggàrà afstammen van Taemina. Slechts de hoofden (*tònawi*, ook *tònòwi* of *sonowi* genaamd) stammen rechtstreeks af van de Zonnegodin. Zij zijn *Taemina zoeëe* = de zonen van Taemina. DE BRUIJN wijst daarbij op de merkwaardige overeenkomst tussen de naam *tònawi* = hoofd, aanzienlijke persoon, en *tinawi* = maan. Concluderend zou ik dus Taemina en Timoemina willen beschouwen als ‚Moedergodinnen‘ die voortdurend nieuw leven voortbrengen en tevens zorgen voor het onderhoud, de instandhouding van alles wat leeft.

In tegenstelling tot de bevindingen van DE BRUIJN, dat de sterren slechte, boze geesten zijn (in het Monisch *taoe*), kreeg ik zowel bij Dèm-, Moni- als Ekari-stam de inlichting, dat de sterren (D. *kwiò*, M. *wawàsò*, E. *ijapoe* of *isapoe*) goede geesten zouden zijn: „D. *kwiò aoeò àbàgè mangèlò àmà oewèmèdjà* = sterren vrucht (kinderen) van vader-maan en moeder-zon“.

Twee grote sterren bij elkaar zijn ook man en vrouw. Men heeft ongetwijfeld namen voor verschillende sterren en sterrenbeelden, doch men was daar zeer geheimzinnig mee. Samen met Pastoor TILLEMANS heb ik getracht enkele te weten te komen, doch het is ons slechts gelukt voor de morgen- en de avondster namen te krijgen, die een bevestiging zijn van die, welke VAN EECHOUDE in zijn woordenlijsten geeft.

De Zon- en Maangoden worden geheel anthropomorph gedacht. Igoen deelde mij mede, dat bij onderlinge twisten *Abàgè Mangèlò* en *Amà Oewèmèdjà* elkaar met grote rotsblokken (D. *ngga*) gooien. Het ketsen van de stenen veroorzaakt de donder en de bliksem.

Van een bepaalde verering van de hemel- en aardgoden in de vorm van een soort cultus heb ik weinig bemerkt. DE BRUIJN zegt: „Taemina en Timoemina zijn over het algemeen goede godinnen. Tot hen beiden richt men de bezweringsformules, de *mbailija* (M.) of *oematai*, *oematètè* (E.). Indien men pijn heeft aan armen en beenen richt men zich dus tot Timoemina. Daarbij wordt dan een stok in den grond geplant, blijkbaar om door middel van de aarde contact te verkrijgen met de Aardgodin. Bij alle andere pijnen, bij voorbeeld hoofd- en buikpijnen,

roept men de hulp in van Taemina. Men spreekt de Zonnegodin dan aan met „minamà” (M. = moeder) en „naoekwa” (E. = moeder). Timoemina, de Godin der Aarde, beslist over alles wat de grond „raakt”, letterlijk en figuurlijk. Bij het planten van gewassen, bij den huizenbouw, wordt eerst haar zegen gevraagd. Taemina en Timoemina weten echter ook haar onderdanen te straffen door groote hitte of veel regens, waardoor de oogst mislukt”.

Ook bij de Dèm-stam vond ik hiermede overeenstemmende denkbeelden. Het aanroepen (D. *oewèjawè*) van de Zonnegodin geschiedt aldaar onder de telkens herhaalde, schelle uitroep van: „Woe, woe, woe, oewè, oewè, oewè”. Op dezelfde manier roept men de grote aardgeest aan. Men plaatst daarbij eveneens stokken (D. *nijè oewawè*) in de grond, voornamelijk op de toegangswegen naar de kampong en voor het mannenhuis, waaraan een bosje orchideebladeren gebonden wordt en een ring van gedraaide rotan of liaan (D. *oerokè*, M. *wòlòk*). Donder, bliksem en regenboog worden eveneens als grote geesten (D. *iloe kalò*) beschouwd, die echter aan de Zon- en Maangoden ondergeschikt zijn. Bij de Ngò Dèm toont men grote vrees voor donder en bliksem. Zij wijzen daarbij op de neusgaten en de hersenen. Blijkbaar heerst bij hen het geloof, dat bij het treffen door de bliksem de geest door de neusgaten in het lichaam van de mens, en wel in de hersenen dringt, en hem zo doodt.

Welke voorstelling de Bergpapoea aan de regenboog hecht, kon ik niet te weten komen. De woorden daarvoor bij de Dèm en Moni zijn (D.) *àmadijim*, (M.) *èmomalà* en *koenoetoe*; men herkent hierin de woorden voor moeder = *àmà*, zon = *èmondani*, boog = *mala*, wolk = *koenoe* en haar = *toe*. Uit de woorden voor donder en bliksem in die Papoea-talen kan ik niets afleiden. WIRZ deelt mede (32, p. 60) dat de Papoea's in de Swart-vallei donder en bliksem toeschrijven aan „das Bersten der Himmeldecke (boròt), die man sich als ein festes Gewölbe vorstellt”, terwijl men van de regenboog zei: „es sei das Blut eines Erschlagenen, das zum Himmel empor spritzt”. VAN SCHILFGAARDE (51, p. 226) vond bij de bevolking ten Zuiden van de Carstenszberg de voorstelling, dat de regenboog de brug zou zijn, waarlangs de geestmensen van het ene land naar het andere wandelen.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, wijken de godsdienstige begrippen, die door DE BRUIJN en mij bij de Bergpapoea's zijn aangetroffen, wel

geheel af van hetgeen WIRZ daaromtrent mededeelt van de Bergpapoea's in de Swart-vallei en omgeving.

„Die religiösen Vorstellungen der Eingeborenen von Central-Neuguinea gruppieren sich um den Begriff „kui“ oder „kugi“, den ich als Elementarbegriff der primitiven Auffassungsweise übernatürlicher Dinge bezeichnen möchte, denn er umfasst alles was in die imaginäre, übersinnliche Welt des Primitiven hineingehört“, aldus Dr. WIRZ (32, p. 52). In verband hiermede zegt hij o.a.: „die Ausdrücke wie Totengeister, Dämonen, Manen, u.s.w. will ich möglichst vermeiden und bloss von „kugi“ spreken“. Zijn bevindingen zijn bepaald in strijd met de onze, wanneer hij zegt: „Mit den Naturkräften und den Gestirnen scheinen die „kugi“ nichts zu tun zu haben, und von einer Personifikation derselben weiss man nichts“. WIRZ komt tot de slotconclusie: „Wie ich einleitend sagte möchte ich jedoch die religiösen Vorstellungen auf primitivster Stufe noch als vollständig undifferenziert annehmen, kein ausgesprochener Dämonenglauben, keine Personifikation der Naturkräfte und Erscheinungen, d.h. der Glauben an denkende und fühlende Wesen, oder gar schöpferischen göttlichen Principis, wie es die Anhänger der monotheistischen Lehre bei allen Primitiven zu finden glauben, kein ausgesprochener Ahnenkult, als vielmehr ein unbestimmtes Gefühl vom Vorhandensein übersinnlicher, feindlicher und launischer Mächte und Kräfte. Dies scheint alles zu sein woraus sich die religiösen Vorstellungen der Eingeborenen zusammensetzen (32, p. 60).“

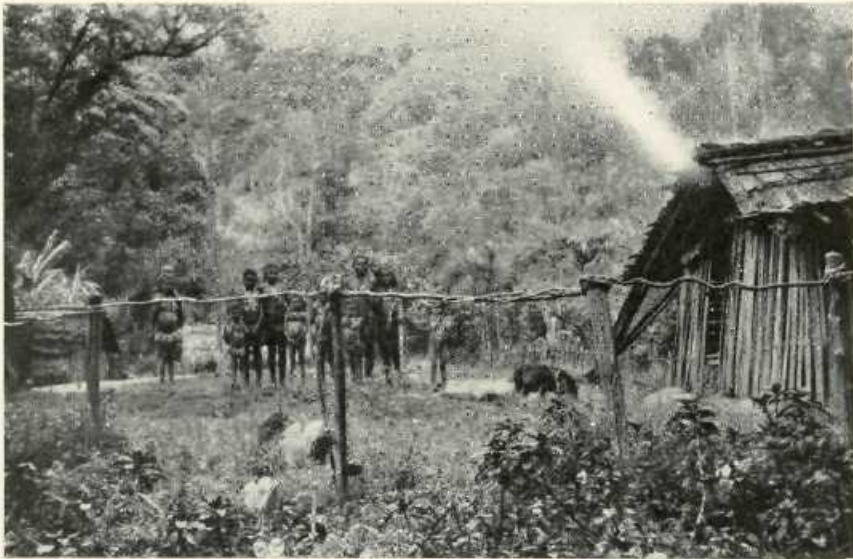
Dat de Bergpapoea gelooft aan een groep oppergoden in de vorm van natuurmachten: zon, maan, sterren en aarde, die tezamen wellicht voor hem het Opperwezen uitmaken, en aan wie zij de schepping van de mens en de hem omringende natuur toeschrijven, meen ik op grond van de vermelde gegevens met vrij grote zekerheid te kunnen vaststellen. Zij zijn grote, goedwillende, gepersonifieerde geesten, die de mensen met aardse goederen zegenen, doch hen ook weten te straffen door misoogst, blikseminslag, aardbevingen en andere natuurrampen. Uit de samenwerking van uitspansel en aarde, de twee helften waaruit het heelal bestaat, is alles ontstaan. Al wat leeft dankt daaraan zijn vruchtbaarheid en groeikracht.

Wij zijn op onderzoek uitgetogen zonder enig vooropgezet idee; de enige richtsnoer daarbij is geweest: nauwkeurig weergeven wat te ont-

dekken viel. Het verwijt van WIRZ, aan het adres van de aanhangers der monotheïstische leer, kan mij derhalve niet treffen, wanneer ik het bestaan van godsdienstige beginselen, in de vorm van het geloof aan een scheppende macht, zij het dan ook op grond van nog slechts vage gegevens, bij onze Bergpapoea's meen te kunnen aantonen. Ik bedoel daarmee niet een soort primitief oermonotheïsme, maar het geloof aan „Hoogste Wezens”, aan Oppergoden. Eigenlijk gezegd zou het verwondering moeten wekken, indien men een personificatie van de natuurmachten bij hen niet zou aantreffen, terwijl deze voorstelling juist bij alle volken in het zuidoostelijke gedeelte van de Indische Archipel zo op de voorgrond staat en ook vermeld wordt van verschillende Papoea-volken langs de kusten en rivieren. Ten Noorden van het gebied der Bergpapoea's noem ik slechts de Mamberamo-Papoea's, waar ik bij de Kauwerawet-stam in het Van Rees-gebergte een gelijksoortige voorstelling met Abitj-òroek als Moeder-Zon en Nowõtj-boera als Vader-Maan aantrof. Ten Zuiden van het woongebied der Bergpapoea's bij de bewoners van de kust- en rivierstreken langs Otakwa en Mimika is eveneens het geloof bekend, dat zowel zon als maan bewoond zijn door goden. Op de zon wonen de God Kajala met zijn vrouw Woenia, terwijl op de maan de God Panteo met zijn vrouw Ikemeki verblijf houden (T.A.G. 1914, dl. XXXI, p. 541). In het ethnografisch verslag der COLIJN-expeditie vindt men het volgende vermeld (51, p. 225): „De maan is bij onze Kapauko's mannelijk, de zon vrouwelijk, en deze beide trouwen met elkaar bij nieuwe maan: kinderen uit dat huwelijk zijn er echter niet”. Richten wij de blik naar de bergstammen in het Oosten van het eiland, dan zien wij dat ook bij de Gende in het Bismarck-gebergte zon en maan gepersonifieerd zijn en de eerste vrouwelijk, de laatste mannelijk wordt gedacht. Dat WIRZ, die een zeer scherp waarnemer is, bij de bewoners der Swart-vallei niet verder is gekomen dan het alles omvattende begrip *koegi*, wijt ik alleen aan zijn korte verblijf aldaar. Ik geloof, dat bij voortgezet onderzoek ook bij de daar wonende stammen een zon- en maanverering zal worden onderkend.

De lagere geestenwereld

Buiten de hier behandelde goden van hogere orde, aan wie men scheppingskracht toekent, heerst bij de Bergpapoea het geloof aan tal

Afb. 74. Verbodsteken in de kampong: afsluiting met rotandraad (zie p. 622). Rechts het mannenhuis van Koegapa

Afb. 75. Verbodsteken nabij de tuinen

Afb. 76. Huis met antenne van rotandraad in kampong Bilorai (Moni, Doraboe-vallei), ter afweer van boze geesten en slechte mensen. Zie p. 622.
Rechts hoog opgebonden suikerriet. Zie ook dl. III, afb. 87 en 89

Afb. 77. Antenne van dichtbij gezien. Doraboe-vallei. Zie p. 622

van lagere geesten, deels natuurgeesten die het luchtruim en de aarde bewonen en geen menselijke wezens zijn geweest, deels dodengeesten en geesten van tovenaars en beheksten, waarvan de menselijke oorsprong vaststaat. Met hen is de aanraking en het verkeer veel intensiever dan met de hiervoren besproken primitieve goden, zodat zij eigenlijk een veel voorname plaats innemen dan deze. Wanneer men zijn ogen en oren goed de kost geeft, dan vallen, zelfs in korte tijd, allerlei zaken en handelingen op, die met die geestenwereld in nauw verband staan. Een onderscheid in goede en kwade geesten heb ik niet kunnen ontdekken. Bijna al deze geesten van lagere orde schijnen een nadelige invloed op het leven van de mens te kunnen uitoefenen en, al naarmate die invloed naar de gedachtengang der Bergpapoea's groter of kleiner is, zijn zij meer of minder gevreesd.

Men is derhalve voortdurend op zijn hoede en voert met hen een onafgebroken strijd. Aan de andere kant tracht men hen gunstig voor zich te stemmen door het doorlopend brengen van offers. Zo vindt men overal naast de huizen dan wel in de hoeken van de tuinen kleine ompaggerde plekjes, beplant met wat aardvruchten, suikerriet en een pisangboom, uitsluitend bestemd als voedsel voor deze geesten.

Wanneer ziekten of ongelukken de bewoners van een bepaald huis telkens overvallen, of wel een epidemie een geheel dorp teistert, terwijl alle bezweringen en offers zonder enig succes blijven, besluit men eenvoudig de strijd met de boze geesten op te geven en ergens in de naaste omgeving een nieuw huis te bouwen of een nieuwe nederzetting te vestigen. Het oude huis of dorp, de onheilsplek, wordt met achterlating van alles opgegeven. In Bingilja in het Nògòlò-dal, in Paoekoenoe in het Jawej-dal en in Hisiga in het Kema-dal zag ik dergelijke verlaten dorpen en gesloten huizen meer of minder vervallen en met onkruid en lianen overwoekerd, terwijl de omliggende tuinen verwilderd waren. Oorspronkelijk zocht ik de reden van de verhuizing in de noodzaak van het zoeken van betere bouwgronden, totdat Kimoegoealolè over de verlaten huizen in Hisiga sprak over de *taoe*, de boze geest, die er had rondgewaard. DE BRUIJN (82, p. 171) heft in deze alle twijfel op. Hij deelt nog mede dat de bevolking nooit pogingen doet om de oude huizen te verbranden of te verwoesten.

Als algemene naam voor de kwade geesten geldt bij de Dèm het woord *iloe*; men kende er echter ook het woord *koegi*, dat WIRZ op-

geeft. Bij de Moni spreekt men van *taoe*, bij de Ekari van *ènija*. De boze geesten zijn volgens sommige zegslieden geen zielen van mensen. Zij eten lijken, veroorzaken ziekten en ongelukken en bewegen zich onzichtbaar door het luchtruim. Wel kent men hen bepaalde wanstaltige lichaamsvormen toe, terwijl zij evenals de zielen donker van kleur zijn (D. *gègè*), zoals Igoen mij mededeelde. Omtrent hun oorsprong is het mij niet gelukt iets te weten te komen. Zij waren vooral des nachts rond. Des avonds trekt de Bergpapoea zich in zijn huis terug en sluit dit volkomen, hetgeen niet alleen dient ter bescherming tegen het gure bergklimaat, doch zeker ook uit vrees voor een overval door deze geesten. Slechts in het mannenhuis, waar men zich door het grotere aantal personen veiliger waant, ziet men de ingang dikwerf open. In het algemeen gesproken valt het trouwens op, dat de Papoea zich bij donker zelden alleen buitenshuis vertoont. Bij maanlicht en in gezelschap daarentegen wel, alhoewel niet dikwijls.

De geesten huizen overal: in gaten in de grond, in rotspartijen, in donkere wouden, in de kruinen van bomen, in rukwinden, in meren en rivieren, in sommige dieren enz. Bepaalde landstreken zijn berucht om het voorkomen van gevaarlijke geesten. E. „*ènija maki doba toë* = geesten grond gaten wonen; *ènija moro toë* = geesten rotsen wonen; *ènija pia imoedoba toë* = geesten boomkruin gaten wonen.”

Zeer gevreesd zijn de bos- en boomgeesten. Vooral in de hooggelegen regenwouden, waar de witte nevelwolken doorheen jagen, houden zij zich op. De woudgeesten dragen bij de Moni de naam *mbili taoe*, bij de Ekari *oeka ènija* (*oekanija*). Op de Ngga Lamba, een bergtop in de Noordelijke keten in het stroomgebied van de Boven-Rouffaer-rivier, moest ik een dergelijk geestebos (D. *kò mbèkmò* = het witte huis) omtrekken, daar mijn Papoea-gidsen weigerden het te betreden. Wanneer een grote boom wordt omgehakt, of een of ander dier gedood, waarvan men denkt, dat ze bewoond zijn door een boze geest, dan uit de Bergpapoea daarover zijn grote vreugde, want die gevaarlijke kracht is nu onschadelijk gemaakt. Bij het kappen van een paar woudreuzen door de Dajaks voor het maken van een bivak nabij de kampung Tombe aan de Boven-Rouffaer-rivier gaf de bevolking bij het vallen van de bomen telkens daaraan uitdrukking door wild in het rond te dansen in de enigszins gebukte houding van het schieten — enkelen lieten hun pijl gaan —, terwijl een ieder op hoge toon het

geroep van „*kai, kai, kai, kai*” liet horen. Dit *kaijawè* diende volgens Igoen om de *iloe kai*, de woudgeesten, te verdrijven. Zeer kwaadaardige geesten huizen ook in de kruinen van pinangbomen, die in het Monisch *zègè*, in het Ekarisch *oetia* heten. Volgens DE BRUIJN (82, p. 52) heet de geest, die het meest gevreesd wordt, *mado*. Het is een soort meermin, die in stille wateren, poelen en plassen huist en de mensen daarin tracht te lokken. Men mijdt dit gevaar door het nemen van een omweg en door zich zeer stil te houden.

Of en hoe men zich deze geestenwereld georganiseerd denkt, viel in de korte tijd der onderzoekingen niet na te gaan. Dat de kwade geesten in bepaalde groepen worden ingedeeld en zelfs onder aanvoering van hoofden gesteld, staat echter vast.

Bij de Dèm-stam meende ik een onderscheid te kunnen vaststellen in *iloe kai*, *iloe tòwòk* en *iloe da*, d.i. in lucht-, aard- en watergeesten. Volgens DE BRUIJN draagt het opperhoofd der *taoe* bij de Moni's de naam Soalipa *zègè*. Deze oppergeest huist in de bossen. De geesten zijn verdeeld in twee groepen: de *bili taoe* onder aanvoering van Onambitò en de *sigi-* of *zoegi taoe* onder het hoofd Doepanè. De eerste groep huist voornamelijk in de landstreken Doemandora en Kemandora, de laatsten hebben hun woonplaaats in of nabij het water. Als andere groepen bij de Moni noemt DE BRUIJN nog de *hawara taoe* en de *soezègé taoe*. Het opperhoofd der *ènija* heet bij de Ekari Tèrè.

Vooraf komen veel vrouwelijke geesten voor. Soalekigi vertelde aan DE BRUIJN, dat de dood van twee bepaalde personen moest worden toegeschreven aan twee *emaboegoemina* en één *inggimina*. De eersten hebben een rode huid, de laatsten een zwarte; beiden hebben zeer lange armen, waarmede zij hun slachtoffers naar zich toetrekken en dood-drukken.

DE BRUIJN geeft nog een aantal namen van Ekari-geesten. Bij navraag bleek mij met vrij grote zekerheid, dat de namen van verschillende dezer geesten, ook van die bij de Moni, identiek zijn met de namen van overleden stamgenoten, die bij hun leven in een slechte reuk stonden; meermalen waren zij bekend geweest als behekst. Al is men zich in vele gevallen het verband met de zielen van gestorvenen niet meer bewust en beschouwt men thans wellicht deze kwade geesten als daemonen, die nimmer te voren mensen waren, toch hebben zij zich zeer waarschijnlijk uit de zielen van afgestorvenen ontwikkeld.

Nog enkele voorbeelden omtrent het geloof aan geesten zijn waard genoemd te worden. Zo zag ik bij de Dèm-stam in de kampong Damoenaroe een man met verstijfde benen en een krom gegroeide, zwaar geïnfecteerde hand. Versuft zat hij in een hoek van een huis met een rotan-ring om zijn hals, die door den geestenbezweerder-medicijnman er om heen was gelegd. Fluisterend deelde Igoen mij mede, dat een boze geest in hem gevaren was: „*Iloe nènawè* = de geest eet hem op” (afb. 256 dl III). Bij de Ekari's ontmoette ik een man met staar op de ogen. Ook die ziekte wordt veroorzaakt door een *ènija*. Heeft iemand kiespijn, dan wijst zulks eveneens op een kwade geest, die aan tand of kies knaagt.

Een boze geest, die vooral de kinderen belaaft, heet M. *kimijè*, E. *naijaikai*. Dit woord is als een vloek. Ouders verbieden de kinderen dit woord uit te spreken, daar dit het gevaar meebrengt, dat de boze geest komt en zij dan als door een pijl getroffen neervallen.

Ook in sommige dieren huizen kwaadwillige geesten. Zeer bang zijn zowel Dèm, Moni als Ekari voor de geesten, die in slangen (D. *wobii*, *kwibagè*, M. *boa*, E. *owa*, *oeresina*) huizen. Het zijn *taoe biga*, zeer slechte geesten, die verschillende ziekten en ongelukken veroorzaken. Bij de Dèm heerst bovendien een bijgelovige vrees voor de geesten, die in wormen verblijven (D. *mogàmà iloe*, M. *toa kèbè*). Slangen en wormen dringen door de neusgaten de hersenen binnen en doden de mensen. Het is dan ook in het algemeen verboden (D. *àbo*, M. *mbai*, E. *da*) slangen dood te maken of te eten, behalve bij de Dèm, waar zij zelfs een lekkernij zijn en de vrouwen zich soms tooien met halskettingen van slangenwervels. Ondanks dit verbod zag ik, dat Kimoe-goealolè op mijn tocht naar het Oosten in de bedding van de Waboe een slang dood sloeg. Ook bracht de bevolking rondom de meren bij den zoöloog der expeditie verschillende gedode exemplaren.

T o v e r i j

Groot is het aantal amuletten en dergelijke kwaadwerende middelen en talrijk zijn de praktijken die de Bergpapoea toepast om zich te beschermen tegen de aanslagen van de boze geesten en tegen ziekten, ongelukken en rampen, die zijn persoon of de gemeenschap bedreigen.

Van zeer vele volkeren is bekend, dat zij aan bepaalde stenen en gesteenten mythische voorstellingen verbinden en magische krachten toekennen, meestal in die gevallen, dat zekere fysieke eigenschappen

als schoonheid van kleur, bijzondere glans, merkwaardige vorm, of anderszins in de steen aanwezig zijn, doch ook in gevallen, dat men zulks door het uiterlijk van de stenen in het geheel niet zou vermoeden. Meestal ligt dan de oorzaak in de vermeende bovennatuurlijke afkomst van het voorwerp. Voor geheel Nieuw-Guinea heeft het volkenkundig onderzoek het geloof in de bovennatuurlijke kracht van bepaalde stenen vastgesteld. De Papoea's kennen verschillende soorten van die stenen, die hoofdzakelijk voor magische doeleinden worden aangewend. De ene soort is in staat de aanplantingen van bataten en andere gewassen goed te doen slagen en de varkens goed te doen gedijen, een andere weet een genoegzame regenval teweeg te brengen, terwijl weer een derde soort de eigenschap bezit vrouwen een voorspoedige bevalling te bezorgen, dan wel ziekte en ongelukken af te weren.

Verschillende schrijvers als NEUHAUSS, SELIGMANN, WILLIAMSON, e.a. maken melding van het voorkomen van deze magische stenen bij de bevolking van Oost-Nieuw-Guinea ¹⁾. In ons gebied is het WIRZ geweest, die bij de bevolking van Zuid-Nieuw-Guinea, de Marindanim, de stammen langs de Digoel-rivier en de Bergpapoea's van Centraal-Nieuw-Guinea de tot deze verschillende doeleinden in gebruik zijnde toverstenen wist te ontdekken en met grote scherpzinnigheid achter de opvattingen te komen, die bij hen heersen omtrent de magische krachten, die hieruit emaneren.

Tot genoemde voorwerpen behoort bij de Papoea's voor alles het bergkristal. Ook in dit gesteente vinden wij dadelijk ethnografische parallellen niet alleen bij de Australiërs, doch ook bij verschillende andere volken ter wereld. Dit mineraal komt overal in de valleien van het hooggebergte van Nieuw-Guinea voor en werd, zowel tijdens de expeditie 1920-'21 door WIRZ in de Swart-vallei, als door mij tijdens de expeditie 1926 in het dal der Boven-Rouffaer-rivier aangetroffen en thans gedurende de laatste expeditie ook bij de Bergstammen in en rondom het merengebied. Naast vorm en glans zijn het voornamelijk de eigenschappen van spiegeling en breking van het licht in het kristal, die in de primitieve gedachtengang van de natuurmens de aanwezigheid van sterke magische krachten daarin doen vermoeden. Zo is het

¹⁾ SELIGMANN (95, p. 167) geeft een uitvoerige beschrijving met afbeeldingen van Agriculture-, Hunting-, Fishing-, War- en Weather-Charms in gebruik bij de Koita, wonende zuidoost van Port Moresby.

te begrijpen, dat een Papoea, die in het bezit van een dergelijk stuk mineraal is, macht over andere personen denkt te kunnen verkrijgen. WIRZ bestempelt het bergkristal voor de Papoea's der Swart-vallei als liefdesamulet, een opvatting, waarvan ik bevestiging verkreeg bij de Bergpapoea's van de Dèm-stam in het stroomgebied der Nògòlò-rivier. Ook daar droegen enkele jonge mannen een dergelijk stuk kristal verborgen in hun siertasje en viel uit hun aanwijzingen op te maken, dat aanraking van hun geliefde met het kristal haar tot volkomen overgave bracht. Daarnaast vond ik in hun bezit nog verschillende andere merkwaardige erotische middelen, als een soort laurierbladeren, het gedroogde scrotum van een koeskoes, hetwelk onder de neus van hun geliefde werd gehouden en een gevlochten rotanringetje, hetwelk in de vagina moest worden gebracht.

WIRZ ontdekte nog andere magische stenen, o.a. een rode steen, spits van vorm, die eveneens in het sexuele leven der mannen een rol speelde en kogelronde stenen, die bij de vrouwen in gebruik waren om zwangerschap op te wekken. Rolstenen van kwarts, van vettig witte en gele kleur, worden om hun gelijkenis met varkensvet door de Bergpapoea's der Swart-vallei aangewend voor het bestrijken van de tamme varkens, opdat zij groot en vet worden. Ook zijn in Centraal-Nieuw-Guinea vruchtbaarheidsstenen bekend, die bij het planten van knol- en andere gewassen in de pas aangelegde tuinen gelegd worden om een goede wasdom en een rijke oogst te verzekeren. WIRZ vond in de tuinen verschillende rolstenen, die uiterlijk volkomen de vorm hadden van de oebiknollen en die daardoor bij de Papoea's de gedachte opwekken, dat zij een speciale toverkracht bezitten, die de groei dier aardvruchten bevordert. Bij de Bergpapoea's in het bovenstroomgebied van de Rouffaer-rivier en in het terrein der laatste expeditie heb ik tevergeefs in de tuinen naar die vruchtbaarheidsstenen gezocht, maar bij de Papoea's van de Meervlakte heb ik ze wel ontdekt. In hun ruw aangelegde tuinen vond ik een terreintje beplant met suikerriet. De korte stekken stonden evenals in de riettuinen op Java in lange bedden op rijen schuin in de grond gestoken. Midden in de tuin stond een staak, waaraan een mandje hing, gevlochten van sagoblad. Daarin bevond zich een tiental dunne langwerpige rolstenen, die ik op grond van het zo juist gezegde met een gerust hart als magische vruchtbaarheidsstenen heb gequalificeerd en meegenomen voor de Nieuw-Guinea-verzameling van het Bataviaas Museum.

Uitvoerige beschouwingen wijdt WIRZ (32, p. 64) aan een soort magische stenen, door hem aangetroffen bij de Papoea's der Swartvallei, die in alles volkomen analoog zijn met de bekende *churinga* der Centraal-Australiërs, waarover SPENCER en GILLEN, STREHLOW e.a. ons zoveel merkwaardigs hebben medegedeeld. Het zijn lange, meer of minder grote, zorgvuldig geslepen stenen van schiefer, dat in verschillende ravijnen van het hooggebergte voorkomt. WIRZ zag het eerst een ouden man die steen herhaaldelijk tussen zijn handpalmen heen en weer wrijven. Deze stenen hadden een lengte van 25 tot 70 cm. Ze droegen naar hun gelijkenis met de stenen bijkling en beitel de namen *jao* en *pibit*, doch als derde, veel meer zeggende naam, die van *ap* = mens, waarmee het wezenlijke karakter van de stenen is aangegeven. In die stenen sluimeren latente krachten, die voor de opwekking van nieuw leven van de grootste betekenis zijn. De oude man wrijft hem tussen de handen; de vader legt hem in het draagnet naast zijn pasgeboren kind; de zwangere vrouw houdt hem in haar schoot.

„Genau dieselben Vorstellungen und Praktik“, zegt WIRZ, „besitzen bekanntlich auch die Australier“. De vondst van deze mensenstenen kwam hem, die Nieuw-Guinea ethnologisch gesproken als „eine deutliche Vorstufe“ van het Australische continent beschouwt, in zijn theorie over het „hereinwandern vom Süden aus“ der Papoea-bevolking van Centraal-Nieuw-Guinea, goed van pas.

Nergens bij de Bergpapoea's, door mij bezocht, heb ik het type ‚Kraftsteine‘, door de Papoea's der Swartvallei *ap* genoemd, kunnen ontdekken. Tal van nettassen heb ik daartoe ondersteboven gehaald en in alle hoeken der mannen- en vrouwenhuizen gesnuffeld. Twee dagen voor ons vertrek uit het Nassau-gebergte zou echter het geluk mij dienen en kon ik de hand leggen op een ander soort magische stenen. Te onzer ere had een afscheidsfeest plaats, waarbij een groot varken zou worden gepijld en geslacht. Te voren had de volgende ceremonie plaats ¹⁾.

Het varken was met samengebonden poten opgehangen aan een staak, die op de schouders van twee mannen rustte. Een oude vrouw plukte een tak met bladeren van een bepaalde heester en zwaaide deze langs het varken heen en weer, onder het herhaaldelijk uitroepen van

1) Vgl. de afbeeldingen 52 en 53 (deel I, p. 464) en afb. 81 (dit deel).

de woorden: „D. *Nijèsi ganiawè iloe iloe àbo eberàkò* = bladertak zwaaien, verdrijf de kwade geesten, gaat weg”. Daarop trad Igoen, het clanhoofd, naar voren en hield een toespraak tot zijn stamgenoten, waarbij hij zich af en toe tot ons wendde, onderwijl een steen, een prachtige ammoniet, in de hand van de opgeheven rechterarm houdende. Uit de woordenstroom vielen herhaaldelijk de woorden *òn ngga*, *àbàgè* en *iloe* op te maken. Na afloop van de plechtigheid kreeg ik de steen van Igoen als aandenken en gelukte het mij nog op een drietal andere beslag te leggen, die uit het huis van zijn vrouw kwamen; twee er van uit haar amulettentasje, eveneens versteende ammonietschelpen, die in de Nògòlò, de hoofdbronrivier van de Rouffaer-rivier, veelvuldig voorkomen en daarin door de stroom prachtig rond zijn geslepen en gepolijst.

Aan de stenen gaf hij de namen *òn ngga* = mensensteen, *ngga àmà àbàgè* = vooroudersteen en *ngga iloesit* = geestensteen. In deze namen ligt zeer veel besloten. Door te trachten, de toverkrachten die in deze stenen zijn opgesloten en daarvan kunnen uitstralen, nader te bepalen, zou ik mij echter aan fantasie schuldig maken, want van het verhaal dat Igoen mij daarover opdiste, heb ik niets begrepen. Aan latere onderzoekers, die in de gelegenheid zullen zijn de taal dezer Papoea-volken grondig te bestuderen, moet zulks worden overgelaten. Doch met WIRZ ben ik het eens: „dass wir hier in Central Neu-Guinea noch recht anfängliche und unerwischte Zustände in Bezug auf die Verwendung dieser Kraftsteine und der daran anschliessenden Vorstellungen vor uns haben”.

Bij de Moni-stam en de Ekari-stam was het aantal magische stenen, dat ik in de amuletten- en geldtasje der mannen aantrof, zeer groot. Bij de Moni waten dit voornamelijk ammonieten ¹⁾, die veel gevonden worden in de Egaloeboe, een zijriviertje der Hiaboe; bij de Ekari vond ik vele fraaie pyriet- en bergkristallen (E. *nèneiiji*, *èrepa*), doch ook andere merkwaardig gevormde of door de natuur fraai geslepen en

1) Op een merkwaardig feit met betrekking tot deze ammonieten wil ik de aandacht vestigen. Ook in Voor-Indië bij de Hindoes genieten deze versteende slakken een grote verering. Zij dragen daar de naam ‚salagrama’. De rivier Gandaki, een der bekende zijrivieren van de Ganges, is in Indië beroemd om haar afzettingen van salagrama's, ammonieten in talrijke kleuren. Ze bezitten alle, als ze niet gespleten zijn, een gat, waardoor inwendig verschillende spiraalvormige groeven zichtbaar zijn, die beschouwd worden als een voorstelling van de çakra, het werprad van Vishnu.

mooi geaderde rolstenen, waarvan vele afkomstig waren uit de Wākija-rivier. De algemene naam is *M. zāgi wang nggelà*, *E. moro dagi mai* (afb. 64). Kogelronde magische stenen (*E. wākija mòdò, mòdòroe pijajè*) worden zowel door mannen als vrouwen aangewend om buik en knieën mede te wrijven tegen pijn (E. *mòdò widi*).

Afwermiddelen

Overal in het terrein op plaatsen waar men denkt dat gevaarlijke geesten huizen of waarlangs zij de kampongs en de huizen kunnen binnentrekken, ziet men middelen ter afweer opgericht. In het Midden-Kema-dal en in de Doraboe-vallei zag ik telkens staketsels van rondhouten of palissaderingen van gespleten planken — ongeveer 1½ à 2 m breed en hoog — op de toegangspaden naar de nederzettingen. Pakjes bezweringskruiden in varenbladeren gewikkeld, takken van bepaalde heesters en veelal ook vrouwenhalssnoeren van de parelgrijze zaden van de Jobstranenplant (*Coix lacryma Jobi*) ziet men met rotan of lianen aan de staketsels gebonden. Aan boze geesten en slechte mensen wordt hiermede een halt toegeroepen: „*M. taoe mbaindia, mènè bigalòrò mbaindia*”. FEUILLETEAU DE BRUIJN vermeldt deze palissaderingen ook in zijn verslag over de Bergpapoea's op de zuidelijke hellingen van de centrale keten in het Explorateurs-gebergte. Hij trekt daarbij een vergelijking met West-Ceram, waar in geval van ziekte nabij die pagger op *piringlama's* een offer aan de boze geest, die de ziekte veroorzaakt, wordt gebracht. Deze vergelijking met Ceram valt nog verder door te trekken voor wat betreft de vandaar bekende *matakau's*, afweertekenen, die moeten dienen om onbewaakte eigendommen, vruchtbomen, aanplantingen, enz. te beschermen tegen dieven. Ook bij de Bergpapoea's ziet men opzettelijk daarvoor gemaakte amuletten: een pijl aan een in de grond gestoken bladerentak of een pakje kruiden aan een stok, afsluitingen met stokken, waaraan een liggend rondhout gebonden is, dan wel een rotandraad (zie afb. 69-71 en 78-79).

Ook DE BRUIJN (71, p. 38) maakt melding van 7 tot 10 m lange hekken, *kamoe* (E.)-tekens, die zonder enig praktisch nut, zoals hij zegt, midden in een bos staan, doch die als afweermiddel dienen tegen boze geesten op plaatsen, waar geestenbezwerings hebben plaats gehad.

Bij de Dèm-stam heb ik dergelijke staketsels en hekken niet gezien. Ter verdrijving van boze geesten wordt daar dwars over het toegangs-

pad naar de kampong tussen twee bomen een rondhout opgehangen op een paar meter boven de grond. Aan die stok bindt men met rotan of lianen pakjes groenten en kruiden (*D. toeij*) in varens gewikkeld. Bezweringsformules worden daarna opgedreund onder het wegjagen van de geesten door het zwaaien met takken. Als slotvertoning gaat men op de loer liggen, schiet enige pijlen af in de richting van het pakje, waarna men er één dwars doorheen schiet en zo laat zitten (afb. 72).

Aan de Boven-Waboe in het grensgebied tussen Kemandora en Doegindora kwamen wij op de verkenningstocht naar het Oosten in de bedding van genoemde rivier langs een ravijnwand, die vol zat met afgeschoten pijlen. Hierbij hielden onze Papoea-gidsen onder aanvoering van de sòndowi van Masiga halt en zegden een korte bezweringsformule op, teneinde bij het betreden van het nieuwe gebied ongelukken op hun verdere reis af te weren (*M. mbailija òlàkoeij*). Daarna schoot Kimoegoealolè een pijl in de wand af, teneinde de *taoe* te verdrijven. Een Papoea-reiziger die deze plaats passeert zal nimmer verzuimen, die handeling te verrichten. Men stond er zeer bepaald op, dat ook wij er aan zouden deelnemen en zo wierp ik met mantri MOHAMMED SALEH en de vier politiesoldaten ieder een steen in de richting van de wand (*M. nggela waija*), waarna Kimoegoealolè tevreden was gesteld. Op mijn tocht van de meren naar de zuidkust zag ik ook aan de Jawej-rivier een dergelijke plek vol met afgeschoten pijlen. Ook in de daken der lijkenhuisjes ziet men meermalen een pijl, die afgeschoten is ter verdrijving van de dodengeest. Het magisch karakter van de primitieve geestesgesteldheid van de Bergpapoea komt in dit schieten op een onzichtbare vijand wel zeer tot uiting (afb. 73 en 99).

In de nederzettingen in de Doraboe-vallei bij de clan Migani wachtte ons een merkwaardige verrassing. Op de daken der huizen stonden overal 'antenne's', bestaande uit twee bebladerde boomtakken, waartussen op een halve meter hoogte evenwijdig aan de nok van het dak een rotandraad was gespannen, die doorliep naar de tuinen. Deze *mbai hòlò* (verboden draad) diende volgens mijn Moni-zegslieden uit de kampong Bilorai om de *taoe* en *mènè bigalòrò*, de boze geesten en slechte mensen (dieven), die huizen en tuinen belagen, af te weren. Overal, ook bij de Ekari, ziet men dergelijke draden van rotan of lianen gespannen om tuinen, bepaalde plekken in het bos of om huizen, waarin een dode ligt. De draad is een taboe-teken. Hij is met macht „geladen”

en geldt als waarschuwing: „Voorzichtig, afblijven!, want hier is hoogspanning” (VAN DER LEEUW, 202, p. 38). Taboe wordt hier met recht gebruikt als „electrische draadversperring” (o.a. afb. 74, 76, 77).

Geestenbezweerders

Uit dit alles blijkt, dat de Bergpapoea bij zijn geloof aan boze geesten door allerlei tovermiddelen invloed op de hem bedreigende machten tracht uit te oefenen. Ongetwijfeld verstaat iedere Bergpapoea tot zekere hoogte die kunst, maar er zijn bepaalde personen wie de kennis omtrent geesten en goden, voorzover men daarvan mag spreken, bijzonder eigen is. Zij verstaan bij uitstek de kunst van *mbailija* (M.) of *oematai* (E.), hetwelk, zoals DE BRUIJN terecht zegt, een belangrijke rol in het leven der Bergpapoea's speelt en dat in verschillende vormen bij onderscheidene gelegenheden beoefend wordt. *Oematai* houdt meer in dan enkel ‚bezweren’, het door middel van woorden uitbannen van kwade invloeden. *Oematai* kan ook betekenen het aanroepen van de hogere machten met een bepaald verzoek; het spreken tot de geesten der overledenen om hun een mededeling te doen; aldus de mening van Dr. DE BRUIJN.

Inderdaad, het *mbailija* of *oematai* kan een tweeledige strekking hebben: die van ‚biddend aanroepen’ van de in het algemeen goedgezinde hogere machten, als de Zon-, Maan- en Aardgoden en de zielen der voorouders, nadat hun de offergaven zijn gebracht waarop zij recht hebben, en die van ‚dreigend bezweren’ van de talloze lagere doch gevreesde daemonische machten onder het verrichten van allerlei handelingen als dansen, schreeuwen, zwaaien met bladerentakken en 't maken van schietbewegingen met pijl en boog om de gevreesde, onheilstichtende machten af te weren.

Zowel bij de Moni- als bij de Ekari-stam zijn het meestal oude mannen, die als tovenaars fungeren. Zij genieten het nodige aanzien en zijn kenbaar aan een lang snoer, waarvan de kern gevormd wordt door twee gevlochten touwdraden, waaromheen spiraalsgewijze kleinere touwen zijn gewonden. Dit snoer (E. *èramo*) wordt enige malen om het middel gewonden. Hiernaar heten de geestenbezweerders M. *sènatoenowalò*, E. *kamoemè* of *èramo mè*. Deze personen, die naar mijn gevoelen geen aanspraak kunnen maken op de naam van ‚dorpspriester’, doch op die van ‚shamaan’, meer nog op die van ‚medicijnman’, van mannelijke ‚doekoen’, heb ik ook bij de Dèm-stam aangetroffen (afb. 83).

De *èramo* of *kamoe mè* worden te hulp geroepen in geval van ernstige ziekte. Iedere ziekte toch wijt de Bergpapoea aan kwade geesten, die de ziel van de zieke geheel of gedeeltelijk in hun macht gekregen hebben en beletten, dat deze terugkeert in het lichaam. De *kamoe mè* nu is in staat uit te zoeken in de macht van welke boze geest de ziel van de zieke zich bevindt; hij kan die geest uitdrijven of, indien hij zich reeds geheel van de ziel heeft meester gemaakt, haar naar het lichaam doen terugkeren. De *kamoe mè* werken ook preventief, weten dus ziekten of onheilen te voorkomen.

Men heeft *kamoe mè*, die in alle ziekten thuis zijn. Zij heten E. *kamoe taibare*. Maar meestal heeft men voor iedere ziekte een afzonderlijke *kamoe*; zo kent men een specialist voor hoofdpijn, buikpijn, koortsen, enz. Het uitdrijven der geesten geschiedt meestal 's avonds tot laat in de nacht, doch ook wel overdag. Het honorarium van de *kamoe mè* wordt uitbetaald in kigi's (katjesschelpjes), doch ook wel in kralen. Ik heb het geluk gehad enkele malen het *oematai* van de *kamoe mè* te kunnen bijwonen, o.a. eens in een huis te Enarotali waar man en vrouw leden aan heftige buik- en hoofdpijnen. Men had een *kamoe* laten komen van de overkant van het meer, een man van de Boma-clan uit de Kötöboe-vlakte. Het was een nijdige, oude heer, die aanvankelijk in het geheel niet gesteld was op mijn dwarskijkerij, doch spoedig toegaf onder de invloed van de magische kigi's, waarvan hij er telkens één ten geschenke kreeg, nadat hij een aantal *oematai*-formules had ten beste gegeven. De ceremonie had plaats in het grote mannenvertrek van het huis. De beide patiënten zaten in de hoek van het vertrek. Rondom het haardvuur, dat af en toe hoog opflikkerde, zat zwijgend, met ernstige gezichten, een aantal mannen het schouwspel gade te slaan. Van de gehele vertoning in die typische sfeer ging een grote bekoring uit. Twee vrouwelijke heksen, die in de kalkrotsen bij Koegapa huizen, Imbogomina en Jeijèmina, schenen de veroorzakers der ziekte bij man en vrouw te zijn. Na het eindeloos opdreunen (E. *jàmò sigè*) op schelle toon van bezweringsformules op de wijze van een litanie, waarbij met een bos bladeren van een plant, die in het Ekarisch *daroe* heet, tegen de omwandelingen van het vertrek werd geslagen, werden eerst de geesten uit het huis gedreven. Hiervoor werd één kigi betaald. Daarna kwamen achtereenvolgens de man en de vrouw aan de beurt, waarvoor ook telkens één kigi werd neergeteld. De *kamoe mè* liet de patiënt nu eens

opstaan, dan weer zitten. Af en toe werd deze bij de schouders gepakt, terwijl met de bladerentakken om hem heen werd gezwaaid en op de vloer geslagen. Met slechts korte tussenpozen, waarbij ik versteld stond van het uithoudingsvermogen van den ouden geestenbezweerder, ratelde hij op schreeuwerige toon zijn formules af. Het culminatiepunt was telkens na elke formule het lopen in enige danspassen om de zieke, waarbij met pijn en boog schietende bewegingen gemaakt werden en tenslotte daarmede tegen de binnenwand van het huis geslagen werd. De gehele vertoning had ruim een uur geduurd, toen ik het huis verliet. Ik was echter nog slechts enkele minuten buiten op de terugweg naar mijn bivak of het spel was reeds opnieuw begonnen.

Pastoor TILLEMANS deelde mij mede een dergelijke *oematai* te hebben meegemaakt, waarbij telkens na elke formule een stuk van een dode muis werd afgekapt en de geest achterna gegooid.

Bij de Ekari om het Paniai- en het Tigi-meer bestaat de gewoonte dat de *kamoe mè*, na de uitdrijving van de boze geest, die de ziekte veroorzaakt heeft, een poppetje, hetwelk een volwassen mensensfiguur moet voorstellen, aan de binnenwand van het huis ophangt. Is de zieke genezen, dan wordt het poppetje weggegooid. Het is dus als het ware een medium waarin de uitgedreven geest wordt vastgelegd om te voorkomen, dat de ziekte terugkeert. Waarschijnlijk ligt aan deze handeling het idee ten grondslag hetwelk in de ethnologie met de naam „participatie” wordt aangeduid. Het poppetje stelt de zieke voor; zijn wezen en daarmede de ziekte is op het poppetje overgegaan. De figuren, die veel weg hebben van een speelgoed-beertje en in de Ekari-taal *pi*, in de Moni-taal *dzibègi* heten, worden gemaakt van harige vruchtenzaadjes, volgens Dr. EIJMA een Malvacee (afb. 65).

In zijn verslag van de tocht naar de Jabi in het Weyland-gebergte beschrijft BINNENDIJK, hoe een oude Jabi-man een zieke behandelde, die aan pijnen leed in rug en lendenen. Onder het voortdurend uitspreken van bezweringsformules klopte hij twee kruiselings gehouden pijlen op elkaar en streek daarmede afwisselend langs de zieke lichaamsdelen. Enige dagen later, toen BINNENDIJK zelf aan buikziekte leed, moest hij zich een gelijke vertoning laten welgevalen. Alleen waren de pijlen toen vervangen door een stuk hout en bladeren. „Met het hout werd een cirkel om mijn hoofd beschreven en daarna onder gemompel van boven naar beneden over mijn buik gestreken. Met de bladeren

moest ik zelf over mijn buik strijken en ten slotte bonden zij een er van om mijn grooten teen".

T o v e r f o r m u l e s

Hieronder volgen enige *oematai*-formules van de hiervoren genoemden Ekarischen *kamoe mè*, waarvan ik echter de vertaling, behoudens enkele woorden, schuldig moet blijven.

<p>I. „Tògò <i>jina wage</i>
<i>wanéwèkè wanérèkò</i>
<i>bogàwèkè tènèwèkè</i>
<i>bogàoetia tènèoetia</i>
<i>tògòoetia tipoe</i>".</p>	<p>II. „<i>Aro wage mèoekwa wage</i>
<i>eroewai wage</i>
<i>gobi jina wage</i>
<i>tani jina wage</i>
<i>tètai jina wage</i>
<i>kigija jina wage</i>
<i>tae jina wage</i>".</p>
<p>III. „<i>Jinawèrè poenènèrè</i>
<i>towà togòwà</i>
<i>jinawà èkadai</i>
<i>togòwà èkadai</i>
<i>poenèwa èkadai</i>".</p>	<p>IV. „<i>Aropoetoe wari tamè</i>
<i>bogapoetoe wari tamè</i>
<i>bapoetoe wari tamè</i>
<i>togòpoetoe wari tamè</i>
<i>igapoetoe wari tamè</i>
<i>jinapoetoe wari tamè</i>
<i>wijepoetoe wari tamè</i>
<i>agijapoetoe wari tamè</i>".</p>
- V. „*Kogèii wàè, kogèii wàè, naitawekè, wàè, wàè, meiei, kaikè, kawèdani, kidamina maï, nadodo, ai, gapoejaromi, woenagomi, begagomi, peipodagomi*".
- VI. „*Togòmèwagè, togominawagè, wojawagè, sss, sss, dogitobewagè, edi magido, sss, sss, oebimana moena moena, sss, sss, jinapoetoe, topoetoe, togopoetoe, sss, sss, sss*".

De woorden *togo* = geest, *jina* en *eroewai* = slang, *wage* = doden, *wanè* = donker, *aro* = maan, *mèoekwa*, *tae* en *tani* = zon, *kigi* = schelp, *agija* = uitspansel, wijzen alle op geestennamen. De geesten huizen dikwijls in het lichaam in de vorm van een slang, die gedood moet worden. Wellicht worden de hemellichamen daarbij aangeroepen om hun hulp te verlenen. Het woord *tènè* komt voor in *tènè imba*, het zielenland, terwijl *poene* ‚vlieg‘ betekent. Vliegen eten lijken; de Berg-

papoea is daarom bevreesd voor die insecten. Men vergelijk hierbij ook de *oematai*-formules die DE BRUIJN geeft (71, p. 39). De steeds terugkerende aanhef in zijn formules van *kora jamo*, letterlijk vertaald „hé vrouw”, wijst volgens hem op de grote rol, die de vrouwelijke geesten in het veroorzaken van ziekten spelen. Ik moge hierbij opmerken, dat inderdaad bepaalde vrouwelijke geesten (E. *mèno*) zeer in het bijzonder de mens belagen. Dit zijn echter behekste oude vrouwen, in het Indonesisch heidendom overbekend, o.a. onder de naam *soeangi*. Daarover zo aanstonds meer.

De *èramo* of *kamoe mè* worden ook gehuurd en betaald om iemand door toverij te doden. Zowel bij de Moni- als de Ekari-stam bestaat het gebruik, dat de bezweerder zand uit de voetsporen (M. *doena*, E. *dèno*) van de belaagde persoon neemt, daar enige toverformules over uitspreekt en vervolgens het zand onder de uitroep „M. *hilaj*, E. *bogai* = sterf”, in het water van een rivier strooit. Ook dit soort bezweren is algemeen Indonesisch. Op Sumatra's westkust bijvoorbeeld bewerkt de doekoen het zand uit de voetsporen van een meisje, waar men verliefd op is, volgens zijn *ilmoe*; dit heeft dezelfde waarde als het betoveren van een haarlok of kleren. Ook deze magische praktijk houdt verband met de participatie-gedachte. Het voetspoor is iets van het vijandige individu, dat men op deze wijze meent te kunnen treffen.

Is iemand zwaar ziek en heeft men reeds tevergeefs de hulp van verschillende *kamoe*'s ingeroepen, dan wordt er een varken geslacht, dat verdeeld wordt onder alle medebewoners van de kampong. Want volgens het volksgeloof is de ziel van die zware zieke reeds geheel door de kwade geest weggenomen en opgesloten in zijn nettasje om haar geheel te vernietigen. Slacht men nu een varken, dan hoopt men daardoor de geest (*taoe*, *ènija*) of de heks (*zanej*, *mèno*) zachter te stemmen, waardoor de zieke in het leven zou kunnen blijven. Blijft hij niet in het leven, dan heeft de kwade geest de ziel blijkbaar al gedood, voordat men het varken geslacht heeft. Het slachten van het varken betekent tevens het betonen van liefde en eerbied voor de zieke.

Verschillende vormen van bezweringen in geval van ziekten, enz.

Ook zonder hulp van een deskundige geestenbezweerder brengt men verschillende praktijken in toepassing om de ziekte-veroorzakende

geesten uit te drijven en verre te houden. Steeds worden daarbij nu eens op dreigende toon korte *mbailija*- of *oematai*-formules uitgesproken, dan weer op zangerige toon allerlei woorden gepreveld. Bij de Dèm-stam zag ik Igoen een koortslijder bewerken met een tak met geurige bladeren van een heester (*D. daboe*), dezelfde plant die ook de Ekari-sche *kamoe mè* gebruikte (*E. daroe*). Met de tak zwaaide hij voortdurend rondom en over de zieke, die op de vloer van het mannenhuis lag uitgestrekt; hij sprak daarbij de woorden: „*Nijèsi daboe ganiawè, iloe iloe eberakò jambo àmbobènjo* = zwaai de bladeren van de *daboe*-struik, jaag de geesten weg, verdwijn, keer niet terug”. *Daboe*-bladeren draagt men ook gestoken tussen de armbanden ter bescherming tegen ziekte-veroorzakende geesten. Bij de Dèm droegen de vrouwen daartoe halssnoeren van kalmoeswortel.

Bij de Moni in Masiga woonde ik bij dat de zieke bestreken en gemasseerd werd met de geneeskrachtige bladeren van de *migoe*-boom, die voor dit doel in de buurt van de huizen wordt aangeplant. Ook werden daarvoor de rode en geelgroene bladeren van een halfheester gebruikt, bij de Dèm *njaloe*, bij de Moni en Ekari *saroe* of *saloe* geheten. Deze heesters ziet men overal in het hooggebergte aangeplant rondom de huizen en langs de omheiningen der tuinen. Ook in de Meervlakte en in het Van Rees-gebergte zag ik deze plant. Het is de overal in de Indische Archipel bekende *andoeng* (Bal., Mal.), *endong* (Jav.) of *bandjoewang* (Soend.). DE CLERCQ geeft hiervoor de wetenschappelijke naam *Cordylina* sp. Nat. fam. der Liliaceae en zegt ervan: „Worden wel op graven geplant en op Sumatra en in de Minahassa als levende omheining tot grensteeken. De bladen dienen als geneesmiddel en worden ter afwering van onheilen op vaste tijden met andere bladen in het badwater van zieke kinderen gedaan of op andere wijze als voorbehoedmiddel gebezigd. Vooral bij de minder beschaafde volksstammen van den Archipel spelen die bladen een groote rol. Alom ziet men ze bij deze als versiering aangebracht, naar het heet als een soort schild tot afwering van booze geesten; het zwaaien met een bundel bladen door hen die als leiders optreden, schijnt met gelijke bedoeling te geschieden. Ook z.g. heilige plaatsen omringt men met deze bladen als een teeken, dat die niet mogen betreden worden” (169, p. 210).

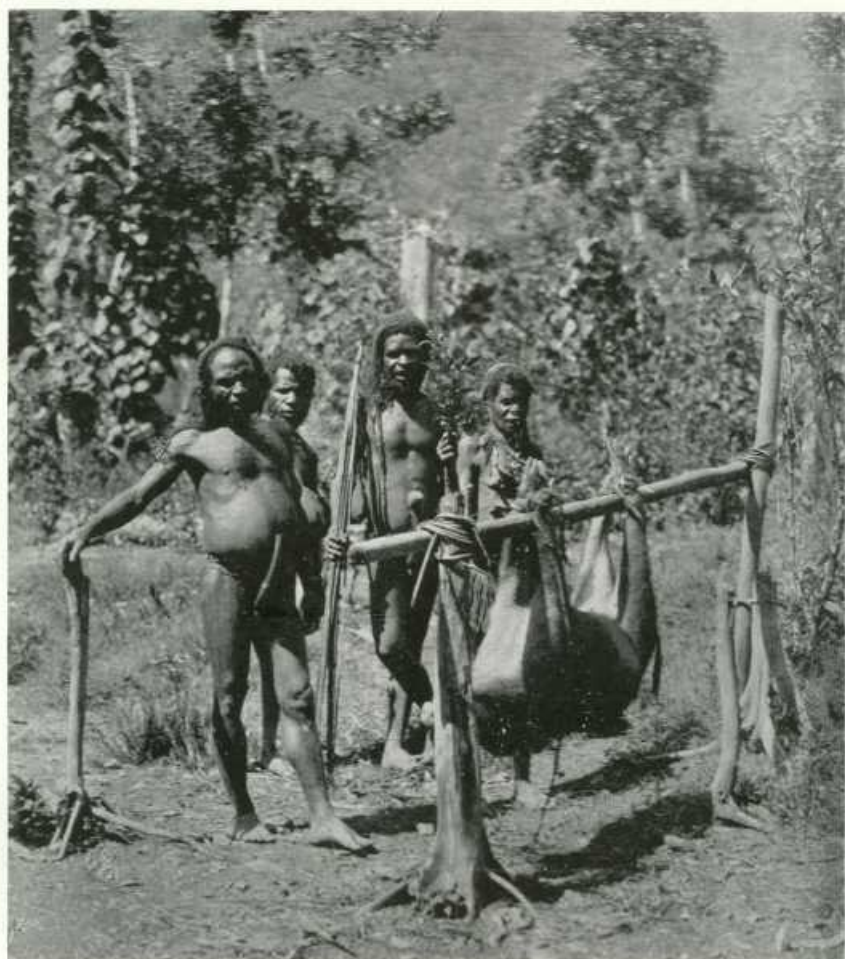
Het is merkwaardig, dat deze heester en zijn bladeren, zowel bij de Bergpapoea's als de Meervlakte- en Mamberamo-papoea's voor juist

Afb. 78 en 79. Afweertekenen in de tuinen, tevens verbodstekenen. Zie p. 621 en 633

Afb. 80. Offerplaats in het bos voor de zielen der voorouders, met offerstokken. Zie p. 641

Afb. 81. Offerdier, waarbij oude vrouw met bladertak de geesten verdrijft.
Zie p. 619

Afb. 82. Tafeltje met resten van maaltijden als offer aan de zielen der voorouders. Zie p. 641

dezelfde doeleinden worden aangewend: als geneeskrachtige bladeren bij ziekten en tegelijk als afweermiddel van boze geesten, als grensteken, bij *pemali*-tekens, doch vooral als grafplant, dus opgehangen aan de lijkenstellages, en als versiering in de armbanden en achter in de gordel gestoken ¹⁾).

Bemerkt men dat de zieke bijna beter is, dan wordt tijdig een varken geslacht bij wijze van offer aan de boze geest en als dank voor diens welwillendheid om de ziel van de herstellende weer in het lichaam te doen terugkeren. Wanneer echter binnen een paar dagen de man weer ziek wordt, dan maakt men een houten staketsel in de buurt van het huis van de zieke, waaraan vervolgens een varken wordt bevestigd. Eveneens worden in die pagger takken en bladeren van de *migoe*-boom gestoken. De zieke gaat dan voor de pagger zitten. Enige mannelijke familieleden houden *migoe*-bladeren in de hand. Achtereenvolgens brengen ze deze in aanraking met het lichaam van de zieke en met het lichaam van het vastgebonden varken en slaan daarna onder het aanroepen van de geesten met „(M.) *awògò lokaäoe mbili taoe*” met die bladeren tegen de pagger. De ceremoniële aanraking van de zieke en het varken, het slaan tegen de pagger onder het aanheffen der sacramentele woorden, wordt enige malen herhaald. Blijkbaar zit hierbij de gedachte voor, dat de ziekte op het varken wordt overgebracht, welk dier dus als medium dienst doet. Middelerwijl vermommen twee of drie jongens zich door zwartverven in de gedaante van spoken, rennen naar de pagger toe en geven die een trap. Vervolgens gaan zij in de richting van het huis in de kampong, alwaar men denkt, dat de zieke door de kwade geest gegrepen is en geven ook dat huis een trap tegen de omwandeling. Daarna wordt het varken nabij de pagger geslacht. De zieke en zijn vrouwelijke huisgenoten worden vervolgens met varkensbloed besprenkeld. De pagger blijft nog lange tijd staan om de kwade geesten verre te houden.

Behalve het oprichten van een staketsel als middel om de kwade geesten uit het lichaam van een zieke te verdrijven, kent men ook nog het aanleggen van een miniatuur-tuintje, ingeval iemand bij het aan-

¹⁾ Omtrent het magische gebruik van planten, vooral bladeren, en stenen in Melanesië, met inbegrip van Nieuw-Guinea, zij nog verwezen naar het artikel van Dr. ALFONS RIESENFELD: 'Fruchtbaarheidsriten in Melanesien' (Int. Archiv f. E., Band XXXVII, p. 1-30).

leggen van een tuin ziek wordt. In dat tuintje worden nu gewassen geplant als daar zijn: pisang, keladi (tales) en een soort djagoeng, die men in het Monisch *odè* noemt. De zieke, omringd door mannelijke en vrouwelijke familieleden, gaat nu voor het tuintje zitten, de familieleden zelf zeggen geen woord. Een geestenbezweerder of anders een oude man onder de familieleden, die aangewezen wordt om de kwade geest uit het lichaam van de zieke te verdrijven, neemt een klein pisang-spruitje ter hand, wrijft daarmee het lichaam van de zieke en vervolgens de lichamen zijner aanwezige familieleden. Dat alles onder het uitspreken van de namen en aanroepen van de zielen der overleden voorouders van de zieke. Daarna doet de oude man enige passen in het rond en plant het pisanglootje in het miniatuur-tuintje. Hetzelfde gebeurt nu met de keladi en de *odè*. Na het planten dezer gewassen brengt de oude man een geluid uit, dat veel weg heeft van het kraaien van een haan. Ten slotte wordt een varken geslacht, dat tevoren daartoe reeds bestemd was. Het varken wordt in stukken gesneden, waarna het vlees en spek op verhitte stenen geroosterd wordt om onder alle aanwezigen te worden uitgedeeld.

Behalve bij ziekten, epidemieën, ongelukken, natuurrampen, bij de bouw van een nieuwe woning, bij het ondernemen van grote reizen en ook tijdens en na afloop daarvan, verricht de Bergpapoea nog zijn *mbailija* of *oematai*, teneinde de zegen der hogere machten af te smeken voor een goede oogst en voor de teelt der zo waardevolle varkens. DE BRUIJN zegt hieromtrent: „Bij te grooten regenval of groote droogte, waardoor de oogst in gevaar komt, roept men de hulp in van Timoe-mina. Bij oematai gedurende groote droogte hoort men herhaaldeijk de woorden „edi nawajo meo” (E.), in het Monisch „mina zangga kamei” (= vrouw, breng ons regen) terugkomen. Met het gezicht Noordoostwaarts gekeerd, houdt men in de gesloten rechterhand wat asch, dat aan het einde van de prevelformules met een breed gebaar wordt uitgestrooid”.

Onder de vele vormen, waaronder het *oematai* verricht wordt, noemt DE BRUIJN nog het ‚bezweren’ zonder woorden of formules (E. *mana beo kamoe*; M. *hole tawa bai*), dat in geval van ziekte plaats heeft. Men zuigt eenvoudig uit het zieke lichaamsdeel de giftige stoffen en de voorwerpen als scherpe botjes en pijlpunten of een insect, die volgens den tovenaar de ziekte hebben veroorzaakt. Bij de Dèm-stam nam ik

waar, dat men over zieke lichaamsdelen en wonden blaast (*D. toaloe*). Dit gebruik is zeer algemeen bij alle stammen en wordt door alle onderzoekers vermeld. Zeer waarschijnlijk ligt hieraan ten grondslag het geloof aan de bevruchtende kracht van de adem, die vereenzelvigd wordt met de ziel.

Pastoor TILLEMANS deed mij een verhaal over Aoeki, den bekenden tònòwi van de Simori-stam in het Charles-Louis-gebergte, die afgesproken had hem op een reis te vergezellen. Zijn zoon was echter vrij ernstig ziek. Voor het vertrek werd er dus eerst een varken geslacht en de nodige *oematai* verricht ter genezing van den zieke. Tijdens de tocht zonderde Aoeki zich echter 's avonds in de bivaks geregeld af en prevelde hij enige tijd zijn formules. Deze handelwijze is zeker te beschouwen als een bezwering op grote afstand van de geesten, die den zieken zoon belaagden, maar vertoont tevens alle wezenlijke trekken van een gebed.

In het boek 'Jungle Pimpernel' worden naar gegevens van DE BRUIJN enige vormen van *mbailija* beschreven, die bijzonder belangwekkend zijn (82, p. 178-180). In het dorp Bilorai in de Doraboe-vallei spookte de geest Zègè rond en twee dagen lang was iedereen verplicht in de huizen te blijven. Indien een persoon in die tijd braakte, was dit een teken, dat hij door genoemde geest bezeten was en hem wachtte de dood, dan wel het afsnijden van de oren.

Een ander geval van *mbailija* betrof de ziekte van een hoofdenzoon in dat dorp. In bijzonderheden verhaalt DE BRUIJN de handelingen, die de geestenbezweerder verricht, waarbij de hiervoren genoemde *pemali*-draad, de *mbai hòlò*, een zeer gewichtige rol speelt naast het bloed van het offerdier, het varken. In DE BRUIJN's beschrijving valt mij vooral op, hoe de *mbailija*-man — nadat hij op de nok van het huis, onder de antenne van lianen gezeten, met bladertakken in de hand de boze geest heeft toegesproken en verdreven — binnenshuis eerst de lange lijn van lianen in een cirkel om de zieke en zijn vrienden en familieleden legt, vervolgens een lus in het einde van de draad maakt, waarin de zieke en zijn bezoekers hun hand plaatsen, terwijl de draad ook om de hals van het offerdier wordt bevestigd. Daarna moet een ieder nog een knoop in de draad leggen en ten slotte krijgt de patiënt nog een stuk van de draad als lus om zijn nek, die hij zolang moet dragen, totdat hij genezen is. Deze mededelingen van DE BRUIJN verklaren voor mij een

ceremonie bij de Dèm die in het dorp Damoenaroe kort voor onze komst had plaats gevonden en die ik dus niet met eigen ogen heb kunnen aanschouwen. Een lange rotandraad (D. *oerokè*) was om het huis van een zieken man gespannen, de magische cirkel, die wij telkens bij de Bergpapoea's zien toegepast. De patiënt droeg een grote ring van rotandraad om zijn hals. Ook de resten van een offermaaltijd waren nog aanwezig. Blijkbaar had hier dus ook een geestenbezweerder zijn werk verricht in de hierboven beschreven trant.

Waar het intussen op aankomt, is de ethnologische betekenis van het hierboven omschreven *mbailija*-ritueel. Het besprenkelen van de zieke met het magische, levensbrengende bloed van het offerdier is duidelijk. Wat echter te denken van de toverpraktijken van het leggen van cirkels, lussen en knopen met en in de *mbai hòlò*? Wel, zij passen volkomen in de theorie, door KRUYT zo helder uiteengezet in zijn studie over „Het leggen van een knoop in Indonesië”. Met talrijke voorbeelden wordt hier aangetoond hoe de primitieve mens geluk en ongeluk, ziekte, de levensgeest en allerlei krachten in knopen meent te kunnen vastleggen. Het magisch gebruik van strikken en bindsels bedoelt iets te vangen en vast te houden (200, p. 147 en 148). De Papoease geestenbezweerder tracht met de *mbai hòlò* de zieke en in elk geval zijn verwanten mitsgaders het gehele huis te vrijwaren tegen het dreigende onheil. Met ringen, lussen en knopen vangt hij en legt hij de geest, die de ziekte veroorzaakt, vast.

„*Iloe nènawè*”, zei Igoen, „de ziektegeest ‚eet’ de zieke op, verwoest zijn levensorganen”. De „doodsmet”, zoals KRUYT het uitdrukt, moet in het lichaam worden opgesloten, mag anderen niet aantasten. Vandaar de *mbai hòlò*-ring om de nek van de patiënt, die door het besprenkelen en inwrijven met het magische varkensbloed nieuwe levenskracht krijgt toegediend.

Heksen geloof

Bijzonder gevreesd zijn bij de Bergpapoea's de personen, meest oude vrouwen, die door boze geesten bezeten zijn, en wier ziel het lichaam verlaat om rond te zwerven en kwaad te doen; het bekende geloof dus aan heksen, die in het Oosten van de Archipel onder de naam *soeangi* bekend staan. Bij de Moni heten zij *zaneij*, bij de Ekari *mèno* en bij de Simori *kerò*. Vooral bij deze laatste stam schijnt het heksen geloof, naar

men mij mededeelde, zeer sterk te zijn. De *soeangi* stelen de schaduw der mensen, die identiek is met de ziel, en binden die in haar nettasje. Ze eten dan die gevangen ziel op, totdat de mens aan wie ze toebehoort langzaam doodgaat. Komt men een *mèno* tegen, dan is het zaak hard weg te lopen. Is men gezien, dan heeft men kans, dat men opgegeten wordt. Als men op die vrouwen schiet, moet men dat ongemerkt doen, daar de pijl anders langs haar heen gaat. Het beste is de heks van achteren te besluipen, met een knuppel neer te slaan en in een diep gat te trappen. Ik kreeg uit de mededelingen van mijn Papoease zegslieden de indruk, dat vooral bij de Simori het aantal *soeangi*-moorden vrij groot is.

Verbodsbepalingen

Het ligt voor de hand, dat ook bij onze animistische Bergpapoea's het aantal verbodsbepalingen, die in direct verband staan met hun geloof aan geesten en demonen, dan wel berusten op overlevering van de voorouders, groot is. Het aantal *pemali*-tekenen dat men in het terrein tegenkomt en waarover hiervoren reeds iets gezegd is, wijst daar onder anderen op. Overal ziet men staken waaraan bundeltjes gras gebonden zijn, vooral op de toegangspaden naar de tuinen, die gelijk te stellen zijn met onze bordjes 'Verboden toegang'. Ook op de grenzen van stamgebieden en landschappen ziet men tekens, die het een of ander verbod inhouden. Op het zadel van de Maratara-berg, de waterscheiding tussen de Weaboe, zijrivier der Araboe, en de Izaboe, zijrivier van de Kernaboe, trof ik een een paar meters hoge stellage aan, die was opgericht door de mensen uit Izandora en waarvoor men mij de naam opgaf van *M. doewij*, *E. oema*. Aan de stellage waren pakken met bezweringskruiden en halssieraden in de vorm van snoeren grijze coix-zaden opgehangen, terwijl er ook enkele ruw nagmaakte stenen bijlen met steel aan waren bevestigd. Naast afweerteken tegen de woudgeesten, de *mbili taoe*, was het waarschijnlijk een verbodsteken, een grensafsluiting van het jachtgebied tussen de Moni enerzijds en de Ekari anderzijds (afb. 84-85).

Ter voorkoming van ongelukken zal een Bergpapoea gewoonlijk niet onder een grote boom door kruipen, die over het pad ligt, alvorens eerst een stukje hout er over heen te hebben gegooid.

Bij de Dèm-stam was het verboden (*D. àbo*) een varken dood te

knuppelen, zoals bij de Moni en Ekari gebruikelijk is; het doden van een varken diende te geschieden met pijl en boog.

Bij geen enkele stam gelukte het mij de naam van een persoon van hemzelf te weten te komen. De ondervraagde werd in dat geval zeer verlegen en durfde zijn naam niet uitspreken. Van de omstanders moest men die steeds vernemen. Ook LAM deed bij de Papoea's in de Swartvallei dezelfde ervaring op (zie voorts p. 725).

Verbodsbepalingen, die het huiselijk leven raken, zullen er ongetwijfeld zijn, maar het geluk heeft mij in dezen niet gediend. Slechts is het DE BRUIJN en ook mij opgevallen, dat er een voorschrift in opkomst is om naar traditie het varkensvlees met het bamboemes te blijven snijden. Ook de bataten blijft men afschrappen met het stenen mes. Ik heb zien afkeuren, dat men zulks met een ijzeren deed.

Eerder werd reeds gesproken over een eigenaardig verbod, dat alleen voor de *joewò* geldt (zie pag. 597). Volgens DE BRUIJN is het n.l. verboden om tijdens de varkensfeesten op het feestterrein batatenschillen neer te gooien; men gelooft dat de mensen, die er op zouden trappen, ziek zullen worden. Dan moet er weer *oematai* plaats hebben en een varken geslacht worden. In de varkenshuizen op het feestterrein, waar men het vlees toebereidt en de aardvruchten in het vuur roostert, geldt het verbod niet.

Overigens wordt iedere explorateur getroffen door een zekere zin voor orde en zindelijkheid in de nederzettingen. Allerlei afval wordt zo spoedig mogelijk opgeruimd, maar vooral van excrementen bemerkt men geen spoor. Nergens vangt men de lucht van faeces en urine op. FRIEDERICI (99, p. 149) heeft op ditzelfde verschijnsel gewezen voor alle streken in Melanesië. Hij gelooft dat zulks „eine Folge der Auffassung ist, durch solche Reste dem Feinde ein furchtbares, nie fehlendes Zaubermittel in die Hand zu liefern”.

Ook gedurende de rouwtijd gelden enige verbodsbepalingen, waarvoor ik moge verwijzen naar hoofdstuk XXIV.

In aansluiting op een mededeling van VAN DER GOOT over een gebruik bij de Simori, namelijk dat het bij die bevolking verboden is rondom een huis, kampong of persoon te lopen, zulks ter vermijding van het vormen van een magische cirkel door de bedrijver rondom zijn slachtoffer, vermeldt CATOR (50, p. 18) dat hem dit ook is opgevallen bij de Ekari. Ook daar liepen, zo ongemerkt mogelijk, één voor één alle

aanwezige Papoea's éénmaal in een kring rondom zijn gezelschap heen, terwijl zij er angstvallig voor waakten dat niet één persoon uit het gezelschap van CATOR in een gesloten cirkel om hen of om hun huizen heenliep. BIJLMER (48, p. 181) meldt hoe in het Mapia-dal het omlopen van een huis verhinderd wordt door een barricade van takken of een paar gespannen touwtjes. In het Kema-dal zag ik ook enige malen dergelijke versperringen, die door ons dan ook zorgvuldig werden gemeden. Door het trekken van een magische cirkel om een bepaalde persoon of een voorwerp, tracht de primitief macht op het object uit te oefenen, terwijl hij omgekeerd pogingen van anderen in die richting tracht te verhinderen.

Het verbod om vlees van bepaalde dieren te nuttigen bestaat bij verschillende stammen. Bij de Dèm en de Ndani is het verboden om een grote zwartbruine kangoeroe-soort (*D. dinggi sò*), die in de bossen van het Nggoeloemboeloe-gebergte veel voorkomt, te jagen en deze beesten te doden; het vlees ervan is verboden spijs. Voor de Moni en Oehoendoeni is het verboden om de kreeften uit de meren te eten, die integendeel voor de Ekari een belangrijk en geliefkoosd voedsel zijn. De Moni hebben er afschuw van. Hondenvlees wordt door geen enkele stam gegeten. Bij de Ekari behorende tot de clans Mote, Derej, Aràpà, Tagimai, Keja en Edowai is het verboden (*E. wijè*) om kangoeroe's (*E. werojè*) te eten. Wejakèbò, de tònòwi van Djaba, deelde mij mede, dat hij in dat geval zere ogen zou krijgen. Een verbod van het eten van slangen (*E. reijdi, eroewai, toba*) bestaat, naar ik kon nagaan, vrijwel algemeen, behalve bij de Dèm.

Koppensnellen en kannibalisme

Ten aanzien van deze beide onderwerpen kan ik kort zijn. Het enige gegeven, dat ik bij de door mij bezochte stammen kreeg met betrekking tot het koppensnellen, was bij de Dèm-stam. In een strijd tegen de Moni-stam, en wel de bewoners van de landstreek Agindora, die beslist werd in het voordeel van de Ngò Dèm, sneuvelden 5 mannen van de tegenpartij. Nadat met het bamboemesje het vlees was doorgesneden werden, naar mij verhaald werd, de hoofden met een stenen bijl afgekapt (*D. janggogòwàk bogwawè kiwijè*). De schoongemaakte schedels met onderkaak heb ik als trofee zien hangen in de *tanè*, het mannenhuis van Damoenaroe.

Kannibalisme schijnt bij de stammen in het westelijk deel van het centrale bergland niet voor te komen. Bij alle vragen, die ik in die richting stelde, kreeg ik beslist ontkennende antwoorden. Men gaf duidelijk zijn verachting te kennen voor een dergelijk gebruik. Het verwondert mij daarom, dat kannibalisme als veelvuldig voorkomend gebruik gemeld wordt door de deelnemers aan de ARCHBOLD-expeditie bij de Bergpapoea's aan de Midden-Balim-rivier ten Oosten van de Wilhelmina-top. Gezien heeft men het daar echter ook niet. De Balim is de bovenloop van de Reiger-rivier. In die streken van de zuidelijke laagvlakte komt kannibalisme bij de Rivier- en Kustpapoea's voor, zodat de Bergpapoea's der Balim wat dit gebruik betreft van daar uit beïnvloed kunnen zijn.

VOORSTELLINGEN OMTRENT ZIEL EN HIERNAMAALS
VOOROUDE-VERERING

Begrip ziel

Bij alle stammen in het westelijk deel van Centraal-Nieuw-Guinea kent men enige woorden, die een animistische of dynamistische voorstelling zijn van ons begrip 'ziel' of 'geest'. Het onderzoek daarnaar bracht vele moeilijkheden met zich mede, daar het uiterst lastig bleek zich een begrip te vormen van de juiste betekenis. Bovendien bleken mijn Papoease zegslieden het onderling meermalen daarover niet eens te zijn. De hier volgende mededelingen moeten dus onder enig voorbehoud worden aanvaard.

De ziel wordt bij alle stammen vereenzelvigd met de adem en het bloed. Zonder de adem en het bloed kan de mens niet leven. Parallelen hiervan vindt men in bijkans elke beschrijving van primitieve volken. De adem is een zeer gewichtige zielekracht; het bloed de levenskracht bij uitnemendheid. Het beblazen van zieke lichaamsdelen, vooral het hoofd, om de uitgeweken ziel weer in het lichaam terug te drijven, is bij de bergstammen een algemeen voorkomend gebruik, dat evenals het bestrijken van voorwerpen en het dopen in bloed veelvuldig wordt toegepast. Bij de dood (*D. boekmè*) verlaat volgens de Dèm de ziel (*D. kwa*) het lichaam door het hoofd. De Dèm bootsen het sterven na door het hoofd achterover te neigen, de beide handen op te heffen naast het hoofd met de palmen naar voren en tegelijkertijd de adem

uit te blazen. De Moni en Ekari doen dat door ongeveer dezelfde gebaren; ook zij neigen het hoofd achterover, bewegen de neusvleugels heen en weer en drukken de duim van de rechterhand tegen het rechter neusgat.

Bij de Moni en Ekari woont de ziel in het gehele lichaam, doch zetelt voor alles in het hoofd en wel in de hersenen (M. *meureu toewi*, E. *dimijoka*, van *meureu* en *dimi* = denken). De Ekari schijnt er zelfs drie zielen op na te houden. Ik vond bij hen althans drie namen corresponderend met drie verbijzonderingen van het begrip 'ziel'. De *imotija* of *imaoetija* (E.) zetelt in het hoofd en is kenbaar aan het schaduwbeeld in de ogen; als bij de dood het oog breekt (E. *pèka djimoe*) en het doodsgerochel (E. *kèdi wèdena*) intreedt, gaat de *imaoetia* uit het hoofd en stijgt naar boven (*wadorè*) naar de hemel, het uitspansel, de *èpa*: „E. *imaoetia wadowinè èpa* = ziel gaat omhoog naar uitspansel”.

De *èpaoetia* is het spiegelbeeld van de mens in het water; bij de dood gaat die ziel langs de rivier naar de zee (E. *maikaida*). Volgens sommige van mijn zegslieden zetelt die ziel in de buik en verlaat het lichaam naar beneden (*miorè*). Als derde vorm van ziel noemde men mij de *aija*, het schaduwbeeld door de zon op de aarde geworpen, dat de mens bij het leven niet verlaat, hem altijd volgt.

Bij de Moni kon ik twee woorden voor ziel vaststellen. De *mèkokoe-zoe* (Kema-dialect) of *mèzoewi* (Koegapa-dialect) zetelt in het hoofd; de *èmoga* is de ziel in de vorm van de schaduw, zowel het spiegelbeeld van de mens in het water en in het oog als de schaduw op de grond.

DE BRUIJN vermeldt omtrent de voorstellingen van ziel en hierna maals slechts, dat de geest of ziel bij de Ekari heet *aija*¹⁾ of *dimijari* en bij de Moni *meureu* of *tonè*. Na de dood trekt de ziel weg naar de *maikaida* (E.) of *poetekoma* (M.), zijnde de naam voor 'zee'. Het valt mij op, dat in de *oematai*-formules, die DE BRUIJN opgeeft, de woorden voorkomen *imotija imojoro* en *epaotiai èpajoro*, welke wijzen op de door mij gevonden woorden voor 'ziel'. Alhoewel de Bergpapoea over het algemeen een tegenzin toont, tenminste in den beginne, om zijn beeld in een spiegel te aanschouwen, is zijn vrees daarvoor niet te vergelijken met die van de Rivier- en Kustpapoea's. De Mamberamopapoea's zijn er zeer beslist bang voor. Zij geloven, dat zij bij het aanschouwen van hun spiegelbeeld na enige tijd moeten sterven.

¹⁾ *Aija* is ook het woord voor echo, schaduw en spiegeling in het water (82, p. 51).

Op mijn vraag: „Wat is dromen? = *baroe mario* (E.)?” kreeg ik ten antwoord, dat de ziel als de mens rustig slaapt (M. *oenoendia*, E. *oenoemi*) in het lichaam blijft, doch tijdens de droom (M. *bamè*, E. *baroemè*) het lichaam verlaat en vrij kan rondzwerven.

Bij onze beschouwingen over de geestenwereld hebben wij gezien hoe boze geesten in velerlei vorm en behekste oude vrouwen de zielen der mensen en in het bijzonder hun schaduw trachten te vangen, in hun nettasje opsluiten en langzaam opeten, totdat de mens aan wie de ziel behoort doodgaat. Het slachten van een varken heeft dan ten doel de boze geest of de *soeangi* gunstig te stemmen, opdat hij de ziel aan de stervende terug geeft. Het vlees wordt nog bij het leven van de zieke gaar gestoomd en gegeten. De geestenbezweerder, die daarbij zijn *oematai* verricht, zit achter de stervende en houdt zijn hoofd in de schoot.

Naast ziekten en ongevallen, als gevolg van bezeten zijn door een boze geest, kent de Bergpapoea echter wel degelijk de natuurlijke dood als gevolg van ‚wit haar‘, dus ouderdom. Het is de Maangod, die de zielen der mensen terugroept. De *imaoetia* stijgt aanstonds na de dood uit het hoofd omhoog en gaat langs het uitspansel over een brug (M. *kia*, E. *kòtò*) naar het zielenland. Ook bij de Dèm vond ik dezelfde voorstelling. Igoen vertelde mij daarbij, dat de *kwa*, de ziel, wordt overgebracht door een vuurvlieg (D. *kwiwinggè*, *kwiwi* = ster, *nggè* = insect).

De *epaoetia* verlaat volgens de voorstellingen van de Ekari eerst 6 dagen na de dood het lichaam. Op de avond van de vijfde dag na het sterven wordt langs een deurstijl van het mannenhuis gewreven, opwaarts van beneden naar boven, als afscheid van de vertrekkende *epaoetia*, die nooit meer zal terugkomen, doch naar de diepe zee gaat. In de vroege ochtend van de zesde dag haast iedereen zich zo spoedig mogelijk op te staan, uit vrees dat wellicht zijn eigen leven ook door de vertrekkende *epaoetia* wordt meegetroond. De deurstijl, die men de avond tevoren van beneden naar boven gewreven heeft, wordt nu in de tegenovergestelde richting gewreven, ten teken dat de *epaoetia* zijn tocht naar de wijde, diepe zee aanvaard heeft.

Gedurende de genoemde zes dagen na een sterfgeval bestaat er bij de Ekari een volstrekt verbod van werken in de eerste twee dagen; de vier overige mag men met werken in de tuinen doorbrengen.

Is iemand gestorven door geweld in de oorlog (M. *mbole*, E. *poro*),

dan wel door een pijlschot, dan schijnt de uittocht van de *imaoetia* en de *epaoetia* een gans andere te zijn. Ik kreeg uit de verhalen de indruk, dat in dat geval beide zielen naar het zielenland gaan.

Voorstelling van het zielenland

De zielen blijven na de dood voortleven; zij kunnen niet meer doodgaan, doch komen nimmer op aarde in menselijke vorm terug. Bij de Dèm wees men als zielenland aan de Ngga Poeloe en Ngga Pilimsit, het sneeuw- en ijscomplex van de Carstensz- en Idenburg-toppen. De Moni van Koegapa geven als zielenland op de hoge bergtoppen in de Noordelijke keten bij de Hegenarai, in het landschap Doegindora, hetgeen het stamland hunner voorouders is.

Voor de Moni in het Kema-dal noemde men mij als zielenland, als hiernamaals, een plaats 'Mboeombàmba' geheten, gelegen ver in het Oosten bij twee grote meren, Mbàgimèkoma en Zoegimèkoma. Ik kreeg de indruk, dat deze streken niet alleen het mythische, doch ook het werkelijke stamland der Moni waren, en dat zij gelegen waren in het nog onbekende brongebied van de Nògòlò, de rechter hoofdtak van de Boven-Rouffaer-rivier, of nog oostelijker.

Ten aanzien van de meren Mbàgimèkoma en Zoegimèkoma, verzekerde Kimoeogoealolè mij, dat hij er meermalen geweest was met zijn oudsten zoon om varkens te kopen. Mboeombàmba zou de grootste kampong zijn in dat gebied. De weg er heen loopt over het zadel tussen Nggoeloemboeloe en Carstensz-massief, welk zadel 'Zateàpa' heet. De marschroute vanuit de Doraboe-vallei is als volgt: 1e dag Hitalipa; 2e. Poegoesiga (overnachten in het bos); 3e. Zateàpa (bosbivak); 4e. Nàgoeloesiga (bosbivak); 5e. Bèroni (veel kampongs); 6e. Igindora (veel bevolking); 7e. Gagaindora; 8e. dag Zoegimindora. Ook de laatste drie dagen gaat men voortdurend door kampongs. De bewoners om de meren dragen baarden en lang haar, dat zij evenals de Ndani omhoog gegooid op het hoofd dragen onder de nettas. Als karakteristiek verschil gaf men echter duidelijk een andere dracht van de peniskoker aan, namelijk naar voren gebogen. De Moni dragen de gekromde koker tegen de buik opgebonden.

Men vaart op de meren in prauwen en vist er zeer druk op kleine en grote kreeften. Aldus de stellige mededelingen van mijn Moni-zegslieden.

Ook de Ekari kennen een zielenland, dat ver in het Oosten gelegen is, geheten 'Tèrèpèkoeda' en 'Toejaipèkoeda', blijkbaar ook een merengebied (*pèkoe* = meer) en waarschijnlijk hetzelfde als Mbàgimè- en Zoegimèkoma (ik herinner er hier even aan, dat DE BRUIJN als opperhoofd van de *ènjja* 'Tèrè' noemt).

Door de verkenningsvluchten tijdens de oorlog verricht schijnt intussen met zekerheid vastgesteld te zijn, dat deze grote meren niet bestaan, doch dat naar DE BRUIJN later vernam de namen Mbàgimèkoma en Zoegimèkoma Moni-aanduidingen zijn voor de grote Balim-rivier, waarop men ook met prauwen vaart, en nog een andere grote rivier in die omgeving.

Het lot der mensen schijnt in het hiernamaals niet gelijk te zijn. De zielen van goede mensen gaan over de goede brug naar het zielenland, die van de slechte, zoals moordenaars, gaan langs een andere brug. Eerstgenoemden gaan met een prauw over het meer naar een groot woud aan de overkant. Daar is het zielenland, de woning van de zielen der mensen (M. *tònè imba*, E. *tènè mèaija*). De zielen krijgen in Mboeembàmba ook een omhulsel, een huisje om in te wonen.

De zielen van slechte mensen huizen diep in het water van het meer. Het is daar *peoe* (E.) = slecht. Waarschijnlijk hebben we hier te doen met een soort voorstelling van een hel.

In het zielenland komen hoofden en gewone mensen op eenzelfde plaats. Ook de in de strijd gevallen en vrouwen, die in het kraambed gestorven zijn, krijgen volgens mijn Papoease zegslieden geen afzonderlijke plaats. Allen gaan na hun dood naar de meren.

Ook dieren, als varkens, honden, koeskoes, vogels, hebben bij de Dèm, Moni en Ekari een ziel. Bij de varkens zit die ziel, die geest, in het bloed: „D. *iloe oewam kàsà mijèt* = geest van het varken zit in het bloed”. Bij de bezweringen van de *kamoe mè* hebben wij gezien, dat telkens van een dode muis een stuk werd afgekapt. Dit gebruik zou verband kunnen houden met het geloof, dat ook bij andere animistische volkeren voorkomt, nl. dat de ziel van de mens zich voordoet in de gedaante van een muis of een rat.

Voorouderverering

De zielen van overleden bloedverwanten en belangrijke personen in

de stam of clan genieten een zekere verering. Tot hen richt men af en toe de *mbailija* of *oematai*; men doet hen dan verzoeken of mededelingen en spreekt hen heel vertrouwelijk aan, als een oudere vriend, met *mepa* (M.) = vriend, zoals DE BRUIJN mededeelt. Hij maakte mede, hoe een Moni-man Somani zijn overleden vader Kamoenimala aldus aanriep.

Tempels of geestenhuisen houdt de Bergpapoea er niet op na, evenmin treft men geesten- of voorouderbeelden aan. Alhoewel de overleden bloedverwanten zeker niet als huisgoden kunnen worden bestempeld en men in de woningen of de mannenhuizen nergens offeraltaren ziet aangebracht, komt men bij de Dèm en de Moni hier en daar in de nederzettingen offertafeltjes tegen, waarop spijsresten worden geworpen voor de geesten der overleden voorouders (afb. 82).

Bij de Dèm maakte ik een offerfeest mede, waar de zielen der voorouders (D. *kai àmà àbàgè*) werden opgeroepen door het blazen op de vuist (D. *toaloe*). De ceremonie had plaats nabij de kampong Damoenaroe in het bos aan de rand van de nederzetting, waar een stukje terrein was opengekapt en ompaggerd. Boven een houtvuur werden varkens geroosterd en bataten, waarna het vlees en de aardvruchten onder de kamponggenoten verdeeld werden. De kaken van de offerdieren werden aan offerstokken opgehangen, die langs de omtrek van het terrein werden geplaatst. Ook pakjes met varens en batatenschillen werden aan die stokken gebonden. Daarna werden de *àmà àbàgè* aangeroepen onder het wuiven met geurige bladeren van een mij onbekende heester om hun zielen te lokken (afb. 80).

De schedels der doden genieten geen bijzondere verering. Als aandelen, herinnering aan de overledenen, worden de schedels wel in holten in de bomen of op staken bijgezet. Dit geschiedt echter niet omdat men veronderstelt, dat de zielen van de overledenen haar woning in de schedels gekozen hebben. Bij de Kustpapoea's te Oeta en omgeving schijnt zulks wel het geval te zijn. Daar worden de schedels veelal in huis bewaard en af en toe in de handen genomen en be-weend (afb. 102-103).

NEGENTIENDE HOOFDSTUK

MAATSCHAPPELIJK LEVEN—CLAN- EN STAMORGANISATIE

Tot de allermoeilijkste opgave voor een ethnograaf, toegevoegd aan een expeditie als de onze, behoort zeker het verkrijgen van enig inzicht in de zo ingewikkelde sociale verhoudingen, in het familie- en verwantschapssysteem van deze primitieven. Een nauwgezette kennis van de samenstelling van de familie en de stam, gegrond op uitgebreide stambomen, is daarvoor een eerste vereiste. Het ligt voor de hand, dat deze kennis slechts kan worden verkregen na een langdurig verblijf in een bepaalde streek. Dit neemt niet weg, dat bepaalde karakteristieke kenmerken van de sociale structuur van primitieve volken met zekerheid konden worden vastgesteld, dan wel het ontbreken van andere kon worden aangetoond. Bij dit onderzoek zijn de gegevens die door verschillende explorateurs in het merengebied en omgeving reeds waren verzameld voor mij van bijzondere waarde geweest.

Het sociale karakter van een Bergpapoea-nederzetting weerspiegelt zich geheel in haar aanleg en bouw. Zoals wij reeds bij de beschrijving van de bouw der huizen en nederzettingen hebben gezien, kent men bij de stammen in het Westen van het centrale bergland geen gesloten dorpsaanleg, waarbij de huizen langs een weg of om een plein staan gerangschikt. De huizen staan in het algemeen verstrooid; nu eens ziet men enkele bij elkaar als een klein gehuchtje met enige samenhang door de pleintjes voor de huizen en de ompaggingen van de tuinen, dan weer staan ze geheel uiteen en afzonderlijk geplaatst op honderden meters afstand van elkaar aan de rand van een nieuwe tuinaanleg. Steeds echter vormt een aantal huizen en tuinen duidelijk één complex met het mannenhuis als middelpunt en de gehele nederzetting draagt dan ook een gemeenschappelijke naam.

Gezin

Zowel bij Dèm, Moni, als Ekari heb ik het leven in verschillende nederzettingen lang genoeg kunnen gadeslaan om tot de overtuiging te komen, dat ook bij hen het huisgezin de primaire verbinding der mensen is, de oerfel van hun samenleving. Bij de Moni kon ik voor ons begrip 'gezin' de naam *boegi* vaststellen, overeenkomende met het woord voor 'tuin', daar elk gezin zijn eigen tuinen bewerkt. In de meer afgezonderd staande huizen heerst een naar onze opvattingen vrijwel normaal gezinsleven, in dier voege dat de man als regel bij zijn vrouw en kinderen vertoeft en bijna steeds in het huis van zijn vrouw overnacht. Alleen bij bijzondere gelegenheden is hij des nachts in het mannenhuis in het dorp (D. en M. *èmo*, E. *waki*) te vinden, waaronder dan dient te worden verstaan de kern der nederzetting. Ook in het dorp zelf, waar gehele families, voorzover de leden niet naar elders zijn verhuisd, tezamen wonen, valt het gezin, bestaande uit vader, moeder en ongehuwde kinderen, toch dadelijk in het oog als kleinste biologische en sociologische eenheid. Overdag ziet men de mannen zich geregeld ophouden in of nabij de vrouwenhuizen (D. *djina kò*, M. *mina i*, E. *dzjagamò owà*). Gezamenlijk trekken zij met hun vrouwen en kinderen naar de tuinen om deze te bewerken. Des namiddags verzamelt zich in de kleine nederzettingen de gehele gemeenschap om de smoorkuilen voor het gebruiken van de hoofdmaaltijd. Des avonds en des nachts gaan de geslachten echter uiteen; de mannen en jongelingen begeven zich naar het mannenhuis, de vrouwen en ongehuwde meisjes trekken zich terug in de vrouwenhuizen. Bij de Ekari zijn het mannenverblijf (*emà*) en de kamertjes der vrouwen (*gebò*) als regel onder één dak.

Het gescheiden slapen is voor de getrouwde mannen maar zeer betrekkelijk. Vaak kan men hen 's nachts aantreffen in de vrouwenhuizen. Igoen vond ik des avonds laat, wanneer ik een onderzoek instelde naar zijn verblijf, meestal heel gezellig slapende naast zijn vrouw Tògwinjo onder één pandanusmatje. Alleen wanneer er bezoek in het dorp was, kon men de mannen in het mannenhuis vinden, geschaard om het haardvuur en tot diep in de nacht in geanimeerd gesprek met elkaar.

Het vrouwenhuis lijkt mij in wezen bij de Bergpapoea's de oude familiewoning, het verblijf van het in oorsprong monogame gezin. Houdt een man er meer vrouwen op na, dan zorgt hij uit praktische overwegingen, dat elke vrouw haar eigen woning heeft en tuinen om

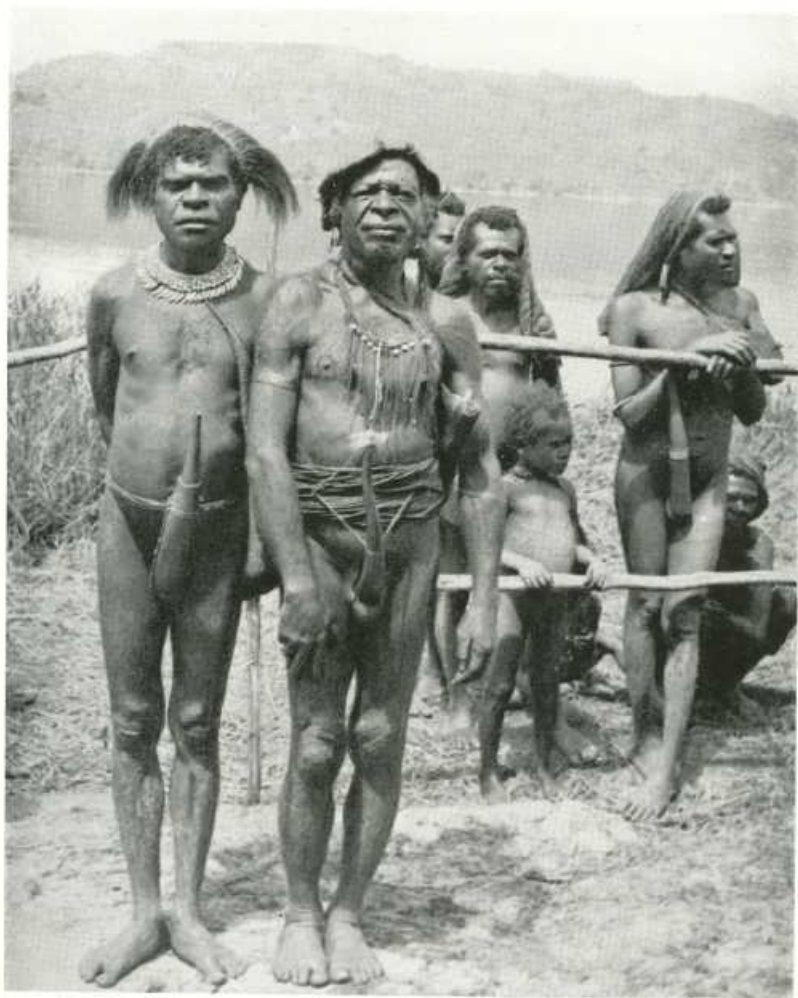
te bewerken, opdat zij zich daarin zelfstandig en vrouw des huizes kan voelen. Zo had de sònòwi van Masiga, Kimoegoealolè, zijn acht vrouwen in verschillende huizen in genoemde nederzetting en daaromheen verspreid, doch binnen het complex waar hij heer en meester was. Dan eens sliep hij 's nachts bij de ene vrouw, dan weer bij de andere, maar zijn hoofdzetel was het mannenhuis in de familienederzetting Masiga.

M a n n e n h u i s

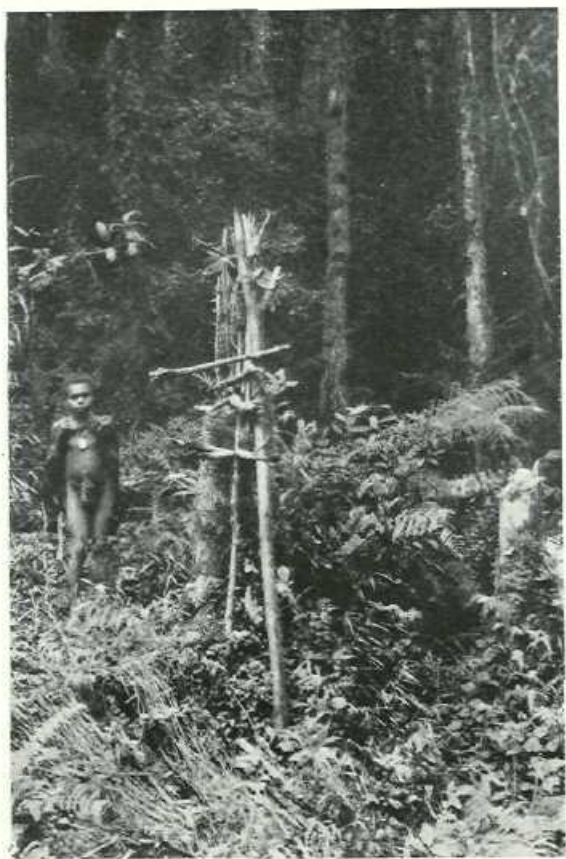
De betekenis van het mannenhuis (D. *tanè*, M. *doeni i*, E. *èma owa*), welks constructie reeds in hoofdstuk VII is beschreven, leek mij in hoofdzaak te zijn die van vergaderplaats van de familie of familiegroep, tevens verblijf van de jongelingen en van gasten en vreemdelingen. Voor het familiehoofd is het de plaats waar de mannen 's avonds bijeenkomen om de familiebelangen te bespreken. Op het pleintje voor het huis komen allen, ook vrouwen en kinderen, tezamen voor de gemeenschappelijke namiddagmaaltijd en worden de dagelijkse werkzaamheden geregeld. Het mannenhuis is tevens het hoofdenhuis. Daar resideert de sònòwi, meestal polygamist, en ontvangt hij de notabelen uit andere nederzettingen voor het afdoen van aangelegenheden de clan betreffende en het afsluiten van handelsovereenkomsten. Bij feestelijke gelegenheden is het mannenhuis het middelpunt in de nederzetting; de dansplaats is als regel het pleintje voor dit huis.

Voor jonge vrouwen is de toegang tot het mannenhuis als regel verboden. Toch zag ik zowel bij Dèm als Moni enige malen ook de vrouwen uitgenodigd om daarin met de mannen gezangen uit te voeren. Alleen de oude moeder van Igoen in de kampong Tombe en die van Kimoegoealolè in Masiga hadden vrije toegang. Zij traden zelfs als bewaakster op. Elke morgen bracht de lievelingsvrouw van Kimoegoealolè, wanneer hij in het mannenhuis sliep, hem daar zijn ontbijt bestaande uit een aantal gepofte aardvruchten.

Het mannenhuis heeft dus voor de in de nederzetting woonachtige familie van naaste bloedverwanten: ouders, broers en zusters, een sterke sociale betekenis. De aanzienlijkste onder hen zwaait er als pater familias de scepter en wordt als zodanig door een ieder gerespecteerd en geacht. Alle profane zaken de familie betreffende worden daar door de daartoe bevoegde personen afgehandeld. In hoeverre aan het mannenhuis bij de stammen in het westelijk deel van het centrale bergland

Afb. 83. In het midden oude man met pruik (vgl. dl. I, p. 125) en touwgordel (idem, p. 176), geestenbezweerder (E. *èramo mè* of *kamoe mè*) van de Ekari-stam (Tigi-meer). Zie p. 623. Borstsieraad van gedraaide touwtjes met kralen (vgl. dl. I, p. 175). Links jongeman met hals-sieraad van nassaschelpjes: kraag met rand van tanden (idem, p. 170)

Afb. 84. Pēmali-teken op het zadel van de Maratara-berg, van opzij gezien.
Zie p. 653 en 651

Afb. 85. Idem, van voren gezien

sacrale betekenis moet worden toegekend, is mij niet gelukt vast te stellen. Van mannenbonden of geheime genootschappen met initiatieriten heb ik niets kunnen ontdekken. Slechts de versiering van de deuroposten naast de ingang met verdorde bladertakken en sierstruiken, zoals ik die aantrof bij het mannenhuis in Tombe en in Masiga, benevens hier en daar de guirlandes van kaken van geslachte offerdieren, zouden kunnen wijzen op religieuze handelingen, die zich in of nabij het mannenhuis afspelen (afb. 67-68).

Zoals wij bij de beschrijving van de constructie van het mannenhuis hebben gezien, is de inrichting van dit gemeenschapshuis bij de door ons bezochte stammen nog zeer eenvoudig. Het is enigszins solider geconstrueerd dan de vrouwenhuizen en valt door zijn grootte en vorm wel dadelijk in het oog, maar van een indrukwekkend gebouw met bijzondere versieringen is geen sprake. Bij de meer oostelijk wonende stammen treedt het mannenhuis, wanneer men in de verslagen der ARCHBOLD-expeditie de beschrijving leest van de kampong- en huizenbouw in de grote Balim-vallei, door zijn vorm en plaats reeds veel meer op de voorgrond. De omheinde Papoea-dorpen vertonen daar menigmaal een brede dorpsstraat of een plein aan het einde waarvan het grote ronde huis van het 'dorpshoofd' staat met de langwerpige vrouwenhuizen langs de randen (60, p. 411). Tegen een afzonderlijke plank met ronde gaten, opgesteld voor de achterwand recht tegenover de deuropening, hangen varkensschedels, terwijl achter de plank de as der doden in gedroogde en uitgeholde kalebassen wordt bewaard, benevens bundels pijlen en bogen. Dit alles wijst op het sacrale mannenhuis in opkomst.

RASSERS (191a, p. 367 e.v.) heeft indertijd een korte, doch uitmuntende karakteristiek gegeven van het sacrale mannenhuis en de functie, die het in de primitieve maatschappijen vervult. Ook in de Bergpapoea-maatschappij is het een sterk typerend verschijnsel, en in aansluiting bij zijn beschouwingen, dat dit gebouw thuis hoort in een maatschappij, die het stadium van het echte totemisme voorbij is, geloof ik, dat ook in de Bergpapoea-maatschappij het totemisme geheel aan het verlopen is en het sacrale mannenhuis met zijn initiatie-plechtigheden aan het begin van zijn ontwikkeling staat, al hebben wij bij ons vluchtig onderzoek maar weinig aanwijzingen daarvoor verkregen (vgl. ook p. 602).

Dorpsgemeenschap

In het Bergpapoea-dorp is de gemeenschap al naar gelang van de grootte der nederzetting opgebouwd uit één of meer families, verwantengroepen, waarvan de gemeenschappelijke afstamming nog volkomen is na te gaan. Het zijn unilaterale families, die in de mannelijke lijn alle dezelfde afstamming hebben. Zij vormen weer onderdelen van een grotere unilaterale eenheid, in de Moni-taal *toemà* geheten. Elke Bergpapoea weet ogenblikkelijk te zeggen tot welke toema hij behoort en doet dit dikwijls ongevraagd: „M. *Dèndëgaoe èna toema* = Dèndëgaoe is mijn clan”. Deze toema's omvatten grote bevolkingsgroepen, die van vaderszijde een gemeenschappelijke afstamming hebben, doch waarvan de voorvaders niet meer zijn na te speuren. Wel weet men als regel het oorsprongsgebied van de toema aan te wijzen. Huwelijken tussen leden van dezelfde toema zijn streng verboden. Wij hebben hier dus duidelijk te maken met een exogame, unilaterale, traditionele verwantengroep, die in de volkenkundige terminologie met de naam van ‚clan’ wordt aangeduid.

De clan-eenheid is bij de Bergpapoea's zeer hecht. Bij hen geldt het: allen voor één en één voor allen. Nadeel toegebracht aan één der clangenoten door een individu van een andere clan rekent de totale gemeenschap zich aan. Vandaar in geval van moordzaken, huwelijkskwesties, varkensdiefstallen, enz. een trekken op wraaktocht van de gehele benadeelde familiegroep of clan naar de nederzettingen van de tegenpartij.

Alhoewel de clan van huis uit berust op genealogische grondslag, vormt zij ook veelal een territoriale eenheid. Bij de Dèm en Moni kreeg ik de indruk, dat de meeste nederzettingen bewoond worden door leden van éénzelfde clan; dit zijn dus zuivere clangemeenschappen. Men treft echter ook verschillende dorpen aan, waarin twee, soms drie clans tezamen wonen. Elke clan heeft dan in de nederzetting als regel zijn eigen mannenhuis. Zo wonen in Zanepa: Dzjõnggoenaoe, Migoegaoe en Dèndëgaoe tezamen. In de Ekari-nederzettingen vindt men, naar DE BRUIJN mededeelt, meestal 3 of 4 clans verenigd; hoogst zelden één. De bouwgronden, de jachtgebieden en aan de meren ook de visgebieden zijn echter nauwkeurig bepaald en afgebakend volgens natuurlijke grenzen. In de nederzetting bewerkt iedere familiegroep haar eigen tuinencomplex en daarbinnen elk gezin zijn eigen tuin of tuinen.

Daar de grenzen geheel willekeurig zijn ontstaan, krijgt men een grillig verloop. Doordat men in een andere nederzetting tuinen kan kopen, naar men mij bij alle stammen mededeelde, wordt het eigendomsrecht op de gronden nog ingewikkelder.

De uitbreiding van het ledental van de toema heeft vroeger, en ook nog heden ten dage, tengevolge gehad, dat zich delen van de clans afscheidden en de landsgrenzen zich steeds verlegden. Overal ziet men nieuwe ontginningen in het oerwoud van onderdelen, die zich van de hoofdgroep hebben afgesplitst, maar die het verband met de hoofdclan nog zorgvuldig in tact houden. Men ziet zelfs uitzwermingen over grote afstand zowel binnen als buiten het eigen stamgebied. Bij vreemde stammen is het eigendomsrecht op de gronden dan meestal verkregen door landroof na een fel gevoerde strijd.

Een mooi voorbeeld hiervan levert de Dzjõnggoenaë-clan. Het oorsprongsgebied dezer clan is de landstreek Doegindora of Dorandora, de vallei van de Dogaboe of Doraboe (*r* en *g* wisselen), een der bronrivieren van de Delo-rivier, de linker zijtak der Nõgõlõ of Boven-Rouffaer-rivier. Van hieruit zijn in recente tijd kleine groepen uitgezwermd in westelijke richting over het dicht beboste Sëloro-Mëloro-gebergte, dat de waterscheiding vormt tussen het stroomgebied der Delo-rivier en dat der Kema-rivier. De eerste groep heeft zich neergezet in het dal der Bailaboe, een rechter zijriviertje van de Boven-Kemaboe, ontspringende op de Hegenarai, een bergtop in de noordelijke keten. In dit dal woonde reeds de Migani-toema. Een tweede groep heeft zich gronden verworven in Zanepa, gelegen in het Midden-Kema-dal, waar ook de Migoegaoë-toema is gevestigd. Een derde groepje Dzjõnggoenaë is naar een landstreek verhuisd in het Boven-Kema-dal en vandaar over de hoge plateauvormige uitlopers van de Jangkoetapa naar het bovenstroomgebied van de Weaboe, de rivier die bij Enarotali in het Paniai-meer uitmondt. Zij belandden hier in het gebied der Ekari, die zich dit binnendringen niet lieten welgevallen, waarna een strijd op leven en dood ontstond, die eindigde met een overwinning der immigranten.

De Inlandse arts ROUSHDY (een verdienstelijk explorateur, die vóór de komst onzer expeditie in het Wisselmerengebied heeft gewerkt en bij het redden van enige drenkelingen tijdens een prauwvaart op het Paniai-meer als slachtoffer van zijn menslievendheid het leven liet)

heeft het verhaal van de penetratie der Dzjõnggoenaœ in genoemd gebied uit de mond der bevolking opgetekend. Dit belangwekkende verhaal, hetwelk ik met enige kleine variaties tijdens de expeditie ook van den Missie-goeroe LETSOM te Koegapa te horen kreeg, kan men vinden in het Tijdschrift van het Kon. Ned. Aardr. Genootschap (70, p. 56). De door ROUSHDY aangegeven vermoedelijke ligging van het oorsprongsland der Koegapa-Dzjõnggoenaœ bleek na mijn tocht naar de Boven-Rouffaer-rivier juist te zijn.

Drie Dzjõnggoenaœ-generaties hebben thans in Koegapa gewoond. Tien jaren geleden voelden twee dezer mannen met hun familie, de uit de verslagen van VAN ECHOUDE en DE BRUIJN bekende hoofden Soalekigi en Kenabera, zich te Koegapa niet meer veilig en vestigden zich nog meer westelijk onder de Ekari in de Itodah-vlakte. Zo vinden wij dus nu midden in vreemd stamgebied zelfstandige onderdelen van deze clan op een afstand van 100 km hemelsbreed van hun stamland. In hoeverre met de hoofdclan nog relaties worden onderhouden, kon ik niet vaststellen. Wel deelde men mij mede, dat de zielen na de dood terugkeren naar Dorandora, waar het zielenland ligt op de top van de Hegenarai.

Hoofdelingschap

Belangrijk is de vraag in hoeverre er in de nederzettingen van een hoofdelingschap sprake is en of er ook een soort leiderschap bestaat in de clan. Bij welke stam men ook komt en in welke nederzetting, al heel spoedig ontwaart men door hun optreden en het woord voeren bij de onderhandelingen wie de invloedrijke personen zijn en enig gezag weten uit te oefenen. Alhoewel zij niet kenbaar zijn aan enig waardigheidsteken of een bepaalde versiering vallen zij toch meestal op door hun uiterlijk voorkomen. Het zijn altijd oudere personen, meermalen met een krijgshaftig uiterlijk en bij bijzondere gelegenheden getooid met de fraaiste siertassen met varkensslagtanden en andere opschik. Het zijn de notabelen der nederzettingen, de voornaamste familiehoofden, die bij Moni, Ekari en Simori respectievelijk bekend staan onder de namen *sònòwi*, *tònòwi* en *mèlètaga*.

Hoever hun bevoegdheden gaan en hun gezag reikt, zal eerst na voortgezet onderzoek kunnen blijken. DE BRUIJN zegt: „De stammen waarmee we in aanraking kwamen, kennen geen hoofden in den zin

van personen met autoritaire bevoegdheden. Slechts enkele hoofden, die bijzonder welbespraakt zijn, hebben enig overwicht op de anderen (69, p. 66)".

In welbespraaktheid zit het echter niet alleen. De *tònòwi* zijn steeds de rijksten in het dorp. Zij hebben de meeste vrouwen, varkens, tuinen, schelpjes, enz. In het Jaba-complex aan de Jawej-rivier woont de Moteclan. Dit complex is, naar mij bij ondervraging van de bevolking in het bijzijn van den daar wonenden Missie-goeroe bleek, verdeeld in vijf groepen met hoofden, te weten:

Dòkèredoba, hoofd Weakebò Oriaoetoe, hoofd Rogejwodè
 Kòtoewai, „ Torijèpodè Jabadimi, „ Oewamaiwodè.
 Idejdori, hoofd Oewòbi

Weakebò is het voornaamste hoofd, de *tònòwi ibò* = de grote *tònòwi*. De vier anderen volgen de bevelen van Weakebò op. Deze is de rijkste in het gehele complex en de geldschieder. Hij schijnt een soort toean tanah te zijn, beschikker over grond. Gehoord de andere *tònòwi*, de raad der ouden, regelt hij de grondkwesties en doet uitspraak. Toen de Missie terrein nodig had voor het huis en het erf van den goeroe besprak Weakebò alles met de eigenaren, bepaalde en ontving de koopprijs en reikte die onder de belanghebbenden uit. Of hij voor zijn bemoeiingen enige beloning ontving, was niet bekend.

In de Dzjônggoenaoe-nederzetting Koegapa waren tijdens de expeditie nog vier *sònòwi*'s: Ikomaboeci, Kigimoeajakigi, Hòlòbega en Ebambole; in Itodah twee: Soalekigi en Mènggaàmè. Allen zijn familiehoofden en broers volgens de adat. Ikomaboeci, de oudste, was echter de eigenlijke *sònòwi*, het feitelijke hoofd van de Dzjônggoenaoe-clan in het merengebied. DE BRUIJN deelt mede, dat Soalekigi zelf getuigde geen *sònòwi* te zijn in Itodah, doch dat zijn oudste broer Kenabera, die onlangs overleden is, hoofd was. Wel behoort Soalekigi tot de *sònòwi*-familie. In Masiga was Kimoegoealolè alleen heer en meester. Met een brede armzwaai wees zijn zoon Dàbiamè mij eens alle tuinen en erven met woningen aan, rondom Masiga. Dat alles behoorde zijn vader toe.

De *sònòwi* of *tònòwi* zijn ongetwijfeld hoofd van het in de nederzettingen wonende deel der clan, waartoe zij behoren. Of de clan in haar geheel een afzonderlijk clanhoofd heeft, kon ik niet te weten komen. Merkwaardig is nog dat Aoeki, het bekende hoofd der Simori

in het Mâpia-dal, naar ik van Pastoor TILLEMANS vernam, de titel draagt van *màjòrà* en dat in die streek ook de titels van *càpitànà* en *wàkera* (= wakil, plaatsvervanger?) voorkomen. Het contact van de Bergpapoea's in het Charles-Louis-gebergte met de kust moet toch wel zeer sterk zijn, dat dergelijke uit de Portugese tijd stammende titels in het hooggebergte zijn beland.

Volgens VAN EECHOUDE (57, p. 144) is de functie van *tòndwi* erfelijk en gaat ze op den oudsten zoon over. Een absolute bevestiging hiervan kon ik niet krijgen; trouwens DE BRUIJN zegt (82, p. 50), dat de titel toevalt aan den meest belangrijken man in het dorp. Zo is Wejakebo, het hoofd van Djaba, niet de oudste zoon van zijn vader Jemaijawi, die 13 vrouwen en veel kinderen had. Naar men mij mededeelde, is het *tòndwi*-schap echter steeds in handen van één bepaalde familie. De aanzienlijke mannen in zo'n familie zijn echter naijverig op elkaar. Allen streven naar rijkdom en aanzien. De splitsing der Dzjõnggoenaoe in de groepen Koegâpa en Itodah is naar mijn gevoelen een gevolg van de zucht tot zelfstandigheid.

Uit het weinige, dat ons omtrent de maatschappelijke verhoudingen ter ore kwam, valt op grond van het vorenstaande met zekerheid vast te stellen, dat er bij alle stammen een hecht verband bestaat tussen de leden van dezelfde clan en dat binnen de nederzettingen de verschillende clan- of familiehoofden een zeker gezag uitoefenen. Binnen de nederzetting handelen echter weer de leden van éénzelfde clan gezamenlijk bij ontginningen, huizenbouw, feesten, enz. Waarschijnlijk verenigen zich de familiehoofden tot een soort 'raad van ouden', die in aangelegenheden de gehele toema betreffende beslissen.

Stam

De volgende vraag is thans, welk verband er tussen de verschillende clans bestaat; of deze in een grotere sociale eenheid dienen te worden samengevat, die wij met de naam 'stam' aanduiden. WIRZ (32, p. 46) schrijft te dien aanzien: „Die Bevölkerung von Central Neu-Guinea besitzt zur Bezeichnung der Gesamtheit keinerlei Benennung. Es fehlt ihr wie allen Stämmen auf dieser Entwicklungsstufe das Zusammengehörigkeitsgefühl nach Sitte und Sprache und die Abgrenzung nach aussen hin, welche ja erst eigentlich recht den Begriff „Stamm“ ausmachen“. Op een andere plaats (32, p. 2, noot 2) zegt hij: „Stammes-

namen sind bei den Eingeborenen von Neu-Guinea überhaupt etwas Unbekanntes, und wo solche vorhanden sind, handelt es sich meistens um geographischen Benennungen für das bewohnte Gebiet, ein Tal, einen Berg oder eine Insel".

Alhoewel er nog zeer veel vaags is in de betekenis die wij aan het begrip 'stam' bij de Bergpapoea's moeten hechten, zou ik deze uitspraken niet gaarne willen onderschrijven. Er is inderdaad door de korte tijd die de meeste onderzoekers onder hen hebben verkeerd en de uiterst geringe kennis der talen een grote verwarring ontstaan in het toekennen van stamnamen. Het lijdt echter geen twijfel of de Bergpapoea kent een boven de clan uitgaande grotere natuurlijke eenheid, waartoe hij zich door zeden en gewoonten, doch vooral door gemeenschappelijke afstamming en taal, rekent te behoren. Hij heeft voor die eenheid, waarin hij de verschillende verwantengroepen, de toema, denkt samengevoegd, zelfs een afzonderlijke naam, in het Monisch *aoepa*. Aan de *aoepa* of stam kent men ook een vrij nauwkeurig omgrensd territorium toe. Al is het mij slechts in zeer algemene trekken gelukt de grenzen (*M. tika-maja*) van de stamgebieden in het Westen van het centrale bergland vast te stellen, zeker is het dat deze voor de inboorlingen in het terrein in grote lijnen zijn afgebakend door natuurlijke grenzen, lopende langs rivieren of over de kam van bergruggen. Een enkele maal zag ik bij het overschrijden van een grensgebied, o.a. op het zadel van de Maratara aan de Boven-Izaboe, een pemali-toestel (afb. 84 en 85) als zichtbaar grensteken opgericht.

In de gesprekken die men met de Bergpapoea's voert, brengen zij de stamnamen telkenmale duidelijk naar voren. Van een bepaalde organisatie van de stam onder een eigen bestuur is echter niets gebleken. In hoeverre de stam dus een politieke en sociale eenheid is, dient nog nader te worden onderzocht. Bewijzen, dat grote delen van de stam soms voor een gemeenschappelijk doel samenwerken, zou men kunnen zien in de grote varkensfeesten, die periodiek georganiseerd worden, en in het gezamenlijk ten oorlog trekken, zoals ons een geval ter ore kwam bij de Dèm (p. 481).

Voortbouwend op de onderzoekingen van de verschillende explorateurs, die vóór en tijdens de expeditie in het merendistrict hebben gearbeitet, en op de mijne tijdens de expeditie 1926 verricht in het stroom-

gebied van de Boven-Rouffaer-rivier, is het mij gelukt bij de stammen in het westelijk deel van het centrale bergland een aantal betrouwbare gegevens te verzamelen, waaruit een voorlopige stam- en clanindeling is samen te stellen, die als basis kan dienen voor verder onderzoek ¹⁾.

Omtrent de verspreiding en de clanindeling van de *Moni*-stam konden wij de meeste gegevens vergaren, reden waarom wij deze stam het eerst zullen behandelen. In het kort samengevat bewonen de *Moni* voornamelijk de grote lengtedalen binnen het centrale bergland langs de voet van de noordelijke keten over welke kam zij ook naar het Noorden zijn uitgezwermd in de steile, diepe dalen, die in de Meer-vlakte verlopen. Met name aangeduid behoort daartoe in de eerste plaats het grote dal van de *Kemaboe* met zijn talrijke zijdalen die worden gevormd door de uitlopers van de centrale keten enerzijds en van de noordelijke ketens anderzijds. Aan de oostzijde van het dicht beboste *Mëlòrò*-gebergte, dat de waterscheiding vormt tussen de *Kemaboe* en de *Da Delo*, treft men de *Moni* aan in de valleien van de *Doraboe* en de *Waboe*. Tussen de *Hegenarai* en de *Ngga Simbangnggela* (westelijke *Doorman*-top) liggen nog vrij talrijke nederzettingen in de dalen der *Naboeaboe* en *Moeijaboe* (de bronnen van zijrivier A), het dal der *Bigaboe* (de bronrivier van zijrivier B) en de *Aidjaboe* (een zijriviertje der *Nògòlò*). Voegen wij hierbij nog de hiervoren besproken enclaves van de *Dzjônggoenaoc*-clan in het gebied der *Ekari* te *Koegapa* en *Itodah*, dan hebben wij daarmee het woongebied der *Moni* in grote trekken aangegeven.

De eerste aanraking met deze stam werd verkregen tijdens de expeditie 1926. Verschillende groepen mannen en vrouwen uit de landstroken *Dorandora*, *Agindora* en *Bigandora* kwamen ons toen in het explorateursbivak aan de Boven-Rouffaer-rivier in het dorpje *Tombe* een bezoek brengen. *Igoen*, het *Dèm*-hoofd, die hun taal even vlot sprak als de zijne, noemde hen „*Ngò awèmbiak*”. De naam ‚*Moni*’ (de *Ekari* spreken kortweg van ‚*Mo*’) heb ik tijdens de expeditie 1926 nergens vernomen. *Awèmbiak* (samengetrokken tot *awèmbiak* met verspringing van de klemtoon op de tweede lettergreep) leek mij aanvankelijk de algemene betekenis te hebben van ‚bevriende stam’. Ter onderscheiding van twee andere naburige stammen, de *Ngò Ndani* en

¹⁾ Men vergelijkte voor de stamindeling het kaartje op p. 308.

Ngò Dàmà, betitelde men de mensen uit bovengenoemde landstreken, en ook de Ngò Kema, echter steeds als ‚Awèmbiak‘. Daar deze bevolking zich zelf echter zeer beslist aanduidt met de naam ‚Moni‘, dient de naam ‚Awèmbiak‘ te vervallen. DE BRUIJN vernam tijdens zijn tocht naar de Meervlakte in 1944, dat deze laatste naam door de Dèm gegeven wordt aan de Migani, de bewoners van de Doraboe-vallei. Kimoe-goealolè noemde mij de Migani als één van de grootste clans der Moni.

Van de nederzetting Tombe uit heb ik in 1926 een tocht gemaakt naar de Moni in de landstreken Agindora en Bigandora en aldaar met hulp van het Dèm-hoofd Igoen een uitvoerige woordenlijst opgemaakt, die ik op mijn laatste expeditie, waarbij het gehele gebied der Moni in de lengterichting werd doorgetrokken, aanzienlijk heb kunnen aanvullen en verbeteren. Op enkele waarschijnlijk dialectische verschillen na en een aantal woorden, die van naburige stammen zijn overgenomen, is de taal in deze streken volkomen gelijk aan die, welke door de Moni in Dorandora, Kemandora en in het merengebied gesproken wordt.

De Moni-stam wordt dus in de eerste plaats gekenmerkt door eenheid van taal. Wat de afstamming der Moni betreft, kreeg ik een uitvoerig verhaal te horen van Kimoe-goealolè, den sòndwi van Masiga. Volgens hem waren de Moni afkomstig ver uit het Oosten, uit de landstreken Zoegimindora en Bagimindora (of Mbagimindora), een dicht bevolkt merengebied. (Zie ook p. 639). Alhoewel ik bij de Dèm over het bestaan van twee grote meren in het brongebied van de Nògòlò en de Balim niets had vernomen, waren de berichten van genoemd hoofd en zijn volgelingen over dit geheimzinnig merengebied en zijn bewoners, de Zoegimè en Bagimè, benevens de weg er heen over het zadel Zateapa door de landstreken Beaboendora (= Beura), Igaboendora (= Ilop) en Gagaindora, zo stellig, dat ik aan het werkelijk bestaan van twee nieuwe grote meren in het hooggebergte geloof ging hechten. Deze illusie is door de verkenningen in oorlogstijd de bodem ingeslagen. Wel is een klein meer ontdekt, het Gilèm- of Vonk-meer, maar Zoegimindora en Bagimindora (Balimindora) schijnen de Moni-namen te zijn voor de grote valleien der Balim, Tolim en Ilim ten Noorden van de Wilhelmina-top.

De landstreken Igaboendora, Gagaindora, Zoegimindora en Bagimindora zouden volgens Kimoe-goealolè worden bewoond door de Ndani-stam. De Ndani dragen baarden en hebben lang hoofdhaar, dat

zij omhoog gooien op het hoofd en zo onder de nettas als hoofdbedekking dragen. Daarnaast gaf Kimoegoealolè als karakteristiek verschil met de Moni een andere dracht van de peniskoker aan, namelijk naar voren geslagen. De Moni dragen de gekromde koker tegen de buik opgebonden. Lolè draaide zijn koker 180° om en zei: „*Ndani mènè kotekà kànàrà* = de Ndani dragen de peniskoker aldus”, en met een koeskoespluim.

Ndanisè, het land der Ndani, met Mboeöembàmbà als hoofdvestiging, zou nu volgens Kimoegoealolè het stamland der Moni zijn. Vandaar uit waren alle toema's uitgezwermd in westelijke richting. Merkwaardig was voorts zijn stellige uitspraak: „*Ndanisè Monimà, Moni òndomà* = Ndanisè is het land der Moni, Moni allen”. Aan de meren bij Mboeöembàmbà ligt het zielenland der Moni; de ziel (*mèokoezoe*) vertrekt na de dood daarheen. Alhoewel de Ndani een geheel andere taal spreken, zouden zij dus tot de grote Moni-stam behoren. Kimoegoealolè maakte de zaak voor mij nog ingewikkelder door te verklaren, dat de mensen in Dèmandora, dus de Ngò Dèm, ook Moni mènè waren. Tussen Moni, Ndani en Dèm bestaat ook geen huwelijksverbod. Op mijn vraag waar de Ekari dan vandaan kwamen, wees Kimoegoealolè naar het Oosten. Daar lag ook hun oorsprongsland.

Al zijn al deze mededelingen nog zeer vaag en onzeker, zij kunnen belangrijke aanwijzingen zijn voor verder onderzoek en voor de hypothese dat immigratie der bevolking van het centrale hooggebergte in algemene zin heeft plaats gehad van het Oosten uit. Een trek van Oost naar West valt uit verschillende uitzwermingen o.a. uit die der Dzjõnggoenaoe en Oehoendoeni naar het Wissel-merengebied en der Dèm naar het Delo-dal nog heden ten dage waar te nemen.

Van Kimoegoealolè, bijgestaan door een paar oude mannen, kreeg ik in Masiga voorts een groot aantal namen van de verschillende clans (toema) van de Moni-stam, die ik hier weergeef in de volgorde zoals zij door hen werden opgesomd. De met een * aangeduide worden ook door DE BRUIJN vermeld.

1. Oegipa*	6. Waijâpa*	11. Bagoebeaoc
2. Sinipa*	7. Wandagaoe	12. Tiparaoc
3. Kòbòraoc*	8. Dzjõnggoenaoc*	13. Katomeaoc
4. Mijaroni*	9. Baraoc*	14. Boraoc*
5. Someaoc*	10. Hòlòmbaoc*	15. Agimbeaoc*

16. Wamoni	31. Oetoezaoe	45. Oewapa
17. Daraoe	32. Aboegaoe	46. Ondaoe
18. Bèlaoe	33. Emani	47. Poraoe
19. Sondogaœ	34. Tâpani	48. Wanò
20. Sèlégani	35. Aijani	49. Mârai
21. Zapeaoe	36. Ndogasaoe	50. Zawèzàgoni of Zagani*
22. Doebiteaoe	37. Wondani	51. Bobaoe
23. Kòpeaoe	38. Iniseaoe	52. Boelibalè
24. Zàpoegaœ	39. Ndoegoezaœ	53. Moesikoelà
25. Zanambani*	40. Migoegaœ* of Migani	54. Dèndebàra
26. Kilimeaoe*	41. Boesigaœ	55. Dimbaœ*
27. Boeligaœ	42. Dèndegaœ*	56. Hanaœ*
28. Nèjagaœ	43. Amoetaœ	57. Narapa*
29. Soezopaœ	44. Tejapa	58. Boegalè*
30. Bilambani*		

Hierbij komen nog drie clans: 59. Moegoendaraœ, 60. Sani en 61. Toegaparai, die DE BRUIJN vermeldt, doch die niet aan mij werden opgegeven.

Opmerking verdient, dat het gros dezer clannamen met achtervoegsels *-aoe* is samengesteld en voorts een aantal met *-pa* en *-i*. Men vindt de beide eerste achtervoegsels terug in het woord voor stam = *aoepa*. In de Dèm-taal betekent *aoe* = ‚vrucht‘, maar ook ‚afstamming‘ („*Gwimò naœ aœ* = *Gwimò* is mijn vrucht, zoon“). In het Monisch vindt men *aoe* terug in *aoendò of òndò* = stam van een boom, terwijl *i* het woord is voor ‚huis‘.

Van een aantal clans zijn de voornaamste woonplaatsen bekend ¹⁾. Onzeker is echter nog de juiste ligging van de landstreek Domandora of Doemandora. ROUSHDY vermeldde dat de Domaboe naar het Oosten stroomt en een zijrivier van de Boven-Rouffaer zou zijn. In Sosiga-Waniboega deelde men mij mede, dat Domandora of Domèsè het dal is van de Degaboe, een linker zijtak van de Boven-Kemaboe, die van de centrale keten komt. In Domèsè wonen de clans Dzijnggoenaœ, Dim-

1) Bijvoorbeeld: clan *Dimbaœ* in Sando (Doemandora); *Kòhðraœ* in Weasiga (bij Koegapa), Sando en Boegisiga (Kemandora); *Hòlòmbaœ* in Debasiga, Zai en Wandai (Kemandora); *Dzijnggoenaœ* in Koegapa en Waterakimoela (Weandora) en Itodah; *Wajàpa* in Debasiga (Kemandora); *Narapa* in Izandora (vallei Izaboe); *Moegoendaraœ* in Seloro-Meloro geb. (Kemandora); *Oegipa* in Masiga (Kemandora); *Migani* in Hegenarai, Agindora, Waboendora (dal Waboe), Doraboendora (= Doegindora), in Hitalipa en Soezo; *Migoegaœ* in Zoegapa; *Mijaroni* in Doegindora (Bilorai); *Someaoe* in Doegindora, in Debetara; *Zagani* in Zai; *Dèndegaœ* in Masiga.

baoe, Zani, Hanaoe, Magai en Boegalè. Van Domèsè loopt langs de Jangkoetapa-hellingen een pad naar Koegapa. Volgens inlichtingen in Paniai verkregen zou Doemandora gelegen zijn aan de zuidzijde van de Jangkoetapa.

Als de grootste clans noemde men mij de Dzjõnggoenaoe en de Migani of Migoegaoe. Het aantal nederzettingen, die tot eenzelfde clan behoren, is dikwijls groot. Zo omvat de Dèndègaoe-toema, die hoofdzakelijk in Masiga en omgeving verblijf houdt en een betrekkelijk kleine clan is, de volgende landstreken en dorpen:

1. Hisiga	10. Solomòmba (t. Z. v. Masiga)	
2. Masiga	11. Egaloendora (als boven)	
3. Doegisiga (t. O. van Zanepa)	12. Meanimàmà (als boven)	
4. Boelagi (in Doegindora)	13. Koropimbà (t. Z. v. Masiga)	
5. Bèsiga (als boven)	14. Egadoemàmà (dal Hiaboe)	
6. Soegoepa (t. W. v. Masiga)	15. Mobòmba	} bij Iwasiga
7. Maiboegoepa (t. W. van Masiga)	16. Dagomàmà	
8. Wònòropa (dal der Maboe)	17. Zèngganàpa	
9. Toegoepitigi (t. Z.W. van Masiga)	18. Zoelà	
	19. Wonolagitò	

Met Kimoegoelolè en een tweetal oude mannen heb ik een gehele avond zoek gebracht met het uitrekenen van het aantal Dèndègaoe-mènè in al deze kleine nederzettingen, waarbij ik op ongeveer 850 zielen kwam. De registratiegegevens in de nota van VAN ECHOUDE geven voor de Dzjõnggoenaoe in Wejandora 325 zielen, waarbij nog een 20-tal komen voor de familie van Soalekigi in Itodah. Deze groep in het merendistrict is echter slechts een klein onderdeel van de grote Dzjõnggoenaoe-clan. Gebruiken wij deze getallen als maatstaf voor de 61 clans van de Moni-stam, waarvan wij thans de namen kennen, dan komen wij tot een ruwe schatting van 50 à 60 000 zielen voor de gehele stam, welk getal mij, gezien de dichtbevolkte dalen die wij zijn doorgetrokken, niet te hoog voorkomt.

Westelijk van de Moni-stam woont de grote Ekari-stam. Het hart van het woongebied der Ekari of Ekagi is het merengebied Paniai-Pekoe, Tage-Pekoe en Tigi-Pekoe. Een natuurlijke grens met de Moni-stam in

het Kema-dal vormt de Izaboe, een linker zijriviertje van de Kernaboe, dat ten Westen van de Moeniloro in het centrale bergland ontspringt. In Izàndora ontmoet men, komende uit het land der Moni, de eerste Ekari-nederzettingen. In de Moni-taal heten de Ekari dan ook Izani¹⁾.

De Ekari staan in de verslagen van de eerste explorateurs, die het merengebied zijn binnengedrongen, bekend onder de naam ‚Kapaoekoe‘. Dit woord is afkomstig van de kustbewoners in de streken Oeta-Mimika. In het Mimikaans schijnt *kapoea* te betekenen ‚binnenland‘ of ‚achterland‘ terwijl het achtervoegsel *koe* nog niet kon worden verklaard (69, p. 58). Een Kapaoekoe is dus waarschijnlijk in de taal der Mimikanen een bewoner van het achterland, van de bergstreken. Maar ook de bevolking in die streken zelf kent het woord en gebruikt het. Vast staat echter dat de Bergpapoea's in het merengebied en enige aangrenzende streken de stam waartoe zij behoren met het woord ‚Ekari‘ of ‚Ekagi‘ betitelen. Uit het feit, dat het woord ‚Kapaoekoe‘ in het merendistrict zo is ingeburgerd, concludeert DE BRUIJN, naar mijn gevoelen terecht, dat het verkeer der bergbevolking met de kustbewoners in deze streken intensiever is dan men wel heeft gemeend.

Evenals de Moni kenmerken de Ekari zich door een eigen taal. Hun woongebied omvat het gehele stroomgebied van de grote rivier, die bij Oeta in zee uitmondt, doch waarvan wij het Mapia-dal met zijn talrijke zijdalen voorlopig even afzonderen. Hiertoe behoren dus allereerst de dalen, valleien en vlakten, waardoor de verschillende rivieren stromen, die in de drie meren uitmonden. De voornaamste hiervan zijn de Araboe of Agaboe met haar zijrivieren Jobaboe, Egaboe en Oewèdèrè, de Waniwaboe en de Weaboe. Voorts vindt men tal van nederzettingen langs de meeroevers zelf en op de hoog gelegen dalwanden van de Jawej-rivier (M. Zabiboe), de afvloeiing van het Paniai-meer, die zich

1) Dit stemt overeen met de mededelingen die ik in 1926 van Igoen kreeg. Staande op de top van de Ngga Lâmba in de noordelijke keten zagen wij ver westwaarts de silhouetten van het bergland om de toen nog onbekende meren. In die richting wijzende sprak Igoen van Kemàndora, waar de Ngò Kema, en van Izàndora, waar de Ngò Izae woonden. In het land der Izae bevond zich een groot water: „*Doaming Izàndora da kalò, àboea àboea, ngò koma komàgoni* = daar ginds in Izandora water groot, ver ver weg, mensen, prauwen, stam der prauwmensen”.

Aan Dr. BIJLMER deelde ik vóór zijn expeditie in 1935 op grond van deze aanduiding van mijn Dèm-gids mijn vermoeden mede van het bestaan van een groot meer in het westelijk deel van het centrale bergland. Bij zijn komst in het Mapia-dal, het land van den tònawi Aoeki, kreeg hij bevestiging van mijn vermoeden, waarna de K.N.I.L.M.-vlieger WISSEL in 1937 uit de lucht het merencomplex ontdekte.

naar de kust voortzet onder de naam Oerimoeka en als Oeta-rivier in zee uitmondt. Een andere, dicht bevolkte streek is de Itodah-vlakte, het stroomgebied der Edèrè-rivier (M. Elëgëboe), een linker-zijrivier van de Mapia. Ten Noorden en ten Westen van het randgebergte om het Paniai-meer zijn de Ekari uitgezwermd in het hoofddal en in enkele zijdalen van de Kemaboe en in het waaivormige stroomgebied van de rechter hoofdtak van de Siriwo. Ten slotte valt tot de Ekari te rekenen de bevolking wonende ten Oosten van de Jawej-rivier en ten Zuiden van de kam der centrale keten in het bovenstroomgebied van de Kapare- en Mimika-rivieren. Aan de grens van dit gebied woont als meest oostelijke groep der Ekari de door WOLLASTON ontdekte en later door BIJLMER wederom bezochte Tapiro, die thans bekend staan als de enige groep bewoners van het hooggebergte, die als dwergen kunnen worden aangemerkt. Ook is hier intussen weer gebleken, dat de hun toegekende benaming onjuist is, daar *tapiro* het woord is voor 'peniskoker'.

De grenzen van het woongebied van de Ekari-stam moeten naar het Westen zeer waarschijnlijk worden uitgebreid tot alle Bergpapoea-nederzettingen in het Charles-Louis- en het Weyland-gebergte en het daartussen gelegen stroomgebied van de Mapia-rivier, die met haar talrijke bronrivieren de afvloeiing vormt van de oostelijke flanken van die beide bergstelsels. De taal van de daar wonende volksgroepen is behoudens dialectische verschillen gelijk aan die der Ekari in het merengebied. Na zijn tocht tijdens onze expeditie van het Paniai-meer uit door het Mapia-dal over de Kita-berg en verder door het dal der Korau en Pasau naar de Omba-rivier en terug deelde Pastoor TILLEMANS ons mede, dat de bevolking in het Mapia-dal en het Charles-Louis-gebergte zich zelf betitelt als 'Simori' en/of 'Timori'. Ook in het Meno-dal in het Weyland-gebergte vindt men haar woonplaatsen.

De in het Weyland-gebergte wonende Bergpapoea's zijn ons reeds bekend van de tochten der Militaire Exploratie. Sedertdien zijn zij nog bezocht door enkele andere explorateurs, o.a. den Assistent-Resident KUIK. Deze explorateurs geven hen de naam 'Jabi', doch reeds tijdens de Militaire Exploratie heeft men kunnen vaststellen, dat dit een benaming is, waaronder de bewoners van het Weyland-gebergte bekend staan bij de kustbewoners. DE BRUIJN (71, p. 30) rekent de Jabi tot de grote Ekari-stam. Volgens hem noemen de Ekari in het merengebied

de Jabi ,Orè' en behoren zij merendeels tot de Ekari-clans der Aoejë en Obaipa. Voor het Weyland-gebergte gaf men mij de naam op van ,Kòboöewrè', waarin het woord *orè* is terug te vinden.

De Jabi hebben hun nederzettingen ook in het dal van de Siriwo, zoals de bestuurspatrouille onder VAN KRIEKEN en de traceerploeg onder HATZEN, die tijdens onze expeditie in die streken werkten, konden vaststellen. Waarschijnlijk bewonen zij ook het gehele stroomgebied van de Oetawa, de linker hoofdtak van de Siriwo, dat nog niet is verkend, doch waartoe VAN KRIEKEN het plan had opgevat. Of dit nog is uitgevoerd, weten wij niet.

De Simori hebben ook nog enkele nederzettingen op de zuidelijke flanken van het Charles-Louis-gebergte aan de Boven-Pòrògò-rivier, waar dit gebergte de kust dicht nadert. Pastoor TILLEMANS en BIJLMER bezochten die mensen, evenals de Oemar-Kapaoekoe, die echter volgens hen geen echte Bergpapoea's meer zijn, doch vermengd met elementen uit de kustbevolking (48, p. 21).

Het elkaar over en weer met andere namen betitelen van de kust- en de bergbevolking heeft zoals men ziet de nodige verwarring gegeven. Zo vermeldt DE BRUIJN (71, p. 30) nog dat de Ekari de kustbevolking van Oeta ,Orai' noemen, welke naam men terugvindt in ,Orawja', het hoofdbivak aan de voet van het gebergte aan de opvoerlijn van de kust naar de meren.

Thans moge een opsomming volgen van de clan-namen der Ekari, die ik te weten kwam van den tònòwi van Djaba, Wejakèbo, in de volgorde zoals hij ze opnoemde. Het grootste deel dezer namen kan men terugvinden in een der verslagen van DE BRUIJN. Ze zijn met een * gemerkt.

1. Mote *	12. Pètèrè	22. Aporà
2. Derej *	13. Aoejë	23. Badi
3. Dzjogli *	14. Koepi	24. Dò of Daoe *
4. Koediai	15. Wainè *	25. Kòri of Koerijai *
5. Pigai *	16. Pàgàrè *	26. Togiaipà
6. Tatòro *	17. Kòtògi of	27. Doropia *
7. Gobai *	Kotaoeki *	28. Ijipà
8. Tebai *	18. Jinè	29. Tari of Tarimai *
9. Aràpa *	19. Bojà	30. Adi *
10. Màrai	20. Giboe	31. Doromoe of
11. Gijai of Rijai *	21. Ano	Dorobo *

32. Tiri	41. Ijowaoe	50. Boenai *
33. Dimi of Dimijai *	42. Kajà of Kajamò *	51. Keija *
34. Peke	43. Oekarò *	52. Wajepo *
35. Jo of Jaeo *	44. Tègèrè *	53. Dejei *
36. Edowai *	45. Piromè *	54. Adoe *
37. Tari	46. Madai *	55. Doewai *
38. Rò *	47. Bomà *	56. Oeti
39. Bòbi *	48. Nawipà *	57. Ogeta *
40. Oeni	49. Dzjeimò *	58. Nagapa *

Behalve deze 58 clans noemt DE BRUIJN nog de volgende die ik niet te horen kreeg:

59. Anepa	65. Boekeri	71. Kobepa
60. Pirai	66. Oewijai	72. Kedepa
61. Doemipa	67. Poero	73. Wawija
62. Pini	68. Badorapa	74. Bonaidadoe
63. Bage	69. Tijopa	75. Moejepa
64. Oedape	70. Temoje	76. Korepa

Omtrent de woonplaatsen dezer talrijke clans beschik ik niet over gegevens. Zoals reeds gezegd wonen in de meeste Ekari-nederzettingen 3 à 4 clans. Zo treft men van de Mote, de grootste clan, de meeste leden aan langs de Jawej en in de omgeving van het Tigi-meer, doch ook in Paniai, de Wanewaboe-vlakte en zelfs in Mapia (57, p. 143). In Paniai zitten behalve de Mote ook de Dzjogli en de Dzjèimo. Dat in bovenstaande opgave de clan Tègèrè voorkomt, waartoe het bekende hoofd Aoekei behoort, bewijst dat de Ekari in het merengebied de Simori tot hun stam rekenen te behoren.

Ten aanzien van het zielen aantal der Ekari beschikken wij over een aantal belangrijke en gedetailleerde registratie-gegevens, vermeld in de nota van VAN EECHOU. In de grote vlakte van de Wejaboe aan de zuidoosthoek van het Paniai-meer werden 2167 zielen geteld, in de Wanewaboe-vlakte aan de noordzijde van dat meer 737; langs de Jawej of Oeroemoeka 1598; aan het Tage-meer 430 en rondom het Tigi-meer 4290; totaal alzo in de naaste omgeving van de meren 9222 geregistreerde personen. Aan de west- en noordwestzijde van het Paniai-meer bleven nog grote stukken ongeregistreerd, die VAN EECHOU op rond 2500 zielen schat.

DE BRUIJN (69, p. 69) heeft gepoogd een schatting te maken van de bevolking in de door hem bezochte streken tijdens zijn tocht naar

Kemandora op grond van hetgeen hij heeft gezien in de door hem gepasseerde nederzettingen en bouwvelden en die welke bezijden de door hem gevolgde route werden waargenomen. Als vergelijkingsobject heeft hij daarbij genomen de gehele geregistreerde vlakte van de Weaboe gelegen achter de bestuurspost. Hij komt dan voor de grote diep indringende vlakte van de Araboe aan de noordoostzijde van het meer met haar verschillende zijrivieren op globaal 6900 zielen, terwijl hij het aantal Ekari in het Kema-dal langs het traject Moroboe-Waniwaboe-Izaboe op 4000 schat.

Komen wij voor bovengenoemde streken dus op een kleine 23 000 zielen, hiermede is het uitgestrekte stamgebied der Ekari nog maar voor een deel afgewerkt. In de schatting moeten nog opgenomen worden allereerst het dicht bevolkte stroomgebied van de Edèrè-rivier met de vlakte Itodah; in de tweede plaats het eveneens goed bevolkte Mapia-dal met de nederzettingen in het Charles-Louis-gebergte, de Simori, waarvoor pastoor TILLEMANS een getal van 8 à 10 000 zielen durft te noemen; in de derde plaats de bewoners van het Weyland-gebergte, de Jabi; in de vierde plaats de bevolking in het stroomgebied van de Siriwo ten Westen en ten Noorden van het noordelijke rand-gebergte van het Paniai-meer en tenslotte de Ekari wonende ten Zuiden van de centrale keten van de Jawej-rivier tot en met de Boven-Mimika.

De Noord-, West- en Zuidpatrouilles hebben enkele der bovengenoemde streken doorkruist. Alle zijn echter herhaaldelijk uit de lucht verkend, ook door mijzelf, terwijl alle bewoonde oorden op de luchtfoto's en -panorama's zijn vastgelegd, zodat men zich van de uitgestrektheid der nederzettingen en tuinencomplexen een vrij goede indruk kan vormen. Met bovenstaande gegevens uit het merengebied als basis heb ik mij aan de hand van die foto's aan een schatting gewaagd voor het gehele woongebied van de Ekari-stam, Simori en Jabi hierbij dus inbegrepen, waarbij ik kom op een zielen aantal van minstens 65 000. Deze schatting heeft alleen waarde om enigszins de gedachte te bepalen ten aanzien van de totale bevolkingssterkte.

Na de Moni en Ekari vraagt thans nog een kleine bevolkingsgroep de aandacht, wonende in de noordelijke keten nabij het grensgebied van deze beide stammen. De keten bestaat uit twee helften: de westelijke, het Minimitara-gebergte en de oostelijke, het Hegenarai-Nang-

gali-gebergte. De kammen van beide ketens hangen tussen de Bia Pigoe en de Hegenarai met een lager verlopende rug samen. Een \pm 15 km breed hoogland ligt tussen beide ketens, hetwelk het brongebied vormt van de Biaboe. Deze rivier verenigt zich met de Hegeaboe, die op de Hegenarai ontspringt, waarna zij tezamen zeer waarschijnlijk één der grote linker zijtakken vormen van de grote Wapoga-rivier, die op de oostkust der Geelvinkbaai uitmondt.

Het genoemde hoogland draagt de naam 'Biandora' en wordt bewoond door de Wolani of Boani. DE BRUIJN (69, p. 61) trof deze Wolani aan in de nederzetting Dendai in West-Kemandora, waar zij tezamen wonen met de Sinipa, een clan der Moni. Soalekigi vertelde hem, dat de Sinipa eigenlijk Kapaoekoe-Moni zijn en de Wolani Kapaoekoe-mensen. Deze uitspraak is inderdaad eigenaardig, daar er ondanks de grote tegenstelling tussen Moni en Ekari dus toch een soort vermenging van beide stammen zou hebben plaatsgevonden. Alhoewel dit enigszins vreemd aandoet, lijkt mij dit echter niet onwaarschijnlijk. Ook dit is weer een toekomstig interessant onderzoeksobject.

De eerste die de Wolani in hun landstreek heeft bezocht, is de mantri-topograaf MOHAMMED SALEH, wien ik opdracht had gegeven van Wandai uit een korte tocht naar Biandora te maken voor topografische doeleinden. Hij bracht een beknopt woordenlijstje mede (zie p. 805)¹⁾, waaruit blijkt, evenals uit zijn mondelinge mededelingen, dat de taal der Wolani het meest overeenkomt met die der Ekari, doch dat er ook Moni- en eigen woorden in gebruik zijn. De Wolani zelf rekenen zich echter als afzonderlijke stam. Hun nederzettingen vindt men ook op de hellingen van de Zimboepigoe, de westelijke dalwand van de Kemaboe ter hoogte van de Izaboe. Hoe ver zij het gebied der Biaboe stroomafwaarts bewonen in de richting van de laagvlakte moet nog worden onderzocht.

De zendeling MICKELSON, die de Wolani ook betitelt als 'Wàda Mo', zag bij hen verschillende gebruiken der Ekari, o.a. de *emaida*, het dans-(wip-)huis. Toch beschouwt hij ze over het geheel genomen meer als Moni, ook wat hun taal betreft. Hij noemt ze een clan der Moni (81, p. 92).

Mantri SALEH verdeelt de Wolani in: Aijani, Wolàpà, Igàpà en Taijapà. Dit zijn volgens Kimoegoalolè alle clans der Moni.

1) Ook DE BRUIJN heeft in de oorlogsjaren een kleine woordenlijst van het Wolani-dialect samengesteld, die ik niet heb kunnen raadplegen.

Wijlen ADANG ROUSHDY noemde de taal der Wolani een Izanisch (= Ekarisch) dialect, alhoewel hij hen somatisch onder de Moni rangschikte.

Alles bijeengenomen is de conclusie gewettigd, dat de Wolani een menggroep is van Moni en Ekari.

Aan de woongebieden der Moni en Ekari grenst in het Zuiden en Oosten het stamgebied van een derde, waarschijnlijk grote stam, waaraan de Moni de naam *O e h o e n d o e n i* geven. Verschillende Dzijnggoenaoe-mannen zijn getrouwd met Oehoendoeni-vrouwen en omgekeerd. Ook in Kemandora vindt men groepjes Oehoendoeni, die met Moni-vrouwen zijn gehuwd. De Noord-patrouille trof in de kampong Oewagimamà in West-Kemandora één groep huizen aan waarin Oehoendoeni, en één groep waarin Ekari woonden, elke groep onder hun eigen hoofd. EIJMA (79, p. 434) deelt mede, dat zij zich zelf 'Hamoemè' noemen. De Ekari-naam voor Oehoendoeni is 'Oerito'.

Omtrent deze stam is nog weinig bekend. Hun hoofdgebied is nog onzeker. Vast staat dat zij er een eigen taal op nahouden. VAN EECHOUD geeft in zijn verslag een beknopte woordenlijst van het Oehoendoenisch, die hij optekende uit de mond van een vrouw, die met een Dzijnggoenaoe in Koegapa gehuwd was. Ook DE BRUIJN stelde een dergelijke lijst van 400 woorden samen, waarover wij echter nog niet kunnen beschikken. Wel zegt hij, dat de Oehoendoeni de Ekari betitelen als 'Imang', waarmede de stammen-nomenclatuur alweer ingewikkelder wordt.

Uit de woordenlijst van VAN EECHOUD blijkt, dat het Oehoendoenisch volkomen overeenstemt met het Enggipiloes, de taal die gesproken wordt door de Bergpapoea's in de diepe dalen ten Zuiden van het Carstensz- en Idenburg-massief. Dit blijkt uit de woordenlijstjes van VAN DE WATER, opgemaakt tijdens de tweede Engelse expeditie door het Otakwa-dal naar de Carstensz-berg, en van VAN SCHILFGAARDE, vervaardigd tijdens de COLIJN-expeditie naar die berg bij de bevolking in het brongebied der Newerip (51, p. 280). In dit laatste dal wonen de Magal en de Wagal, welke tezamen de Enggipiloedal (*dal* = stam) vormen. De bevolking aan de Boven-Otakwa heet Balal en schijnt eveneens tot de Enggipiloestam te behoren. Meer naar het Westen aan de noordvoet van de Godman-berg wonen de Aloeadal, die in taal en

uiterlijk voorkomen sterk verschillen van de Enggipiloe. Verwant met de Aloeadal schijnen de Wagai, een groep Bergpapoea's die huist aan de Boven-Kamora (51, p. 210). Deze laatste bevolkingsgroep is bezocht door Pastoor TILLEMANS; zij behoort volgens hem ongetwijfeld onder de Ekari te worden gerangschikt.

Tot de Oehoendoeni, welke naam wij voorlopig dienen aan te houden, moeten dus in de eerste plaats de Bergpapoea's gerekend worden ten Zuiden van de centrale keten. Hoe ver het woongebied van deze stam zich daar oostwaarts uitstrekt in de richting van de Pěšěchēm is nog een open vraag. Igoen wees mij in 1926 van de top der Ngga Lamba een verbinding, die uit de dicht bevolkte streken achter het Nggoeloemboeloe-gebergte loopt over de centrale keten ten Oosten van de Ngga Poeloe, de oostelijkste en hoogste Carstensz-top naar het land der Oehoendoeni. De weg daarheen voerde uit het dal der Nògòlò langs een der grote linker zijrivieren van die stroom, de Da Ilia, welke bij de Ngga Bigòm in de Nògòlò valt, stroomop naar haar oorsprong¹⁾. Een tweede weg voert uit genoemde streken over het zadel Zàteàpa en over de plateau's benoorden de Idenburg-toppen naar de Ngò Wasè en Ngò Tègèsè, eveneens mensen van de Oehoendoeni-stam.

De bevolking van het stroomgebied der Da Ilia, die in 1926 reeds in kleine groepjes ons Explorateursbivak aan de Boven-Rouffaer-rivier bezocht, werd door Igoen verdeeld in twee groepen: de Ngò Dàmà of Daoewa en de Ngò Ndani of Lane; eerstgenoemden, behorende tot de stam of clan Dàmàsi of Daoewàsi, wonen in het westelijk deel van het diep ingezonken dal ten Zuiden van de Nggoeloemboeloe; laatstgenoemden meer oostelijk in de landstreek Ndanisè.

De Moni in de Doraboe-vallei deelden mij mede, dat in Beaboendora twee clans huisden van de Oehoendoeni-stam: de Daoewa en de Bèroni, terwijl in Iliandora Ndani-mènè woonden.

DE BRUIJN is de eerste geweest, die in medio 1941 van het Paniai-meer uit de onderhavige landstreken heeft bezocht (81, p. 43 en 81a, p. 58) met een Oehoendoeni-hoofd als gids. Uit de beschrijving van zijn tocht, waarin helaas geen volkenkundige gegevens voorkomen, blijkt, dat de Da Ilia twee grote bronrivieren heeft, de Beuròng

1) In het mannenhuis in Tombe vond ik een deksel van een blikje corned beef, dat Igoen meegebracht had van een tocht naar de Boven-Otakwa; waarschijnlijk was het afkomstig van de 2e Engelse expeditie.

(= Beaboe) en de Ilòròng (= Ilia), waaraan het westelijk en oostelijk deel van het dal hun namen ontleen, respectievelijk Beura en Ilop. In Beura schijnen hoofdzakelijk Oehoendoeni, in Ilop ook Ndani te wonen. De Oehoendoeni-stam, die naar alle waarschijnlijkheid zijn hoofdvestigingen heeft in de dalen ten Zuiden van de kam van het Nassau-gebergte — van de Leonard Darwin-berg tot ten Oosten van het Carstensz-complex — blijkt dus ook over die kam te zijn uitgezwermd tot in het hart van het centrale bergland. Trouwens ook in het Ekari-gebied vindt men kleine Oehoendoeni-enclaves, en wel in Weadidè (Bàdawò), Egadidè en Kemàndora (Oewagimàmà).

Zoals men ziet zijn de berichten omtrent het juiste woongebied van de Oehoendoeni en de grenzen daarvan nog vrij vaag. Op mijn vraag aan Kimoegoealolè: „*Aoepa Oehoendoeni kaipa toeja* = waar woont de stam der Oehoendoeni?“, was zijn antwoord: „*Bomàndora (Bomasi-ga) Jàngkoetàpa Wàgai*“; hij wees daarbij naar de andere zijde van de Jàngkoetàpa, alzo naar de zuidzijde van de centrale keten, waar ook de Wàgai wonen.

Van het grote aantal clans, waarin ook de Oehoendoeni stellig zijn verdeeld, kwam DE BRUIJN er uit de mond van Soalekigi een 13-tal te weten, met name:

1. Moejaroni	6. Meteraoe	11. Bearoni
2. Boeligaoni	7. Pilipalani	12. Agimbeo
3. Kabaini	8. Mareni	13. Mindaoe
4. Màrai	9. Moegoendaraoe	
5. Zibiseni	10. Indaoe	

Onder deze clans zijn er drie: Boeligaoe, Màrai en Moegoendaraoe, die Kimoegoealolè mij opgaf als te behoren tot de Moni-stam, terwijl Wejakèbo de Màrai weer tot de Ekari rekende.

Buren van de Moni zijn aan hun oostelijke grenzen behalve de Oehoendoeni in Beura twee andere grote volksgroepen: de Ndani of Lane en de Dèm of Lèm. De Ndani schijnen een zeer uitgebreide stam te zijn, waarvan de naam door de Moni en Ekari steeds met een zeker ontzag wordt genoemd. Onder de naam Amàkoeloe of Manoekoe zijn ze als zogenaamde 'blanke pygmaeën' in de expeditieverslagen van BIJLMER verschenen. VAN EECHOUDE schrijft (57, p. 125): „Voor de Kapoekoe's zijn ze zelfs min of meer legendarisch; in allen ernst wordt

beweerd, dat ze een staart dragen en dat ze in hun huis een gat in den vloer hebben om dien staart door te kunnen steken". De Dzjônggoe-naoe, zegt hij, worden zeer uitbundig, als ze het geweldige aantal Manoekoe willen duidelijk maken. DE BRUIJN beschouwde aanvankelijk in zijn Kemàndora-rapport de Ndani „niet anders als in het geloof der bergmensen voortlevende bovennatuurlijke wezens, wien de traditie langzamerhand een reeks van kenmerken heeft toegekend" (69, p. 68). Op deze veronderstelling komt hij in zijn Itodah-Orawja-verslag terug (72). Nadere gegevens van de bevolking, maar ook mijn mededeling, dat de expeditie 1926 met de Ndani herhaaldelijk aanraking heeft gekregen, namen elke twijfel aan het werkelijk bestaan der Ndani voor hem weg.

De woongebieden van Moni, Ndani en Dèm komen tezamen in het grote, zeer diepe dal van de Da Delo. De Ndani werden tijdens de expeditie 1926 door ons aldaar opgezocht in de nederzettingen Tawàse, Waitàwà en Gòlò, aan de voet van de Nggoeloemboeloe, benedenstrooms van de grote kloof der Delo-rivier. Tijdens onze laatste expeditie kregen wij de eerste Ndani-mensen te zien in het Kema-dal bij de zoutbronnen van Debasiga en Waniboega, die zij exploiteerden. Het hoogtepunt gedurende de Oost-patrouille was het binnentrekken van hun land ter plaatse waar de Waboe in de Doraboe valt bij de nederzetting Matalipa. Gekomen op het einde van de bergrug van Bilorai lag hun land voor ons. Een grote verrassing werd gevormd door de verandering van het huizentype. Overal zagen wij nu de ronde huizen met spits, kegelvormig of koepelvormig dak in plaats van de rechthoekige der Moni met hun schuin tweevlakkig dak.

Ik kreeg de indruk dat de drie stammen: Moni, Ndani en Dèm over het algemeen op goede voet met elkaar verkeren en zelfs in verschillende nederzettingen tezamen wonen. Intussen zijn de Ndani-nederzettingen ten Noorden en ten Westen van het Nggoeloemboeloe-gebergte slechts uitzwermingen uit hun hoofdgebied, dat zich onafgebroken schijnt uit te strekken van de landstreek Ilop oostwaarts tot en met de grote vallei der Balim.

Het Dèm-hoofd Igoen noemde mij als woongebied der Ndani: Delòsi, Dàmàsi, Tolimàsi en Balimàsi; terwijl het Moni-hoofd Kimoe-goealolè sprak van: Igindora of Igaboendora, Gagaïndora, Zoegimindora en Bagimindora. Hieruit meen ik te mogen opmaken, dat de

uitgestrekte landstreken ten Noorden van de kam van het Oranjegebergte, omvattende de bronrivieren van de Nògòlò en het gehele stroomgebied van de Balim benevens dat van de Tolim (Swart-vallei), door één grote stam, de Ndani, wordt bewoond, zij het in verschillende schakeringen. Zeer zeker hebben zij een gemeenschappelijke taal, doch met dialectische verschillen, zoals uit de vergelijkende woordenlijsten G. en F. overduidelijk blijkt. Zelfs de bewoners der door de ARCHBOLD-expeditie bezochte dalen der Saoeweri en Hablifoeri zouden op grond daarvan tot de grote Ndani-groep gerekend kunnen worden. Uit de lijsten blijkt echter ook duidelijk, dat de talen der Ndani en Oehoendoeni zeer sterk verschillen.

Als laatste stam rest ons nog te bespreken de Dèm, waarmede de expeditie 1926 voor het eerst aanraking heeft gekregen. De Ngò Dèm of de Dèmi bewonen het grote Oost-West verlopende lengtedal, dat gelegen is ten Zuiden van de noordelijke keten. Van de hoge plateau's ten Noorden van de centrale keten dalen zware ruggen met enkele zeer geprononceerde toppen naar dit dal af. Daar tussen liggen de verschillende goed bevolkte zijdalen. De Nògòlò of Dèmaboe en haar talrijke zijrivieren hebben haar oorsprong op die plateau's in het land der Ndani. In het hoofddal liggen, gerekend vanaf de samenvloeiing met de Delo, op de noordelijke dalwand achtereenvolgens de nederzettingen: Tòwèn, Sòmbemà, Woenbalèmmò, Kàloe, Goeloenja, Goròk en Sigitdàngkàn; op de zuidelijke dalwand zijn de voornaamste achtereenvolgens: Aimëmà, Goelaloe, Djimò, Aboewòloe, Binnja en Welanàkmò, bij welke laatste plaats de neolithische werkplaatsen zouden liggen.

In het dal der Delo-rivier zijn de belangrijkste: Tombe, Damoenaroe, Jèbègòt, Tàmbage, Bogobà, Injèn, Oewaboe, Diljàmboek, Bingingilja, Gwàmo, Tàba, Jimò, Woendàmà en Siwièba.

De Dèm houden er eveneens een eigen taal op na, die sterk verschilt van die der Moni; in enkele woorden vertoont ze overeenkomst met de taal der Ndani (Swart-vallei-bewoners). Het is mij bij hen niet gelukt achter de clan-namen te komen.

Nog zij opgemerkt, dat in de noordelijke keten, daar waar deze het bovenstroomgebied van de Van Daalen-rivier omsluit, een afzonderlijke stam of een clan van de Dèm woont, die door hen betiteld wordt met 'Ngò Wònò' of 'Wònòsi'.

Enige schatting, zij het slechts zeer globaal, is noch van de sterkte van de Dèm-stam, noch van de Oehoendoeni-stam te geven. Slechts van de Ndani staat vast, dat deze bevolkingsgroep verreweg de talrijkste is van alle tot dusverre bekende bergstammen in ons gebied. MICKELSON schat haar sterkte op meer dan het dubbele van elke andere stam. Op grond van de gegevens verkregen tijdens de wetenschappelijke expedities in 1920-'22 en 1938 ten Noorden van de Wilhelmina-top kan men het aantal Ndani veilig boven de 100 000 stellen.

Het valt tenslotte op, dat de stammen — en ook vele clannamen — allen de uitgang *i* vertonen: Simori, Jabi, Ekari, Moni, Wolani, Oehoendoeni, Ndani, Dèmasi, Delosi, Dàmàsi en Wòndosi.

Ethnische en somatische verschillen tussen de stammen

De stamindeling, zoals die hierboven is aangenomen, berust nog voornamelijk op het samenvatten van de bevolking in gemeenschappelijke taal- en woongebieden. Vooral het verschil in taal is voorlopig nog het meest kenmerkend onderscheid. Bij de bevolking zelf zal echter het verschil in afkomst, zeden en gewoonten zeker veel zwaarder wegen. Somatisch en ethnisch vormt de bergbevolking in ons gebied in hoofd-trekken één geheel, maar desondanks vallen er tussen de talrijke volks-groepen belangrijke verschillen te ontdekken.

Scherp treedt overal naar voren, dat de clan (de toema), de zelfstandige, sterk aaneengesloten organisatie is, waaromheen de gehele gemeenschap draait. Met bepaalde, andere toema's staat de clan voortdurend in nauw contact voor de uitwisseling van vrouwen, het drijven van handel, enz. Wel valt er cultureel en waarschijnlijk ook in lichamelijk opzicht voldoende verband tussen grote groepen van clans te bespeuren, die de naam 'stam' voor het geheel rechtvaardigen, doch men krijgt sterk de indruk, dat de onafhankelijkheid der clans zo groot is en zodanig toeneemt, dat de stameenheid hoe langer hoe meer op de achtergrond geraakt.

De sterkte der stammen is voorts zodanig, dat de afstamming van een gemeenschappelijke voorouder niet meer is na te speuren; zelfs de clans zijn reeds zo groot, dat zij vele niet traceerbare verwanten omvatten. Toch bleek uit het afstammingsverhaal, dat Kimoegoealolè ten beste gaf, dat hij alle Moni-toema's naar éénzelfde oorsprongslân Mboeëmbamba in Mbagimindora wilde terugvoeren. Zo zouden ook

volgens Igoen alle Ngò Dèm afkomstig zijn uit het Oosten en afstammen van de Balimàsi. Hoe ik er ook op zinspeelde, de oorsprong der bergstammen te leggen bij de bevolking in de laagvlakten ten Noorden of ten Zuiden van het centrale bergland, men wees die gedachte duidelijk van de hand. „*Amà àbàgè ngò Dèm mènawè àboea, doaming Welanàkmò ngga Gàwò mbèkmò* = voorouders Dèm-mensen gekomen verweg, daarginds uit Welanàkmò van de witte berg Gàwò (Wilhelmina-top?)”, aldus Igoen.

Wat de lichamelijke gesteldheid der diverse stammen aangaat, dienen wij de publicatie van de onderzoekingen van den anthropoloog onzer expeditie af te wachten. Veel onderscheid in de lichaamsbouw tussen de verschillende stammen kon ik op het oog niet ontdekken. Zeker is, dat onder de Moni over het algemeen de meest fors gebouwde, slanke typen voorkomen en dat bij de Dèm, maar vooral bij de Ndani de vele dwergachtige typen sterk opvallen. De Oehoendoeni schijnen in uiterlijk voorkomen het meest overeen te komen met de Moni. Evenals deze zijn zij over het algemeen fors gebouwd met kort gesneden haar en zonder baardgroei, een karakteristiek verschil met de Ndani, kleine baardmannetjes met lang haar, dat op het hoofd omhoog gegooid wordt onder de nettas. Ondanks hun dikwijls pygmoïde lichaamsgesteldheid zijn de Ndani toch krachtig gebouwd en zien zij er goed doorvoed uit. Wat de Ekari betreft, dit leek mij de meest gemengde bevolkingsgroep. Naast goedgebouwde, flinke figuren, ziet men soms hele groepen kleine, vaak miezerige kereltjes, zoals bij voorbeeld de zg. Tapiro, die door BIJLMER als echte dwergen worden gekenmerkt. Alhoewel men onder hen meermalen typen ziet met volle ringbaarden, is hun haar en baardgroei, evenals bij de Moni, over het algemeen gering.

Ook in de gelaatsvorm ziet men bij een en dezelfde stam dikwijls grote verschillen. Het Australische type leek mij echter bij alle stammen overheersend, althans bij de Dèm en Ndani. Daarnaast ziet men talrijke Semitische gezichten, vooral bij de Ekari. Bij de Moni in de Doraboe-vallei vielen mij personen op, die men zo voor een Assyriër, anderen weer voor een Arabier zou verslijten. Iederen onderzoeker valt het voorts op, hoe ondanks de dikwijls zeer grove gelaatstrekken, vooral van neus en mond, vele gezichten Europees aandoen. Dit komt vooral door de oogstand, die volkomen gelijk is aan de onze, en de dikwijls zeer hoge voorhoofden (zie deel III, afb. 222 e.v.).

Het lijkt mij zeer moeilijk de somatische verschillen tussen de bergstammen nauwkeurig te bepalen. Onze anthropologen zullen daarvoor bij hen een groot aantal individuën, zowel mannen als vrouwen, moeten meten en bestuderen, waarbij naar mijn mening bijzonder zal moeten worden gelet op de clan waartoe zij behoren en op de vaste huwelijksrelaties die deze clan met andere clans en stammen onderhoudt.

Uit een ethnisch oogpunt bezien is de uniformiteit tussen de verschillende stammen eveneens groot, zowel wat de geestelijke als de materiële cultuur betreft. Voor het toekennen van een eigen volkskarakter aan elk hunner is de tijd van waarneming te kort geweest. Toch konden enige typische karakertrekken worden vastgesteld. De Ekari, en wel voornamelijk de groepen die om het Paniai-meer wonen, zijn minder sympathiek dan de Moni, Dèm en Ndani. Zij zijn minder hulpvaardig en schuwer van aard; voorts inhalig, behept met een sterke koopmansgeest. Het is moeilijk om hun vertrouwen te winnen. De Moni daarentegen zijn een en al hulpvaardigheid; zij zijn gul, weigeren althans in den beginne tegengeschenken. Zij zijn fier en krijgshaftig en stellen een onbeperkt vertrouwen in ons. In het algemeen zijn zij meer gastvrij en vrolijker van aard, soms tot het luidruchtige toe. Dit laatste in tegenstelling met de overigens zeer sympathieke Dèm en Ndani, die zich meer rustig en bezadigder van aard voordeden.

Dat er een zekere kloof bestaat tussen de Ekari en hun oostelijke nabuurstammen blijkt wel uit het strikte huwelijksverbod tussen die stam en de Moni en Oehoendoeni. Huwelijken tussen de beide laatstgenoemden en tussen deze en de Ndani zijn echter geoorloofd en komen vrij veelvuldig voor. VAN EECHOUDE (57, p. 139) geeft hoog op over de vijandschap, die er tussen Ekari en Moni bestaat en de grenzenloze minachting, die beide stammen voor elkaar hebben. De Dzjõnggoenaoe spelen volgens hem de baas over de Ekari en behandelen hen als 'vuil'. DE BRUIJN (69, p. 64) heeft tegen deze uitspraken reeds stelling genomen. Met hem ben ik van mening dat er een onderscheid is in de mentaliteit van Ekari en Moni, maar dat men zich die tegenstelling vooral niet moet denken 'als een scherpe rivaliteit'. Er zit bij de Ekari vanzelfsprekend nog steeds een wrok tegen de Dzjõnggoenaoe, die enkele generaties geleden hun gebied zijn binnengedrongen en beslag gelegd hebben op vele stukken van de beste bouwgronden. Ook de positie die de Ekari innemen als doorvoerhandelaren van het zo ge-

liefde schelpenmateriaal en het ijzer van de zuidkust en de kusten van de Geelvink-baai naar het hooggebergte moet de oostelijker wonende stammen wel een doorn in het oog zijn. Ook zijn wij zelf enigszins schuldig aan de minder goede verhouding door de aanvankelijke bevoorrechting onzerzijds van de stellig sympathieker Moni-bevolking.

En al maken Ekari en Moni elkaar over en weer voor „slecht” uit — onderling doen verschillende Ekari-groepen dit elkaar ook, zoals DE BRUIJN opmerkt — men moet dit ook naar mijn gevoelen niet te ernstig opvatten. Bij de andere stammen in het hooggebergte hebben ik en ook andere explorateurs dezelfde ervaringen opgedaan. Doorlopend werd er op dit punt comedie tegenover ons gespeeld. De verschillende stammen en clans hebben elkaar tē veel nodig voor handelsrelaties: verkoop van schelpenmateriaal, zout, stenen artefacten, varkens, enz., om voortdurend in vijandschap met elkaar te leven. Daarmede is nog niet gezegd, dat er niet af en toe veten tussen clans of groepen van clans op bloedige wijze worden uitgevochten. Bestuur en Zending in het merengebied hebben dit reeds meermalen meegemaakt. Over het algemeen gaan de stammen echter vriendschappelijk met elkaar om. Telkens komt men onderweg mensen tegen uit verafgelegen streken, die overal in de nederzettingen gastvrij worden ontvangen. Met de Oost-patrouille kwamen mensen uit Delosi, Dorandora en Kemandora mee naar het Paniaimeer. Zij vonden in de huizen der Ekari een goed onthaal. Toch zijn er ook voorbeelden, dat reizigers niet in de huizen werden toegelaten om te overnachten, terwijl hun evenmin voedsel werd verstrekt.

Merkwaardig is de positie, die de Ndani tegenover de westelijk van hen wonende stammen innemen. MICKELSON (81, p. 94) noemt deze schrandere, geslepen handelaars een „fearless people”. Zonder enig wapen gaan zij op reis en bewegen zich als heer en meester in het land der Moni en elders. Ze nemen eenvoudig de veldvruchten, die ze nodig hebben uit de tuinen en trekken zich van dreigementen zelfs met pijl en boog niets aan. Ook bij de Dēm constateerde ik hetzelfde verschijnsel. Wanneer een groepje van die kleine baardmannetjes ons explorateursbivak naderde, fluisterde Igoen mij met een zeker heilig respect in zijn stem toe: „*Ngò Ndani*”.

Bij de beschrijving van de materiële cultuur hebben wij reeds de grote uniformiteit daarvan gezien bij alle stammen. Desalniettemin konden wij in hun kleding en opschik, hun werktuigen, hun huizenbouw

en leefwijze een aantal kenmerkende verschillen aantonen. Als voorbeeld herinner ik slechts aan de verschillende wijzen van de dracht der peniskokers en schaamrokjes, de hoofdbedekkingen, de verzorging van hoofdhaar, snor en baard en de dracht van bepaalde hals-, rug- en lendenversieringen. Zo herkende men in het bivak Tombe, waar Dèm, Moni (*Agindora mènè*) en Ndani geregeld op bezoek kwamen, een Dèm dadelijk aan zijn grote peniskoker met koeskoespluim dicht tegen de buik opgebonden, zijn los over het hoofd gegooide nettas en zijn meestal volle ringbaard; een Moni aan zijn onbedekt hoofd met kort haar en krans van koeskoesbotjes op het achterhoofd, zijn zorgvuldig uitgetrokken snor- en baardharen, zijn typisch lendenkussentje en lange, puntige peniskoker, meestal zonder pluim en tegen de buik gebonden; een Ndani aan zijn hoog bolrond haarkapsel, verborgen onder een fraai draagnet dat met een punt op de rug afhangt, voorts aan zijn ringbaard en zijn als regel naar voren gekromde peniskoker. Igoen drukte zich als volgt uit: „*Ngò Ndani ngò Dèm mà m malèlo nàkmè, asinggià gègè, oewèali dōngòt; ngò Kema màlèlo oewèali mba* = de Ndani- en Dèm-mensen kauwen sirih, hebben zwarte tanden, dragen een baard; de mensen van Kema (Moni) eten geen sirih en dragen geen baard”.

Wat de Oehoendoeni betreft, beschikken wij in alle opzichten nog over te weinig gegevens. In hun uiterlijk voorkomen gelijken zij sterk op de Moni, terwijl zij ook in hun optreden veel met deze stam gemeen hebben.

Totemistisch twee-klassen-systeem

Ten aanzien van de sociale organisatie van de Bergpapoea-stammen vraagt nog een zeer belangrijk punt de aandacht, dat door WIRZ (32, p. 46) in zijn studie over de inboorlingen der Swart-vallei naar voren is gebracht. Volgens dezen auteur zou de gehele bevolking aldaar verdeeld zijn in twee grote streng exogame groepen of klassen, die zich *woija* = kangoeroe's en *wenda* = buidelmarters noemen. Beide genoemde dieren mogen door de leden van de overeenkomstige groep wel gedood, doch niet gegeten worden. Men neemt een zeer nauw verband aan tussen de klasse en het dier dat daartoe behoort, in zoverre, dat de *woija*-mensen een dichte haargroei en een sterk gebit zouden hebben evenals de kangoeroe en voorts ook groter en beter ontwikkeld zouden zijn dan de *wenda*-mensen. Bij bepaalde feestelijke gelegenheden of samenkomsten zouden de onderhorigen van de beide groepen

als zodanig kenbaar zijn aan de voorhoofdversiering. Als voorouders schijnen de dieren echter niet te worden beschouwd, want WIRZ schrijft nadrukkelijk: „Jedenfalls sprechen die Eingeborenen nie von einer Verwandtschaft oder Abstammung, und es werden diese Tiere auch niemals als Vorfahren bezeichnet”.

Het is duidelijk, dat WIRZ hier voor de bewoners van het centrale gebied een zuiver totemistisch twee-klasse-systeem aanneemt. De verhouding tussen beide klassen draagt dikwijls het karakter van „Neid und Jalousie”; zij leven meermalen op zeer gespannen voet, hetwelk echter af en toe weer gecompenseerd wordt door ceremoniële verbroederingsfeesten. Doordat de kinderen steeds tot de klasse van den vader behoren, is de ene nederzetting in haar geheel een *woija*- en de andere weer een *wenda*-dorp.

De verdeling in twee klassen is niet beperkt tot de stam. Zij strekt zich ook uit tot vreemdelingen, zelfs expeditieleden, als ook tot het planten- en dierenrijk. Alle dingen in het heelal worden gerekend te behoren of tot de *woija*- of tot de *wenda*-klasse. „Jede Stammeshälfte zerfällt weiterhin in sehr zahlreiche Clane, welche ihrerseits wiederum totemistischen Charakter besitzen, in dem die sich meistens nach einen Naturobjekt benennen mit welchem man in gewisser naher Beziehung zu stehen glaubt. Dieses Naturobjekt gehört meistens der Pflanzen-, seltener der Tierwelt an, kann auch irgend ein anderes Objekt, und selbst ein abstracter Begriff (wie z.B. Sonnenschein) sein (32, p. 48).”

WIRZ noemt een aantal namen van clans in het Dika- en het Pänärä-dal, die alle terug te voeren zijn tot namen van bataten-, kladi-, suikerriet-, pisang- en kalebassoorten, dan wel vogels, kleine buideldieren, stenen, enz. Mag het totemdier der klasse, de *woija* of de *wenda*, niet gegeten worden, ten aanzien van de clantotems bestaat dit verbod niet.

Als bijzonderheid vermeldt WIRZ voorts, dat men de clan als regel aanduidt zowel met de naam van de vader- als van de moederclan, zijnde deze laatste de clan waarmede men in vaste huwelijksrelatie staat. Volgens WIRZ kan men dientengevolge eigenlijk spreken van „Doppelclane”. Voorts zijn de nederzettingen of „woija”- of „wēnda-Siedelungen”, terwijl elke nederzetting slechts één clan herbergt; het zijn „reine Clan-Siedelungen”.

Het sociale systeem, zoals WIRZ dat in het centrale gebied heeft aangetroffen en dat volgens hem „einen grossen Teil von Neu-Guinea und

Melanesiën überhaupt beherrscht (34, p. 107)" komt dus blijkbaar neer op een indeling van de stam in twee phratries, die streng exogaam zijn en vaderrechtelijk georganiseerd. Elke stamhelft is weer onderverdeeld in talrijke clans. Elke clan heeft als hoofdtotem het totemdier der phratrie en daarnaast nog een eigen totem als sub-totem. Geheel duidelijk is het systeem mij niet, vooral omdat van de voorbeelden die WIRZ geeft van de organisatie in het Pänärä-dal, voorzover deze te controleren zijn aan zijn eigen gegevens, — en dat zijn er een 8-tal — 6 stuks in strijd zijn met de door hem ontwikkelde theorie. De „Clan-Siedelungen" zijn toch „Phratrie-Siedelungen". In onderstaande voorbeelden van WIRZ (32, p. 51) kolommen I en III, waaraan de tweede en vierde kolom door mij zijn toegevoegd, doch ontleend aan de gegevens die WIRZ zelf geeft (op p. 50), ziet men juist het omgekeerde. Immers kolom II en kolom IVa zouden gelijkkluidend moeten zijn. In het laatste voorbeeld no. 8 behoren de clans van vader- en moederszijde zelfs tot dezelfde klasse, terwijl de nederzetting tot een andere klasse behoort.

Zowel tijdens de expeditie 1926 als 1939 heb ik mij alle moeite gegeven om bij de aan de Swart-vallei-bevolking in vele opzichten nauw

Siedelungen (Pänärä-dal) I	Totemklasse II	Clane III a—b	Totemklasse IV vadersclan—moedersclan	
			a	b
1. Tinieēd	woija	nagui — gakum	wenda	— woija
2. Damberi	woija	mami — kevo	woija	— wenda
3. Dimbuok	wenda			
4. Nenelatneri	woija	mabu — kaijeput	wenda	— woija
5. Kovundara	woija			
6. Nuinda (Nuindid)	woija			
7. Neowud	woija	kevo — banērē	wenda	— woija
8. Pagurik (Pajurik)	wenda	woija — kaijeput	woija	— woija

verwante meer westelijk wonende stammen de voor een primitieve stamorganisatie zo voor de hand liggende tweedeling in exogame stamhelften terug te vinden. Noch bij Dēm en Ndani, noch bij Moni en Ekari heb ik enige aanwijzing in die richting verkregen. Ook DE BRUIJN kon mij hieromtrent niets mededelen. Wel zijn de clans bij al die stammen streng exogaam en zijn er, zoals wij bij de beschrijving van het huwelijk zullen zien, enige aanwijzingen die doen vermoeden, dat zij met elkaar in een meer of minder nauwkeurig geregelde huwelijksrelatie staan. Een diepgaand onderzoek zal moeten uitwijzen of het klassificatorische systeem van WIRZ werkelijk nog duidelijk te onder-

kennen is, of dat er nog slechts sporen bij de bergstammen van over zijn. Dit laatste lijkt mij het meest waarschijnlijk. De namenlijsten van de clans bij Moni, Ekari en Oehoendoeni wijzen niet op het bestaan van „Doppelclane”, zoals WIRZ die in de Swart-vallei vond. Voorts komen „reine Clan-Siedelungen” bij deze stammen, zoals wij gezien hebben, als regel niet voor. Dikwijls huizen in één nederzetting twee of meer clans.

Ook omtrent de zo moeilijk te achterhalen totemistische verschijnselen, die WIRZ wel heeft kunnen vaststellen, is het mij aanvankelijk niet gelukt enige aanwijzing te verkrijgen. Onder het hoofdstuk Godsdiens heb ik enkele verbodsbepalingen genoemd op het nuttigen van vlees van bepaalde dieren, doch van enigerlei mystieke band tussen de clans en die diersoorten bleek mij niets. Kort voor mijn vertrek merkte ik echter enige dingen op, die in die richting schenen te wijzen. Het bleek mij toch, dat de Ekari van de Mote-clan beweerden te zullen doodgaan, wanneer zij een kangoeroe zouden doden en het vlees er van eten. Zij wezen daarbij op hun neus, waarmee zij wilden te kennen geven, dat het verbod voor hun clan geldt. Wanneer n.l. een Bergpapoea wil aanduiden, dat een ander met hem tot dezelfde clan behoort, wijst hij op die persoon en daarna op zijn eigen neus. De kangoeroe was waarschijnlijk hun totemdier, hetgeen ik meende te kunnen opmaken uit de woorden: „E. *werojè baita*”. Bij navraag kreeg ik van den Moni-gids Dàbiàmè voor het Ekari-woord *baita* in het Monisch *àmoemaja*, waarin naar mijn gevoelen waarschijnlijk het begrip 'totem' ligt opgesloten. DE BRUIJN, die tot dusver niets van enige vorm van totemisme in zijn gebied had bemerkt, was ook van mening, dat deze woorden een eerste aanwijzing zouden kunnen zijn in de richting van het voorkomen van totemisme.

Ook in de clannamen vind ik slechts enkele die misschien overeenstemmen met namen van dieren, planten, enz.: b.v. *kili* = kraaiachtige vogel, in Kilimeaoe; *boeli* = casuaris, in Boeligaoe; *sò* = koeskoes, in Sòmeaoe; *miga* = bamboesoort, in Migani; *kobea* = pandanus, in Koberaoe; *teja* = orchideesoort, in Tejapa; *oegi* = rode aarde, in Oegipa. Over het geheel genomen is de betekenis van de clannamen nog volkomen duister en vallen er geen namen van natuurobjecten in te onderscheiden.

Ongetwijfeld wijst het strenge exogame huwelijk bij de Bergpapoea's op een bestaand of een vroeger bestaan hebbend clantotemisme, daar

een huwelijk tussen leden van de clan, de traditionele verwantengroep, als bloedschande wordt aangemerkt. Ik geloof echter dat dit totemisme bij de door mij bezochte stammen reeds sterk is verbleekt. Van het dragen van bepaalde totemtekens in de verschillende clans, hetzij aan het lichaam in de vorm van opschik, hetzij als versieringen aan de huizen, wapens of werktuigen, heb ik niets bemerkt. Een goed inzicht in deze materie zal eerst kunnen worden verkregen, wanneer de afstammingsmythen zijn te boek gesteld.

Rechtsbegrippen

Omtrent de bij de Bergpapoea heersende rechtsbegrippen kon ik in de nederzetting Masiga van den sònòwi Kimoegoealolè enkele aanwijzingen verkrijgen, allereerst wat betreft het recht op de grond. Deze is het gemeenschappelijk bezit van de gehele clan, die in een nederzetting vertegenwoordigd is, of, zoals Igoen het uitdrukte: „*Ninggò Dèmasi mòk, Dèm nijè* = dit is grond van de Dèm, bos van de Dèm”. Wonen in één nederzetting meerdere clans, dan zijn de grenzen (*M. tikamaja*) der gronden in de omgeving nauwkeurig vastgesteld; niet alleen de bouwgronden, doch ook de jacht- en visgronden en de weidegronden voor de varkens. Naar Kimoegoealolè mij mededeelde, hebben anderen dan de toema-genoten niet het recht daarvan gebruik te maken. Slechts met voorkennis van den sònòwi der rechthebbende toema en tegen enige vergoeding, meestal in schelpengeld of varkens, kunnen vreemden de beschikking krijgen over bewerkte of onbewerkte grond, dan wel het recht om te jagen, bosproducten te verzamelen of anderszins.

Binnen het territorium van de clan of onderdeel daarvan heeft de Bergpapoea het bezitrecht op zijn tuinen, erven en gewassen, die door hem worden verzorgd. Dit recht ontstaat door ontginning van een stuk oerwoud, wanneer de Bergpapoea daarop een huis gaat bouwen en met zijn familie gaat wonen.

De tuinen der Bergpapoea's zijn wisselvallige bouwvelden; zij leveren enige oogsten op en liggen daarna geruime tijd braak. Ik kreeg de indruk dat de verlaten tuinen weer aan de gemeenschap terugvallen en later dus ook door een ander kunnen worden bewerkt. De daarop staande vruchtbomen blijven echter het eigendom van de oorspronkelijke bewerker.

Volgens een mededeling van het Mapia-hoofd Aoeki zouden de tui-

nen behoren aan de vrouwen (VAN EECHOU 57, p. 148). DE BRUIJN bestrijdt dit (71, p. 60); hij zegt: „De akkers behooren aan de man en de vrouw, dus niet alleen aan de vrouw”. Ik geloof, dat deze zaak aldus moet worden opgevat. De man helpt in de tuinen alleen mee met het zware werk: kappen der bomen en vervaardigen der omheiningen. De vrouw bewerkt echter de grond: zaait, poot, wiedt en oogst. Zij heeft dus recht op de vrucht van haar arbeid, op de gewassen, doch zij onderhoudt daarmee man en kinderen. In het polygame huwelijk spreekt dit vooral; iedere vrouw heeft haar eigen tuinen om te bewerken. Daar de vrouw zelf het eigendom is van den man, behoren de akkers dus evenzeer aan hem. Slechts vruchtbomen, suikerriet en tabak schijnt hij zelf aan te planten en daarop de eerste rechten te kunnen laten gelden.

Privaat bezit zijn, behalve de voedingsgewassen en de varkens die geteeld worden, de huizen en de voorwerpen voor praktisch gebruik; alles dus wat door den man en de vrouw zelf wordt aangemaakt: kleding en opschik, wapens en werktuigen, nettassen en draagnetten. Bij het inkopen van ethnografica bleek duidelijk, dat deze zaken privébezit zijn, doordat man en vrouw hun eigen zin bij de verkoop doordreven. Ook bij het kopen van varkens moest ik meermalen ervaren, welk een grote stem de vrouw daarbij in het kapittel had. De oude moeder van Igoen weigerde een paar maal de verkoop van een varken, terwijl Igoen er vóór was. De koop ging toen niet door. Aan het vetmesten der varkens hebben de vrouwen het grootste aandeel, waaraan zij dan ook hun recht op medezeggenschap ontleenen.

Naast het clan- en familiebezit valt dus bij de Bergpapoea reeds een sterk ontwikkeld privaatbezit te onderkennen. Men kent rijke (D. en M. *nalèk*) en arme (D. *tsè*, M. *àmoegwa*) mensen: „D. *Ngò nalèk, wòm kalòsa, kiwijè kalòsa, woe kalòsa, nalèk* = rijke mensen, veel varkens, veel bijlen, veel schelpjes, rijk”, aldus Igoen. Om die zaken draait bij de Bergpapoea alles, want daarmee kan hij zich een vrouw, meerdere vrouwen kopen, en dus meer tuinen laten bewerken, meer varkens mesten, zijn rijkdom vermeerderen.

In mijn schets van het volkskarakter heb ik uiteengezet, dat eerlijkheid mij een deugd der Bergpapoea's toeschijnt. Toch is men op diefstal (D. *amoegoe*, M. *zègèdia*) steeds bedacht. Het stelen van veldgewassen en vooral van varkens wordt door de Bergpapoea als een groot vergriep aangemerkt. Men is daartegen in de eerste plaats beschermd,

doordat de tuinen-complexen grenzen aan de nederzettingen of de alleenstaande woningen. Ook plaatst men wel rantjoes (*E. sagoe*) van aangepunte houtjes op de paden, die naar de tuinen leiden om indringers er uit te houden, maar meestal maakt men gebruik van verbodstekens in de vorm van afsluitingen met rotan en bladertakken. Dikwijls ziet men zowel bij Ekari als Moni boven de houten paggers, waarmede elke tuin omgeven is, staken uitsteken, waaraan langs de gehele omtrek van de tuin een rotandraad (*M. hòlombaidia*) is gespannen. Aan deze draad, die tot de huizen doorloopt, hangen bosjes gras en bladertakjes.

Is er in een tuin diefstal gepleegd, dan roept men meestal de hulp in van een medicijnman, een *kamoe mè* of *èramò mè*, die met zijn magische praktijken onheil over de dief weet te brengen. Hij neemt daartoe zand uit de in de tuin aangetroffen voetsporen, bewerkt dit met tovermiddelen en spreekt daarbij bezweringsformules uit.

Wordt een dief op heterdaad betrapt en is hij een clangenoot, dan wordt hij met stokken afgeranseld. Vreemdelingen worden bejijld. Diefstal van varkens wordt als zeer ernstig aangemerkt en geeft dikwijls aanleiding tot bloedige wraaknemingen. Het was de oorzaak van de reeds eerder (p. 481) vermelde strijd tussen de Ngò Dèm en de Agindora-mènè. Het varken neemt zo'n hoogst belangrijke plaats in de Papoea-wereld in, dat Mr. THOMPSON, Ass. Resident Magistrate te Kairuku, in het A.R.P. van 1907-'08 de geestige en rake opmerking maakte: het motto van hen die tot op de bodem van een Papoease rustverstoring willen doordringen, moet niet zijn 'cherchez la femme', maar 'cherchez le porc'. De 'raison d'être' in 90 % van de 'court-cases' was in zijn gebied het varken.

Over het erfrecht ten slotte kreeg ik slechts één gegeven van Igoen, die mij mededeelde, dat bij zijn dood zijn huis, varkens en tuinen verdeeld worden onder zijn zoon Gwimò en zijn beide broers Loewit en Dadji, op wie dan ook de zorg rustte voor zijn dochters. Bij huwelijk van deze krijgen de broers de bruidschat als de vader dood is.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK

ZEDELIJKHEIDSBEGRIPPEN

Met de bespreking van de ethische verhoudingen bij de Berg-papoea's betreden wij een terrein, waarop ik mij slechts schoorvoetend waag, omdat men onwillekeurig die verhoudingen te veel van een subjectief standpunt beziet. Men is allicht geneigd de opgedane ervaringen aan te passen aan eigen inzichten dan wel aan de algemeen gangbare opvattingen omtrent de op dit punt bestaande ethnologische theorieën. Om een goed gefundeerd oordeel te kunnen geven over zaken als schaamtegevoel, verkeer der sexen vóór en in de echt, huwelijksrouw en wat dies meer zij, moet men eigenlijk jarenlang onder hen hebben verkeerd. Nauwkeurig weergeven, wat men door eigen aanschouwing heeft waargenomen en wat men door ondervraging heeft verkregen, is ten aanzien van deze onderwerpen bijzondere plicht.

Schaamtegevoel

Bij de bespreking van de verschillende vormen van schaambedekking, die bij mannen, vrouwen en kinderen worden aangetroffen, heb ik reeds medegedeeld, hoe hun gehele doen en laten bij mij de indruk heeft gevestigd, dat zij er een sterk ontwikkeld schaamtegevoel op na houden. Van de verschillende symptomen, die daarop wijzen, noemde ik het feit, dat de Bergpapoea noch in ons bijzijn, noch in dat van zijn soortgenoten, zijn schaambedekking zal afleggen en zijn geslachtsdelen ontbloten. Wanneer mijn verlangen als ethnograaf uitging naar het bezit van een fraai model peniskoker, dat een der mannen droeg, en wanneer deze eindelijk na veel tegenstribbelen besloot zich van dit onmisbare kledingstuk te ontdoen, verleid door de aanblik van enige kostbare kauri-schelpjes, dan begaf hij zich achter een huis of in het struikgewas uit het gezicht der toeschouwers en bond zich een oude koker voor, of, indien hij deze niet bij de hand had, een paar bladeren

en kwam dan zichtbaar verlegen voor de dag om de ruil te bewerkstelligen.

Uiterst beledigd in hun schaamtegevoel waren de mannen, wanneer men trachtte hun de peniskoker af te nemen, hem uit zijn stand te draaien of er iets aan te hangen. Van dergelijke grappen, die sommige ondergeschikte expeditieleden wel eens poogden uit te halen, waren zij in het geheel niet gediend. Tekenend is ook dat men mannen noch vrouwen ooit ziet urineren of defaecereren. Zij zonderen zich af op een daarvoor geëigende plaats, doch steeds ver uit het gezicht.

De vrouwen, die overigens veel vrijer en minder schuw zijn dan die der laagvlakte-Papoea's, leggen bepaald een grote mate van bedeesdheid en schroomvalligheid aan de dag, wanneer het gaat om sexuele zaken, vooral de jonge vrouwen. De verschillende schaambedekkingen, die wij hebben leren kennen, bedekken vagina en anus volkomen. Wanneer zij hurken of neerzitten, zorgen zij er angstvallig voor, de genitalia bedekt te houden. Ook van de menstruatie merkt men niets, daar zij zo nodig een draagnet omslaan. Vooral de jonge vrouwen bedekken de borsten met een amulettentasje en een vracht van halssnoeren. De Inlandse arts ROUSHDY, die voor anthropologische doeleinden een mooie jonge maagd zonder die opschik wilde fotograferen, had de grootste moeite om dat gedaan te krijgen, daar zij zich zeer beschaamd toonde bij het ontbloten van de borsten, zoals men in het verslag van VAN ECHHOUD kan lezen.

Zeer opvallend is het, gelijk ik ook bij de bespreking van de schaambedekkingen heb opgemerkt, dat de kinderen al op zeer jeugdige leeftijd, een jaar of vier, vijf, met een klein peniskokertje of een schaamschortje rondlopen, terwijl bij andere Papoea-volken de bedekking van de schaamdelen meestal eerst geschiedt bij de intrede van de puberteitsjaren.

Bij het samenstellen van de woordenlijsten bleek mij, dat de Bergpapoea op onbevangen wijze een stipt antwoord geeft op vragen, die betrekking hebben op de genitalia en het geslachtsleven, mits men deze in ernst stelt. Op grove grappen, die ik door minderen onder de expeditieleden daarop wel eens heb horen maken, zijn zij echter niet gesteld. Erg mededeelzaam op het gebied van hun liefdeszaken zijn zij evenmin, tenminste niet in het bijzijn van anderen. Bij jongelingen, bij wie ik liefdesamuletten in het borsttasje vond, moest steeds het kauri-

schelpje te hulp komen om hen aan het spreken te krijgen. Dan werd ik apart in een hoekje genomen en kreeg ik op fluisterende toon en met de nodige gebarentaal de gewenste inlichtingen omtrent het gebruik dier dingen.

Vrouwen werden de expeditieleden nergens aangeboden. Slechts eens in ons hoofdbivak in de nederzetting Tombe deed zich een geval voor, dat daar enigszins op wees. Een man uit de nederzetting Tawase in de landstreek Delosi, kennelijk een persoon van macht en aanzien, trachtte ons over te halen ons bivak te verplaatsen naar zijn nederzetting, jaloers als hij was op de vele kauri-schelpjes en de voorraden bijlen en messen, die de Dèm in de onaanzienlijke kampong Tombe ten deel vielen. „Tombe oewòm, bijèm, mba; Tawase oewòm bijèm djin pani dongòt kalòsa = Tombe heeft geen varkens en bataten, in Tawase zijn veel varkens, bataten en jonge maagden”; aldus drukte hij zich met stemverheffing en de nodige gebaren uit, bij woorden *djin pani* de gebalde vuisten tegen de borst leggende. In zijn uitdrukkingen en handelwijze lag iets van het aanbieden van jonge vrouwen, alhoewel de bedoeling ook enkel en alleen wel kan zijn geweest het tentoonspreiden van zijn rijkdom tegenover de in zijn ogen arme lieden van Tombe.

Overigens is mij ook geen enkel geval bekend, dat vrouwen het er op aan legden geslachtelijke gemeenschap te verkrijgen met expeditieleden. Wel is mij gebleken, dat zij op uitnodigingen van die zijde, zelfs tegen aanbod van schelpengeld, niet ingingen. Onverholen gaven enkele oudere Ekari-mannen aan het Paniai-meer mij hun misnoegen te kennen over de pogingen van een Don Juan onder de politiedienaren en enkele Inlandse gestraften van de bestuurspost Enarotali, die herhaaldelijk hadden getracht de jonge vrouwen te benaderen.

Scherp en zoveel mogelijk ongemerkt heb ik overal toegezien, of ik in het verkeer der sexen, zowel tegenover elkaar als onderling iets kon ontdekken, dat naar onze zedelijkheidsbegrippen voor onwelvoegelijk zou kunnen gelden. Evenwel zonder enig resultaat. De vrouwen- en mannenhuizen heb ik meermalen op verschillende tijden en onverwacht betreden, doch nimmer trof mijn oog iets, dat in strijd was met onze opvattingen van goede zeden. Vooral des avonds in de mannenhuizen heb ik mijn oren goed te luisteren gelegd en getracht uit de weinige mij bekende woorden, die ik opving, op de hoogte te komen van de inhoud hunner gesprekken. Ik kreeg echter geen enkele maal de indruk

dat zij erotische onderwerpen behandelden of zich daarover vrolijk maakten. Wellicht dat zij dit in mijn bijzijn liever achterwege lieten, want voor zo kuis houd ik hen niet, gezien de sterke zin, die zij hebben voor sexuele zaken. Daarop wijst bijvoorbeeld de dracht van de kolosale peniskoker, die zo sterk indruist tegen onze zedigheidsbegrippen. Naast verschillende andere betekenissen, die men aan dit voorwerp kan hechten, is het in oorsprong toch zeer waarschijnlijk een erotische opschik. Ook het vergelijken van voorwerpen met geslachtsdelen en het geven van overeenkomstige namen daaraan, zoals bij voorbeeld hun woord voor ‚penis‘ voor het tongetje van de mondharp of voor een kaap in het meer, idem ‚vagina‘ voor de mondspleet van het kauri-schelpje, en voorts het aanduiden van verschillende vormen van bananen en oebi met die namen, toont aan hoe hun denken sterk op het geslachtelijke is gericht. Men dient daarbij echter in aanmerking te nemen, dat de Bergpapoea in de genitalia, waarvan zij zich terdege bewust zijn, dat daaraan het leven ontspringt, niets lachwekkends zien.

Ook bij dansen en andere feestelijke gelegenheden trof mij geen enkele handeling, die naar onze opvattingen als onzedelijk zou moeten worden aangemerkt. In de dansbewegingen, die ik heb zien uitvoeren, kwam niets tot uiting, dat op erotiek geleek. Mannen en vrouwen heb ik steeds gescheiden zien dansen. Men ziet het hun aan, dat zij in het dansen een groot welbehagen scheppen en het lijdt geen twijfel of het zingenot wordt ook bij hen daarbij opgewekt. De dansen, die ik bijwoonde, waren echter volkomen welvoegelijk, wat van onze moderne dansen, waarbij de sexen dikwijls innig aan elkaar kleven, lang niet altijd gezegd kan worden. Het is waar, de Bergpapoea kent de peniskokerdans (zie p. 573), maar bezien uit een oogpunt van primitieve religie is dit een vruchtbaarheidsrite, waarin wij niets werkelijk onzedelijks behoeven te zien.

Ook bij de varkensfeesten gaat alles ordelijk toe. „Of er 's avonds sexueele uitpattingen voorkomen”, schrijft DE BRUIJN (71, p. 55), „is lastig na te gaan, indien men zelf geen ooggetuige daarbij geweest is. Ik zelf heb iets van dien aard niet kunnen opmerken, doch vernam wel van een Ekari, dat het varkensfeest vooral voor het opkomende geslacht een rendez-vous is. Doch of hierbij uitpattingen voorkomen, heb ik niet uit zijn woorden kunnen opmaken. Een andere zegsman, eveneens een Ekari, verklaarde hiernaar gevraagd, dat van bepaalde

uitspattingen, zooals die onder de Kustpapoea's wel voorkomen, hier geen sprake is".

Twee avonden en nachten heb ik de feesten medegemaakt in de nederzetting Sosiga-Waniboega in het Kema-dal. Op het dorpsplein zat men in groepjes gezellig om het houtvuur, of slenterde men in het maanlicht rond, terwijl in het danshuis de feestvreugde haar hoogtepunt bereikte. Heimelijk heb ik enige malen daarbinnen op de hossende menigte een blik geworpen, en ook in de andere huizen, waar mannen en vrouwen om het haardvuur zaten geschaard, maar van onzedelijke handelingen kon ik niets bemerken. Ik twijfel echter niet, of in de naaste omtrek der nederzetting zullen zich wel de nodige paartjes hebben schuil gehouden om zich over te geven aan het liefdesleven. Wat dat betreft zal het varkensfeest bij de Bergpapoea's wel niet verschillen van een jaarmarkt of kermis bij ons. Maar van grove sexuele uitspattingen en in ons oog zelfs dierlijke laagheden, zoals die bijvoorbeeld bij de Marind-anim aan de zuidkust zijn aangetroffen (doch die waarschijnlijk ook nog tot godsdienstige rituele handelingen zijn terug te voeren) heb ik, noch enig ander onderzoeker, bij de Bergpapoea's een spoor kunnen ontdekken, met uitzondering van WIRZ, die melding maakt van orgiën op sexueel gebied bij de Swart-vallei-bewoners. Op zijn mededelingen te dien aanzien, waar ik voorshands nog zeer sceptisch tegenover sta, kom ik zo aanstonds terug.

Ook deze auteur (32, p. 76) wijst op de schroomvalligheid van mannen en vrouwen inzake het afnemen van de schaambedekkingen en op het verschijnsel, dat de jeugd deze reeds zeer vroeg aanlegt. Hij meent die gewoonte als volgt te moeten belichten: „Auch diese Sitte deutet anscheinend auf ein stark entwickeltes sexuelles Empfinden und Schamgefühl. Mit hohen sittlichen Anschauungen lässt sich dies, nach dem was wir von den Eingeborenen wissen, nicht vereinbaren. Ein entwickeltes Schamgefühl entspringt nicht immer höhern moralischen Anschauungen, vielleicht im Gegenteil".

Zeker, op hoge zedigheidsbegrippen zoals wij die kennen wijzen deze verschijnselen niet bepaald, maar zij stellen ons voor de principiële vraag, waarover reeds zoveel geschreven is: vinden zij hun oorsprong in een natuurlijk schaamtegevoel, zijn het uitingen van geslachtelijk zedelijkheidsbesef, die wortelen in het meest innerlijke wezen van de mens zelf, ook van de meest primitieve en laagststaande op zedelijk

gebied, of hebben wij hier bij de Bergpapoea's slechts te maken met een zuiver aangeleerd schaamtegevoel, met zogenaamde conventionele moraal?

Alvorens daarop een antwoord te geven, moge ik nog even de grote sprong doen naar het Oosten, naar de stammen in het centrale bergland in de omgeving van het Hagen-gebergte, omtrent wier zeden en gewoonten de zendeling VICEDOM en de missionaris AUFENANGER ons op grond van hun jarenlang verblijf en onderzoekingen onder die stammen zulke uitvoerige en betrouwbare gegevens hebben verstrekt, dat deze naar mijn gevoelen zeker als vergelijkingsmateriaal kunnen dienen.

Geheel in overeenstemming met mijn bevindingen bij de stammen in het Westen van het centrale gebied deelt VICEDOM (147, p. 234) mede, dat bij de Mbowamb het schaamtegevoel zich niet uitstrekt tot natuurlijke zaken. Ook daar noemen deze primitieven in tegenwoordigheid van beide geslachten het kind bij de naam en spreken zij zonder enige verlegenheid over geslachtelijke aangelegenheden. Kenmerkend is het volgende in zijn mededelingen: „Natürlich haben die Mbowamb auch an solchen Unterhaltungen ein gewisses Wohlgefallen, sie wissen aber sehr gut zwischen Natürlichkeit und obszöner Rede zu unterscheiden und verhalten sich auch dementsprechend. Vor Entblössung haben sie sehr grosse Scheu. Sie tragen ihre Kleidung, weil sie sich schämen. Nur im Hause oder während der Krankheit wird sie abgelegt. Aber dann auch nur, wenn die Geschlechter in ihren eigenen Schlafräumen sind. Bei öffentlichen Reden sind die Männer sehr darauf bedacht, dass sich ihre Kleidung nicht verschiebt, und die Frauen tragen bei der Arbeit ihre Schürze immer durch die Beine gezogen, um sich nicht zu entblößen. Selbst bei dem Baden, wenn die Geschlechtern unter sich sind, bedecken sie sich mit Blättern. Das Schamgefühl ist also sehr ausgeprägt”.

In analogie met het bovenstaande wijs ik nog op de volgende gewoonte, heersende bij de stammen in ons gebied. Wil een vader of moeder aanduiden, dat een kind hun vleeselijke zoon of dochter is, dan leggen zij de hand op de schouder van het kind en omvatten daarna hun peniskoker of schaamschortje ter hoogte van de vagina. „*Gwimò naoe aoe*”, zei Igoen, het Dèmhoofd; „*Gwimò* is mijn zoon”, letterlijk „mijn vrucht”. Naar de zedigheidsbegrippen der Bergpapoea's zit daar-

in niets ongepast. Maar wel druist het tegen hun opvattingen van zedigheid in zich ten opzichte van die schaambedekkingen onbetamelijke handelingen of uitdrukkingen te veroorloven. Ook wijs ik hier nog op een mededeling van VAN SCHILFGAARDE (51, p. 228) omtrent de Wagal ten Zuiden van de Carstensz-toppen: „Terwijl wij baadden in de rivier kwamen er eens eenige mannen en vrouwen aan die op weg waren naar ons kamp. De mannen liepen rustig door, maar de vrouwen bleven een eind van ons vandaan wachten, terwijl ons beduid werd, een kalebas aan te trekken, daar de vrouwen anders niet langs konden komen. Helaas bezaten we een dergelijk instrument niet en een handdoek moest dezelfde dienst verrichten”.

Over de Gende op het Mount Hagen-plateau schrijft AUFENANGER (142, p. 158): „Die Männer schämen sich, für Frauen über geschlechtliche Dinge zu reden. Wenn sich ein Mann aber doch einmal darin vergisst, so kann es vorkommen, dass seine Frau aus Scham und Unwillen darüber sich aufhängt. Ich kenne solche Fälle. Männer und Frauen nehmen sich peinlich in acht, dass sie sich nicht hören lassen. Von Geburt und was damit zusammenhängt, darf man nicht sprechen. Man darf auch vor Frauen nicht sagen, dass eine Frau schwanger ist oder unfruchtbar. Der Mann schämt sich, wenn er auf dem Wege an einer Reihe Frauen vorbeigehen muss, es könnte sein Schamschurz nicht richtig sitzen”. Uit deze gegevens blijkt wel zeer duidelijk welk een sterk ontwikkeld schaamtegevoel men ook bij deze bergstam aantreft.

Ten aanzien van het zedelijkheidsbesef bij de zogenaamde primitieve volken en de oorsprong van het schaamtegevoel bij de mens kunnen wij twee richtingen onderscheiden, die scherp tegenover elkaar staan. De ene wordt vertegenwoordigd door die geleerden, voor het merendeel aanhangers van een kerkelijke leer, die zich plaatsen op het standpunt van de goddelijke aanleg en afkomst van de mens en voor wie er een onoverkomelijke kloof gaapt tussen mens en dier. Zij zijn overtuigd dat het schaamtegevoel en de elementaire begrippen van zedelijkheid berusten op heilige en onaantastbare natuurwetten, die door God in de mens zijn gelegd en die zij ook bij de op zedelijkheidsgebied laagstaande volken menen aan te treffen. Tot de andere richting behoren de aanhangers van de evolutie-theorie, die aannemen, dat de mens zich in de loop der tijden uit lagere organismen heeft ontwikkeld. De ethische verhoudingen in de mensheid beschouwen zij als zeer geleide-

lijk te zijn ontstaan en verder aangekweekt. Kuisheid is volgens hen geen aangeboren iets, doch berust oorspronkelijk op speciale drijfveren. Het huwelijk is een menselijke uitvinding, een zuiver maatschappelijke instelling. Het schaamtegevoel is de mens niet van nature ingeboren, maar langzamerhand aangeleerd. Klimaat en omgeving, leefwijze en beschavingspeil hebben een beslissende invloed uitgeoefend op het ontstaan van het schaamtegevoel en de begrippen van zedelijkheid. Het zijn conventionele plichten en gewoonten, die in de primitieve maatschappijen van even grote betekenis zijn als bij ons.

De aanhangers van de eerste theorie, die voor alles op godsdienstige grondslag berust, trachten te bewijzen dat er geen volk ter wereld wordt gevonden zonder godsdienst en moraal; die der tweede menen te kunnen bewijzen, dat er volken zijn, waarbij elk spoor daarvan ontbreekt. Het is een strijd tussen godsdienst en zuivere wetenschap, waarin ik mij niet wil mengen. Ik wil hier volstaan met het aandragen van feiten, die te constateren vallen bij volken die nog op de laagste trap van ontwikkeling staan en die nog volkomen geïsoleerd leven, althans tot voor kort, in het hedendaagse steentijdperk.

Welnu, onze oppervlakkige kennismaking met de stammen in het Westen van het uitgestrekte centrale hooggebergte van Nieuw-Guinea heeft ons geleerd, dat zij er uitgebreide godsdienstige en zedelijke begrippen op na houden. De veel grondiger kennis te dien aanzien door verschillende onderzoekers opgedaan bij de zeker nauw verwante bergstammen in het Oosten van het eiland stemt daarmee volkomen overeen. In wezen verschilt de natuurlijke aanleg dier mensen niet van de onze. Herhaaldelijk heb ik deze primitieven met hun armelijke materiële cultuur in hun zedelijke gedragingen en uitingen vergeleken met hetgeen onze hoog geciviliseerde maatschappij op dit punt te zien geeft, en dan viel de vergelijking meermalen in hun voordeel uit, in het bijzonder wat betreft het verkeer der sexen, de achting die de kinderen de ouders toedragen, de plichtplegingen die de stamgenoten jegens elkaar er op na houden en ten slotte hun sterk uitgesproken schaamtegevoel.

Ook bij hen blijkt voor de zoveelste maal dat naaktheid zedelijkheid en zedigheid geenszins uitsluit. Alras neemt men geen aanstoot meer aan het nagenoeg volslagen gebrek aan kledingstukken. Zelfs aan de zo uitdagende peniskoker went men zeer spoedig. Na enige tijd verblijf

onder hen let men er niet meer op. Wat echter te denken van de dracht der schaamtebedekkingen bij de Bergpapoea's, zowel bij mannen, vrouwen als jeugdige kinderen? Is deze bij hen ontstaan als gevolg van een natuurlijk aangeboren besef van welvoegelijkheid of zijn zij er door de omstandigheden toe gedrongen, is het conventionele moraal? Ik zou het niet durven uitmaken en ik geloof ook niet, dat het uit te maken is. Wel wil ik in dit verband de lezer toch even verplaatsen naar een godsdienstoefening, die ik meemaakte in de primitieve woning van Pastoor TILLEMANS aan het Paniai-meer. Op een Zondag droeg hij daar de H. Mis op. In paradijsachtige onschuld zaten daarbij enkele groepjes Ekari en Simori, mannen en vrouwen, als toeschouwers; de mannen met hun geweldige, schuin omhoog gestoken peniskokers, de vrouwen met hier en daar een zuigeling op de armen, die af en toe de borst kreeg om hem zoet te houden. Ernstig en aandachtig sloegen zij het voor hen zo vreemde schouwspel gade. Men zag hen aan, dat zij begrepen, dat er iets plechtigs plaats vond. De vrouwen zaten als gewoonlijk in volkomen decante houding, terwijl ik enkele malen zag, hoe een man zijn peniskoker recht schikte. In gedachten verplaatste ik mij naar een Katholieke kerk in de beschaafde wereld, waar de moraal eist, dat het lichaam met uitzondering van het gelaat, de spiegel der ziel, bedekt zij; waar geen vrouw het zal wagen gedecolleteerd en met te korte rokken de H. Mis bij te wonen.

Bij de Bergpapoea heeft de Westerse beschaving thans haar intrede gedaan. Zij zal zich van hem meester maken en hem steeds vaster in haar greep houden; daar is geen ontkomen aan. Naast de intrede van het ijzer en allerlei andere nieuwigheden zal hij het Christendom moeten omhelzen, hetwelk zich allereerst zal uiten in het bedekken met kledingstukken, ook al heeft hij die als beschutting tegen het klimaat in het geheel niet nodig, ja, zijn ze hem zelfs tot last en voor zijn gezondheid een gevaar! De peniskoker, waar hij thans zo trots mee rondloopt, en het schaamschortje zullen ras verdwijnen; baadje, broek en sarong komen ter vervanging. Over een luttel aantal jaren zal ook de Bergpapoea zich schamen, als hij niet volgens de Christelijke moraal gekleed is. De hem opgedrongen kleding zal bij hem een zuiver aangeleerd schaamtegevoel opwekken, dat tot voor kort niet bestond. Zo bezien kan men zich afvragen, of zijn huidige schaamdracht ook niet onder de drang van conventionele plichten in eigen kring kan zijn ont-

staan. Voor het bevredigen van een natuurlijk schaamtegevoel is de in onze ogen zo provocerende peniskoker toch zeker niet het geëigende voorwerp.

Door de ethnologen wordt nog als een krachtig argument tegen de zienswijze dat kleding van huis uit een gevolg zou zijn geweest van een de mens aangeboren schaamtegevoel naar voren gebracht, dat de schaambedekkingen bij verschillende volken oorspronkelijk niet altijd daar worden aangebracht, waar men ze het eerst zou verwachten, dus als bedekking van de genitalia. In dat verband beschouwd is het wel tekenend, dat de Bergpapoea alleen zijn penis bedekt en niet het scrotum. Bij de Mamberamo- en de Meervlakte-Papoea's spreekt dit verschijnsel nog meer. Zij dragen tussen de buikgordel gestoken een smal schaamlapje van geklopte boombast, dat voor de geslachtsdelen afhangt, doch dat als eigenlijke bedekking geen naam mag hebben, daar de genitalia meestal geheel zichtbaar zijn. Als zitvlakversiering steken zij echter een waaiervormig staartje van palmladeren achter in de gordel, dat kennelijk is bedoeld als bedekking van de anus, doch door het zitten enigszins opwipt. Zij verzetten zich er heftig tegen, wanneer men dit staartje tracht uit te trekken, en tonen zich zonder dat uiterst verlegen en beschaamd. In de Meervlakte zag ik verschillende Papoea's die het schaamlapje niet droegen, doch bij wie het staartje, soms gemaakt van een bos van de bekende witte en goudgele okselveren van de paradijsvogel, niet ontbrak. Ik kreeg de indruk dat het schaamtegevoel bij deze Papoea's zich meer richt op de anus dan op de genitalia.

Geslachtsleven

Slechts op grond van een langdurig verblijf onder de bevolking en een zeer vertrouwelijke omgang met haar acht ik het mogelijk een goed bezonken en volkomen betrouwbaar oordeel te vellen over het verkeer der sexen, over de ethische verhoudingen vóór, in en buiten de echt. Gedurende mijn verblijf van in het geheel acht maanden onder de verschillende bergstammen heb ik van dit intieme leven door eigen aanschouwing slechts nu en dan een glimp kunnen opvangen. De beste indrukken van het geslachtelijke leven dezer primitieven heb ik nog verkregen door moeizame ondervraging van enige betrouwbare zegslieden onder hen. Angstvallig heb ik er daarbij voor gewaakt de geslachtelijke verhoudingen niet te bezien door een Westerse cultuurbril, in dier voege,

dat ik trachtte onze zedelijkheidsbegrippen bij hen terug te vinden, maar evenzeer ben ik er op bedacht geweest mij niet te laten beïnvloeden door de algemeen gangbare volkenkundige theorieën op dit gebied of door de ervaringen opgedaan bij de nabuurstammen in de laagvlakten of bij de Australiërs en Melanesiërs, waartoe de verleiding groot is.

Het merendeel der ethnologen heeft gemeend te kunnen vaststellen, dat bij de natuurvolken de begrippen van kuisheid evenzeer van de onze afwijken als het schaamtegevoel. Evenmin als dit laatste zou kuisheid de mens van nature zijn aangeboren. Bij de vrouw komt het eerst te voorschijn in de echt. Aan een naar onze begrippen reine levenswandel vóór het huwelijk hecht men bij genoemde volken geen grote waarde. Met uitzondering van cohabitatie met bloedverwanten wordt het ongetrouwde meisje volkomen vrij gelaten in het geslachtsverkeer. Kortom, vele onderzoekers gewagen van een 'vrije liefde' van de jeugd vóór het huwelijk bij de door hen bezochte natuurvolken.

De bevindingen van WIRZ bij de stammen in de Swart-vallei komen daarmee geheel overeen. Ziehier enige van zijn uitspraken, waaruit zulks blijkt: „Vor der Ehe besteht für beide Geschlechter vollständige Freiheit im Geschlechtsverkehr, die mit dem „jus primae noctis“ ihren Abschluss erreicht, und wovon natürlich mit grossen Ovationen gebrauch gemacht wird (32, p. 69). Da weiterhin auf die Keuschheit der Mädchen gar keinen Wert gelegt wird, so ist natürlich auch dem vorehlichen Geschlechtsverkehr keinerlei Grenze gesetzt. Jedes Mädchen wird bereits im Kinderalter defloriert (32, p. 74)“.

Hoe WIRZ in de korte tijd van zijn verblijf onder de Swart-valleibewoners dergelijke zo moeilijk te ontdekken zaken met zoveel beslistheid heeft kunnen vaststellen, is mij niet recht duidelijk, vooral niet omdat hij nalaat de mededelingen van de bevolking, waarop deze feiten slechts kunnen berusten, in extenso in de landstaal te vermelden (met de vermoedelijke betekenis er naast. Dat zou vertrouwen wekken in zijn uitspraken, terwijl men zich nu afvraagt, of hij niet de blik te veel heeft gericht naar de Marind-anim aan de zuidkust, waar hij gelijke toestanden heeft aangetroffen op het gebied van het geslachtsleven, alhoewel missionarissen als Pater GEURTJENS e.a. het in deze in vele opzichten bij lange na niet met hem eens zijn.

Het enige waarmede WIRZ zijn beweringen staaft, is een verhaal

over het binnendringen van een aantal jongelingen bij nacht in de vrouwenhuizen, waarbij onder het nodige kabaal enige jonge meisjes, waarop zij het gemunt hadden, in het struikgewas werden gesleept voor een minnarijtje. Dergelijke gevallen zijn, naar hij zegt, niet zeldzaam en de oudelui knijpen daarbij wel een oogje toe. Een sterk bewijs voor een vrij geslachtelijk verkeer lijkt mij dit niet. Eerder het tegendeel, omdat de oudelui het oogluikend toelaten. En misschien is het gehele spelletje, dat WIRZ hier heeft bijgewoond, niet anders dan een schaakhuwelijk geweest, hetwelk ook bij de Bergpapoea's voorkomt, en dat slechts louter vertoon is. Trouwens voor dergelijke vrijages behoeven wij niet bij hen op zoek te gaan. Wat dat betreft is het bij de Bergpapoea's naar mijn gevoelen 'tout comme chez nous'. Bij ons op het platte land, bij voorbeeld in Friesland, komen de vrijers met medeweten van de ouders zelf, die daarvoor de boerderij verlaten, op bezoek, het zogenaamde 'joun piziljin'.

Bij alle stammen trok onze komst heel wat jongelingen en jonge meisjes naar de nederzettingen rondom onze bivaks. Overdag slenterden de fraai uitgedoste en geschminkte jongelui vrij rond tussen de jonge maagden, die coquet hun aandacht trachtten te trekken. Maar de oudere vrouwen hielden steeds een oogje in het zeil en des avonds trokken zij zich in de vrouwenhuizen terug, waar zij terdege door haar werden bewaakt. En bij de feestelijkheden, die ik heb meegemaakt, ging het niet anders toe.

Meermalen heb ik naar dat zogenaamde vrije geslachtelijke verkeer der jongelieden bij de ouderen navraag gedaan, maar ik kreeg steeds een sterk afwijzend antwoord. Bij de Dèm drukte Igoen het zo uit: „*Ngò tawijè djin pani maoeawè, mba àbo* = ongetrouwde mannen en jonge maagden coïtus uitoefenen, mag niet, verboden”.

Hoe het WIRZ gelukt is zaken als het vrije geslachtsverkeer vóór de echt, het jus primae noctis, het voorkomen van orgiën en wat dies meer zij bij deze primitieven vast te stellen, is, vooral voor hen die met dergelijk pionierswerk op de hoogte zijn, belangwekkend om te weten. VICEDOM en AUFENANGER staven de uitspraken omtrent hun bevindingen bij de bergstammen in het Mount-Hagen-gebergte met de teksten, die hun door de bevolking zijn gedicteerd.

Wanneer het sexuele verkeer onder de Bergpapoea-jeugd zo onbeperkt vrij zou zijn als WIRZ aanneemt, dan volgt daar stellig uit, dat

het meisje in de meeste gevallen voor haar huwelijk reeds zwanger zal zijn en zij in vele gevallen zelfs niet eens zal weten, wie de vader van haar kind is. Men kan daartegen aanvoeren, dat de jonge man zich meestal verplicht zal voelen of gedwongen zal worden het meisje te huwen. Het is mij niet gelukt hieromtrent betrouwbare inlichtingen te verkrijgen. Of de Bergpapoea al of niet gesteld is op kinderen van een medeminnaar, zal eveneens eerst bij nader en diepgaand onderzoek kunnen worden uitgemaakt. Wel viel het mij op, dat de kinderen in de meeste gevallen lijken op de ouders. Zeker is het dat een vader zeer goed weet, of hij met zijn eigen kind te maken heeft of niet, en dit op de reeds vermelde, plastische wijze uitdrukt door zijn peniskoker te omvatten. Ook kan men veronderstellen, dat in verband met dit vrije geslachtelijke verkeer vruchtafdrijving op grote schaal zou plaatsvinden. Dat de Bergpapoea's deze kunst verstaan en toepassen is zeker, doch het valt niet te zeggen in welke mate.

Bij sommige volken heeft men vastgesteld, dat een zwanger meisje gaarne wordt gehuwd, aangezien moederzegen tot aanbeveling strekt en zij dus het bewijs van haar vruchtbaarheid heeft geleverd. Ongetwijfeld is de man bij de Bergpapoea's zeer gesteld op kinderen. Maar het koophuwelijk, dat bij alle bergstammen in zwang is, sluit voor mij in, dat hij de vrouw, die voor hem voorwerp is, dat hij duur moet betalen en waarvan hij nut en genot wil trekken, niet door iedereen laat misbruiken. En al moge kuisheid volgens de ethnologische theorieën dan geen aangeboren iets zijn bij de mens, bij de Bergpapoea's kreeg ik toch de indruk, dat men op een *djin pani* = 'een maagd' grote prijs stelt. Ik geloof, dat ook zij wel inzien, dat een kuis levend meisje, of liever een vrouw, die zich niet aan iedereen verslingert, het beste bezit is en de meeste waarborgen biedt in het huwelijk. Summa summarum geloof ik niet aan een vrij, onbeperkt geslachtelijk verkeer, aan een vergaande vóór-echtelijke vrijheid bij de Bergpapoea's.

DE BRUIJN en VAN EECHOUDE laten zich met hun langere ervaring bij de Ekari over dit onderwerp niet uit, maar zij zouden zeker stellige mededelingen hebben gedaan, indien hun de door WIRZ vermelde verschijnselen waren opgevallen. Pater TILLEMANS deelde mij mede, dat van vrije liefde bij de Bergpapoea's geen sprake is. Hij sloeg hen in zedelijk opzicht veel hoger aan dan de Kustbewoners.

Volgens Rev. POST is ontucht bij de Ekari-jeugd niet onbekend, maar

zeker geen algemeen verschijnsel. De huwbare meisjes worden bij die stam gedurende de menstruatie-periode enige tijd in een nauwe schuilplaats bij de woning opgesloten.

Gaan wij wat het geslachtsleven bij de bergstammen betreft weer eens te rade bij VICEDOM, dan lezen wij daar over de Mbowamb in het Mount-Hagen-gebergte het volgende: „Wenn P. Ross schreibt, dass das Geschlechtsleben der Jugend sehr frühe beginnt und auch vor der Ehe nicht bestraft wird, wenn beide Teile versprochen sind, so kann ich diesem allgemeinen Urteil nicht zustimmen. Ich möchte nicht sagen, dass Geschlechtsverkehr vor der Ehe nicht vorkommt, aber allgemein kann man das nicht feststellen. Wenn ich dieser Frage nachging, bekam ich immer eine verneinende Antwort . . . Ebenso wenig kann ich ein so freies Geschlechtsleben bestätigen, wie es Leahy schildert . . . Damit soll jedoch nicht bestritten werden, dass manche jungen Leute ein heimliches Verhältnis miteinander haben. Mann kann aber nicht verallgemeinern (147, p. 214)“.

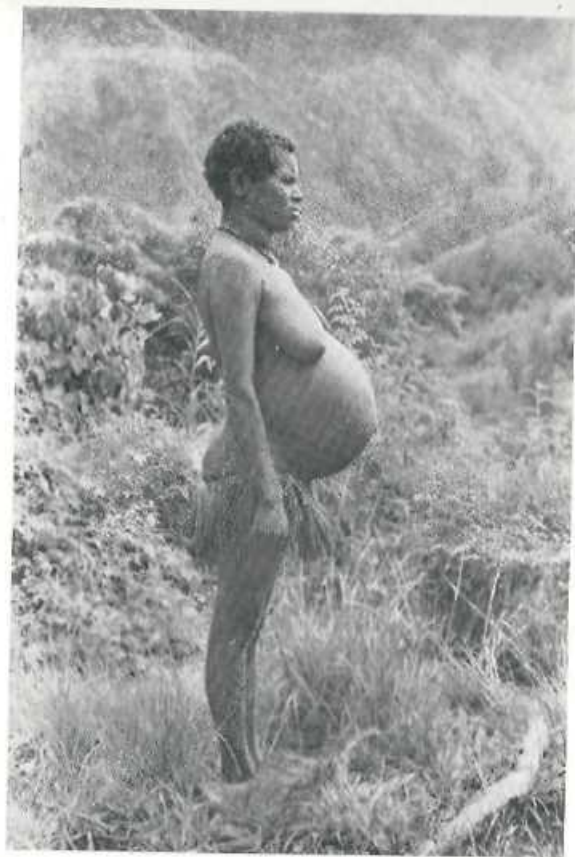
Zeer duidelijk keert dus ook deze onderzoeker zich op grond van een jarenlang onderzoek tegen de opvatting van een vrij geslachtelijk verkeer vóór het huwelijk, dat vluchtige onderzoekers hebben vermeend te kunnen vaststellen.

In overeenstemming met de veelvuldig gehuldigde opvatting, dat bij de meeste volken slechts van de gehuwde vrouw echtelijke trouw gevorderd wordt, getuigt WIRZ van de Swart-vallei-bewoners (32, p. 69): „Von da an (d.w.z. na de uitoefening van het jus primae noctis) ist dann die junge Frau Eigentum des Mannes, und es wird von ihr strikte Ehetreue verlangt, während es für den Mann keinerlei Einschränkung in seinem sexuellen Verhalten, keinen Ehebruch und Eheschändung gibt“.

Alzo, zodra eenmaal eigendomsrecht van den man op de vrouw rust, wanneer hij haar in geval van ontrouw met straf bedreigen kan, zou het losbandige meisje van vóór het huwelijk ineens veranderen in een kuise vrouw. Dat meen ik sterk in twijfel te moeten trekken. Eveneens, dat de man in het huwelijk maar doen en laten kan wat hij wil. De verhoudingen die ik tussen man en vrouw heb aangetroffen bij de door mij bezochte stammen wijzen daar niet op. Bij den gewonen man leek mij de band tussen de echtelieden zeer hecht. Men verzekerde mij, dat zij als regel tot de dood toe bij elkaar blijven en dat echtscheiding niet veel voorkomt.

Afb. 86. Huiselijk tafereeltje bij de Moni in het Kemaboe-dal. Het zogen. Zie p. 726

Afb. 87. Zwangerschap. Zie p. 719

Afb. 88. Primitieve hutten van takken en gelagah aan de rand van een Monikampong (Doraboe-vallei). Hier wachtten de vrouwen haar bevalling af.
Zie p. 719 e.v.

Afb. 89. Een dergelijke hut, van dichtbij gezien

Ongetwijfeld houdt men er lossere begrippen van zedelijkheid op na dan wij en wijken deze in verschillend opzicht van de onze af, hetgeen een logisch gevolg is van de omstandigheid, dat de primitieve mens het sexuele vraagstuk geheel van een natuurlijk standpunt beziet en niet van een hoog ethisch. Kuisheid is ook voor de Bergpapoea een ander begrip dan voor ons. Aan het verlangen naar sexuele afwisseling, dat de mens eigen is, kan hij gemakkelijker voldoen — en dat geldt ook voor de vrouw — dan de mens in de hoger beschaafde samenlevingen. In de maatschappij dezer natuurmensen zijn de gevolgen nu eenmaal bij lange na niet zo groot en zo verstrekkend als bij ons. Over het algemeen krijgt men echter bij de stammen in het Westen van het centrale bergland de indruk, dat bij hen een natuurlijke levenswijze heerst. Men woont in het algemeen verspreid in kleine nederzettingen en gehuchten, hetwelk het gezinsleven meer in de hand werkt dan in de grote, meer gesloten nederzettingen met haar mannenhuizen, waar de scheiding van de sexen ook strenger wordt doorgevoerd. Het aantal rijke personen, dat zich de weelde van meerdere vrouwen kan veroorloven, is niet groot. Er zijn in het algemeen weinig factoren aanwezig, die de moraliteit in sterke mate ongunstig beïnvloeden.

In tal van beschrijvingen over primitieve volken wordt hoog opgegeven over hun teugelloze geslachtsdrift en hun sterke zin voor en gespitsheid op het geslachtelijke, die hun alle terughoudendheid en schaamte uit het oog doet verliezen. Het voldoen aan die hartstochten wordt op één lijn gesteld met andere natuurlijke behoeften. Zo schildert de Russische ontdekkingsreiziger VON MIKLUCHO MACLAY, die van 1872-'74 verschillende kuststreken van Nieuw-Guinea bezocht, de toestanden op dit gebied als volgt: „Die Papua's betrachten die geschlechtliche Verhältnisse ähnlich wie die übrigen physischen Bedürfnisse (Essen, Schlafen, etc.) und machen aus denselben kein künstliches Geheimnis". Ook deze uitspraak lijkt mij te weinig gebaseerd op diepgaand onderzoek en zeker te algemeen gesteld. De Bergpapoea zou ik dergelijke opvattingen zeker niet willen toeschrijven.

Volgens WIRZ (32, p. 75) mag de Bergpapoea, man of jongeling, geslachtelijke omgang hebben met zijn wettige en onwettige vrouwen, met alle ongehuwde meisjes met uitzondering van de oudere moederbroederdochters en zijn eigen en klassificatorische zusters, en ten slotte kan hij gewoonlijk alle andere getrouwde vrouwen krijgen tegen een

vergoeding aan den echtgenoot. Hij heeft allerlei sexuelle uitspattingen bij de Swart-vallei-bewoners ontdekt, waarbij het hek helemaal van de dam is: „Bei den verschiedenen Anlässen und Zusammenkünften der Bewohner verschiedener Siedelungen werden immer sexuelle Orgien abgehalten wobei auch das sonst streng beachtete Verbot der Endogamie dahin fällt. Es misbraucht bei solchen Gelegenheiten selbst der Vater seine Tochter, der Sohn die Mutter, der Bruder die Schwester u.s.w. was für gewöhnlich als grober Verstoss gegen die Sitte angesehen würde (32, p. 70)“.

Van dit alles heb ik bij Dèm, Moni en Ekari niets kunnen bemerken en mijn vragen in die richting werden steeds ontkennend beantwoord, soms met afschuw van de hand gewezen. Op de enkele feesten, die ik bijwoonde, heb ik, zoals reeds gezegd, niets onwelvoegelijks gezien. Ook DE BRUIJN weet niets van ‚orgiën‘. De Ekari, dien hij te dien aanzien ondervroeg, drukte het zo uit: „Een jonge vrouw wordt slechts door één man genomen en niet door meerdere (71, p. 55)“. Ik geloof derhalve dat de bevindingen van WIRZ meer stroken met sommige theorieën dan met de werkelijkheid.

Gaan wij opnieuw te rade bij VICEDOM, dan krijgen wij een geheel ander beeld (147, p. 214): „Wie schon öfter erwähnt, gibt es bei den Eingeborenen am Hagenberg keinen freien Geschlechtsverkehr. Die menschliche Gesellschaft ist auch bei den Primitiven kein Hühnerhof, sondern ein wohlgeordnetes Gebilde. Der Geschlechtsverkehr ist nur in der Ehe erlaubt, und da ist er von beiden Partnern erwünscht und etwas ganz Natürliches, worüber in der Bevölkerung sich niemand aufhält..... Auch bei Festen geht es höchst anständig zu. Ich habe viele Feste der Eingeborenen mitgemacht und habe niemanden dabei in den Busch verschwinden sehen. Was nach den Festen, zwischen den neu sich zusammengebunden Paaren vor sich geht, kann ich allerdings nicht sagen“.

Dat is wel een geheel ander geluid. Zou de mentaliteit bij de bergbewoners ten Noorden van de Wilhelmina-top inderdaad zoveel verschillen van hun rasgenoten in het Westen en Oosten van het centrale bergland, of is WIRZ teveel bevooroordeeld geweest door hetgeen hij gezien heeft bij de stammen aan de Zuidkust, waar de geslachtelijke zedelijkheid inderdaad op een zeer laag peil staat en vertoningen voorkomen bij het dierlijke af? Bij de Marind-anim b.v. schijnen n.l. zeden

te heersen die — zoals SCHMIDT het ergens uitdrukt — zelfs moeilijk in het Latijn kunnen worden beschreven.

Verschillende explorateurs van de expeditie 1921 naar de Swartvallei maken melding van een man, die met een vrouwenschortje rondliep. Bij onderzoek bleek BIJLMER (28, p. 390), dat zijn penis was afgezet, hetgeen KLEIWEG DE ZWAAN (182, p. 108) doet veronderstellen, dat in dit geval sprake zou kunnen zijn van een bestraffing wegens een ongeoorloofde verhouding. Wel een zeer zware straf zou ik zeggen in een gemeenschap, die er volgens WIRZ overigens zulke uiterst losse zedelijke begrippen op na houdt.

De coïtus (D. *djin maoeawè*, M. *mina soenisëtià*, E. *toeri* of *mèmagi*) wordt meestal in huis, doch ook in de tuinen en in het bos of struikgewas uitgeoefend. Naar Soalekigi aan DE BRUIJN mededeelde overal, wanneer hij er lust toe had, zelfs in de prauw. De houding is de normale, waarbij de vrouw op de rug ligt. Erotica treft men in verschillende vormen aan, die men vindt in de kleine borsttasje van mannen en vrouwen. Ter verhoging van de wellust stopt de man grote ronde vruchtenpitten (D. *kibiàk kabòk*), licht roodbruin van kleur met harde schaal, in de vagina van de vrouw of wel een klein ringetje van in elkaar gedraaide dunne rotan, dat in een hulsje van de schede van een orchideeknol wordt bewaard (afb. dl. III, Pl. CXV, fig. 9-10). De mannen smeren lichaam en aangezicht in met het sap van de bladeren en de bast van een geurige heester (D. *naboe*). Geurige zaden (D. *giwi*, M. *oewidò*) en bladeren, kalmoeswortel (D. *boengalik*, M. *boemina*), reukballetjes, het gedroogde en ingeschrompelde scrotum van een koeskoes dienen als liefdesamulet; men laat ze het meisje ruiken om haar op die manier onder betovering te brengen en haar liefde te winnen. WIRZ maakte melding (32, p. 76) van het gebruik van ronde stenen en vruchtpitten als 'consolateurs' op grond van mededelingen van de bevolking, doch hij trekt deze in twijfel. Wel acht hij het gebruik van erotische middelen, als bergkristal, vaststaand, terwijl een rode steensoort als aphrodisiacum door de mannen zou worden gebruikt.

Alhoewel ik van homosexualiteit niets heb bemerkt, acht ik het niet uitgesloten, dat deze sexuele afwijking bij mannen voorkomt. Het tekort aan vrouwen en het instituut van het mannenhuis werkt dit wel in de hand. Een aanwijzing daarvan heb ik gemeend te zien in de hoogste vriendschapsuiting, die bestaat in het tegen iemand aanleunen en het

slaan van arm en hand om het zitvlak onder de uitroep „*Dole panoea* (M.)”, een samentrekking van „*Dole gana noea*”, hetgeen betekent: „Ik neem bezit van uw partes posteriores”. Naar het oordeel van POST (81, p. 86) komt dit zedenbederf zeker niet op zo'n grote schaal voor als men wel heeft beweerd. WIRZ (32, p. 75) zegt in de Swart-vallei niets van homosexualiteit te hebben bemerkt, noch vernomen.

Wanneer ik ten slotte mijn indrukken omtrent de zedelijkheidsbegrippen bij de door mij bezochte stammen samenvat, dan geloof ik in het algemeen te kunnen zeggen, dat de Bergpapoea in dat opzicht, vooral wat het geslachtsleven betreft, gunstig afsteekt bij de meeste van de hem omringende laagvlakte- en kustbewoners.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

VERLOVING EN HUWELIJK

Verkeer tussen de sexen

Ondanks het feit, dat na hun opneming in het mannenhuis, dus na hun tiende à twaalfde levensjaar, de jongelingen geheel geörienteerd zijn op de mannen, terwijl de meisjes onder de hoede der vrouwen blijven, kon ik overdag in de nederzettingen en ook bij het werk in de tuinen niets bemerken van een scherpe scheiding. De verhouding tussen de jonge lieden van beide sexen (*M. zoenè panènè*) is op het oog gezien volkomen vrij en ongedwongen. Als kamponggenoten gaan zij vertrouwelijk met elkaar om; des namiddags scharen allen zich om de geopende smookkuilen voor het gebruiken van de hoofdmaaltijd.

Het verblijf van de expeditie in de bivaks bij de verschillende nederzettingen bracht steeds een groot aantal jonge mannen en vrouwen, ook uit veraf gelegen nederzettingen, bijeen, waardoor de gelegenheid geboden werd hun doen en laten ongemerkt gade te slaan. Tussen de jonge ongetrouwde mannen (*D. ngò tawiè*, *M. zoeamè*) en vrouwen (*D. djin pani*, *M. mina panè*) speelden zich dan allerlei toneeltjes af om aanraking met elkaar te krijgen, die in niets verschilden van onze manieren. De jonge mannen liepen fraai geschminkt en uitgedost als dandy's rond en wedijverden onderling om de aandacht van de meisjes te trekken, die van haar kant quasi een weinig schuw en verlegen deden, doch desalniettemin op een duidelijke wijze zaten te coquetteren. De natuurlijke aanleg van de mens blijft overal dezelfde, dat zien wij ook bij deze steentijdmensen.

Zoals bij ons een bal een gelegenheid is om de jongelui tot elkaar te brengen, zo zorgen bij de Bergpapoea's de ouderen door het arrangeren van liefdesdansen, gepaard met gezamenlijk zingen op het dorpsplein of in het gemeenschapshuis, dat de trouwlustigen tot elkaar komen. Vooral de grote varkensfeesten schijnen bij uitstek als huwelijksmarkt

dienst te doen. Meermalen zag ik dat de oudere vrouwen steeds een oogje in het zeil hielden, opdat er geen ongerechtigheden zouden plaats vinden. Des nachts hielden zij de jonge meisjes onder haar hoede.

De wedstrijd tussen de jonge mannen onderling om het bezit der vrouwen lijkt mij in de Bergpapoea-maatschappij zeer groot. Hoe men elkaars sympathie tracht te verwerven, welke factoren daarbij vooral een rol spelen zou ik niet met zekerheid durven zeggen. De mannelijke schoonheid en fysieke kracht van den minnaar speelt bij de vrouwen naar het schijnt een belangrijke rol, gezien de moeite die de jonge mannen zich geven om hun lichaam met fraaie opschik luister bij te zetten en zich een martiaal voorkomen te geven. Tot de aethetica der Bergpapoea's behoort zeker voor de jonge mannen een formidabele peniskoker, een paar varkensslagstanden door de neus, een beschilderd gelaat en een mooie halsband en veren hoofdtooi. De jonge meisjes zorgen voor een mooi rokje en een vracht van halskettingen met een amulettentasje.

In de nederzetting Tambage in het Delo-dal maakte STIRLING een feest mede, waar hij het volgende schouwspel te zien kreeg. Een jonge man plaatste zich op een bepaalde afstand van enige boogschutters, zodanig, dat de pijlen niet te veel kracht meer hadden, als schietschijf. Hij moest trachten de afgeschoten pijlen te ontwijken en toonde daarin een grote handigheid. Toen de proef lang genoeg had geduurd en de jonge man ten aanschouwe van de jonge maagd die hij tot vrouw wenste zijn moed had betoond, zei de vader, naar STIRLING mij mededeelde: „Here is your wife. You are courageous and fleet-footed enough to endure marriage”.

Wat de man in de vrouw aantrekt, is een flink gebouwd lichaam, opdat zij in staat is in de tuinen te werken. De jonge man kijkt uit naar een vrouw met flink ontwikkelde borsten, een *djin pani*, hetgeen zij in gebarentaal onmiskenbaar uitdrukken door de beide gebalde vuisten tegen de borst te leggen.

Keuze der echtgenoot

In hoeverre de ouders van een meisje en haar andere bloedverwanten invloed uitoefenen op de keuze harer echtgenoot en daarbij zo nodig tot dwang overgaan, kon ik in de korte tijd van waarneming niet vaststellen. Uit de boven geschetste gedragingen der jongelui en enkele

mededelingen meen ik echter te mogen opmaken, dat er tot zekere hoogte een vrije keuze is van de zijde van beide sexen, die in het algemeen door de ouders wordt erkend en geëerbiedigd. Wederzijdse toegenegenheid lijkt mij in de meeste gevallen wel de basis waarop het huwelijk wordt gesloten. De logica brengt dit ook mede, daar er anders geen goed huwelijk tot stand komt. En de zelfstandigheid der vrouw is groot genoeg om anders bij den man weg te lopen. Rev. Post zegt zelfs (81, p. 82): „The girl is at perfect liberty to accept or reject her suitor at her own discretion”. Dit lijkt mij weer te vergaand. Ongetwijfeld brengt toch het verwantschapssysteem dat bij hen heerst een gebondenheid mede aan vaste huwelijksregels. De sterkte der clans is echter zo groot, dat er voor de trouwlustigen binnen de clans waarmede men in vaste huwelijksrelaties staat een ruime keuze openblijft.

De huwbare leeftijd voor de mannen is, wanneer de schaamharen (*M. soenitoe*) te voorschijn komen en voor de vrouwen, wanneer de menstruatie (*M. kondà*) optreedt en de borsten (*M. mina àmà*) zich beginnen te ontwikkelen. De vrouwen trouwen allen zeer vroeg, zodra de puberteitsleeftijd, ongeveer 15 jaar, bereikt is; de mannen in de regel enige jaren later, volgens mededelingen van de Missie-goeroe's te Koegapa en Djaba meestal op een leeftijd van ongeveer 20 jaren.

Huwelijksgebruiken

Omtrent de huwelijksgebruiken kwam ik uit mededelingen van de bevolking en genoemde goeroe's het volgende te weten. Wanneer een jongen en een meisje liefde voor elkaar hebben opgevat en besloten hebben in het huwelijk te treden (*D. agingò*, *M. minè*) geven zij, ieder afzonderlijk, daarvan kennis aan hun wederzijdse ouders. Stemmen de ouders toe, dan wordt er een bepaalde avond vastgesteld, waarop de jongeling officieel het meisje aan haar ouders ten huwelijk vraagt. Hij begeeft zich met zijn vrienden naar het dorp van het meisje, waar men in het mannenhuis samenkomt. De jonge man met zijn vrienden en het jonge meisje met haar vriendinnen nemen aan weerszijden van het haardvuur in twee rijen tegenover elkaar plaats. Dan heeft onder gezang de ceremonie plaats van het overrijken van kleine geschenken aan elkaar (*A. panè zàmòtèkèia*, *M. bora mindia*, *D. mè laò*), welke in hoofdstuk XVI uitvoerig is beschreven. De geschenken die de jongeling zijn verloofde aanbiedt, bestaan bij de Moni uit een mes (*zanggè*),

schelpstukken (*poka*), cocons voor de versiering van het amulettentasje (*mboela*), kralen en dergelijke, terwijl het meisje een armband, een borsttasje en bij de Dèm en Ndani ook siri en pinang terug aanbiedt. Vervolgens nadert de jonge man dan de ouders van het meisje en vraagt haar ten huwelijk.

Nadat aldus het paar officieel is verloofd, wordt door de ouders de bruidschat vastgesteld en de dag bepaald, waarop zij hun dochter naar het dorp van den jongen man zullen brengen om dan tevens de bruidschat in ontvangst te nemen. Op die dag begeeft het meisje zich met haar vriendinnen naar het huis van de ouders van den jongeling. Deze bevindt zich met zijn familieleden en de jongemannen van zijn kampong in of vóór het mannenhuis (*M. doeni*). De vader van het meisje spreidt daar zijn pandanusmat uit (*èba*), waarop de aanstaande schoonzoon zijn *kigi* (= kauri-schelpjes) deponereert, die het hoofdbestanddeel van de koopsom uitmaken en voorts een aantal *dèdèrè* (= nassa-schelpjes). Voor zover de *kigi* tot een snoer zijn geregen neemt de vader die tot zich; de moeder ontfermt zich over de *dèdèrè* en de helft van de ongeregen *kigi*, terwijl de andere helft aan de broeders van den vader ten deel vallen. Bij Dèm en Moni wordt het huwelijk besloten met een feestmaaltijd, waarvoor de dag tevoren, al naar de rijkdom en het aanzien van de betrokken familie, één of meer varkens worden geslacht. Na deze maaltijd gaat ieder naar huis. Het jonge paar neemt zijn intrek in een apart kamertje in het huis van de ouders van den jongen man. Zodra er een kind op komst is, bouwt de jonge man met behulp van zijn familie een huis voor de vrouw. DE BRUIJN (71, p. 58) deelt mede (op gezag van Soalekigi), dat bij de Moni het voldoen van de bruidschat nog niet het recht geeft op het in bezit nemen van de vrouw; eerst na een maand zou de Moni de coïtus mogen uitoefenen, zulks in tegenstelling met het gebruik bij de Ekari, waar meestal reeds de dag vóór de *wainai* de jonge man bij zijn aanstaande vrouw komt.

Heeft de jonge man de bruidschat nog niet bij elkaar, dan geven zijn aanstaande schoonouders hem een tijd van 5 maanden om deze met behulp van zijn familie bijeen te brengen. Gedurende die tijd werkt, althans bij de Ekari, het meisje bij die ouders. De jongelui mogen in die tijd niet samenleven; daarop staat een streng verbod. Eerst wanneer de bruidschat is voldaan krijgt hij recht op de vrouw. Met toestemming van de ouders der bruid kan de genoemde termijn worden verlengd.

Het komt meermalen voor, dat er gedurende de verlovingsstijd onenigheid ontstaat tussen de beide families over het niet tijdig voltallig zijn van de vereiste *kigi*, enz. voor de bruidschat. De vrouw kan dan worden teruggeëist. Hevige twisten tussen de families zijn daarvan herhaaldelijk het gevolg; soms vechtpartijen met stokken en zelfs schietpartijen met pijl en boog.

Wanneer de partij van het meisje haar toestemming tot het huwelijk weigert, dan wordt het meisje geschaakt. In de gebarentaal duidt men dit aan door met de rechterhand de linkerpols te omvatten en een meevoerende beweging te maken. Van ruw geweld is daarbij echter geen sprake. De schaking schijnt louter vertoon te zijn. De vader van het meisje achtervolgt den jongeman, die met enkele vrienden het meisje wegvoert, en dreigt hem en zijn dochter te zullen neerpijlen. Dit is echter alleen een aansporing voor de familie van den jongen man om zo spoedig mogelijk de nodige kauri-schelpjes bijeen te brengen en deze op de gebruikelijke manier aan hem af te dragen, waarmede de zaak verder beklonken is.

De goeroe LETSOM deelde mij mede enkele gevallen te hebben gezien, dat het meisje haar zinnen op een bepaalden jongen heeft gezet en dan eenvoudig uit haar kampong wegloopt naar de familie van haar uitverkorene om haar wens te kennen te geven. Weigert de jonge man haar tot vrouw te nemen, dan keert zij naar de vaderlijke woning terug, doch wanneer zij volhardt en telkens bij den jongen terugkeert, dan is hij wel verplicht haar tot vrouw te nemen en dient zijn familie de bruidschat te betalen. Van dezen zegsman vernam ik ook, dat wanneer een meisje is geschaakt en zij zwanger wordt, terwijl de bruidschat niet wordt betaald, de vader zijn dochter doodt door middel van steken met een pijl in dijen en knieën. Na de dood van het meisje heeft de partij van den man slechts te betalen: één snoer (E. *ewi*) schelpjes, één varken en een aantal *wõtji*, dat zijn sieraden in de vorm van recht-hoekige schelpplaatjes.

DE BRUIJN was te Enarotali getuige van het E. *waka boeki* = M. *mina doetia*, letterlijk: kopen van een vrouw. De uitbetaling van de *kigi* had daarbij plaats vóór het huis van den schoonvader op twee boomschorsplanken, die op de grond werden gelegd. Daarbij werd de gebruikelijke E. *wainai* = M. *biaija*, een soort drift- of uitdagingsdans, ten beste gegeven. De belangwekkende beschrijving daarvan (72, p. 54) moge ik hier in haar geheel overnemen:

„De echtgenoot in spé biedt den aanstaanden schoonvader zijn kigi's aan en legt deze in een rijtje voor hem uitgestald. Vervolgens begint het afdingen. Is schoonpapa niet tevreden met de kwaliteit der kigi's, zijn deze b.v. te klein, dan slaat de a.s. schoonvader deze met zijn hand weg en danst de wainai of biaja onder het uitroepen van „M. *bina lamei, bina lamei* = breng mij kigi's, breng mij kigi's" (E. *kèpè nàmarè, kèpè nàmarè*), waarop de tegenpartij i.c. de a.s. schoonzoon antwoordt met dezen dans onder het uitroepen van „M. *mina lamei, mina lamei* = geef mij een vrouw, geef mij een vrouw (E. *jàrà mò nàmarè, jàrà mò nàmarè*)". Dit spelletje van dansen en onderhandelen herhaalt zich, totdat men het eindelijk eens is over den bruidschat."

Het over en weer gepraat en het kabaal, waarmede de huwelijks-transactie gepaard gaat, wordt door POST nog uitstekend getypeerd, wanneer hij schrijft (81, p. 82): „Kepaoekoes told me that the noiser the proceedings the more succesfull the wedding”.

De grootte van de bruidschat bedraagt bij Ekari en Moni normaal 60 kauri-schelpjes, deels in de vorm van een schelpensnoer (zie p. 543), deels los. Al naar gelang de vrijwillige bijdrage van familieleden en vrienden kan dit bedrag hoger of lager zijn. DE BRUIJN (71, p. 58) geeft de volgende verdeling op: 40 voor den vader van de bruid, 10 voor haar moeder en 10 voor de broers van vaderszijde en andere familieleden. Zoals ik hierboven heb medegedeeld, worden bij genoemde stammen aan de kauri's ook wel een partij nassa-schelpjes toegevoegd, doch de bruidsprijs schijnt zich tot het schelpengeld te beperken. Anders is dit bij de meer oostelijk wonende stammen: Ndani, Dèm en Swart-vallei-bewoners, waar het schelpengeld veel schaarser is dan in het merengebied en omgeving. Al blijft dit het hoofdbestanddeel, daarnaast komen allerlei andere voor de Bergpapoea waardevolle zaken als stenen werktuigen, lichaamssieraden, nettassen, draagnetten en rollen tabak in aanmerking. Igoen had voor zijn vrouw Tògwinjò betaald: „*Woe jàgà baogwawè, kiwijè oegwang nènèk, tsoerèp jagàng, jítboek jagoe* = 10 schelpjes, 4 bijlen, 1 borstversiering van schelpplaat, 3 rollen tabak”.

Van Soalekigi vernam DE BRUIJN, dat de vrouw dikwijls varkens meebrengt in het huwelijk. Ook dit past in het koophuwelijksysteem der Bergpapoea's. De jonge dochters zijn enerzijds bezit van de clan. Door het huwelijk gaan zij over naar een andere clan en raken als

arbeidskracht verloren. Daarvoor moet schadevergoeding worden gegeven, opdat de clan daar weer een andere vrouw voor kan terugkopen. Zoals VICEDOM in zijn studie over de Mbowamb zegt, is een vrouw echter anderzijds een persoonlijkheid en geen dode zaak. Ze kan weglopen en als zekerheid daartegen zorgt wederkerig de „Sippe” van de vrouw, dat zij met een „Mitgift” komt. Dit zal dus de bedoeling zijn van het meegeven der varkens.

Patrilineaal stelsel

Een huwelijk is bij de Bergpapoea's maar tot zekere hoogte een kwestie van vrije keus. Zoals in elke primitieve maatschappij is het voor alles een verbinding tussen twee families of geslachten. Het is een zaak van een bepaalde verwantengroep in de clan, die dan ook in haar geheel den jongen man bijstaat in het bijeenbrengen van de bruidsprijs. Daartoe behoren allereerst de vader en de vadersbroers van den bruidegom. Beschikt deze familiegroep niet over voldoende *kigi*, dan gaat men dikwijls een lening aan, of men slacht zijn varkens om door verkoop van het vlees aan schelpengeld te komen.

Wat betreft het bij de Bergpapoea's heersende familie- en verwantschapssysteem en de daaraan verbonden vaste huwelijksregels, beschikte ik voor mijn onderzoek bij de verschillende stammen over de resultaten die door WIRZ te dien aanzien zijn verkregen bij de bewoners van de Swart-vallei. Deze komen op het volgende neer. „Als Normalche gilt die Cousinenehe, d.h. es heiratet ein Jüngling die Tochter des Mutterbruder, die jünger ist als er selbst, ein Mädchen den Sohn der Vaterschwester (32, p. 68)”. Over het ingewikkelde verwantschapssysteem schrijft hij: „Es kann als klassificatorisch bezeichnet werden und ist demjenigen der Central-Australier ganz analog. Es beruht auf folgender Grundlage: alle Brüder des leiblichen Vaters werden als Väter, alle Schwestern der leiblichen Mutter, als Mütter bezeichnet. Die Frauen der jüngeren Brüder und Vettern sind auch die eigenen und es darf mit ihnen geschlechtlicher Umgang gepflogen werden. Infolge dessen werden auch die Söhne der Brüder und die Töchter der Schwestern wie die eigenen betrachtet und als solche angesprochen. Wir haben es also mit einer Art Gruppenehe zu tun, mit Verhältnissen wie sie bei den Australiern, verschiedenen Nord-Amerikanischen Stämmen und andern Völkern bestehen (32, p. 70)”. Dit groepshuwelijk wordt dan door WIRZ

aan de hand van schema's van MORGAN verder uitgewerkt voor onze Bergpapoea's.

Intussen is dit alles slechts het toepassen van bekende ethnologische theorieën. Wat ons interesseert is na te gaan, hoe WIRZ in twee maanden tijds met de geringe taalkennis, die men zich in zo'n korte tijd kan eigen maken, kans heeft gezien zonder het opmaken van uitvoerige stambomen achter hun ingewikkelde familieverhoudingen te komen, en hoe hij een 'Cousinen-' en 'Gruppennehe' bij hen heeft kunnen vaststellen. Nadat hij een aantal namen van de voornaamste verwantschapsbetrekkingen was te weten gekomen, werd hem, naar hij zegt, het gehele verwantschapssysteem, dat eerst een „unentwirrbares Problem" leek, plotseling opgehelderd door de ontdekking van twee uitdrukkingen *manu* = 'richtig' en *ban* = 'onrichtig' welke aan de verwantschapsnamen worden toegevoegd. Daarmede worden „richtiger leiblicher Vater" en „onrichtiger Vater, d.h. des Vaters Brüder", „richtige Gattin" en „onrichtige Gattinen", en andere familiebetrekkingen van elkaar onderscheiden. Toch lijken mij deze gegevens geen voldoende bewijs om te besluiten tot het voorkomen van het ingewikkelde classificatorische huwelijkssysteem, dat WIRZ meent te hebben gevonden. Daarvoor zijn volledige stambomen van een bepaalde verwantengroep naar mijn gevoelen een eerste vereiste. Waar deze ontbreken, krijgt men onwillekeurig de indruk van een aanpassing aan vooropgezette theorieën en het trekken van parallellen met gelijksoortige systemen gevonden bij nabuurvolken, in dit geval de Papoea-volken in de zuidelijke laagvlakte en de Australiërs. Zeker is dat men bij de primitieve bergstammen van Centraal-Nieuw-Guinea gans andere verhoudingen aantreft dan bij ons en dat wij daar een familie- en verwantschapssysteem zullen vinden, dat althans in hoofdtrekken overeenkomt met dat, hetwelk WIRZ in de Swart-vallei meent te hebben gevonden. Ik moet echter bekennen, dat het mij niet gelukt is met enige zekerheid het daar heersende huwelijkssysteem bij de door mij bezochte meer westelijk wonende, doch nauwverwante stammen vast te stellen, hoezeer ik ook mijn verbeeldingskracht in die richting heb laten werken.

Bijna drie maanden heb ik bij de Dëm en bijna vijf maanden bij de Moni en Ekari getracht de juiste familierelaties op het spoor te komen en stambomen in elkaar te zetten, doch ik bleef daarmede steeds hangen in een te enge familiekring. Met schelpjes, kralen en steentjes heb

ik talloze malen de generaties in een stamboom opgezet, maar de mensen raakten zeer spoedig in de war. Langdurige ondervraging vermoeide hen; het lukte mij niet hun aandacht lang op het uitgezette schema geconcentreerd te houden. Voor het onderhavige doel is het nodig, dat men lang in éénzelfde streek vertoeft en vele personen met name leert kennen. DE BRUIJN was daartoe beter in de gelegenheid en wist van de Koegapa- en Itodah-hoofden de beide jongste generaties met naam en toenaam vast te stellen. Deze stambomen (71, p. 26) stelde hij welwillend te mijner beschikking, doch helaas eerst tegen het einde der expeditie, waardoor mij de tijd en de gelegenheid ontbrak om verschillende aanvullende onderzoekingen te verrichten, die volstrekt nodig zijn om uit die stambomen het in zwang zijnde huwelijkssysteem met zekerheid te bepalen. Na terugkomst van de expeditie kreeg ik nog de stamboom in handen door wijlen den arts ROUSHDY samengesteld van de oudere generaties van genoemde hoofdenfamilies (70, p. 68). Deze gegevens heb ik met die van DE BRUIJN gecombineerd tot één stamboom (zie tegenover p. 706).

De resultaten van mijn ondervraging der bevolking en de bestudering van de stambomen zijn nu de volgende.

Een indeling in twee stamhelften of phratries, die als streng exogame huwelijksklassen zouden fungeren, heb ik bij géén der stammen kunnen ontdekken, zoals ik reeds bij de bespreking van de sociale organisatie heb uiteengezet. Natuurlijk is dit nog geen bewijs, dat die indeling er daarom niet zou zijn. Vast staat dat het huwelijk binnen de clan streng verboden is (*D. àbo*, *M. mbai*, *E. wijè*) op enkele hoge uitzonderingen na, waarvan DE BRUIJN een voorbeeld noemt. Wejakèbo, het hoofd van Dòkòridoba, behorende tot de Ekari-clan der Mote, was namelijk getrouwd met een Mote-vrouw, dank zij zijn grote invloed en vooral die van zijn ouden vader. Als regel worden man en vrouw in zo'n geval uit de clan gestoten, hetgeen zelfs strijd met de wapens tengevolge kan hebben (71, p. 59). Huwelijken tussen leden van verschillende stammen met name Dèm, Ndani, Moni en Oehoendoeni zijn geoorloofd. Er bestaat echter een huwelijksverbod tussen Ekari enerzijds en Moni en Oehoendoeni anderzijds.

De kinderen volgen overal de clan van den vader, terwijl de vrouw blijft behoren tot haar eigen clan. De clans zijn dus, naar bij alle stammen kon worden vastgesteld, vaderzijdig. De verwantschapsbenamin-

gen die ik bij Dèm en Moni kon vaststellen, aangevuld met die uit de woordenlijst van VAN EECHOUDE voor de Ekari, zijn de volgende.

	<i>Dèm</i>	<i>Moni</i>	<i>Ekari</i>
mens	<i>òn</i>	<i>mè</i>	<i>mè</i>
man	<i>ngo</i>	<i>doeni</i>	<i>dzjàmè</i>
vrouw	<i>djin</i>	<i>mina</i>	<i>dzjàgàmo</i>
echtgenoot	<i>ari</i>	<i>mi</i>	—
echtgenote	<i>agin</i>	<i>mea</i>	<i>wàka</i>
vader	<i>àbàgè</i>	<i>aità</i>	<i>naita</i>
moeder	<i>àmà</i>	<i>minàmà</i>	<i>noka</i>
knaapje	<i>òndoa àmbi</i>	<i>zoenggàmà</i>	<i>dzjoka dzjàmè</i>
meisje	<i>panindoa</i>	<i>biabàrà panè</i>	<i>àpi</i>
jonge man, ongehuwd	<i>ngò tawie</i>	<i>zoemè</i>	<i>mato</i>
jonge vrouw, ongeh.	<i>djin pani</i>	<i>mina panè</i>	—
zoon	<i>aoe</i>	<i>zoewa</i>	<i>zoga</i>
dochter	<i>aboeni</i>	<i>zòwa</i>	—
oudere broer	} <i>àgwang</i>	<i>naiwa</i>	<i>aika</i>
jongere „		<i>niwa</i>	<i>weneka</i>
oudere zuster	} <i>ànggè</i>	<i>naimbi</i>	<i>aba</i>
jongere „		<i>nawà</i>	<i>paneka</i>
schoonvader	<i>agoe</i>	—	—
schoonmoeder	<i>àmbò</i>	—	—
grootvader	<i>àngò</i>	—	<i>moma</i>
grootmoeder	<i>ajè</i>	—	<i>aba</i>
oom	—	—	<i>na-oewa</i>

Met zekerheid kon ik vaststellen, dat bovenstaande benamingen de verschillende graden van ouderdom weergeven; d.w.z. vader en vadersbroer, moeder en moederszuster, worden met hetzelfde woord aangeduid. Voorzover zij generatiegenoten zijn, beschouwen alle clingenoten zich als broers en zusters; de ouders noemen alle kinderen: D. *aoe aboeni*, M. *zoewà zòwa*; de kinderen hun vleeselijke vader en moeder en de broers en zusters van hun ouders: D. *àmà àbàgè*, M. *minàmà aità*. Desniettenstaande kennen de werkelijke ouders en de werkelijke broers en zusters elkaar zeer goed. Kimoegoealolè zei, wijzende op zijn moeder: „*Amà, asinggià mina* = mijn moeder, de vrouw die mij geboord heeft”, en Igoen duidde zijn zoon Gwimò aldus aan: „*Noeëe, naoe aoe* = mijn zoon, dien ik verwekt heb”. Tot zover is er bij deze

stammen dus overeenstemming met het classificatorische systeem van WIRZ.

Ten aanzien van het door WIRZ gemaakte onderscheid tussen wettige en onwettige echtgenoten kon ik echter geen bevestiging krijgen. Wanneer ik aan Igoen vroeg, of Tògwinjò *agin* = 'echtgenote' was, kreeg ik als antwoord: „*Mëning* = juist”, doch op mijn vraag of zij ook de echtgenote van zijn broer Dadjì was en deze de coïtus (D. *djin maoeawè*) met haar mocht uitoefenen, wees hij zulks beslist van de hand: „*Agin mba, maoeawè àbò* = echtgenote niet, coïtus verboden”. Intussen lijken de woorden *mëning* en *mba* verdacht veel op de uitdrukkingen *mangoe* en *ban* van WIRZ, doch ik acht mij niet gerechtigd daaraan de betekenis van 'wettig' en 'onwettig' te hechten.

Beschouwen wij nu de stamboom van de Koegapa- en Itodah-hoofden, behorende tot de Dzjõnggoenaoclan, dan ziet men dat de generaties I, II en III hun vrouwen hebben verkregen uit één en dezelfde clan, de Boegalè-toema; echter valt niet na te gaan, of zij vrouwen aan die clan hebben teruggeleverd. In de IVe generatie huwt Webega niet in de clan van zijn moeder en Degambole eerst bij zijn tweede huwelijk. Van de zonen van Webega trouwt de oudste in de moedersclan, de jongste in een vreemde clan, terwijl Zànàgàbega eveneens in de Vde generatie 8 vrouwen heeft gehad uit 6 verschillende clans, waarvan geen één uit de clan der moeder.

In de VIe en VIIe generaties zit door het grotere aantal gegevens meer tekening, doch ook hieruit valt geen vast systeem op te bouwen. Van Ikomaboei, Soalekigi, Mènggàmè, Kigimoeajakigi en Hòlòbega behoort niet één der vele vrouwen, die zij bezitten, tot de clan van hun moeder. Slechts de eerste en vierde vrouw van Kenabega en de eerste vrouw van Kamoenimala zijn afkomstig uit de moeder-clan. Wel ziet men allereerst een sterke uitwisseling van vrouwen tussen de Dzjõnggoenaoc en de Kòberaoc, voorts met de Dimbaoc, eveneens een clan der Moni, en vervolgens met de Marai-clan van de Oehoendoeni-stam. In de gehele stamboom vallen verschillende voorbeelden van cross-cousin-huwelijken te onderkennen, maar regel is dit geenszins. Resumerende kan men uit dit schema hoogstens besluiten tot het bestaan van een patrilineaal stelsel met een voorkeur ten aanzien van het cross-cousin-huwelijk. Voorts dat wij hier te maken hebben met een clanstelsel, dat reeds min of meer in ontbinding verkeert.

Polygamie en monogamie

Uit de stamboom der Džönggoenaë-hoofden blijkt reeds, dat polygamie bij hen regel is. Ze komt voor bij alle stammen. Alleen de rijkere onder de stamleden kunnen zich de weelde van meer vrouwen veroorloven. Op het bezit van veel schelpjes, varkens en vrouwen is het gehele streven van den Bergpapoea gericht. Schelpengeld en varkens zijn nodig om vrouwen te kopen. Ongetwijfeld is het verlangen naar afwisseling in het geslachtsleven een belangrijke drijfveer voor het hebben van meer vrouwen, maar ook de arbeidskracht, die zij vertegenwoordigen, speelt daarbij een zeer grote rol. Hoe meer vrouwen een man bezit, hoe meer tuinen hij kan bewerken en hoe meer varkens hij kan fokken. Polygamie is dus de weg naar rijkdom. En aangezien het bezit der clans in hoofdzaak in handen is van de hoofden, zijn zij in de eerste plaats de bevoorrechte personen, die er meerdere vrouwen op na kunnen houden, zulks ten koste van den gewonen man. Deze mag blij zijn de prijs voor één vrouw bijeen te kunnen brengen.

Slechts een nauwkeurige volkstelling kan de juiste gegevens verschaffen omtrent de uitgebreidheid van de polygamie. Belangrijke gegevens daarvoor kunnen wij ontleenen aan de registratie, die in enkele delen van het merengebied is gehouden door den bekwamen hulpbestuursassistent SITANALA in opdracht van VAN EECHOUDE. Behalve voor wat betreft het aantal monogame en polygame huwelijken zijn de tabellen dier registratie zeer leerzaam ten aanzien van de sterkteverhoudingen tussen mannen, vrouwen en kinderen en het aantal huizen. Als leeftijdsgrens tussen jongens en mannen werd door VAN EECHOUDE 13 à 14 jaar aangenomen; deze leeftijd werd natuurlijk geschat. Daar de meisjes als regel dadelijk trouwen, zodra zij geslachtsrijp zijn, komen in de tabellen geen ongetrouwde vrouwen voor, tenzij weduwen (57, p. 123). Hieronder volgt een overzicht van de geregistreerde Ekari, getrokken uit de tabellen van VAN EECHOUDE.

Landstreken: Paniai e.a., Wanewaboe, Oeroemoeka, Tage en Tigi.

	mannen	2013	} totaal 9222
Aantal geregistreerde personen:	vrouwen	2133	
	kinderen	5076	

Afb. 90. Als afb. 88 en 89. Zwangere vrouwen bij de hutten

Afb. 91. Papoea-deur met afbeelding van moeder met kind, afkomstig van Siéboe (Jauer, Laagvlakte-Papoea's) (R.V.L. 929/780). Zie p. 760

Afb. 92. Conisch toestel bij de Dëm (*noëë ònkawe*), waar nageboorte en navelstreng worden begraven. Zie p. 720 en 752

Afb. 93. Platform in de Dèm-kampong Tombe, voor hetzelfde doel als afb. 92. Zie p. 720

Afb. 94. Korfvormig toestel bij de Dèm, ter bewaring van de uitwerpselen van de pasgeboren zuigeling, bij de pagger tussen twee huizen. Zie p. 720

Afb. 95. Korfvormig toestel bij de Moni, *kébawa zoemoe maja*, opgesteld in de tuinen. Bestemd voor hetzelfde doel als afb. 94

Mannelijk geslacht:

mannen boven 14 jaar							jongens	totaal		
getrouwd						ongetrouwd	totaal			
met 1 vr.	2 vr.	3 vr.	4 vr.	5 vr.	polygaam	totaal				
1199	234	79	24	4	341	1540	473	2013	2795	4808

Vrouwelijk geslacht:

huwbare vrouwen					meisjes	totaal
getrouwd			weduwen	totaal		
monogaam	in polygaam huwelijk	totaal				
1199	821	2020	113	2133	2281	4414

Huizental: 1007 op 9222 geregistreerde personen.

Uit bovenstaande gegevens blijkt dat polygamie in vrij hoge mate voorkomt. Ik citeer hier wat VAN EECHOUDE (57, p. 147) dienaangaande schrijft: „Niet minder dan 22 % der getrouwde mannen heeft meerdere vrouwen, terwijl deze 22 % ruim 38 % van het totaal aantal vrouwen in beslag neemt. Daar staat tegenover, dat ruim 23 % der mannen ongetrouwd is. Enige conclusie kan daaruit niet getrokken worden daar onder „mannen” worden verstaan: mannelijke personen ouder dan naar schatting 14 jaar. Omtrent het aantal mannen, dat huwbaar en economisch in staat is om een huwelijk aan te gaan, leveren de registratielijsten geen gegevens.

Van 2013 geregistreerde mannen zijn er echter reeds 473 zonder vrouw, terwijl er blijkens de telling 514 jongens meer zijn dan meisjes. Derhalve zijn er 987 mannelijke personen — op de 4808 — die geen vrouw zullen kunnen krijgen, welk aantal nog groter wordt, als men bedenkt, dat van de nu nog ongehuwde er in de toekomst vele met meerdere vrouwen zullen trouwen”.

Deze cijfers geven te denken. Wanneer er op elke 5 mannen 1 is, die ongetrouwd blijft, of pas laat in het huwelijk kan treden, vraagt men zich af hoe deze zijn geslachtelijke behoeften bevredigt. Men is geneigd daarbij al dadelijk te denken aan het euvel der pederastie. Meer

waarschijnlijk is echter, dat ook bij de bergstammen, evenals zulks het geval is bij de Papoea's aan de Mimika-kust, de weduwen in deze een grote rol spelen. Op gezag van Pastoor TILLEMANS deelt BIJLMER mede, dat de weduwen er daar niet op gesteld zijn opnieuw te trouwen. Ze blijven liever vrij en de ongehuwde mannen vinden bij hen een goed onthaal (139, p. 247). Uit de statistiek der Ekari blijkt, dat er op elke 18 vrouwen 1 weduwe voorkomt. Waar ik op het gebied van de sexuele zedelijkheid een zo gunstige indruk van de Bergpapoea's heb gekregen, moet ik toegeven, dat het feit der vele ongetrouwde mannen een ander licht op deze aangelegenheid zou kunnen werpen, alhoewel men niet dient te vergeten, dat daaronder alle jongelingen van hun 14e jaar af zijn begrepen. Ook kan het zeer goed zijn, dat evenals te Mimika de sterftkans voor de mannen aanmerkelijk groter is dan voor de vrouwen. Uit een diepergaand onderzoek zal moeten blijken, hoe de juiste verhoudingen zijn en of men inderdaad losser van zeden is dan ik mij voorstel.

In de registratie-tabellen is 5 het hoogste aantal vrouwen, dat voor een man vermeld staat. In de hiervoren besproken stamboom vinden wij echter een voorbeeld van een polygaam huwelijk met 8 vrouwen, n.l. het Koegapa-hoofd Zànàgàbega (volgens de opgave van ROUSHDY). DE BRUIJN (71, p. 59) deelt mede, dat dit reeds overleden hoofd volgens Soalekigi liefst 13 vrouwen heeft bezeten. Kimoegoealolè, de sòndwi van Masiga uit de Moni-clan Dèndegaoe, verschaftte mij de volgende inlichtingen omtrent zijn vrouwen en kinderen:

naam	clan	kampong	kinderen
Zakoemba	Migigaoe	Zanepa	2 ♀
Tapakoemba	Oegipa	Iwasiga	3 ♂
Haoetawa	Migigaoe	Iwasiga	1 ♂
Tigitagiboe	Wandagaoe	Gelandoega	1 ♀
Sijakoemba	Migigaoe	Migatapa	—
Zaweboe	Oegipa	Iwasiga	1 ♂
Taidijamina	Migigaoe	Bomeapa	—
Tigikoemba	Migigaoe	Bomeapa	1 ♂

Al komt polygamie bij de Bergpapoea's dus veelvuldig voor, toch geloof ik dat de door mij bezochte bergstammen zich er zeer goed van

bewust zijn, zoals VICEDOM (147, p. 217) van de Mbowamb getuigt, „dass eigentlich die monogame Eheform die ideale ist”. Ik geloof eerder in monogamie als de oorspronkelijke huwelijksvorm der Bergpapoea's dan aan een soort groepenhuwelijk, dat volgens WIRZ nog bij hen zou heersen. Zoals ik reeds onder mijn bespreking van het geslachtsleven heb uiteengezet, komen de bevindingen van WIRZ practisch hierop neer, dat men van geen enkel kind eigenlijk met zekerheid kan zeggen, wie zijn werkelijke vader is. Het feit, dat het huwelijk collectief moet worden opgevat in dier voege, dat de vrouw de broers van haar man ook als echtgenoot betitelt en deze broers haar als echtgenote, behoeft echter nog geen geslachtelijke gemeenschap in te sluiten. VICEDOM (147, p. 216) zegt te dien aanzien voor de Mbowamb, waarbij zich hetzelfde verschijnsel voordoet: „Wie weilt sie ihre Anspruchsrechte auf die Frau geltend machen, ist mir nicht bekannt. Jeder Mann wehrt sich, seine Frau mit andern Männern, auch mit seinen Brüdern zu teilen. So kommt in den meisten Fällen die kollektive Auffassung der Ehe nicht zur Ausführung”.

Zeker is dat de Bergpapoea echtelijke trouw van zijn vrouw vergt. Zij is zijn eigendom, waarvoor hij de bruidsprijs heeft betaald; hij laat haar niet door een ander misbruiken. Overspel (*M. toebagadia*, *E. moerai*) komt natuurlijk voor, maar er staan strenge straffen op. De bedrogen echtgenoot heeft het recht de overspelige vrouw en den man dood te pijlen, indien hij hen op heterdaad betrapt. Gewoonlijk komt de man er echter met een schadevergoeding af, of ziet hij zijn varkens door den beledigden echtgenoot neergepijld.

Verhouding tussen de echtelieden

De verhouding tussen man en vrouw in het huwelijk lijkt mij over het geheel goed, vooral indien er kinderen zijn. In de monogame huwelijken is de band vanzelfsprekend sterker dan in de polygame. Ik kreeg de indruk, dat eerstgenoemde huwelijken over het algemeen duurzaam zijn. Pastoor TILLEMANS zegt van de Kustpapoea's „dat man en vrouw zeer hartelijk tegen elkaar zijn en dat huwelijkstrouw een zeer geschatte deugd is” (139, p. 245). Bij de Dèm-stam in de nederzetting Tombe en bij de Moni in Masiga heb ik geruime tijd het huiselijk leven van twee van mijn Papoea-vrienden Igoen en Dàbiamè van nabij en ongemerkt kunnen gadeslaan. Geen enkele echtelijke twist

heb ik meegemaakt; wel zag ik meermalen toneeltjes die bepaald wèzen op liefde en afhankelijkheid tussen de echtelieden. Uit alles blijkt echter, dat de vrouw de tweede plaats inneemt. De man is de baas en naar ik van ooggetuigen, pastoor TILLEMANS en zijn goeroe's, vernam, ranselt hij de vrouw zo nodig met hand en stok als ze niet goed in de tuinen werkt. Bij de Ekari schijnt dat vooral voor te komen. Dr. BROUWER, onze anthropoloog, zag bij zijn metingen een vrouw van Wejakebò, het hoofd van Djàba, die lelijk door hem was toegetakeld. Post schrijft (81, p. 81): „So it is quite common to see many of the women's backs covered with scars”. De vrouw is de werkezel, zij slooft de gehele dag in huis of tuin en 's nachts in de prauw op de garnalenvangst. De meeste jonge vrouwen zien er dan ook verlept uit. Vrouwen van naar schatting niet ouder dan een 30 jaar leken oude vrouwtjes. Toch geloof ik niet, dat men in het algemeen kan spreken van een bepaald harde behandeling en mij lijkt het epitheton ‚lust-, last- en zoogdier‘, hetwelk aan de Bergpapoea-vrouw is gegeven, te ver gaand, zoals ik reeds eerder heb uiteengezet. De strijd om het bestaan is voor deze natuervolken nu eenmaal moeilijk.

Trouwens, de vrouw laat zich ook niet alles welgevallen van den man. „It is not unusual however”, zegt Post, „for the wife to defend herself and beat her husband in return”. Ik meen in dezen de waarheid het best te benaderen met te zeggen: „tout comme chez nous”.

Echtscheiding

Scheiding (*M. nggailàkipoeja*, *E. bèkawi*) komt voor, maar niet veelvuldig, vooral niet als er kinderen zijn. De vrouw zal er niet licht toe overgaan, daar zulks terugbetaling van de bruidschat tengevolge heeft, indien de schuld bij haar ligt. Slaat de man de vrouw te veel, dan wordt zij onwillig en gaat naar haar ouders terug. Kleine kinderen gaan in zo'n geval met de moeder mee. Als zij groot zijn, kunnen zij naar den vader terugkeren. Grote kinderen doen wat zij willen. Van een terugbetaling van de bruidschat is in dit geval geen sprake, wel indien de vrouw zonder geldige reden, naar de rechtsbegrippen der Bergpapoea's, van haar man wegloopt.

Ongetwijfeld is er een groot verschil in de verhouding der echtgenoten in het monogame en in het polygame huwelijk. In het eerste geval kan men tot zekere hoogte van een gesloten gezinsleven spreken;

in het laatste geval is de familie in delen gesplitst en vormt niet de vader maar de moeder de band in het gezin. Heftige tonelen schijnen zich in de polygame huwelijken tussen de vrouwen af te spelen, die jaloers op elkaar zijn. De man bouwt als regel voor zijn nieuwe aanwinst dan ook een apart huis, zodat elke vrouw daarin haar rechten kan uitoefenen. Kimoegoealolè had zijn 8 vrouwen verspreid op zijn landgoederen in verschillende ver uiteen gelegen huizengroepen. Afwisselend bracht hij de nachten dan bij de ene, dan bij de andere vrouw door.

Echtscheiding komt in de polygame huwelijken het meest voor. Ik geloof voorts dat men in deze huwelijken kan spreken van een hoofdvrouw en een lievelingsvrouw. Zakoemba, de eerste en in leeftijd verre weg de oudste vrouw van Kimoegoealolè, was duidelijk zijn hoofdvrouw. Zij woonde in Masiga en haar invloed op haar man was groot. Als lievelingsvrouw gold Tigikoemba, de jongste. Deze zou dan ook, indien ik het goed heb begrepen, de eer moeten genieten bij de dood van haar man te worden gepijld om hem te vergezellen en te dienen in het hiernamaals.

Jonge weduwen (*M. depa mina*, *E. mia*; weduwnaar *M. mèlepa*, *E. jawè mia*) keren met de kinderen als regel naar hun ouders terug, tenzij een andere man in de kampong haar trouwt. Men deelde mij een geval mede bij de Dzjônggoenaoe in Koegapa, waar de broer van den overledene met diens vrouw trouwde. Oudere vrouwen gaan gewoonlijk niet naar haar clan terug, maar blijven in de nederzetting van haar overleden man.

Kindertal

Uit een bevolkingsstatistisch oogpunt leveren de hiervoren vermelde registratie-cijfers nog enige belangrijke gegevens op, die merkwaardig veel overeenkomst vertonen met hetgeen BIJLMER mededeelt in zijn interessante studie over het bevolkingsvraagstuk (*Vital statistics*) bij de Zuidkust-papoea's, die gebaseerd is op gegevens hem door de Missie verschaft.

Evenals aan de Oeta-kust heeft men ook bij de Ekari een tekort aan vrouwen geconstateerd: 52 % mannen tegen 48 % vrouwen, waardoor vele mannen lange tijd ongetrouwd blijven. Mijn indruk is, dat bij de andere bergstammen dezelfde toestand heerst, al is zulks in strijd met de mededeling van Rev. MICKELSON (81, p. 87) over de Moni: „Poly-

gamy is not rare, due to there being more women than men. Their young men have been killed in their intervillage and intertribal wars". Deze uitspraak is zeker niet gegrond op juiste statistische gegevens, doch eveneens een persoonlijke indruk.

De cijfers van de geregistreerde Ekari tonen aan dat er ruim 22% meer jongens zijn dan meisjes, dus een aanzienlijk jongensoverschot. Als oorzaak voor eenzelfde verschijnsel bij de Zuidkust-papoea's noemt BIJLMER de voorkeur, die men geeft aan de geboorte van jongens en in verband daarmee het doden van pasgeboren meisjes. Op dit misbruik komen wij nader terug (p. 717).

De registratie-cijfers leren voorts, dat het aantal kinderen per getrouwde vrouw 2 à 3 bedraagt. POST schrijft (81, p. 82): „Perhaps one of the reasons for polygamy may be that the Kepaoekoe women as a rule do not have many children". Mijns inziens is dit niet een der redenen maar tot zekere hoogte een gevolg van het polygame huwelijk, waarin zeer jonge vrouwen maar al te vaak ten deel vallen aan oudere mannen, wier voortplantingsvermogen zeer is verzwakt. Het oordeel van WIRZ (32, p. 67) luidt ten aanzien van het kindertal bij de bevolking der Swart-vallei veel gunstiger. Hij noemt dit naar Papoea-verhoudingen vrij groot en schat het op 3 à 4 per gehuwde vrouw.

Grote gezinnen komen bij de Bergpapoea's echter wel degelijk voor. Ik hoorde enkele gevallen van huwelijken met 7 en 8 kinderen, die allen nog in leven waren. Wanneer men de stamboom beziet van de polygame huwelijken der Koegapa- en Itodah-hoofden, dan valt het zelfs op, hoe daarin verschillende vrouwen voorkomen met 5 en 6 kinderen. Omtrent het gemiddelde aantal geboorten per gezin zeggen de registratie-cijfers betrekkelijk weinig, omdat wij van de sterfte onder de zuigelingen en jonge kinderen niets weten.

Slaan wij hierover VICEDOM op, dan blijkt, dat de volkstelling bij de stammen op het Mount-Hagen-plateau een sterfte onder de kinderen heeft aangetoond van 40% (147, p. 248), welk percentage wel zeer hoog is te noemen. Er is geen reden om aan te nemen, dat de bergstammen in ons gebied in gunstiger levenspositie zouden verkeren, zodat wij op grond van de registratie-cijfers bij de Ekari, van 2 à 3 kinderen per getrouwde vrouw, het aantal geboorten per vrouw dus zeker op 3 à 4 kunnen stellen. De Bergpapoea slaat daarmee tegenover ons moderne mensen geen slecht figuur.

Toch hebben al deze cijfers statistisch maar een zeer betrekkelijke waarde voor wat betreft de gezinsgrootte, daar, zoals BIJLMER in zijn bovenaangehaalde studie opmerkt, voor het verkrijgen van juiste getallen de gezinnen eerst in ouderdomsklassen zouden moeten worden ingedeeld.

Bij al mijn omzwervingen door de bevolkte dalen en valleien van het westelijk deel van Centraal Nieuw-Guinea vestigde zich bij mij de algemene indruk, dat het kindertal per gezin maar betrekkelijk gering is, hetgeen ik bij deze agrarische stammen niet had verwacht. Intussen wordt hiermede weer een bekend feit bevestigd, dat door verschillende onderzoekers reeds herhaaldelijk bij primitieve volken is geconstateerd. FISCHER heeft daarop onlangs weer opnieuw de aandacht gevestigd in een studie over de geboortebepanking in de Buitengewesten en op Java (204, p. 243 e.v.). Hij sluit daarin voor wat betreft de oorzaken, die aan dit feit ten grondslag liggen, geheel aan bij de uitspraak van CARR-SAUNDERS: „Primitive peoples do not seem easily to become overpopulated because they control the size of the family”.

De geringe bevolkingstoename bij primitieve volken wijt FISCHER niet in de eerste plaats aan ‚natuurlijke’ oorzaken, doch veel meer aan oorzaken van ‚culturele aard’. „Het opzettelijk voorkomen van de conceptie, maar vooral de gewilde vruchtafdrijving en kindermoord, die tot zede kunnen worden”, acht hij de hoofdoorzaak. Aan de hand van de beschouwingen van CARR-SAUNDERS over dit onderwerp verkondigt FISCHER de stelling dat „bij iedere cultuur een bepaalde optimale bevolkingsdichtheid behoort”.

Het komt mij voor, dat deze stelling door de maatschappelijke toestanden, die wij bij tal van Papoea-volken aantreffen, volkomen waarheid wordt. Wanneer men met de planten-geografen aanneemt, dat het huidige hoofdvoedsel der bergbevolking, de *Ipomoea batatas*, benevens nog andere cultuurplanten, eerst na COLUMBUS' tijd zijn intrede op Nieuw-Guinea heeft gedaan, dan heeft deze zeer zeker oetoude autochthone bevolking nog niet zo lang geleden geheel moeten leven van de Inheemse Papoea-flora en wat de jacht haar opleverde. Op dat sobere diët (zie p. 298) heeft zeker geen talrijke bevolking kunnen leven. Het ligt voor de hand, dat men de bevolkingsaanwas kunstmatig heeft moeten beperken, wilde men niet gezamenlijk verhongeren. Wij zullen dan ook zien, dat de Bergpapoea vruchtafdrijving toepast (zie

volgende hoofdstuk). Middelen om de conceptie te voorkomen kent hij vermoedelijk eveneens. Omtrent kindermoord hebben wij nog geen volledige zekerheid. De invoer van exotische cultuurplanten heeft echter de levensomstandigheden der bergbevolking in de laatste eeuwen zeer verbeterd en ik ben er van overtuigd, dat dit gebeuren de bevolkingstoename zeer in de hand heeft gewerkt. Vandaar, uit een oogpunt van welstand, het verlangen der mannen naar veel kinderen.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

GEBOORTE EN KIND

Uit alles kreeg ik de indruk, dat kinderen zeer gewild zijn, althans bij den man. Veel kinderen, het verkrijgen van een grote familie, is zijn ideaal. Vandaar ook het streven der welgestelden naar het bezit van meerdere vrouwen. Hoe meer kinderen, des te uitgebreider relaties met andere clans en stammen, des te groter het maatschappelijk aanzien wordt. Daarnaast zijn in een agrarische maatschappij als die der Bergpapoea's arbeidskrachten in de tuinen welkom. Vele kinderen verhogen dus de welstand. Toen ik Igoen, het Dèm-hoofd in de nederzetting Tombe, vroeg wat hij nu ging doen met het grote aantal kauri-schelpjes, dat hij gedurende ons lange verblijf in zijn kampong had bijeengegaard, was zijn antwoord: „*Naoe ibigin W'òndòsi, èbo d'jin pani; woe kalòsa, òndoa kalòsa* = ik ga naar de landstreek Wono, koop een jonge vrouw; veel schelpjes, veel kinderen”. Bij het offeren op de tafeltjes naast de woning werden steeds de voorouders (*àmà àbagè*) aangeroepen en gebeden om kinderzegen.

Vruchtafdrijving en kindermoord

Of de vrouw even verlangend staat tegenover het bezit van veel kinderen als de mannen, die alleen oog hebben voor de genoegens en de voordelen ervan, doch weinig delen in de lasten, kon ik niet met zekerheid te weten komen. Evenals dit van verschillende stammen in de kuststreken bekend is, maken ook VICEDOM en WILLIAMSON bij de bergstammen in het Oosten van het eiland, respectievelijk bij Mbowamb en Mafaeloe, melding van het voorkomen van kindermoord door de vrouwen, meestal uit wraak of toorn over een zeer zware bevalling dan wel uit luiheid om het kind op te voeden. VICEDOM schrijft echter (147, p. 242): „Kindermord kommt vor, aber nicht häufig”. De vrouwen, zegt hij, handelen daarbij meestal zonder toestemming van de mannen, die over de moord als regel zeer boos zijn. Heftige twisten

zijn er het gevolg van. BIJLMER (139, p. 247) vernam van Pater TILLEMANS, dat de bevolking van de Mimika-kuststreken niet van meisjes houdt, vandaar het misbruik de pasgeboren meisjes te doden door het mondje vol zand te stoppen. Genoemde missionaris kende hiervan twee zekere gevallen. Igoen, die ik te dien aanzien ondervroeg, wees kindermoord met afschuw van de hand. Bij de Moni en Ekari kon ik omtrent dit verschijnsel niets te weten komen. Ook DE BRUIJN en VAN EECHOUW maken geen melding van kindermoord. Wat mij wel bij alle bergstammen opviel, is, dat men zelden een gebrekkig persoon ziet; op grond daarvan is men geneigd te veronderstellen, dat mismaakte kinderen dadelijk na de geboorte worden opgeruimd.

Dat de vrouwen middelen kennen tot vruchtafdrijving en deze ook meermalen toepassen staat vast. Zo kwam ik te weten, dat men de buik ter plaatse van de baarmoeder kneedt en masseert (*D. parawe, M. dina èga*), totdat de bloedingen weder optreden. Dit is een bekende methode, die ook bij vele volken in de Indische Archipel wordt toegepast (*Mal. angkak përoet*). Men gebruikt ook kruiden en vruchten tot dat doel. Of men voorbehoedmiddelen tegen zwangerschap kent kon ik niet met zekerheid te weten komen.

Slechts op grond van betrouwbare statistische gegevens, over geruime tijd verkregen, zal men zich een oordeel kunnen vormen over de uitgebreidheid van het euvel van kindermoord bij de bergstammen en over de beweegredenen daartoe. Men dient in elk geval bij dit verschijnsel in het oog te houden, dat de opvatting van het menselijk leven bij primitieven anders is dan bij ons. „Zo is om te beginnen”, aldus VAN DER LEEUW (202, p. 46), „de geboorte nog geen definitief leven. Zij is een ingang, die kan worden bevorderd, maar ook tegengehouden. Gebeurt er verder niets, dan rekenen sommige primitieven het leven als nog niet begonnen. Vandaar het veelvuldig verschijnsel van kindermoord, die eigenlijk geen moord is, maar de terugschuiving van datgene wat men niet nodig heeft”.

Men kan zich als Westerling moeilijk indenken in een dergelijke geestesstructuur. Ik voor mij toch heb de wederzijdse liefde tussen ouders en kinderen altijd beschouwd als een eigenschap, die de mens van nature is aangeboren en die wij tot zekere hoogte ook in de dierenwereld terugvinden. Kindermoord is in onze ogen een gruwelijke ont-aarding van de menselijke geest, iets zeer tegennatuurlijks. Denkt de

primitieve Papoea inderdaad, zoals VAN DER LEEUW het aangeeft? Voor latere onderzoekers is dit een interessant onderzoeksobject.

Zwangerschap

Dat de Bergpapoea zich bewust is van de samenhang tussen cohabitatie en conceptie, lijdt geen twijfel. Kimoegoelolè, de sòndwi van Masiga, drukte het zo uit: „*Mina soeni singgàrà poratà mènè nānggè-bagè egatà, dzjoe zinggia panèzinggia* = wanneer de vrouwen de penis in de vagina stoppen, worden de mensen zwanger, zonen worden geboord, dochters worden geboord”. Men weet dat de zwangerschap (D. *ambamoen*, M. *nānggè bāgetia* of *sèna oemboetia*, E. *dzjokàmòdò*) optreedt, wanneer de menstruatie (M. *kōnda*) ophoudt. Igoen deelde mij mede, dat men zich van het geslachtsverkeer met de zwangere vrouw dient te onthouden, wanneer het leven (D. *koemè*) optreedt. Gedurende de tijd van onthouding kon hij dan met zijn beide andere vrouwen verkeren.

In de tuinen zag ik meermalen vrouwen in hoogst zwangere toestand; zij zetten blijkbaar het werk zo lang mogelijk voort. Ongetwijfeld gelden voor de vrouwen verschillende onthoudingsvoorschriften gedurende de zwangerschap. Ik kon er echter geen enkele achterhalen. WIRZ (32, p. 66) deelt mede, dat zij zich van alle vleesvoeding moeten onthouden en geen zware arbeid verrichten, wanneer zij de tijd der bevalling voelen naderen, aangezien dit de vrucht zou schaden.

Bevalling

DE BRUIJN (71, p. 60) deelt mede, dat de bevalling bij Moni en Ekari in het huis geschiedt en niet in de tuinen of de prauw. Dit is echter niet overal regel. Bij de Moni in de Doraboe-vallei zag ik lage, primitieve hutten van takken en gelagah (M. *i sorà sorāndia*) aan de rand der kampong, waarin de vrouwen, naar ik uit de mededelingen der bevolking meende te kunnen opmaken, haar bevalling afwachten (afb. 88-90). Dergelijke afzonderingshutten vermeldt VICEDOM ook bij de Mbowamb.

Van het verloop der bevalling (D. *ōnkawè*, M. *dzjoe zinggia*) kan ik uit eigen aanschouwing niets mededelen. Door ondervraging en uit mededelingen van een Missie-goeroe kwam ik te weten, dat de man tegen betaling van schelpjes, wanneer de bevalling aanstaande is, zorgt

voor de hulp van een vrouw, die al meermalen geboorten heeft geleid, een soort vroedvrouw dus, welke bijgestaan wordt door de naaste vrouwelijke verwanten van de kraamvrouw: haar moeder, zusters, schoonzusters. Achter de kraamvrouw, die in half liggende, half zittende houding plaats neemt, zit een vrouw die haar ondersteunt en in de rug en lendenen drukt bij de weeën (D. *sa kawè*, M. *dzjoe imba*). De navelstreng (D. *õn awimbiäk*, M. *dzjoe dziwi* of *dzibi toenigà*) wordt op een handbreedte afstand van de navel van het kind met rotan of een koordje afgebonden en daarna met het stenen of bamboemes dan wel met een vuursteensplinter doorgesneden. Dit geschiedt eerst nadat de placenta (D. *õnolè*, M. *mbòsiga*) gekomen is. Het kind wordt niet met water schoon gewassen, doch met bladeren en speeksel schoon gewreven. Eerst daarna, zegt DE BRUIJN, mag de vader het kind zien.

Van nageboorte, navelstreng en bloed van de barende vrouw gaan geheime krachten uit, die voor den man bijzonder gevaarlijk zijn. Zij worden dus zorgvuldig begraven en het gat omgeven met houten latten, die met rotanomwindingen worden samengebonden. Dit conische toestel heet bij de Dèm *noeè õnkawe*. (Zie ook p. 752). Bij de Moni zag ik ze niet, evenmin als bij de Ekari, waar kleine aarden heuveltjes buiten de nederzettingen de begraafplaatsen aangeven. Ook de uitwerpselen van de zuigelingen schijnen onheil te kunnen veroorzaken. Zij worden zorgvuldig met een blad opgeraapt, het kind wordt schoongemaakt, en het vuil (D. *õnèdja*, M. *dzjoebà*) wordt geworpen in een conisch, korfvormig toestel (D. *õn àdja*, M. *kèbawa zoemoe maja*) of op een platform, dat opgericht wordt naast of achter de huizen. Ook bij de Mbowamb neemt men zijn voorzorgen tegen dit onheilbrengende vuil en begraaft het, terwijl WILLIAMSON merkwaardigerwijze dezelfde toestellen afbeeldt in gebruik bij de Mafaeloe-bergbevolking. Deze auteur schrijft (98, p. 280): „The mother picks up her little child's excrement, and wraps it in a leaf, and then either carefully hides it in a hole in the ground, or throws it into the river, or places it in a little raised up nestlike receptacle, which is sometimes erected near the house for this purpose, and where it is regarded as being safe” (zie dit deel afb. 92-95 en deel III, afb. 110).

Als wieg voor de zuigeling (D. *õngelak*, A. *kèbawa*) dient een groot draagnet, waarin op de bodem een pandanusmat en daarop wat bladeren worden uitgespreid. Het kind wordt zo spoedig mogelijk aan de borst

gelegd. Wat de moeder betreft, deze blijft nog één à twee weken in haar huis, voordat zij weder naar de tuinen gaat. Zeer waarschijnlijk dient deze periode van afzondering, waarin de bloedingen tot stilstand moeten komen, opdat zij niet in aanraking kome met den man, bevreesd als deze is voor de geheime krachten, die van het moederschap uitgaan.

Wat er geschiedt in geval van een miskraam, wat met doodgeborenen of wanneer een vrouw in het kraambed sterft, kon ik niet te weten komen; wel dat men voor de lijken van gestorven kraamvrouwen zeer bevreesd is. Tweelingen (D. *oegwang kawè*, A. *isa dzinggia*, M. *dzjoe bija*, E. *dzjoka wija*) komen naar Igoen en Kimoegoealolè mij mededeelden meermalen voor. Zij worden met vreugde ontvangen. Geboorten van drielingen en meer waren hen niet bekend.

De bevindingen van MICKELSON (81, p. 91) bij de Moni zijn hiermede lijnrecht in strijd. Hij schrijft: „The giving of birth to twin babies is considered as great a catastrophe as any that could happen to a native woman in the interior. The second child is considered the product of evil spirits and is immediately destroyed. This practise may be true of other tribes in the interior also, but I have never seen twin babies in any of them”. Het is jammer dat deze zendeling hierbij niet vermeldt, hoe men het kind doodt. VICEDOM (147, p. 242) laat van de Mbowamb weer een geheel ander geluid horen: „Zwillingen geschiedt nichts, sie werden in aller Liebe gepflegt”.

Ook hieruit blijkt weer opnieuw, dat wat bij de ene stam zede en gewoonte is, bij een andere, dikwijls naburige stam, nog niet het geval behoeft te zijn. Generaliseren is op Nieuw-Guinea gevaarlijk.

Geboortefeest

De geboorte van een kind wordt bij alle stammen met het slachten van een varken gevierd. Bij de Ekari geschiedt dit direct na de geboorte, zo men er een bij de hand heeft, anders na enige dagen. Bij de Moni nodigt de echtgenoot van de vrouw zijn mannelijke familie- en kamponggenoten, benevens de naaste mannelijke familieleden uit de clan van zijn vrouw, de vijfde dag na de bevalling uit om op een bepaalde slachtdag aanwezig te zijn. Alsdan heeft het feestmaal plaats (M. *sòge wògò*), waarbij geen zang of dans of enig ceremonieel te pas komt. Het vlees wordt onder alle aanwezigen verdeeld. De familieleden van de

vrouw, voor wie eigenlijk het varken geslacht wordt, geven aan den vader-geworden echtgenoot *kigi* in ruil voor het vlees.

Door het slachten van het varken denkt men moeder en kind spoedig in welvarende toestand te krijgen en ze te vrijwaren voor ziekten en onheil. Bovendien zit daar de gedachte bij voor, dat men zijn blijdschap wil tonen over de verlossing van de vrouw. Het feit, dat de familieleden der vrouw bij het feestmaal worden uitgenodigd en dit in de eerste plaats voor hen wordt aangericht, doet mij in analogie met hetgeen VICEDOM (147, p. 242) daarover mededeelt bij de Mbowamb denken aan een officiële overdracht van het pasgeboren kind uit de clan van de moeder naar die van den vader. Eerst door het *sòge wògò* gaat het dus behoren tot de familie van den vader. VICEDOM ziet in deze handeling nog een overblijfsel van het oude moederrecht.

N a m e n

Bij het geboortemaal wordt, naar ik van de Missie-goeroe's vernam, tevens door de familieleden beraadslaagd over de aan het kind toe te kennen naam. WIRZ (32, p. 67) deelt mede, dat men in de Swart-vallei daarmee wacht tot het kind probeert te gaan lopen. De kwade invloeden van de boze geesten zouden dan bij de naamgeving worden „ausgelöst”. Door de gebrekkige kennis, die wij van de talen der bergstammen bezitten, is het nog niet mogelijk met enige zekerheid het systeem vast te stellen, dat bij de naamgeving — die bij de primitieven van zo grote betekenis is — wordt gevolgd; slechts in enkele gevallen is het mogelijk geweest de betekenis te achterhalen. DE BRUIJN (71, p. 31) geeft een aantal belangwekkende verklaringen van namen bij de Moni- en de Ekari-stam.

Vast staat, dat vele persoonsnamen zijn afgeleid van dieren, planten, gebruiksvoorwerpen, bergen, rivieren, landstreken en hemellichamen, terwijl anderen weer een bepaald begrip aanduiden, dat verband houdt met bijzondere voorvallen tijdens de geboorte. Men gelooft n.l. dat merkwaardige gebeurtenissen samenvallende met de bevalling in goede of kwade zin van invloed kunnen zijn op de toekomst van het kind. Ook schijnen verschillende namen aan die der voorouders te zijn ontleend, hetgeen mij bij de Dèm uit het opmaken van een stamboom van Igoen bleek. Zoals DE BRUIJN terecht opmerkt, zijn de mannennamen meestal samengesteld uit woorden die een begrip aangeven, dat den

man waardig is, terwijl de vrouwennamen begrippen inhouden, die bij haar passen. Ook ik geloof, dat bij de naamgeving vaak de bedoeling voorzit, dat het kind, groot geworden, zich de eigenschappen zal verwerven, die hem in de naam zijn toegekend.

In de Swart-vallei stelde WIRZ (32, p. 67) vast, dat meisjes bij haar huwelijk of meer nog bij de intrede van de puberteit een andere naam krijgen, en dat het als een belediging geldt een getrouwde vrouw met haar meisjesnaam aan te roepen. Deze „Heiratsnamen”, zegt WIRZ, eindigen alle op *gue* (= *kue* = vrouw). Bij de Moni zijn de namen van mannen en vrouwen op gelijke wijze door achtervoegsels samengesteld met *mè* (= man) en *mina* (= vrouw). Dit gebruik kon ik bij de Dèm niet ontdekken. Daar hoorde ik slechts één eigennaam en geen schuilnaam voor de gehuwde vrouw; wel werd als regel bij het noemen van de naam de stam- of clan-naam aan de persoonsnaam toegevoegd. Ook bij de Moni in het Kema-dal kreeg men na het noemen van de naam gewoonlijk de clan-naam te horen: „*Kimoegoelolè, Dèndegaoe-mènè* = man van de Dèndegaoe-clan”; „*Zaweboe, Oegipamina* = vrouw van de Oegipa-clan”.

LAM (30(e), p. 341) geeft een aantal namen van mannen en vrouwen, die hij naar de uitgangen in categorieën indeelt, namelijk: *-gènak* en *-gom* (of vaak *-boerègom*) voor mannen, *-gom* en *-kèlèk* voor jongelingen en *-boerèkwé, -kwé* of *-kwa* voor vrouwen (*kwé* is zonder twijfel gelijk aan het *kue* van WIRZ).

Hier volgt thans een aantal namen bij Dèm, Moni en Ekari.

DÈM: m a n n e n n a m e n (slechts enkele kan ik verklaren): Igoen (= betelnoot), Gwimomè (= niboeng-palm), Kwioe (= ster), Liäkambi (? + penis), Wònòwi (= landstreek), Diljämboek (= landstreek), Oewimèlæk (pijl + ?), Noà, Dadjì, Silà, Loewit, Amoe, Togwi (= koorts), Emoe, Agabiäk, Ngoegà, Piàm, Silaoe, Kènàla, Ijè (= boom), Agaleäk (= zwaluw), Amoerawè, Dèninggòtmò (= neushoornvogel), Tjiloewia; v r o u w e n n a m e n: Tògwinjò, Gibiènjò, Wimèlòk, Djèmöng, Impoenja, Kòòk, Amèng, Agèlan, Togela.

MONI: j o n g e n s n a m e n (met verklaringen van DE BRUIJN): Emoèbajamè (*èmo* = dorp + *èbaja* = zoeken + *mè* = man, eigenlijk afkorting van *mènè* = mensen; letterlijk: mensen zoeken een dorp; de jongen werd geboren tijdens een zwerftocht op zoek naar nieuw land), Mèloena (*mè* = man + *loena* = voetafdruk, dus mannelijke

voet), Mèbalo (*mè* = man + *balo* = voet), Målàmè (*màlà* = pijl + *mè* = man, dus mannelijke pijl), Bole màlà (*bole* = schieten + *màlà* = pijl, dus pijlschutter), Isoromè (*isoro* = veel + *mè* = mensen).

Uit de stambomen der Koegapa-hoofden van DE BRUIJN licht ik nog de volgende mannen-, jongens- en vrouwnamen, aangevuld met enige namen en verklaringen door mij opgetekend in het Kema-dal en de landstreek Agindora.

M a n n e n - e n j o n g e n s n a m e n. Samenstelling met *kigi* = kauri-schelpje: Soalekigi (Soale = riviernaam in Doegindora, waarin volgens de legende veel *kigi's* werden gevonden, verklaring DE BRUIJN), Kigimoeajakigi, Agimaoekigi, Mènggaeamèkigi, Kigioegaliyamè, Kigiböndö, Bolemakigi, Maoewakigi (Maoewa = zijrivier Mapia), Tanggoepakigi, Sogekigi.

Samenstelling met *màlà* = pijl: Koederimàlà, Soagemàlà, Kamoeni-màlà (*kamoe* = geestenbezweerder), Målàmè, Bolemàlà.

Samenstelling met *boei* = boog: Ikomaboey, Siaboey, Boeipani.

Samenstelling met *bole* = vechten, schieten: Bolemàlà, Ebajambole, Edambole.

Samenstelling met *mè* = man, mens: Dàbiamè (*dàbia* = rivier), Mènggaàmè, Mèsinigamè, Mèböndö, Mèsoandomè, Doeagimè, Mèmomaramè, Imboesibipamè, Amoegalegamè, Mbàbo Deamè, Aimènaoemè, Mèlèmomè (*mèlè* = Ekari-woord voor *kigi*, *momè* = ei).

Samenstelling met *bega* of *bera* = vogel: Holobega (*hòlò* = rotandraad, touw), Kenabera, Jaloemabega (roofvogelsoort).

Samenstelling met *zoe* = zoon: Zoeamè, Zoewaja, Bizoemè, Zoeà-gèboedi.

V r o u w e n n a m e n. Achtervoegsel *mina* = getrouwde vrouw: Mawagindajamina, Doesambaramina, Soimina, Djamina, Taidijamina, Kèbèwōwandaramina, Babajamina.

Achtervoegsel *koemba* (door mij steeds aangetroffen bij getrouwde vrouwen, betekenis ook aan DE BRUIJN onbekend): Zakoemba, Tàpà-koemba (*tàpà* = bergzadel), Sijakoemba, Tigikoemba, Kigoepama-koemba.

Achtervoegsel *aloe* of *loe* (betekenis aan DE BRUIJN onbekend; ik vond het in de betekenis van 'bron', 'oorsprong', b.v. Sinoenaloe = bron, oorsprong van de Da Sinoe, een rivier; voorts in *boekmèloe* =

?): Zawindoraloe, Mandaloe, Zemepaloe, Agiloe, Dapasambaraloe, Dalopaloe, Bealoe, Apalaloe, Dinggapoealoe, Immoloe, Balosoealoe, Wanitagipaloe, Oesaganaraloe, Watawapaloe, Kigiloe.

Samenstelling met *boe* (betekenis onbekend; *boe* is bij alle stammen de naam voor 'rivier'): Tigitagiboe, Zaweboe, Belambaboe, Boeloepamegaloe, Boekoembaloe, Boelinggaratoea.

In de landstreek Agindora tekende ik op:

M a n n e n n a m e n: Djoeamà, Kanoewi, Maoewarè, Taoeboepà, Koà, Kisam, Zoea, Moegabò, Omè, Pigi Matoeabiga, Sòmà, Sogama Toea, Sàndoezia Bore, Kanoëi, Atiambore, Koegoeoema, Sogëbi, Jagomamè, Moenggàbo.

J o n g e n s n a m e n: Mènè balè, Pigitawa, Owim bani, Windikima Bore, Nàndomè, Tàndinamè, Wõndoni.

V r o u w e n n a m e n: Mëninggaboga, Gilimbaboga, Oewàgiboga.

EKARI: Van deze stam tekende ik slechts enkele mannennamen op van hoofden: Weakèbo, Torijèpodè, Oewòbi, Bogejwodè, Oewamaiwedè. **DE BRUIJN** (71, p. 32) geeft van die stam nog enkele mooie voorbeelden van naamverklaringen, die ik hier volledigheidshalve moge aanhalen: Bobatara (Mote-hoofd Enarotali, *boba* = golf + *tara* = vogel- of vispijl), Oewabedo (man, *oewa* = afkorting *oewawa* = roofvogel + *bedo* = vogel), Immopai (jongen, *immo* = bloed + *pai* = afkorting van *jokapai* = baren, dus: onder veel bloed gebaard), Ijambega (man, *ijamo* = ster + *bega* = boom), Baewi (vrouw, *baoe* = soort pijl + *wi* = afkorting van *oewi* = weggaan, dus 'ga uit de buurt voor de pijl'), Toewajeba (vrouw, *toewa* = biezen + *jeba* = bos).

Zoals in verschillende andere streken op Nieuw-Guinea en in de Indische Archipel toonden de Bergpapoea's bij alle stammen, waarmede ik in aanraking kwam, een zekere vrees om hun eigen naam te noemen of die van hun naaste verwanten. Het schijnt taboe te zijn, dat men nimmer aan hen zelf vraagt hoe zij heten. Ik moest dan ook steeds de hulp van omstanders inroepen om de naam van een persoon te weten te komen. Menige naam lokte daarbij een onbedaarlijk gelach uit. **LAM** (30(e), p. 345) vermeldt dezelfde verbodsbepaling bij de Swart-vallei-bewoners. „Door den naam te noemen”, zegt hij, „vreest men, als het ware, een deel van zich zelf prijs te geven”. Deze uitleg vindt men reeds bij **HARTLAND**: „A name is an essential part of its

owner. It is more than a mere label, it is looked upon as having a real objective existence. The knowledge of the name gives power over the person or thing designated" (Primitive Paternity, Vol. I, p. 223).

Verzorging, behandeling en opvoeding der kinderen

De verzorging van de jonge kinderen is geheel in handen der moeders. Voor de voeding zijn de zuigelingen natuurlijk volkomen afhankelijk van de moedermelk (*D. ami amboeloe*, *M. amaboega*). Wanneer de moeder het kind niet voldoende kan voeden, legt zij het bij een andere zogende vrouw aan de borst. Uit de mededelingen van Igoen kon ik opmaken, dat het onderlinge hulpbetoon bij clangenoten, wat dat betreft, zeer groot is, bij voorbeeld in het geval van tweelingen, wanneer de moeder beiden niet voldoende kan helpen. Naast de borstvoeding zag ik meermalen, dat zuigelingen van enkele maanden oud wat rijpe pisang in de mond werd gestopt, of dat de moeder wat suikerriet uitkouwde en het sap in de mond liet druppelen. Eerst wanneer de kleine in het bezit is van enkele tandjes, begint zij met uitgekauwde, goed gaar gestoomde aardvruchten en groenten als bijvoeding.

VICEDOM (147, p. 245) deelt mede, dat bij de Mbowamb de ouders zich van geslachtelijk verkeer moeten onthouden tot het kind gespeend is, alzo na 2 à 3 jaren. Hoe het te dien aanzien gesteld is bij de bergstammen in ons gebied, kan ik niet zeggen. Ook WIRZ en andere onderzoekers laten zich daarover niet uit. Wel houdt men de kinderen zeer lang aan de borst. Ik zag kinderen gezoogd, die reeds lopen konden.

Opvallend is de liefde waarmede de Bergpapoea-moeder haar kind bejegt. Zij liefkozen de hulpeloze kleinen in niet mindere mate dan een Europese moeder dat haar kinderen doet. Meermalen zag ik moeders de kleinen aan de borst drukken en met de lippen zoenen (*M. ma oedia*) op wang, armen en zelfs op de geslachtsdelen. Als wieg dient zoals gezegd een groot draagnet, dat soms speciaal daarvoor vervaardigd is. Naar de tuinen, op reis, overal wordt de baby daarin meegevoerd, meestal liggende op een pandanusmat. Verschillende kleinen zag ik echter met doorgelegen zitvlak.

Hoe het ondanks alle goede zorgen met de kindersterfte is, kon ik in de korte tijd van waarneming natuurlijk niet vaststellen. VICEDOM constateerde tijdens zijn langdurig verblijf onder de Mbowamb een

sterfte onder de kinderen van 40%. Zeker is, dat de jonge kinderen, die geheel naakt in de draagnetten liggen, in het dikwijls gure bergklimaat veel last hebben van kouvatten. Ik zag dan ook bijna elke zuigeling of elk jong kind met een lopend neusje.

Om de huilende baby tot rust te brengen is ook bij de Bergpapoeamoeder het geven van de borst het beste middel. Blijft het doorhuilen, dan schommelt de moeder het kind in het draagnet of op de armen heen en weer. Zij brengt het naar haar lippen, blaast over het gezichtje en spreekt het toe of zingt een wiegeliedje: „D. *wè a wè, wiò wiò, wè a wè, wiò wiò*”. Als kunstmiddeltje zag ik ook bij de Dèm een enkele maal de reeds door WIRZ vermelde fopspeen in de vorm van een afgesneden stuk van een luchtwortel van een pandanusstruik, die in de lengterichting wordt doorboord en waarin een zoutoplossing (*majoe*) wordt gedaan (R.V.L. 2057/5). De kleintjes sabbelen daar inderdaad gretig op. Bij Moni en Ekari heb ik dit voorwerp niet gezien.

De enige versiering, die ik bij jonge kinderen zag aangebracht, bestond uit een koordje om de hals waaraan een kauri-schelpje, een paar kralen of een amuletje.

Ook de mannen bemoeien zich gaarne met de kleine kinderen en gaan liefdevol met hen om. Bij de Dèm heb ik in het gezin van onzen gastheer Igoen enkele maanden rustig de verhouding kunnen waarnemen tussen ouders en kinderen onderling, waarbij mij telkens de vertrouwelijke omgang trof, die er tussen hen bestond. Panindoa, het vier- à vijfjarig dochttertje, volgde haar vader overal in de huizen en naar de tuinen. Zij noemde haar vader bij de naam en zeurde hem steeds aan het hoofd om tabak, waar zij — hoe jong ook — verzot op was: „*Igoen, jít mè* = Igoen, verzoeke tabak”. En gewoonlijk kreeg zij dan een stukje sigaret. Eens zag ik hem in de tuinen van takken en pisangbladeren een klein huisje (*òndoa kò* = kinderkuis) voor haar en enkele andere kleuters opbouwen, bij wijze van speelgoed. Ook de baby kreeg hij af en toe van zijn vrouw Togwinjò in het vrouwenhuis in de armen gestopt om het zoet te houden, hetgeen hij zich liet welgevallen. Op zijn ongeveer 14-jarigen zoon Gwimò was hij trots: „*Gwimò naoe aoe* = Gwimò is mijn zoon”, letterlijk „mijn vrucht”. Wanneer hij in de buurt van de nederzetting op jacht ging, werd hij steeds door zijn zoon vergezeld.

Eigenlijk heb ik zelden gezien dat men de kinderen bestrafte, en ze-

ker niet hardhandig. Af en toe werden zij wel eens tot de orde geroepen, maar de vermaningen kwamen dan gewoonlijk van de kant van Wimëlok, de oude moeder van Igoen, die in de kleine nederzetting Tombe zo'n beetje de baas speelde over allen. Bij de Ekari hoorde ik dat men kinderen die ondeugend waren dreigde met de boeman in de vorm van een boze geest (*ènija*), die kinderen opat. Men had daar zelfs een liedje op, dat ik op de wasrol heb opgenomen.

Tot hun vijfde jaar ongeveer lopen de kinderen geheel naakt. Dan krijgen zij een peniskokertje of een schaamschortje aangemeten. Of dit gebeuren nog met enige ceremonie of feestelijkheid gepaard gaat, weet ik niet. Tegen de puberteitsleeftijd verlaat de jongen het huis van zijn moeder en neemt de vader hem tot zich in het aparte mannenhuis of in het mannenverblijf in de gemeenschappelijke woning. De meisjes blijven in het vrouwenhuis. Dan begint de eigenlijke opvoeding van de kinderen, naar het mij toescheen in eerste instantie door de ouders. Hierbij wordt inderdaad door dezen weinig of geen dwang uitgeoefend, naar POST opmerkt. Het is juist, als hij zegt: „In Kepaoekoe life a child has full opportunity of „self-expression” ” (81, p. 75). Toch is er duidelijk enige leiding van de zijde der ouders merkbaar. Jongens en meisjes krijgen reeds vroeg hun kinderbijltje en de laatsten nemen in de tuinen een graafstok ter hand; zij leren de ouderen bijstaan in het veldwerk: schoonkappen van de tuinen, wieden en rooien van de aanplantingen en wat dies meer zij. De vader leert den knaap het hanteren van pijl-en-boog en neemt hem mee op de jacht. Vond ik bij de Mamberamo-Papoea's speciale kleine kinderbogen en pijltjes, bij de Bergpapoea-stammen waaronder ik heb verkeerd, heb ik deze tot mijn verwondering niet kunnen ontdekken, zodat zij zich niet in de medegebrachte ethnografische verzamelingen bevinden. Bij de stammen in de valleien van Ilim en Balim zijn zij echter wel aangetroffen. In de verslagen der ARCHBOLD-expeditie (60, p. 414) kan men lezen, dat de kinderen zich oefenen met bogen en pijlen van kinderformaat en met een stuk riet voor speer, het enige speelgoed dat bij hen is waargenomen, zegt het verslag. Ook WIRZ (32, p. 68) vermeldt „Miniaturbogen mit Graspfeilchen” bij de Swart-vallei-bewoners, waarmede de kinderen op elkaar schieten.

Op het gebied van kinderspelen kreeg ik weinig te zien, terwijl ik overigens ook geen gelegenheid heb gehad daarnaar speciaal een onder-

zoek in te stellen. Het enige spel dat mij opviel was een soort handbalspel, waarvan ook DE BRUIJN melding maakt (72, p. 15). Een van dorre pisangbladeren en met rotan omvlochten bal wordt omhoog geworpen en de kring van spelers tracht de bal met de hand naar elkaar toe te slaan en hem zolang mogelijk in de lucht te houden. Ook de grotere mensen doen aan dit spel, waarin men zeer bedreven is, mee. WILLIAMSON (98, p. 225) beschrijft een soortgelijk balspel bij de Mafaeloe, waar de in een kring opgestelde jongens de bal met de punt van hun speren ronddrijven.

WIRZ, die de kinderen weinig fantasierijk noemt op het gebied van spelen, beschrijft een soort handenspel, waarbij men elkaars handen en vingers omvat, voorts een verstoppertjesspel en ten slotte het bekende 'Schnurabnehmen' (cat's cradle, Fadenspiel). Dit spel, bestaande in het maken van allerlei figuren met een gesloten koord, vindt men vermeld bij vele Papoea-volken. Ook in Melanesië is het wijd verbreid. Ik heb het in de door mij bezochte streken niet zien beoefenen; ook DE BRUIJN maakt er geen melding van; WOLLASTON wel (5, p. 147). Een zeer rijke afwisseling van allerlei kinderspelen bij de Gende in het Bismark-gebergte vindt men beschreven in het werk van AUFENANGER (142, p. 125).

Hoe de opvoeding van de grotere kinderen verder verloopt, kan ik slechts gissen. In het mannenhuis zullen zij zeker dagelijks zoveel zien en horen, dat men met recht een vroege rijpheid bij de Papoea-jeugd mag veronderstellen. Het mannenhuis is voor hen de leerschool, waarin zij worden opgeleid tot volwaardige mannen van de stam en waar hun de zeden en gewoonten worden bijgebracht. Daar worden zij ingewijd in de belangen van de clan en leren zij de mythen en legenden der voorouders.

De meisjes blijven tot haar huwelijk bij de moeders, die haar opleiden voor het werk in de tuinen en de huiselijke arbeid. Wat dit laatste betreft leren zij allereerst van haar de bereiding van het eten en voorts de vervaardiging van allerlei vlechtwerk van touw en rotan, van pandanusmatten, vrouwenrokjes en allerhande opschik, met inbegrip van het verzamelen en bewerken van de daarvoor benodigde grondstoffen. De band tussen de meisjes en de moeders blijft daardoor veel steviger dan tussen moeders en jongens. Onder de invloed van hun verblijf in het mannenhuis worden deze laatsten ras zelfstandig. Zij worden, zoals

DE BRUIJN het uitdrukt en met een voorbeeld toelicht (72, p. 47), op jeugdige leeftijd „reeds min of meer bewust van hun waardigheid en meerderheid tegenover de vrouw en kunnen soms buitengewoon brutaal zijn tegenover hun moeder”. Toch kreeg ik in 't algemeen de indruk, dat er wederkerig tussen ouders en kinderen liefde en afhankelijkheid heerst en dat de jongeren zich onderdanig tonen jegens de ouderen. Ongetwijfeld wordt de ouderdom bij de Bergpapoea's bijzonder geëerd.

WIRZ (32, p. 67) schrijft over de opvoeding der kinderen: „Die Kinder wachsen natürlich in Obhut der Mutter und deren Brüder auf, welche den Kindern in mancher Hinsicht viel näher stehen als der leibliche Vater”. Hij grondt dit op de verhoudingen die in de Bergpapoea-maatschappij ontstaan door het bekende cross-cousin-huwelijk, hetwelk hij meent te kunnen vaststellen en waardoor de toekomstige schoonvader van den jongeling den knaap nader staat dan zijn vleeslijke vader. In theorie moge dit juist zijn, in de praktijk heb ik van de invloed van die moederbroeders, welke dikwijls in ver verwijderde nederzettingen wonen, niets kunnen ontdekken.

Initiatie

Naarstig heb ik gespeurd naar het voorkomen van initiatie-feesten en daarmee verband houdende ceremoniën bij de verschillende stammen, doch het is mij niet gelukt daaromtrent iets zekers te weten te komen. Het neusdoorboren (D. *igimoe*, M. *amoewajà*, E. *dzjoema doewi*) gaat met feestelijkheden gepaard, terwijl volgens VAN EECHOUD ook bij het optreden der eerste menstruatie (M. *kònda*, E. *koeba*) een feest gegeven wordt. Welke handelingen daarbij echter plaatsvinden, is nog niet bekend. Intussen geloof ik niet, dat wij bij de Bergpapoea's van een eigenlijke initiatie, een ‚Jugendweihe‘ kunnen spreken, wel van een soort puberteitsinitiatie.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

ZIEKTEN EN GENEESKUNDE — LEEFTIJDGRENSEN

Gezondheidstoestand

Een oordeel vellen over de gezondheidstoestand van natuurlvolken, waarmede men slechts vluchtige aanrakingen heeft gehad, is moeilijk, daar men, zoals BIJLMER voor wat betreft de Papoea-bevolking aan de Mimika-kust (48, p. 105) terecht opmerkt, niet te weten komt van hoeveel mensenmateriaal datgene wat men voor zich ziet het overschot is. Deze uitspraak geldt natuurlijk evenzeer voor de bergstammen. Hoevelen bezwijken er niet in dit dikwijls gure bergklimaat, vooral op jeugdige leeftijd. Dat de kindersterfte groot is, kunnen wij veilig aannemen op grond van hetgeen hiervoren (p. 714 en 726) reeds is gezegd. Hoevelen zijn er niet om andere redenen afgevallen in de strijd om het bestaan?

Allen, groot en klein, hebben veel te lijden van kouvattingen. Men ziet velen chronisch behept met vuile neuzen. De ouderen harden ongetwijfeld tegen het klimaat, maar de zuigelingen, die naar de tuinen en op reis door de vochtige bossen in weer en wind naakt in het draagnet worden meegevoerd, alleen beschut door een pandanusmatje, hebben het zwaar te verantwoorden. Wat men dus voor zich ziet zijn de sterksten, de geharden; de zwakken vallen in de jeugd af.

De algemene indruk die men van de stammen in het Westen van het centrale bergland verkrijgt is die van een gezonde, krachtige bevolking. Het oordeel van de onderzoekers bij de meer oostelijk wonende stammen is daarmede gelijkkluidend. De mannen zien er ondanks hun kleine lichaamsgestalte over het algemeen goed gebouwd uit; de indruk die men van de vrouwen verkrijgt is echter veel ongunstiger. Door de zware tuin- en andere arbeid, gepaard met het voortbrengen van kinderen, verwelken zij spoedig. Velen zien er reeds op jeugdige leeftijd verouderd uit.

Aan den arts-anthropoloog onzer expeditie, die ongeveer 1500 mannen en vrouwen van de Ekari- en Monistam heeft onderzocht, moet het

groot aantal personen met spillebenen, of met één dun been. In de kampong Damoenaroe in het Delo-dal zag ik één idioten man. Onder de bezoekers van ons bivak te Masiga in het Kema-dal bevonden zich vier doofstommen (*M. mènè deba*) en één blinde man (*M. sènggamoe timoe* = oog duister).

Malaria, waarvoor Nieuw-Guinea zo berucht is, komt volgens alle onderzoekers in het hooggebergte niet voor. In de Swart-vallei onderzocht BIJLMER tal van personen, doch miltvergroting werd bij geen enkel persoon geconstateerd. De ARCHBOLD-expeditie trof in de grote vallei der Balim zwermen *Anopheles*-muskieten aan, doch malaria werd niet ontdekt. ROUSHDY zegt in zijn medisch verslag, dat malaria-muskieten in het merengebied niet voorkomen, wel *Culicinen*. „I never met with fever or bowel-complaints”, schrijft BIJLMER (28, p. 390).

Koortspatiënten zag ik alleen in de laaggelegen dalen van de Nògòlò en de Delo. Men vindt daar nog tuinen op 300 à 400 m boven zee. De malaria-muskiet komt er voor. De jachttochten strekken zich door het dal der Nògòlò tot dicht bij de Meervlakte uit en af en toe heeft men aanraking met de Ba-Toeroe-stam voor handelsdoeleinden, zodat overbrenging der ziekte van de Meervlakte-Papoea op de Bergpapoea voor de hand ligt. De koortsaanvallen die ik meemaakte gingen gepaard met koude rillingen en pijnen in de rug. De benaming bij de Dèm voor koorts: *sa togwi* (*sa* = ziek, pijn en *togwi* = bibberen, rillen) wijst op malaria. Er zijn enige gevallen bekend van bewoners uit het merengebied, die ons als gidsen en dragers naar de kusten hebben vergezeld en na terugkomst aan malaria-infectie aldaar opgedaan overleden.

Typhus, dysenterie en beri-beri zijn in het hooggebergte door de medici der verschillende expedities niet waargenomen, ook niet door onzen expeditiearts. De buikziekten (*D. sa jèmba*, *M. sènà imba*, *E. mòdò gèbai*) schijnen zich te beperken tot ingewandstoornissen als gevolg van bedorven voedsel of overmatig eten van varkensvlees. Al het voedsel wordt half rauw gestoomd gegeten. De spijsverteringsorganen van de Bergpapoea schijnen echter heel wat te kunnen verdragen.

Voor geslachtsziekten zijn deze geïsoleerd levende stammen eveneens gespaard gebleven. BIJLMER, noch andere artsen der expedities, hebben iets van het voorkomen dezer ziekten bemerkt.

Wat de huidziekten betreft steken de Bergpapoea's zeer gunstig af

bij de bewoners der laagvlakten, waar deze ziekten veelvuldig voorkomen. Bij de Meervlakte- en Mamberamo-Papoea's zag ik meer dan de helft van de bevolking behept met de bekende Dajakse schurft (*tinea imbricata* of *casado*), bij de Bergpapoea's echter niet één persoon, alhoewel de huidverzorging alles te wensen over laat. Schurft (*coccigene infectie*) werd door ROUSHDY echter wel geconstateerd. Baden doet de Bergpapoea zich niet; toch maakt hij niet die vieze indruk en is hij niet zo onwelriekend als zijn rasgenoten in de laagvlakten.

Slechts één ziekte, die huidverschijnselen vertoont en over geheel Nieuw-Guinea verbreid is, is ook bij de Bergpapoea's inheems en wel de framboesia. Ze is naast struma de ernstigste kwaal waaraan de bergbevolking lijdt. In de studiën en verslagen van BIJLMER en ROUSHDY kan men daarover de nodige deskundige gegevens vinden. BIJLMER schrijft (48, p. 105): „Bijna iedereen loopt dit lijden in zijn kindsheid op. Het uit zich door grote zweren, aanvankelijk vooral in het gezicht, later over het gehele lichaam verspreid. Hoewel deze ziekte over het algemeen vanzelf geneest, kan men er jarenlang aan sukkelan, terwijl ze tot zeer ernstige misvormingen en blijvende invaliditeit aanleiding kan geven. Naar men weet is salversaan het prompt werkende geneesmiddel”.

Elders (28, p. 390) zegt BIJLMER, dat de bij volwassenen dikwijls voorkomende chronische zweren, alsmede de afwijkingen in het beenstelsel, zoals beenvliesontstekingen, sabelbenen en een zadelneus naar alle waarschijnlijkheid als gevolgen van framboesia moeten worden aangemerkt. ROUSHDY (69, p. 69) onderzocht in het Midden-Kema-dal 1.132 personen, waaronder 3,5 % behept waren met deze ziekte.

Van lepra, welke ziekte tijdens de Militaire Exploratie in ons gehele gebied slechts zelden is waargenomen (104, p. 310), meende BIJLMER in de Swart-vallei twee gevallen te hebben gezien: „The first time I doubted the diagnose, the second time the proceeding of the infection on the eyeball and the changes in muscles and nerves of the right hand established leprosy (28, p. 391)”. In het medisch verslag van ROUSHDY wordt een vrouw afgebeeld met een framboesisch gelaat, waarvan de gehele neus verdwenen was (57, p. 260, foto 118). De etterende wonden pleitten echter tegen framboesia en bij navraag bleek,

dat het een brandwond zou zijn geweest, die door coccen-infectie chronisch was geworden. Op onze expeditie zagen wij in de Araboe-vallei een Ekari-man met grotendeels weggevreten neus en verhemelte (afb. 266, deel III); Dr. BROUWER zag daar echter geen lepra in, doch de gevolgen van framboesia. Trouwens noch bij de Ekari, noch bij de Moni heeft hij een lepralijder kunnen ontdekken.

Zeer veel mensen werden gezien met kropgezwollen, doch merkwaardig voornamelijk vrouwen. Deze ziekte (*D. amare*, *M. maoegoea*) is in het gehele hooggebergte endemisch, zoals dit ook het geval is in verschillende bergstreken in Indië (Padangse Bovenlanden, Toradja-landen) en in Europa (Zwitserland, Tirol, Stiermarken, Noord-Italië). Bij het hierboven reeds vermelde onderzoek van ROUSHBY in het Midden-Kema-dal vond hij op 1.162 personen een percentage van 24 behept met struma. Indien er verband zou bestaan, zoals wel wordt verondersteld, tussen het optreden van kropgezwollen en de geografische omstandigheden, het drinkwater of de chemische samenstelling van sommige voedingsmiddelen, dan vraag ik mij als leek af, waarom deze ziekte hier in hoofdzaak voorkomt bij vrouwen. Al wordt de theorie, dat de gezwollen zouden worden veroorzaakt door het dragen van zware lasten op het hoofd, door de feiten volstrekt niet bevestigd, toch is het wel toevallig dat ook hier de zware lasten hoofdzakelijk door de vrouwen worden gedragen en in de bekende netten met de draagband rustende op het voorhoofd.

Door de ARCHBOLD-expeditie (60, p. 418) worden „enkele gevallen van tuberculose” vermeld in de Balim-streek; elders werd deze ziekte bij de Bergpapoea's nog niet opgemerkt. In het verslag der Militaire Exploratie kan men lezen, dat longontsteking in Nederlands-Nieuw-Guinea nergens werd geconstateerd, doch dat zij in het voormalige Duitse gebied door arbeiders op de ondernemingen is ingevoerd.

Waarschijnlijk door het grote verschil in dag- en nachttemperatuur komen rheumatische aandoeningen veel voor. Voorts zag ik veel mensen met ontstoken oogranden en rode ogen als gevolg van de zware rook, die voortdurend in de huizen hangt. BIJLMER behandelde in de Swart-vallei enige gevallen van conjunctivitis, waarbij hij echter niet kon vaststellen of trachoom in het spel was. Dr. BROUWER vond onder de oogziekten bij de Ekari en Moni geen enkel geval van trachoom.

Verwondingen worden veelvuldig veroorzaakt door branden aan het

hardvuur; voorts door pijlschoten, kappen met de bijl, houtsplinters en stekellianen bij het lopen in de bossen.

Geneeskunde

De ziekten en kwalen die de Bergpapoea kent, voert hij slechts dan terug tot natuurlijke oorzaken, wanneer deze door hem duidelijk als zodanig worden erkend, zoals in geval van verwondingen en het eten van giftig voedsel. Overigens wijt hij alle ziekteverschijnselen aan bovennatuurlijke oorzaken, aan de invloed van kwaadgezinde geesten of behekste personen, die hij bestrijdt door allerlei magisch-religieuze handelingen. Talismans en amuletten in verschillende vorm dienen als bescherming van de zwangere vrouw, de pasgeboren baby, den man die ten strijde trekt of op reis gaat, enz.

Daarnaast kent de Bergpapoea ter bestrijding van sommige ziekten middelen waarbij hij in de praktijk baat schijnt te hebben gevonden. Voor eenvoudige gevallen doktert hij zelf; in ernstige gevallen roept hij de hulp in van een betaalden medicijnman, voor wiens magische praktijken ik verwijs naar het hoofdstuk over Godsdienst en magie. Maar ook bij de primitieve geneeskunde die hij zelf uitoefent verzuimt de Bergpapoea niet zijn bezweringsformules uit te spreken en offers aan de geesten te brengen. *Oematai* of *mbailija* blijft het voornaamste bestrijdingsmiddel tegen ziekte.

Tegen koorts (D. *togwi*, M. *zèmà*, E. *igio*) zag ik bij de Dèm het gehele lichaam van de lijder inwrijven met verse pisangbladeren. Daarna plaatste men hem voor het huis in de zon. CATOR (55, p. 23) deelt mede, dat men tegen koorts een plant gebruikt, lijkende op een groot soort brandnetel, waarmede men zich op borst en rug slaat en opzettelijk daar blaren veroorzaakt. „Men verzekerde mij”, zegt de auteur, „dat deze plant (E. *mèzzè*) zeer effectief werkt tegen koorts.”

Of zij enig geneesmiddel of een bepaalde handeling kennen tegen de framboesia (D. *boeroè*, M. en E. *boetà*), kon ik niet met zekerheid vaststellen. Igoen deelde mij mede, dat de bladeren en de zaden van een klimplant (D. *gègà*, M. *dage*) ter genezing van die ziekte worden gegeten. Van een Javaans fuselier bij de expeditie vernam ik, dat deze plant die hij *djaät* noemde (*Pterocarpus tetragonolobus* D.C.), in verschillende streken van de Archipel gebruikt wordt tegen huidzweren. Volgens VICEDOM (147, p. 258) worden framboesia-lijders bij de Mbo-

wamb uit de gemeenschap gestoten. Zij moeten in het bos verblijven, daar zij anders de gezonden zouden aansteken. Zulke personen, zowel mannen als vrouwen, kunnen dan ook niet huwen (147, p. 202).

Als middel tegen hoofdpijnen (D. *sa jàgàboeàk*, M. *moenggàgi im-ba*) maakt men fijne inkervingen op het voorhoofd met een fijn bamboemesje, totdat er voldoende bloed gevloeid is, of zoals Igoen zei: „*jàgàboeàk awi igi bae gwawè mijèt* = hoofd ziek bamboemesje snijden bloed vloeien”. De wondjes dicht men met wat hars en kalk of smeert ze in met uitgekauwde sirih. Dergelijke inkervingen brengt men ook wel op andere delen van het lichaam aan tegen jicht. WIRZ (32, p. 79) meldt als middel tegen hoofdpijnen het inwrijven van het voorhoofd met brandnetels. Aderlatingen door middel van speciale aderlaatijspijlen-boogjes, zoals men die o.a. op het Mount-Hagen-plateau gebruikt (142, p. 102), heb ik niet opgemerkt.

Bij spierpijnen (D. *sa awid*) wordt algemeen massage (D. *pàrawè*, M. *dinè*) met duimen en vingers toegepast, zowel door mannen als vrouwen; ook krabben met de nagels (D. *ànggagim*, M. *gigò*). Bij de Ekari zag ik een man, die aan reumatisch leed in de knieën en benen, bewerken (E. *karoe piaije* = knie medicijn) met een jonge spruit van een koningsvaren (E. *namoenamoe*; Mal. *pakoe*, Jav. *pakis*; afb. in dl. III, Plaat CXV, fig. 8). Een ander middel tegen reumatische pijnen is het insmeren van het lichaam met gele aarde. (D. *koëët mòk*). Ook in geval van buikpijnen masseert men de buik, of wrijft hem met gladde, ronde stenen.

Wonden (D. *amèn*, M. *boetà*, E. *jàti*) verbindt men, nadat men er over heeft geblazen (D. *toealoe*) en met een bladertakje gezwaaid, met verschillende soorten van frisse, zachte bladeren, al naar gelang van de aard van de verwondingen. Dikwijls worden deze nog eerst toege-
dekt met een laagje klei. BIJLMER (28, p. 391) prijst de practische en goede manier, waarop de Bergpapoea zijn wonden op die manier verbindt en daarop nog afdekt met een zwachtel van steviger materiaal. De littekens (D. *amèn moeai*, M. *boeta bàzòrò*, E. *tòmò hobe*), die deze arts waarnam, zaten geheel los van het been, waaruit blijkt, dat de wondbehandeling deugdelijk is. Benen naalden en priemen zijn de enige instrumenten, waarmee men vreemde lichamen als doornen, houtsplinters, afgebroken pijlpunten, enz. uit de wonden of verzweeringen verwijderd, nadat deze zo nodig met een bamboemesje zijn open-

gelegd. De mannen bergen dat instrumentarium gewoonlijk op in hun peniskoker.

Het staat wel vast, dat de Bergpapoea nog verschillende geneeskrachtige kruiden en wortelen kent, die bij in- en uitwendige ziekten worden aangewend. WIRZ (32, p. 78) noemt er enkele. Bij onze expeditie heb ik dit onderzoek geheel overgelaten aan den botanicus, wijlen Dr. EYMA, die een bijzondere studie heeft gemaakt van de nuttige planten en kruiden, die bij de bevolking in het merengebied in gebruik zijn.

Wat tenslotte de verpleging in de huizen van de ernstige zieken aangaat, meen ik uit de weinige gevallen die ik zag te mogen vaststellen, dat deze met zorg en toewijding geschiedt. Ook de Missiegoeroe's bevestigden dit. Of zware zieken in het bos in hutten worden afgezonderd, kreeg ik niet te horen. Wel vernam ik een geval (zie p. 749), waarbij een voor de gemeenschap gevaarlijke zieke met huis en al werd verbrand.

Leeftijdsgrens

De vraag, of een Bergpapoea een hoge leeftijd bereikt, wordt door Rev. POST ontkennend beantwoord (81, p. 83), tenminste voor wat betreft de Ekari. Alhoewel hij hun gezondheidstoestand vrij goed noemt, zegt hij de indruk te hebben gekregen, dat hun levenstijd zeer kort is: „It is very doubtful if any of them reach or exceed the age of 50". POST wijt die lage ouderdom in de eerste plaats aan hun in hoofdzaak plantaardige voeding, waarin zekere noodzakelijke vitaminen zouden ontbreken; voorts aan hun gewoonte van het slapen des nachts bij open vuren in gesloten huizen, waardoor veel rook wordt ingeademd, hetgeen de longen zou verzwakken, en tenslotte aan de onmatigheid in hun dansen, die de hele nacht dikwijls vele nachten achtereen voortduren.

De Bergpapoea leeft inderdaad in hoofdzaak vegetarisch; hij beschikt maar over weinig dierlijk voedsel. Wetenschappelijk is echter wel bewezen, dat een vegetariër zeker geen korter leven is beschoren dan een omnivoor. Indien in de voeding gebrek zou zijn aan zekere vitaminen, zou zich dit wel uiten in bepaalde ziekten. Dr. BROUWER heeft te dien aanzien niets bemerkt. Het is juist dat de Bergpapoea de nacht doorbrengt in een vertrek vol rook, maar daar staat tegenover dat hij

overdag volop kan genieten van de frisse lucht. En de slaap, die hij des nachts door zijn dansfuiven te kort komt, haalt hij overdag ruimschoots in.

Het lijkt mij dan ook geenszins vast te staan, dat de door POST vermeende geringe ouderdom der Ekari te wijten zou zijn aan de door hem genoemde oorzaken. Overigens kreeg ik in het geheel niet de indruk, dat de leeftijdsgrens der bergbevolking zo laag ligt. De expeditiearts Dr. BROUWER sluit zich daarbij volkomen aan. Wij zagen een betrekkelijk groot aantal grijsaards, op het oog stokoude individuen met kale hoofden en pruiken, die zeker de 70-jarige leeftijd al waren gepasseerd. Daarnaast merkten wij vele mannen op, ongetwijfeld over de 50 jaar, die er nog zeer vitaal uitzagen. Ik noem slechts de sònòwi's Kigimoeajakigi, Kimoegoealolè en Igoen.

ng wij niet beschikken over betrouwbare statistische gegevens leze kwestie, evenals zovele andere, echter problematisch en berusten op persoonlijke indrukken.

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

DOOD — LIJKBEZORGING — ROUWGEBRUIKEN

Doodsoorzaken

Uit de mededelingen der bevolking omtrent de oorzaak van verschillende ziekten en ongevallen en de daarop gevolgde dood is mij duidelijk gebleken, dat de Bergpapoea deze bij de mens, die in de kracht van zijn leven sterft, onveranderd toeschrijft aan het bezeten zijn door demonen of door geesten van afgestorvenen, die zich op hem willen wreken, aan het werk van beheksten, die het op zijn leven hebben gemunt, dan wel aan het niet nakomen van bepaalde taboe-voorschriften, zoals het nuttigen van verboden spijzen. Bij de bespreking van de godsdienstige opvattingen en gebruiken hebben wij reeds gezien, hoe de Bergpapoea zich door allerlei magische praktijken en door de hulp in te roepen van medicijnmannen en geestenbezweerders tracht te beschermen tegen de aanvallen van deze boze machten en hoe hij door het brengen van offers aan de zielen der voorouders deze gunstig voor zich tracht te stemmen.

Als regel neemt men aan, dat de primitieve mens noch de geboorte, noch het sterven aan natuurlijke oorzaken wijt; hij beziet de dood nu eenmaal niet, zoals wij, als een biologisch verschijnsel, als een ijzeren natuurwet. Zeker is, dat ook de Bergpapoea zich daarvan niet bewust is en de dood in het algemeen toeschrijft aan het werk van bovenmenselijke krachten. Toch kreeg ik de indruk, dat hij, door de ervaring geleerd, de natuurlijke dood wel degelijk toekent aan ouden van dagen, wie de levenskracht begint te ontvlieden, al zal hij aan het woord 'natuurlijk' een ander begrip hechten dan wij; Igoen drukte het aldus uit: „*Ngò moenò boekmè, ndàk ndàk, toe mbèk* = mensen oud sterven, zwak, haar wit”.

Ook de dood van zeer jonge kinderen en van mannen gevallen in de strijd (D. *kwai*, M. *mbolè*, E. *poro*) of kennelijk door moorde-

Afb. 96. Gezicht in dodenhuisje, waarin gemummificeerd lijk is bijgezet

Afb. 97. Hetzelfde huisje van dichtbij. Binnenin is de mummie duidelijk zichtbaar; varkensslagtanden in de neus

Afb. 98. Dodenhuisje in tjemara-boom, Moni, Doraboe-vallei. Halverwege de grond een schedel aan een stok (zie afb. 102, vgl. p. 753). Aan het huisje hangt een takkenbos (zie p. 745 e.v.)

Afb. 99. Hetzelfde huisje, van opzij gezien. Een paar jonge bomen dienen tot steun. Een pijl steekt in het dak ter afwering van beheksten. Zie p. 749

Afb. 98. Dodenhuisje in tjemara-boom, Moni, Doraboe-vallei. Halverwege de grond een schedel aan een stok (zie afb. 102, vgl. p. 753). Aan het huisje hangt een takkenbos (zie p. 745 e.v.)

Afb. 99. Hetzelfde huisje, van opzij gezien. Een paar jonge bomen dienen tot steun. Een pijl steekt in het dak ter afwering van beheksten. Zie p. 749

naarshand, beschouwt men als regel niet als het werk van geesten of zovenaars. Gevallen krijgers en vermoorden dienen dan ook aanstonds door de verwanten, zo nodig bijgestaan door de gehele clan of stam, te worden gewroken.

Over het algemeen kreeg ik de indruk, dat de vrees voor de dood niet groot is, doch dat deze natuurmensen eenvoudig berusten in het lot. Zij aanvaarden de dood als iets, waaraan niet te ontkomen valt, en zien hem daarom gelaten tegemoet. Slechts de Ekari schijnen, zoals VAN EECHOUDE (57, p. 134) en DE BRUIJN (72, p. 47) reeds opmerkten, op die regel een uitzondering te maken. Het „*bogàtà weda* = dood bang” ligt hen inderdaad in de mond bestorven. Telkens kan men dit ervaren, wanneer zij denken, dat men hun kwaad wil doen, dan wel in de een of andere handeling of onderneming gevaar zien.

Een en ander neemt echter niet weg dat het vraagstuk van de dood hen voortdurend bezighoudt. Men bemerkt dit duidelijk uit hun gesprekken en de tot ons gerichte vragen, of de „*Soerabáüa mènè*” ook dood gaan, waar hun zielenland is, en dergelijke.

Voor de Bergpapoea is de dood niet het einde van de mens, doch slechts een overgang naar een denkbeeldige wereld, waar het leven naar aardse vormen wordt voortgezet. Men kent dus stellig een voortbestaan na de dood en door het slachten van offerdieren bereidt men zich eigenlijk zijn gehele leven daarop voor. De zielen der geslachte varkens gaan de Bergpapoea voor naar het dodenrijk en stemmen de daar wonende geesten der voorouders gunstig voor hem. Vooral de ouden van dagen zorgen voor het fokken van speciale offerdieren, die geslacht moeten worden, wanneer zij hun einde voelen naderen en bij het na hun overlijden aan te richten dodenmaal. In de nederzetting Tombe liep een dik vetgemest varken rond, dat met de naam Koràgò werd aangesproken. Enige malen heb ik getracht voor een handvol mooie kauri-schelpjes deze vetlap te bemachtigen voor onze dis, maar Igoen was niet tot afstand te bewegen. „*Koràgò oewòm àmà Wimèlòk, oràk mba, àbò, agimorawè tòngkòp Wimèlok* = Koràgò is het varken van moeder Wimèlòk, mag niet worden doodgepijld, taboe, bestemd voor de bijzetting van Wimèlòk”. Wimèlòk was de oude stammoeder in de kampong; het varken was klaarblijkelijk bestemd voor haar afscheidsmaal en dodenfeest, en zij verzorgde en voederde het bijzonder.

Angst koestert de Bergpapoea zeer zeker voor de ziel van de overledene, in het bijzonder voor die van beheksten en van vrouwen die in het kraambed gestorven zijn. Hij vreest de afgunst dier doden op het lot der levenden. En zo ziet men ook bij de Bergpapoea allerlei gebruiken, die overal bij animistische volken voorkomen, en die hoofdzakelijk verband houden met de begrippen die men heeft over het voortbestaan van de overledene in het zielenland.

Gebruiken bij overlijden

Veel ben ik uit eigen aanschouwing omtrent de funeraire ritën niet te weten gekomen. Slechts eens ben ik een sterfhuis binnengetrede, en wel in de nederzetting Sosiga-Waniboega in het Boven-Kema-dal. Vóór het huis was het terrein afgesloten met een rotangording, gebonden aan korte, in de grond geplaatste paaltjes. Aan weerszijden van de huisingang stond een hoge, dorre bladertak opgesteld, vastgebonden aan de stijlen der omwandring. In het binnenvertrek, opzij van het haardvuur langs de zijwand, lag het geheel met klei bestreken lijk van een naar schatting 12-jarige jongeling met opgetrokken knieën op een pandanusmat, zijnde een opgevouwen regenkap (M. *igi*, E. *èbà*). Het hoofd rustte in de schoot van zijn moeder, die zich geheel had ingesmeerd met grijze leisteenklei. Aan de opgeheven linker onderarm zag ik, dat van de middenvinger twee vingerkootjes waren afgekapt. De wond was nog vers, het stompje blauw-rood en dik gezwollen.

Ook de vader liep in de kampong rond met zwaar bemodderd gezicht en bovenlijf, terwijl de pink van zijn linkerhand was afgekapt; ernstig keek hij voor zich uit met een door pijn verwrongen gelaat (zie afb. 258, deel III). In het sterfhuis bevond zich nog een aantal bloedverwanten en kennissen, meest vrouwen, ontdaan van haar sieraden en eveneens in de rouwkleur, die de dode kwamen bewenen (M. *mina àmàbia*, D. *djin nàm*, E. *jerè*). Allen zaten berustend om het lijk geschaard, kennelijk in diepe smart over het geleden verlies. Af en toe hief een der vrouwen op zachte toon een klaagzang aan: „*Wo èwo è jao è, è, èh, èh, èh*”. Ook enkele mannen schreiden in stilte. Het verdriet scheen inderdaad oprecht te zijn en een uiting van genegenheid jegens de overledene.

Tot mijn spijt heb ik de lijkbezorging niet kunnen meemaken, daar ik dezelfde dag mijn tocht naar de Doraboe-vallei moest voortzetten.

Van een Moni-man, die zijn einde voelde naderen en dit toeschreef aan een demon, die een pijl op hem had afgeschoten, verhaalt MICKELSON (81, p. 90) het volgende. Een biggetje werd boven de stervende gehouden en gepijld. Al heen en weer draaiende liet men het uitstromende bloed op de patiënt druipen onder het uitspreken van toverformules. Op het ogenblik van sterven werden enige van zijn varkens geslacht en begon het dodenfeest. DE BRUIJN (82, p. 176 en 177) maakte een paar malen het dodenritueel mee bij de Migani in de Doraboe-vallei. Hij geeft daarvan een zeer interessante beschrijving, vooral van het bewenen door de vrouwen van de dode, welke ceremonie hij *mina àndia* noemt. Treffend schoon en verheven is daarbij het klaaglied, dat een moeder neuriede bij het lijk van haar overleden dochter, en waarvan DE BRUIJN een vertaling geeft.

Volgens mijn informanten worden onmiddellijk na de dood de nodige varkens geslacht (M. *àgàpàdia wògò*, E. *èkina wari*), waarvan het aantal afhankelijk is van ouderdom, rijkdom en aanzien. Zo wordt voor een kind als regel één, voor ouden van dagen en hoofden meerdere dieren geofferd. Het vlees wordt verdeeld onder degenen die rouwbezoek komen afleggen. Bij *àgàpàdia wògò* mag men dit rauw en onbereid naar huis meenemen.

Op de dag van de bijzetting van het lijk of de begrafenis vindt het eigenlijke dodenfeest plaats. Op die dag dragen de naaste verwanten van de dode het lijk in een regenkap en gebonden aan een stok, zoals een varken door twee mensen op de schouders gedragen wordt, naar de bijzettingsplaats of het graf. Ook geschiedt dit wel op een draagbaar van rondhouten en boombast geconstrueerd. Ter plaatse worden dan opnieuw varkens geslacht en na de bijzetting van het lijk vangt de dodenmaaltijd aan (M. *wànggoe wògò*). Het vlees wordt in de smoorkuif gaar gestoomd tussen de verhitte stenen en moet op de bijzettingsplaats worden verorberd. Familie- en ook kamponggenoten nemen aan de maaltijd deel, doch tegen betaling van schelpengeld. Het meenemen van niet toebereid vlees is taboe; het zou de medenemer ongeluk aanbrengen. Ook de dode krijgt zijn aandeel in de maaltijd. Op een offerstellige (M. *wànggoe mindia*, E. *darowinètè*) legt men wat vlees, gepofte bataten, groenten en vruchten.

Omtrent de handelingen die er op de dag der begrafenis of bijzetting van het lijk plaats hebben kon ik niet veel te weten komen.

Men moet een en ander zelf hebben aanschouwd. Van de Keiese Missie-goeroe te Dòkòredoba aan het Tigi-meer vernam ik, dat men met het lijk voor het sterfhuis enige malen in een kring heen en weer draaft. Blijkbaar om de ziel op een dwaalspoor te brengen, opdat deze niet meer naar de nederzetting kan terugkeren. Soortgelijke gebruiken zijn bij verschillende volken in de Archipel in zwang. Daarna gaat het in snelle gang naar de plaats, waar het lijk zal worden bijgezet of begraven. Ook tracht men nog aan de dode allerlei geheimen te ontlokken omtrent de doodsoorzaak en zo voorts. Het lijk wordt door de dragers heen en weer geschommeld en de *kamoe mè* of *èramo mè*, de geestenbezweerder met de touwband om het middel, stelt vragen als: „Ben je gestorven door afranselen, door een *ènija* (boze geest) en welke; heeft een *mèmo*, een heks, zand uit je voetsporen genomen?”. Is iemand in de strijd gedood, dan wil men vernemen, of de wraaktocht met goede uitslag kan worden uitgevoerd. Is de algemene mening van de dragers, dat het lijk licht is, dan duidt zulks op een ontkennend antwoord, vindt men het lijk zwaar, dan acht men dit een bevestiging van de gestelde vraag.

Ook MICKELSON (81, p. 90) verhaalt van de pogingen, die men in het werk stelt, om de doodsoorzaak te weten te komen. Bij de Moni in het Kema-dal zag hij, hoe de om een stervende verzamelde familieleden en vrienden zich beijverden elk woord dat de stervende uitte nauwkeurig op te vangen: „They sought from these words uttered the key that would enable them to counteract the work of the evil spirits in his body”.

Lijkbezorging

Omtrent de behandeling van de lijken en de tijd en wijze, waarop men zich daarvan ontdoet, treft men bij de talrijke stammen grote verschillen aan. Zelfs in dicht bij elkaar gelegen streken lopen de gebruiken te dien aanzien soms scherp uiteen. Het ligt voor de hand, dat aan de lijken van voornamelijk personen aanzienlijk meer zorg wordt besteed dan aan die van de gewone man. Over het algemeen echter besteedt de zuiver animistisch-dynamistisch voelende Bergpapoeamaatschappij grote zorg aan haar doden. Ten opzichte van vrouwen en zuigelingen neemt men echter de minste plichtplegingen in acht. Alhoewel mij dit niet ter ore is gekomen, kunnen wij op getuigenis

van DE BRUIJN veilig aannemen, dat de lijken van vrouwen, vooral bij de Moni, gewoonlijk eenvoudig worden weggegooid en wel in de rivieren. In bijna alle grote rivieren, zegt hij, kan men lijken van vrouwen op de stroom zien wegdrijven (82, p. 148). Regel is dit echter niet, want ik zag op een drietal plaatsen in de Doraboe-vallei en in het Nògòlò-dal bijzettingplaatsen van vrouwen, terwijl ook in Itodah het lijk van een hoofdendochter in een huisje was bijgezet.

Bij de Ekari en ook bij de Dèm blijft het lijk, voortdurend bewaakt en beweend, 4 à 5 dagen in het sterfhuis, waarna de bijzetting plaats vindt. Bij de Moni of Migani loopt die tijdsduur zeer uiteen. Voorname en zeer geliefde doden houdt men daar soms maandenlang bij zich in huis. DE BRUIJN constateerde dit meermalen. Men legt het lijk bij het haardvuur om uit te drogen. Zo zag hij een lijk, dat reeds 4 maanden in het sterfhuis gelegen had. Men blijft ondanks de onbeschrijflijke stank rustig met de dode samenwonen en -slapen. Wanneer men er ten slotte toe besluit om de overblijfselen op te ruimen, schilt men er eerst de droge huid af, legt de schilfers op een hoop en verbrandt ze. Daarna wordt het gebeente zorgvuldig op een platformstellige bijgezet (82, p. 147 en 148).

Ik merk hierbij op, dat dit uitdrogen en afschilferen van de lijken een gebruik is, dat door onze militaire explorateurs en andere onderzoekers eveneens wordt vermeld van de Papoea's wonende langs de zuid- en oostkusten van de Geelvink-baai.

Hieronder volgt thans, wat ik uit eigen aanschouwing, dan wel uit de literatuur, kan mededelen omtrent de wijze van lijkbezorging bij de verschillende stammen (zie dit deel afb. 96-105; deel III, afb. 105-107).

Bij de Dèm wordt het lijk (*boekmè*), voordat de doodsverstijving intreedt, in de hurkende houding (*D. tânawè*) gebracht. De bovenbenen worden tegen het lijf gedrukt en de hielen tegen het zitvlak. De ellebogen plaatst men op de knieën en de kin laat men rusten op de handen met de vingers uitgestrekt langs de wangen. De ogen worden toegedrukt. Om het lijk in deze stand te houden wordt het omwikkeld met rotan. De lijken worden bijgezet (*D. agimorawè*) in een dodenhuisje, dat men opricht in de bosrand bij de nederzetting. Men kiest daartoe in de regel een paar jonge bomen uit die dicht bij elkaar staan en construeert daarin op 3 tot 5 m boven de grond een huisje, eventueel nog ondersteund met gekapte stijlen, waarin het lijk in zittende

houding juist past. De kin wordt ondersteund door een dwarsbalkje. De vloer en de omwanding worden gemaakt van rondhouten en verder bekleed met boomschors en bladeren (*D. asigit miawè*). Het dodenhuisje (*D. tōngkòp kò*) wordt omgeven door een pagger (*D. ègèt*), waaraan bij een man de peniskoker, de siertas en de pijl en boog van de overledene worden opgehangen, bij een vrouw het draagnet, en het schaamschortje of rokje. Aan de stijlen ziet men bossen rode en geelgroene bladeren van een Cordyline-soort (*D. njaloe*, *M. saroe*) vastgebonden, die op Nieuw-Guinea, doch ook in Indonesië en Melanesië, als grafplant bekend staat (zie p. 628).

Na verloop van tijd valt het huisje ineen; de schedel en de beenderen worden dan in een gemeenschappelijk graf (*D. woela nggoeloe*), dat omgeven is door een pagger, bijgezet. Bij de kampong Damoeli vond ik een dergelijke begraafplaats aan de bosrand, dicht begroeid, alleen kenbaar aan de vervallen omheining.

In de landstreek Agindora, grenzende aan het gebied van de Dèm, waar een clan van de Moni-stam woont, zet men, naar Igoen mij mededeelde, de doden niet in een *tōngkòp*-huisje, doch men legt ze op een platform-stellage (*jagàg*). Deze zelfde wijze van bijzetting zag ik ook bij hun naburen in de Meervlakte, de Ba Toeroe-stam, wonende aan de Midden-Rouffaer-rivier (Toearai) rondom Splitsings- en Motor-bivak.

Op mijn vraag aan Igoen, of verbranding (*D. koenoe*) van lijken bij de Dèm ook voorkwam, was zijn antwoord: „*Ngo Ndani boekmè koenoe*, *Dèmi Awèmbiàk koenoe mba*; *ngò Dèm boekmè kò koenoe mba*, *ngò Agindora koemi koenoe*; *mëningò* = De Ndani-mensen verbranden hun doden, de Dèm en Awèmbiàk (= Migani) verbranden ze niet; de Dèm-mensen verbranden het huis van de doden niet, de mensen van Agindora verbranden *koemi*”. De betekenis van het woord *koemi* kon ik niet achterhalen. Het is mogelijk, dat het slaat op het verbranden van de lijfgoederen van de overledene. Bij de Migani toch worden deze volgens MICKELSON (81, p. 90) door de weduwe opgehangen aan een paal naast de lijkenstellage. Men plaatst er een offerande bij van bataten en na de bijzetting van het lijk worden deze goederen verbrand.

Bij de Moni (= Migani) in de Doraboe-vallei en het Kema-dal worden de lijken nabij de nederzettingen of in de bosrand bijgezet. In Dorandora zag ik verschillende dodenhuisjes (*M. tònè i*) aan de

rand van de nederzettingen nabij het toegangspad, veelal bevestigd aan een tjemara-boom of gebouwd juist in een driesprong van een loofboom (*M. bōsaràpà maija*). Dit waren alle lijken van voornamen (*sòndwi*). De doden zaten ook hier in hurkende houding op de boven omschreven wijze, het gelaat van de kampong afgewend. Een bundeltje hout en een nettas hingen aan het huisje, terwijl de dode zelf in vol ornaat prijkte met casuaris-veren hoofdtooi, neusversiering van varkensslagtanden en halsversiering van nassa-schelpjes en tanden. De dodenhuisjes waren meer of minder solide gebouwd. Soms was er vrij veel zorg aan besteed en waren zij geheel van planken.

In Kemandora ontdekte ik enkele boomstellages van het platform-model (*M. bōndè kibiamè*), waarin de lijken, hetzij open, hetzij toegedekt, in nagenoeg liggende houding, doch met opgetrokken knieën, waren bijgezet. Maar ook het duiventil-model, zoals DE BRUIJN de dodenhuisjes noemt, komt in die streken voor. In de nederzetting Boegisiga, nabij ons bivak Masiga in het Midden-Kema-dal, kon ik ook de door deze explorateur in zijn Kemandora-verslag (69, p. 79) genoemde dodenstellages, opgericht in een hoek van het voorportaal der woningen in ogenschouw nemen. Op een der stellages, een eenvoudig samenstel van lichte rondhouten, waarop een paar ruw bekapte planken waren gelegd, lag in schuine houding met gebogen knieën het uitgedroogde lijk van een man. DE BRUIJN deelt mede, dat hij in verschillende woningen stellages aantrof, waarop geen lijk aanwezig was. Het bleek, dat ze reeds tijdens iemands leven worden opgericht.

De lijken van voorname personen, *sòndwi's*, worden bij de Moni dikwijls boven het houtvuur gerookt, nadat het gehele lichaam eerst met zout en daarna met damar terdege is ingewreven. De bijzetting van deze gemummificeerde lijken (*M. keòkò solaja*) in de dodenhuisjes of in het voorportaal van de woningen vindt geruime tijd na de dood plaats. Het schijnt, dat de aldus geprepareerde lijken jarenlang goed blijven. DE BRUIJN (82, p. 148) zag een mummie van de grootvader van een Migani-hoofd, welke nog uitstekend geconserveerd bleek te zijn. Hij nam aan, dat dit lijk al zeker 50 jaren in die toestand had verkeerd.

De exemplaren die ik zag vertoonden een donkerbruine, perkamentachtige huid, hier en daar met scheuren en inwendig grotendeels vermolmd. Terecht maken dergelijke opgestelde mummies in hun

dodenhuisjes met hun holle ogen, half geopende mond, waarvan de tandenrijen duidelijk zichtbaar zijn en de grote omhoog staande varkenstanden in de neus, zoals CATOR en DE BRUIJN opmerken, een lugubere indruk, vooral wanneer men ze in de donkere bosrand tegen komt. Wanneer een Bergpapoea de dode een bezoek brengt, voordat het lijk tot ontbinding is overgegaan, en hij vindt de ogen openge-sperd, dan is zulks een gunstig teken; men zal dan in de toekomst veel kigi's kunnen vergaren. Vindt hij de ogen gesloten, dan voorspelt hem dit niet veel goeds; aldus hetgeen mijn gids Dabiamè mij vertelde.

Ten aanzien van de lijkbezorging bij de inwoners in het merengebied, Ekari en Dzjônggoena oe, schrijft VAN EECHOUDE (57, p. 180): „Begraven in een graf was niet bekend. De lijken worden buiten neergezet, soms onder een boom, gewoonlijk in een eenvoudig huisje. Volgens Auki zetten zij de lijken op een berg. Gevallen van conservering der lijken zijn bij de Kapaoekoe's niet bekend”.

Dit neerzetten ‚onder‘ een boom lijkt mij vreemd, daar men de lijken dan ogenblikkelijk ten prooi zou laten aan de wilde varkens, tenzij men de opstelling zou omgeven door een zware, diep ingeplante omheining. Voorts komt mummificeren wèl bij de Ekari voor. DE BRUIJN (72, p. 55) wees hier reeds op; hij zegt: „Om het Paniai-meer zelf heb ik dit gebruik nooit opgemerkt, doch te Mabalo (zuidrand Itodah-vlakte) trof ik een overdekt dodenhuisje van het Koegapa-model aan met daarin in gebukte houding een mummie. Het bleek bij navraag het gemummificeerde lijk van een der hoofden van Mabalo te zijn”. Begraven in een graf is, volgens DE BRUIJN, niet bekend. Op aandringen van het Bestuur schijnt het echter wel eens te zijn gebeurd. Bij de Ekari worden de lijken, naar hij nog mededeelt, in dodenhuisjes bijgezet en evenals bij de Moni in rotsspelonken of -spleten, dan wel ver weg op een heuveltop tegen een boom geplaatst.

Van Wejakèbo, de tònòwi van Djàba, kreeg ik enigszins andere inlichtingen. In een boomstellige (E. kèrè) worden voorname personen en hun verwanten bijgezet, al of niet gemummificeerd, en personen die door een pijlschot gedood zijn. Daarnaast komt in die landstreek begraven algemeen voor. Deze wijze van lijkbezorging was, naar hij mij verzekerde, reeds in zwang vóórdát de Soerabaia-mensen, de vreemdelingen, in zijn land kwamen. Men maakt een rond gat in de grond, ongeveer 1½ m diep. Op de bodem legt men een laag

takken en daarover gras. Ook de wanden worden met takken en gras bekleed. Het lijk wordt in zittende houding met opgetrokken knieën en de armen daarop gekruist in het graf geplaatst. Als steun wordt een rondhout onder de kin aangebracht. Van boven wordt het graf (E. *kòmò*) gedicht met een deksel van hout, waarover een laag gras wordt gespreid en daarop weer een laag stenen gelegd. Het lijk zit overigens vrij in het graf; het wordt niet met aarde opgevuld. Om het graf wordt tenslotte nog een pagger gemaakt.

Onder invloed van Bestuur, Missie en Zending worden ook in Koegapa door de Dzijnggoenaoe de doden thans begraven en het graf (M. *hònggò*) voorzien van een omheining met een dak er boven. Zelfs schijnt de begraving van lijken ook reeds in Kemandora te zijn overgenomen. Men noemde mij twee gevallen op.

Het volksgeloof zegt, volgens Wejakèbo, dat beheksten (E. *mèno*) mensenlijken opeten. Dus door ze te begraven onttrekt men de lijken aan hun lusten. Op mijn vraag, of de lijken in de boomstellages en rotsspleten dan niet werden opgegeten, kreeg ik tot bescheid, dat de *mèno* wordt weggepijld, afgeschrikt door een pijl door het dak van het huisje te jagen (zie afb. 99).

Lijkverbranding komt ook bij de Ekari voor en wel voor het geval dat iemand gestorven is tengevolge van hevige buikpijn en afgang van bloed. Mogelijk hebben wij hier te maken met een soort hygiënisch instituut, voorkoming van een dysenterie-epidemie. De verbranding geschiedt door de omwanding van het huis af te breken en om het lijk op te hopen, waarna de brand er in gezet wordt. De Missie-goeroes deelden mij mede, dat men wanneer iemand zwaar ziek ligt, waarbij hij niets meer wil of kan eten en drinken, vreselijk ijlt en grote verschrikte en onrustige ogen opzet, gelooft dat hij door een zeer gevaarlijke geest (E. *ènija*) bezeten is. Hij wordt dan eenvoudig levend verbrand, hetgeen zij met eigen ogen hebben kunnen constateren. Vrouwen en kinderen trekken het huis uit, de omwanding wordt op dezelfde wijze afgebroken en om de zieke opgehoopt, waarna alles in vlammen wordt gezet. Men slaat de werking van het vuur gade, totdat alles verteerd is. Blijven op een gegeven moment de ribben en de borstkas nog onverbrand, dan helpt men een handje mee door die nog onverbrande delen stuk te slaan, waardoor zij gemakkelijk door het vuur worden verteerd.

Ten aanzien van de lijkbezorging bij de bergstammen in het Weyland-gebergte beschikken wij nog over de volgende mededelingen uit de patrouilleverslagen der Militaire Exploratie. TEN KLOOSTER (12; zie ook T.A.G 1913, p. 348) schrijft in zijn verslag van de tocht naar de Jabi, wonende aan de Soero-rivier, een bronrivier van de Wanggar: „In een ervan (huizen) hing het lijk van een Jabi-Papoea met blindjoe-touw om de hals opgehangen aan een der dakbalken, de tenen even van de vloer, het lijk is te voren geheel berookt, en geheel naakt.” Deze mededeling wijst weer op mummificering. Het is niet te verwonderen, dat de Jabi dit gebruik kennen. Langs de nabijgelegen zuidoostkust van de Geelvink-baai is het algemeen gebruik de lijken met opgetrokken knieën op stellages in de huizen boven een houtvuur uit te roken en te mummificeren. Ik vestig er hier nog even de aandacht op, dat in de Gulf Divison in Brits-Nieuw-Guinea dr. J. R. ARCHERLEY, een Brits onderzoeker, enige jaren geleden een onderaards mausoleum ontdekte, dat honderden mummies bevatte, die hij ongeveer 1000 jaar oud schatte. De meeste vond men in zittende houding, het hoofd steunende op de handen.

BINNENDIJK (22) vermeldt van de Jabi-stam uit het Boven-Wanggar-gebied: „De overledenen worden volgens Beria (gids uit de kuststreek) niet begraven. Ze worden naar het bos gebracht, in zittende houding geplaatst met opgetrokken knieën, de ellebogen op de knieën gesteund, de kin ondersteunend en aldus vastgebonden. Daarna wordt er een omheining om en een dak boven gemaakt en het lijk aan ontbinding overgelaten. Het geraamte valt later uiteen en blijft ter plaatse liggen, er wordt niet meer naar omgezien”.

Volledigheidshalve rest ons nog de lijkbezorging te bespreken, zoals onze onderzoekers die hebben gevonden bij de stammen ten Zuiden van de hoofdketen van het centrale bergland en bij de bevolking in de dalen en valleien benoorden de Wilhelmina-top. Bij de Tapiro (dat zijn Ekari) schijnt begraven in zwang te zijn, doch ook schijnen platform- en boomstellages voor te komen, getuige RAWLING (6, p. 275), die schrijft: „Burial of the dead in the ground is customary, though platform and tree burial are occasionally practised in certain groups”. Van de Enggipiloedal-stam (= Oehoendoeni), die ten Oosten van de Tapiro huist in de diepe dalen en ravijnen ten Zuiden van het Idenburg- en Carstensz-complex, hebben wij allereerst een bericht

van VAN SCHILFGAARDE (51, p. 223) omtrent de Magal- en Wagal-clans in het bovenstroomgebied van de Newerip-rivier: „Wanneer er iemand sterft, dan blijft het lijk twee dagen in huis liggen, waarbij dan wordt gehuild en gejammerd. Daarna wordt het lichaam met armen en benen aan een stok gebonden en naar de rivier gedragen, waar een brandstapel opgericht en het lijk verbrand wordt. Er wordt daarbij een varken geslacht en wanneer het vuur uitgebrand is, worden de verkoolde resten in de rivier gegooid, waarmee de ceremonie is afgelopen”. Hier heeft dus lijkverbranding plaats, zoals ook nog blijkt uit een belangwekkende beschrijving, die genoemde auteur geeft van de plechtigheden, die plaats vonden bij het lijk van een verdronken meisje.

Merkwaardig is dat de Balal-clan van de Enggipiloe-stam in het aangrenzende dal van de Boven-Otakwa zijn doden weer begraaft: „The method of burial of the Utakwa is by inhumation; the body is usually tied in a sitting position and lowered into a round hole about 4 feet deep” (WOLLASTON, 17, p. 262, HADDON 17, p. 269). Ook geeft WOLLASTON (17, p. 253) nog een interessant verhaal over een oude, zieke man, die nadat eerst een dodenfeest was aangericht werd verbrand, met huis en al, en nog wel een nieuw gebouwd huis. WOLLASTON veronderstelt, dat, alhoewel de man geenszins stervende was, de reden gelegen zou zijn in de ongeschiktheid waarin hij verkeerde om langer zelf voor zijn onderhoud te zorgen. Het is echter ook mogelijk, dat wij hier met een analoog geval te doen hebben als door mij hierboven beschreven bij het levend verbranden van een Ekari.

Omtrent het afmaken van ouden van dagen kwam mij niets ter ore. Aan dit verschijnsel, dat bij sommige primitieve volken voorkomt, geeft VAN DER LEEUW (202, p. 52) de volgende uitleg: „Wie een bepaalde grens overschrijdt, is reeds dood, is reeds in de overgang. Wij mogen dit gebruik dus evenmin als het doden van pasgeboren kinderen als moord betitelen”.

De berichten van de Bergpapoea-stammen ten Noorden en ten Zuiden van de Wilhelmina-top wijzen hoofdzakelijk op het voorkomen van lijkverbranding. SNELL (16) vond bij de Pěsěchěm nergens een spoor van een begraafplaats, lijkenhuisjes of iets van die aard. Hij ontdekte echter op zekere dag op het dorpspleintje in de nederzetting Glunbènnoe een in de grond gegraven kuil, waaruit rook opsteeg en

waarin hij verkoolde mensenbeenderen o.a. een stuk schedel ontdekte. Het bleek, dat men het lijk van een in de nabijheid der nederzetting gepijlde vijand had verbrand.

WIRZ (32, p. 79) geeft een uitvoerige beschrijving met afbeeldingen van een lijkverbranding en het daarbij plaatsvindende dodenfeest bij de Swart-vallei-bewoners (= Ndani). De verbrandingsplaats wordt ompaggerd, soms een afdakje boven de beenderenresten opgericht en enige aardvruchten als dodenoffer er bij gelegd. Naast de omheining richt men een paal op (zie ook tekening bij LAM 30(e), p. 349), die aan zijn uiteinde met gras omwikkeld wordt en waaraan men nettas, gereedschap en enkele sieraden van de verbrande hangt ¹⁾. Een gebroken pijl en de boog worden er naast in de grond gestoken. Binnen de omheining wordt een toestel, *piron* geheten, van ruw bekapte boomstammetjes opgericht, gevuld met aardkluiten, waartoe iedere bloedverwant van de overledene de zijne bijdraagt. De betekenis daarvan kon WIRZ niet vaststellen. Ook bij de Dèm zag ik hier en daar in de nederzettingen een daarop gelijkend toestel, waaraan men de naam *õnkawè gaf* (zie afb. 92), doch dat de begraafplaats aangaf van de nageboorte van een kind (zie ook pag. 720).

Ook KREMER (36a) schrijft, dat de Swartvallei-bewoners hun doden verbranden en de plaats met een paal aangeven. „Evenwel”, zegt hij, „kan ik mij niet voorstellen, dat alle graven zo gemerkt worden; het aantal der graftekens van de toch zeer talrijke bevolking, waar onze weg doorvoerde, was m.i. daarvoor tè gering”. Naar aanleiding van deze opmerking van KREMER herzielt WIRZ zijn uitspraak: „Die Eingeborenen von Central Neu-Guinea haben als Bestattungsart ihrer Verstorbenen die Leichenverbrennung”, door in een noot (32, p. 82) daaraan toe te voegen: „Es wäre ja wohl möglich, dass z.B. bloss alte Leute verbrannt und die andern auf irgend eine andere Weise bestattet würden”.

De onzekerheid omtrent de lijkverbranding als enige wijze van lijkbezorging in die streken wordt nog verhoogd door de bevindingen van JONGEJANS (25, p. 95): „Hunne doden begraven ze in de grond,

1) DE BRULJN (82, p. 90) vond bij de Oehoendoeni in de landstreken Beura en Ilop eveneens dergelijke palen aan de top met gras bekleed, die de plaats aangaven, waar een lijkverbranding had plaats gehad. Bij een man werd de peniskoker, bij een vrouw het schortje iets lager aan de paal gehangen.

bestrooien het graf met wat bladeren en richten daarboven op een soort staketsel, waaraan enkele kledingstukken — soms een netwerk of een peniskoker — werden opgehangen. Blijkbaar echter besteden ze absoluut geen zorg aan hunne doden, zodat de graven dan ook spoedig verwaarloosd zijn. Hieruit is te verklaren, dat ze ons in den beginne niet eens opvielen”.

In het verslag van de ARCHBOLD-expeditie over de tocht door de grote, dicht bevolkte vallei der Balim (waarschijnlijk de bakermat van de grote Ndani-stam) kan men lezen, dat in de ronde mannenhuizen tegen de wand, die zich tegenover de deuropening bevindt, een rechte plank is opgesteld, waaraan enige varkensschedels hangen en waarvoor diep onder het stof bundels pijlen en bogen liggen. „Achter deze plank wordt de as van de doden in gedroogde en uitgeholde kalebassen bewaard (60, p. 411)”. Hierin kan een aanwijzing liggen voor het bestaan van lijkverbranding ook bij deze Bergpoea-stammen.

In de streken ten Noorden en ten Zuiden van de Wilhelmina-top hebben vier verschillende expedities geageerd. Het feit dat geen enkele deelnemer melding maakt van het voorkomen van dodenhuisjes of platformstellages, noch in de nabijheid der nederzettingen, noch in de bossen of langs de voetpaden, pleit er sterk voor, dat in dit deel van het centrale bergland die wijze van lijkbezorging niet in gebruik is, doch dat alleen crematie of begraven in de grond wordt toegepast. Nader onderzoek is echter nodig om vast te stellen, wat hier de hoofdvorm is.

Schedelverering

In tegenstelling met de kustbewoners, bijvoorbeeld de bevolking rondom Oeta, waar men de schedels in huis bewaart en af en toe in de handen neemt om ze te bewenen, genieten de schedels der doden (D. *õn dagjèt*, M. *moengàga iwa*, E. *dagi mitò*) bij de Bergpapoea-stammen in ons gebied geen bijzondere verering. Als aandenken en bewijs van genegenheid jegens de overledenen, voornamelijk hoofden, ziet men ze hier en daar wel in boomholten (zie afb. 103) of op staken bijgezet. VAN EECHOUDE (57, p. 181) deelt in dit verband nog het volgende mede: „Op den doorsteek, dicht bij de Sawa-rivier, passeerde ik een reeds bijna dichtgegroeid kerkhof. Ook daar waren enige doodskoppen op staken gezet. De verhevenheden waarop de lijken geplaatst zijn

geweest, waren — merendeels reeds ingestort en half vergaan — nog aanwezig. Beenderen werden niet aangetroffen, zodat deze kennelijk na het vergaan van het lijk worden weggenomen. Er is echter niet de minste aanwijzing, wat er dan wel gebeurt. In huis werden nergens beenderen aangetroffen". Hieraan kan ik toevoegen, dat ik op al mijn rondzwervingen, noch in de bossen, noch rondom de nederzettingen ooit resten van menselijke skeletten op de grond verspreid ben tegengekomen. Hiervoren heb ik reeds medegedeeld, dat de Dèm, wanneer het lijk vergaan is en de stellage ineengestort, de beenderen ter plaatse of in een gemeenschappelijk graf begraven. DE BRUIJN, aan wiens mededelingen, gegrond op een jarenlange ervaring bij de Ekari en Moni, wij grote waarde hechten, zegt dat na ineenstorting van de lijkenstellages de schedels waarschijnlijk worden weggehaald en in een kleiner huisje bijgezet, maar dat men de beenderen eenvoudig laat liggen, totdat de honden ze in de rimboe verstrooien (82, p. 147 en 148).

Samenvatting

Uit de hiervoren vermelde gegevens blijkt, dat in het Westen van het centrale bergland bij de Dèm, Moni (Migani) en Ekari (Tapiro, Simori, Jabi) de bijzetting van de doden in lijkenhuisjes, in de bomen, in rotsspleten en grotten, of op platformstellages algemeen in gebruik is, al of niet gepaard gaande met het eenvoudig uitroken dan wel het zorgvuldig mummificeren van het lijk, waarbij dit tijdelijk in de huizen blijft. Bij de meer oostelijk wonende stammen in het gebied van het Carstensch- en Idenburg-complex tot voorbij de Wilhelmina-top, te weten de Oehoendoeni, Ndani (Lane) en Pësëchëm, schijnt nagenoeg volledige verbranding de hoofdvorm van lijkbezorging te zijn. Daarnaast komt in beide gebieden begraven in de grond zonder doodkist in enkele streken voor, al dient de juistheid ervan nog wel nader te worden onderzocht. Ten slotte schijnt het wegwerpen van lijken in de rivieren, wanneer het vrouwen betreft, in het westelijk deel van het centrale bergland, in het bijzonder bij de Moni, veelvuldig voor te komen.

Uit de beschrijvingen van HIDES (132), VICEDOM (147) en AUFE-NANGER (142) blijkt, dat bij de bergstammen in oostelijk Centraal-Nieuw-Guinea begraven in een bekleed graf de gebruikelijke lijkbe-

zorging is. Voor de schedel wordt wel een afzonderlijk huisje boven het graf opgericht.

Men ziet dat er bij de bergstammen in Centraal-Nieuw-Guinea een grote verscheidenheid van vormen te zien valt. Bij de rivier- en kuststammen vindt men te dien aanzien vele punten van overeenstemming met de bergbevolking, al is het aspect er even afwisselend (104, p. 259—262).

Aan het bijzetten der doden in boomstellages, op platforms en in rotsspleten, hoog boven de grond, dat zo wijd verspreid bij de berg- en laagvlaktestammen voorkomt, liggen naar mijn gevoelen praktische overwegingen ten grondslag. Met het gebrekkige gereedschap gaat het delven van een graf in de dikwerf zeer steenachtige bodem met grote moeite gepaard. Hoog boven de grond zijn de lijken gevrijwaard voor aanranding door wilde varkens; het verteringsproces vordert daar snel en de schedels en beenderen kan men naderhand gemakkelijk vergaren en begraven, dan wel ter verering bijzetten.

De crematie der lijken, zoals die in het centrale deel van het hooggebergte geschiedt, acht WIRZ een zeer oud gebruik.

GRAEBNER (168, p. 733) houdt haar voor een begrafeniswijze der Tasmanische of oud-Australische „Kulturschicht”. Verbranding, uitroken en mummificeren der lijken boven het houtvuur rekent hij tot de oudste cultuurlaag van het Austro-Melanesische gebied. SPEISER (203, p. 169) ziet in het begraven een „palae-melanesides Kultur-element”. Ik zal mij op dit terrein van speculaties over het bestaan van cultuurlagen en cultuurinvloeden niet begeven, maar mij bepalen tot het aandragen van zo nauwkeurig mogelijke gegevens.

Treffend is het, hoe de verschillende dodengebruiken overeenkomen met die van tal van animistische volken in de Archipel en daarbuiten. Ook de Bergpapoea beschouwt het leven na de dood ongetwijfeld als een voortzetting van het leven hier op aarde. Dieren, planten en voorwerpen zijn voor hem beziel. De bedoeling van het slachten der offerdieren voor het dodenfeest en het gebruik om allerlei zaken aan de overledene te offeren is duidelijk, wanneer men deze beziet in het licht van de theorieën van WILKEN (172a, dl. III, p. 102). Het geloof aan de voortzetting van het leven na de dood verplicht ook de Bergpapoea te zorgen voor een behoorlijke uitzet van de dode. De zielen van de geslachte varkens, door de gestorvene vóór zijn dood speciaal gemest,

komen in het zieleland en worden daar zijn eigendom. Fraai uitgedost zit hij in zijn dodenhuisje; pijl en boog, nettas, peniskoker en andere zaken die hem in zijn toekomstige staat van dienst kunnen zijn, hangen aan de stellages. Ook planten en bundeltjes brandhout. Zoals wij bij de rouwgebruiken zullen zien, wordt zijn huis afgebroken of ten dele vernield; vruchtbomen en suikerriet worden omgehakt. Dit alles zijn vormen van dodenoffers, waaraan gewoonlijk het begrip ten grondslag ligt, dat de overledene ook na zijn dood eigenaar blijft van zijn persoonlijke bezittingen, doch die deels ook zouden kunnen worden verklaard als een uitvloeisel van de vrees om dingen te behouden die de overledene persoonlijk hebben toebehoord en die de levenden daardoor onheil zouden kunnen brengen.

Ook het bewenen door de klaagvrouwen en het ondervragen van de dode zijn gebruiken, die men bij tal van Papoea-stammen terugvindt, evenals het verschijnsel van levend verbranden of begraven van een zware zieke, die men bezeten acht door een kwade geest. Men verlieze bij dit ontegenzeggelijk zo gruwelijk gebruik niet uit het oog, dat het hier bij de primitief gaat om de bescherming van de gehele gemeenschap; daarvoor moet alles wijken.

Hurkende houding der doden

Nog een ander verschijnsel trekt bij de lijkbezorging der bergstammen bijzonder de aandacht, en wel de bijzetting der lijken in hurkende houding op de hiervoren omschreven wijze; de in de ethnologie bekende ‚Höckerbestattung‘ of ‚Contracted burial‘. De hurkende houding of die in half liggende stand met opgetrokken knieën wordt onveranderlijk toegepast, zowel bij de bijzetting in de dodenhuisjes, rotsspelonken, voorportalen der huizen en graven in de grond, als wel bij mummificering en verbranding. WIRZ (34, p. 110), die een lijkverbranding heeft meegemaakt in de Swart-vallei, schrijft tenminste, dat het lijk in het sterfhuis lag „mit zusammengebundenen Beinen“ en „die Knien hochgezogen“.

Deze karakteristieke houding met hoog opgetrokken knieën, door vastbinding bewerkstelligd, welke van vele volken ter aarde bekend is en die reeds in jong- en neo-palaeolithische tijd voorkwam, heeft tal van ethnologen doen zoeken naar een verklaring daarvoor, aangezien men zich op het logische standpunt stelde, dat er een natuurlijke reden

Afb. 100. Dodenstellage, bestaande uit platform,
in Kemandora (Moni). Zie p. 745 e.v.

Afb. 101. Vervallen dodenhuisje

Afb. 102. Detail van afb. 98. Schedel in boom.
Zie p. 641 en 753

Afb. 103. Een schedel, bijgezet in een boomholte.
Zie p. 641 en 753

moet zijn voor het voorkomen van eenzelfde gebruik bij zo talrijke verspreid wonende volken.

In een uitvoerige studie over ‚De Minahasische „Waroega” en „Höckerbestattung”’ heeft BERTLING (192, p. 33 e.v.) de verspreiding van de ‚Höckerstellung’ over de gehele wereld en de gangbare theorieën over die begrafeniswijze de revue laten passeren. Zelf komt hij met een nieuwe hypothese, waarmede KRUYT (zie: 193, p. 97 e.v.) het echter niet eens blijkt te zijn. De talrijke veronderstellingen worden door dezen ethnoloog zelfs met één vermeerderd.

VAN DER LEEUW heeft in een in 1938 verschenen studie (201, p. 151-167) het onderwerpelijke vraagstuk opnieuw in beschouwing genomen. Na een overzicht te hebben gegeven van de wijze waarop en van de verschillende plaatsen ter wereld waar de ‚Höckerbestattung’ plaats vond of nog bekend is, bespreekt deze geleerde uitvoerig de in de loop der tijden aan dit funeraire gebruik gehechte ethnologische betekenissen, die hij onderscheidt in rationele en religieuze. Ten aanzien van de betekenis toont hij verschillende parallellen aan in het begrafenisritueel van de oude Egyptenaren, bij wie ‚Höckergräber’ voorkomen van de oudste pre-historische tijd af tot ver in de pyramidetijd.

Een bestudering van de literatuur heeft mij geleerd, dat men de theorieën der ethnologen over dit onderwerp in het kort in de drie volgende groepen kan samenvatten.

A. Rationele betekenissen:

1. de noodzaak van ruimtebesparing; voor een hurkgraf is een minder diepe kuil nodig (ANDREE, WILKEN, CLEMEN);
2. de dode piëteitshalve bijzetten in de houding, waarin men hem tijdens zijn leven het meest heeft gezien; nabootsing dus van de zittende houding (WILKEN);
3. de dood is een lange slaap, dus dient men het lijk de rustende houding te geven, die hij in een hoekje bij het haardvuur innam (LETOURNEAU); nabootsing van de slapende houding, de doodslaap (CLEMEN, SCHARF);
4. de juiste houding om in het zielenland voor de godheid te verschijnen, de geringere moet voor de voorname hurken (GERLAND).

B. Religieuze betekenissen:

5. nabootsing van de maan; men wil door de hurkende houding aan het lichaam gelijkenis verlenen met de maansikkel (BÖKLEN);
6. gebonden houding belet de ziel van de dode om terug te keren uit het graf (ANDREE, na hem CLEMEN, HAMMERSTRÖM, WILKEN);
7. het verlangen om aan de dode de houding te geven, die hij in de moederschoot innam; dus zinnebeeldig weergeven van het embryo (TROYON in 1864, na hem PESCHEL); ritus om de wedergeboorte van de dode aan de gang te brengen door hem de houding van een embryo te geven (VAN DER LEEUW);
8. manier, niet om de ziel opgesloten te houden, zoals ANDREE meent, doch om het gif — de kwade doodsoorzaak — in het lichaam vast te binden, opdat het er niet uitkome en ook anderen doodt, daar de primitieve mens gelooft, dat niemand een natuurlijke dood sterft (KRUYT).

C. Meer dan één betekenis:

9. verschillende der hierboven genoemde motieven hebben tot het gebruik aanleiding gegeven (DIETERICH);
10. de meest practische houding om de overledene voorlopig bij zich te houden en hem in ‚Ahnens cultus‘ te vereren, naast motieven van meer ethische aard: piëteit jegens de gestorven verwant, die door zijn afsterven te meer ontzien moet worden (BERTLING).

VAN DER LEEUW acht het *à priori* onwaarschijnlijk, dat de hurkende houding bij de dodenbezorging zich tot een bepaald grondmotief laat terugvoeren. Hij laat de mogelijkheid open, dat verschillende motieven aanwezig zijn geweest. Het waarschijnlijkst acht hij de dynamistische verklaring van KRUYT, het meest onwaarschijnlijk de maanhypothese van BÖKLEN. Zelf echter geeft hij verre de voorkeur aan de embryo-hypothese, daar deze voortreffelijk past in het geheel van de ‚Religionsphänomenologie‘. In oorsprong ziet hij er dus een ritus in tot wedergeboorte van de dode.

Aangezien het gebruik van de bijzetting der doden op Nieuw-Guinea bij tal van Papoea-volken, in het bijzonder bij de bergstammen nog sterk in zwang is, doet zich hier een unieke gelegenheid voor om gegevens te verzamelen, die een belangrijke bijdrage zouden kunnen

vormen tot verheldering van de oorspronkelijke betekenis van dit gebruik. Een langdurig verblijf en een grondige kennis van taal, mythen en legenden is daarvoor een eerste vereiste.

VICEDOM, die op een ervaring van een viertal jaren kan bogen bij de Mbowamb in oostelijk Centraal-Nieuw-Guinea, vertelt ten aanzien van de onderhavige kwestie, dat men ook bij die stam, waar begraven in de grond gebruikelijk is, bij de lijken de armen in de ellebogen doorbuigt en de handen op de borst legt. De benen worden zo hoog opgetrokken, dat de hielen tegen het zitvlak liggen. Wanneer iemand vermoord is en de doodsverstijving reeds geheel is ingetreden, geeft men zich alle moeite om het lijk in de beschreven stand te brengen, ook al moet men de ledematen daarbij breken. „Ich konnte den Sinn der Handlung bei den Eingeborenen nicht herausfinden”, zegt VICEDOM (147, p. 282). „Sie konnten mir keine Erklärung geben. Es scheint jedoch klar zu sein: der Tote soll durch Fesselung der Glieder gehindert werden, sich wo anders herumzutreiben und allerhand anzustellen”.

Deze uitspraak vertoont overeenkomst met de hypothese van ANDREE. Bij de Dèm kreeg ik uit de gesprekken met Igoen sterk de indruk, dat de omwikkeling met rotan van het in hurkende houding gebrachte lijk ten doel had te beletten dat de ziel in het lichaam van de dode terugkeert. Het is een bekend feit, dat het uitspreiden van armen en benen, in het algemeen dat veranderingen in de lichaamshouding bij lijken voorkomen. Ik vraag mij af, of dit verschijnsel in de gedachtengang van de primitieve mens niet de indruk heeft gewekt van een terugkeer van de overledene en dat om zulks tegen te gaan het gebruik is ontstaan om de ledematen stevig vast te sjoeren en de onderkaak te ondersteunen om het opengaan van de mond te verhinderen. Afgezien van deze veronderstelling bleek bij de Dèm uit het woord *tànwè* = ‚zitten’ voor de hurkende houding en de overeenkomst daarvan met het woord *tàne* = ‚mannenhuis’, dat men de geliefde dode toch kennelijk tegelijkertijd die houding wil geven, waarin men met hem om het haardvuur placht bijeen te zitten. Naar landsgebruik is de hurkende houding bij de Bergpapoea zeker de meest natuurlijke rusthouding voor de dode.

Overigens neemt men hoofdzakelijk voor de mannelijke afgestorvenen, en dan meestal nog een select deel, de hoofden en aanzienlijken, bijzondere zorg of piëteit in acht. Slechts zij worden gemummificeerd, voor hen bouwt men de beste dodenhuisjes, of zet hen bij in de voor-

galerij. Zoals wij gezien hebben, houdt men de lijken wel maandenlang bij zich in huis en leeft rustig naast hen voort. Ogenschijnlijk is dit wel zeer in strijd met de grote vrees, die de primitief volgens KRUYT zou koesteren voor de kwade doodsoorzaak, de doodssmet, zoals deze ethnoloog het noemt (200, p. 161 e.v.), welke door vastbinden der ledematen, zinnebeeldig door een ‚knoop’ in het lichaam te leggen, belet zou worden uit het lichaam te treden. Uit de handelingen van de geestenbezweerders, het leggen van ringen, lussen en knopen met de *mbai hòlò* om dreigend onheil onschadelijk te maken of te keren, blijkt echter duidelijk, hoe juist KRUYT het magisch gebruik daarvan heeft aangevoeld. Zoals VAN DER LEEUW (201, p. 156) terecht opmerkt, is het naar de gedachtengang van KRUYT echter even goed mogelijk, dat men met de ‚Höckerbestattung’ de bedoeling voor heeft de ‚levensmacht’ van de dode vast te houden, als wel het behoeden van de overlevenden tegen ‚besmetting’.

Voor de hypothese van ruimtebesparing pleit de moeilijkheid van het begraven in steenachtige bodem of rotsholten, maar bij de zo veelvuldig voorkomende bijzetting in boomstellages speelt gebrek aan ruimte zeker geen rol van betekenis. Bovendien vervalt dit argument geheel bij de lijkverbranding, die bij de Ndani en Oehoendoeni voorkomt. Toch eist naar de getuigenis van WIRZ het dodenritueel ook bij die stammen, dat het lijk in het sterfhuis dadelijk in de hurkende houding wordt gebonden.

Wat ten slotte de zo aanlokkelijke embryo-hypothese aangaat, kan men zich afvragen of de primitieve natuurmens wel van een dergelijke diepzinnige gedachte is uitgegaan en of hij inderdaad op de hoogte is van de juiste houding van het kind in het moederlijf. Wat dit laatste betreft, verwerpt ANDREE (166a) ten stelligste een dergelijke verre gaande anatomische kennis bij steentijdmensen, terwijl DIETERICH haar onvoorwaardelijk aanneemt. Alweer een puzzle, die door onderzaging bij de bergstammen wel eens zou kunnen worden opgelost. Vóór de opvatting van ANDREE pleit de Papoea-deur van afb. 91, waarop een vrouw met kind in het moederlijf, echter niet in de typische embryo-houding.

Welke theorie inzake de ‚Höckerbestattung’ ook de juiste of meest waarschijnlijke moge zijn, zeker is dat voor latere Nieuw-Guinea-onderzoekers hier weer een interessant studieobject is weggelegd.

Rouwgebruiken

Al geloof ik niet, dat men in het algemeen een grote vrees koestert voor de doden, toch blijkt uit verschillende handelingen, dat er wel een zekere angst bestaat voor de invloed die de weggevloden ziel van de overledene kan uitoefenen op het lot der achtergeblevenen. Deze uit zich hoofdzakelijk in het nakomen van allerlei voorschriften om de dodengeest gunstig te stemmen en hem te tonen, hoe zwaar het verlies hun valt. De geesten der voorouders zijn goede geesten. Hun hulp en zegen wordt bij talrijke gelegenheden ingeroepen. Van hen verwacht men bescherming bij het gedijen der gewassen en het fokken der varkens, evenals bij het groot brengen der kinderen. De *iloe iloe àmà àbàgè*, de geesten der voorouders, werden bij de Dèm bij het offeren der varkens steeds aangeropen. Men doet niets om hun misnoegen op te wekken. Angst heeft men zeker voor sommige doden, die afgunstig zijn op de overledenen, zoals personen die in hun leven bekend gestaan hebben als beheksten of vrouwen die in het kraambed zijn overleden, hetgeen bij de ondervraging duidelijk bleek. In hoofdzaak heeft die angst echter betrekking op de boze geesten, aan wie de dood van de overledene wordt geweten.

Hangen de rouwgebruiken enerzijds met die vrees ten nauwste samen, anderzijds wijzen zij, en ook de behandeling der doden, op het bestaan van een werkelijk groot verdriet van de zijde der naastbestaanden en oprechte deelneming van de zijde der stamgenoten. De aanhankelijkheid bij deze natuurmensen voor elkaar is groot. De uitingen van droefheid, die ik bij het enige sterfgeval dat ik meemaakte te aanschouwen kreeg, waren oprecht. Ik kan niet beamen wat WIRZ (32, p. 79) te dien aanzien schrijft: „Doch ist dieser Schmerz nicht von langer Dauer, sanguinisch wie der Papua ist, wird alsbald wieder gescherzt und gelacht“. Na een afwezigheid van acht dagen kwam ik in dezelfde nederzetting terug. De nabestaanden liepen nog in rouw rond en de moeder van den overleden jongeling begon weer te weeklagen, toen ik het sterfhuis opnieuw betrad.

Zodra de dood is ingetreden, smeren de naaste familieleden van de overledene voorhoofd, borst, armen en benen met modder in (D. *ta-kàp*, M. *tabè hàmbogè*, E. *dabè widi*). Men gebruikt het liefst de grijze leisteeklei, die op vele plaatsen in de rivierbeddingen te vinden is, en anders gele aarde. Dit insmeren met modder komt bij alle stam-

men voor, alleen bij de Ekari schijnt het gebruik weinig of niet voor te komen, naar de bevolking mij mededeelde, terwijl de Simóri ten teken van rouw zich met rode steen een brede streep over voorhoofd en neus verven (*S. dinai*). Bij de Ekari kapt men (*E. tikimai*) met de stenen bijl in de planken van de omwanding van het huis van de dode; ook het suikerriet en de pisangbomen om het huis worden neergeveld. JONGEJANS (15, p. 97) zegt, enige malen in de Swart-vallei te hebben waargenomen, dat het huis van de overledene werd afgebroken en alles met de grond gelijk gemaakt. In de nederzetting Mbamba in het Kemadaldal zag ik een afgebrand huis van een overledene. Zijn lijkenstellage stond in de nabijheid.

Bij Dèm en Moni maakt men de deuropening dicht, plaatst dorre bladertakken bij de ingang en sluit het terrein voor de woning met een rotangording af, waarschijnlijk om de ziel de terugkeer daarin te beletten (een parallel hiervan vinden wij in onze Westerse gewoonte van het sluiten van het sterfhuis en het zich in stilte terug trekken ten teken van rouw). Bij beide stammen leggen mannen en vrouwen al hun sieraden af; zulks in tegenstelling met hetgeen WIRZ (32, p. 83) vermeldt omtrent de Swart-vallei-bewoners: „Es wird auch der übliche Schmuck nicht abgelegt”. De vrouwen scheuren hun rokje (*M. sabò*) stuk en hangen voor en achter flarden van draagnetten om het lijf. Vrouwen die anders de borsten bedekt hebben met amulettentasjes en vrachten halssnoeren, lopen in de rouwtijd met geheel ontbloot bovenlijf. Het dragen van rouwkleding, zoals de kappen van boomschors bij de bewoners van de eilanden in de Geelvink-baai, komt bij de Bergpapoea's niet voor. Evenmin snijdt men zich het hoofdhaar af, of trekt men de baardharen uit ten teken van rouw. Hoe lang de rouwtijd duurt, kon ik niet met zekerheid te weten komen; ik veronderstel tot na de bijzetting en de afloop van het eigenlijke dodenmaal.

Ook omtrent de diepere betekenis van bovenstaande rouwgebruiken durf ik met stelligheid geen oordeel te vellen. Zijn zij louter te beschouwen als een uiting van droefheid over het geleden verlies, of hebben zij, in het bijzonder het insmeren met modder en het afleggen van de kleding en opschik, ten doel zich te vermommen, en zich onherkenbaar te maken voor de op hen naijverige ziel van de afgestorvene, zoals lang de meest gangbare opvatting is geweest? Heeft het kappen in en om het huis en zelfs het afbreken daarvan ook hier de

betekenis, dat men alle banden tussen de overlevenden en de dode als afgesneden beschouwt, dat men zich wil beveiligen tegen de geesten der afgestorvenen door deze te beletten rond te waren op de plaats waar hij stierf? Wellicht dat na ons komende onderzoekers op die vragen uitsluitsel kunnen geven.

Zeer sterk komt bij de Bergpapoea's de rouw voor de overledenen tot uiting in het aanbrengen van lichaamsverminderingen. Het meest in het oog vallend daaronder is de *vingermutilatie*. Dit gebruik, hetwelk reeds bij de allereerste aanraking met hen werd geconstateerd bij de stam der Pēsēchēm (VAN NOUHUYS 1, p. 2), is sindsdien vastgesteld bij de stammen in de Swart-vallei (WIRZ 32, p. 83, BIJLMER 28, p. 387) en door mij bij de Dēm, Ndani en Moni. BIJLMER (47, p. 258) deelt mede, dat de vingermutilatie bij de Tapiro niet bestaat. Ook van de stammen ten Zuiden van het Carstensz- en Idenburg-complex vindt men omtrent deze gewoonte niets vermeld. Bij de Ekari en Simori bestaat ze, naar hetgeen ik ervan zag en hoorde, evenmin. Bij deze stammen treedt daarvoor in de plaats het zich bloedig verwonden door zich met pijlen door de armen te steken (*E. bēnai ròtò*). Men doet dit alleen bij het overlijden van naaste en zeer geliefde bloedverwanten. Bij iemand, die een vrouw vermoord had en uit wraak was neergepijld, deed men het niet.

Omtrent het voorkomen van dit merkwaardige gebruik van het mutileren der vingers heeft BIJLMER (28, p. 387) ons over een aantal vrouwen, mannen en kinderen uit de Swart-vallei uitgebreide en nauwkeurige gegevens verschaft. De weinige gegevens, die WIRZ (32, p. 83) verstrekt, lijken mij ten dele onjuist. Het volgende moge dienen als aanvulling op het onderzoek van beide explorateurs, waarbij het door onze expeditie medegebrachte fotografische materiaal een waardevolle toelichting vormt.

Bij Dēm en Moni komt de vingermutilatie (*D. jàgà baugwawè*, *M. hanè sambaija* = vingers kappen) zeer veelvuldig voor. Ze heeft plaats bij beide geslachten; bij vrouwen vindt ze echter veel meer toepassing en op veel uitgebreider schaal dan bij de mannen. Zelfs jonge ongetrouwde vrouwen missen één of meer vingers. Jongelingen zag ik zelden met een gemutileerde vinger; bij de Dēm heb ik slechts één geval, bij de Moni in de Doraboe-vallei twee gevallen waargenomen. Tot kinderen strekt het gebruik zich echter niet uit. In het Nògòlò-dal bij

de Dèm, in Agindora, Dorandora en Kemandora bij de Moni, heb ik van enige honderden mannen en vrouwen de handen bekeken. Bijna alle oudere vrouwen hadden een of meer vingers verminkt; verschillenden misten alle vingers van één hand en waren reeds aan de andere begonnen. In de nederzetting Bilorai zag ik een oude vrouw, die slechts beide duimen over had; alle vingers vertoonden kortere of langere stompjes. Behalve de duimen komen alle vingers voor de mutilatie in aanmerking.

Tot zoverre zijn mijn bevindingen volkomen in overeenstemming met de samenvattende beschouwingen waartoe BIJLMER komt. Bij de Swart-vallei-bewoners zag hij echter nimmer een man, wiens rechterhand was verminkt, waaruit hij concludeert dat deze steeds gespaard wordt. BIJLMER geeft daarvoor de volgende, ogenschijnlijk zeer aanemelijke en practische reden op: „I saw never their right hand mutilated, which may easily be understood for a people that must handle bow and arrow as their only weapon. Indeed the stretching of the cord is made by middle, ring- and little finger of the right hand, of which the thumb and the forefinger must hold the arrow. Those who think that this costs only little strength, should try for themselves. In holding the bow by means of the whole left hand, the fingers only play a secondary rôle (28, p. 387)”.

Het is in het algemeen juist, dat de mannen hun rechterhand niét misvormen, maar dit is geen vaste regel; ik zag enkele uitzonderingen. Zo toont afbeelding 106 ons een man, die wijsvinger en pink van zijn rechterhand heeft gemutileerd; afbeelding 107 geeft een man te zien, die van zijn rechterhand de wijsvinger en van zijn linkerhand de pink mist. Voorts geschiedt het hanteren van de boog, het hoofdwapen der Bergpapoea's (niet het enige), anders dan BIJLMER beschrijft (zie Deel I, p. 476). De linkerhand omvat de boog niet met de volle vuist, doch de wijsvinger is licht gekromd naar voren gestrekt. Hij drukt de pijl, die op het achtereinde van de duim rust, zacht tegen de boog, om hem richting te geven. De wijsvinger geleidt de pijl, doch zodanig, dat hij gemakkelijk kan doorglijden. De duim van de rechterhand drukt de pijl, die met zijn recht afgesneden achtereinde tegen de platte boogpees rust, tegen het derde of het tweede kootje van de wijsvinger, die om de boogpees is gekromd, evenals de voorste kootjes van de beide andere vingers en gewoonlijk ook van de pink. Mutilatie van een of

twee vingers maakt het schieten niet onmogelijk; zelfs acht ik een verminking van de wijsvinger van de linkerhand hinderlijker dan van de rechter.

Een en ander neemt niet weg, dat ook naar mijn mening de door BIJLMER aangevoerde reden doorslaggevend is voor het feit, dat niet alleen de rechterhand, maar in het algemeen mutilatie aan beide handen bij de mannen veel geringer is dan bij de vrouwen. Wellicht zal hiertoe ook de omstandigheid bijdragen, dat de man nu eenmaal een bevoorrechte positie boven de vrouw inneemt en dat de droefheid over het verlies van zijn bloedverwanten en vrienden door hem niet zo diep gevoeld wordt als door de vrouw.

De belangrijke vraag, of er een zekere keuze gevolgd wordt bij het afkappen van de verschillende vingers, is ook door BIJLMER onder het oog gezien. Hij kon geen bepaalde regel vaststellen. Alle vingers, behalve de duim, komen volgens hem in aanmerking; bij mannen leek hem een voorkeur te bestaan voor de wijsvinger. WIRZ (32, p. 83) zegt: „Man beginnt in der Regel beim Zeigefinger der rechten¹⁾ Hand, d.h. dem am meisten gebrauchten, dann kommen beliebig andere an die Reihe, aber niemals wird der Daumen und ebenso wenig der kleine Finger amputiert”. Op welke gegevens deze uitspraak berust vermeldt hij niet. Ook komt WIRZ in een andere studie (34, p. 111) volkomen in tegenspraak met zich zelf, waar hij zegt: „Mann beginnt in der Regel mit der Amputation des Zeigefingers der linken¹⁾ Hand, dann kommt der Mittel- und Ringfinger, zuletzt der kleine Finger an die Reihe, worauf man zur rechten Hand übergeht”. VICEDOM (147, p. 278), die de vingermutilatie meldt voor het gehele gebied van de Boven-Ramu tot Mount Hagen, schrijft: „Wenn sich die Frauen einen Finger abhacken lassen so beginnen sie mit dem Zeigefinger einer Hand, die Männer beginnen mit dem kleinen Finger. Man kann Frauen sehen, die überhaupt keinen ganzen Finger mehr haben. Bei den Männern habe ich das allerdings noch nicht gefunden”.

Nauwkeurige gegevens voor de beantwoording van de onderwerpelijke vraag kan men slechts verkrijgen uit een statistiek, die loopt over een groot aantal mannen en vrouwen. Ik heb dat werk overgelaten aan Dr. BROUWER, den anthropoloog onzer expeditie, die in het Midden-

1) Spatiëring van mij.

Kema-dal en in de omgeving der meren een 1000-tal Moni, mannen en vrouwen, heeft onderzocht. Aangezien wij het helaas zonder zijn gegevens moeten stellen, daar deze in Indië tijdens de bezettingstijd verloren zijn gegaan, heb ik hieronder in een staatje de gegevens van BIJLMER (Swart-vallei) en die welke ik uit mijn fotografisch materiaal (verkregen bij Dèm en Moni) kon halen, samengetrokken.

		<i>Linkerhand</i>					VROUWEN					<i>Rechterhand</i>					
		Pink	Ringv.	Middenv.	Wijsv.	Duim	Duim	Wijsv.	Middenv.	Ringv.	Pink						
		V	IV	III	II	I	I	II	III	IV	V						
Timorini	1	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	1					
	2	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	2					
	3	•	•	—	—	—	—	—	—	—	—	3					
	4	•	•	—	—	—	—	—	—	—	—	4					
	5	•	•	—	—	—	—	—	—	—	—	5					
	6	—	—	•	•	—	—	—	—	—	—	6					
	7	—	—	•	•	—	—	—	—	—	—	7					
	8	—	•	•	•	—	—	—	—	—	—	8					
	9	—	•	•	•	•	—	—	—	—	—	9					
	10	•	•	•	•	—	—	—	—	—	—	10					
	11	•	•	•	•	•	—	—	—	—	—	11					
	12	•	•	•	•	•	—	—	—	—	—	12					
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	•	•	13					
14	•	•	•	•	•	—	—	•	—	•	•	14					
15	•	•	•	•	•	—	—	•	—	•	•	15					
16	•	•	•	•	—	—	—	—	—	•	—	16					
17	—	•	•	•	•	—	—	—	—	•	—	17					
18	—	•	•	•	•	—	—	•	—	—	•	18					
19	•	•	—	—	—	—	—	—	—	•	•	19					
20	•	•	—	—	—	—	—	—	—	•	•	20					
21	•	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21					
22	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	22					
23	•	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	23					
24	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	—	24					
25	•	•	—	•	—	—	—	—	—	—	—	25					
26	•	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	26					
27	•	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	27					
28	•	—	—	•	—	—	—	•	—	•	•	28					
29	•	•	•	•	•	—	—	—	—	—	—	29					
30	•	•	—	—	—	—	—	—	—	—	•	30					
31	—	—	—	—	—	—	—	•	—	•	•	31					
32	—	•	—	•	—	—	—	—	—	—	—	32					
33	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	33					
34	•	•	•	•	—	—	—	—	—	—	•	34					
35	•	•	•	•	—	—	—	•	•	•	•	35					
36	•	—	—	—	—	—	—	—	—	•	•	36					
Moni	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1					
	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2					
	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3					
	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4					
	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5					
	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6					
	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7					
	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8					
	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9					
	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10					

		Linkerhand					MANNEN		Rechterhand				
		Pink	Ringv.	Middenv.	Wijsv.	Duim	Duim	Wijsv.	Middenv.	Ringv.	Pink		
		V	IV	III	II	I	I	II	III	IV	V		
Timorini	37	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	37
	38	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	—	38
	39	—	•	—	•	—	—	—	—	—	—	—	39
	40	•	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40
	41	—	•	•	•	—	—	—	—	—	—	—	41
	42	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	42
	43	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	43
	44	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	44
	45	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	45
	46	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	46
Moni	47	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	47
	48	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	—	48
	49	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	—	49
	50	•	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	50
	51	•	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	51
	52	—	—	—	•	—	—	—	—	—	—	—	52
	53	•	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	53
	54	•	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	54
	55	•	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	55
	56	•	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	56
57	•	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	57	
58	•	—	—	—	—	—	—	•	—	—	—	58	
59	—	—	—	—	—	—	—	•	—	—	•	59	
60	•	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	

BIJLMER: 1 t/m 20; 37 t/m 51

LE ROUX: 21 t/m 36; 52 t/m 60

Op grond van bovenstaande gegevens en de algemene indruk die ik bij de Dèm, Ndani en Moni heb opgedaan, meen ik het volgende te kunnen vaststellen:

- 1° op alle vingers van beide handen wordt mutilatie toegepast;
- 2° in alle gevallen, die ik zag, waren twee kootjes afgekapt;
- 3° zowel bij mannen als bij vrouwen worden de duimen steeds gespaard;
- 4° de rechterhand wordt bij de mannen als regel ontzien; ook de vrouwen vrijwaren de rechterhand, de werkhand, als regel zo lang mogelijk;
- 5° wijsvinger en pink schijnen de voorkeur te genieten, daarna komt de ringvinger en vervolgens de middenvinger aan de beurt;

6° verminking van de tenen komt niet voor; slechts WIRZ zag één man van wien de grote teen was afgezet.

Verregaande misvorming van beide handen zag ik weinig en dan in de regel slechts bij oudere vrouwen. Evenals de mannen hun handen verplicht zijn zodanig te sparen, dat zij in de strijd en op de jacht de wapens kunnen blijven hanteren en de bijl voor het kapwerk in de bossen en de tuinen, zo zorgen naar mijn gevoelen ook de vrouwen er voor dat het werk in de tuinen en het vlechten der tassen, rotanpantser, armbanden, enz. door de gruwzame verminking niet te zeer worden belemmerd.

De wijze waarop de amputatie van de vinger geschiedt, heb ik, evenmin als BIJLMER en andere onderzoekers, zelf kunnen meemaken. Bij den op afb. 258, deel III afgebeelden man had de bewerking een dag vóór onze aankomst in het bivak plaats gevonden. Zowel bij Dèm als Moni kreeg ik echter een aanschouwelijke, zeer duidelijke voorstelling van de operatie, welke in uitvoering geheel overeenkomt met de beschrijving die VICEDOM (147, p. 278) daarvan geeft. Men snoert het vingerdeel, dat men wil afzetten, sterk af door enige malen omwinding met een dun koordje, waardoor een sterke bloedstuwung en opzwellung van dit afgebonden deel plaats heeft. Dit afbinden geschiedt naar men mij mededeelde dadelijk na het overlijden. Een dag daarna, wanneer het vingerdeel dus nagenoeg is afgestorven, althans geheel gevoelloos, slijpt een der mannen de kling van een speciaal voor de mutilatie gebruikte stenen bijl scherp aan. Men kapt voorts een tak, waaraan een vork, die om de vinger past, en zet die op het vingerlid achter de afsnoering. De patiënt legt zijn vinger op een blok hout en met een forse slag, waarbij de gevorkte tak als glijvlak dient, kapt men het vingerdeel af.

De Keiese Missie-goeroe METERAI deelde mij mede te Koegapa een vingermutilatie te hebben gezien bij een vrouw, waarbij men eerst het vlees met het bamboemesje doorsneed, daarna het stenen mes op het gewricht zette en vervolgens door middel van een slag met een rondhout op het mes het vingerlid afscheidde.

De littekens die van de operatie overblijven zijn, zoals BIJLMER reeds opmerkt en men ook op de afbeeldingen van mutilaties kan zien, keurig gesloten en niet met been vergroeid. „Having seen the preliminary stringing, it was quite clear for me that the operation itself would

neither cause much difficulty nor much pain", zegt BIJLMER (28, p. 388). De operatie moge betrekkelijk pijnloos zijn, de nabehandeling zeker niet. De man die in kampong Waniboega met zijn gezwollen, afgehakt stompje rond liep, leed hevige pijn, zoals hem op de afbeelding nog wel is aan te zien. Hierover laat VICEDOM (147, p. 278) in zijn zeer belangwekkende beschouwingen ons echter niet in het minst in twijfel. „Die Menschen die sich das tun lassen, zeigen zunächst keine Spur von Schmerz. Allerdings winden sie sich nachher manchmal in Schmerzen und fallen sogar unmächtig um. Um diese kümmert sich bei der Totenklage niemand. Der Finger darf zunächst nicht verbunden werden, sondern soll ausbluten, um den Schmerz mit fort zunehmen. Diese Leute sind ein schauderhafter Anblick. Oft hängen ihnen ganze Klumpen Blut an der Hand ... Die Eingeborenen haben nach einigen Tagen ungeheure Schmerzen auszustehen”.

Ten aanzien van de betekenis der vingermutilatie staat vast, dat oprechte droefheid jegens de dode naast een zekere vrees voor de wraak van de geest van de overledene de voornaamste drijfveren zijn. Bij de Dèm-stam miste een vrouw wijsvinger, ringvinger en pink. Men begreep mijn vragen en gebaren naar de betekenis van het gebruik: „Èmea (nàka andoegoen) kiwièjè bogòtmò baog-wawè, dzèjè boekmè = pink (...?...) met stenen bijl afgekapt, verdriet dode; èmea naoenoe Gwimò = pink mijn zoon Gwimò; èmea-nàkmè Angèlan naoenàmà = ringvinger Angèlan mijn moeder; dingi Liakàmbi naoe ari = wijsvinger Liakàmbi mijn echtgenoot”.

Slechts voor de naaste bloedverwanten — echtgenoten en ouders en kinderen over en weer — schijnt bij Dèm en Moni de vingermutilatie te worden toegepast. Of bijzondere vrienden of invloedrijke familiehoofden of clanhoofden daarvoor ook in aanmerking komen, kon ik niet vaststellen. Uit nog enkele andere navragen kreeg ik de indruk, dat voor kinderen door vader en moeder de pink wordt geofferd, terwijl voor het verlies van ouders of echtgenoot de moeilijker te missen vingers zijn. De gemutileerde handen herinneren de bevolking dus steeds aan hun geliefde doden. Zij zijn als het ware een soort dodenregister. Ook bij VAN EECHOUDE (57, p. 204) kan men een voorbeeld vinden van het afkappen van een pink voor een kind door een der vrouwen van de sòndwi van Koegapa, Kigimoeajakigi, dat kort na de bevalling was overleden: „Omdat het kindje overleden was, zoo ver-

telde dat hoofd vol trots, had zijn vrouw zich met een bamboemes twee kootjes van den linker pink afgesneden, liever gezegd: afgezaagd”.

Of een weduwe door het afkappen van de vinger het recht verkrijgt zich weer met een anderen man te verbinden, kon ik niet vaststellen.

VICEDOM (147, p. 277-279) deelt mede, dat bij de Mbowamb de vingermutilatie wordt toegepast door de naaste verwanten en vrienden van de overledene. „Diese Trauergebräuche wurzeln entweder in der Furcht vor dem Toten oder in der Liebe zum Toten. Man will sich seinem Geist gegenüber unkenntlich machen und ihm zugleich durch die hinreissende Klage und Selbstverwundungen zeigen, wie lieb man ihn hat”. Tegelijk wordt, naar hij zegt, de smart door het afhakken van de vinger afgeleid naar een andere plaats. „Man sagt, dass, wenn man sich keinen Finger abhackt, das Herz wehe tut”. Voorts moet bij de Mbowamb het bloed, dat bij het afhakken vergoten wordt, begraven worden, daar de wond anders niet heelt. De afgehakte vingerdelen werpen zij op het dak van hun woningen, waar zij vergaan of door de roofvogels worden weggehaald. „Man nimmt an, dass die abgehackte Fingerspitzen vorausgehen auf den Weg ins Totenland”. Bij de Dèm kreeg ik de stellige indruk, dat het afgekapte vingerdeel bij de dode in het lijkenhuisje wordt gelegd. „*Ennea tòngkop morawè* = pink doodenhuisje bijgezet”, aldus de mededeling van Igoen. De Moni binden het afgekapte vingerdeel in de punt van een nettas dan wel men hangt het aan een touwtje op de borst. Aan de amulettentasjes der vrouwen zag ik een enkele maal de ingeschrompelde kootjes bungelen.

Dat het mutileren van de vingers niet alleen geschiedt als rouw voor overleden bloedverwanten, moge blijken uit de twee volgende voorbeelden. Wanneer bij de Mbowamb een vrouw met haar kinderen bij den man wegloupt, is hij zeer bedroefd, zegt VICEDOM (147, p. 211): „Er klagt und hackt sich ein Finger ab, er reisst sich die Haare aus und schmiert sich ein”. In het afstammingsverhaal van de Dzjõnggoenaoe in Koegapa, zoals ik dat vernam, komt een jonge vrouw voor, die kigi's stal van haar vader, waarop hij haar tot straf de pink liet afhakken en wegjoeg. VICEDOM (147, p. 260) vermeldt nog een interessante toepassing van de vingermutilatie: „Wenn Männer, Frauen und Kinder ohnmächtig werden, hackt sich jemand einen Finger ab

und lässt das Blut in den Mund des Ohnmächtigen tropfen. Wenn sie das Blut trinken, werden sie wieder lebendig”.

Naast vingermutilatie komt ook verminking van de oren bij de Bergpapoea-stammen zeer veelvuldig voor, zowel bij mannen als vrouwen, en over het algemeen op jeugdiger leeftijd dan de vingermisvorming. BIJLMER (28, p. 388) geeft van dit gebruik een nauwkeurige beschrijving voor de Swart-vallei-bewoners; ook WIRZ (32, p. 84) meldt het van hen; hij zegt: „Fast bei einer jeden Frau und bei vielen Männern findet man ein Stückchen des Helixrandes, des einen oder beider Ohren abgeschnitten”. Ik zag het gebruik bij de Dèm, Ndani en Moni, waar men met een bamboemesje uit de bovenste helft van de oorschelprand een stukje van één à twee cm lang en een halve cm diep uitsnijdt (afb. 262, dl. III). Bij de Ekari komt deze mutilatie niet voor, doch steekt men zich met pijlen door de arm, naar ik hiervoren reeds heb medegedeeld. AUFENANGER (142, p. 107) meldt van de Gende in het Bismarck-gebergte als rouwgebruiken: „Manche hacken sich ein Glied eines Fingers ab. Andere schneiden sich in die Ohrläppchen, sodass ein Blutbächlein über die Wange läuft. Wieder andere schneiden sich sogar ein Stückchen von oder aus dem Ohrläppchen heraus”.

Nog een laatste, zeer merkwaardig rouwgebruik ontdekte ik bij toeval bij de Moni-stam. Op zekere dag ontstond er plotseling een heftige opschudding in de nederzetting Masiga in het Kema-dal, waar ons hoofdbivak voor de tocht naar het Oosten was gevestigd. Een vrouw van een naburige nederzetting vluchtte in grote angst door de kampong en verdween in het ravijn naast ons bivak. Kort daarop verschenen twee met pijl en boog gewapende mannen, die haar blijkbaar achtervolgden. Na een ondervraging van Kimoegoealolè, den sònòwi van Masiga, kwam na enig aarzelen het hoge woord er uit: „*M. mina wàgà maja* = de vrouw wordt doodgepijld”. Na onderzoek bleek mij, dat bij de Moni het gebruik bestaat, dat de weduwe (*M. dèpa mina*) van een gestorven hoofd of voornaam persoon, meestal de meest geliefde vrouw van de overledene, haar man in de dood volgt, zelfs al is die vrouw zwanger. Ook haar kinderen schijnen soms te worden gedood. De lijken van weduwe en kinderen worden tegelijk met den overleden man op eenzelfde plaats bijgezet. De broer of een zoon van het hoofd schijnt de executie te voltrekken. Men beweerde dat er door dit gebruik in vele nederzettingen tal van wezen rondlopen.

Moeten wij dit mensenoffer beschouwen als een uiting van vrees voor de ziel van de bij zijn leven zeer invloedrijken overledene of moet er de gebruikelijke opvatting aan worden gehecht van het mede-geven van gezelschap naar het zielenland?

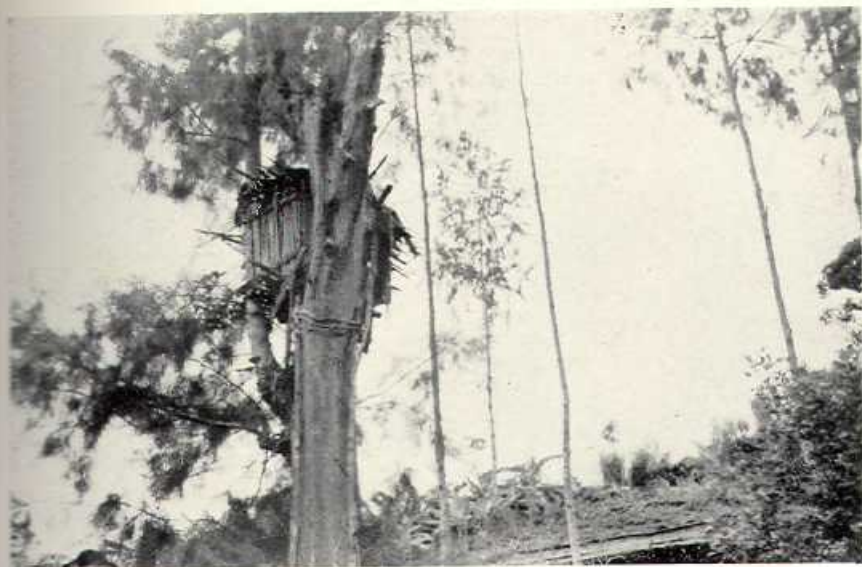
Daar Kimoegoelolè vrij geheimzinnig met zijn mededelingen was, heb ik in het hoofdbivak aan het Paniai-meer naar deze bij de andere stammen nog niet ontdekte gewoonte in tegenwoordigheid van Pastoor TILLEMANS en een paar Missie-goeroe's navraag gedaan bij enige Dzijnggoenaoc- en Ekari-mannen. Zij bevestigden inderdaad bovenstaande gegevens. Bij de Ekari zou deze weduwendoodpijning in het algemeen echter niet voorkomen. Deze zegslieden deelden ons mede, dat het gebruik behalve bij de Moni slechts bekend is en toegepast wordt bij de Ekari, die aan de Bâkwa wonen, een bronrivier van de Orè op de grens van Doemandora.

Van belang is nog een mededeling van den zendeling MICKELSON (81, p. 90), die enige jaren na onze expeditie in het Kema-dal de doodpijning van een weduwe meemaakte. Uit de interessante beschrijving van dit gruwelijk gebruik licht ik de volgende conclusies: „At the death of the husband it is the general rule for the wife to be shot and her body thrown into the river”. En voorts: „This fate awaited each one of them should they out-live their husbands..... The widow faced a grim future, and a tragic end as soon as her child was weaned”.

De getuigenis van MICKELSON gaat wel zeer ver. Zij komt hierop neer, dat bij de Moni per slot van rekening geen enkele weduwe zou voorkomen. Ik geloof, dat dit feit toch wel nadere bevestiging behoeft. Zo ook de vraag of bij polygame huwelijken — en dat zijn er nog al wat — alle vrouwen aan dit gebruik ten offer vallen.

In het recente werk ‚Jungle Pimpernel’, bevattende de avonturen van DE BRUIJN gedurende de oorlogsjaren, staat het volgende vermeld omtrent de weduwendoodpijning, die volgens hem alleen bij de Migani (Moni) voorkomt: „Upon the death of a husband it is the custom for one of his wives to be killed with arrows”, en voorts: „The only one who may be spared is a young wife if she is pregnant”. Een familielid of een beste vriend van de overledene voert de gruwelijke daad uit (82, p. 148).

Wanneer wij het gehele complex van gebruiken bij de lijkbezorging van de Bergpapoea's, zoals die hierboven zijn uiteengezet, overzien,

Afb. 104. Dodenhuisje in zware boom

Afb. 105. Dodenhuisje met twee lijken, beiden in gehurkte houding

Afb. 106. Man met gemutileerde rechterhand, welke meestal wordt gespaard. Zie p. 764

Afb. 107. Man met beide handen gemutileerd. Zie p. 764

dan blijkt, dat er ook hier geen nieuws onder de zon is. Ten aanzien van de betekenis van de vingermutilatie en het voorkomen van dit gebruik bij verschillende volken beschikken wij in de eerste plaats over de belangrijke studie van VAN EERDE (96, p. 49), geschreven naar aanleiding van de bevindingen van VAN NOUHUYS (1, p. 3) bij de Pěšěchēm. Ze is gebaseerd op de verhandeling van WILKEN, 'Über das Haaropfer'. Met vele voorbeelden zet deze auteur uiteen, hoe het zich in rouw met de nagels of een scherp werktuig ten bloede toe krabben of snijden, zelfs ernstiger verwonden of verminken, b.v. een oorlel of vingerlid afsnijden, een pijl of mes door de hand steken, in gebruik was bij vele volken in de Zuidzee, Zuid-Afrika en bij enkele Indianenstammen. Zelfs grijpt hij terug op het Oude Testament, waarin verschillende passages wijzen op dergelijke rouwgebruiken bij het volk van Israël. VAN EERDE komt tot het besluit, dat de volken, bij welke het afkappen van vingerleden voorkomt, daarmede een zoenoffer aan de zielen van de afgestorvenen of aan de geesten bedoelen of bedoeld hebben en dat deze mutilatie over het algemeen als rouwgebruik is aan te merken.

In een gedegen en uitvoerige studie van recente datum heeft de Zweedse ethnoloog SÖDERSTRÖM (137, p. 24) 'Die rituellen Fingerverstümmelungen in der Südsee und in Australien' behandeld, waarbij hij voortbouwt op de studies van WILKEN, VAN EERDE en anderen. In een drietal kaartjes heeft hij de verspreiding van dit gebruik over Nieuw-Guinea, de Zuidzee en Australië neergelegd, naar gegevens ontleend aan een uitgebreide literatuur. Hij meent te kunnen vaststellen, „dass die ursprünglichen Träger der Verstümmelungssitte in der Südsee und Australien melanesische oder proto-melanesische Völker gewesen sind.” Ten aanzien van de oorsprong en de betekenis der vingermutilatie komt hij tot het volgende besluit: „Die in der Südsee und in Australien auftretenden Formen der Fingerverstümmelung lassen sich also sämtlich auf die bei Krankheit oder Tod, ins besondere des Hausvaters oder der Hausmutter, vorgenommenen Fingeramputationen zurückführen, die — speziell in Polynesien — eine Sonderform der vielfach Menschenopfer ersetzenden Selbstverstümmelungen bei solchen Anlässen darstellten, gewöhnlich um durch das dabei vergossene Blut auf die höhere Mächte einzuwirken, von deren Willen Krankheit und Tod abhing”.

Het kaartje van SÖDERSTRÖM, waarop een 7-tal plaatsen zijn aangegeven, waarvan vingermutilatie wordt vermeld, zou thans dus aanmerkelijk kunnen worden uitgebreid.

Het is daarbij jammer, dat er tussen de grote vallei der Balim en het Hagen-gebergte zulk een grote gaping is in de gegevens, eensdeels door de onbekende gebieden, anderdeels doordat in de verslagen van de tochten van KARIUS en CHAMPION van Fly naar Sepik en van HIDES van Strickland naar Putari geen melding wordt gemaakt van vingermutilatie of andere lichaamsverminderingen. Het valt echter te verwachten, dat nadere onderzoekingen zullen uitwijzen dat dit gebruik ook in deze streken bij alle daar wonende bergstammen voorkomt. Merkwaardig is het, dat buiten het hooggebergte het gebruik overigens alleen is gesignaleerd bij de bevolking aan de Boven-Bian. Interessant is ook het voorkomen van handafdrukken met gemutileerde vingers op de archaische rotstekeningen aan de noordkust van het schiereiland Onin in West-Nieuw-Guinea (RÖDER 143, p. 40 e.v.). Ongetwijfeld wijst de vingermutilatie op de grote samenhang van alle stammen in het hooggebergte en op een proto-melanesische cultuuroverdracht door het gehele hooggebergte van Oost naar West.

Met de aanvullende gegevens, die wij hiervoren hebben verstrekt, zijn de verschillende problemen die met de vingermutilatie samenhangen geenszins volledig tot oplossing gebracht. Nog veel onderzoek is nodig om te komen tot een definitief oordeel over de oorsprong en de diepere betekenis van dit rouwgebruik. Wanneer eenmaal de mythen en legenden van deze volken op schrift zijn gesteld, bestaat de kans dat het juiste licht over dit zo belangrijke onderwerp zal schijnen.

Behalve als een uiting van droefheid en een afleiden van de smart op het verminkte lichaamsdeel past in de gedachtengang der Bergpapoea's zeker ook het idee van de mutilatie als zoenoffer, bedoeld voor de zielen der afgestorvenen dan wel voor een boze geest, die een plotseling sterfgeval heeft veroorzaakt. Daarbij komt het naar mijn gevoelen aan op het vloeien van het magisch krachtige bloed, op de onheil-werende werking die daarvan uitgaat. Vandaar dat de verschillende vormen van vermindering dan wel het bloedig verwonden van bepaalde lichaamsdelen, zoals wij die hier bij de verschillende bergstammen hebben leren kennen, in nauw verband tot elkaar dienen te worden gezien. De opvatting van WILKEN in zijn verhandeling „Über

das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens', dat de zelfverminking en verwonding als tekenen van rouw in de plaats treden van het aloude mensenoffer, vindt ook in de rouwgebruiken der Bergpapoea's haar bevestiging. „Die häufigste Ablösungsform für diese Opfer stellt die Darbietung eines Teiles für das Ganze dar: die verpflichteten Personen geben statt Leib und Blut nur noch ein Glied ihres Körpers oder einen Teil ihres Blutes zur Befriedigung der Manen und Götter her" (WILKEN, 173, dl. III, p. 470). In plaats van zich zelf offert de Bergpapoea een deel van zijn lichaam of zijn bloed. Dit ‚pars pro toto-beginsel' komt duidelijk tot uiting bij de Dèm, waar men zoals wij gezien hebben het afgekapte vingerdeel aan de dode meegeeft. Dat het mensenoffer als rouwgebruik naast mutilatie en verwonding bij de Bergpapoea's intussen nog niet geheel verdwenen is, blijkt uit mijn mededeling over de weduwendoodpijning.

Dat ook het bloed van het varken, het offerdier bij uitstek der Bergpapoea's, de plaats inneemt van het mensenbloed kan men opmaken uit het besprenkelen met het bloed van dit dier bij ziekten, het sluiten van bloedvriendschap en het slachten bij het dodenfeest.

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

TAALKUNDIGE GEGEVENS

Algemene beschouwingen

Voor den ethnograaf, die naar Nieuw-Guinea wordt uitgezonden om de daar nog levende onbekende volksstammen te bestuderen, is het een gebiedende eis zich van de eerste kennismaking af toe te leggen op de samenstelling van een woordenlijst en op het zo nauwkeurig mogelijk optekenen van zinnen en uitdrukkingen uit de mond der bevolking.

Het behoeft geen betoog, dat zulks bij het volslagen gemis aan tolken een uiterst moeilijke taak is, vooral voor een niet-linguïst, die de geoefendheid mist in het opnemen van de veelal volkomen vreemde klanken en die onbekend is met de woord- en zinsconstructies die aan exotische talen eigen zijn.

Bij de ondervraging van de bevolking komt men dan ook doorlopend voor allerlei puzzles te staan. Juist daarom echter is het een genot de moeilijkheden, ondanks de dikwijls hopeloos schijnende pogingen, op te lossen, mede omdat het taalonderzoek telkens leidt tot de ontdekking van wetenswaardigheden op volkenkundig gebied en men de psyche van de bevolking daarbij het best leert kennen.

Overal waar onze explorateurs in het centrale bergland zijn doorgedrongen hebben zij zich beijverd woordenlijsten aan te leggen. Al naar gelang van hun taalkundige aanleg en de duur van hun verblijf aldaar zijn deze lijsten meer of minder nauwkeurig en uitvoerig. Daar misverstaan en verkeerd begrijpen herhaaldelijk bij zulk een eerste onderzoek kunnen voorkomen, dienen deze lijsten dan ook onder zeker voorbehoud te worden aanvaard. Zij pretenderen niet meer te zijn dan een eerste bijdrage tot de kennis van nog volkomen onbekende talen. Desalniettemin zijn zij, zelfs de kleinste lijsten, voor latere onderzoekers bij hernieuwde aanraking met de bevolking ongetwijfeld van veel nut, evenals voor een eerste vergelijkende studie der Papoea-talen door een taalkundige.

Hieronder vindt men in chronologische volgorde een opgave van de

mij bekend zijnde woordenlijsten der Bergpapoea-stammen, die samengesteld zijn vóór de uitzending van onze expeditie en waarover ik de beschikking had.

Auteur	Naam van stam, clan of landstreek	Wijze van rangschikking	Aantal woorden met inbegrip van telwoorden	Waar te vinden
1. VAN NOUHUYS, J. W.	Pēsēchēm	Ned.-Papoeas, alfabetisch	147 woorden, benevens 37 namen van knaagdieren en vogelsoorten (géén telwoorden)	Bijdragen Kon. Inst. T.L. en V.v.N.I., dl. 66, 1912, p. 266-273 en in: LORENTZ, H. A., 'Zwarte menschen, witte bergen', 1913, Appendix B
2. DE KOCK, M. A.	Papoea's van de Goliathberg	Ned.-Papoeas, groepsgewijze	110 woorden	T. A. G., dl. XXIX, 1912, p. 169-170
3. SNELL, L. A.	Pēsēchēm	Ned.-Papoeas, alfabetisch	265 woorden, benevens 14 zinnestjes	Bulletin no. 68 Treubmaatschappij, 1913
4. BINNENDIJK, N.	Jabi (Boven-Wanggar)	Ned.-Papoeas, groepsgewijze	259 woorden	Patr. Verslag Mil. Exploratie, 1913; archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng
5. VAN DE WATER, A.	Ingkipocloē (Balal, Boven-Otakwa)	Ned.-Papoeas, alfabetisch	160 woorden, 6 zinnestjes	Verslag dekkingsdetachment, 2e Eng. exp. 1913; archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng
6. FEUILLETAU DE BRUIJN, W. K. H.	Bergbevolking bovenloop Noordwest-rivier	Ned.-Papoeas, alfabetisch	21 woorden (géén telwoorden)	T. A. G., dl. XXXII, 1915 p. 92
7. JONGEJANS, J.	Oeringgoep, bewoners Swart-vallei	Papoeas-Ned., alfabetisch	163 woorden (géén telwoorden)	Verslag aan Indisch Comité voor Wetenschappelijke Onderzoekingen, aanhangsel, 1921; archief Ind. Com.
8. DROST, K.	Bewoners Swart-vallei	Ned.-Papoeas, willekeurige volgorde	111 woorden	Verslag exp. leider KREMER, aanhangsel, 1921; archief Ind. Com.
9. WIRZ, Dr. P.	Bewoners Swart-vallei	Papoeas-Duits, rubrieksgewijze	Grammaticale opmerkingen, lijst van ± 500 woorden met inbegrip van talrijke soortnamen van planten en dieren en enkele uitdrukkingen	Nova Guinea, Vol. XVI, Ethnographie, Livraison I, 1924, p. 128-147
10. LE ROUX, C. C. F. M.	Dēm (Boven-Rouffaer-rivier)	Ned.-Papoeas, rubrieksgewijze en alfabetisch gerangschikt; Papoeas-Ned., alfabetisch	673 woorden en 100 zinnen en uitdrukkingen	Archief Ind. Com. v. W. O., 1927

Auteur	Naam van stam, clan of landstreek	Wijze van rangschikking	Aantal woorden met inbegrip van telwoorden	Waar te vinden
11. LE ROUX, C. C. F. M.	Moni (Agindora en Bigandora)	Als boven	640 woorden en 35 zinnen en uitdrukkingen	Als boven
12. KUIK, B. J.	Jabi (Boven-Wanggar)	Ned.-Papoeas, groepswijze	567 woorden	Gewestelijk archief, Ambon 1930
13. TILLEMANS, Pastoor H.	Simori (Boven-Mapia)	Ned.-Papoeas, alfabetisch	216 woorden en 24 zinnnetjes	Bijlage verslag VAN DER GOOT, 1935 (en bijlage verslag CATOR); Gew. archief Ambon
14. VAN SCHILFGAARDE, A.-mandoer T.JAN	Enggiploe (Boven-Newerip, Carstenszgebied)	Ned.-Papoeas, rubricksgewijze	415 woorden en uitdrukkingen	Dr. A. H. COLIJN, 'Naar de eeuwige sneeuw van Tropisch Nederland', 1937, p. 280-286
15. CATOR, Dr. W. J.	Moni (Dzjônggoe-naoe-clan)	Ned.-Papoeas, alfabetisch	207 woorden en 15 zinnnetjes	Verslag tocht bovenstroomgebied Oetarivier, 1937; Gew. archief Ambon
16. VAN RAVENSWAAY CLAASEN, R. R.	Ekari (Tigi-meer)	Ned.-Papoeas, alfabetisch	229 woorden	Verslag van de expeditie naar het mererivier, 1937; Gew. archief Ambon
17. VAN EECHOUDE, J. P. K.	Ekari (merengebied en dialect Mapia, Simori)	Ned.-Papoeas, alfabetisch	926 woorden en 163 zinnen en uitdrukkingen	Verslag van de exploratie naar het Wisselmerengebied, 1938; Gew. archief, Ambon
18. VAN EECHOUDE, J. P. K.	Moni (Dzjônggoe-naoe)	Als boven	720 woorden (géén zinnen)	Als boven
19. VAN EECHOUDE, J. P. K.	Ochoendoeni	Als boven	386 woorden (geen zinnen)	Als boven
20. VAN ARCKEN, V. E. J. M.	Bewoners van de dalen der Saeweri-Hablifoeri	Ned.-Papoeas, willekeurige volgorde	80 woorden	T. A. G., 2e reeks, dl. LVII, no. 3, 1940, p. 421-422

Onder bovenstaande lijsten zijn die van VAN EECHOUDE door haar uitvoerigheid en betrouwbaarheid van bijzonder nut geweest voor de expeditie. Zij konden vóór onze komst in het merengebied reeds door ons worden bestudeerd, hetgeen het contact met de daar wonende stammen zeer heeft vergemakkelijkt. Voorts hebben wij tijdens ons verblijf onder de stammen in het oostelijk deel van het expeditieterrain, die talen spreken, verwant aan die van de stammen in de Swartvallei, het nodige profijt kunnen trekken van de grammaticale opmerkingen, die door WIRZ aan zijn lijst zijn toegevoegd.

Wat het vergaren van taalkundige gegevens aangaat, heb ik mij moeten beperken tot de stammen, wonende ten Oosten van de meren, te weten: Moni, Dèm en Ndani. De lijst van VAN EECHOUDE voor de Ekari-taal heb ik slechts kunnen uitbreiden met een aantal woorden op volkenkundig gebied, die men verspreid vindt in de verschillende hoofdstukken van dit boek, in het bijzonder bij de beschrijving van de ethnografica.

Van de Moni-taal kon ik reeds in 1926 een woordenlijst samenstellen (lijst no. 11) tijdens een bezoek van het Nògòlò-dal uit aan de Dzijnggoenaoe-, Hòlòbeaoe- en Migani-clans, wonende in de landstreken Agindora en Bigàndora, gelegen in de noordelijke keten. Deze bevolking werd door de Dèm *ngò awèmbiàk* genoemd. BIJLMER gebruikte deze lijst in 1935 met veel succes in het Màpia-dal, toen hij aldaar de hoofden op bezoek kreeg van de Dzijnggoenaoe-enclaves onder de Ekari in het merengebied. Met behulp van deze hoofden stelde VAN EECHOUDE in 1938 onafhankelijk van de door mij verzamelde gegevens een woordenlijst samen van het Monisch (lijst 17), die een groot aantal woorden bevat, welke behoudens enkele dialectische verschillen volkomen overeenstemmen met die, welke door mij in 1926 zijn opgetekend. Beide lijsten zijn tijdens de laatste expeditie door mij gecombineerd, terwijl daarna alle woorden nog eens nauwkeurig werden gecontroleerd en de lijsten onderwijl aanzienlijk uitgebreid. Ik heb dit onderzoek verricht in de landstreken Kemàndora en Doegindora, waarbij Kimoegoealolè, de *sòndowi mè* van Masiga, en zijn zoon Dàbiamè, mijn voornaamste zegslieden zijn geweest. De bestuursassistent Sitanala, die voortdurend met VAN EECHOUDE heeft samengewerkt, heeft ook mij in het Kema-dal bij het taalonderzoek veel hulp geboden.

De woordenlijst van de Moni-taal, die thans hier achter is afgedrukt, bevat 1034 woorden, terwijl er 62 zinnen en uitdrukkingen aan zijn toegevoegd. In het Nederlands zijn deze woorden zowel rubrieksge wijze als alfabetisch gerangschikt, tegelijk in dezelfde lijsten met de 673 woorden, die door mij zijn opgetekend van de Dèm-taal. Daarnaast zijn deze beide taallijsten nog alfabetisch gerangschikt op de Papoea-namen.

Deze driedelige rangschikking heb ik reeds dadelijk in het expeditie-terrein toegepast door de woorden op te tekenen in van te voren in

gereedheid gebrachte registers. Bij de ondervraging heb ik zo veel mogelijk de hoofdgroepen van de systematisch gerangschikte lijst gevolgd. Elk woord, waarvan de Papoea-benaming werd verkregen, werd daarna overgeboekt in de beide alfabetisch gerangschikte lijsten: Nederlands-Papoeas en omgekeerd. Dit dadelijk overbrengen van de woorden van de ene lijst in de andere had het grote voordeel, dat herhaaldelijk allerlei misverstanden bij de ondervraging aan het licht kwamen, terwijl ook de samenstelling en afleiding van de woorden gemakkelijker in het oog vielen. Ik heb bij dit systeem veel baat gevonden, zodat het mij gewenst voorkomt, er hier even de aandacht op te vestigen.

Behalve de uitvoerige lijsten van de Moni- en Dèm-talen is het mij nog gelukt in de Doraboe-vallei een 65-tal woorden op te tekenen van de taal der Ndani, die ik ter vergelijking in één lijst heb geplaatst naast de woorden van gelijke betekenis uit de talen der Oeringoep en Pësëchëm. In Biàndora verzamelde mantri MOH. SALEH nog een 60-tal woorden bij de daar wonende stam der Wolani. Ook deze heb ik in één lijst opgenomen met de equivalenten uit het Ekarisch en Monisch.

Wijze van onderzoek

Omtrent de wijze waarop onze explorateurs er in geslaagd zijn achter de betekenis van de woorden te komen van de voor hen volkomen onbekende talen, vindt men in de literatuur weinig of niets vermeld. Toch is dit een punt, hetwelk naar mijn ondervinding de bijzondere belangstelling trekt van buitenstaanders, die zich niet kunnen voorstellen hoe men zijn gedachten tegenover deze primitieven kan uitdrukken en hoe men tenslotte hun taal aanleert. Maar ook voor ingewijden, voor hen die dergelijk pionierswerk meer bij de hand hebben gehad, is het van veel belang te vernemen, hoe andere explorateurs aan de juiste namen van verschillende begrippen, vooral abstracte, zijn gekomen. Ik acht het daarom niet overbodig hier het een en ander mede te delen omtrent mijn ervaringen te dien aanzien, opgedaan tijdens het taalonderzoek bij de stammen in het Westen van het centrale bergland, in het bijzonder bij die, wonende in het stroomgebied van de Boven-Rouffaer-rivier, waar beide partijen, explorateurs en inboorlingen, nog volslagen vreemd tegenover elkaar stonden.

Aanvankelijk was de conversatie daar over en weer geheel gebaseerd op gebarentaal, waarin de Bergpapoea zeer bedreven bleek te zijn, een eigenschap die hij met de meeste primitieve volken gemeen heeft. Het is verwonderlijk hoe goed men zijn gedachten daarin tot uiting kan brengen. Er bleek toch in vele gevallen een grote overeenkomst te bestaan tussen onze mimiek en die der Bergpapoea's, en waar ze van de onze afweek, viel ze meestal niet moeilijk te begrijpen. Bovendien zorgden wij zo spoedig mogelijk hun gebaren aan te leren en ze te gebruiken. Met de gaandeweg zich verrijkende kennis van de gesproken taal raakte het gebarenspeel wel meer en meer op de achtergrond, maar geheel zonder hebben wij het toch niet kunnen stellen. Integendeel, de weinige zinnen waarin wij ons tenslotte konden uitdrukken gingen meestal vergezeld van de nodige mimiek.

Een eerste vereiste voor het vergaren van gegevens omtrent de taal is het verkrijgen van een goede zegsman: een persoon die men zo mogelijk voortdurend ter beschikking heeft en die alle onderzoekingstochten kan meemaken, zodat men over en weer geheel aan elkaar went. Het moet een intelligent en liefst vooraanstaand persoon zijn, van wie men verwachten kan, dat hij volkomen thuis is in de zeden en gewoonten van zijn stam; een man op middelbare leeftijd met een duidelijk spraakorgaan zonder gebreken. Bij de Dèm-stam aan de Boven-Rouffaer-rivier had ik het geluk dadelijk zo iemand aan mij te binden in de persoon van Igoen, het reeds meermalen genoemde hoofd van de nederzetting Tombe, waarbij wij ons hoofdbivak hadden opgeslagen. Igoen was naar schatting ruim 50 jaar oud, schrander en zeer bevattelijk, bovendien iemand met vrij veel invloed in de gehele omtrek en uiterst behulpzaam en bereidwillig in alle zaken.

Igoen heeft mij bijna drie maanden trouw ter zijde gestaan; ik was een welkome gast in zijn huis en hij sliep op onderzoekingstochten in mijn tent.

Igoen begreep zeer spoedig, dat ik zijn taal trachtte machtig te worden en werkte steeds vol animo in die richting mee. Geheel zonder eigenbelang was dit niet, want hij werd door de *toewan* rijkelijk beloond met de voor hem zo kostbare kauri-schelpjes en andere begerenswaardige artikelen. Toen wij vertrokken was hij een rijk man geworden. Een groot voordeel was ook, dat hij de taal der Moni — de *ngò awèmbiàk* zoals hij ze noemde — goed verstond en sprak, zodat ik

naast het Dèm-woord ook steeds het equivalente Moni-woord kon optekenen. Daarin school wel enig gevaar, aangezien ik geen zekerheid had, dat hij die taal volkomen beheerste. Vandaar dat ik Igoen's mededelingen zo veel mogelijk heb getoetst aan die van Moni-mensen, die bij ons in Tombe op bezoek kwamen, en tijdens mijn verblijf zelf in hun landstreek Agindora. Ook voor wat betreft de Dèm-taal was voortdurende contrôle bij stamgenoten van Igoen geboden, waardoor telkens verbeteringen konden worden aangebracht en verschillende misvattingen aan het licht kwamen.

Bij de Pësëchëm constateerde VAN NOUHUYS (2, p. 266) „een grote toegankelijkheid voor onzen gedachtengang in tegenstelling met de bewoners der laagvlakte". Ook op de stammen in het Westen van het centrale bergland is die uitspraak volkomen toepasselijk. Het merendeel der ondervraagde personen voelde spoedig aan wat wij wensden te weten en de dikwijls zeer grappige vergissingen, die gemaakt werden en die naderhand stellig nog voor de dag zullen komen, moeten zeker niet aan hen worden geweten, doch aan onze gebrekkige ondervraging en uitdrukkingswijze. Van enige terughoudendheid of valse voorstelling van zaken, ook voor wat betreft hun godsdienstige begrippen en familielevens, zelfs het geslachtsleven, heb ik niets bemerkt. Het zijn over het geheel openhartige mensen en iemand, die hun taal goed machtig is, komt naar mijn gevoelen alles te weten.

Nu make men hieruit niet de gevolgtrekking, dat het onderzoek zo maar van een leien dakje gaat. Alles hangt af van een juiste ondervraging, annex mimiek, van scherp luisteren en daarna nauwkeurig optekenen van de uitgesproken woorden en zinnen. Geduld en nog eens geduld is daarbij het parool; daarnaast zoals gezegd, contrôle bij andere zegslieden, op andere tijdstippen en bij andere gelegenheden. Geluk speelt bij dit pionierswerk een grote rol. Wekenlang kan men vruchteloos zoeken naar de naam voor een bepaald begrip, of de betekenis van een woord, terwijl men enige tijd later, dikwijls door een toeval, plotseling de oplossing in handen krijgt.

Wanneer men eenmaal aan enkele bijzondere klanken is gewend, is het niet zo moeilijk de Bergpapoea, die als regel niet snel spreekt, goed te verstaan. Zijn taal, vocalisch (Ekari, Moni) of half vocalisch (Dèm, Ndani), klonk mij welluidend in de oren. De trocheevormige zinsmaat, een lange betoonde, gevolgd door een of twee korte onbetoonde letter-

grepen, en dikwijls zangerig uitgesproken klinkers, vooral de veelvuldig gebruikte sluiters *e* en *o*, werken daartoe in hoge mate mee. Er zit een zekere cadans in hun spraak; bij voorbeeld: „D. *djina ngò jàm-boegwajèd Dèmi mèlàò jàmòjàwe* = vrouwen mannen kom vlug de Dèm-mensen gaan zingen”¹⁾).

De duidelijkheid van spreken vond ik bij de Moni en Ekari groter dan bij de Dèm en Ndani, daar bij laatstgenoemde stammen het sifihkauwen in gebruik is. Alhoewel de vrouwen veel beter te verstaan waren dan de mannen, kon van haar diensten door het geringere contact met haar weinig nut worden getrokken. Zij waren ook soms uit een andere stam afkomstig, terwijl zij niet zo mededeelzaam waren als de mannen. Meermalen toonden zij enige angst bij het ondervragen, vooral over onderwerpen die de geestelijke cultuur raakten. Voor het controleren van de juiste uitspraak der woorden werd veel profijt getrokken van de hulp van grote kinderen, die veel scherper articuleren dan de volwassenen, vooral de oudere mannen. Bovendien wordt hun aandacht lang niet zo gauw van een bepaald onderwerp afgeleid.

Het ligt voor de hand, dat het verkrijgen van namen voor concrete dingen en handelingen veel gemakkelijker in zijn werk gaat dan voor abstracte begrippen. Voor elk ding dat men kan aanwijzen of tonen, voor elke handeling, die men kan voordoen, verkrijgt men met de nodige voorzorgen en oplettendheid van den zegsman als regel aanstonds het goede woord. Zaak is het bij het onderzoek systematisch te werk te gaan. Zo begint men vanzelfsprekend met de onderdelen van het menselijk lichaam: eerst uitwendig, en dan in volgorde van hoofd, romp en ledematen. De namen van de inwendige lichaamsdelen verkrijgt men daarna gemakkelijk bij het slachten en ontweien van een varken, aangezien deze namen in het algemeen bij mens en dier gelijk blijken te zijn.

Zeer verdacht moet men zijn op de omstandigheid, dat de Bergpapoea, bij namen van lichaamsdelen, verwantschapsbetrekkingen en enige voorzetsels daaraan als regel het bezittelijk of persoonlijk voor-naamwoord verbindt. Dit verschijnsel komt algemeen in Papoease en Melanesische talen voor. In zijn taalkundige studie over de Swartvallei-bewoners had WIRZ (32, p. 130, noot 1 en 141) hierop reeds de aandacht gevestigd, zodat ik gewaarschuwd was. Bij de Ndani, wier

1) De klemtoon valt op de gewoon gedrukte lettergrepen.

taal slechts dialectische verschillen vertoont met die der Swart-valleibewoners en de Dèm was dit gebruik zeer sterk, bijv.: Nd. *ènaroe* = *èn aroe* = mijn oor, *ènijòk* = *èn ijòk* = mijn voet, *nèněgèmbèri* = *ènè něgèn èri* = mijn ooghaar, wimper; D. *nànggà* = *naoe ànggà* = mijn hiel, *nàmbari* = *naoe àmbi ari* = mijn penishaar = schaamhaar.

In bijna alle woordenlijsten ziet men, dat deze fout niet is onderkend. Ondanks het feit, dat ik gewaarschuwd was, is het ook mij in vele gevallen niet gelukt door onvoldoende kennis van de prefixen deze van het grondwoord te scheiden, ook al door de vele bindletters, letterwisselingen en omzettingen, die in gebruik zijn. Vooral in de woordenlijst der Dèm-taal zullen dan ook nog verschillende woorden in hun samenstelling voorkomen.

Na de lichaamsdelen heb ik de zelfstandige naamwoorden systematisch afgewerkt in de volgende groepen: dieren; planten en cultuurgewassen; kleding en opschik; nederzettingen, huis en huisraad; voedsel, genotmiddelen, materialen, betaalmiddelen; wapens en gereedschappen; jacht en visserij; muziek en dans; natuurobjecten, hemellichamen, weersgesteldheid; terreinbenamingen en tenslotte familiebetrekkingen, familieleven en godsdienst. Het gezochte woord moest bij verschillende groepen meermalen uit zinnen en uitdrukkingen worden afgeleid. Soortnamen vielen moeilijk vast te stellen en schijnen ook niet veel voor te komen. Vele gebruiksvoorwerpen, vooral bij kleding en opschik, werden aangegeven met de naam der materialen, waaruit zij zijn samengesteld. Vanzelfsprekend krijgt men de veiligste resultaten door de vragen te stellen aan de hand van de voorwerpen zelf en door tegenwoordig te zijn bij allerlei handelingen, die betrekking hebben op het dagelijks leven. Niet in het bivak en in de tent, maar in het huis, het dorp en het terrein krijgt men de juiste namen voor de woordenlijst. Men zij daarom tegenwoordig bij de bereiding van het eten en in de tuinen bij de akkerbouw; voorts bij de vervaardiging van allerlei gebruiksvoorwerpen. Zo mogelijk trekke men mee op de jacht en ter visvangst in de prauwtjes. Steeds houde men zijn aantekenboekje bij de hand.

Voor sommige dingen die men niet kan aanwijzen, kan men gebruik maken van platen, of door de voorwerpen te tekenen. Verschillende personen herkenden de voorstellingen ogenblikkelijk. Op die manier

kreeg ik uit platen de namen voor sommige dieren, het woord voor schedel, enz.; uit schetsjes de namen van de schijngestalten van de maan en van eenvoudige geometrische figuren, als: driehoek, rechthoek en cirkel. Voor de namen van kleuren bleken gekleurde kralen en reepjes papier een goed hulpmiddel te zijn.

Uiterst moeilijk vond ik het verkrijgen van de juiste benamingen van de verschillende familiebetrekkingen, daar deze zo geheel anders zijn dan bij ons, doordat het familieverband veel ruimer is. Onder vaders worden immers ook de ooms en onder moeders ook de tantes verstaan, al weet men heel goed, wie zijn vleselijke vader en moeder is. Het begrip 'broer' en 'zuster' wordt tot neven en nichten en andere verwanten uitgebreid. Kinderen van denzelfden vader, doch andere moeders hebben weer andere namen als echte broers en zusters. Zoals ik reeds eerder heb uiteengezet, komt men slechts door het opmaken van stambomen achter de juiste familierelaties en leert men het verwantschapssysteem met al zijn benamingen kennen. Alle pogingen om met mijn zegslieden enigszins uitvoerige stambomen op te zetten, o.a. door het uitleggen van kralen, verschillend van vorm en kleur, al naar gelang van sexe en generatie, stuitten af op mijn gebrekkige kennis der taal, waardoor het stellen van de juiste en voor mijn zegslieden begrijpelijke vragen niet mogelijk was. Zodra het aantal kralen te groot werd, liep ik vast. De ondervraagde personen konden hun aandacht niet meer op het schema concentreren, raakten in de war en vermoeid. Slechts van de naaste familiebetrekkingen is het mij gelukt de benamingen vast te stellen, waarbij ik achter verschillende nog een vraagteken moet plaatsen.

Het optekenen van bijvoegelijke naamwoorden is uiteraard lastiger dan van zelfstandige naamwoorden. Toch zijn de meeste kenmerken van zelfstandigheden en begrippen aanschouwelijk voor te stellen of kan men op proefondervindelijke wijze ondervraagde personen op de gedachte brengen van het woord dat men zoekt, vooral wanneer men daarbij gebruik kan maken van tegenstellingen. Zo viel het niet moeilijk om eigenschappen als kort en lang, dun en dik, licht en zwaar, rijp en onrijp, zoet en zuur, bitter en zout, scherp en stomp, en zo meer aan de hand van voorwerpen onder hun aandacht te brengen. Door hen de hand achtereenvolgens te laten steken in een bakje met koud en daarna met warm water kreeg ik ogenblikkelijk de woor-

den voor ‚koud‘ en ‚warm‘. Met woorden als ‚levend‘ en ‚dood‘ had ik meer moeilijkheden. Een blad heet in de Dèmtaal *si*; een dood en een levend blad werden naast elkaar getoond, doch beiden bleven *si* heten, hoe ik ook op het onderscheid de aandacht trachtte te vestigen. De puzzle werd opgelost toen ik twee torretjes (= *nggè*) nam en hiervan één dood trapte, waarop Igoen prompt en met een brede glimlach van genoegdoening met de namen *boekmè* en *koemè* voor de dag kwam, respectievelijk voor ‚dood‘ en ‚levend‘. Weer andere begrippen als rijk en arm, goed en slecht, eerlijk en diefachtig en zo meer, konden uit het zinsverband worden opgemaakt, toen door toevallige omstandigheden die eigenschappen het onderwerp van het gesprek werden.

Dit laatste was in het algemeen ook het geval bij het optekenen van de inheemse namen voor **bijwoorden**, **voornaamwoorden**, **onbepaalde telwoorden** en zo voorts. Wanneer het geluk daarbij niet dient, schiet men niet op. Zo had ik wekenlang vruchteloos gezocht naar het Dèm-woord voor ‚waar‘. Al mijn mimiek had ik uitgeput om Igoen aan het verstand te brengen wat ik weten wilde. Voorwerpen werden daarbij verstopt, maar door Igoen weer voor de dag gehaald zonder dat het woord voor ‚waar‘ in zijn gedachten kwam. Mistroostig schudde hij het hoofd: „*Igoen ngaloenggoet mba* = Igoen begrijpt het niet”. Totdat ik op zekere dag met hem en zijn vrouw uit de kampong naar de tuinen wandelde om daar het een en ander op te tekenen. Ik liep voorop, Igoen achter mij en achter hem zijn vrouw, beladen met de onafscheidelijke nettassen, waarin natuurlijk ook de baby. Daar ik Igoen's broer Dadji ook *gaatne mee* wou hebben, draaide ik mij om en wilde vragen: „Waar is Dadji?” Hij begreep mijn vragend gebaar naar Dadji, maar wist blijkbaar zelf niet, waar zijn broer was, want hij keerde zich dadelijk om en wendde zich tot zijn vrouw Tògwinjo met de vraag: „*Dadji amöng*”. Prompt antwoordde zij hierop: „*Dadji djina kò* = Dadji is in het vrouwenhuis”; *amöng* moest het woord zijn voor ‚waar‘ en bij contròle klonk het verheugd uit Igoen's mond „*òp, òp, mënning* = mooi, mooi, juist”, terwijl hij mij aanstonds voor *amöng* het Moni-woord *kaipa* gaf.

De bijwoorden van plaats konden door het veranderen van de plaats van een voorwerp of het aangeven van richtingen worden verkregen, evenals de aanwijzende voornaamwoorden door het wijzen op verschillende personen of voorwerpen, vooral terreinvoorwerpen. Ook bij

de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden komt men op die manier een eind, bij voorbeeld door het wijzen op eigen neus, dan op die van zijn zegsman, vervolgens op die van een derde persoon en tenslotte door het aanduiden van personengroepen.

De namen der *w e r k w o o r d e n* konden over het geheel gemakkelijk worden vastgesteld, omdat men bijna elke lichamelijke werking of handeling van mens of dier kan voordoen. Men blaast, hoest, hikt, gaapt, lacht, enz.; men laat iets vallen, breekt iets stuk, gooit iets weg, gaat zitten, staat op, klimt in een boom, enz. enz. en men krijgt aanstonds het desbetreffende werkwoord. Voorzichtigheid was geboden met de woorden voor: gaan, lopen, komen, zitten, dragen, liggen en dergelijke. Voor de verschillende wijzen, waarop deze handeling kan geschieden, kent men verschillende uitdrukkingen. Evenals men het bezittelijk voornaamwoord aan het zelfstandig naamwoord verbindt, dus bij het wijzen op iemands oog als antwoord krijgt „mijn oog”, koppelt men het persoonlijk voornaamwoord of het zelfstandig naamwoord aan het werkwoord, bijv.: *ànggagimò* = *àng gagim ò* = jij krabt, *àngkaliloe* = *àng kaliloe* = jij bijt; *wominggà* = *womè inggà* = de hond blaft, *mindia* = *mè èndia* = de mensen komen.

Met het bovenstaande meen ik voldoende te hebben aangetoond, welke moeilijkheden er aan een eerste taalonderzoek bij primitieve, onbekende stammen zijn verbonden en hoe ik getracht heb die op te lossen. Ik zeg „getracht”, want ik ben er van overtuigd, dat bij voortgezet onderzoek verschillende misvattingen aan het licht zullen komen.

Naast de moeilijkheden van het ondervragen kwam de grote moeilijkheid om de door de verschillende stammen gesproken talen met haar eigenaardige klanken en klankverbindingen orthografisch zo goed mogelijk weer te geven. Ook te dien aanzien was de tijd van waarneming veel te kort om verschillende voor ons oor vreemde klanken scherp te leren onderscheiden. Met behulp van onze lettertekens, waarvan ik enkele hulptekens heb toegevoegd om de verschillende klinkersoorten aan te duiden, heb ik getracht de uitspraak der woorden phonetisch zo goed mogelijk weer te geven.

Kl i n k e r s

Zowel in het Monisch en Ekarisch als in de Dèm-taal heeft men als zuivere klanken, lang en kort: *a*, *e*, *i*, *o* en *oe*. Hiervan worden de *i* en

oe, vooral in open, éénlettergrepige woorden en in lettergrepen waarop de klemtoon valt, soms bijzonder langgerekt uitgesproken. Dit onderscheid in lengte kon ik echter niet steeds nauwkeurig vaststellen, zodat ik voor die klanken in de hiervolgende woordenlijsten geen afzonderlijke hulptekens heb ingevoerd. In die lijsten zijn de lange of dubbel-lange klinkers zonder teken; de half lange, gebroken klinkers met een accent-grave en de korte tot toonloze met een boogje op het letterteken aangegeven.

Voor de transcriptie geldt dus het volgende:

- a* als *aa* in ,*haas*'
- à* als *a* in het Duitse ,*was*' ¹⁾
- e* als *ee* in ,*heet*'
- è* als *e* in ,*pet*'
- ě* als *e* in ,*de*'
- i* als *i* in ,*piet*'
- ì* als *i* in ,*pìt*'
- o* als *oo* in ,*boot*'
- ò* als *o* in ,*bod*'
- õ* als *o* in ,*bot*'
- oe* als *oe* in ,*hoe*'

Twee klanken

Door toevoeging van *i* worden alle klinkers tot dubbelklanken gemaakt. Zo komen voor: *ai* (dikwijls klinkend als ,*aaï*''), *ei* (als in ons woord ,*heil*''), *oi* (als in het Engels ,*oil*'') en *oei* (als in ons ,*foei*''). Daar de klemtoon bij deze tweeklanken valt op de eerste klinker, hoort men de *i* eigenlijk meer als *j*; dus *boej*, in stede van *boei* = boog; *baaj* in stede van *bai* = lip.

De *oe*-klank komt veel voor verbonden met *a* of *o*. Al naar de landstreek en een langzame of snelle uitspraak hoort men duidelijk twee onderscheiden klanken *a-oe* en *o-oe*, dan wel *aw* en *ow*. Het zelfde kan ook gezegd worden van de verbinding van *e* met *oe*, die klinkt als *e-oe*

1) In de lijsten van VAN ECHHOUD (57, p. 282) komt naast deze half lange, heldere Duitse *a* nog de korte Nederlandse voor, als in het woord ,*had*'; echter slechts in één geval op de honderd woorden en dan nog niet eens consequent doorgevoerd; hetzelfde woord komt men ook in die lijsten tegen met de Duitse *a*. Dit fijnere onderscheid in de uitspraak van de ,*a*' is mij niet duidelijk genoeg opgevallen om het te kunnen aangeven.

en *ew*. Tenslotte komt in het Ekarisch en Monisch nog de *eu*-klank voor, als in ons woord ‚*news*‘; bij de Dèm hoorde ik die klank niet.

Medeklinkers

Phonetisch meen ik de medeklinkers, die ik in de talen der Moni en Dèm heb beluisterd, te kunnen neerschrijven zoals hieronder is aangegeven. Ik teken hierbij aan, dat eerstgenoemde taal door mij hoofdzakelijk is bestudeerd in het Kema-dal en de landstreek Agindora, laatstgenoemde in het Nògòlò-dal, zulks met het oog op de dialectische verschillen, die in zelfs dicht bij elkaar gelegen streken bestaan. Tevens geef ik hier de medeklinkers, die in de woordenlijst van VAN EECHOUDE voorkomen, voor wat betreft het Ekarisch, waarbij hij onderscheid maakt tussen de dialecten in het merengebied en het Màpia-dal.

Moni: b, d, dj, dz, dzj, g, gw, h, j, k, l, m, mb, n, nd, ng, ngg, p, r, s, t, ts, w en z;

Dèm: b, d, dj, g, gj, gw, j, k, kw, l, m, mb, n, nd, ng, ngg, nj, p, r, s, t, ts, tw en w;

Ekari: b, d, dzj, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, sj, t en w.

Al deze medeklinkers komen als beginletters van een woord voor; een uitzondering hierop maken de *r* in alle drie talen, de *j* in het Ekarisch en Monisch en de *l* in de Dèm-taal. In het Ekarisch en Monisch zijn alle lettergrepen open; slechts in enkele Ekari-woorden komen de half vocalen *j* en *w* als sluiters voor bijv. *mej-mej* = heten, *bew* = niet zijn, *pew* = slecht, *tow* = blijven¹⁾. De Dèm-taal vertoont met deze zuiver vocalische talen een groot onderscheid, daar naast open lettergrepen vele voorkomen met *b, g, k, m, n, ng, p, t* en *w* als sluiters.

In de Moni- en de Dèm-taal hoort men zeer dikwijls vóór de *b* als voorslag een *m* en vóór de *d* een *n* en vóór de *g* de *ng*. Wij krijgen dus als klanken: *mb, nd* en *ngg*, die ik in de lijsten als een enkele medeklinker heb beschouwd. Zij komen zowel aan het begin als in het midden van een woord voor. Het zijn neusklinken, die enigszins dof worden uitgesproken. Bij het ene individu en in de ene landstreek hoort men deze *m*- en *n*-nasalis weer duidelijker dan bij andere personen en in andere streken, terwijl men

1) Toch verkeer ik in twijfel, of sommige medeklinkers in die talen niet dubbel worden uitgesproken, vooral de *t*; of bij voorbeeld Kòttòboe phonetisch niet juister is dan Kòtòboe.

ze soms helemaal niet hoort. Beide voorstellen komen echter steeds naast elkaar voor. Slechts die woorden, waarin ik bij de uitspraak bovengenoemde nasale medeklinkers met zekerheid kon vaststellen, zijn in de lijsten onder het dubbele letterteken opgenomen.

De *g*, de velare media, wordt als regel uitgesproken als de Maleise in 'goenoeng', bij de Dèm als een geaspireerde, diepe keelklank, als *gb*. Bij Moni en Ekari klinkt ze als een zachte *k*, en is daarvan soms niet te onderscheiden. Ook hoort men bij de Moni, doch vooral bij de Dèm, voor de *g* zeer dikwijls nog een *ng* als voorslag. Zo hoort men in het Monisch *gòsarà* = (peniskoker) naast *nggòsagà*, *kòbè* (= rotan armband) naast *nggòbè*. Duidelijk wordt bij de Dèm de *ng*-voorslag uitgesproken in woorden als: *ngga nggoeloemboeloe* = bergnaam, *nggè* = insect, *nggiloe* = komkommer, *nggòt* = pijlriet, enz.

Voorts staat de *g* sterk in wisseling, al naar de landstreek en de persoon, met de *r*, een medeklinker die bij de Dèm zeer sterk, bij de Moni en Ekari minder sterk gebrouwd wordt. Zeer moeilijk valt het dikwijls te onderscheiden, of men met een *r* dan wel met een diep achter in de keel uitgesproken *g* te doen heeft. Vandaar het verschil in schrijfwijze in de expeditieverslagen van de benamingen der meren: Tiri en Tage naast Tigi en Tage, en de stamnaam: Ekari naast Ekagi. Oostelijk en zuidelijk van het merengebied schijnt men meer de *r*-klank, westelijk daarvan de *g*-klank te horen. Voorbeelden van deze letterwisseling in het Monisch zijn: *bàrà* en *bàgà* = tand, *èrà* en *ègà* = bloed, *wòrò* en *wògò* = varken.

Behalve met de *g* staat de *r* ook sterk in wisseling met de *l*, vooral in de Moni- en Dèm-taal, bijv.: M. *bàrò* en *bàlò* = voet, *saroe* en *saloe* = heester (*Dracaena*); D. *ari* en *ali* = haar. De *g*, evenals de *d*, wisselen voorts nog met *l*, bijv. E. *gèto* en *lèto* = gisteren, M. en D. *bega* en *bela* = vogel, *boedi* en *boeli* = vast, sterk. Andere letterwisselingen zijn nog in het Monisch: de *b* met *w*, bijv. *dzaba* en *dza-wa* = oor, *dzjibi* en *dzjiwi* = navel, en in de Dèm-taal: de *b* met *p*, bijv. *òb* en *òp* = goed, mooi.

In verband met het bovenstaande merk ik op, dat dergelijke met elkaar in wisseling staande klanken ook in andere Papoease en Melanesische talen veelvuldig voorkomen. Zo vermeldt WIRZ voor de taal der Swart-vallei-bewoners de wisseling van *l* met *r* en *l* met *d*. In deze taal worden ook de mediae *b*, *d* en *g* geprenasaleerd.

In de met de letters *dzj* in de woordenlijsten aangegeven klank, wordt de *z* duidelijk gehoord. Zo is de spelling van het woord *Dzjõnggoenaoc*, de bekende Moni-clan, zonder daarin de *z*-klank aan te geven, naar mijn gevoelen beslist onjuist. VAN EECHOUDE is van oordeel, dat de *dzj* klank soms neigt naar de *sj* en dat in Mâpia dit zelfs uitgesproken het geval is, waarvoor hij als voorbeeld geeft de woorden 'kind' en 'vrouw', die in het Paniai-dialect resp. uitgesproken worden als *dzjokà* en *dzjârâmo* en in het Mâpia-dialect als *sjokà* en *sjârâmo*.

Naast de *dzj*-klank komt ook de *dz* in het Monisch voor, bijv. *dzoe-tia* = horen, *dzàwà* = oor (door VAN EECHOUDE ook gespeld als *dàbà*). Het onderscheid tussen *dzj*, *dz*, en *z* is meermalen moeilijk te leggen. Zo hoorde ik het woord voor 'zoon' nu eens uitspreken als *dzoeöe* of *zoeöe*.

De *s*-klank kon ik in alle talen duidelijk waarnemen, alhoewel meestal zwemend naar de *sz*, bijv. M. *si* of *sz*i = vagina, *soeni* of *szoeni* = penis, *sàbo* of *szàbo* = schaamschortje; D. *sa* of *szàä* = pijn, ziekte. WIRZ beweert, dat de Swart-vallei-bewoners de *s*-klank niet kunnen uitspreken, wel een *z*, klinkend als de franse *j*. In de omliggende streken, de dalen der Hablifoeri en Saoeweri, en bij de Pěšchëm, komt de *s*-klank echter wel voor.

In de Dèm-taal valt nog op de samenstelling van *t* met *s*, bijv. *tsè* = arm, *tsiwi* = vuursas, doch vooral die van de *w*, welke veelvuldig gekoppeld wordt aan de *g*, *k* en *t*, bijv. *gwi* = kanariboom, *togwi* = bibberen, *kwa* = hond, *kwè* = pisang, *kwiwi* = ster, *twi* = houtsoort.

Het is mogelijk dat de samenvoeging van deze medeklinkers het gevolg is van een snelle uitspraak, waardoor de tussenliggende klinker is uitgevallen.

Woordvorm en klemtoon

Zoals hiervoren reeds is gezegd, zijn in het Ekarisch en Monisch alle lettergrepen open, zodat deze talen als zuiver vocalisch kunnen worden bestempeld, in tegenstelling met de talen van de meer oostelijk wonende stammen, zoals de Dèm-taal, waarin gesloten éénlettergrepige woorden niet zeldzaam zijn en ook tal van eindlettergrepen gesloten worden. De consonanten, die als sluiters optreden, zijn hiervoren reeds genoemd.

Bij de Moni en Dèm is het aantal éénlettergripige woorden groot; bij de Ekari volgens de woordenlijst van VAN EECHOUW veel minder. Hier volgen enige voorbeelden.

M o n i: *aoe* = achterop, *ba* = faeces, *bai* = lip, *bi* = zwam, *bo* = hout, boom, *boe* = rivier, *boei* = boog, *daoe* = kraal, *hai* = lichaamszijde, *hoe* = vlees, *i* = huis, *mè* = mens, *oei* = zij, *pà* = dierenjong, *si* = vagina, *sò* = koeskoes, *taoe* = geest, *tè* = ja, *toe* = haar, *wi* = vier;

D è m: *àng* = jij, *aoe* = vrucht, *ei*, *ap* = mens, *boe* = rivier, *bim* = bamboe, *bi* = kort, *da* = bergbeek, *dijn* = vrouw, *èp* = koeskoes, *gui* = kanariboom, *ing* = hier, *ja* = boomschors, *jat* = water, *jit* = tabak, *joe* = wij, *kai* = geest, *kè* = rotan, *kèn* = uitspansel, *kwi* = brandhout, *kò* = huis, *kwa* = hond, *kwè* = pisang, *moe* = kladi, *mòk* = aarde, *mba* = niet, *mbè* = suikerriet, *mbèk* = wit, schoon, *naoe* = ik, *ngò* = man, *ngga* = berg, *nggòt* = gelagah, *òb* = goed, mooi, *òk* = ravijn, *sa* = pijn, jammer, *si* = stam, *sòt* = neushoornvogel, *tè* = urine, *wè* = draagnet, *woe* = kaurischelpje;

E k a r i: *bè* = lui, *bo* = wind, *dà* = nietsdoen, *ga* = draad, *i* = zand, *ki* = die, *kò* = deze, *mà* = met, *mè* = mens, *mej* = komen, *ò* = koud, *pà* = jong, *pi* = bloem, *sà* = wildvarken, *to* = allen, *wi* = vier, *woe* = roepen.

Over het algemeen worden de op een lange klinker uitgaande woorden gerekt uitgesproken, dus: *ba* = *baä*, *boe* = *hoeë*, enz.

Verreweg de meeste woorden zijn echter tweelettergripig, doch ook drielettergripige woorden komen in het Monisch en in de Dèm-taal vrij veelvuldig voor. Meerlettergripige woorden zijn samenstellingen of zijn ontstaan door vóór- of achtervoegsels.

Wat het leggen van de *k l e m t o o n* betreft merkt VAN EECHOUW op, dat door hem nog geen regels konden worden vastgesteld. Ik meen te dien aanzien het volgende te hebben bemerkt. Bij tweelettergripige woorden valt de klemtoon in het Dèm, maar vooral in het Monisch als regel op de voorlaatste lettergreep, bijv. M. *àgi* = stengel, *aloe* = vleugel, *àgoe* = knie, *bàlò* = voet, *biga* = slecht, *damè* = hars, *debà* = doofstom, *doeni* = man, echtgenoot, *èmò* = dorp, *iwi* = bijl, *minu* = vrouw, *kigi* = schelpje, *màlà* = pijl, *meureu* = ziel, *oesi* = goed, mooi, *panè* = maagd, *poeja* = lopen, *wògò* = varken; D.

àmbò = schoonmoeder, *bijém* = bataten, *bela* = vogel, *kàbo* = mes, *kalò* = groot, *majoe* = zout, *wobit* = slang.

Voorbeelden van het omgekeerde zijn: *M. amè* = traan, *èmbai* = lui; *D. ali* = haar, *àmbi* = penis, *màboei* = kalebas, *mědjà* = rijp, *měning* = juist, *něndèm* = zoet, *nasim* = honger, *pani* = maagd, *oràk* = bepijlen, *tànè* = mannenhuis.

In enkele gevallen viel te constateren, dat een verplaatsing van de klemtoon aan het woord een andere betekenis gaf, bijv. *M. àmoe* = neus en *àmoe* = luis, *oewai* = danshuis en *oewai* = lever; *D. àmà* = één en *àmà* = moeder.

Bij drielettergrepige woorden kon ik geen vaste regel ontdekken, alhoewel in het Monisch het accent meestal op de derde van achteren, maar ook wel op de eindlettergreep valt; in de Dèm-taal echter nu eens op de derde van achteren, dan weer op de laatste lettergreep. Zeker is dat de meeste dezer woorden zijn samengesteld en tot één- of tweelettergrepige stammen zijn terug te voeren. Als voorbeelden moge het volgende dienen:

M. eerste lettergreep: *àsoro* = hagedis, *àwalai* = schuin, hellend, *bàlèrai* = bataten, *bèsòrò* = borst, *digigi* = papegaai, *doenàmbà* = deur, *gòsarà* = peniskoker, *higimoe* = donder, *hoemoegoe* = wang, *kèlagi* = schouderblad, *oenamè* = muis, *sàmàgà* = vuur, *sòndòwi* = clan-hoofd, *tagoejà* = tabak, *wàlagi* = morgen; tweede lettergreep: *époegoe* = bliksem, *kèbawa* = zuigeling *tàmboeni* = vlieg;

D. eerste lettergreep: *bàlaga* = slak, *gègèroe* = framboos, *oebèri* = gras, *tawiè* = jong, *wimomè* = niboengpalm; tweede lettergreep: *aboeni* = dochter, *agiwàk* = vleugel, *bàntjiloe* = soort paradijsvogel, *doegwawè* = gooien, *gilibi* = citroen, *igiwèt* = bamboemes, *mabiwàk* = peniskoker, *nènwè* = eten, *oetawè* = slapen, *palàngkàp* = liaan, *tàndoema* = nassa-schelpje; derde lettergreep: *àbagè* = vader, *digjàk* = zweet, *jàgaloe* = vinger, *màngèlò* = maan.

Voor drielettergrepige woorden vindt men in VAN ECHOU'D's woordenlijst van de Ekari-taal het accent deels onder de eerste, deels onder de tweede lettergreep geplaatst.

In samengestelde woorden rust het hoofdaccent vaak op de voorlaatste, doch evenzeer op alle andere lettergrepen. Hierin heb ik geen regels kunnen ontdekken. Voorbeelden: *M. àmàkanè* = vriend, *àmàboega* = moedermelk, *bàlòkisi* = voetzool, *hòlòwani* = rotantouw,

sènaimba = buikpijn, *ètaramè* = grijsaard: D. *àgàngari* = vogelklaus, *àmadigim* = regenboog, *amoelòli* = snor, *dingimalè* = hoofdstijl, *djinameak* = zwaluw, *dàmboeaoewi* = kasuarisstaart, *jàmòjawe* = zingen.

Verspringing van de klemtoon komt veel voor in verband met de zinsmaat, maar vooral in samentrekkingen: E. *ègina owà* = *èginawà* = varken + huis = varkenshok; M. *kema ömbò* = *kemàmbò* = okseltas, *wògò bàgà ömbò* = varken + tand + tas = *wògòbàgàm-bò* = siertas met varkensslagtanden, *mènè iwi* = *mènèwi* = mannenbijl, *mina iwi* = *minawi* = vrouwenbijl, *mè èndia* = mensen komen = *mindia*; D. *èp arò* = *èwarò* = koeskoesbotje, *bijem asi* = *bèmàsi* = oebi-blad, *koenoe sisi* = *koenoesi* = vuurplaat, *ènggio ali* = *ènggeli* = oog-haar = wimper, *womè ingga* = hond blaft = *wominggà*.

Ten slotte zij nog opgemerkt, dat bij het uitspreken van dezelfde woorden door zegslieden van verschillende stam niet alleen herhaaldelijk verschil in uitspraak, doch ook in klemtoon viel te constateren. Zo spreekt een Ekari van *Kapaoeko* en *Paniai*, een Moni van *Kàpàkoe* en *Paniè*.

W o o r d v o r m i n g

Samenvoeging van twee woorden of meer woorden tot verkrijging van een nieuw begrip komt in de onderhavige Bergpapoea-talen vooral in het Monisch, zeer veelvuldig voor. Als samenstellende woorden dienen vooral zelfstandige naamwoorden, doch ook bijvoegelijke naamwoorden, werkwoorden en voornaamwoorden. Bij het merendeel der combinaties gaat, naar ik meende te kunnen vaststellen, het bepalende woord aan het bepaalde vooraf.

Voor bepaling van een substantief door een ander substantief moge ik de volgende voorbeelden aanhalen:

- M. *kematoe* = oksel + haar = okselhaar
pànàràtoe = gezicht + haar = snor, baard
koenoetoe = wolk + haar = regenboog
moenggàgi iwa = hoofd + bot = schedel
àmoenggara = neus + gat = neusgat
sènggamoe momè = oog + ei = oogappel
mina ànà = vrouw + borst = vrouwenborst

- wògò pà = varken + jong = big
 wògò soeni = varken + penis = beer
 bega toe = vogel + haar = veer
 bega nggè = bewànggè vogel + insect = vlinder
 timoeli = nacht + ? = vuurvlieg
 tàmboeni bàgà = vlieg + tand = wesp
 doeni i = man + huis = mannenhuis
 mina iwi = minawi = vrouw + bijl = vrouwenbijl
 iwi balà = bijl + poot = steel
 bo alà = boom + huid = schors
 èmomàlà = zon + boog = regenboog
 doe imboe = water + honger = dorst
 tinawi biapòrò = maan + klein = wassende maan
 tinawi moeroe = maan + rijp = volle maan
 tinawi tòpè = maan + groot = volle maan
 D. ènggio ali = ènggeli = oog + haar = wimper
 jàga moengkoet = arm + gewricht = elleboog
 àmbi ari = penis + haar = schaamhaar
 oewòm ari = varken + haar = varkenshaar
 bàlàgà awàk = slak + koker = slakkenhuisje
 nijèndo bela = tak + vogel = vlinder
 bela kò = vogel + huis = nest
 kwiwi nggè = ster + insect = vuurvlieg
 nijè kwa = tak + hond = sprinkhaan
 èpa nggè = uitspansel + insect = lieveheersbeestje
 djina kò = vrouw + huis = vrouwenhuis
 gwi nijè = kanari + boom = kanariboom
 màlè kè = boog + rotan = boogpees
 màngèlò kalò = maan + groot = volle maan

Uit al deze voorbeelden spreekt duidelijk de genitiefconstructie, waarbij het bepalende woord aan het bepaalde voorafgaat, de bezitter dus voorop wordt gesteld. Dit is een kenmerkend onderscheid met de West-Indonesische talen, waar de verhouding juist omgekeerd is.

Woordenschat

De woordenschat van de Bergpapoea's lijkt mij niet groot. Dit blijkt behalve uit bovenstaande voorbeelden ook uit de namen van voorwer-

pen betreffende kleding en opschik en andere gebruiksartikelen, die ontstaan door samenvoeging van de namen der materialen waaruit zij bestaan, of door omschrijving van het doel, waarvoor zij dienen, zoals blijkt uit de volgende voorbeelden: pluim op peniskoker = D. *èp nggò asi* = koeskoes + staart; hoofdkrans van koeskoesbotjes = M. *sò iwa*, D. *èp arò, èwarò* = koeskoes + botjes; muts van vogelveren = M. *bàlogomè toe, kàndamoetoe, araibalà toe* = vogelnaam + haar; halsband met koekoestanden = *èp asinggià kè* = koeskoes + tand + touw; siertas voor mannen met varkensslagtanden = M. *wògò bàgà ombò* = varken + tand + tas: grote bijl = D. *kiwi ènjè bolawè* = bijl + hout + splijten; benen mes = M. *wògò iwa* = varken + bot, D. *oewòm nggabit* = varken + rib; M. *sò iwa* = D. *èp arò = èwarò* = koeskoes + botjes = krans van koeskoesbotjes, hoofdsieraad.

Slechts weinig voorbeelden kunnen worden gegeven van een substantief bepaald door een adjectief, waarvan ik noem: M. *biga bàrà* = slechte-tanden = kind; *ètàrà mè* = oude-man = grijsaard; *tinawi tòpe* = maan-groot = volle maan; *amoeti* = neus-bang = verlegen, beschaamd; *dinggi wòrò* = zwart varken; *dza wòrò* = wild varken; D. *gègèroe* = rode vrucht = wilde framboos; *djin pani* = vrouw-ongehuwd = maagd, *panindoa* = maagd-klein = meisje; *ngò moenò* = man-oud = grijsaard; *màngèlò kalò* = maan-groot = volle maan.

Als voorbeelden van samenstelling van een substantief met een werkwoord mogen de volgende voorbeelden dienen: M. *sènggamoe pitia* = ogen sluiten; *bàgà pitia* = tanden sluiten = bijten; *màgà pigi* = aarde-schudden = aardbeving; *bàlò waijà* = voet-slaan = schoppen; *doe noendia* = water-eten = drinken, *tagoejà noendia* = tabak-eten = roken; *mina sètia* = coïtus bij mensen (*mina* = vrouw); *wòròdogai* = coïtus bij varken (*wòrò* = varken); *sàmàgà zinggià* = vuur-baren = vuurslaan; *tinawi poeja* = maan-weggaan = afnemende maan; *tinawi hitia* = maan-sterven = donkere maan; D. *bela kiwia* = vogel-kappen = specht; *jit nènawè* = tabak-eten = roken; *àgalè nènawè* = inhaleren; *sa togwi* = ziekte-bibberen = koorts.

In M. *isa dzinggià* = D. *oegwàng kawè* = twee-bevallen = tweeling heeft men een samenstelling van een telwoord met een werkwoord.

Woordvorming door verdubbeling van woorden komt

eveneens voor. Voorbeelden: M. *biga onè* = diefachtig (*biga* = slecht), *dimidēmi* = donder, *woegoe woegoe* = vlam; D. *poesi bèna bèna* = pisangsoort, *oegwang oegwang* = vier (*oegwang* = twee, één paar); E. *hoeve hoeve* = vergeten, *gàgà gàgà* = vliegen.

Woordvorming door aanhechting van vóór- of achtervoegsels dan wel van beide komt voor. Zo valt duidelijk te constateren, dat de werkwoorden door suffixen worden gevormd, hetgeen volgens pater SCHMIDT kenmerkend is voor Papoea-talen, in tegenstelling met de Melanesische talen, waar ze gevormd worden door prefixen. Het is mij echter in het algemeen niet gelukt de stammen dezer woorden vast te stellen, noch de betekenis der achtervoegsels.

In de Dèm-taal worden de meeste werkwoorden gevormd met het suffix-*awè*. Voorbeeld: *oetawè* = slapen, *boekgwawè* = sterven, *morawè* = begraven, *djin ònkawe* = bevallen, *djinmaoeawè* = coïtus, *tànawè* = zitten, *koejawè* = roepen, *mènwawè* = volgen, *doegawè* = gooien, *pàrawè* = wrijven, masseren, *bogwawè* = kappen, splijten, *kiauwè* = afschrappen, *amiawè* = opstaan, *tàngkànawawè* = vuurzagen (*tàngkàn* = vuurstok).

Andere werkwoordsuitgangen in deze taal zijn: *-àk*, *-òt* en *-ò*, bij voorbeeld: *bogolak* = neerzetten, *kàtjàk* = grijpen, *midiàk* = bewaren, *koràk* = zien, *àmbawàk* = liggen, *doegiljàk* = weggoeien, *moejàgàk* = vinden; *mènwàngòt* = terugkomen, *aringòt* = vallen, *tajòngòt* = stukbreken, *woemò* = opschuiven, op zij gaan, *eberàkò* = weggaan, verdwijnen, *kàsagò* = vasthouden, *agoenò* = ruiken, *insiemò* = horen, *asinggiàrò* = bijten, kauwen (*asinggià* = tand).

In het Monisch kreeg ik bij alle werkwoorden de uitgang *-ià* te horen: *amelià* = wenen (*àmè* = traan), *bàtià* = defaeceren (*bà* = faeces), *noendià* = eten, *nàwàtià* = zien, *hitià* = sterven, *kibià* = afbreken, verdelen, *tànià* = oprollen, *noetià* = oppakken, *kerondia* = krabben, *mina sètia* = coïtus (*mina* = vrouw), *woewià* = klimmen, *bisià* = stukbreken, *bindià* = inkrassen, *kèndondia* = draaien.

In de Ekari-woordenlijst van VAN ECHOUDE vindt men de vocalen: *-ò*, *-i*, *-à*, *-ai*, *-oe* en *-è* als werkwoordsuitgang. Als voorbeelden haal ik aan: *bòmò* = ademen, *naitò* = eten, *tòwò* = fluiten, *debagò* = bedriegen, *dzjoewò* = slachten, *èpèminò* = denken; *nàmoti* = nemen, *ipagi* = niezen, *oenodzjoemi* = ruiken, *nowawi* = slikken,

mòti = wegnemen, *wàgi* = jagen, *namòti oewi* = iets halen, *dèmi* = vrouwen, *nàwàgi* = slijpen, *nowawi* = doorslikken, *doni* = bekijken, zien; *ipà* = liefhebben, *kimà* = wijzen, *mànà* = spreken, *kijai* = lachen, *gagai* = liggen, *ànimagai* = zitten, *ègègai* = ontrollen, ontvrouwen, *gòtai* = vallen, *megai* = komen, *àgàmai* = splijten, *gàwidimai* = touwdraaien; *wàdoe* = optillen; *dzègè* = wenen.

Het achtervoegsel *-àk* of *-wàk* in de Dèm-taal komt ook bij zelfstandige naamwoorden veel voor, evenals in de taal van de Swart-valleibewoners, waaruit onder meer de nauwe verwantschap met die taal blijkt. WIRZ (32, p. 134 noot) maakt de opmerking: „*vak*, scheint so viel wie Gefäss, oder hohl zu bedeuten”. Dit komt overeen met de betekenis bij de Dèm, waar het eveneens synoniem is met: koker, holle pijp en vat, doch ook met staart en pluim, in het algemeen met iets dat lang is. Voorbeelden: *màbiwàk* = peniskoker (*màboei* = kalebas) (Swart-vallei: *gèbovàk*), *dawàk* = bamboewaterkoker (*da* = water), *ndèboeàk* = kalkkoker (*ndèp* = kalk), *djidòak* = tabakspijp (*djit*, *jit* = tabak), *djadjigòwàk* = dijbeen, *djèmbòbiwàk* = scheenbeen, *dàmboewinowàk* = casuarisbeen (*dàmboe* = casuaris), *nàlàgàbiwàk* — enkel, *bàlàgàawàk* = slakkenhuisje, *asiwàk* = staart, *agiwàk* = vleugel, *jàgawàk* = duim, *jànggògòwàk* = voorhoofd, *jàgaboeàk* = hoofd, *jèlèbiwàk* = schouderblad, *jèmberàwàk* = neus, *jòngkòwàk* = hals, *awimbiàk* = navelstreng, *jèmènoeàk* = borst, *arènnèwàk* = rib, *wòdjàk* = pluim (van casuarisveren), *kwèawàk* = pisangtros (*kwè* = pisang), *wòloeàk* = houten lans (Swart-vallei: *welowàk*), *nijèweàk* = kapstok (= tak-vork).

De voornaamwoorden worden als regel met het substantief verbonden, waardoor het dikwijls moeilijk is het grondwoord vast te stellen. Voorbeelden: *D. naoenàmà* = mijn moeder, *nàbàgè* = *naoe àbàgè* = mijn vader, *nàmbari* = *naoe àmbi ari* = mijn schaamhaar, *nàngga* = *naoe àngga* = mijn hiel, *nàwàgaràn* = *naoe awàgaràn* = mijn voet-zool. In dit verband wijs ik op de namen van de uitwendige lichaamsdelen in het Dèms, die bijna alle met een *j* beginnen: bijv. *jànggògoàk* = voorhoofd, *jèmberàwàk* = neus, *jèlènaloe* = tong, *jèmba* = buik, *jèmènoeàk* = borst, *jèmi* = tepel, enz. Het is mogelijk dat de *j* een afkorting is van *joe* = ‚wij, ons’, en men bij ondervraging en aanwijzing van de lichaamsdelen heeft geantwoord: (dat is) ons hoofd, neus, tong, enz.

Klanknabootsende woorden schijnen in de Bergpapoea-talen veel voor te komen. De volgende woorden maakten op mij die indruk.

- D. *nggàsi* = M. *nggòsi* = niezen; ons ,hatsjie'.
- D. *iljòk* = M. *higoegoe* = hikken; hetgeen het hikkende geluid en de beweging duidelijk weergeeft.
- D. *poeboe* = M. *poerià* = blazen; waarin *poe* het blazen volkomen typeert; *poepoekoe* = wind.
- M. *hègèsoegoe* = ademen; hierin valt de beweging, het uitstoten van de lucht te herkennen.
- M. *gòsòrè* = hoesten, een woord dat begint met een hoestbeweging.
- D. *aoejawè* = janken (van een hond); sterk klanknabootsend.
- M. *nggaoedià* }
 D. *woegiwè* } = knorren (van een varken); als boven.
- E. *ow* = huilen (van een hond); als boven.
- M. *àmèlia* = huilen, wenen; hierin komt door de wijze van uitspreken het klagende geluid goed uit.
- D. *oenja* = kikvors; duidelijke imitatie van het kwaken van een grote soort kikker.
- D. *wàk* = kakatoe; imiteert het gekrijs van deze vogel.
- D. *mbòp* = gele paradijsvogel; zeer duidelijke weergave van de roep van deze vogel.
- D. *koeöe* = fluiten (van vogels); duidelijk getypeerd door de mondbeweging.
- D. *sòt, njòt* = neushoornvogel; bootst het geluid na, dat men hoort bij het vliegen van deze vogel.

Bij de Swart-vallei-bewoners heeft volgens WIRZ een zelfstandig naamwoord ,zeer dikwijls' ook de betekenis van een werkwoord of bijvoegelijk naamwoord, hetwelk hij toelicht met drie voorbeelden, waarvan twee betrekking hebben op kleuren. Dit verschijnsel viel ook mij een enkele maal op. Zo is bij de Dèm *oegi* = rode aarde, schmink, tevens de naam voor ,rood' en *damè* = damar, ook de naam voor ,zwart', daar zij bij verbranding de zwarte roet levert voor gelaatschmink. Voorts is in het Monisch *egà* = bloed, doch betekent ook ,boos, kwaad', waartussen de Bergpapoea dus ook het verband voelt. Typisch is nog dat de Ekari ,blauwe' kralen noemt *èpa daoe* = ,hemel-

kralen' en ,glazen' kralen *oeto daoe* = ,damar-kralen', het laatste in verband met de glasachtigheid.

VAN EECHOUW wijst er op „dat de Dzijnggoenaoe achter vele woorden een *o* zet en dat deze toevoeging schijnbaar geen betekenis heeft, daar de klank ook dikwijls weer wordt weggelaten". Hij geeft als voorbeelden: *ti-tiò* = bang en *oesi-oesiò* = goed. Bij alle andere Moniclanen, die ik bezocht, constateerde ik dit zelfde gebruik. Zeer veelvuldig hoorde ik echter dit achtervoegsel in de Dèm-taal. Het vervult naar mijn gevoelen wel degelijk een belangrijke functie in het spraakgebruik. In de door VAN EECHOUW aangehaalde voorbeelden lijkt dit suffix mij de betekenis te hebben van een nadrukwijzer, evenals in het Dèms in het gezegde: *damò mba*, *mbamò* = er is geen water (*da* = water, *mba* = niet). Ogenschijnlijk dient het in beide talen echter ook voor de omschrijving van de tijden van het werkwoord, vooral de gebiedende en toekomstige wijzen. Bij een geestenbezweering bij de Dèm werd onder het zwaaien met takken de volgende formule uitgesproken: „*Nijèsi ganiawè, iloe iloe àbò, eberakò, jambò ambòbènjò* = takken zwaaien, geesten verdwijnt, gaat weg, kruipt in je holen" (*ambò* = gat, hol).

Toen in het terrein een rotspartij moest worden beklommen, zei Igoen tot mij: „*Toewan nàgoewawò, Igoen tetamò; naoenàngà kàsàgò* = Mijnheer moet voorgaan, Igoen zal volgen; ik zal je steunen" (*naoe* = ik, *n* verbindingsletter, *àng* = jij). Voorts moge nog als voorbeeld dienen: D. *oewòm àlaoewà, orakò* = het varken wordt gebracht om te pijlen; M. *a imboewò, sipiwò*, D. *naoe nasimò, digiakò* = ik heb honger, (ik) zweet.

Geslacht van de zelfstandige naamwoorden

Omtrent het grammaticale geslacht van de zelfstandige naamwoorden vindt men noch bij VAN EECHOUW, noch bij WIRZ iets vermeld; evenmin omtrent de spraakkunstige meervoudsvorm der substantieven. Het is ook mij niet gelukt te dien aanzien iets zekers te weten te komen.

Al naar gelang een mannelijk of vrouwelijk individu wordt bedoeld, worden de verwantschapsbetrekkingen met geheel verschillende woorden aangeduid, bijv. M. *mi*, D. *ari* = echtgenoot en M. *mea*, D. *agin* = echtgenote. Bij sommige relaties wordt het onderscheid slechts gekenmerkt door een klankwisseling, bijv. M. *dzoewà* = zoon en *dzowà* = dochter; *niwà* = jongere broer en *nawà* = jongere zuster.

Bestaan er geen afzonderlijke woorden om het natuurlijke geslacht aan te duiden, dan wordt aan het kernwoord een bepalend woord toegevoegd, bijv. jongen = E. *dzjokà dzjamè* = kind-man, D. *õndoa àmbi* = kind-penis, M. *zoenggàmà* = zoon-?; beer (mannetjesvarken) E. *èginà dzjamè* = varken-man, M. *wòrò soeni* = varken-penis of *mbaoe wòrò*, D. *oewõm àmbi* = varken-penis; zeug = E. *oekà*, M. *wòrò si* = varken-vagina of *mbèlè wòrò*, D. *oewõm agõn* = varken-vagina.

Meervoudsvorm

In het algemeen schijnt er geen meervoudsvorm voor de zelfstandige naamwoorden te bestaan. Wel hoorde ik enige malen een verdubbeling van het hoofdwoord, bijv. M. *Masiga boegi boegi màgi?* Masiga + gezinnen + hoeveel?, Hoeveel gezinnen zijn er in Masiga?; D. *Ngò Izaoe tandoema tandoema alaoewè*, *Dèm ngò kàbo kàbo kiwi kiwi ingò* = mannen Izaoe nassa-schelpjes brengen, Dèm mannen messen, bijlen geven = De mensen van Izaboe brengen nassa-schelpjes; de mensen van de Dèm-stam geven stenen messen en bijklingen in ruil.

Waarschijnlijk zijn bij mannelijke en vrouwelijke zelfstandige naamwoorden de uitgangen *-i*, *-è* en *-a* een kernmerk voor het meervoud. Zo zegt de Ekari: *mèi inotai* = *me (+ i) + ini + otai* = mens + wij + roepen = wij zullen de mensen roepen. Kimoegoalolè richtte tot mij de vraag: „*Toeani mini tawà?* = hebben de heren geen vrouwen?” (*mina* = vrouw). *Mè* is ook in het Monisch ‚mens‘: *Agindora mènè* = de mensen van Agindora; *mène mindia* = de mensen komen. Bij de Dèm is *djin* = vrouw, *djina kò* = vrouwenhuis. In „*Demi mèlào jàmò jawè* = de Dèm-mensen gaan zingen” is *Dèmi* blijkbaar meervoudsvorm.

Plaats van de bijvoegelijke naamwoorden

Ten aanzien van de plaats van de bijvoegelijke naamwoorden laat het geen twijfel, voor wat betreft het Ekarisch en Monisch, dat ze attributief gebruikt onmiddellijk vóór het zelfstandige naamwoord staan dat zij bepalen, praedicatief gebruikt echter er achter, b.v. E. *pini dzjoemà* = korte neus en *togo dzjoemà* = lange neus; maar *ètò tògo* = het suikerriet is hoog; M. *tòpè mè* = groot, lang mens, *Moni mènè tòpè*, *Ndani mènè biapòrò* = de Moni-mensen zijn groot, de Ndani-mensen zijn klein (van postuur).

In de Dèm-taal meen ik te hebben opgemerkt, dat het adjectief, zowel attributief als praedicatief gebruikt, steeds achter het substantief staat: *ngga aboea* = berg hoog = een hoge berg, *ngga poeloe mbèk* = de berg Poeloe (Carstensz-top) is wit (van sneeuw en ijs). Ook hieruit blijkt de verwantschap van deze taal met die van de Swartvallei-bewoners, waar WIRZ hetzelfde constateerde.

Vergrotende trap

De vergrotende trap van het bijvoegelijk naamwoord komt uit in de volgende voorbeelden: M. *tòpè* = groot, *tòpèma* = zeer groot, veel; *oesi* = goed, mooi, *oesoewà* of *oesoea* = zeer goed, prachtig; D. *kalò* = groot, *kalòsa* = zeer groot, veel; *diki* = juist, *dikimà* = zeer juist.

Tijden en wijzen

Zoals in alle Papoea-talen, zegt WIRZ (32, p. 142), geschiedt de vorming van de tijden en wijzen bij de stammen in Centraal Nieuw-Guinea door veranderingen aan het *w e r k w o o r d*. Hij meent dat zij slechts twee tijden kennen: de tegenwoordige en de toekomstige tijd. Het is mij niet gelukt ten aanzien van de vervoeging iets zekers vast te stellen. Ik moet mij bepalen tot de hiervoren reeds gegeven verbaalvormen met hun achtervoegsels.

Telwoorden

Wat de telwoorden aangaat, moge ik verwijzen naar het daarover handelende Hoofdstuk XV.

Zinsbouw

Ten slotte nog enkele opmerkingen omtrent de zinsbouw. In het algemeen staat het woord, dat de hoofdzaak van de zin moet weergeven, voorop. De gewone zinsconstructie is dus: onderwerp, bepaling, voorwerp, gezegde. Deze volgorde verandert echter wel, wanneer men op een bepaald woord meer de nadruk wil leggen. Voorbeelden:

E. *mèlè naimai* = schelpjes aan mij geven = geef mij schelpjes .

M. *tagoeja noendià* = tabak eten = roken.

D. *bijem nènawè* = pataten eten.

E. *ani àki dikinē* = ik jou knijpen = ik knijp jou.

M. *Oewagiboga òmbò hintià* = Oewagiboga tas vlechten = Oewagiboga vlecht een tas.

a doemita migamba = ik sirih kauwen = ik kauw sirih.

àrà èzèmi = jij naam hoe = hoe heet jij?

Màsiga wàki kaĩpa = Masiga weg waar = Waar is de weg naar Masiga?

D. *naoe oewè misàgò* = ik tas dragen = ik zal je tas dragen.

ngò Injèn kiwijè kalòsa dōngòta = mensen Injen bijlen veel zijn er = de mensen van Injen hebben veel bijlen.

ngò Toeroe asinàndoe indomè, ta bòbò èbawè = mensen Toeroe neusvleugels doorboren, zij prauwen varen = de mensen van Toeroe hebben de neusvleugels doorboord, zij varen in prauwen.

Hiermede besluit ik de grammaticale opmerkingen, die ik meen te kunnen plaatsen bij de door mij samengestelde lijsten van de Moni- en Dèm-talen, getoetst als zij zijn aan de Moni- en Ekari-lijsten van VAN EECHOUDE. Nogmaals: meer dan zeer voorlopige mededelingen ten dienste van na mij komende onderzoekers zijn het niet.

Tal en kaart

Op grond van een vergelijking van de door mij verzamelde lijsten van alle thans bekend zijnde Bergpapoea-stammen in ons gebied wil ik nog in een kaartje een overzicht geven van die talen (zie pag. 808).

In al haar verscheidenheid vormen zij toch een eenheid. Zij zijn dat in zoverre, dat uit de woordenschat en de grammaticale elementen naar mijn gevoelen wel voldoende duidelijk blijkt, dat wij met echte Papoea-talen te doen hebben. Mogen in de talen der meest westelijk wonende stammen enkele woorden voorkomen, die doen denken aan de Maleis-Polynesische talen, niets in al de taallijsten wijst overigens op enige verwantschap met die grote taalgroep.

Zoals wij gezien hebben is de genitief-constructie overal, ook in het centrale deel van ons gebied, de omgekeerd Maleis-Polynesische, als regel samengetrokken tot één begrip, dus varkenstand, niet als in het Maleis: *gigi-babi*, maar: E. *èkina èrò* = *èkinarò*, M. *wòrò bàgà*, D. *wòm asinggià*, Swart-vallei: *wameàk* = varken-tand; M. *mèné iwi* = *mènèwi* = mannen-bijl; D. *amoelò ali* = *amoeloli* = mond-haar = snor; Ndani: *nègèn ari* = *nègènèri* = oog-haar = wimper.

Als tweede kenmerk geldt de stellige vorming van de werkwoorden door suffixen, al is het mij nog niet mogelijk door gebrek aan gegevens de aard daarvan goed te onderkennen.

In tegenstelling met enkele talen der kustbewoners in het Nederlandse gebied, die reeds goed zijn bestudeerd, zoals het Marindinees, dat volgens Pater GEURTJENS buitengewoon ingewikkeld is en een vrij grote woordenschat heeft, is mijn algemene indruk van de Bergpapoea-talen die van een betrekkelijke armoede aan woorden en een eenvoudige spraakkunstige bouw. Armoede in zoverre, dat het aantal eigennamen, aanduidingen van levende wezens, materialen en voorwerpen, concrete begrippen dus, wel vrij groot is, maar dat die talen daarentegen nog zeer arm zijn aan soortnamen, aan aanduidingen voor abstracte begrippen en relaties. Ik kan mij hierin echter door te geringe kennis van de talen vergissen.

De klinkers worden reeds onderscheiden in volkomen en dof uitgesproken klanken; het aantal medeklinkers is echter niet groot en ze staan sterk met elkaar in wisseling. De enkele tijden en wijzen worden waarschijnlijk geheel weergegeven door nadrukwijzers, die vrij los aan de stam van het woord zijn gehecht. Van vervoeging heb ik weinig of niets kunnen bemerken. Ook de zinsbouw lijkt mij primitief. Alles bijeen genomen geloof ik, ook al moet ik als niet-linguïst zeer de voorzichtigheid betrachten, niet te ver te gaan met te concluderen, dat de Bergpapoea-talen ten opzichte van die der kust- en eilandbewoners van Nieuw-Guinea een geïsoleerde positie innemen.

Bij de eerste kennismaking met de bergstammen en later bij vergelijking van al de woordenlijsten en -lijstjes krijgt men de indruk, met een grote verscheidenheid van talen te doen te hebben. Bij meer aandachtige beschouwing valt er echter duidelijk een groepsindeling te maken en ziet men tussen de verschillende talen een grotere of kleinere verwantschap. Zo kan men allereerst een scheiding maken tussen de talen der in het Westen van ons gebied wonende stammen: Jabi, Simori, Ekari, Wolani en Moni en die welke in het centrale deel van ons gebied huizen, te weten: Oehoendoeni, Dèm, Ndani, Oeringoep (Swartvallei), Saoeweri-Hablifoeri, Pěsěchěm en Goliath, waartussen ongeveer als natuurlijke afscheiding een lijn loopt van het Zuiden uit over het Idenburg-complex, door de zeer diepe inzinking in het centrale bergland ten Westen van het Nggoeloemboeloe-gebergte, gevormd door de Boven-Rouffaer, de Nògòlò, met haar zijrivier de Dèlo.

Eerstgenoemde taalgroep toch is zuiver vocalisch, laatstgenoemde groep overwegend consonantisch, deels echter half-vocalisch, op weg

naar vocalisch, blijkende uit de aanhechting van vocalische achtervoegsels. Een beschouwing van lijst G, waarin ik ter vergelijking een 100-tal kernwoorden uit de verschillende taallijsten heb samengetrokken, levert voldoende bewijs voor deze indeling in twee hoofdgroepen. (Men vergeet hierbij niet, dat in deze lijsten ongetwijfeld woorden voorkomen, die misverstaan en verkeerd begrepen zijn.)

Tot de westelijke, vocalische hoofdgroep behoren twee talen met haar verschillende dialecten: de Ekari-taal en de Moni-taal, die elk weer een ander taal-eigen hebben. Het Ekarisch wordt gesproken door de Jabi in het Weyland-gebergte, de Simori in het Charles-Louis-gebergte en de eigenlijke Ekari in het merengebied en ten Zuiden van het Nassau-gebergte tot in het bovenstroomgebied der Mimika. De diverse woordenlijsten dezer stammen tonen, behoudens enkele eigen woorden en dialectische verschillen, die soms groot zijn, overtuigend de eenheid van deze taalgroep aan. Men vergelijk hiervoor slechts de rubrieken I, II en III van lijst G.

Niet alleen tussen betrekkelijk ver uiteengelegen streken als het Mapiadal en het Paniai-meer treft men dialectische verschillen aan, zelfs tussen dicht bij elkaar gelegen gebieden als het Enarotali-complex (Paniai) en het Djaba-complex aan de Jawej-rivier zijn deze vrij aanzienlijk en krijgt men voor sommige begrippen geheel andere woorden.

Tot het Ekarisch moet ook gerekend worden de taal der Wolani of Boani, wonende in de dalen ten Noorden van het Minimitara-gebergte. Wijlen ADANG ROUSHDY, de inlandse arts, die in het Kema-dal een aantal Wolani op bezoek kreeg, noemde hun taal reeds een Izanisch (= Ekarisch) dialect, alhoewel hij hen somatisch — niet alleen op het oog, doch ook op grond van anthropologische metingen — tot de Moni-stam meende te moeten rekenen. Ik betwijfel of het aantal metingen voor het trekken van deze conclusie groot genoeg is geweest. Het feit echter, dat het woongebied der Wolani is gelegen tussen dat der Ekari en Moni, wettigt de veronderstelling, dat wij hier te maken hebben met een menggebied. In lijst E heb ik de Wolani-woorden, die door den topograaf der expeditie MOH. SALEH zijn opgetekend gedurende zijn verblijf in Biandora, geplaatst naast de equivalente Ekari- en Moni-woorden. Daaruit blijkt, dat op een 60-tal woorden 22 overeenkomen met het Ekarisch en slechts 5 met het Monisch: de overige zijn, voor zover zij goed verstaan en de betekenis ervan begrepen is,

eigen woorden. Uit deze, zij het nog zeer spaarzame gegevens is men geneigd te concluderen, dat de taal der Wolani vrij sterk verwant is met het Ekarisch; in elk geval veel meer dan met het Monisch. Volgens MICKELSON (81, p. 92) echter zou de taal der Wolani — hij noemt ze ook „Wada-Mo” — lijken op het Migani-dialect der Moni en zouden zij zelfs een clan vormen van die stam. Ook DE BRUIJN zou volgens hem een kleine woordenlijst van het Wolani-dialect hebben samengesteld.

Het Monisch wordt gesproken door de bewoners van het Midden- en Boven-Kema-dal met hun zijdalen (vormende de landstreek Kemandora), van de valleien der Doraboe en haar zijrivier de Waboe (de landstreken Doraboendora en Waboendora) en van de dalen in de noordelijke keten (de landstreken Agindora, Bigandora en Moejandora). Vergelijkt men de taal der Moni met die van de hen omringende nabuurstammen, de Ekari in het Westen, de Oehoendoeni in het Zuiden en de Dèm en Ndani in het Oosten, dan is het Monisch lexicografisch bezien beslist sterk afwijkend van de andere talen. Met het Ekarisch heeft het Monisch nog de meeste woorden gemeen, doch dit aantal is betrekkelijk gering. In het dialect van Agindora treft men verschillende woorden aan, die grote overeenkomst vertonen met de taal der aangrenzende Dèm. Ndanisch en Monisch tonen echter niet de minste overeenkomst wat de betekenis en afleiding der woorden aangaat.

Evenals het Monisch vormt ook het Oehoendoenisch, dat ik slechts heb kunnen bestuderen aan de hand van de door VAN EECHOUDE samengestelde woordenlijst, een afzonderlijke taal met eigen woordenschat. Een aantal woorden vertoont gelijkenis met de Moni-woorden. Daar een Oehoendoeni-vrouw, die reeds vele jaren met een Moni (Dzjõnggoenaõ) getrouwd was, de zegsvrouw van VAN EECHOUDE was, wijst deze auteur er zelf op, dat te dien aanzien de lijst niet geheel betrouwbaar zal zijn. Een vergelijking van de kolommen VI en VII van lijst G levert op de 80 woorden 56, die absoluut gelijk zijn aan de taal der Ingkipoeloe = (Enggipiloe = Balal). Enkele woorden in het Oehoendoenisch vindt men terug bij de Dèm, dan wel de Ndani en Pěšěchěm.

De Dèm-taal sluit aan bij de talen der Ndani en Swart-vallei-

bewoners, doch heeft weer zoveel eigen woorden, dat zij als een afzonderlijke taal op de kaart kan worden ingetekend.

Van de 60 N d a n i-woorden in lijst F zijn niet minder dan 36 gelijk of nagenoeg gelijk aan de taal der Swart-vallei-bewoners, de Oeringoep, waar de taal der Saoeweri-Hablifoeri eveneens volkomen op aansluit met 21 gelijke woorden op een aantal van 44. Binnen het hooggebergte van Carstensz-complex tot Wilhelmina-top, dus van het stroomgebied der Boven-Rouffaer-rivier en waarschijnlijk tot en met de grote vallei der Balim, wordt één taal gesproken, zij het met verschillende dialecten. Ook de taal der Pěšěchěm toont, naar WIRZ reeds meende te mogen vaststellen, verwantschap met die grote groep.

Op grond van de vergelijking van de verschillende taallijsten lijkt mij het talenkaartje op pag. 808 als voorlopig beeld alleszins verantwoord.

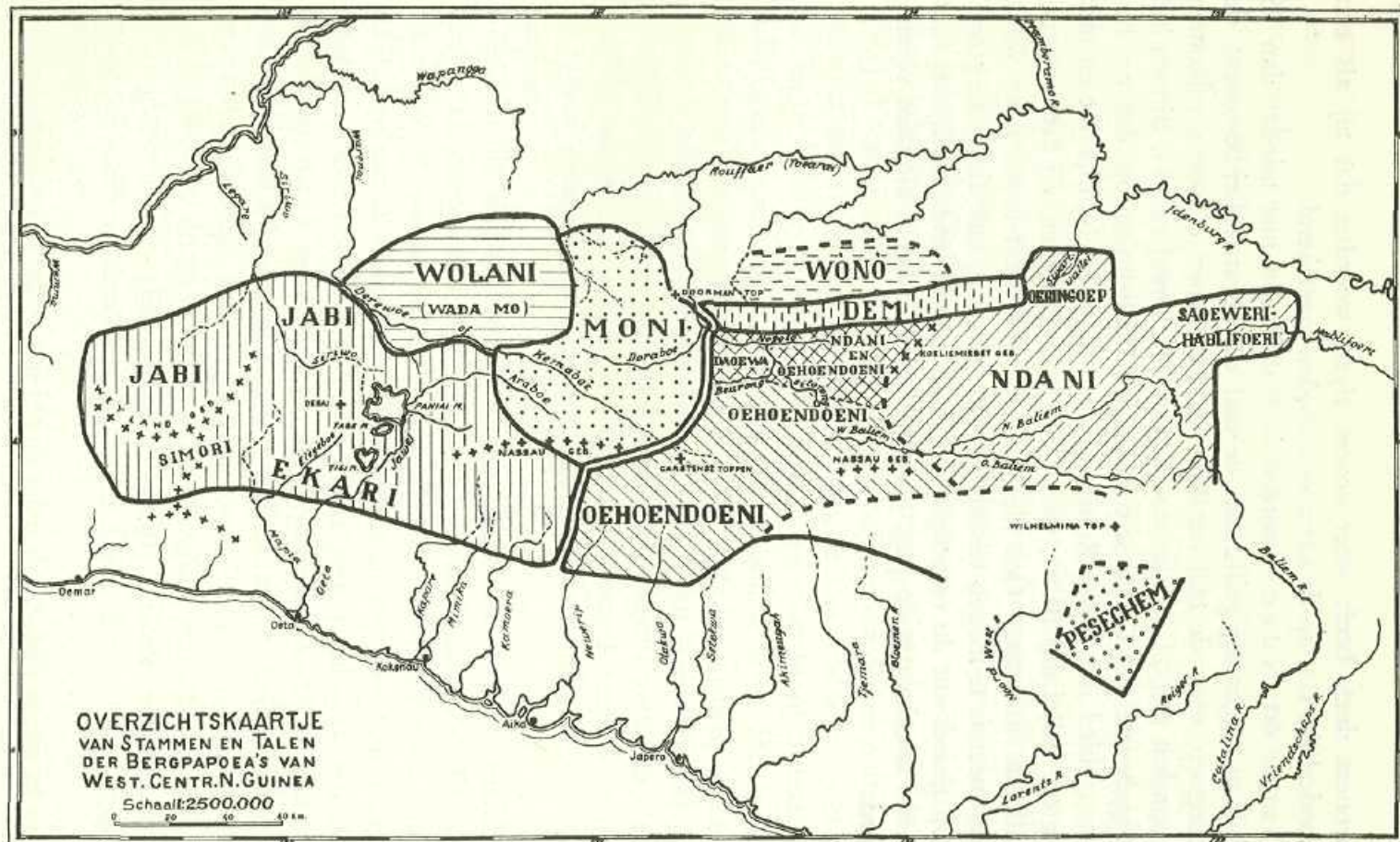

Fig. 12

A. ALPHABETISCHE WOORDENLIJST
NEDERLANDS — MONI EN DÈM

NEDERLANDS	MONI	DÈM
Aalscholver	<i>toe</i>	
aardbeving	<i>màgà pigi</i>	<i>mòk doegoeg</i>
aarde	<i>maji</i>	<i>mòk</i>
—, rode — (verfstof voor gelaat en vlechtwerk)	<i>oegi</i>	<i>mòk oegi</i>
aardgodin	<i>timoemina</i>	
achillespees	<i>gobà tagi</i>	
achter	<i>aoe</i>	<i>abi</i>
achterhoofd	<i>dimoë</i>	
—versiering (krans van koeskoes- botjes)	<i>sògi, sò iwa</i>	
achterkant huis	<i>wàwigindò</i>	
achterpoot	<i>bàlàgi</i>	
achterste (zitvlak)	<i>dola</i>	
achtervertrek (in vrouwenhuis)	<i>oesa látia</i>	
ademen	<i>hège soegoe</i>	<i>nokwa</i>
ader	<i>tagi</i>	<i>jènsigè</i>
afbreken (van een huis)	<i>(doeni) kibià</i>	
afkrabben, afschrappen	<i>sadià, emèdja (A) ¹⁾</i>	<i>kiawè</i>
afsluiringetje (aan oorpen)	<i>wani òbò</i>	
alles, gezamenlijk	<i>edoemà</i>	<i>òndomà, jànggè</i>
alvleesklier	<i>koegagi</i>	
amulet		<i>nàsimoëàk</i>
amulettenborsttasje (voor vrouwen)	<i>mina òmbò mitoe</i>	<i>oewè nàsisoebiàk</i>
anus	<i>oemoe</i>	<i>àga limbò</i>
arm (lichaamsdeel)	<i>iwa</i>	<i>jàga</i>
— (aan bezittingen)	<i>àmoegwa (A)</i>	<i>tsè</i>
—, boven-	<i>sàmò iwa, iwa</i>	
	<i>bàrabini (A)</i>	<i>jàgaboeamoàk</i>
—, onder-	<i>igi iwa</i>	<i>jàgamoàk</i>
armband	<i>kòbè, nggòbè</i>	<i>jàgata</i>
— (van gevlochten bamboe)	<i>kòbè oendoe</i>	<i>jàga him</i>
— (van gedraaide, dikke rotan)	<i>kòbè waniwòrò</i>	<i>jàga kalègwa</i>

1) A = „Awèmbiak”

NEDERLANDS	MONI	DÈM
armring (plat, breed, tegen pijl- schoten)	tiwàpà kòbè	jàgata
as	hoeöe	koenaja, didëboe
avondster	wàwàso pìjajìjo	
Baard	pànarà toe, pànarà tioe (A)	oewè àgali
baarmoeder	dzjoeöe àgi	
baden	doeròdià	
bak (om pandanus-vruchten te kne- den)	èba dawoe wèdja	dèboeak dagoewawè
bajemsoorten (spinazie-)	hila, ida, barò	goewi toeij
bamboe	oendoe	bim, piwiki
bamboekoker (voor drinkwater)	doesàgà, giwiwàk	mòd'jawàk, dawàk
— (voor bewaren schelpengeld)	sigi bàrà	
— (voor uitbreken van bamboe- mesjes)	tape boepa gèbè	
bamboe-mesje	boepa	igiwèt
bamboetje (om vlechtwerk uiteen te houden)	tàmboe	
band (van draagnet en tassen)	òmbò igoe	oewè misò
bang	tì, tijò, tidèkae (A), kiwò (A)	àgigi, àgwè, àgàgiò
barensweeën	dzjoe imba	sa kawè
bast (boom-)	boe alà (A)	
bedriegen	wonènggàmà	
been	balàgi, bagoe (A)	adjoegoak
been (bot)	zàgi	àboeò
benen (van het mondharpje)	moeni	adjoegoak
benen molen (aan siertas, casuaris- dijbeen)	zoegi iwa	dàmboe winowàk
beer (mannetjesvarken)	mbaoc wòrò wùgò soeni (A)	oewòm àmbi
begraven		agi morawò
beitel (van steen, klein model)	doelönggò	poeöet
— (groot model)	boeatagai (A)	kirit
beitelen	doelönggò bàlawaijà, maiwaijà (A)	
bekijken (iets —)	singamoe sodià	
(naar) beneden	moeligia (A)	togwawè
bepijlen (van mensen)	(mènè) waijà, wàgè (A)	(ngò) oràk

NEDERLANDS	MONI	DÈM
bepijlen (van vogels)	(bega) waijà, wèdja (A)	(bela) wawè malèwoek
berg (algemeen)	bea, domògò (A)	ngga
bergbeek	bioesi	da
bergkam, rug	tàpà bea, pònè (A)	doeòe
bergplaats (beneden langs de wand)	mbàlà, komà (A)	balàn
— (boven langs de wand voor brandhout)	dioepàbò	
bergtop	pigoe	ngga
betelnoot	doemita	igoen
bevestigingskoord peniskoker (om het middel)	gòsarà pi, gòsarà hòlò	
— (gevlochten en versierde band)	woembi dagè	gigèroe
bevallen, bevalling	dzjoe zinggià	djin ònkawè
bewaren	màràjà, migèwè (A)	midiak
bibberen (van koude)	ioe, djiboe (A)	togwi
big	wòrò pà, wògò biga bàga (A)	oewòm ndoa
bil	nigoegi, pò mbigi (A)	djàgàli
binden (vast-)	tainià	
bindmateriaal (van bamboevezels)	miga hòlò	bim kè
— (van rotan)	hòlò wani	kè
— (van boombastvezels)	hòlò	nga kè
— (van lianen)		okè
binnenvertrek (mannenhuis)	ijarè	
bitter	lmò	
blad	horà, bo giwà (A)	àsi
bladeren (heilige —)	toko màpà (A)	iloesit
blaffen (van een hond)	(womè) inggà, womingga	(kwa)ifòk
blazen	poelëndià, poerià, bilajè (A)	poeboe
bliksem	wigi kalè, èpoegoe (A)	ènggèlè
blind	sènggamoe timoe	jènggè kimoek
blinde	mènè sènggamoetimoe	
bloed	èrà, ègà (A)	mièt
bloedzuiger	taoenàgè	àrogò
bloem (in het algemeen)	saoe, oegwa (A)	aoe, ànga(?) jàwawè
bontpluim (op peniskoker)	àgèsarà, sòmoe (A)	èp nggò asi
boog (van wildhout)	màlàdisia, himama (A)	pidoe

NEDERLANDS	MONI	DÈM
boog (van palmhout)	<i>màlàboewi, boei</i>	<i>wèndèn</i>
boogpees (van rotan)	<i>màlà hòlò, màlàlò</i>	<i>màlèkè</i>
— (van bamboe)		<i>màlèbim</i>
boom (loof-)	<i>bò</i>	<i>nijè</i>
boombast	<i>bò alà</i>	
boombast (geklopt)	<i>zige banga</i>	<i>woesit</i>
bomen (van een vaartuig)	<i>zoegoe</i>	
boomstellage (voor lijken)	<i>bòndè kibiamè,</i> <i>bòtàràpà maija</i>	<i>jagàg</i>
boomstok	<i>bo zoegoe</i>	
boomvaren	<i>goeri</i>	<i>goedm</i>
boos	<i>egà</i>	
borst	<i>bèsòrò, bèsagi (A)</i>	<i>jèmènoeak</i>
borstbeen	<i>bèsè iwa</i>	
borstsieraad (van zeeschelp)	<i>pogà</i>	<i>tsoerèp</i>
bos, woud	<i>bò</i>	<i>nijè</i>
(naar) boven	<i>migiàtè (A)</i>	<i>doawè</i>
bovenop	<i>àpantò</i>	
brandhout	<i>bò oesa</i>	<i>kwi</i>
brenge	<i>elàgàmà (A)</i>	<i>èdogè</i>
broer (oudere)	<i>naina, naiwa (A)</i>	<i>agwàng</i>
bron, wel	<i>èga nàtadi</i>	<i>da mboeroe,</i> <i>dàmboeroe</i>
buik	<i>oemboe (uitwendig),</i> <i>sèna (ingewanden)</i>	<i>jèmba</i>
buikgordel	<i>sènatowà hòlò</i>	
buikziekte	<i>sèna imba</i>	<i>sajèmba</i>
buizerdsoort (Soend.: henlang)	<i>abà</i>	<i>domà</i>
bijl (stenen)	<i>iwi</i>	<i>kiwijè</i>
bijl (grote, om hout te splijten)	<i>iwi bisòpaja</i>	<i>kiwionje bolawè</i>
bijl (mannen-)	<i>mènè iwi, mènèwi</i>	<i>ngò kiwijè</i>
— (vrouwen-)	<i>mina iwi, minawi</i>	<i>djina kiwijè</i>
bijten, kauwen	<i>bàgàpapitià</i>	<i>asinggiarò</i>
Casuarine (Indische den)	<i>èm (A)</i>	<i>soegi</i>
casuaris	<i>zoegi (zie soegi)</i>	<i>dàmboe</i>
cirkel	<i>oewaijagè</i>	<i>manigwawè</i>
citroen (djeroek)	<i>gèlìpi</i>	<i>gèlìbi</i>
clan	<i>toema</i>	
cocon (van rupssoort, ruilmiddel, versiering)	<i>boelà</i>	<i>kò pösit</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
coïtus (bij mens)	<i>mina sëtia, soeni sëtia</i> (A)	<i>djin maoeawè</i>
Daar (dichtbij)	<i>hanggipà</i>	<i>oegwani</i>
daar (ginds, verweg)	<i>zigipà</i>	<i>sigi, mǒng</i>
daarheen		<i>kwamǒngò</i>
dag	<i>oemàtà</i>	<i>ma</i>
dak	<i>oega, wolò (A)</i>	<i>mbòlowi kò</i>
dakbedekking (van pandanusblad)	<i>dzanggè orà, hogwa</i> (A)	<i>sigi</i>
— (van boomschors)	<i>èbà bò àla</i>	
daklat (langsregel)	<i>igi boeli</i>	
dakrib	<i>bëndamè, bimbasè</i> (A)	<i>nije nggoeàt</i>
dal	<i>doro nggàrà</i>	
dalen	<i>pǒnè</i>	<i>awèn</i>
damar	<i>damè</i>	<i>dàsi</i>
darm	<i>sèna</i>	<i>àdja</i>
—, dikke —	<i>dimboe sèna</i>	
—, dunne —	<i>saipei sèna</i>	
dansen (in rijen)	<i>waitàtà poesà</i>	<i>ànagànwawè</i>
— (in een kring)	<i>waitè, oewaijagè</i> mbèja	<i>sisimi eawè</i>
danshuis	<i>oewai</i>	
dat		<i>mǒng</i>
defaeceren	<i>basigi batlà</i>	
dertig	<i>mèndò haro àginè</i>	
deur	<i>doenàmbà, dinàmbà</i>	<i>baroe, mbòroe</i>
dichtbij	<i>màmomà</i>	<i>màk</i>
diefachtig	<i>bigabiga onè</i>	
dik	<i>tòpe</i>	<i>àmbò</i>
dit		<i>ming</i>
djamboe-soort (rode vrucht)	<i>sabò</i>	<i>bijaoe</i>
djaab	<i>dage</i>	<i>gèga</i>
dochter	<i>zòwa, dzawa (A)</i>	<i>aboeni</i>
donder	<i>higimoe, òimidèmi</i> (A)	<i>gamoemoe</i>
dood	<i>hilaija, bàtawà (A)</i>	<i>boekmè</i>
doden	<i>wajà</i>	
dodenfeest	<i>wànggoe wògò</i>	
dodenhuisje	<i>tǒnè i</i>	<i>tǒngkǒp kò</i>
doodpijlen weduwe	<i>mina wàgà majà</i>	
doof	<i>dzjoepitá oewò</i>	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
doofstom	dèba	
doofstomme	menè dèba	
doorslikken	dimigilià	
dorp	èmò	èmò
dorst	doe oembà	
dorst hebben	doeimboe	danàsimo
draagnet (in het algemeen)	õmbò	wè, oewè, oewèwoe
— (groot, onversierd)	isa õmbò, isàmbò	
— (zeer groot, voor brandhout)	õmbò bò	oewè ànà
—, rand van —	õmbò aoe	
—, band van —	õmbò igoe	oewè misò
draaien	kèndòndia	manikwawè
dragen (op de schouders)	àràpà dogei	
— (op het hoofd)	moenggàgipà dogei	
drie	hèlo, dagoepa (A)	oegwàng jagàng, joeda, jàgaroe, jagoé
drinken	doenoendia, sagà (A)	dawàk
drinknap (algemeen)	boeni	
droog	isarè, isagè (A)	moenggoei
droom	bamè	
duim	obanè, oewani (A)	jàgawàk
duizendpoot	domè depà	
dun	mare, mage	awèk
dijbeen	moeni	djàdjigòwak
Eén	haro, nàrà (A)	jagàng, ànà
echtgenoot	doeni	ari
echtgenote	mina	agin
eend, wilde —	pèroea	
eendekuiken	pèroea pà	
eerlijk, oprecht	õndòpàmà	
ei	momè	õndè, aoe
eigenaar	doeboemè	
eikeboom	sojà bo	kibi nijè
eikelvrucht	sojà oega	kibi aoe
elf	bàlo haro	
elleboog	iwa sizoe	jàgàmoengkoet
enkel	gobà	nàlàngàbiwàk
epiphiet	botàga	singgili
eten	noendia	màm, nènawè

NEDERLANDS	MONI	DÈM
Faeces	bað	sað
fakkel	oesa wàge	
fluisteren	moenadià	
fluiten (van een mens)	howè, oewè (A)	wèroe
— (van vogels)	poeboeè	koèoe
framboesia	boeà	boeroeò, amèn boeroeò
framboos, wilde	biboeloe	gègèroe
Gaar	bàlájò	
galblaas	ingga	amigi
gapen	àwàgidia	waimàmàp
gast	mè bàporàijò	
gebeente	iwa	
geest	taoe	iloe, koegi, kai
gelagah	igoe	nggòt
gelegen aan	sigà	
gemberwortel		kèndo
geneesmiddelen	koeboeli	
geven	kaindià, mènènè, kaò (A)	asàgò, aminggae, aoewa
gewricht (algemeen)	sizoe	
gewoonte (adat)	mèrò	
gezamenlijk	edoemà	òndomà, jànggè
gezicht	pànà, migoe (A)	
gierst	batò	teràn
gisteren	oendàmà	
glanspenis		ànggèlàn
goed	oesi, moegoesai (A)	mèndik
golf	pèndè	
gooien	dawàràijà, dàwàgai (A)	doegwawè
gording (boven ingang huis)	tèrà	
— (boven omwanding, muurplaat)	sàgà, sàrà	àbàgèwàkkè
graf	toko màpà	woela nggoeloe
graf- en sierplant (Dracaena)	saroe, zaloe	njaloe
graven, spitten	mainbeà	
gras	toegapa, siboemoe (A)	oebèri
greppel	didi	
groeien	sàmo (A)	
groeten (met knokkels, vingers)	àdjoe nèè (A)	kömbèjawè
grond	maji	mòk

NEDERLANDS	MONI	DÈM
groot	tòpè, tòbè	kalò
grootmoeder		ajè
grootvader		àngò
grijpen	sàgigià, sègigè (A)	kàtjàk
grijsaard	ètarè mè	ngò moenò
Haar (in het algemeen)	<i>toe, tioe, tiboe (A)</i>	ari, ali
—, hoofd-	mbagoetoe	jakoeli
—, lichaams-		jèngkamin ari
—, oksel-	kèmatoe, kèmatioe	nègiljòk ari
—, schaam-	soenitoe, soeni tiboe	nàmbati
haarnet (groot, voor mannen)	òmbò diwa	oewè ànggoem
haarpijn (van vogelveren of huid)	bisiloe	bisiloe
haarversiering (van orchideestengel)	zaboe	
hagedis	àsoro, ebò (A)	goeloe
hals		jòngkòwàk
halsband (met nassa-schelpjes)	nàmbò	tàndoema kè
— (met hondentanden)	nàmbò womè bàgà	
— (met koekoestanden)	nàmbò tataoe bàgà, nàmbò sòbàgà	èp asinggà kè
— (met schelpplaatjes)	nàmbopora, nàmbò sònò	
halsketting voor vrouwen (met zwarte reukzaden)	toegwò	dimilit nàboea, goemè nàboea
— (met Jobstranen)	oleo	sinaboea
— (met grote kralen)	dao	
— (met kleine kralen)	kamili	
— (met nassa-schelpjes)	nàmbò	
— (met zwarte, ronde vruchtzaden)	oelagè, oelarè	
— (van gele stukken orchideestengel)	zàboeo	karòn naboea
— (van kalebas-vruchtenpitten)	oewiò	giwi
— (van boombast)	manizàbo	
hand	hanè	jàgaja
—, rug van de —	hanènaoe, hanètiba	
—, palm van de —	hanè soenggatè	
hard (van geluid)	tòpè mawaijà	àgàbà kalò
— (van hout)	(bò) ndoro	
harssoorten	doendamè, dimboegwa	doenim, woendoe
hart	doegoemoeloe momè	ànggaga

NEDERLANDS	MONI	DÈM
heester (graf- en sierplant, <i>Dracaena</i>)	<i>saroe, saloe</i>	<i>njaloe</i>
— (met geurige bladeren)		<i>daboe</i>
heet (pedis)		<i>èlè</i>
heks	<i>zaneij</i>	
hemel, uitspansel	<i>aijà, aigàpa, àgia (A)</i>	<i>kèn</i>
hersenen	<i>meuren toewi, dimoe</i>	<i>èwi</i>
hiel	<i>bàloaoc</i>	<i>nàngga</i>
hier	<i>kàpà</i>	<i>ing, ming</i>
hierheen		<i>kwimönggò</i>
hikken	<i>higoegoe, bogagàti (A)</i>	<i>iljòk</i>
hoesten	<i>gòsòrà, bogò (A)</i>	<i>oegoe</i>
hoeveel	<i>màgi, isa (A)</i>	<i>kòt</i>
hond	<i>womè, kigàgi (A)</i>	<i>kwà</i>
—, jonge —	<i>womè pà</i>	
honger, honger hebben	<i>imboe</i>	<i>nasim, nàsì</i>
honigraat	<i>òsowè</i>	<i>gimi</i>
hoofd (van dorp of clan)	<i>tònawì, sòndwimè</i>	
— (lichaamsdeel)	<i>moenggàgi</i>	<i>jagaboeàk</i>
—, achter-	<i>dòmoe</i>	
hoofdpijn	<i>moenggàgi imba</i>	<i>sa jagaboeàk</i>
hoofdving (van rotan)	<i>oewani</i>	
hoofdtooi (van koeskoesvel)	<i>domè alà</i>	
— (van paradijsvogelveren)	<i>arai balàtoe, doenitoe</i>	<i>dàmboe aewi</i>
— (van staarthuid casuaris)		
— (van papegaaiveren)	<i>wlmòmoe</i>	<i>wòdjak</i>
— (van casuarisveren, bezemvormige pluim)		
— (van casuarisveren, tulbandvormig)	<i>zoegi toeò</i>	<i>dàmboeri witàgò</i>
hoog, ver	<i>bagoè</i>	<i>àboeò</i>
horen	<i>dzoetià, zawa màmagi-dià, sogagàò (A)</i>	<i>ònsièmò</i>
hout	<i>bo</i>	<i>twi</i>
houtscool	<i>bègèsimoe</i>	<i>kigimò gòt koenoe</i>
huid	<i>alà, àrà (A)</i>	<i>àrà, àsi</i>
huilen	<i>àmelià, amè (A)</i>	<i>nàm</i>
huis	<i>i</i>	<i>kò</i>
—, mannen-	<i>doeni i</i>	<i>tanè, ngò kò</i>
—, vrouwen-	<i>mina i, òmbòja (A)</i>	<i>djinakò, oewimò</i>
hurken	<i>soegoelàt, àmbigija</i>	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
hut (voor de bevalling)	<i>i sòra sòràndià</i>	
hij	<i>karo, orò</i>	<i>alèk</i>
Ik	<i>à</i>	<i>maoe</i>
inkerving (op pijlpunt)	<i>(màlà) bindià</i>	<i>(malè) bogwawè</i>
inkrassen (op pijlpunten)	<i>(màlà) bindià, àgija- boe (A), (màlà) ti- goe (A)</i>	<i>kelônwawò</i>
in, binnen in	<i>arè, migai</i>	<i>àrawè</i>
in doen	<i>màgàjà</i>	
ingang (zonder deur)	<i>tèàràpà</i>	
ingewanden	<i>sèna</i>	<i>àdja</i>
Ja	<i>tè</i>	<i>èàk</i>
jachthut	<i>zanggè wai</i>	<i>oeroemkò, tàt kò</i>
— (in een boom)	<i>pisè</i>	<i>nijè òm</i>
jachtscherm (van takken en varens)	<i>bega isoeàga</i>	<i>bela digi</i>
jammer		<i>sa</i>
janken (van een hond)	<i>(womè) nggaoedià</i>	<i>(kwa) aoejawè</i>
jong (in leeftijd)	<i>soenggàmà</i>	<i>tawie</i>
— (dieren-)	<i>pà</i>	
jonge man (ongetrouwd)	<i>zoenggàmà, zoeamè</i>	<i>ngò tawie</i>
jonge vrouw (ongetrouwd, maagd)	<i>panè</i>	<i>djin pani</i>
juist	<i>diki (A)</i>	<i>mèning</i>
jij	<i>àrà</i>	<i>àng</i>
Kaak	<i>mànggarà</i>	
kaalhoofdig	<i>migoebalè</i>	
kaap	<i>soenipà</i>	
kakatoea, witte —	<i>woesi</i>	<i>wàk</i>
—, zwarte —	<i>poeni</i>	
kakkerlak	<i>wòlògò, kindoe</i>	<i>sibèlòk, soewioe</i>
kalk	<i>ndèwè</i>	<i>ndèp</i>
kalkkalebas	<i>ndèwisàgà</i>	<i>ndèboeàk</i>
kalkkoker (van bamboe)		<i>dönggawàk</i>
kalmoeswortel	<i>boemina</i>	<i>boengkalik, moengèlik</i>
kampong	<i>èmò</i>	<i>èmò</i>
kanari-boom	<i>gwi bò</i>	<i>gwi nijè</i>
kanari-pit	<i>gwi oega</i>	<i>gwi aoe</i>
kangoeroe	<i>goegoe</i>	<i>ndocè, nggò</i>
kappen	<i>kiwià, zambawè, bò bindià</i>	<i>bogwawè, baogwawè</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
kauri-schelp (<i>Cyprea moneta</i>)	kigi	woe, aoewoe
kauwen	bàgàpapià	asinggiarò
keel	kòbò, gòbò (A)	alonggòbagè
kies	aoebàgà, aoebàrà	jàngkasa alèm
kikvors		oenja
kin	sero, sègò (A)	
kind	biabàrà, bigabàgà (A)	òndoa
kladi	oewa	moe
klappen in de handen	hanè bálàràdià, hanè ndògòdià (A)	jàgajà dogò
klein (eng, nauw, smal)	biapòrò, aboe (A)	ndoa, poëe
klimmen	woewià	eràt
knaapje	òndo poromà	òndoa àmbi
kneden (van pandanus-vruchten)	dawoewèdjà (A)	dagoewawè
knie	agoe	wàkoe
knippen met de vingers (bij het zingen)	panèiavè, sàmòtigaijà, panèzagè (A)	jàgawoek
knoop (in touw)	sisoe, sizoe	
knorren (van een varken)	(wògò) wèndià	(oewòm) woegiauwè
knijpen	kitapoe, kalitàboe (A)	àngkaliloe (ijj —)
koeskoes	sò	èp
koken	ogawàgandià	kiawè
kokend	ogawàgà	doegoet pagàt
komen (terug-)	mè èndià, miadià, mindiwò (A)	mènawè, mènàngòt, migèlàngòt
komkommer	doeda	nggiloe
komkommerachtige vrucht	djiwi	tèlèm
kopen, ruilen		meò
koorts	zèma	sa togwi
kort	baeoporo, aboepògò (A)	bi
koud	itoe, kini (A)	agiljè
kraaiachtige vogel	bega kiliwali	bela pèng
krabben (met de nagels)	kerodià, kègò (A), gigò (A)	ànggagim
kreeft	oelànggamo	
krekel	ini begawè (A)	dawò
kroonduif	zènai, gasi (A)	kasikèmi
krop	beagi, mabàgi, mangoen (A)	àmàrè
kruin (van een boom)	bò moeni, bòpigoe (A)	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
kuit	baezoegoe, mbaijoe (A)	namadè
kwaad, boos	egà	
Laag, dichtbij	màmomà, màmì (A)	màk
laboe (ronde vrucht, gele bloem)	doelà	giloe
— (lange vrucht, witte bloem, voor peniskokers)	oewi	màboei
lachen	inarià,inja (A)	àngè
landstreek	ndora, àndora	
lang	bàgoe	àboea
langzaam	èleramà, èlàgèrà (A)	
lans (van hout of bamboe)	òra	wòloedè
leeg	tawà, doegoegwawa (A)	
lelijk, slecht	mbai	
lepef (van varkensschouderblad)	napè	nèbè
levend	saoemà, ai (A)	koemè
lever	oewai	aoewànggèroe
licht (in gewicht)	hoeboe	iwindik
liefhebben	ganeo	ameò
liegen	wonènggàmà	
lieveheersbeestje		èma nggè
liggen (in het algemeen)	dònègàtà	àmawè (? opstaan)
ligmat (van pandanus)	igi	kera
ligplaats voor varkens (langs de wand)	wògò dina	oewòm bàroe
lip	bai	jàmoerò
—, boven-	dzjabe bai, moenggàgi bai	
—, onder-	mia bai	
litteken	boeta bàzòrò	moeni (?)
long	doegoemoeloe, doengmoeloe (A)	
lopen, gaan	poejà, nai (A)	ibigin
los	haijà, tawaoe (A)	bae
luchtpijp	doegoemoeloe kòbò	
lui	èmbai	
luis	amoe	ndoeèe
luizen vangen	amoewaijà	ndoeèewawè
lus (van boogpees)	màlâlò kòbògià	bòdègè mènìk
lijk	mènè hila ijò	boekmè

NEDERLANDS	MONI	DÈM
Maag	<i>oemboe, imboe (A)</i>	<i>ambamoen</i>
maan	<i>tinawi, tinai (A)</i>	<i>mangëlò</i>
maangod	<i>talekàtò</i>	<i>àbàgè màngëlò</i>
maanstand, eerste kwartier	<i>tinawi biapòrò mèijò</i>	
—, halve maan	<i>tinawi oewàno</i>	
—, volle maan	<i>tinawi moeroe</i>	
	„ <i>tòpè toeja</i>	
—, laatste kwartier	<i>tinawi timoetià poeja</i>	
	„ <i>magé hitia</i>	
—, donkere —	<i>tinawi timoe ègàjò</i>	
madeliefje (soort)	<i>poenak</i>	<i>boema bògòg</i>
Mamberamo-boom	<i>màmalage</i>	<i>woedjam</i>
man	<i>doeni</i>	<i>ngò</i>
masseren	<i>èga, dinè (A)</i>	<i>pàrawè</i>
meer	<i>komà, doemoegoe</i>	<i>komà</i>
meisje	<i>bigabàgà panè</i>	<i>panindoa</i>
meenemen	<i>damèwètà</i>	<i>àlaoe</i>
meevoeren bruid		<i>kàjawè</i>
mens	<i>mè</i>	<i>ap</i>
menstruatie	<i>kònda</i>	
mes, stenen —	<i>sànggè</i>	<i>kàbo</i>
—, benen — (varkensrib)	<i>bisanggè</i>	<i>oewòm nggabit</i>
—, benen — (dijbeen varken)	<i>wògò iwa</i>	<i>sit nàgè</i>
middag	<i>tai nòndòpà</i>	
mier	<i>soeagè, wamoegi (A)</i>	<i>nggè</i>
milt	<i>kiloe</i>	<i>àgabò</i>
mist	<i>moeriki</i>	
modder	<i>tabè</i>	<i>takàp</i>
moeder	<i>minàmà, mea (A)</i>	<i>àmà</i>
moedermelk	<i>àmaboega</i>	<i>ami àmboeloe</i>
moeras	<i>moitamè</i>	<i>mòk tågawamoe</i>
mond	<i>bai</i>	<i>jèmoelò</i>
mondharpje	<i>bigigi</i>	<i>kwàbagè</i>
mooi	<i>oesoewa</i>	<i>oelawè, miawè (?)</i>
morgen	<i>wàlāgi</i>	<i>teralā, kaijagò</i>
morgenstond	<i>tèbahoema</i>	
mos	<i>sigà noà</i>	<i>oedet</i>
mummie	<i>kèdòkò solaja</i>	
muis	<i>oenamè</i>	
muizenval	<i>oenamè toegà</i>	
muskiet	<i>moema (A)</i>	<i>nggè</i>
muts, van diverse vogelveren	<i>bega toed, balògomè-toe, kàndamoetoe</i>	<i>belari witàgò</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
mutsje voor oude mannen mijn (bezitt. vn. woord)	<i>dagoe palò</i>	<i>nei ja</i>
Naald, benen —	<i>koeboe, abi (A)</i>	<i>tamoe</i>
naam	<i>èze</i>	<i>gàgò, aloeng</i>
nacht	<i>timoe, timoenggàrà</i>	<i>damoek</i>
nageboorte	<i>mbòsiga</i>	<i>ònlè</i>
—, toestellen voor begraven en op- bergen van —	<i>kèbawa zoemoe maja</i>	<i>òñèdjà, noeè ònkawè</i>
nagel	<i>kadi, kari (A)</i>	<i>jàngàngkàp</i>
nat	<i>ibà, zànggà (A)</i>	<i>tawiò</i>
navel	<i>dzjiwi</i>	<i>jèmikèlò</i>
navelstreng	<i>dzjoe dziwi, dzibi</i> <i>toenigà</i>	<i>òn awèmbiàk</i>
nederzetting	<i>èmo</i>	<i>èmo</i>
neen, niet	<i>tawà</i>	<i>mba</i>
neerzetten	<i>toenoe, zàmbaja,</i> <i>zàmbawè (A)</i>	<i>bogolak</i>
nek	<i>oròtagi, boenggoesoe</i> <i>(A)</i>	<i>nènggògaàk</i>
nemen	<i>nàlamè</i>	
neus	<i>àmoe, dzànggè (A)</i>	<i>jèmberàwàk</i>
neusgat	<i>àmoenggàrà</i>	<i>jèmberàmbò</i>
neushoornvogel	<i>woesi poeboe</i>	<i>sòt, njòt, agimoemoe</i>
neuspen	<i>àmoenàràrà, igoesaoe,</i> <i>soegoeng nggocloe</i>	
neustussenschot	<i>àmoeso, dzànggè taboe</i> <i>(A)</i>	
neustussenschot-doorboring	<i>àmoewaijà</i>	<i>igimoe</i>
neusversiering (hele varkensslag- tand)	<i>wògò bàgà</i>	<i>oewòm asinggà,</i> <i>oewòm jàngkàsa</i>
— (schil varkensslagtand)	<i>wògò singgoe</i>	<i>oewòm alèp</i>
neusvleugel	<i>àmoeàro</i>	
neusvleugelgat-doorboring	<i>animbini</i>	
neuszadel	<i>dzànggè tòrò (A)</i>	
niboengpalm	<i>wimomè (A)</i>	<i>wimomò</i>
nier	<i>bàmba momè,</i> <i>mbamè momè (A)</i>	<i>kwàngkèn</i>
niet	<i>tawà</i>	<i>mba</i>
nieuw	<i>sagoe</i>	
niezen	<i>gàsɪ, ngusɪ</i>	<i>kasigèmi? nggàsigèmi</i>
nog eens	<i>enèwè (A)</i>	<i>eràk</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
nokbalk	<i>koeboe</i>	
nu	<i>òsomànàrà</i>	<i>nàngkè</i>
Oebi (ketella pohon)	<i>sènggò, oena (A)</i>	<i>toehi</i>
offerring (van rotan)	<i>wòlàk</i>	<i>oerò</i>
offerstok		<i>nijè oewawè</i>
okselholte	<i>kemanggàrà</i>	<i>nègiljòk</i>
ombuigen	<i>sàmbaijã, àgaboe (A)</i>	<i>amoenggoet</i>
omheining, pagger	<i>oegoe, oehoe</i>	<i>ègèt</i>
omvallen	<i>wòròrata, oemai (A)</i>	<i>wèlioengòt</i>
omwanding (algemeen)	<i>kèndè</i>	<i>ndàm</i>
—, binnen- (van staande planken)	<i>tipinà</i>	<i>tòngkòp</i>
— (van dwarsplanken)	<i>zàmbe</i>	
omwikkeling pijlschacht	<i>depènè</i>	<i>àndòk</i>
omwikkelingsbandje (van gele orchideebast)	<i>domè, lomè</i>	
— (van grijze bast)	<i>moesi domè</i>	
— (van roode bast, mossoort)	<i>boemkai domè</i>	
omwikkeling neusversiering (tegen uitvallen)		<i>pòsit</i>
ongaar	<i>aijò</i>	
onkruid	<i>ogwa</i>	<i>oeberi</i>
onrijp	<i>ndoro</i>	<i>nggoe</i>
ons		<i>joeja, joejagoeja</i>
ontvangen	<i>dogè, dowè (A)</i>	<i>asràgò</i>
ontvouwen	<i>mbisià</i>	
onrijp	<i>saoe (A)</i>	
oog	<i>sènggamoe, singgamoe</i>	<i>ènggio</i>
oogappel	<i>singgamoe momè</i>	
ooglid	<i>singgamoe zora</i>	
oogwit	<i>singgamoe poja</i>	
oom	<i>eina, eita</i>	
oor	<i>dzaba, dzawa (A)</i>	<i>jòngèlò</i>
oorkokertje (van bamboe)	<i>igoe dzawà ladi</i>	<i>sòmbobim</i>
oorfel	<i>dzawa aròndo</i>	
ooropening	<i>dzawa nggàrà</i>	
oorsmeer	<i>dzawa oegoe</i>	
oorversiering (van casuarispen)	<i>zoegi àmà</i>	
oorhanger (van zwarte zaden)	<i>dapi</i>	
oorlog	<i>mbolè</i>	
oorsprong (van een rivier)	<i>gàoendò</i>	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
openen (van een tas)	<i>doetia</i>	amoen
ophanghaak (vork van takken)	<i>bò àgà, (òmbò) daoe</i> <i>dzoewa</i>	nijè wèàk
oplichten, optillen	<i>ètèndaijàe</i> <i>sègigèwè (A)</i>	kàsagò
oppakken	<i>noetia, aiwè (A)</i>	àlaoe
oprollen	<i>tànjà</i>	
opschuiven, opzijaan	<i>ègepa itia, ndawè (A)</i>	woemò
opstaan	<i>àgigijà, àgigèwè (A)</i>	àmbawàk (?), <i>tàndagò (?)</i>
oploop, overstap pagger		dian (?), <i>soetigàg</i>
opstap voorgalerij	<i>hòma</i>	kwimmoeloek
orchidee (<i>Dendrobium</i>)	<i>domè, togonoà (A)</i>	oembi
— (<i>Venusschoentje</i>)	<i>zàboe</i>	nasi
— (<i>spathoglottis</i>)	<i>bàdi</i>	
orchideebloem		nasi aoe
oud (in jaren)	<i>mènggàmà, wamè (A)</i>	nioenò
— (versleten)	<i>koetoe</i>	
Paddestoel	<i>bi</i>	bilòk
pagaai	<i>rita, gita</i>	
pagaaien	<i>koma imbià</i>	
palm (van de hand)	<i>hanè soenggatè</i>	
pandanussoort	<i>nggòbèa</i>	<i>kobè</i>
—	<i>daoe</i>	<i>dagoe</i>
pandanblad (voor sigaretten)	<i>nggòbèa</i>	<i>kobèsi</i>
papegai	<i>digigi</i>	
paradijsvogel (<i>Paradisea oposs.</i>)	<i>doeni (A)</i>	<i>mbòòp</i>
— (met twee blauwe kopveren)	<i>dabega</i>	<i>bàntjiloe</i>
patatas	<i>bàlèrai</i>	<i>bijèm</i>
patatassoort (groot, lichtbruin)	<i>bàlèrai zigwa mina</i>	<i>bijèm paoe</i>
— (lang, wit)	<i>bàlèrai izi tagi</i>	<i>bijèm mbèlèm</i>
— (lang gekroond)	<i>bàlèrai wògò iwa</i>	<i>bijèm wòm awàk</i>
— (wit)	<i>bàlèrai mògòbò</i>	<i>bijèm mògòbò</i>
penis	<i>soeni</i>	<i>àmbi</i>
peniskoker	<i>gòsarà, nggòsaga</i>	<i>màbìwàk</i>
—koord (bevestiging om middel)	<i>gòsarà hòdò, gòsarà pi</i>	
penisnetje	<i>paoetè</i>	
peterselieachtige groente (in het wild)	<i>damoeni</i>	
pinang (kleine vrucht)	<i>nigjàmbà</i>	<i>mallò</i>
— (grote vrucht)	<i>mboa</i>	<i>igoen</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
pink	mimoegoehane, kioe (A)	èmea
pisang (in het algemeen)	poesi, poezi	kwè
pisangblad (voor verpakking etens- waren)	poesi ogwa	kwèsi döngöp
pisangschil	poesi ndoemi	kwè àngga
pisangsoort	poesi moegoea	kwè nèringgè
—	poesi sawe	kwè aboen
—	poesi talèwi	kwè pòmò
—	poesi kasòk	kwè jawàn
—	poesi bolè	kwè moeloe
—	poesi bèna bèna	kwè talönggò
—	poesi wèna	kwè asingialoe
—	poesi ninagè	
pisangstam		kwè alèm
pisangtros		kwè awàk
pisangbloemtop		kwè ami
pisangtuin	poesingga mabè	kwènijà
piankje (schildje in siertas)	bàgaiba (A)	
plant met schermachtige bloem (groente)	oena (A)	damoeni
planten, zaaien	pigjawè, ògwà, pitià (A)	si tsawè
poffen, roosteren (van bataten)	èmèbàlèrai	kiria kasàm
pols	iwa sidzoepà, hanè tibà (A)	taràwàk
polijsten (van een boog)	koedi disia	moeni
prachtig		òb, òp
prauw	komà	boba
prauwachterstevan	komà damendo	
prauwneus	komà doenöndo	
pruik van mensenhaar	bàgoe	
pijl (in het algemeen)	màla, màdà (A)	malè
— (met bamboepunt, varkenspijl)	ègèndoga	oewim
— (met gladde, houten punt)	öntò màlà	
— (met meerdere punten, vogel- pijl)	màlà tàpoe	oewim aroe
— (voor garnalen)	màlà tàgà, màlà tàrà	
pijlschacht	màlà igoe	màlè nggòt
pijn (algemeen)	imba	sa
— (buik-)	sèna imba	sa jèmba

NEDERLANDS	MONI	DÈM
Raam (in voorgalerij)	dowò (A)	goliàk àmbò
rak (boven vuurplaat voor brandhout)	diga bòràpoeà	
— (voor pijlen en bogen)	diga maja	
ravijn	talijàgà	òk
reeds (afgelopen, al klaar)	ènggè	nai
regen	zànggà, doemagai (A)	tabi
regenboog	èmomalà, koenoetoe (A)	àmadigim
regenkap	igi	kèrà
rib	bomà, paoenàgi iwa (A)	àrènnèwàk
rivier	boe	boe
roeien	gità	
roepen	ònggèdià oedià (A)	koejawè
rook	oegi, ogè (A)	alè, koenàgalè
roken (van tabak)	tagoejà noendià	agalè nènawè
rook inhaferen	tagoejà isoedià	jit nokwa
rotan	wani	kè
rotan borstharnas	kabàsi, òmbòdia	gàgàrèsi, gàgàlèsi
rotan kruisverbinding (omwanding)	hòlò tanià, mbisi (A)	pisi
rotanring (om peniskoker)	gòsarà òbò, nggòsa gòbò (A)	maoebita
rotanvlechting (aan boogende voor oplegging lus)	boei òbò, dōngkè (A)	dōngkè
rotsblok, rolsteen	nggelà	dangàt
rotswand	sàtigi, dimai (A)	ngga gát
rug	àgoewà, àgoewà iwa	àlagani
rugversiering (stuitwring)	woembi mboembi (A)	nggiwi
— (stuitplantje van boombast)	szabo	
ruiken	zioedià, zoè (A)	agoenò
ruilen		meò
rups	tawoe	iloe
rijk	àmà (A)	nalèk
rijp	ndoeta, moeroea	mèdja
Schedel	moengàgi iwa	òn dagjet
scheenbeen	zàgi iwa	djèmbòbiwàk
schelp, ovula-	nàmà	aoewoe àrà
scherp	tàpoe	aroe
scheuren, stuk-	mbia soe	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
schil (van aardvruchten)	àlà	
schoon	moeloe, pojà (A)	mbèk
schoonmoeder		àmbò, ndègasiboek
schoonvader		nònawi, agoe
schop, houten —	dzalò	
schoppen, trappen	wèdjà (A)	
schors, boom-	bo àlà	àràn
— (kurkachtig, sirihingrediënt)	zabè	ja
schouder	kèdè, aràmbigi (A)	jèngkègènggoe
schouderblad	kèdè iwa, kèlagi	jèlèbiwàk
schuin, hellend	àwàlae, aoewà	
sigaret	soelia	doegèljàk
siribblad	moeri	tàmbo
slaan, iemand —	waijà, òngkèdià, oewagè (A)	wawè, waoewè
slaap	zàwaoc	
slaapplankje	èba	
slachten	zàmo	
slak	sàga (A)	bàlaga
slakkenhuisje		bàlaga awàk
slang (kleine soort)	hili, boebi, dzjimboe	wobit, kwibagè
— (grote soort)	mboa	
slapen	oendia, oenoendia, oemiwè (A)	oetawè
— (op de rug)	aoewèndore oendia	
— (op de zijde)	gaindore oendia	
— (op de buik)	bèndore oendia	
slecht, lelijk	biga, bigaoe (A)	mbai
sleutelbeen	àrambigi	
slok darm	oemboe igoe	gòbagè
slijpen (van bijlking)	iwi zinggià, iwingai (A)	wèndèn
slijpsteen (voor bijlking)	iwilawè	dijàn
smeersel (wit, in inkervingen pijl- punt)	oewa tabe	moe mòk
smoorkuil	domò	taibèsi
snavel	àmoetaoe, begamoe	giloem
snor	bai toz	amoelòli
snorken	oembànggè	
snot	gàsi	
snuit	àmoetaoe	
spannen van de boog	màlàiisà	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
specht		bela kiwià
speeksel	pigoë, poëgoë (A)	bò òm
speelbal	dapoe	
speien (op mondharpje)	bigigi	pinggilò kwàbàgè
spier	boë	jèmmoe
spin	noabàrè (A)	àrògò
spinneweb	kalèbè (A)	mòmoea
spiraalgording (in mannenhuis)		njèngkwat
spitten	mainbeà	
splijten (van hout)	zopajà	kwi bolawè
spreken, praten	lolè aoedià, nggaoedi (A)	gòbà
	paoelià, tàgàdià	amboëgwajè
springen	baboe	nijè kwà, winggoë
sprinkhaan	(pigoë) toemawaijà,	bòòm
spuwen	poëgoë (A)	
staart (zoogdier)	hoemoe	asiwàk
stam, boom-	aoendò, mili (A)	mili
—, volks-	aoëpa	si
steel (van een bijl)	iwi balà	kiwièsi
— (van tabakspijp, doorboorde stengel liaan)		oedijè
— (van pisangtros)		kwè awè àngèlò
steen	nggelà	ngga
— (op de vuurplaat)	nggelà izia	
— (voor de smoorkuil)	nggelà izia	ngga giawè
— (magische)	zàgi wang nggelà	òn ngga, ngga àmà- àbagè, ngga iloësit
steil	sàndò, ponè	erat
stekel	word lèroe	aroe
stekelliaan	adang word	pàlàngkàp aroe
stelen	zègèdià, moedigai (A), moediga wàgi (A)	amoëgoë
stengel (voor sirihekauwen)	zazò	jogè
stengel (van een plant)	àgi, ngali (A)	àgè, àwè
ster	wàwàsò, timoe (A)	kwi
sterk	boedi, boeli, boelin- daijà	tagòmòk
sterven	hitja	boekwawe
stil, zwijg		abo
stomp	waija, wàgè (A)	àndapoet
straks	òsomà	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
stromen (van het water)		ànàgànwawè
stuit	pònggae	
stuk (kapot, gescheurd, gebroken)	kibià, kibogwià (A)	arawè
stukbreken	bisià, kibaiwò (A)	tajòngòt
stijl (van een huis, algemeen)	ndò	malè
—, hoofd-		dingimalè
—, vloer-	moendàgi, indowò	toegoemalè
	(A)	
—, omwandings-	ndò	agi malè
suikerriet	izi	mbè
Tabak	tagoeja	jit
tabakspijp (met kop en steel)	taoesàrà, bòmòni (A)	djidoàk
— (van bamboe)	boeni	
— (kop)	sojà (A)	kibi aoe
tabaksrol	tagoeja tèndigawa	jit boek
tak	bo kèndò, bowòrò	nijè kèndò, nijèndò
	(A)	
tand	bàgà, bàrà	jàngkasa
tas (in het algemeen)	òmbo	wè, oewè, oewèwoe
— (sier-, voor mannen, met var-	wògòbàgà òmbo,	oewè àmbi singgawè
kesslagtanden)	wògòbàgàmbo	
— (schouder-, oksel-)	kema òmbò, kemàmbo	
— (borst-)	òmbo lagè	
— (amuletten- met lange band)	òmbo igoe, òmbaoe	oewè misò
— (zeer klein, voor schelpengeld)	kigi sarà	oewèwoe ènggòk
teen (hoef)	dzòwò	àgàngkàp
teen	bàlo nàmbo	
— (grote)	obobàlo (A)	àmà
— (tweede)	namobàlo (A)	dingi
— (middelste)	migiabàlo	joedanàkmè
— (kleine)	moegoebàlo	èmea
tepel	àmàdoedoe,	jèmi
	àmàdoedoe (A)	
terug (naar huis)	powai, wapoei (A)	èbèk
testes	iloe	aloengkwin
tien	hànàgi, àmonè ili	jàgà baogwawè
tong	dàbà, dzjàbe, labe (A)	jèlènaloè
— (van het mondharpje)	dàbè	àmbi
tor	noabàlè (A)	àrogò
touwtje onder het scrotum	iloelò, iloehòlò	
traan	àmè	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
trappen, schoppen	<i>balòwaijà</i>	<i>sàngkan</i>
trouwen	<i>minè (A)</i>	<i>agingò</i>
tuin	<i>kàgi, zimorà,</i> <i>pitagò (A)</i>	<i>bisigò</i>
twee	<i>hijà, hizà, kindo (A)</i>	<i>oegwàng, dingi</i>
tweeling	<i>hizà dzinggià, dzoehijà</i>	<i>oegwàng kawè</i>
twintig	<i>mèndo haro, àmo-</i> <i>balò ili</i>	<i>jàgà noàk</i>
Uitblazen (van vuur)		<i>toðjawè</i>
urine	<i>koeöe</i>	<i>tè</i>
urineblaas	<i>zogo</i>	
urineren	<i>koesaetia</i>	
uw (bezitt. vn.woord)		<i>àngà</i>
Vader	<i>eita, mi (A)</i>	<i>àbàge</i>
vagina	<i>si</i>	<i>agòn</i>
vallen	<i>bèsoerata, moiða (A)</i>	<i>aringòt</i>
(laten) vallen	<i>(aijà) dàmpateija</i>	
vandaag	<i>hinda</i>	<i>nàngkò</i>
vangen	<i>sàmànoetia, dzègigèwè</i>	<i>kàtjagè</i>
varen (groente)	<i>zèmo, bimoe (A)</i>	<i>kiroe</i>
varken (algemeen)	<i>wògò, wòrò</i>	<i>wàm, wòm, oewòm</i>
— (wit)	<i>doemi wòrò</i>	
— (gevlekt)	<i>ndoà wòrò</i>	
— (zwart)	<i>dinggi wòrò</i>	
— (wild)	<i>dzà wòrò</i>	<i>oewòm ijòk</i>
— (mannetjes-, beer)	<i>mbaoe wòrò, wògò</i> <i>soeni (A)</i>	<i>oewòm àmbi</i>
— (zeug)	<i>mbolè wòrò</i>	
— (big)	<i>wòrò pà, wògò biga</i> <i>bàga (A)</i>	<i>oewòm ndoa</i>
varkenshaar	<i>wògò tiwoe</i>	<i>oewòm ari</i>
varkenshok	<i>wògò i</i>	
varkenskaak	<i>mànggarà</i>	<i>ijòk (?) oewòm</i>
varkensslag tand	<i>dzàbàrà</i>	<i>jàsinggia</i>
varkenstand (toegeslepen als snij- werktuig)	<i>wògò bàgà gigaili</i>	<i>oewòm asinggia alili</i>
vast	<i>boedi, jegigagaoe (A)</i>	<i>kaiero</i>
vastbinden	<i>tainawè (A)</i>	<i>kwàsàk</i>
vasthouden	<i>zàgigia, zègigèwè</i>	<i>kàsagò</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
vechten	<i>mbolè, kaoeawèdjà</i> (A)	<i>kwaikwawè</i>
veel	<i>bigindajà, tōpèmà</i>	<i>kalōsa</i>
(zeer) veel		<i>ambocroe</i>
veer	<i>begatoe, pòjà</i> (A)	
vet	<i>bàgoe</i>	<i>aboea</i>
verbenia	<i>dzoejoe, bàmo</i>	<i>goeloengà</i>
verboden (mag niet)	<i>baoe</i> (A)	<i>baoe, ndèk</i>
verbranden (van hout)	<i>(bòmò) hinggià</i>	<i>gigi mēgòt</i>
verdelen (van een varken)	<i>(wògò) kibia</i>	
verdwijnen (zoekraken)	<i>kaipei</i>	<i>àmògisè</i>
verfstof (zwart, plantensap)	<i>namà oegwa</i>	
verhemelte	<i>kawalàgè</i>	
verlegen	<i>àmoeitjò</i>	
verlegen zijn	<i>àmoeitjòndià</i>	
versiering aan amulettentas (pandanuszaden)	<i>banoeà</i>	
— (paddestoelsoort)	<i>taoebi</i>	
— (cocon rups)	<i>boelaöe</i>	<i>kò pōit</i>
— (staarthuid van koeskoes)	<i>tègènè nimoe</i>	
verzadigd	<i>imboe tawà</i>	
verzoeken	<i>mbeo òndià, nenèwè</i> (A)	<i>meò</i>
vet	<i>bàmba, ba màgi</i> (A)	<i>aloenggoea</i>
vier	<i>wi, moegoe</i> (A)	<i>àmàgimè, oegwàng- oegwàng, oegwàng nènèk</i>
vierkant		<i>amoen maoegwawè</i>
vinden	<i>doesia, moipà</i> (A)	<i>moejàgàk</i>
vinger	<i>banènàmbò</i>	<i>jàgaloe</i>
— (wijs-)	<i>nàmoehanè</i>	<i>dingi</i>
— (middel-)	<i>oewindahane, wintane</i>	<i>joedanàkmè</i>
— (ring-)	<i>moegoehanè, moehanè</i> (A)	<i>èmeanakmè</i>
vissoorten	<i>pitia</i>	<i>sawè, delòm, digit</i>
visnet	<i>wàpoea òmbò</i>	
vlak	<i>mbea, sejidia</i>	<i>àgàloek</i>
vlam	<i>woegoewoegoe, sàmàgà dabè</i> (A)	<i>koenoe àdjiè</i>
vlechten (van tassen)	<i>(òmbò) hindia</i>	<i>(oewè) sawè</i>
vlees	<i>hoe, woe</i> (A)	<i>àngoe</i>
vleugel	<i>aloe</i>	<i>agiwàk</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
vlieg	<i>tamboeni</i>	<i>towön</i>
vliegen	<i>mbàbàga poeja,</i> <i>poeni (A)</i>	<i>jòt, njòt</i>
vlinder	<i>begagè, bewànggè,</i> <i>pògoe (A)</i>	<i>nijè dðbelà</i>
vloer (van planken)	<i>èbà bàngkò</i>	<i>bàloewa</i>
— (van rietstengels)	<i>èbà aoelèjà</i>	
vloerligger	<i>moendoewa</i>	<i>moendoe</i>
vlug	<i>hèma, oesimaoe (A)</i>	
voet	<i>bàlò, bàro</i>	<i>awàgàja</i>
voetpad	<i>wàkèrò, siliboegoe</i> <i>(A)</i>	<i>doendàk</i>
voetzool	<i>bàlo kisi</i>	<i>nawàgaràn</i>
vogel	<i>bega</i>	<i>belà</i>
—hals	<i>kòbò</i>	
—nagel	<i>kàdi, kiboe</i>	<i>àga, àgànggari</i>
—nest	<i>sèna bò, bili</i>	<i>bela kò</i>
—plukken	<i>bega wanai</i>	
—poot	<i>bàlo kiboe</i>	
—staart	<i>pòtoe</i>	<i>aoewi</i>
vol	<i>toeja</i>	<i>dowawè</i>
volgen	<i>poewà oendia</i>	<i>mènawè</i>
voor	<i>timoegai</i>	<i>oemiak</i>
voorgalerij (van mannenhuis)	<i>sikèndò</i>	<i>kowè</i>
—(van vrouwenhuis)	<i>bàngkò sèlara</i>	<i>kowè</i>
voorhoofd	<i>migoe, tamoe (A)</i>	<i>jagamòak</i>
voorkant huis (ingang)	<i>doenambandò</i>	
voorpoot	<i>zànagi</i>	
voorvertrek (van vrouwenhuis)	<i>màràràdia</i>	
vouwen (van de handen)	<i>(hanè) doegoegia</i>	<i>(jàgajà) dogò</i>
vriend	<i>ànegàmò</i>	<i>nènggèò</i>
vrouw	<i>mina</i>	<i>djin</i>
— (oudere)	<i>ètarè mina</i>	
vrouwenborst	<i>mina àmà</i>	
vrouwenschortje	<i>szabo</i>	<i>biè</i>
vrucht (algemeen)	<i>oegà, oegwà (A)</i>	<i>aoe</i>
vruchtenpit (geldsurrogaat)	<i>zibè mòmè</i>	<i>kibràk kabòk</i>
vuil	<i>tàbè, dinggi (A)</i>	<i>gègèbiòt</i>
vuur	<i>oesa, sàmàgà,</i> <i>sàmàgaoe (A)</i>	<i>koenoe</i>
vuurslaan	<i>sàmàgà zinggà</i>	<i>koeni</i>
vuurplaat	<i>hitei</i>	<i>koenoe sisi, koenoesi</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
vuursas (uitgerafelde zaden)	<i>siwi</i>	<i>tsiwi</i>
vuurtang	<i>somè</i>	<i>kingngalò</i>
vuurvlieg	<i>dèpèna, timoeli</i>	<i>kwiwinggè</i>
vuurzaag (stok)	<i>màmò</i>	<i>tàngkàng</i>
— (rotankoord)	<i>silà nggöbé</i>	<i>kè</i>
vuurzagen	<i>màmòdazinggià</i>	<i>tàngkàngwawè</i>
vijand	<i>ndamè (A)</i>	<i>woem</i>
vijf	<i>ili, kioe (A)</i>	<i>pòtja, èmea, nèka</i> <i>káboera</i>
vijftig	<i>àgi tawàdand</i>	
Waar	<i>kaijà</i>	<i>àmöng</i>
wachten	<i>teuè, towè (A)</i>	<i>dedagè, doegoet</i>
wakker worden	<i>paita poeja</i>	<i>agoegiauwè</i>
wang	<i>hoemoegoe, hoemöggò</i> <i>(A)</i>	<i>jàwelim</i>
wanneer	<i>mànggà</i>	
warm	<i>dani, ndani</i>	<i>adjobo</i>
wat?	<i>kawi</i>	
water	<i>doeöe, moegoeloe (A)</i>	<i>da, jat</i>
watervlakte (meer)	<i>doemoegoe</i>	
waterkruik (kalebas)	<i>boeboeni</i>	
weduwe	<i>dèpa mina</i>	
wenen	<i>àmelià, amè (A)</i>	<i>nàm</i>
weerhaak	<i>sigò</i>	<i>soewènk</i>
weg (zoek)	<i>kaijai</i>	<i>àmöng</i>
weggaan		<i>aberàkò, woemò</i>
weggoeien		<i>doegiljàk</i>
weinig	<i>biapòrò isjà (A)</i>	<i>oegwàng</i>
wenkbrauw	<i>dzimatoe</i>	<i>ènggelàp</i>
wervelkolom	<i>àgoewà iwa</i>	
wespsort	<i>tàmboeni bàgà,</i> <i>gimiwa</i>	<i>taninggòn, igawe</i>
(niet) weten	<i>wejà, weaoe (A)</i>	<i>ngaloenggoet,</i> <i>ngaloenggoeroe</i>
weten, begrijpen	<i>dzàgi</i>	<i>ngalòk</i>
wimper	<i>zora toe</i>	<i>ènggeli</i>
wind (berg-)	<i>ènomboega</i>	<i>toewi</i>
— (meer-)	<i>poepoekoe</i>	<i>poeboe</i>
— (west)	<i>bàmboegoe</i>	
wolk	<i>koenoë</i>	<i>moedigim</i>
wond	<i>boeta</i>	<i>àmèn</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
wond (open)	<i>boeta òndo</i>	<i>àmèn ànga</i>
— (gesloten)	<i>boeta tagi</i>	<i>àmèn moeni</i>
worm	<i>toa kèbé</i>	<i>mogàmà</i>
wortel (boom)	<i>bò tàgi</i>	<i>njèba</i>
woud	<i>bò</i>	<i>nijè</i>
wreef	<i>bàlo tìba, koba tàgi</i> (A)	
wij	<i>taoe, òndomà</i>	<i>joe</i>
IJzer	<i>poeteij</i>	
Zaaien	<i>pigjawè, ògwà pitià</i> (A)	<i>si tsawè</i>
zacht (van hout)	<i>(bò) ndoeta</i>	
— (van geluid)	<i>biapòrò màwajà</i>	<i>ndoàsa</i>
— (van aanvoelen)	<i>loeta</i>	
zee	<i>poetekomà</i>	
zenuw	<i>tagi</i>	
zes	<i>àmonaro, àmonègaro</i>	
zestien	<i>àmo bàlo haro</i>	
zeug	<i>mbolè wòrò, wògò si</i> (A)	
zeventig	<i>mèndo hèlo àpantoagi</i>	
ziek	<i>imba, imbaoe</i> (A)	<i>awid</i>
ziel	<i>tonè, meureu</i>	
zien	<i>nàwatià, injèwè</i> (A)	<i>koràk</i>
zilverreiger	<i>dàgàjè</i>	
zingen	<i>weanè, kobà</i> (A)	<i>jàmò jawè</i>
zitten	<i>àmbigijà, àmbigèwè</i> (A)	<i>tànauwè</i>
zitvlak	<i>dola</i>	
zoet	<i>sowà</i>	<i>nèndèm</i>
zoldering	<i>gigà, digawà</i> (A)	<i>sijèm</i>
zon	<i>tai, èmondani</i> (A)	<i>oewè mèdjà</i>
zonnegodin	<i>taimina</i>	<i>àmà oewèmèdjà</i>
zo'n, dergelijk	<i>kànèrà</i>	<i>indòn</i>
zoon	<i>zoe, dzoewa</i> (A)	<i>aoe</i>
zout	<i>koemoe</i>	<i>majoe</i>
zoutbron		<i>majoela,</i> <i>da mboeroe mbèk</i>
zwaar	<i>idoe</i>	<i>ngaro</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
zwak	<i>kibi, kibimaija</i>	<i>ndàk</i>
zwaluw	<i>tsibi, agiàgàma (A)</i>	<i>djina meàk</i>
zwam	<i>bi, gibi bapè</i>	<i>bilòk</i>
zwangerschap	<i>nànggè bàgetia, sèna oemboetia</i>	<i>àmbamoen</i>
zweet	<i>sibi, sipi (A)</i>	<i>digràk</i>
zwemmen	<i>doekoegia</i>	
zuigeling	<i>kèbawa</i>	<i>õngèlæk</i>
zuster (jongere)	<i>niwa</i>	<i>ànggè</i>
— (oudere)	<i>nàgàmbi, naimbi</i>	
zuur		<i>sànggalik</i>
zij	<i>oei</i>	<i>ta</i>
zijde (van het lichaam)	<i>bai</i>	
zijkant (huis)	<i>mbàmindò</i>	
zijn (werkwoord)	<i>toewi, toej (A)</i>	<i>dõngõt</i>
zijn (bezitt. vn.woord)		<i>ànggèa</i>

B. 1. ALPHABETISCHE WOORDENLIJST
MONI — NEDERLANDS

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>a</i>	ik	<i>àmàboega</i>	moedermelk
<i>abà</i>	buizerdsoort (Soend. <i>beulang</i>)	<i>àmàdoedoe</i>	tepel
<i>abi (A)</i>	benen naald	<i>àmàkanè</i>	vriend
<i>aboe (A)</i>	klein, nauw, smal	<i>àmàkoeloe</i>	blank
— <i>pògò (A)</i>	kort	<i>àmaoedoeloe (A)</i>	tepel
<i>adàng worò</i>	stekelliaan	<i>àmbigèwè (A)</i>	zitten
<i>àdjoenènè (A)</i>	groeten (met de knok- kels van de vingers)	<i>àmbigijà</i>	zitten
<i>àgaboe (A)</i>	ombuigen	<i>àmè</i>	traan
<i>àgèsarà</i>	bontpluim (op penis- koker)	<i>àmelià</i>	hulien, wenen
<i>àgi</i>	stengel (van een plant)	<i>àmò bàlo haro</i>	zestien
<i>agi</i>	tien	<i>àmoe</i>	luis
<i>àgia (A)</i>	hemel, uitspansel	<i>àmoe</i>	neus
<i>àgiàgàma (A)</i>	zwaluw	<i>àmoeàro</i>	neusvleugel
<i>àgigèwè (A)</i>	opstaan	<i>àmoebegà</i>	snavel (= neus vogel)
<i>àgigijà</i>	opstaan	<i>àmoequa (A)</i>	arm
<i>àgijaboe (A)</i>	inkrassen (op pijlpun- ten)	<i>àmoenàràrà</i>	neuspen (dwars, van been of riet)
<i>àgitawàdanò</i>	vijftig	<i>àmoeuggàrà</i>	neusgat
<i>àgoe</i>	knie	<i>àmoesò</i>	neustussenschot
<i>àgoewà</i>	rug	<i>àmoeetaoe</i>	snuif, snavel
<i>àgoewà iwa</i>	ruggegraat, wervel- kolom	<i>àmoeijòndia</i>	verlegen zijn
<i>ai (A)</i>	levend	<i>àmoewaijà</i>	luizen vangen
<i>aigàpa</i>	uitspansel	<i>àmónaro</i>	zes
<i>aijà</i>	uitspansel	<i>àmónègàro</i>	zes
<i>aijà dàm pà teijà</i>	laten vallen	<i>àmónè ili</i>	tien
<i>aijò</i>	ongaar	<i>àndora</i>	landstreek
<i>aiwè (A)</i>	oppakken	<i>ànègamè</i>	vriend
<i>àlà àrà (A)</i>	schil, huid	<i>ànimbini</i>	gat (neusdoorboring)
<i>aloe</i>	vleugel	<i>aoe</i>	achterop, achteraan, later
<i>àmà</i>	borst, vrouwen- riek	<i>aoebàgà, aoebàrà</i>	kies
<i>amà (A)</i>		<i>aoendò</i>	stam (van een boom)
		<i>aoepa</i>	stam (volks-)
		<i>aoepòrò</i>	kort, laag
		<i>aoewà</i>	schuin, hellend

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>aoewëndore</i>	slapen (op de rug)	<i>bàlo kisi</i>	voetzoel
	<i>oendia</i>	— <i>nàmbo</i>	teen
<i>àpantò</i>	boven op	— <i>tiba</i>	wreef
<i>àrà</i>	jij	<i>bàlowaijà</i>	trappen, schoppen
<i>àraibalàtoe</i>	hoofdtooi (van para- dijsvogelveren)	<i>bamàgi (A)</i>	vet
<i>àràmbigi</i>	sleutelbeen, schouder (A)	<i>bàmba</i>	vet
<i>àràpàdogei</i>	dragen (op de schou- ders)	— <i>momè</i>	nier
<i>arè</i>	in, van binnen	<i>bàmboegoe</i>	flatus
<i>àsoro</i>	hagedis	<i>bàmboegoelià</i>	flatus laten
<i>àwàgidià</i>	gapen	<i>bamè</i>	droom
<i>àwàlai</i>	schuin, hellend	<i>bàmo</i>	plant (<i>verbenia</i>)
<i>baà</i>	faeces	<i>bàngkò sèlàrà</i>	voorgalerij vrouwenhuis
<i>baboe</i>	sprinkhaan	<i>banoeà</i>	versiering van panda- nuszaden (aan amu- lettentas)
<i>bàdi</i>	orchidee-soort (<i>spathoglotis</i>)	<i>baoe (A)</i>	verboden (mag niet)
<i>bàgà, bàrà</i>	tand	<i>baoezoegoe</i>	kuit
<i>bàgaiba (A)</i>	plankje (schildje) in siertas	<i>barò</i>	groente (soort <i>bajem</i>)
<i>bàgàpapià</i>	bijten, kauwen	<i>basigi batià</i>	defaeceren
<i>bàgoe</i>	hoog, ver, lang	<i>bàtawà (A)</i>	dood
<i>bai</i>	lip	<i>batò</i>	gierst
<i>bai toe</i>	snor	<i>bea</i>	hoog (algemeen)
<i>bàlāgi</i>	been, achterpoot	<i>beagi</i>	krop
<i>bàlājò</i>	gaar	<i>bega, bela</i>	vogel (algemeen)
<i>bàlèrai</i>	patatas (in het algemeen)	— <i>nggè,</i> <i>bewànggè</i>	vlinder
— <i>izi tagi</i>	—soort (wit, lang)	— <i>isoeàga</i>	jachtscherm van varens en takken (om vo- gels te schieten)
— <i>mògòbò</i>	—soort (wit, rond)	— <i>kiliwali</i>	kraaiachtige vogel
— <i>wògò iwa</i>	—soort (lang, gekromd)	— <i>moe</i>	snavel
— <i>zigwa mina</i>	—soort (groot, lichtbruin)	— <i>toe</i>	veer
<i>bàlo, bàro</i>	voet	— <i>toeò</i>	muts van vogelveren
<i>bàlo aoe</i>	hiel	— <i>wanai</i>	plukken van een vogel
<i>bàlògomè toe</i>	muts (van vogelveren)	<i>bègèsimoe</i>	houtschool
<i>bàlo haro</i>	elf	<i>bèndamè</i>	dakrib
<i>(àmo) bàlo haro</i>	zestien	<i>bèndore oendia</i>	slapen (op de buik)
— <i>kiboe</i>	poot (van een vogel)	<i>bèsagi (A)</i>	borst
		<i>bèsèiwa</i>	borstbeen
		<i>bèsoerata</i>	vallen
		<i>bèsòrò</i>	borst
		<i>bi</i>	zwam, paddestoel

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>biabàgà, biabàrà</i>	kind	<i>boembai domè</i>	omwikkelingsbandje (rode baststengel mos- soort)
<i>biabàgà panè</i>	meisje	<i>boemina</i>	kalmoeswortel
<i>biapòrò</i>	klein, eng, nauw, smal, weinig	<i>boenggoesoe (A)</i>	nek
<i>biapòrò mawaijà</i>	zacht (van geluid)	<i>boemi</i>	drinknap (in het alge- meen), tabakspijp van bamboe
<i>biboeloe</i>	wilde framboos	<i>boepa</i>	bamboemesje
<i>biga</i>	slecht, lelijk	<i>boetà</i>	wond, framboesia
<i>bigabiga onè</i>	diefachtig	<i>boetà bazòrò</i>	litteken
<i>bigaoe (A)</i>	slecht, lelijk	— <i>òndo</i>	open wond
<i>bigigi</i>	mondharpje	— <i>tagi</i>	gesloten wond
<i>bigindajà</i>	veel	<i>bogagàti (A)</i>	hikken
<i>bili</i>	vogelnest	<i>bo giwà (A)</i>	boomblad
<i>bimbasè (A)</i>	dakrib	<i>bogò (A)</i>	hoesten
<i>bimoe (A)</i>	varen (groente)	<i>bo kèndò</i>	boomtak
<i>(màlà) bindià</i>	inkrassen (op pijlpun- ten, versiering)	<i>bomà</i>	rib
<i>bioesi</i>	bergbeek	<i>bo moeni</i>	boomkruin
<i>bisanggè</i>	benen mes (varkensrib)	<i>bòmoeni (A)</i>	tabakspijp (met kop en steel)
<i>bisià</i>	stukbreken	<i>bòndèkibiamè</i>	boomstellage, platform voor lijken
<i>bisiloe</i>	haarpijl (van vogelvel- ren of -huiden)	<i>bo oesa</i>	brandhout
<i>bitajè (A)</i>	blazen	— <i>pigoe (A)</i>	boomkruin
<i>bo</i>	loofboom, hout	— <i>tàga</i>	epiphiet
— <i>àgà</i>	ophanghaak (vork van takken)	— <i>tagi</i>	boomwortel
— <i>àlà</i>	boomschors	— <i>taràpà maijà</i>	boomstellage voor lij- ken, platform
— <i>bindià</i>	hout kappen	— <i>wòrò (A)</i>	tak
<i>boe</i>	rivier	— <i>zoegoe</i>	stok (om te bomen)
<i>boeatagai (A)</i>	grote stenen beitel	<i>dàbà</i>	tong
<i>boebi</i>	slang (kleine soort)	<i>dàbè (A)</i>	tong (van het mond- harpje)
<i>boeboeni</i>	waterkruid (kalebasvrucht)	<i>dabega</i>	paradijsvogel (met twee blauwe kopveren)
<i>boedi, boeli</i>	vast, sterk	<i>dagàjè</i>	zilverreiger
<i>boelindaijà</i>	vastmaken	<i>dage</i>	djaät
<i>boei</i>	boog (van palmhout)	<i>dagoepe (A)</i>	drie
— <i>òbò</i>	rotanvlechting aan boogeinde (voor oplegging lus)	<i>dagoe palò</i>	gevlochten mutsje (voor oude mannen)
<i>boela</i>	cocon van rupssoort		
<i>boelaöe</i>	versiering van cocons (aan amulettentasje)		

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>damè</i>	damar	(<i>koedi</i>) <i>disià</i>	(boog) polijsten
<i>damèwètà</i>	meenemen	<i>doe, doeë</i>	water
<i>damoeni</i>	peterselieachtige groente	<i>doeboemè</i>	eigenaar
(<i>aija</i>) <i>dàmpàteijà</i>	laten vallen	<i>doeda</i>	komkommer
<i>dani (ndani)</i>	warm	(<i>hanè</i>) <i>doegoegià</i>	(handen) vouwen
<i>daoe</i>	pandanusoort	<i>doegoeg-</i>	leeg
—	grote kralen, halsketting	<i>wawa (A)</i>	
<i>dàpi</i>	oorhanger van zwarte zaden	<i>doegoemoeloe</i>	long
<i>dapoe</i>	speelbal van rotan	— <i>kòbò</i>	luchtpijp
<i>dawagai (A)</i>	gooien	— <i>momè</i>	hart
<i>dawaraijà</i>	gooien	<i>doekoegià</i>	zwemmen
<i>debà</i>	doofstom	<i>doelà</i>	laboe (ronde vrucht, gele bloem)
<i>dènègàtà</i>	liggen (in het algemeen)	<i>doelönggò</i>	kleine stenen beitel
<i>dèpa mina</i>	weduwe	— <i>balàwaija</i>	beitelen (met stenen beitel)
— (<i>domè</i> —)	duizendpoot	<i>doe imboe</i>	dorst hebben
<i>depènè</i>	omwikkelingpijlschacht (met schilteep)	<i>doemagai (A)</i>	regen
<i>dèpèna</i>	vuurvlieg	<i>doemita</i>	beteinoot
<i>didi</i>	greppel	<i>doemi wòrò</i>	wit varken
<i>diga bòmàpoeà</i>	rak boven vuurplaat (voor brandhout)	<i>doemoegoe</i>	meer, groot water
— <i>maja</i>	rak boven vuurplaat (voor pijlen en bogen)	<i>doenàmbà</i>	deur
<i>digawà (A)</i>	zoldering	<i>doenàmbàndò</i>	voorkant huis, ingang
<i>digigi</i>	papegaaï (<i>Eedectus pectoralis</i>)	<i>doendamè</i>	harssoort
<i>diki (A)</i>	juist	<i>doengmoeloe (A)</i>	long
<i>dimai (A)</i>	rotswand	<i>doeni</i>	man, echtgenoot
<i>dimboegwa</i>	harssoort	— (<i>A</i>)	paradijvogel
<i>dimboe sèna</i>	dikke darm	— <i>i</i>	(<i>Paradisea aposs.</i>) mannenhuis, mannenafdeling
<i>dimidèmi (A)</i>	donder	— <i>toe</i>	hoofdtooi van paradijvogelveren
<i>dimigilià</i>	doorslikken	<i>doenoendià</i>	drinken
<i>dimoe</i>	achterhoofd, hersenen	<i>doe sembà</i>	dorst
<i>dinàmbà</i>	deur	— <i>sàgà</i>	bamboekoker voor drinkwater
<i>dinè (A)</i>	masseren	<i>doe sòdià</i>	baden
<i>donggi (A)</i>	vuil	<i>doetià</i>	vinden, zoeken
<i>dinggi wòrò</i>	zwart varken	<i>dogè</i>	ontvangen
<i>dioepàbò</i>	bergplaats (boven langs de wand, voor brandhout)	<i>dola</i>	achterste, zitvlak
		<i>domè</i>	orchidee
			(<i>Dendrobium</i>), gele omwikkelingsbast

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>domè àlà</i>	hoofdtooi (van koeshuid)	<i>dzjàbe bai</i>	bovenlip
— <i>depà</i>	duizendpoot	<i>dzjimbøe</i>	slang (kleine soort)
<i>domò</i>	smoortkuil	<i>dzjiwi</i>	navel
<i>domògò (A)</i>	berg (algemeen)	<i>dzjoeøe àgi</i>	baarmoeder
<i>døngkèè (A)</i>	rotanvlechtingaanboog-einde (oplegging lus)	<i>dzjoe hijà</i>	tweeling
<i>doro nggàrà</i>	dal	— <i>dziwi</i>	navelstreng
<i>dowè (A)</i>	ontvangen	— <i>imba</i>	barensweeën
<i>dowò (A)</i>	raampje in voorgalerij	— <i>zinggà</i>	bevallen, bevalling
<i>djibøe (A)</i>	bibberen (van koude)	<i>èbà</i>	slaapplankje
<i>djiwi</i>	komkommer-achtige vrucht	— <i>aoelèjà</i>	vloer (van rietstengels)
<i>dzaba</i>	oor	— <i>bàngkèø</i>	vloer (van planken)
<i>dzàbàrà</i>	slagrand van wild varken	— <i>bo àlà</i>	vloer van boomschors
<i>dzàgi</i>	weten, begrijpen	— <i>dawoewèdjà</i>	bak om pandanusvruchten te kneden
<i>dzàlo</i>	houten schop	<i>èbò (A)</i>	hagedis
<i>dzànggè (A)</i>	neus	<i>edoema</i>	alles, gezamenlijk
<i>dzànggè orà</i>	dakbedekking van pandanusbladeren	<i>egà (A)</i>	bloed
(ook: <i>jànggè orà</i>)		—	kwaad, boos
<i>dzànggè tabøe</i>	neustussenschot	—	masseren
(A)		— <i>nàtadi</i>	bron, wel
— <i>tòrò (A)</i>	neuszadel	<i>ègendogà</i>	pijl (met bamboepunt)
<i>dzawa (A)</i>	oor	<i>ègepa itid</i>	opschuiven, op zij gaan
— <i>aròndo</i>	oorlei	<i>eina</i>	oom
— <i>nggàrà</i>	ooropening	<i>eita</i>	vader
— <i>oegøe</i>	oorsmeer	<i>èlàgèrà (A)</i>	langzaam
<i>dzà wòrò</i>	wild varken	<i>èlàgàrà (A)</i>	brengen
<i>dzègigèwè (A)</i>	vangen	<i>èlèràrà</i>	langzaam
<i>dzibitoenigà</i>	navelstreng	<i>èm</i>	Indische den (<i>casuarine</i>)
<i>dzimatøe</i>	wenkbrauw	<i>èmbai</i>	lui
<i>dzøejøe</i>	verbenia	<i>èmè (bàlèrà)</i>	poffen, roosteren van bataten
<i>dzøepita øewò</i>	doof	<i>èmèdjà (A)</i>	afschrappen, afkrabben
<i>dzøetià</i>	horen	<i>èmò</i>	nederzetting, dorp, kampong
<i>dzøewa (A)</i>	zoon	<i>èmomalà</i>	regenboog
<i>dzøwa (A)</i>	dochter	<i>èmøndani (A)</i>	zon
<i>dzøwò</i>	teen, hoef	<i>ènggè</i>	reeds, al klaar, afge- lopen
<i>dzøwò</i>	tong	<i>ènømbøega</i>	bergwind
		<i>èpoegøe</i>	bliksem
		<i>ènèwè (A)</i>	nog eens

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
èrà	bloed	hanè nàmbò	vinger
ètarè mè	grijsaard	— naoe	rug van de hand
ètarè mina	oude vrouw	— ndògòdià (A)	in de handen klappen
ètèndaijà	oplichten, optillen	— soenggàlè	palm van de hand
èze	naam	— tìba	rug van de hand
		— tìba (A)	pols
gaindore oendia	slapen (op de zijde)	hànggipà	daar (dichtbij)
ganeo	liefhebben	haoeporo	kort
gà oendò	oorsprong, bron ener rivier	haro	één
		hège soegoe	ademen
gasi (A)	kroonduif	hèlo	drie
gàsi	snot, niezen	hèma	vlug
gibi bapè	zwam	higimoe	donder
gigà	zoldering	higoegi	bil
gigò (A)	krabben	higoegoe	hikken
gìlìpi	citroen (djeroek)	hijà	twee
gimiwa	wesp	hila	groente (soort bajem)
gita	roeien	hilaijà	dood
giwitwàk	bamboekoker voor drinkwater	himama (A)	boog van wildhout
		hili	slang (kleine soort)
zobà	enkel	hinda	vandaag, heden
— tagi	achillespees	(òmbò) hindia	(tassen) vlechten
zòbò (A)	keel	(bòmò) binggà	(hout) verbranden
zoegoe	kangeroe	hitei	vuurplaat
zoeri	boomvaren	hitià	sterven
zòsarà	peniskoker	hizà	twee
— hòlò	bevestigingskoord peniskoker (om het middel)	hoe	vlees, spier
		hoeboe	licht
— òbò	gevlochten rotanring om peniskoker	hoemoe	staart (van zoogdier en reptiel)
— pi	bevestigingskoord peniskoker	hoeë	as
gòsòra	hoesten	hoemögò (A)	wang
gwi bo	kanariboom	hoemoegoe	wang
— oega	kanaripit	hogwa (A)	dakbedekking van pandanusbladeren
		hòlò	draad (algemeen), touw van boombastvezels
hai	zijde (van het lichaam)	— tanià	rotankruisverbinding omwanding
haijà	los	— wani	bindmateriaal van rotan
hanàgi	tien	hòma	opstap voorgalerij
hanè	hand		
— bàlradia	in de handen klappen		

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
horà	blad	kalèbè (A)	spinneweb
howè	fluiten	kalitàboe (A)	knijpen
		kamili	halsketting van kleine kralen
i	huis	kàndamoetoe	muts van vogelveren
ibà	nat	kànörà	zo'n, dergelijk, aldus
ida	spinaziesoort (<i>bajëm</i>)	kaò (A)	geven
idoe	zwaar	kaoeawèdjà (A)	vechten
igi	regenkap, ligmat (van pandanusblad)	kàpà	hier
— boeli	daklat (langsregel)	kari (A)	nagel
— iwa	onderarm	karo	hij
igoe	riet (<i>gelagab</i>)	kawalàgè	verhemelte
igoedzawa làdi	oorkokertje	kawi	wat?
igoe saoe	dwarse neuspen	kèbawa	zuigeling
ijarè	binnenvertrek mannen-huis	kèbawa zoemoe maja	korfvormig toestel voor excrementen, enz. van zuigeling
ili	vijf	kèdè	schouder
iloe	testes	— iwa	schouderblad
iloelò, iloe hòlò	touwtje onder het scrotum	kegò (A)	krabben
imba	ziek, pijn	kèlagi	schouderblad
imbaoe (A)	ziek, pijn	kèmànggàrà	okselholte
imboe	honger hebben	kèma òmbò, kèmàmbò	schouder-(oksel-)tasje voor mannen
imò	bitter	kèmatoe kèmatioe	okselharen
imboe tawà	verzadigd	kèndè	omwanding huis (in het algemeen)
iwi	stenen bijl	kèndòndià	draaien
— balà	houten steel	kèòkò solajà	mummie
— bòsòpaja	grote bijl om hout te splijten	kerodià	krabben (met de nagels)
— lawè	slijpsteen (voor bijl- kling)	kibi	zwak
iringai (A)	slijpen	kibià	stuk, gebroken, gescheurd
iwi zinggià	slijpen	(doeni) kibià	afbreken (mannenhuis)
izi	suikerriet	kèbaiwò (A)	stukbreken
		(wògò) kibià	verdelen (van een varken)
kabàsi	rotan borstprantser	kibimaijà	zwak
kadi	nagel, vogelklauw	kibogwià (A)	stuk, gebroken, gescheurd
kàgi	tuin	kigagi (A)	hond
kaindià	geven		
kaijà	waar		
kaipai	weg, zoek, verdwijnen		

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>kigi</i>	katjesschelpje, kauri (<i>Cypraea moneta</i>)	<i>lomè</i>	omwikkelingsbandje (gele orchideestengel- bast)
— <i>sarà</i>	tasje voor schelpengeld		
<i>kiboe</i>	vogelnagel		
<i>kiloe</i>	milt	<i>mabàgi</i>	krop
<i>kindo (A)</i>	twee	<i>màgàjà</i>	ergens iets in doen
<i>kindoe</i>	kakkerlak	<i>màgà pigi</i>	aardbeving
<i>kini (A)</i>	koud	<i>mage (mare)</i>	dun
<i>kioe (A)</i>	viïf, pink	<i>màgi</i>	hoeveel
<i>kitapoe</i>	knijpen	<i>mainbeà</i>	graven, spitten
<i>kiwià</i>	kappen	<i>maiwaijà (A)</i>	beitelen (met stenen beitel)
<i>kiwò (A)</i>	bang		
<i>kobà (A)</i>	zingen	<i>maji</i>	aarde, grond
— <i>tàgi (A)</i>	wreef	<i>màlà, màdà (A)</i>	pijl (in het algemeen)
<i>kòbè</i>	armband van dunne ge- vlochten rotan	<i>màlàboewi</i>	boog (van palmhout)
— <i>oendoe</i>	armband van gevlochten bamboe	<i>màlàdisià</i>	boog (van wildhout)
— <i>waniwòrò</i>	armband van gedraaide rotan	<i>màlà igoe</i>	pijlschacht
<i>kòbò</i>	keel, vogelhals	<i>màlàlò, màlà hòlò</i>	boogpees van rotan
<i>koeboe</i>	nokbalk	<i>màlàlò kòbògià</i>	lus van boog
—	benen naald	<i>màlà isià</i>	boog spannen
<i>koebaeli</i>	geneesmiddelen	<i>màlà tàgà, tàrà</i>	pijl voor garnalen
<i>koegàgi</i>	alvleesklier	<i>màlà tàpoe</i>	vogelpijl (met meer- dere punten)
<i>koemoe</i>	zout	<i>màmalage</i>	Mamberamo-boom
<i>koenoe</i>	wolk	<i>màmi (A)</i>	laag, dichtbij
<i>koenoetoe (A)</i>	regenboog	<i>màmò</i>	vuurzaag (stok)
<i>koēe</i>	urine	— <i>dazinggià</i>	vuurzagen
<i>koesaerià</i>	urineren	<i>màmomà</i>	laag, dichtbij
<i>koetoe</i>	oud, versleten	<i>mare (mage)</i>	dun
<i>komà (A)</i>	bergplaats beneden langs de wand	<i>mànggà</i>	wanneer
<i>komà</i>	prauw	<i>mànggarà</i>	kaak (van mens en dier)
— <i>danoendò</i>	achterstevan prauw	<i>mànggoen (A)</i>	krop
— <i>doenòndò</i>	prauwneus	<i>manizàbo</i>	halsketting van boom- bast voor vrouwen
— <i>imbià</i>	pagaaien	<i>màràjà</i>	bewaren
<i>kònda</i>	menstruatie	<i>màràràdià</i>	voorvertrek in vrouwen- huis
		<i>mè</i>	mens
<i>labe (A)</i>	tong	<i>mea (A)</i>	moeder
<i>loeta</i>	zacht (van aanvoelen)	<i>mè bàporà ijò</i>	gast
<i>lolè aodià</i>	spreken, praten	— <i>dèba</i>	doofstomme

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
mè èndià	terugkomen	moegoe (A)	vier
— hila ijà	lijk	— bàlo	kleine teen
— sînggamoe	blinde	moehanè (A)	ringvinger
<i>timoe</i>		moegoeloe (A)	water
mèndò haro	twintig	moegoesai (A)	goed
mèndòharo àginè	dertig	moeligia (A)	naar beneden
mèndo hêlo	zeventig	moeloe	schoon
àpànto agi		moema (A)	muskiet
mènè iwi, mènèwi	mannenbijl	moenadià	fluisteren
mènènè	geven	moendoewà	vloerligger
mènggàmà	oud	moenggàgi	hoofd
mèrò	gewoonte (adat)	— bai	bovenlip
meureu	ziel	— imba	hoofdpijn
meureu toewi	hersenen	— iwa	schedel
mia bai	onderlip	moenggàjipà	dragen (op het hoofd)
miga hòlò	bindmateriaal van bam-	<i>dogei</i>	
	boevezels	moendàgi	vloerstijl
migai	in, binnenin	moeni	dijbeen, benen van het
migia bàlo	middelste teen		mondharpje
migèwè (A)	bewaren	moeriki	mist
migiàmbà	pinang (kleine vrucht)	moeroea (A)	rijp
migiàtè (A)	naar boven	moesi domè	omwikkelingsbandje
migoe	voorhoofd		van grijze baststengel
migoe (A)	gezicht	moiþa (A)	vallen(?), vinden
migoebàlè	kaalhoofdig	moitawè	moeras
mili (A)	stam (van een boom)	momè	ei
mimoegoehanò	pink	mbàbàga poeja	vliegen
mi (A)	vader	mbàgoe balowà	kaal
mina	vrouw, echtgenote	mbàgoe toe	hoofdhaar, pruik van
mina àmà	vrouwenborst		mensenhaar
minàmà	moeder	mbai	slecht, lelijk
mina i	vrouwenhuis	mbaijoe (A)	kuit
— òmbòmitoe	amuletten borsttasje	mbamò momè	nier
	voor vrouwen	(A)	
— sètia	coïtus (bij mens)	mbaoe wòrò	beer
— wàgàmajà	doedpijlen weduwe	mbea	vlak
mindia	komen, terugkomen	mbeo òndià	verzoeken
mindiwò (A)	terugkomen	mbiasoe	(stuk)scheuren
minè (A)	trouwen	mbisi (A)	rotankruisverbinding
moedigai (A)	stelen		omwanding
moediga wàgi	stelen	mbisà	ontvouwen
(A)			

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
mboá	slang (groot)	nenèwè (A)	verzoeken
—	pinang (grote vrucht)	niwa	oudere zuster
mboembi (A)	rugversiering, stuit- wring	noabàlè (A)	tor
mbofè	vechten, oorlog	noabàrè (A)	spin
mbòlè wòrò	zeug	noendià	eten
mbàmindò	zijkant huis	noetià	oppakken
mbòsiga	nageboorte		
nàgambi, naimbi	jongere zuster	ndamè (A)	vijand
nai (A)	lopen	ndani	warm, naam volksstam
naina	oudere broer	ndawè (A)	opschuiven, opzij gaan
naiwa (A)	oudere broer	ndèwè	kalk
nàlamè	nemen	ndèwisàgà	kalkkalebas
nàmà	grote ovulaschelp	(bò) ndoeta	zacht (van hout), rijp
namà oegwa	zwarte verfstof (plan- tensap)	ndò	buitenste stijlen der om- wanding
nàmbò	halsketting voor vrou- wen (van nassa- schelpjes)	ndoà wòrò	gevlekt varken
— pòra	halsband met nassa- schelpjes en schelp- plaatjes	ndora	landstreek
— sòbàgà	halsband met nassa- schelpjes en koes- koestanden	(bò) ndoro	hard (van hout), on- rijp
— sònò	halsband met nassa- schelpjes en schelp- plaatjes	ngali (A)	stengel van een plant
— tataoebàgà	halsband met nassa- schelpjes en buidel- diertanden	ngòsi	niezen
— womè bàgà	halsband met nassa- schelpjes en hondent- anden	nggaoedi (A)	spreken, praten
namobàlo (A)	tweede teen	(womè) nggaeo- dià	janken (van een hond)
namoehanè	wijsvinger	nggelà	rotsblok, rolsteen
nànà (A)	één	nggelà izià	stenen op de vuurplaat en in de houtoven voor de smoorkuil
nànggèbàgetià	zwangerschap	nggòbè	armband van dunne ge- vlochten rotan
napè	lepel (van varkens- schouderblad)	nggòbèa	pandanussoort, pan- danblad voor siga- retten
nàwarià	zien	nggòsagòbò (A)	gevlochten rotanring om peniskoker
		obò	bevestiging pijlpunt in schacht (touwom- vlechting)
		obobàlo (A)	grote teen
		oedià (A)	roepen

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
oegà	vrucht (algemeen) en dak (?)	oewaijagè	cirkel
oegi	rode aarde (verfstof, schmink) en rook	oewaijagè mbèjà	dansen (in een kring)
oegoe	omheining, pagger	oewani (A)	duim
oegwà (A)	vrucht (algemeen) en bloem	oewani	hoofdring van gevlochten rotan
oehoe (A)	omheining, pagger	oewè (A)	fluiten (van een mens)
oei	zij	oewi	laboe (lange vrucht, witte bloem, voor pe-niskokers)
oelagè, oelarè	halsketting van zwarte ronde zaden	oewindabanè	middelvinger
oelànggamo	kreeft	oewiö	halsketting voor vrouwen, van kalebaspit-ten
oemai (A)	omvallen	ogawàgà	kokend
oemàtà	dag	ogawàgàndià	koken
oembànggè	snurken	ogè (A)	rook
oemboe	maag en buik (?)	ogwà	onkruidsoort
— igoe	slokdarm	— pivià (A)	zaaien, planten
oemiwè (A)	slapen	obanè	duim (zie: grote teen)
oemoe	anus	oleo	halsketting voor vrouwen, van Jobstranen
oenà (A)	oebi (<i>ketella pobon</i>), plant met scherm-achtige bloem (soort-groente)	ömbaoe	amulettentasje met zeer lange band
oenamè	muis	ömbò	draagnet, tas (alge-meen)
oenamètoegà	muizenval	— aoe	rand van tas en draag-net
oendàmà	gisteren	— bo	groot draagnet voor hout, ook kap tegen koude
oendià	slapen	— daoe	doeewa ophanghaak voor draag-netten
oendoe	bamboe	ömbòdià	rotanborstpantser
oenoendià	slapen	ömbòdiwa	groot haarnet voor man-nen
oesa	vuur	ömbò igoe	band (van draagnet en tas)
— látia	achtervertrek vrouwen-huis	ömbòja (A)	vrouwenhuis
oesawàgè	fakkel	ömbò lagè	borststasje
oesi	goed	öndomà	wij
oesimaoe (A)	vlug	öndopàmà	eerlijk, oprecht
oesoewà	mooi	öndoporomà	knaapje
oewà	kladi		
— tabe	wit smeersel in inker-vingen pijlpunten		
oewàgè (A)	iemand slaan		
oewai	danshuis		
oewai	lever		

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
õnggèdià,	? roepen, iemand slaan	poerià	blazen
õngkèdià		poesi, poezi	pisang (algemeen)
õnto malà	pijl (met gladdè punt)	— bèna bèna	pisangsoort
orò	hij	— bolè	—
oròtagi	nek	— kasòkè	—
òsa	lans (van hout of bam- boe)	— moegoea	—
òsonà	straks	— ndoemi	—
òsomànàrà	nu	— ninagè	—
òsowè	honingraat	poesinggamabè	pisangtuin
		poesi ogwa	pisangblad (verpakking eetwaren bij gaarsto- men)
pà	dierenjong	— sawe	pisangsoort
pàita poeja	wakker worden	— tàlèwi	—
pànà	gezicht	— wèna	—
pànàrà tiboe (A)	baard	poeteij	ijzer
— toe	baard	poetekomà	zee
panè	ongehuwd, jonge vrouw, maagd	pogà	borstsieraad, fragment zeeschelp
— iarè	knippen met de vingers bij het zingen	pojà (A)	schoon
— zagè (A)	knippen met de vingers bij het zingen	— (A)	veer
paoelià	springen	pò mbigi (A)	bil
paoenàgi iwa (A)	rib	põnè (A)	bergrug, kam
paoetè	penisnetje	põnè	dalen, steil
pèndè	golf (water)	pònggaoe	stuit
pèroea	wilde eend	pògoe (A)	vlinder
pèrocapà	eendekuiken	pò toe	vogelstaart
pigjawè	planten, zaaien	powai	terug (naar huis)
pigoe	? speeksel, èn bergtop	rita, gita	pagai
pisè	jachthut in een boom	sabò	djamboesoort (rode vrucht)
pitagò (A)	tuin	sadià	afschrapen, afkrabben
pitia	vissoort	sàgà, sàrà	gording omwanding (muurplant)
poeboeè	fluiten (van vogels)	sagà (A)	drinken
poegoe (A)	speeksel, spuwen	sàga (A)	slak
poeiwò oendià	volgen	sàgigià	grijpen
poejà	lopen	sagoe	nieuw (pas gemaakt)
poelèndià	blazen	saiipai sèna	dunne darm
poenàk	soort madeliefje	sàmàgà	vuur
poeni (A)	? vliegen, en kakatoea- radja (zwarte)		
poeposkoe	meerwind		

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>sàmàgà dabè (A)</i>	vlam	<i>silà nggòbè</i>	rotankoord vuurzaag
<i>sàmàgaoe (A)</i>	vuur	<i>siliboegoe (A)</i>	voetpad
<i>sàmàgà zinggià</i>	vuurslaan	<i>sìnggamoe</i>	oog
<i>sàmànoetia</i>	vangen	— <i>momè</i>	oogappel
<i>sàmbaijà</i>	ombuigen	— <i>poja</i>	oogwit
<i>sàmò (A)</i>	groeien	— <i>sodià</i>	bekijken
— <i>iwa</i>	bovenarm	— <i>timoe</i>	blind
— <i>tigaijà</i>	knippen met de vingers bij het ziagen	— <i>zora</i>	ooglid
<i>sàndò</i>	steil	<i>sipi (A) (zie: sibi)</i>	zweet
<i>sànggò</i>	stenen mes	<i>sisoè, sizoe</i>	knoop in touw, ge- wricht (algemeen)
<i>saoe</i>	bloem (in het alge- meen)	<i>siwi</i>	vuursas (uitgerafelde zaden)
— <i>(A)</i>	onrijp	<i>sò</i>	koeskoes
<i>saoemà</i>	levend	<i>soeagè</i>	mier
<i>saloe, saroe, zaloe</i>	heester met rode sier- bladen, grafplant (<i>Dracaena</i>)	<i>soegoelatà</i>	kweken
<i>sàtigi</i>	rotswand	<i>àmbigià</i>	sigaret
<i>szabo</i>	vrouwenschortje	<i>soenggàrà</i>	jong
—	rugversiering mannen, stuitplaatje van boombast	<i>soeni</i>	penis
<i>sègigè (A)</i>	gripen	<i>soenipà</i>	kaap
<i>sègigèwè (A)</i>	oplichten, optillen	<i>soeni sètià (A)</i>	coitus (mens)
<i>sègò (A)</i>	kin	— <i>tiboe, tie</i>	schaamhaar
<i>seijià</i>	vlak	— <i>toe</i>	schaamhaar
<i>sèna</i>	darmen, ingewanden	<i>sàgagàò (A)</i>	horen
— <i>bò</i>	vogelnest	<i>sògi</i>	achterhoofdversiering, krans van koeskoes- botjes
— <i>imba</i>	buikpijn	<i>sò iwa</i>	—
— <i>oemboetià</i>	zwangerschap	<i>sojà (A)</i>	kop tabakspijp, vrucht- schaal
— <i>toewà hòlò</i>	buikgordel	— <i>bo</i>	eikeboom
<i>sènggò</i>	oebi (<i>ketella pobon</i>)	— <i>oega</i>	eikelvrucht
<i>sero</i>	kin	<i>somè</i>	vuurtang van bamboe
<i>si</i>	vagina	<i>sòmoe (A)</i>	bontpluim (op penis- koker)
<i>sibi (zie: sipi)</i>	zweet	<i>sòndwi mè</i>	hoofd van dorp of clan
<i>siboemoe (A)</i>	gras	<i>sowà</i>	zoet
<i>siga</i>	gelegen aan	<i>tàbè</i>	modder, vuil
<i>sigi bàrà</i>	versierde bamboekoker (voor schelpengeld)	<i>taemina</i>	zonnegodin
<i>sigò</i>	weerhaken (aan pijl)		
<i>sikindò</i>	voorgalerij mannenhuis		

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>tàgàdia</i>	springen	<i>tègènè nimoe</i>	versiering aan amulet- tentas, staarthuid koeskoes
<i>tagi</i>	zenuw, ader, pees	<i>teuè</i>	wachten
<i>tagoejà</i>	tabak	<i>ti, tijò</i>	bang
— <i>isoedia</i>	rook inhaleren	<i>tidèkaoe (A)</i>	bang
— <i>noendia</i>	roken	<i>(malà) tigoè (A)</i>	inkrassing (op pijl- punt)
— <i>tèndigawa</i>	tabaksrol	<i>tiboè (A)</i>	haar (algemeen)
<i>tai</i>	zon	<i>timoe (A)</i>	ster
<i>tainawè (A)</i>	(vast)binden	<i>timoeli</i>	vuurvlieg
<i>tainia</i>	(vast)binden	<i>timoe nggàrà</i>	nacht
<i>tania</i>	oprollen	<i>timoegai</i>	voor
<i>tainòndòpà</i>	middag	<i>timoemina</i>	aardgodin
<i>talekàtò</i>	maangod	<i>tinaì (A)</i>	maan
<i>talijàgà</i>	ravijn	<i>tinawi</i>	maan
<i>tàmboe</i>	bamboetje om vlecht- werk uiteen te hou- den	— <i>biapòrò mèijò</i>	maanstand, eerste kwar- tier
<i>tàmboeni</i>	vlieg	— <i>moeroe</i>	—, tweede kwartier
— <i>bàgà</i>	wesp	— <i>oewàno</i>	—, halve maan
<i>tamoe (A)</i>	voorhoofd	— <i>timoègàjò</i>	—, donkere maan
<i>tàpà bea</i>	bergrug, kam	— <i>timoetià poeja</i>	—, laatste kwartier
<i>taoe</i>	wij	<i>tipina</i>	binnenste omwanding van staande planken
—	geest	<i>tiwàpà kòbè</i>	platte, brede armring tegen pijlschoten
<i>taoe bi</i>	versiering aan amulet- tentas van padde- stoelsoort	<i>toa kèbè (A)</i>	worm
<i>taoenàgè</i>	bloedzuiger	<i>toe</i>	haar (algemeen)
<i>taoesàrà</i>	tabakspijp met kop en steel	—	aalscholver
<i>tape boepa gèbè</i>	bamboekoker voor uit- breken van bamboe- mesjes	<i>toegapa</i>	gras
<i>tàpoe</i>	scherp	<i>toegwò</i>	halsketting voor vrou- wen, van reukzaden
<i>tawà</i>	niet, neen	<i>toej (A)</i>	zijn
—	leeg	<i>toeja</i>	vol
<i>tawaoe (A)</i>	los	<i>toema</i>	clan
<i>tawoe</i>	rups	<i>(pigoe) toemà- waija</i>	spuwen
<i>tè</i>	ja	<i>toenoe</i>	neerzetten
<i>tèràrà</i>	gording (boven huis- ingang)	<i>toewi</i>	zijn
<i>tèràràpà</i>	ingang (zonder deur)	<i>togonòà (A)</i>	orchidee (<i>Dendrobium</i>)
<i>tèbahoema</i>	morgenstond	<i>toko màpa (A)</i>	heilige bladeren
		<i>tònawi</i>	hoofd van clan of dorp

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>tonè</i>	ziel	<i>woembi</i>	rugversiering, stuit-wrong
— <i>i</i>	doderhuisje	— <i>dagè</i>	bevestiging peniskoker om het middel (gevlochten en versierde band)
<i>tòpe, tòbe</i>	groot, dik	<i>woesi</i>	witte kakatoea
<i>tòpèmà</i>	veel	— <i>poeboe</i>	neushoornvogel
<i>tòpè màwajà</i>	hard (van geluid)	<i>woewià</i>	beklimmen
<i>towè (A)</i>	wachten	<i>wògò, wòrò</i>	varken
<i>tsibi</i>	zwaluw	— <i>bàgà</i>	hele varkensslagtang (neusversiering)
<i>wàgè (A)</i>	stomp	— <i>bàgà òmbò, wògòbàgàmbò</i>	siertas voor mannen, met varkensslagtangden
<i>(mènè) wàgè (A)</i>	bepijlen (van mensen)	— <i>bàgà gigañli</i>	varkenstand, toegeslepen als snijwerktuig
<i>waijà</i>	stomp, iemand slaan, doden	— <i>biga bàgà</i>	big
<i>(bega) waijà</i>	(vogels) bepijlen	— <i>dina</i>	ligplaats varkens langs de wand binnenshuis
<i>waitàtà poejà</i>	dansen (in rijen)	— <i>i</i>	varkenshok onder het huis
<i>waitè</i>	— (in een kring)	— <i>iwa</i>	benen mes (dijbeen varken)
<i>wàkèrò</i>	voetpad	— <i>pà</i>	big
<i>wàlàngi</i>	morgen	— <i>si (A)</i>	zeug
<i>wamè (A)</i>	oud	— <i>singgoe</i>	schil varkensslagtang (neusversiering)
<i>wanoegi (A)</i>	mier	— <i>soeni (A)</i>	beer
<i>wani</i>	rotan	— <i>tiboe</i>	varkenshaar
<i>wani òbò</i>	afsluitringetje aan oorpen	<i>wolò (A)</i>	dak
<i>wanggoe wògò</i>	doden-(varkens)-feest	<i>wòlòk</i>	offerring van rotan
<i>wàpoeà òmbò</i>	visnet	<i>womè</i>	hond
<i>wapoei (A)</i>	(naar huis) terug	— <i>pà</i>	jonge hond
<i>wàwàsò, wawàsò</i>	ster	<i>wonènggàmà</i>	bedriegen, liegen
<i>wàwàsò pijajigo</i>	avondster	<i>wòròrata</i>	omvallen
<i>wàwigindò</i>	achterkant huis	<i>zabè</i>	kurkachtige boomschors (ingrediënt bij siri-kauwen)
<i>weanè</i>	zingen	<i>zàboe</i>	haarversiering van orchideestengel
<i>weaoe (A)</i>	niet weten		
<i>wèdjà (A)</i>	schoppen, trappen		
<i>(bega) wèdjà (A)</i>	bepijlen (van vogels)		
<i>wejà</i>	niet weten		
<i>(wògò) wèndià</i>	knorren van een varken		
<i>wi</i>	vier		
<i>wigikalè</i>	bliksem		
<i>wimimoe</i>	hoofdtooi van papegaaienveren		
<i>wimomè (A)</i>	niboengpalm		
<i>wintanè (A)</i>	middelvinger		
<i>woe (A)</i>	vlees		
<i>woegoe woegoe</i>	vlam		

MONI	NEDERLANDS	MONI	NEDERLANDS
<i>zàboe</i>	orchidee (Venusschoentje)	<i>zèmo</i>	varen (groente)
<i>zàboeo</i>	halsketting voor vrouwen, van stukken gele orchideestengel	<i>zènai</i>	kroonduif
<i>zàgi</i>	been	<i>zibè momè</i>	rode vruchtenpit (ruilmiddel)
<i>zàgigià</i>	vasthouden	<i>zioedià</i>	ruiken
<i>zàgi iwa</i>	scheenbeen	<i>zige bànga</i>	geklopte boombast
— <i>wàngnggelà</i>	magische steen	<i>zigipà</i>	daar (ginds, verweg)
<i>zàmbaja, zàm·</i>	neerzetten	<i>zìmorà</i>	tuin
<i>bawè</i>		<i>zoe (oè?)</i>	zoon
<i>zàmbawè</i>	kappen	<i>zoeamè</i>	jonge man (ongetrouwd)
<i>zàmbè</i>	dwaarsplanken van de omwanding	<i>zoegi</i>	casuaris
<i>zàmo</i>	slachten	— <i>àmà</i>	oorversiering van casuarisvleugelpen
<i>zànàgi</i>	voorpoot	— <i>iwa</i>	benen molen aan sier-tas (casuarisdijbeen)
<i>zànggà</i>	regen	— <i>toeò</i>	hoofdversiering van casuarisveren (tulbandvormig)
— (<i>A</i>)	nat	<i>(bò) zoegoe</i>	bomen (van een prauw)
<i>zànggèwai</i>	jachthut	<i>zoenggàmà</i>	ongetrouwd, jonge man
<i>zaneij</i>	heks	<i>zoed (A)</i>	ruiken
<i>zawa mamagidià</i>	horen	<i>zogo</i>	urineblaas
<i>zàwaoe</i>	slaap	<i>zopajà</i>	splijten (van hout)
<i>zazò</i>	stengel (voor sirihekauwen)	<i>zora toe</i>	wimper
<i>zègèdià</i>	stelen	<i>zòwa</i>	dochter
<i>zègigèwè</i>	vasthouden		
<i>zèma</i>	koorts		

B. 2. ALPHABETISCHE WOORDENLIJST
DÈM — NEDERLANDS

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
<i>àbàgè</i>	vader	<i>agin</i>	echtgenote
— <i>màngèlò</i>	maangod	<i>agingò</i>	trouwen
<i>àbàgèwàk kè</i>	gording omwanding huis (muurplaat)	<i>agiwàk</i>	vleugel
<i>aberàkò</i>	weggaan, verdwijnen	<i>agoè</i>	schoonvader
<i>abi</i>	achter	<i>agoegiwè</i>	wakker worden
<i>abo</i>	stil, zwijg	<i>agoenò</i>	ruiken
<i>àboea</i>	ver, lang	<i>agòn</i>	vagina
<i>aboeni</i>	dochter	<i>àgwàng</i>	broer
<i>àboeò</i>	hoog	<i>àgwè</i>	bang zijn
<i>àboeo</i>	been	<i>ajè</i>	grootmoeder
<i>àdjà</i>	darmen, ingewanden, korfvormig toestel voor excrementen enz. zuigeling	<i>àlàgani</i>	rug
<i>adjobo</i>	warm	<i>àlani</i>	—
<i>adjoejoàk</i>	benen van het mond- harpje	<i>àlaoe</i>	oppakken, meenemen
<i>àga</i>	vogelnagel	<i>alè</i>	rook
<i>àgàbà kalò</i>	hard (van geluid)	<i>alèk</i>	hij
<i>àgàbò</i>	milt	<i>àlenam</i>	leeg
<i>àgàgiò</i>	bang	<i>àlènèroè</i>	tong
<i>àgalè nènawè</i>	roken	<i>ali, ari</i>	haar (in het algemeen)
<i>àga limbò</i>	anus	<i>aloeng</i>	naam
<i>àgatoek</i>	vlak	<i>aloenggoea</i>	vet
<i>àgànggari</i>	vogelklauw	<i>aloengkwin</i>	testes
<i>àgàngkàp (zie: jàgàngkàp)</i>	teen, hoef	<i>alonggòbagè</i>	keel
<i>àgè</i>	stengel van een plant	<i>àmà</i>	grote teen, één (tel- woord)
<i>àgigi</i>	bang	—	moeder
<i>agiljè</i>	koud	<i>àmàdigim</i>	regenboog
<i>agi malè</i>	buitenste stijlen der omwanding	<i>àmàgimè</i>	vier
<i>agimoemoe</i>	neushoornvogel	<i>àmà oewè mè djà</i>	zonnegodin
<i>agimorawè</i>	begraven	<i>àmàrè</i>	krop
		<i>àmbamoen</i>	maag, zwangerschap
		<i>àmbawàk</i>	liggen
		<i>àmibi</i>	penis, tong van het mondharpje
		<i>àmbò</i>	dik
		<i>àmbò</i>	schoonmoeder

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
<i>àmboegwajè</i>	springen	<i>aoewanggëtoe</i>	lever
<i>àmboeroe</i>	zeer veel	<i>aoeweàk</i>	weerhaak van pijl
<i>àmèn ànga</i>	open wond	<i>aoewi</i>	vogelstaart
— <i>boeroèd</i>	framboesia	<i>aoewoe, woe</i>	katjesschelpje, kauri (<i>Cyprea moneta</i>)
— <i>moeni</i>	gesloten wond	— <i>àmà</i>	grote ovulaschelp
<i>ameò</i>	liefhebben	<i>àrà</i>	huid, schors, bast van een boom
<i>ami</i>	bloemtop pisangtros	<i>arawè</i>	stuk, kapot, gescheurd, gebroken
— <i>àmboeloe</i>	moedermelk	—	in, binnenin
<i>amiawè</i>	opstaan	<i>àrènwèk</i>	rib
<i>amigi</i>	galblaas	<i>ari, ali</i>	haar (in het algemeen)
<i>aminggae</i>	geven	—	echtgenoot
<i>amoegoe</i>	stelen	<i>aringòb</i>	vallen
<i>amoeldli</i>	snor	<i>aroe</i>	stekel, scherp
<i>amoen</i>	openen (van een tas)	<i>àrogo</i>	spin, tor, bloedzuiger
<i>amoenggoet</i>	ombuigen, elleboog, hoek	<i>ap</i>	mens
<i>amoengmaoeg-</i> <i>wawè</i>	vierkant	<i>bàlaga</i>	slak
<i>àmògitè</i>	verdwijnen, zoekraken	<i>bàlaga awàk</i>	slakkenhuisje
<i>àmõng</i>	waar, weg (zoek)	<i>balàn</i>	bergplaats (beneden langs de huiswand)
<i>ànagànawawè</i>	dansen (in rijen), stro- men (van het water)	<i>bàloewa</i>	vloer van planken
<i>àndapoet</i>	stomp	<i>bàntjiloe</i>	paradijsvogel (met twee blauwe kop- veren)
<i>àndòk</i>	omwikkeling pijtschacht (met rotan of orchi- deeschilreep)	<i>baoe</i>	los
<i>àng</i>	jij	—	verboden (mag niet)
<i>ànga</i>	uw	<i>baoegwawè</i>	kappen
<i>ànga jawawè</i>	bloem (van de tabak)	<i>baroe</i>	deur
<i>àngè</i>	lachen	<i>belà</i>	vogel (algemeen)
<i>ànggaga</i>	hart	— <i>digè</i>	jachtscherm van varens en takken (voor vo- geljacht)
<i>ànggagim</i>	krabben (met de na- gels)	— <i>kiwià</i>	specht
<i>ànggè</i>	zuster	— <i>kò</i>	vogelnest
<i>ànggèa</i>	zijn	<i>belapèng</i>	kraaiachtige vogel
<i>ànggèlàn</i>	glanspenis	<i>belari wòragò</i>	muts van diverse vogel- veren
<i>àngkaliloe</i>	knijpen	<i>bí</i>	kort
<i>àngò</i>	grootvader	<i>biè</i>	vrouwenschortje
<i>àngoe</i>	vlees		
<i>aoe</i>	vrucht, bloem, ei		
(kwa) <i>aoejawè</i>	janken van een hond		
<i>aoewa</i>	geven		

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
<i>bijaœ</i>	djamboesoort (rode vrucht)	<i>damboeroe</i>	bron, wel
<i>bijêm</i>	patatas (in het algemeen)	— <i>mbèk</i>	zoutbron
<i>bijêm mbèlêm</i>	patatassoort (wit, rond, lang)	<i>damoek</i>	nacht
<i>bijêm mògòbò</i>	— (wit)	<i>damoeni</i>	plant met schermachtige bloem (groentesoort)
— <i>paœ</i>	— (groot, lichtbruin)	<i>da ngàt</i>	rolsteen, rotsblok in rivier
— <i>wòm awàk</i>	— (lang gekromd)	— <i>nàsímò</i>	dorst hebben
<i>bilòk</i>	zwam, paddestoel	<i>dàsi</i>	damar
<i>bim</i>	bamboe	<i>dawàk</i>	bamboekoker voor drinkwater
— <i>kè</i>	bindmateriaal van bamboevezels	<i>dawò</i>	krekel
<i>bisigò</i>	tuin	<i>dèboeàk dagoe-nawè</i>	bak om pandanusvrucht in te kneden
<i>bisilœ</i>	haarpijn	<i>dedagè</i>	wachten
<i>bobè</i>	prauw	<i>delòm</i>	vissoort
<i>bòdègè mènìk</i>	lus van de boogpees	<i>didèboe</i>	as
<i>boe</i>	rivier	<i>digjàk</i>	zweet
<i>boekgwawè</i>	sterven	<i>dimilit nàboea</i>	halsketting voor vrouwen, van zwarte reukzaden
<i>boekmè</i>	lijk, dood	<i>dian</i>	opstap pagger
<i>boema hògòg</i>	madeliefje	<i>digit</i>	vissoort
<i>boengkalik</i>	kalmoeswortel	<i>dijàn</i>	slijpsteen (voor bijl. kling)
<i>boeroeò</i>	framboesia	<i>dingi</i>	twee, tweede teen, wijsvinger
<i>bògwawè</i>	kappen, inkerven op pijlpunten	<i>dingimalè</i>	hoofdstijl in mannenhuis
<i>bogolàk</i>	neerzetten	<i>doawè</i>	naar boven
<i>bòóm</i>	speeksel, spuwen	<i>doegiljàk</i>	weggooien
<i>da</i>	water, bergbeek	<i>doegoet</i>	wachten
<i>dabœ</i>	heester met geurige bladeren	<i>doegoet pagat</i>	kokend
<i>dagœ</i>	pandanussoort	<i>doegwawè</i>	gooien
<i>dagœwawè</i>	kneden van de pandanus vrucht	<i>doeœ</i>	bergrug, kam
<i>dàmboe</i>	casuaris	<i>doendàk</i>	voetpad
— <i>aoewi</i>	hoofdsieraad van staarthuid casuaris	<i>doenim</i>	harssoort
— <i>winowàk</i>	benen moten op siertas (casuaris-dijbeen)	<i>(jàgajà) dogò</i>	vouwen (van de handen)
<i>dàmboeri wiràgò</i>	hoofdversiering van casuarisveren (tulbandvormig)	<i>domà</i>	buizerdsoort (Soend. <i>heulang</i>)
		<i>dònggawàk</i>	kalkkoker van bamboe

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
döngkè	rotanvlechting (voor oplegging boogpees)	èwaro	achterhoofdversiering van koeskoesbotjes
döngöt	zijn	èwi	hersenen
dowawè	vol	<i>gàlälèsi, gägàtèsi</i>	rotanpantser
<i>djadjigòwàk</i>	dijbeen	<i>gàgò</i>	naam
<i>djàgàli</i>	bal	<i>gamoemoe</i>	donder
<i>djembobiwàk</i>	scheenbeen	<i>gèga</i>	djaät
<i>djidoàk</i>	tabakspijp met kop en steel	<i>gègèbidè</i>	vuil
<i>djin</i>	vrouw	<i>gègèroe</i>	wilde framboos
<i>djina kiwijè</i>	vrouwenbijn	<i>gigèroe</i>	bevestigingsband om het middel voor peniskoker, versierd (hout) verbranden
— <i>kò</i>	vrouwenhuis	<i>gigimègöt</i>	citroen (<i>djeroek</i>)
— <i>meàk</i>	zwaluw	<i>gilibi</i>	laboe (ronde vrucht, gele bloem)
<i>djin maoeawè</i>	coïtus (bij mens)	<i>giloe</i>	snavel
— <i>ònkawè</i>	bevallen	<i>giloem</i>	honingraat
— <i>pani</i>	jonge vrouw (ongehuwd)	<i>gimi</i>	halsketting voor vrouwen, van laboepitten spreken, praten
<i>càk</i>	ja	<i>giwi</i>	slokdarm
<i>èbèk</i>	terug (naar huis)	<i>gòbà</i>	hagedis
<i>èdogò</i>	brengen	<i>gòbagè</i>	<i>verbemia</i>
<i>ègèt</i>	omheining, pagger	<i>goeloe</i>	halsketting voor vrouwen, van zwarte reukzaden
<i>èlè</i>	heet (pedis)	<i>goeloengà</i>	boomvaren
<i>èma nggè</i>	lieveheersbeestje	<i>goemè nàboea</i>	<i>bajem</i> (spinaziesoort)
<i>èmea</i>	vijf, pink, kleine teen	<i>goeòm</i>	raampje in voorgalerij
<i>èmeàkme</i>	ringvinger	<i>goewitoeij</i>	kanaripit
<i>èmo</i>	nederzetting, dorp, kampong	<i>golràkàmbò</i>	plankje (schildje) in siertas
<i>ènggelàp</i>	wenkbrauw	<i>gwi aoe</i>	kanariboom
<i>ènggèlè</i>	bliksem	<i>gwimmoeloe</i>	lopen, gaan
<i>ènggeli</i>	wimper	<i>gwi nijè</i>	wespoort
<i>ènggio</i>	oog	<i>ibigin</i>	neusdoorsteken
<i>èp</i>	koeskoes	<i>igawe</i>	bamboemesje
— <i>asi</i>	bontpluim op peniskoker	<i>igimoe</i>	pinang (grote vrucht), betelnoot
— <i>asinggrà kè</i>	halsband met koeskoes-tanden	<i>igiwèt</i>	
— <i>nggò asi</i>	bontpluim op peniskoker	<i>igoen</i>	
<i>eràk</i>	nog eens		
<i>erat</i>	steil, klimmen		

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
(kwa) ijòk	blaffen van een hond	jànggògoàk	(voor)hoofd
— oewòm	varkenskaak	jàngkasa	tand
iljòk	slikken	— alèm	kies
iloe	rups, kwade geest	jàsinggià	varkensslagtand
iloesit	heilige bladeren	jat	water
indòn	zo'n, dergelijk	jèlèbiwak	schouderblad
ing	hier	jèlènaloë	tong
insiemò	horen	jèmba	buik
irwindik	licht (van gewicht)	jèmberawàk	neus
		jèmberambò	neusgat
ja	kurkachtige boomschors (ingrediënt bij sirih- kauwen)	jèmènoèk	borst
jàga	arm	jèmi	tepel
— baogwawè	tien	jèmikèlò	navel
— bini	armband van gevloch- ten bamboe	jèmmoe	spier
jàgaboeàk?	(voor)hoofd	jèmoelò	mond
jàgaboeamoàk	bovenarm	jènggèkimoek	blind
jàgàg	boomstellige voor lij- ken, platform	jèngkamin ari	lichaamshaar
jàgà dogò	klappen in de handen	jèngkègènggoe	schouder
— kalègwa	armband van gedraaide dikke rotan	jènsigè	ader
jàgaloe	vinger	jit	tabak
jàgamoàk	voorhoofd, onderarm	— boek	tabakstol
jàgamoengkoet	elleboog	— nokwa	rook inhaleren
jàgàng	één	joe	wij
jàgàngkèp	nagel	joeda	drie
jàganoàk	twintig	— nàkmè	middelste teen, middel- vinger
jàgaroe, jagoë	drie	joega	ons
jàgatà	platte, brede armband tegen pijlschoten, arm- band van gevlochten rotan	joegagoejà	ons
jagawàk	duim	jògè	stengel voor sirihkau- wen
jagawoek	knippen met de vin- gers bij het zingen	jòngèlò	oor
jàkoeli	hoofdhaar	jòngkòwàk	hals
jàmoerò	lip	jòt	vliegen
jàmò jawè	zingen	jòwelim	wang
jànggè	alles, gezamenlijk	kàbo	stenen mes
		kai	geest
		kaiero	vast
		kaijàgò	morgen
		kàjawè	meevoeren bruid
		kalò	groot

DEM	NEDERLANDS	DEM	NEDERLANDS
<i>kalòta</i>	veel	<i>kobèsi</i>	pandanblad voor sigaretten, pandanussoort
<i>karõn naboea</i>	halsketting voor vrouwen, van stukken gele orchideestengel	<i>koegi</i>	geest
<i>kisagò</i>	oplichten, optillen, vasthouden	<i>koejawè</i>	roepen
<i>kasigèmi</i>	niet zien	<i>koemè</i>	levend
<i>kasikèmi</i>	kroonduif	<i>koenagalè</i>	rook
<i>kàtjàgè</i>	vangen	<i>koenaja</i>	as
<i>kàtjàk</i>	grijpen	<i>koeni</i>	vuurslaan
<i>kè</i>	rotan, bindmateriaal, vuurkoord	<i>koenoe</i>	vuur
<i>kèlõnwawè</i>	inkrassen (op pijlpunten)	— <i>àdjie</i>	vlam
<i>kèn</i>	hemel, uitspaniel	— <i>sisi, koenoesi</i>	vuurplaat
<i>kèndo</i>	gemberwortel	<i>koëe</i>	fluiten (van vogels)
<i>kèrà</i>	regenkap, ligmat van pandanus	<i>kò</i>	huis
<i>kiawè</i>	afschrapen, afkrabben, koken	<i>komà</i>	meer
<i>kibiàk kabòk</i>	rode vruchtenpit (ruilmiddel)	<i>kõmbè giawè</i>	groeten (met knokkels vingers)
<i>kibiaoe</i>	kop tabakspijp (vruchtschaal), eikel	<i>kò pòst</i>	versiering aan amulet-tentas, van cocon ener ruppssoort
<i>kibi nijè</i>	eikeboom	<i>kòt</i>	hoeveel
<i>kigi mègòtkoenoe</i>	houtschool	<i>kowè</i>	voorgalerij huis
<i>kinggalò</i>	vuurtang	<i>kwà</i>	hond
<i>kiria kasàm</i>	poffen, roosteren (van aardvruchten)	<i>kwàbagè</i>	mondharpje
<i>kirit</i>	grote stenen beitel	<i>kwàikwawè</i>	vechten
<i>kiroe</i>	varen (groente)	<i>kwàngkèn</i>	nier
<i>kwiènjà bolawè</i>	grote bijl om hout te splijten	<i>kwàsàk</i>	(vast)binden
<i>kiwièsi</i>	houten steel	<i>kwamõngò</i>	daarheen
<i>kiwijè</i>	stenen bijl	<i>kwè</i>	pisang (algemeen)
<i>kwi</i>	brandhout	— <i>aboen</i>	pisangsoort
<i>kwibagè</i>	slang (kleine soort)	— <i>alèm</i>	pisangstam
<i>kwi bolawè</i>	splijten van hout	— <i>ànga</i>	pisangschil
<i>kwim moeloek</i>	opstap voorgalerij	— <i>asinggaloe</i>	pisangsoort
<i>kwi mõngò</i>	hierheen	— <i>awàk</i>	pisangtros
<i>kiwi</i>	ster	— <i>awè àngèlò</i>	steel van de tros
— <i>nggè</i>	vuurvlieg	— <i>jawàn</i>	pisangsoort
		— <i>moeloe</i>	—
		— <i>nèringgè</i>	—
		— <i>nijè</i>	pisangtuin
		— <i>pòmò</i>	pisangsoort
		<i>kwèsi dõngõp</i>	pisangblad (voor verpakking eetwaren)
		<i>kwè talonggò</i>	pisangsoort

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
<i>ma</i>	dag	<i>moenò</i>	oud
<i>màbìwàk</i>	peniskoker	<i>mogamà</i>	worm
<i>màboei</i>	laboe (lange vrucht)	<i>mòk</i>	aarde, grond
<i>majoe</i>	zout	— <i>doegoeg</i>	aardbeving
<i>majoela</i>	zoutbron	— <i>oegi</i>	rode aarde voor schmink en verfstof
<i>màk</i>	dichtbij, laag	— <i>tàgawamoe</i>	moeras
<i>màlè</i>	pijl (in het algemeen)	<i>mòmoea</i>	spinneweb
— <i>bim</i>	boogpees (van bamboe)	<i>mông</i>	dat, daar
<i>màlèkè</i>	boogpees van rotan		
<i>màlè nggòt</i>	pijlschacht	<i>m̄ba</i>	neen, niet
<i>malilò</i>	pinang (kleine vrucht)	<i>m̄bai</i>	slecht, lelijk
<i>màm</i>	eten	<i>m̄bè</i>	suikerriet
<i>màngèlò</i>	maan	<i>m̄bèk</i>	schoon
<i>manigwawè</i>	draaien, cirkel	<i>m̄boet</i>	slaan, vechten
<i>maoebita</i>	gevlochten rotanring (om peniskoker)	<i>m̄bòlòwi kò</i>	dak
<i>mèdjà</i>	rijp	<i>m̄bōop</i>	paradijsvogel (<i>Paradisea oposs.</i>)
<i>mèndik</i>	goed, juist	<i>m̄bòroe</i>	deur
<i>mònàngòt</i>	terugkomen	<i>nai</i>	reeds, gereed, afgelo- pen
<i>mènawè</i>	komen, volgen	<i>nàlàgèbìwak</i>	enkel
<i>mèning</i>	juist	<i>nalèk</i>	rijk
<i>medò</i>	verzoeken, kopen, tuijen	<i>nàm</i>	huilen, wenen
<i>miawò</i>	mooi	<i>namadè</i>	kuit
<i>midiaèk</i>	bewaren	<i>nàmbari</i>	schaamhaar
<i>mièt</i>	bloed	<i>nàngga</i>	hiel
<i>migèlangòt</i>	terugkomen	<i>nàngkò</i>	nu, vandaag
<i>mili</i>	boomstam	<i>naoe</i>	ik
<i>mìng</i>	dit, hier	<i>nasi aoe</i>	orchidee bloem
<i>misò</i>	band van draagnet en tassen	<i>nasim</i>	honger, honger hebben
<i>mòdjawàk</i>	bamboekoker voor drinkwater	<i>nasimboeàk</i>	amulet
<i>moe</i>	kladi	<i>nawàgaràn</i>	voetzool
<i>moedigim</i>	wolk	<i>nèbè</i>	lepel (van schouder- blad varken)
<i>moejàgàk</i>	vinden	<i>nègijòk</i>	okselholte
<i>moe mòk</i>	wit smeersel (in inker- vingen pijlpunt)	— <i>ari</i>	okselharen
<i>moendoe</i>	vloerligger	<i>neija</i>	mijn
<i>moengèlik</i>	kalmoeswortel	<i>nèka kaboera</i>	vijf
<i>moenggoeò</i>	droog	<i>nènawè</i>	eten
<i>moeni</i>	litteken, polijsten van boog	<i>nèndèm</i>	zoet

DEM	NEDERLANDS	DEM	NEDERLANDS
<i>nǎnggèò</i>	vriend	<i>ngga</i>	berg (in het algemeen), bergtop
<i>nǎnggògoàk</i>	nek	— <i>àrà abagè</i>	magische steen
<i>nijè</i>	bos, woud, loofboom	— <i>gàt</i>	rotswand
<i>dòbela,</i>	vlinder	— <i>giawè</i>	stenen voor de smoor- kuil
<i>nijèndò bela</i>	tak	— <i>iloesit</i>	magische steen
<i>kèndò,</i>		<i>nggè</i>	insect (algemeen), mus- kiet, mier
<i>nijèndò</i>		<i>nggiloe</i>	komkommer
<i>kwà</i>	sprinkhaan	<i>nggiwi</i>	rugversiering, stuit- wring
<i>nggoeàt</i>	dakrib	<i>nggò</i>	kangeroesoort
<i>oewawè</i>	offerstok	<i>nggoe</i>	onrijp
<i>òm</i>	jachthut in boom	<i>nggòt</i>	gelagah
<i>weàk</i>	ophanghaak (vork van takken)	<i>njaloe</i>	heester met roodbonte bladeren, sier- en grafplant
<i>ònkawè</i>	conisch toestel voor be- graven placenta	<i>njèba</i>	boomwortel
<i>nokwa</i>	ademen	<i>njèngkwat</i>	spiraalgording van het dak
<i>nònwai</i>	schoonvader	<i>njòt</i>	neushoornvogel, vliegen
<i>niàk</i>	zwak	<i>òb, òp</i>	prachtig
<i>ndàn</i>	omwanding (in het al- gemeen)	<i>òk</i>	ravijn
<i>ndèboeàk</i>	kalkkalebas	<i>okè</i>	bindmateriaal van lia- nen
<i>ndègasiboek</i>	schoonmoeder	<i>oebèri</i>	gras, onkruid
<i>ndèk</i>	verboden	<i>oedijè</i>	steel tabakspijp (door- boorde stengel liaan)
<i>ndèp</i>	kalk	<i>oegoe</i>	hoesten
<i>ndoa</i>	klein, eng, nauw, smal	<i>oegwang</i>	twee, een paar, weinig
<i>ndoàsa</i>	zacht (van geluid)	— <i>jagàng</i>	drie
<i>ndoeè</i>	kangeroesoort	— <i>kawè</i>	tweeling
<i>ndoeòe</i>	luis	— <i>oegwang,</i>	vier
<i>ndoeòewawè</i>	luizen vangen	— <i>nènèk</i>	
<i>nga kè</i>	touw van boombastve- zels	<i>oegwani</i>	dichtbij
<i>ngaloengoeroe,</i>	niet weten	<i>oelawi</i>	mooi
<i>ngaloengoet</i>		<i>oembi</i>	orchidee (<i>Dendrobium</i>)
<i>ngalòk</i>	weten, begrijpen	<i>oemiàk</i>	voor
<i>ngaro</i>	zwaar	<i>oenja</i>	kikvors
<i>ngò</i>	man		
— <i>kiwijè</i>	mannenbijl		
— <i>kò</i>	mannenhuis		
— <i>tawè</i>	jonge man, ongehuwd		

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
<i>oeōet</i>	mos	<i>ōn awèmbiàk</i>	navelstreng
<i>oerò</i>	offerring van rotan	— <i>dagjèt</i>	schedel
<i>oeroemkò</i>	jachthut	<i>ōndè</i>	ei
<i>oetawè</i>	slapen	<i>ōndoa</i>	kind
<i>oewè, oewèwoe</i>	vlechtwerk (algemeen), draagnet, tas	<i>ōndomà</i>	alles, gezamenlijk
— <i>àgali</i>	baard	<i>ōnédjà</i>	korfvormig toestel voor placenta, excrementen zuigeling, enz.
— <i>àmà</i>	zeer groot draagnet voor brandhout (ook kap over rug tegen koude)	<i>ōngèlāk</i>	zuigeling
— <i>àmbi</i>	siertas voor mannen, met varkensslagtan-	<i>ōnkawè</i>	bevalling
<i>singgiawè</i>	den	<i>ōn ngga</i>	magische steen
— <i>ànggoem</i>	groot haarnet voor mannen	<i>ōnolè</i>	nageboorte
<i>oewèwoe ènggòk</i>	zeer klein tasje voor schelpengeld	<i>ōndoa àmbi</i>	knaapje
<i>oewè mèdjà</i>	zon	<i>orāk</i>	bepijlen, schieten
— <i>misò</i>	amulettentasje met lange band	<i>pàlàngkàparoe</i>	stekelliaan
— <i>nàsisoebriāk</i>	amulettenborsttasje voor vrouwen	<i>pani</i>	maagd, ongehuwd
<i>oewim</i>	pijl met bamboepunt, varkenspijl	<i>panindoa</i>	meisje
— <i>aroe</i>	vogelpijl (met meerdere punten)	<i>pàrawè</i>	masseren
<i>oewimò</i>	vrouwenhuis	<i>pidoe</i>	boog (van wildhout)
<i>oewöm, oewàm</i>	varken	<i>pinggilò kwàbagò</i>	spelen op het mondharpje
— <i>alèp</i>	schil varkenstand, neusversiering	<i>pisi</i>	rotankruisvlechting omwanding
— <i>ari</i>	varkenshaar	<i>piwiki</i>	bamboe
— <i>àsinggià</i>	hele varkensslagand, neusversiering	<i>poeboe</i>	wind, blazen
— <i>asinggia alili</i>	varkenstand toegeslepen als snijwerktuig	<i>poeōet</i>	kleine stenen beitel
— <i>bàroe</i>	ligplaats varkens langs huiswand	<i>poēe</i>	nauw, smal
— <i>ijòk</i>	wild varken	<i>pōsit</i>	omwikkeling neusversiering tegen uitval-
— <i>jàngkàsa</i>	neusversiering van hele varkenstanden	<i>pòtja</i>	len vijf
— <i>ndoa</i>	big	<i>sa</i>	pijn, jammet, ziek
— <i>nggabit</i>	benen mes (varkensrib)	<i>saà</i>	faeces
		<i>sa jàgàboeàk</i>	hoofdpijn
		— <i>jèmba</i>	buikziekte
		— <i>kawè</i>	barensweeën
		— <i>togwi</i>	koorts
		<i>sawè</i>	vissoort
		(<i>oewò</i>) —	(tassen) vlechten
		<i>sàngkàn</i>	trappen, schoppen

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
<i>si</i>	stam	<i>tè</i>	urine
<i>sibèlòk</i>	kakkerlak	<i>tèlèm</i>	komkommerachtige vrucht
<i>sigi</i>	ginds, verweg	<i>teralà</i>	morgen
<i>sigi</i>	dakbedekking van pandanbladeren	<i>teràn</i>	giert
<i>sijèm</i>	zoldering	<i>tođjawè</i>	uitblazen (van vuur)
<i>sinàboea</i>	halsketting voor vrouwen, van Jobstranen	<i>toegoemalò</i>	vloerstijl
<i>singgili</i>	epiphiet	<i>toebi</i>	oebisoort
<i>sisim eawè</i>	dansen (in een kring)	<i>toewi</i>	wind
<i>sit nàgò</i>	benen mes (dijbeen varken)	<i>toibèsi</i>	smoorkuil
<i>sitsawò</i>	planten, zaaien	<i>togwawè</i>	naar beneden
<i>soegi</i>	Indische den, casuarine	<i>togwi</i>	bibberen van koude
<i>soetigàg</i>	oploop, overstap pagger	<i>tongkòp</i>	omwanding van staande planken
<i>soewioe</i>	kakkerlak	<i>tongkòp kò</i>	dodenhuisje
<i>sõmbò bim</i>	oorkokertje van bamboe	<i>towõn</i>	bromvlieg
<i>sòt</i>	neushoornvogel	<i>tsè</i>	arm (tegengesteld van rijk)
<i>ta</i>	zij	<i>tsiwi</i>	vuursas (uitgerafelde zaden)
<i>tabi</i>	regen	<i>tsoerèp</i>	borstsieraad van een stuk zeeschelp
<i>tàbò</i>	bevestiging pijlpunt aan schacht	<i>twi</i>	hout
<i>tagòmòk</i>	sterk	<i>wainàmap</i>	gapen
<i>tajongòt</i>	stukbreken	<i>wàk</i>	witte kakatoea
<i>takàp</i>	modder	<i>wàkoe</i>	knie
<i>tàmbo</i>	siriëblad	<i>waoewè, wawè</i>	iemand slaan
<i>tamoe</i>	benen naald	<i>(bela) wawè</i>	(vogels) bepijlen
<i>tànawè</i>	zitten	<i>malèwoek</i>	
<i>tàndagò</i>	liggen	<i>wè</i>	draagnet, tas
<i>tàndoema kè</i>	halsband van nassa-schelpjes	<i>wèlioengòt</i>	omvallen
<i>tànè</i>	mannenhuis	<i>wèndèa</i>	polijsten boog van palmhout, slijpen van stenen bijlking
<i>tànggalik</i>	zuur	<i>wètoe</i>	fluiten (van een vogel)
<i>tàngkàng</i>	vuurstok	<i>wimomè</i>	niboengpalm
<i>tàngkàngwanè</i>	vuurzagen	<i>winggoe</i>	sprinkhaan
<i>laninggòn</i>	soort wesp	<i>wobit</i>	slang (kleine soort)
<i>taràwàk</i>	pols	<i>wòdjak</i>	hoofdversiering van casuarisveren (bezemvormige pluim)
<i>tàt kò</i>	jachthut		
<i>tawie</i>	jong		
<i>tawio</i>	nat		

DÈM	NEDERLANDS	DÈM	NEDERLANDS
<i>woedjam</i>	Mamberamo-boom	<i>woemò</i>	opschuiven, opzijgaan,
<i>(oewöm)</i>	knorren (van een var-		weggaan
<i>woegiatwè</i>	ken)	<i>woendoe</i>	harssoort
<i>woelanggoeloe</i>	graf	<i>woesit</i>	geklapte boombast
<i>woem</i>	vijand	<i>wòloedèk</i>	lans (van hout of bam- boe)

C. SYSTEMATISCHE WOORDENLIJST
 NEDERLANDS—MONI EN DÈM

NEDERLANDS

MONI

DÈM

MENSELIJK LICHAAM (UIT- EN INWENDIG)

mens	<i>mè</i>	<i>ap</i>
hoofd	<i>moenggàgi</i>	<i>jàgaboèak</i>
schedel	— <i>iwà</i>	
voorhoofd	<i>migoe, tamoe (A)</i>	<i>jànggògowàk</i>
achterhoofd	<i>dimoe</i>	
haar (in het algemeen)	<i>toe, tiboe (A), tie</i> (A)	<i>ari, ali</i>
hoofdhaar	<i>mbàgoe toe</i>	<i>jakoeli</i>
gezicht	<i>pàrà, migoe (A)</i>	
oog	<i>singgamoe</i>	<i>ènggio</i>
ooglid	— <i>zora</i>	
wimper	<i>zora toe</i>	<i>ènggeli</i>
oogappel	<i>singgamoe momè</i>	
oogwit	— <i>poja</i>	
traan	<i>àmè</i>	
wenkbrauw	<i>dzima toe</i>	<i>ènggelàp</i>
neus	<i>àmoe, dzàngge (A)</i>	<i>jèंबरàwàk</i>
neuszadel	<i>dzàngge tòrò (A)</i>	
neusvleugel	<i>àmoeàro</i>	
neustussenschot	<i>àmoeso, dzàngge</i> <i>taboe (A)</i>	
neusgat	<i>àmoeנגgàrà,</i> <i>singgoe (A)</i>	<i>jèंबरàmbò</i>
neusvleugelgat (doorboring)	<i>amimbini</i>	
snot	<i>gàsi</i>	
oor	<i>dzaba, dzawa (A)</i>	<i>jòngèlò</i>
oorlel	<i>dzawa aròndo</i>	
ooropening	— <i>nggàrà</i>	
oorsmeer	— <i>oegoe</i>	
mond	<i>bai</i>	<i>jèmoelò</i>
bovenlip	<i>dzjàbebai,</i> <i>moenggàgibai</i>	} <i>jàmoerò</i>
onderlip	<i>miabai</i>	
verhemelte	<i>kawalàgè</i>	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
tong	<i>dàbà, dzjabe, labe (A)</i>	<i>jèlènaloe, àlènnèroe</i>
tand	<i>bàrà, bàgà</i>	<i>jàngkasa</i>
kies	<i>aoebàrà, aoebàgà</i>	— <i>alèm</i>
speeksel	<i>pigoe, poegoe (A)</i>	<i>boöm</i>
snor	<i>baitoe</i>	<i>amoeldli</i>
baard	<i>pànaràtoe, pànatioe (A)</i>	<i>oewèàgali</i>
wang	<i>hoemoegoe, hoemögò (A)</i>	<i>jòwelim</i>
kin	<i>sero, sègò (A)</i>	
kaak	<i>mànggarà</i>	
slaap	<i>zàwaoe</i>	
hals		<i>jöngkòwàk</i>
nek	<i>oròtagi, boenggoesoe (A)</i>	<i>nènggògoàk</i>
keel	<i>kòbò, gòbò (A)</i>	<i>alonggòbagè</i>
schouder	<i>kèdè, aràmbigi (A)</i>	<i>jèngkègènggoe</i>
schouderblad	— <i>iwà, kèlagi</i>	<i>jèlèbèwàk</i>
sleutelbeen	<i>àràmbigi</i>	
borst	<i>bèsòrò, bèsagi (A)</i>	<i>jèmènnoeàk</i>
borstbeen	<i>bèsè iwa</i>	
vrouwenborst	<i>mina àmà</i>	
tepel	<i>àmadoedoe, àmaoe- doeloe (A)</i>	<i>jèmi</i>
rug	<i>àgoewà</i>	<i>àlàgani</i>
gebeente (algemeen)	<i>iwa</i>	
ruggegraat, wervelkolom	<i>àgoewà iwà</i>	
zijde (van het lichaam)	<i>bai</i>	
buik	<i>oemboe</i>	<i>jèmba</i>
navel	<i>dzjiwi</i>	<i>jèmikèlò</i>
rib	<i>bomà, paoènàgi iwà (A)</i>	<i>àrènnèwàk</i>
bil	<i>higoegi, pò mbigi (A)</i>	<i>djàgàli</i>
anus	<i>oemoe</i>	<i>àga limbò</i>
achterste, zitvlak	<i>dola</i>	
arm	<i>iwa</i>	<i>jàga</i>
okselholte	<i>kèmànggàrà</i>	<i>nègiljòk</i>
okselharen	<i>kèmà toe, kèmatioe (A)</i>	<i>nègiljòk ari</i>
lichaamshaar		<i>jèngkamin ari</i>
bovenarm	<i>sàmò iwà, iwà bà- rabini (A)</i>	<i>jàgaboea moàk</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
onderarm	<i>igi iwa</i>	<i>jàgamoàk</i>
gewricht (algemeen)	<i>sizoe</i>	
elleboog	<i>iwa sizoe</i>	<i>jàgamoengkoet</i>
pols	— <i>sidzoepà, hanè-tibà (A)</i>	<i>taràwak</i>
hand	<i>hanè</i>	<i>jàgaja</i>
vinger	<i>hanènàmbò</i>	<i>jàgaloe</i>
duim	<i>obanè, oewani (A)</i>	<i>jàgawàk</i>
wijsvinger	<i>namobanè, nàmoe-banè (A)</i>	<i>dingi</i>
middelevinger	<i>oewindabanè, wintanè (A)</i>	<i>joedanàkmè</i>
ringvinger	<i>moegoebanè, moebanè (A)</i>	<i>èmeakmè</i>
pink	<i>mimoegoebanè, kioe (A)</i>	<i>èmea</i>
nagel	<i>kadi, kari (A)</i>	<i>jàgàngkàp</i>
rug van de hand	<i>hanènaoe, hanètiba</i>	
palm van de hand	<i>hanè soenggatè</i>	
been	<i>zàgi, bàlâgi</i>	<i>àboeo</i>
dijbeen	<i>moeni</i>	<i>djàdjigòwàk</i>
knie	<i>agoë</i>	<i>wàkoe</i>
scheenbeen	<i>zàgi iwa</i>	<i>djèmbòbiwàk</i>
kuit	<i>baeozoege, mbaijoe (A)</i>	<i>namadè</i>
enkel	<i>gobà</i>	<i>nàlàgàblwàk</i>
voet	<i>bàlo, bàro</i>	<i>awàgàja</i>
wreef	— <i>tiba, kobà tàgi</i>	
hiel	— <i>aoë</i>	<i>nàngga</i>
voetzool	— <i>kisi</i>	<i>nawàgàrà</i>
achillespees	<i>gobà tàgi</i>	
teen	<i>bàlonàmbo</i>	
grote teen	<i>obobàlo (A)</i>	<i>àmà</i>
tweede teen	<i>namobàlo (A)</i>	<i>dingi</i>
middelste teen	<i>ndipibàlo</i>	<i>joedanàkmè</i>
derde teen	<i>migiabàlo</i>	<i>aminggimè</i>
kleine teen	<i>moegoebàlo</i>	<i>èmea</i>
penis	<i>soeni</i>	<i>àmbi</i>
glanspenis		<i>ànggèlàn</i>
testes	<i>iloe</i>	<i>aloengkwin</i>
vagina	<i>si</i>	<i>agòn</i>
schaambaar	<i>soenitoe, soeni tioë</i>	<i>nàmbari</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
baarmoeder	dzjoeöe àgi	
urine	koeöe	iè
faeces	baä	saä
wind (veest)	bàmboegoe	
zweet	sibi, sipi (A)	digræk
adem	bègè	
bloed	èrà, egà (A)	mièt
huid	àlà, àrà (A)	àsi, àràn
vlees	hoe, woe (A)	àngoe
spier	—	jèmmoe
vet	bàmba, bamàgi (A)	aloenggoea
hersenen	dimoe, meureu toewi	èwi
hart	doegoemoeloe momè	ànggaga
long	— doengmoeloe (A)	
nier	bàmbamomè, mbamè- momè	kwàngkèn
maag	oemboe	àmbamoen
lever	oewai	aoewanggëtoe
milt	kiloe	àgabò
ingewanden	sèna	àdja
dikke darm	dimboe sèna	
dunne darm	saipaisèna	
galblaas	ingga	amigi
urineblaas	zogo	
luchtpijp	doegoemoeloe kòbò	
slokdarm	oemboe igoe	gòbagè
ader	tagi	jènsigè
zenuw	—	
pees	—	
alvleesklier	koegàgi	
krop	mabàgi, màngoën(A)	àmàrè
wond (open)	boetà òndo	amèn ànga
wond (gesloten)	— tagi	— moeni
litteken	— bàzòrò	moeni
framboesia	—	amèn boeroed

DIEREN

varken	wòrò, wògò	oewàm, oewòm
wild varken	dza wòrò	oewòm jòk
beer	m̄baewòrò, wògò soeni (A)	oewòm ambi

NEDERLANDS	MONI	DÈM
zeug	mbòlè wòrò, wògò sí (A)	oewòm agön
wit varken	doemi wòrò	
zwart varken	dinggi wòrò	
gevlekt varken	ndoà wòrò	
achterpoot	bàlàngi	
voorpoot	zàràgi	
snuit	amoetaoe	
varkenshaar	wògò tiwoe	oewòm ari
staart (zoogdier, reptiel)	hoemoe	àsiwàk
teen, hoef	dzòwò	àgàngkáp
varkenskaak	mànggarà, taoe wògò (A)	ijòk oewòm
varkensslagtand	dzàbàrà	jàsinggià
jong (van dieren)	pà	
big	wòrò pà, wògò biga bàga	oewòm ndoa
hond	womè, kigàgi (A)	kwà
jonge hond	womè pà	kwà ndoa
kangoeroe	goegoe	ndoeè, nggò
koeskoes	sò	èp
muis	oenàmè	
vogel	bega	belà
veer	— toe, pòjà (A)	
vleugel	aloe	agiwàk
snavel	àmoetaoe, begamoe	giloem
vogelhal	kòbò	
krop	beagi	
vogelpoot	bàlo kiboe	
vogelnagel	kiboe, kadi	àga, agànggari
vogelstaart	pòtoe	aoewi
stuit	ponggaoe	
ei	momè	aoe, òndè
vogelnest	bili, sènabò	bela kò
neushoornvogel	woesi poeboe	sòt, njòt, agimoemoe
casuaris	zoegi	dàmboe
paradijsvogel (<i>Paradisea oposs.</i>)	doeni (A)	mbòõp
— met twee blauwe kopveren	dabega	bàntjiloe
kroonduif	zènai, gasi (A)	kasikèmi
zilverreiger	dàgàjè	
wilde eend	pèroea	
eendekuiken	— pà	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
aalscholver	<i>toe</i>	
buiserdsort (<i>Soend. heulang</i>)	<i>abà</i>	<i>domà</i>
zwaluw	<i>tsibi, agràgàma (A)</i>	<i>djina meak</i>
papegaai (<i>Edectus pectoralis</i>)	<i>digigi</i>	
kakatoea radja (zwarte)	<i>poeni</i>	
kakatoea (witte)	<i>woesi</i>	<i>wàk</i>
kraaiachtige vogel	<i>bega kiliwali</i>	<i>belapèng</i>
specht		<i>bela kiwia</i>
slang (kleine soorten)	<i>hili, dzjimboe, boebi</i>	<i>wobit, kwibagè</i>
slang (grote)	<i>mboa</i>	
hagedis	<i>àsoro, ebò (A)</i>	<i>goeloe</i>
kikvors		<i>oenja</i>
rups	<i>tawoe</i>	<i>iloe</i>
slak	<i>sàga (A)</i>	<i>bàlaga</i>
huisje (v. d. slak)		<i>bàlaga awak</i>
worm	<i>toa kèbè (A)</i>	<i>mogàmà</i>
vis (soorten)	<i>pitia</i>	<i>digit, delòm, sawè</i>
kreeft	<i>oelànggamo</i>	
vlieg	<i>tàmboeni</i>	<i>towòn</i>
bromvlieg		<i>gègè towòn</i>
wesp	<i>tàmboeni bàgà,</i> <i>gimiwa</i>	<i>igawe, tanningòn</i>
vuurvlieg	<i>dèpènà, timoeli</i>	<i>kwitwinggè</i>
mier	<i>soeagè, wamoeg(A)</i>	<i>nggè</i>
vlinder	<i>bewànggè, beganggè,</i> <i>pògoe (A)</i>	<i>nijè dòbela,</i> <i>nijèndòbela</i>
kakkerlak	<i>kindoe, wòlògò (A)</i>	<i>soewioe, sibèlòk</i>
muskiet	<i>moema (A)</i>	<i>nggè</i>
krekel	<i>ini begawè (A)</i>	<i>dawò</i>
luis	<i>amoe</i>	<i>ndoeoe</i>
spin	<i>noabàrè (A)</i>	<i>àrogò</i>
spinnweb	<i>kalèbè (A)</i>	<i>mòmoca</i>
tor	<i>noabàlè (A)</i>	<i>àrogò</i>
lieveheersbeestje		<i>emà nggò</i>
sprinkhaan	<i>baboe</i>	<i>nijè kwà, winggoe</i>
duizendpoot	<i>domè depà</i>	
bloedzuiger	<i>taoenàgè</i>	<i>àrogò</i>

PLANTEN EN CULTUURGEWASSEN

loofboom	<i>bo</i>	<i>nijè</i>
kruid	— <i>moeni, bopigoe</i> <i>(A)</i>	—

NEDERLANDS

MONI

DÈM

tak	<i>bo kèndò, boworò</i>	<i>kè, nijèndò</i>
	(A)	
blad	<i>horà, bo givà (A)</i>	<i>àsi</i>
slam	<i>aoendò, mili (A)</i>	<i>mili</i>
wihors, bast	<i>bo alà, boeala (A)</i>	<i>àrà</i>
boomwortel	<i>bo tagi</i>	<i>njèba</i>
hout	<i>bo</i>	<i>twi</i>
eikeboom	<i>sojà bo</i>	<i>kibi mjè</i>
kanari-boom	<i>gwi bo</i>	<i>gwi nijè</i>
Indische den, casuarine	<i>domo bo</i>	
broodboom	<i>èm (A)</i>	<i>soegi</i>
Mamberamo-boom	<i>màmalage</i>	<i>woedjam</i>
niboengpalm	<i>wimomè (A)</i>	<i>wimomè</i>
pandanussoorten	<i>nggobeà, daoe</i>	<i>kobèsi, dagoe</i>
pinang (kleine vrucht)	<i>nigiambà</i>	<i>mallò</i>
pinang (grote vrucht)	<i>mboa</i>	<i>igoen</i>
bamboe	<i>oendoe</i>	<i>piwiki</i>
rotan	<i>wani</i>	<i>kè</i>
stekeltiaan	<i>adang worò</i>	<i>pàlàngkáp aroe</i>
stekel	<i>worò lèroe</i>	<i>aroe</i>
gelagali	<i>igoe</i>	<i>nggòt</i>
gras	<i>toegapa, siboemoe</i>	<i>oebèri</i>
	(A)	
paddestoel	<i>bi</i>	<i>bilòk</i>
zwam	—	—
mos	<i>sigà noà</i>	<i>oèòet</i>
varen (groente)	<i>zèmo, bimoe (A)</i>	<i>kiroe</i>
boomvaren	<i>goeri</i>	<i>goedm</i>
epiphiet	<i>botàga</i>	<i>singgili</i>
heester (hadjoewang) met rode sierbladeren, grafplant	<i>saroe, saloe</i>	<i>njaloe</i>
heester met geurige bladeren, djaät	<i>dage</i>	<i>daboe</i>
orchidee-soort (<i>spathoglottis</i>)	<i>bàdi</i>	<i>gègà</i>
— (bitoe, <i>Dendrobium</i>)	<i>domè, togonò (A)</i>	<i>oembi</i>
— (Venusschoentje)	<i>zàboe</i>	
soort madeliefje	<i>poenàk</i>	<i>boema bògòg</i>
verbenia	<i>dzoefoe, bàmò</i>	<i>goeloengà</i>
wilde framboos	<i>biboeboe</i>	<i>gègèroe</i>
kalmoeswortel	<i>boemina</i>	<i>boengkalik, moengèlik</i>
pisang (algemeen)	<i>poesi</i>	<i>kwè</i>
pisangstam		— <i>alèm</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
pisangtros		<i>kwè awàk</i>
steel (van de tros)		— <i>awè àngèlò</i>
bloemtop-pisang		<i>ami</i>
pisangschil	<i>poesi ndoemi</i>	<i>kwè ànga</i>
pisangsoorten	— <i>kasòk</i>	— <i>jawàn</i>
	— <i>wèna</i>	— <i>asingialoe</i>
	— <i>talèwi</i>	— <i>pòmò</i>
	— <i>sawe</i>	
	— <i>moegoea</i>	— <i>aboen</i>
	— <i>bolè</i>	— <i>nèringgè</i>
	— <i>bèna bèna</i>	— <i>moeloe</i>
	— <i>ninagè</i>	— <i>talonggò</i>
stengel (van een plant)	<i>àgi, ngali (A)</i>	<i>àge, àwè</i>
bloem (algemeen)	<i>saoe</i>	<i>aoe</i>
orchideebloem		<i>nasi aoe</i>
vrucht (algemeen)	<i>oegà, oegwà (A)</i>	<i>aoe</i>
oebi (<i>ketella pohon</i>)	<i>sènggò, oenà (A)</i>	<i>toebi</i>
kladi	<i>oewà</i>	<i>moe</i>
patatas (algemeen)	<i>bàlèrai</i>	<i>bijèm</i>
— (groot, lichtbruin)	— <i>zigwa mina</i>	— <i>paoe</i>
— (wit)	— <i>mògòbò</i>	— <i>mògòbò</i>
— (wit, rond, lang)	— <i>izi tagi</i>	— <i>belèm</i>
— (gekromd, lang)	— <i>wògò iwa</i>	— <i>wòm awàk</i>
suikerriet	<i>izi</i>	<i>mbè</i>
schil (van patates en suikerriet)	<i>alà</i>	
laboe (ronde vrucht, gele bloem)	<i>doelà</i>	<i>giloe</i>
— (lange vrucht, witte bloem, voor peniskokers)	<i>oewi</i>	<i>màboei</i>
komkommer	<i>doeda</i>	<i>nggiloe</i>
komkommerachtige vrucht	<i>djiwi</i>	<i>tèlèm</i>
giert	<i>batò</i>	<i>teràn</i>
bajem-(spinazie-)soorten	<i>barò, hila, ida</i>	<i>goewi toeij</i>
onkruidsoort	<i>ogwa</i>	<i>oeberi</i>
plant met schermachtige bloem, groentesoort	<i>oena (A)</i>	<i>damoeni</i>
peterselieachtige in het wild groeiende groente	<i>damoeni</i>	
tabak	<i>tagoejà</i>	<i>jit</i>
bloem (tabak)	<i>saoe, oegwa (A)</i>	<i>aoe, ànga jawawè</i>
djamboesoort (rode vrucht)	<i>sabò</i>	<i>bijaoe</i>
citroen (djerোক)	<i>gilipi</i>	<i>gilibi</i>
eikelvrucht	<i>sojà oega</i>	<i>kibi aoe</i>
kanaripit	<i>gwi oega</i>	<i>gwi aoe</i>
gemberwortel		<i>kèndo</i>

NEDERLANDS

MONI

DÈM

KLEDING EN OPSCHIK

peniskoker	<i>gösarà, nggösagà</i>	<i>màbiwàk</i>
bontpluim op peniskoker	<i>àgèsarà, sòmoe (A)</i>	<i>èpasi, èp nggò asi</i>
gevlochten rotanring om peniskoker	<i>gösarà òbò, nggòsa gòbò (A)</i>	<i>maoebita</i>
bevestigingskoord peniskoker om het middel	— <i>pi gàsarà hòlò</i>	
— gevlochten en versierde band	<i>woembi dagè</i>	<i>gigèroe</i>
touwtje onder het scrotum	<i>iloelò</i>	
penisnetje	<i>paoetè</i>	
vrouwenschortje	<i>szabo</i>	<i>biè</i>
regenkap	<i>igi</i>	<i>kèrà</i>
pruik van mensenhaar	<i>mbàgoe toe</i>	
groot haarnet voor mannen	<i>òmbo diwa</i>	<i>oewè ànggoem</i>
gevlochten mutsje voor oude mannen	<i>dagoe palò</i>	
buikgordel	<i>sènatoeuwà hòlò</i>	
hoofdtring, gevlochten van rotan	<i>oewani</i>	
hoofdversiering van casuarisveren, tulbandvormig	<i>zoegi toed, poeboe gindowi</i>	<i>dàmboeri wiràgò</i>
—, bezemvormige pluim		<i>wòdjàk</i>
muts van diverse vogelveren	<i>balògomètoe</i> <i>kàndamoetoe,</i> <i>bega toed,</i>	<i>belari wiràgò</i>
hoofdversiering, krans van casuarisveren, naar Indiaanse trant	<i>siwi aloe</i>	<i>boeliè</i>
hoofdtooi, band van koekoeksvleugel	<i>domè alà</i>	
hoofdsietaad van staarthuid-casuaris		<i>dàmboe aoewi</i>
haarpijl van vogelveren of -huiden	<i>bisiloe</i>	<i>bisiloe</i>
hoofdtooi paradijsvogelveren	<i>doenitoe, araibalàtoe</i>	—
— van papegaai-veren	<i>wiwimoe</i>	—
achterhoofdversiering, krans van koekoeksboljes	<i>sò iwa, sògi</i>	<i>èwarò</i>
haarversiering van orchideestengel	<i>zaboe</i>	
oorkokertje van bamboe	<i>igoe dzàwàlàdi</i>	<i>sòmbo bim</i>
oorversiering van casuarisvleugelpen	<i>zoegi àmà</i>	
afsluitringetje aan oorpen	<i>wani òbò</i>	
oorhanger van zwarte zaden	<i>dàpi</i>	
neusversiering, hele varkensslag-tand	<i>wògò bàga</i>	— <i>àsinggià,</i> — <i>jàngkàsa</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
neusversiering, schif van varkens- tand	wògò singgoe	sõmbò alèp põsít
—, omwikkeling tegen uitvallen		
neuspen (dwarse, van been of riet)	amoèràrà, igoesaoe, soegoeng nggoeloe	
halsband voor mannen, met nassa- schelpjes	nàmbò	tàndoemakè
— en met hondentanden	— womè bàgà	
— en met koekoestanden	— tataoebàgà, sòbàgà	èp asinggiakè
— en met schelpplaatjes	— sònò, pòra	
halsketting voor vrouwen, van nas- saschelpjes	—	
— van zwarte ronde vruchtenzaden	oelagè, oelarè	
— van Jobstranen	oleo	sinaboea
— van stukken gele orchideestengel	zàboeo	katõn naboea
— van zwarte reukzaden	toegwò	goemè nàboea, dimilit nàboea
— van grote kralen	daoè	
— van kleine kralen	kamili	
— van boombast	manizàbo	
— van kalebas- vruchtpitten	oewiò	giwi
borstsierraad van een stuk zeeschelp	pogà	tsoerèp
rugversiering, stuitwron	woembi, mboembi (A)	nggiwi
—, stuitplaatje van boombast	szabo	
armband van dunne gevlochten rotan	kòbè, nggòbè	jàgata
— van gedraaide, dikke rotan	— waniwòrò	jàgakalègwa
— van gevlochten bamboe	— oendoe	— bim
draagnet	õmbò	oewè, oewèwoe
band (van draagnet en tasjes)	— igoe	misò
rand van draagnet	— aoe	
groot onversierd draagnet	isa õmbò, isàmbò	
siertas voor mannen, met varkens- slagtanden, benen molen en plankje	wògòbàgà õmbò, wògò bàgàmbò	oewè àmbi sing- giawè
benen molen (casuarisdijbeen) op siertas	zoegi iwà	dàmbøe winowàk
plankje (schildje) in siertas	pàzjo, bàgaiba (A)	gwèm moeloek
schouder-(oksel-)tasje voor man- nen	kema õmbò, kemàmbò	
borsttasje	õmbò lagè	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
tasje voor amuletten enz. met lange band	<i>õmbaoe</i>	<i>oewè misò</i>
zeer klein tasje voor schelpengeld	<i>kigi sarà</i>	— <i>woe ènggòk</i>
zeer groot draagnet voor brandhout (ook als kap over hoofd en rug tegen koude)	<i>õmbo bò</i>	— <i>àma</i>
omwikkelingsbandje voor versiering (van gele bast van aardorchidee)	<i>domè, lomè</i>	
— van rode bast (mossoort)	<i>boembai domè</i>	
— van grijze bast	<i>moesi domè</i>	
rode verfstof voor draagnetten en tassen (rode aarde)	<i>oegi</i>	<i>mòk oegi</i>
zwarte verfstof (plantensap)	<i>namè oegwa</i>	
amuletten-borsttasje voor vrouwen versiering aan amulettentasje van cocon-rupessoort	<i>mina õmbò mítoe boelaõe</i>	<i>oewè nàtisoebiäk kò pòst</i>
— staarthuid koeskoes	<i>tègènè nimoe</i>	
— zaden pandanus	<i>banoeà</i>	
paddestoelsoort	<i>taoebi</i>	

NEDERZETTINGEN, HUIS EN HUISRAAD

nederzetting, kampong	<i>èmò</i>	<i>èmò</i>
tuin	<i>kàgi, zimorà, pitagò (A)</i>	<i>bisigò</i>
greppel (in de tuinen)	<i>didi</i>	
pisangtuin	<i>poesinggamabè</i>	<i>kwènijè</i>
omheining, pagger	<i>oegoe, oehoe</i>	<i>ègèt</i>
overstap-, oploop pagger		<i>soetigàg, diàn</i>
huis	<i>i</i>	<i>kò</i>
mannenhuys, mannenafdeling in het huys	<i>doeni-i</i>	<i>tanè, ngò kò</i>
vrouwenhuys, vrouwenafdeling in het huys	<i>mina-i, õmbòja (A)</i>	<i>oewimò, djina kò</i>
voorkant huys (met ingang)	<i>doenambandò</i>	
zijkant huys	<i>mbàmindò</i>	
achterkant huys	<i>wàwigindò</i>	
binnenste omwanding van staande planken	<i>tipinà</i>	<i>tõngkòp</i>
dwarspanken van de omwanding	<i>zàmbè</i>	
hoofdstijl		<i>dingimalè</i>
buitenste stijlen der omwanding	<i>ndò</i>	<i>agimalè</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
omwanding (in het algemeen)	kèndè	ndàm
voorgalerij mannenhuis	sikindò	kowè
binnenvertrek mannenhuis	ijarè	
voorgalerij vrouwenhuis	bàngkè sèlarà	kowè
voorvertrek vrouwenhuis	màràràdia	
achtervertrek vrouwenhuis	oesa làtia	
dak	oegà, wolò (A)	mbòlowi kò
dakrib	bèndamò, bimbasè (A)	nijè nggoeàt
daklat (langregel)	igi boeli	
nokbalk	koeboe	
dakbedekking van boomschors	èbà bòalà	
— van pandanusbladeren	dzjanggè orà, hogwa (A)	sigi
vloer van rietstengels	èbà aoelejà	
— van planken	— bàngkè	bàloewa
vloerligger	moendoewa	moendoe
vloerstijl	moendàgi, indowò (A)	toegoemalè
deur	doenàmbà, dinàmba (A)	batoe, mbòroe
ingang (zonder deur)	tèàràpà	
gording (boven de ingang)	tèàrà	
spiraalgording van het dak		njèng kwat
raampje in voorgalerij	dowò (A)	goliàk àmbò
gording omwanding (muurplaat)	sàrà, sàgà	àbàgèwàk kè
zoldering	gigà, digawà (A)	sijèm
rotankruisverbinding omwanding	hòlòtanià, mbisi (A)	pisi
bergplaats onder langs de wand	mbàlà, komà (A)	balàn
bergplaats boven langs de wand, voor brandhout	dioepàbò	
rak boven vuurplaat voor pijlen en bogen	digamaja	
— voor brandhout	diga bòmàpoeà	
vuurplaat	hitei	koenoe sisi, koenoesi
stenen op de vuurplaat	nggelà izia	
brandhout	bò oesa, aoebò	kwi
vuurtang van bamboe	somè	kingngalò
vuur	oesà, sàmàgà, sàmàgae (A)	koenoe
vlam	woegoe-woegoe, sàmàgà dabè (A)	koenoe àdjiè

NEDERLANDS	MONI	DÈM
rook	<i>oegi, ogè (A)</i>	<i>alè, koenàgalè</i>
as	<i>hoeë</i>	<i>koenaja, didëboe</i>
ligmat van pandanus	<i>igi</i>	<i>kera</i>
slaapplankje	<i>èba</i>	
varkenshok onder het huis	<i>wògò i</i>	
ligplaats varkens binnen het huis langs wand	<i>wògò dina</i>	<i>oewòm bàroe</i>
opstap voorgalerij	<i>hòma</i>	<i>kwimmoeloek</i>
bamboekoker voor drinkwater	<i>giwuwàk, doesàgà</i>	<i>dawàk, mòdjawàk</i>
drinknap (algemeen)	<i>boeni</i>	
waterkruik (kalebasvrucht)	<i>boeboeni</i>	
ophanghaak voor draagnetten, vork van takken	<i>òmbò daoedzoewà, bò àgà</i>	<i>nijè wèàk</i>
bak om pandanusvruchten te kneden	<i>èbà dawoewèdja</i>	<i>dèboeàk dagoewawè</i>
muizenval	<i>oenamè tosgà</i>	
speelbal (van rotan)	<i>dapoe</i>	

VOEDSEL, GENOTMIDDELEN, MATERIALEN, BETAALMIDDELEN

honger	<i>imboe</i>	<i>nasim</i>
dorst	<i>doe oembà</i>	
water	<i>doeë</i>	<i>da</i>
smoorkuil	<i>domò</i>	<i>toibèsi</i>
houtoven voor verhitten van stenen voor de smoorkuil	<i>nggèla isia</i>	<i>ngga giawè</i>
pisangblad voor verpakking eetwaren bij gaarstomen	<i>poezi ogwa</i>	<i>kwèsi dõngdõp</i>
betelnoot	<i>doemita</i>	<i>igoen</i>
sirihblad	<i>moeri</i>	<i>tàmbò</i>
stengel voor sirihkauwen	<i>zazò</i>	<i>jùgè</i>
kwikachtige boomschors, ingrediënt bij sirihkauwen	<i>zabè</i>	<i>ja</i>
kalk	<i>ndèwè</i>	<i>ndèp</i>
kalkkalebas	<i>ndèwisàgà</i>	<i>ndèboeàk</i>
kalkkoker (bamboe)		<i>dõnggatwàk</i>
tabak	<i>tagoeja</i>	<i>jit</i>
tabaksrol	<i>tagoeja tëndigawa</i>	— boek
sigaret	<i>soelia</i>	<i>doegèljàk</i>
pandanblad voor sigaretten	<i>nggòbèa</i>	<i>kobèsi</i>
tabakspijp van bamboe	<i>boeni</i>	
tabakspijp met kop en steel	<i>taoesàrà, bòmoni (A)</i>	<i>djidòàk</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
kop (vruchtschaal)	<i>sojà (A)</i>	<i>kibiaoe</i>
steel (doorboorde bamboestengel of liaan)		<i>oedijè</i>
vuurzaag, stok	<i>màmò</i>	<i>tàngkàng</i>
—, rotankoord	<i>silà nggòbè</i>	<i>kè</i>
zwam	<i>gibi bapè</i>	
vuursas (uitgerafelde zaden)	<i>siwi</i>	<i>tsiwi</i>
fakkel	<i>oerawàgè</i>	
zout	<i>koemoe</i>	<i>majoe</i>
zoutbron		<i>majoela, dàamboeroe</i> <i>mbèk</i>
honingraat	<i>òsowè (A)</i>	<i>gimi</i>
bindmateriaal, touw gedraaid uit boombastvezels	<i>hòlò</i>	<i>ngakè</i>
—, van bamboevezels	<i>miga hòlò</i>	<i>bimbè</i>
—, van rotan	<i>hòlò wani</i>	<i>kè</i>
—, van lianen		<i>òkè</i>
knoop in touw	<i>sisoe</i>	
geklopte boombast	<i>zige bànga</i>	<i>woesit</i>
damar	<i>dame</i>	<i>dàri</i>
andere harssoorten	<i>dimboegwa,</i> <i>doendamè</i>	<i>woendoe, doenim</i>
houtschool	<i>bègèsimoe</i>	<i>kigimègòt koenoe</i>
rode aarde voor schmink	<i>oegi</i>	<i>mòk oegi</i>
kaurischelpje (<i>Cyprea moneta</i>)	<i>kigi</i>	<i>aoewoe, woe</i>
grote ovulaschelp	<i>nàmà</i>	— <i>àmà</i>
lancetvormige cocon van een rups (ruilmiddel, bewaarplaats schel- pengeld)	<i>boelà</i>	<i>kò pòsit</i>
ronde vruchtenpit (rood, licht- bruin), ruilmiddel	<i>zibè mòmè</i>	<i>kibiàkè kabòk</i>
versierde bamboekoker (voor schel- pengeld)	<i>nggòtò</i>	
cocon van spin (voor schelpengeld)	<i>sigi bàrà</i>	
ijzer	<i>poeteij</i>	

WAPENS EN GEREEDSCHAPPEN

boog van wildhout	<i>màlàdisia, himama</i> <i>(A)</i>	<i>pidoe</i>
— van palmhout	<i>màlàboewi, boei</i>	<i>wèndèn</i>
boogpees van rotan	<i>màlàlò</i>	<i>màlèkè</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
boogpees van bamboe		<i>màlèbim</i>
lus van de boogpees	<i>màlâlò kòbògià</i>	<i>bòdège mènìk</i>
rotanvlechting aan boogeiende (voor oplegging lus)	<i>boei óbò, dǒngkè</i>	<i>dǒngkè</i>
pijl (in het algemeen)	<i>màlà, màdà (A)</i>	<i>malè</i>
— met gladde houten punt	<i>ǒntò màlà</i>	
— voor varkens (ook voor mensen) met bamboepunt	<i>ègèndogà</i>	<i>oewim</i>
tussenstuk (van palmbout)	<i>ndo</i>	
vogelpijl (met meerdere punten)	<i>màlà tàpoe</i>	— <i>aroe</i>
pijl voor garnalen	— <i>tàgà (tarà)</i>	
weerhaken	<i>sigò, bàrà iwi màlà</i>	<i>aoeweàk</i>
versiering, inkervingen (op oorlogspijlen)	<i>(màlà) bòndià</i>	<i>bogawè</i>
wit smeersel (in de inkervingen)	<i>oewa tabe</i>	<i>moemòk</i>
pijlschacht	<i>màlà igoe</i>	<i>màlè nggòt</i>
bevestiging pijlpunt in schacht (touwomvlechting)	<i>obò</i>	<i>tàbò</i>
omwikkeling schacht (met rotan- of orchidee-schilreep, versiering)	<i>depènè</i>	<i>àndòk</i>
bamboe of houten lans	<i>òsa</i>	<i>wòloeàk</i>
rotanborstspantser	<i>kabàsi, òmbòdia</i>	<i>gàgàrèsi, gàgàlàsi</i>
platte, brede armband (bescherming tegen pijlschoten)	<i>tiwàpà kòbò</i>	<i>jàgàtà</i>
stenen bijl	<i>iwi</i>	<i>kiwijè</i>
houten steel	— <i>balà</i>	<i>kiwièsi</i>
mannenbijl	<i>mènè iwi, mènèwi</i>	<i>ngòkiwijè</i>
vrouwenbijl	<i>mina iwi, minawi</i>	<i>djina kiwijè</i>
slijpsteen voor bijlkling	<i>iwilawè</i>	<i>djàn</i>
grote bijl (om hout te splijten)	<i>iwibòsòpaja</i>	<i>kiwi ènjèbolawè</i>
stenen mes	<i>sànggè</i>	<i>kàbo</i>
kleine stenen beitel	<i>doelǒnggò, bolànggai</i>	<i>poeōet</i>
	(A)	
grote stenen beitel	<i>boea tagai (A)</i>	<i>kirit</i>
benen mes (dijbeen varken)	<i>wògò iwa</i>	<i>sit nàgè</i>
— (varkensrib)	<i>bisànggè</i>	<i>oewòm nggabìt</i>
varkenstand (toegeslepen om mee te snijden)	<i>wògò bàgà gígaili</i>	<i>oewòm asinggà alili</i>
lepel (varkensschouderblad)	<i>napè</i>	<i>nèbè</i>
benen naald	<i>koeboe, abi (A)</i>	<i>tamoe</i>
bamboetje voor uiteenhouden van vlechtwerk	<i>tàmboe</i>	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
bamboemesje	<i>boepa</i>	<i>igiwèt</i>
bamboekoker (voor uitbreken van bamboemesjes)	<i>tape boepa gèbè</i>	
houten schop	<i>dzàlo</i>	

JACHT EN VISSLERIJ

jachthut	<i>zànggè wai</i>	<i>oeroemkò, tèt kò</i>
jachtscherm van varens en takken (om op vogels te schieten)	<i>bega isoèàga</i>	<i>bela digi</i>
jachthut in boom (voor hetzelfde doel)	<i>pisè</i>	<i>nijè òm</i>
prauw	<i>komà</i>	<i>bobè</i>
prauwneus	— <i>doenòndo</i>	
prauwachterstevén	— <i>danoendo</i>	
pagaai	<i>rita, gita</i>	
boomstok	<i>bò zoegoe</i>	
visnet	<i>wàpoea òmbò</i>	

MUZIEK, DANS

mondharpje	<i>bigigi</i>	<i>kwàbàgè</i>
—, benen	<i>moeni</i>	<i>adjoegoak</i>
—, tong	<i>dàbè</i>	<i>àmbi</i>
danshuis	<i>oewai</i>	

HEMELLIJCHAMEN, WEERSGESTELDHEID, TERREINBENAMINGEN

zon	<i>tai, èmondani (A)</i>	<i>oewèmèdjà</i>
maan	<i>tinawi, tinai (A)</i>	<i>màngèlò</i>
ster	<i>wàwàso, timoe (A)</i>	<i>kwi</i>
avondster	<i>wàwàso pijaijjo</i>	
morgenster		
aarde, grond	<i>maji</i>	<i>mòk</i>
hemel, uitspansel	<i>aigàpa, aija, àgia</i>	<i>kèn</i>
water	<i>doemoegoe, moe-goeloe (A)</i>	<i>jat, da</i>
regen	<i>zànggà, doemagai</i>	<i>tabi</i>
regenboog	<i>ènomalà, koenoetoe (A)</i>	<i>àmadigim</i>
donder	<i>higimoe, dimidèmi (A)</i>	<i>gamoemoe</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
bliksem	wigikalè, èpoegoe	ènggèlè
wolk	koenoe	moedigim
mist	moeriki	
wind (berg-)	ènomboega	toewi, poeboe
— (meer-)	poepoekoe	
aardbeving	màgà pigi	mòk doegoeg
dag	oemàtà	ma
nacht	timoe, timoenggàrà	damoek
maanstand, eerste kwartier	tinawi biapòrò mè ijò	
—, halve maan	— oewàno	
—, volle maan	— moeroe	
—, laatste kwartier	— timoetià poejà	
—, donkere maan	— timoe ègàjò	
berg (algemeen)	bea, domògò (A)	ngga
bergtop	pigoe	—
bergrug, kam	tàpà bea, pñnè (A)	doeõe
rotswand	sàtigi, dimai (A)	ngga gát
dal	doronggàrà	
ravijn	talijàgà	òk
rivier	boe	boe
bergbeek	bioesi	da
oorsprong, bron ener rivier	gà oendò	
bron, wei	ègànàtadi	damboeroe
meer	doemoegoe, komà	komà
zee	poetekomà	
kaap	soenipà	
golf (water)	pèndè	
moeras	moitawè	mòk tàgawamoe
modder	tabè	takàp
bos, woud	bò	nijè
rotsblok, rolsteen	nggelà	da ngát
voetpad	wàkèrò, siliboega	doendàk
brug	bèsenè, bisèkija (A)	pisigawa
landstreek	ndora, àndora	

FAMILIEBETREKKINGEN, FAMILIELEVEN, GODSDIENST

man	doeni	ngò
vrouw	mina	djin
kind	biabàrà, bigabàga	òndoa
echtgenoot	doeni	ari
echtgenote	mina	agin

NEDERLANDS	MONI	DÈM
vader	<i>eita, mi (A)</i>	<i>àbàgè</i>
moeder	<i>minàmà, mea (A)</i>	<i>àmà</i>
zoon	<i>zoe, dzoewa (A)</i>	<i>aoe</i>
dochter	<i>zòwa dzòwa (A)</i>	<i>aboeni</i>
knaapje	<i>òndoporomà</i>	<i>òndoa àmbi</i>
meisje	<i>bigabàga panè</i>	<i>panindoa</i>
jonge man, ongehuwd	<i>zoenggàmà. zocamè</i>	<i>ngò tawìè</i>
jonge vrouw, ongehuwd, maagd	<i>panè</i>	<i>djin pani</i>
grootvader		<i>àngò</i>
grootmoeder		<i>ajè</i>
schoonvader		<i>agoe, nònawi</i>
schoonmoeder		<i>àmbò, ndègasiboek</i>
oudere broer	<i>naina, naiwa (A)</i>	} <i>agwàng</i>
jongere broer	<i>niwa</i>	
oudere zuster	<i>nawà</i>	} <i>ànggè</i>
jongere zuster	<i>nàgàmbi, naimbi</i>	
oom	<i>eina, eita</i>	
naam	<i>èze</i>	<i>gàgò, aloeng</i>
vriend	<i>ànegàmè</i>	<i>nènggèò</i>
vijand	<i>ndamè (A)</i>	<i>woem</i>
gast	<i>mè bàpòrà ijò</i>	
grijsaard	<i>ètàrà mè</i>	<i>ngò moenò</i>
oude vrouw	<i>— mina</i>	
stam	<i>aoepa</i>	<i>si</i>
clan	<i>toemà</i>	
hoofd (van stam of clan)	<i>sòndowi mè, tònawi</i>	
gewoonte (adat)	<i>mèrò</i>	
oorlog	<i>mboè</i>	
eigenaar	<i>doeboemè</i>	
zonnegodin	<i>taemina</i>	<i>amà oewèmèdjà</i>
maangod	<i>talekàtò</i>	<i>àbàgè màngèlò</i>
aardgodin	<i>timoemina</i>	
geest	<i>taoe</i>	<i>koegi, iloe, kai</i>
ziel	<i>meureu, tonè</i>	
heks	<i>zaneij</i>	
droom	<i>bamè</i>	
amulet (houtjes en koeskoeshaar)		<i>nàsimoèak</i>
magische steen	<i>zàgi wàng nggelà</i>	<i>òn ngga, iloèsit,</i> <i>ngga amà àbàgè</i> <i>nijè oewawè</i>
offerstok		<i>oerò</i>
offerting van rotan	<i>wòlòk</i>	<i>àmbamoen</i>
zwangerschap	<i>nànggè bàgetia,</i> <i>sèna oemboetia</i>	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
menstruatie	<i>kònda</i>	
bevalling	<i>dzjoe zinggà</i>	<i>ònkawè</i>
hut voor de bevalling	<i>i sòrà sòràndia</i>	
barensweeën	<i>dzjoe imba</i>	<i>sa kawè</i>
nageboorte	<i>mbò siga</i>	<i>ònlè</i>
navelstreng	<i>dzjoe dziwi, dzibi</i> <i>toenigà</i>	<i>òn awèmbiàk</i>
conisch toestel voor begraven nageboorte		<i>noeè ònkawè</i>
korfvormig toestel voor nageboorte en excrementen zuigeling	<i>kèbawa zoemoe maja</i>	<i>ònèdjà, àdjà</i>
zuigeling	<i>kèbawa</i>	<i>òngèlæk</i>
tweeling	<i>isa dzinggà, dzjoe hijà</i>	<i>oegwang kawè</i>
moedermelk	<i>àmaboega</i>	<i>ami àmboeioe</i>
koorts	<i>zèma</i>	<i>sa togwi</i>
doofstomme	<i>mènè dèba</i>	
blinde	<i>mènè sènggamoe</i> <i>timoe</i>	
buikziekte	<i>sèna imba</i>	<i>sa jèmba</i>
hoofdpijn	<i>moenggàgi imba</i>	<i>sa jagàboeèk</i>
framboesia	<i>boetà</i>	<i>boeroeò</i>
geneesmiddelen	<i>koeboeli</i>	
lijk	<i>mènèhila ijò</i>	<i>boekmè</i>
dodenfeest	<i>wànggoe wògò</i>	
dodenhuisje	<i>tònè i</i>	<i>tòngkòp kè</i>
boomstellige voor lijken (platform)	<i>bòtaràpà maija,</i> <i>bòndè kibiamè</i>	<i>jagàg</i>
graf		<i>woela nggoeloe</i>
heilige bladeren	<i>toko màpa (A)</i>	<i>iloesit</i>
graf- en sierplant met roodbonte bladeren (<i>Dracaena</i>)	<i>saroe, zaloe</i>	<i>njaloe</i>
mummie	<i>kèdèò solajà</i>	
schedel	<i>moenggàgi iwa</i>	<i>òndagjèt</i>
weduwe	<i>dèpa mina</i>	

BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN

klein, eng, nauw, smal	<i>biapòrò, aboe (A)</i>	<i>ndoa, poèe</i>
groot	<i>tòpe, tòbè</i>	<i>kalò</i>
kort	<i>haoeporo, aboepògò</i> <i>(A)</i>	<i>bi</i>
lang	<i>bàgoe</i>	<i>àboea</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
hoog (van een berg), ver laag, dichtbij	<i>bàgoe</i> <i>màmomà, màmì (A)</i>	<i>àboeò</i> <i>màk</i>
dik	<i>tòpe</i>	<i>àmbò</i>
dun	<i>mare, mage</i>	<i>awèk</i>
sterk	<i>boedi, boeli, boelin- daija</i>	<i>tagòmòk</i>
zwak	<i>kibi, kibimaija</i>	<i>ndàk</i>
scherp	<i>tàpoe</i>	<i>aroe</i>
stomp	<i>waijà, wàgè (A)</i>	<i>àndapoet</i>
zwaar	<i>idoe</i>	<i>ngaro</i>
licht	<i>hoeboe</i>	<i>irwindik</i>
koud	<i>ioe, kini (A)</i>	<i>agiljè</i>
warm	<i>dani, ndani</i>	<i>adjobo</i>
kokend	<i>ogawàgà</i>	<i>doegoetpagat</i>
gaar	<i>bàlájò</i>	
ongaar	<i>aijò</i>	
vuil	<i>tàbè, dinggi (A)</i>	<i>gègè biòt</i>
schoon	<i>moeloe, pojà (A)</i>	<i>mbèk</i>
blank	<i>àmàkoeloe</i>	<i>mbèk</i>
vol	<i>toeja</i>	<i>dowawè</i>
leeg	<i>tawà, doegoegwawa (A)</i>	<i>àlenàm</i>
zacht (geluid)	<i>biapòrò mawaijà</i>	<i>ndoàsa</i>
— (van aanvoelen)	<i>loeta</i>	
hard (geluid)	<i>tòpè mawaijà</i>	<i>àgàbà kalò</i>
zacht (van hout)	<i>(bò) ndoeta</i>	
hard (van hout)	<i>(bò) ndoro</i>	
goed	<i>oesi, moegoesai (A)</i>	<i>mèndik</i>
slecht, lelijk	<i>biga, mbai, bigaoe (A)</i>	<i>mba</i>
mooi	<i>oesoewa</i>	<i>miauwè, oelawè</i>
prachtig		<i>òp</i>
vlug	<i>hèmà, oesimaoe (A)</i>	
langzaam	<i>èleramà, èlàgèmà (A)</i>	
levend	<i>saoemà, ai (A)</i>	<i>koemè</i>
dood	<i>hila ijà, bàtawà (A)</i>	<i>boekmè</i>
jong (in jaren)	<i>soenggàmà</i>	<i>tawie</i>
oud (in jaren)	<i>mènggàmà, wamè</i>	<i>moenò</i>
los	<i>haijà, tawaoe (A)</i>	<i>baoe</i>
vast	<i>boedi, jegigagaoe (A)</i>	<i>kaiero</i>
rijp	<i>ndoeta, moeroea (A)</i>	<i>mèdjà</i>
onrijp	<i>ndoro, saoe (A)</i>	<i>nggoe</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
vlak	mbea, <i>sejdià</i>	àgàloek
schuin, hellend	àwàloè, <i>aoewà</i>	
steil	possè, <i>sàndò</i>	erat
droog	iarè, <i>isagè (A)</i>	moenggoèb
nat	ibà, <i>zànggà (A)</i>	tawid
bang	ti, <i>tijò, tidèkàoe (A)</i> kiwò (<i>A</i>)	àgwè, <i>àgigi, àgàgiò</i>
stuk, kapot (gebroken, gescheurd)	kibià, <i>kibogwià (A)</i>	arawè
ziek	imba, <i>imbaoe (A)</i>	awid
zoet	sowà	nèndèm
zuur		tànggalik
bitter	imò	
zout	koemoe	majoe
heet (pedis)		èlè
oud (versleten)	koetoe	
nieuw (pas gemaakt)	sagoe	
blind	sènggamoe timoe	jènggèkimoek
doof	dzoepitá <i>oewò</i>	
doofstom	debà	
eerlijk, oprecht	òndöpàrà	
diefachtig	bigabigaonè	
verlegen, beschaamd	àmoetijò	
verzadigd	imboetawà	
kwaad, boos	egà	
lui	èmbai	
kaalhoofdig	migoebàlè	
rijk	àmà (<i>A</i>)	nalèè
arm	àmoegwa (<i>A</i>)	tsè

BIJWOORDEN, VOORNAAMWOORDEN, ONBEPAALE TELWOORDEN, ENZ.

waar	kaipà	àmöng
hier	kàpà, <i>èlégamà</i>	ing
hierheen		kwimöngò
daar	banggipà (dichtbij) zigipà (ginds, verweg)	oegwani sigi
daarheen		kwamöngò
ver	bàgoe	aboea
dichtbij	màmomà	màk
voor	timoegai	oemiaè
achter	aoe	abi

NEDERLANDS	MONI	DÈM
naar boven	<i>migiàtè (A)</i>	<i>doawè</i>
naar beneden	<i>moeligia (A)</i>	<i>togwawè</i>
bovenop	<i>àpàntò</i>	
in, binnenin	<i>migai, arè</i>	<i>àrawè</i>
gelegen aan	<i>sigà</i>	
hoeveel	<i>màgi, isà (A)</i>	<i>kòt</i>
veel	<i>bigindàjà, tòpèmà</i>	<i>kalòsa</i>
zeer veel		<i>àmboeroe</i>
weinig	<i>biapòrò, isjà (A)</i>	<i>oegwang</i>
juist	<i>diki (A)</i>	<i>měning</i>
zo'n, dergelijk	<i>kàněrà</i>	<i>indön</i>
nog eens	<i>enèwè (A)</i>	<i>eràk</i>
terug (naar huis)	<i>powai, wapoei (A)</i>	<i>èbèk</i>
weg (zoek)	<i>kaipei</i>	<i>àmöng</i>
stil (zwijg)		<i>abo</i>
reeds, afgelopen, al klaar	<i>ènggè</i>	<i>nai</i>
verboden (mag niet)	<i>baoe (A)</i>	<i>ndèk, baoe</i>
jammer		<i>sa</i>
wanneer	<i>mànggà</i>	
nu	<i>òsomàndrà</i>	<i>nàngkò</i>
vandaag	<i>hindà</i>	<i>nàngkò</i>
morgen	<i>wàlàgi</i>	<i>teralà, kaijàgò</i>
morgenstond	<i>tèbahoema</i>	
middag (zonlicht?)	<i>tainònopà</i>	
straks	<i>òsomà</i>	
gisteren	<i>oendàmà</i>	
alles, gezamenlijk	<i>edoenià</i>	<i>òndomà, jànggè</i>
ja	<i>tè</i>	<i>càk</i>
neen, niet	<i>tawà</i>	<i>mba</i>
ik	<i>à</i>	<i>naoe</i>
jij	<i>àrà</i>	<i>àng</i>
hij	<i>karo, orò</i>	<i>alèk</i>
wij	<i>taoe, òndomà</i>	<i>joe</i>
zij	<i>oei</i>	<i>ta</i>
mijn		<i>neija</i>
uw		<i>àngà</i>
zijn		<i>ànggèa</i>
ons		<i>joeja, joejagoeja</i>
dit		<i>mìng</i>
dat		<i>möng</i>
wat	<i>kawi</i>	

NEDERLANDS	MONI	DÈM
	WERKWOORDEN	
zijn	toewi, toej (A)	döngöt
ademen	hège soegoe	nokwa
blazen	poelëndià, poerià, bitajë (A)	poeboe
uitblazen (van vuur)		todjawè
hoesten	gòsorà, bogò (A)	oegoe
niesen	gàsi, ngòsi (A)	kasigëmi
hikken	higoegoe, bogagati (A)	iljòk
gapen	àwàgidià	waimàmàp
spuwen	(pigoe) toemàwaijà, poegoe (A)	bòm
lachen	inarià, inja (A)	àngè
doorslikken	dimigalià	
spreken, praten	lòlè aoedià, nggoedi (A)	gòbà
fluisteren	moenadia	
roepen	önggèdià, oedià (A)	koejawè
huilen, wenen	àmelià, amè (A)	nàm
liefhebben	ganeo	ameò
eten	noendià	màm, nènawè
drinken	doenoendià, sagà (A)	dawakè
honger hebben	imboe	nàsì
dorst hebben	doeimboe	dandsimò
zien	nàwàrià, injèwè (A)	korak
horen	dzoetià, zàwà màgà- gidià, sògagàò (A)	insiemò
fluiten (van mensen)	howè, oewè (A)	wèroe
— (van vogels)	poeboeè	koeë
bijten, kauwen	bàgàpapià	asinggiarò
weten, begrijpen	dzàgi	ngalòk
niet weten	wejà, weaoe (A)	ngaloenggoeroembà, ngaloenggoet
defaeceren	bàsigi batià	
urineren	koesaoerià	
ruiken	zioedià, zoeò (A)	agoenò
roken	tagoejà noeadià	agalè nènawè
rook inhaleren	— isoedià	jit nokwa
slapen	oenoendià, oendia, oemiwè (A)	oetaurè

NEDERLANDS	MONI	DÈM
snorken	<i>oembànggè</i>	
wakker worden	<i>paita poeja</i>	<i>agoegrawè</i>
verlegen zijn	<i>amoetifondia</i>	
doden	<i>waja</i>	
begraven		<i>agi morawè</i>
sterven	<i>hitia</i>	<i>boeggwawè</i>
uitoefenen coïtus (bij mens)	<i>minasëtia, soeni sëtia</i>	<i>djin maoeawè</i>
— (bij varken)	<i>wògò dogai</i>	
trouwen	<i>minè (A)</i>	<i>agingò</i>
bruid meevoeren		<i>kàjawè</i>
bevallen	<i>dzjoezinggià</i>	<i>djin ònkawè</i>
lopen	<i>poejà, nai (A)</i>	<i>ibigin</i>
weggaan		<i>woemò, aberàkò</i>
komen (terug-)	<i>mè èndia, mindia.</i>	<i>mènwawè, mènàngòt,</i>
	<i>mindiwò (A)</i>	<i>migèlàngòt</i>
volgen	<i>poeiwò oendia</i>	<i>mènwawè</i>
zitten	<i>àmbigija, àmbigèwè</i>	<i>tànwawè</i>
	<i>(A)</i>	
hurken	<i>soegoelàtà ambigija</i>	
opstaan	<i>àgigija, agigèwè (A)</i>	<i>àmiauwè</i>
liggen (in het algemeen)	<i>dènègàtà (A)</i>	<i>àmbawàk, tàndagò</i>
slapen (op de rug)	<i>aoewèndore oendia</i>	
— (op de zijde)	<i>gaindore oendia</i>	
— (op de buik)	<i>bèndore oendia</i>	
opschuiven, op-zij-gaan	<i>ègepa itia, ndawè</i>	<i>woemò</i>
	<i>(A)</i>	
vallen	<i>bèsoerata, moipa (A)</i>	<i>aringòt</i>
omvallen	<i>wòròrata, oemai (A)</i>	<i>wèlioengòt</i>
laten vallen	<i>aija dàmptèijà</i>	
wachten	<i>teuwè, towè (A)</i>	<i>doegoet, dedagò</i>
slaan (iemand)	<i>òngkèdijà, waijà,</i>	<i>wawè, waoewè</i>
	<i>oewàgè (A)</i>	
knijpen	<i>kutapoe, kalitàboe</i>	<i>àngkabiloe</i>
	<i>(A)</i>	
vasthouden	<i>zàgigia, zègigèwè</i>	<i>kàsagò</i>
	<i>(A)</i>	
(vast)binden	<i>tainià, tainàwè (A)</i>	<i>kwàsàk</i>
ombuigen	<i>sàmbaijà, àgaboe (A)</i>	<i>amoenggoet</i>
gooien	<i>dàwàraijà, dàwàgai</i>	<i>doegwawè</i>
	<i>(A)</i>	
weggooien		<i>doegiljàk</i>

NEDERLANDS	MONI	DEM
(iemand) trappen, schoppen vechten	<i>balôwaija, wèdja (A)</i> <i>mbolè, kaeawèdjà</i> <i>(A)</i>	<i>sàngkan</i> <i>kwaikwàwè</i>
stukbreken afbreken (mannenhuis) neerzetten	<i>bisià, kibaiwò (A)</i> <i>(doeni) kibia</i> <i>toenoe, zàmbaja,</i> <i>zàmbawè (A)</i>	<i>tajongòt</i> <i>bogolàk</i>
draaien oplichten, optillen	<i>kèndòndia</i> <i>ètèndaija, sègigèwè</i> <i>(A)</i>	<i>manikwawè</i> <i>kàsagò</i>
dragen (op het hoofd) — (op de schouders) oprollen ontvouwen (stuk)scheuren grijpen vangen	<i>moegàgipà dogei</i> <i>àràpà dogei</i> <i>tànià</i> <i>mbisià</i> <i>mbiasoe</i> <i>sàgigià, sègigè (A)</i> <i>sàmànoetia,</i> <i>dzègigèwè (A)</i>	 <i>kàtjàkè</i> <i>kàtjàgè</i>
(op)pakken zoeken (in een tas) bekijken vouwen (van de handen) krabben (met de nagels)	<i>noetià, aiwè (A)</i> <i>doetià</i> <i>singamoe sodià</i> <i>(hanè) doegoegià</i> <i>kerodià, kegò (A),</i> <i>gigò (A)</i>	<i>àlaoe</i> <i>amoen</i> <i>(jàgaja) dogò</i> <i>ànggagim</i>
masseren springen klimmen dalen geven	<i>èga, dinè (A)</i> <i>paoelià, tàgadià</i> <i>woewià</i> <i>pònè</i> <i>mènènè, kaindia,</i> <i>kaò (A)</i>	<i>pàrawè</i> <i>àmboegwajè</i> <i>eràt</i> <i>awèn</i> <i>aoewa, aminggaoe,</i> <i>asàgò</i>
bewaren nemen meenemen verdwijnen, zoekraken kopen, ruilen ontvangen vinden brengen verzoeken	<i>màràjà, migèwè (A)</i> <i>nàlamè</i> <i>damèwètà</i> <i>kaipei</i> <i>dogè, dowè (A)</i> <i>doetià, moiipa (A)</i> <i>elàgàmà (A)</i> <i>mbeo òndià, mènèwè</i> <i>(A)</i>	<i>mididiàk</i> <i>àlaoe</i> <i>àmògisè</i> <i>meò</i> <i>asàgo</i> <i>moejàgàk</i> <i>èdogè</i> <i>meò</i>
iets ergens in doen bibberen (van koude)	<i>màgàjà</i> <i>itoe, djiboe (A)</i>	 <i>togwi</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
luizen vangen	<i>amoewaijà</i>	<i>ndoeëwawè</i>
stelen	<i>zègèdià, moediga</i> <i>wàgi (A)</i> <i>moedigai (A)</i>	<i>amoegoe</i>
bedriegen, liegen	<i>wonènggànià</i>	
kappen	<i>kiwià, hòbindià,</i> <i>zàmbawè (A)</i>	<i>baogwawè, bògwai :</i>
afkappen vingers (rouw)	<i>hanè sàmbajà</i>	
snijden (met stenen mes)	<i>(zanggè) poetia,</i> <i>wàsadià (A)</i> <i>disai (A)</i>	<i>wigirak, kwatwawè</i>
splijten (hout)	<i>zopajà</i>	<i>kwi bolawè</i>
beitelen (met stenen beitel)	<i>doelònggò balàwaija,</i> <i>maiwaijà (A)</i>	<i>mòkwawè</i>
slijpen (van stenen bijl)	<i>iwizinggià, iwingai</i> <i>(A)</i>	<i>wèndèn</i>
inkrassen (op pijlpunten)	<i>(màlà) bindià, màlà</i> <i>tigoe (A), àgijaboe</i> <i>(A)</i>	<i>kelönwawè</i>
afschrapen, afkrabben	<i>sadià, emèdja (A)</i>	<i>kiawè</i>
polijsten (van een boog)	<i>koedi dirià</i>	<i>moeni</i>
vuurzagen	<i>màmò dazinggià</i>	<i>tàngkànwawè</i>
vuurslaan	<i>sàmaga zinggià</i>	<i>koeni</i>
vlechten (tassen)	<i>(òmbò) hindià</i>	<i>(oewè) sawè</i>
zingen	<i>weanè, kobà (A)</i>	<i>jàmò jawè</i>
spelen (op het mondharpje)	<i>bigigi</i>	<i>pinggilò kwàbàgè</i>
knippen met vingers bij het zingen	<i>panè iarè, sàmòligai-</i> <i>ja, panèzagè (A)</i>	<i>jàgawoek</i>
klappen (in de handen)	<i>hànè bdlàradia, hànè</i> <i>ndògòdià (A)</i>	<i>jàgajà dogò</i>
dansen (in een kring)	<i>waitè, oewaijagèmbèjà</i>	<i>sisim eawè</i>
— (in rijen)	<i>waitàtà poejà</i>	<i>ànagànwawè</i>
groeten (met knokkels vingers)	<i>àdjoe nèni (A)</i>	<i>kòmè giawè</i>
neus doorsteken	<i>àmoewaijà</i>	<i>igimoe</i>
spannen van de boog	<i>màlà isià</i>	
bepijlen (van mensen)	<i>(mènè) waija, wàgè</i> <i>(A)</i>	<i>ngò orak</i>
— (van vogels)	<i>(bega) waija, wèdjà</i> <i>(A)</i>	<i>(bela) wawè malè-</i> <i>woek</i>
doodpijlen weduwe	<i>mina wàgàmajà</i>	
vliegen	<i>mbàbàga poejà, poeni</i> <i>(A)</i>	<i>jòt, njòt</i>

NEDERLANDS	MONI	DÈM
slachten	<i>zàmo</i>	
vogel plukken	<i>bega wanai</i>	
verdelen (van een varken)	(<i>wògò</i>) <i>kibià</i>	
planten, zaaien	<i>pigjawè, ògwà pitià</i> (<i>A</i>)	<i>si tsawè</i>
graven, spitten	<i>mainbeà</i>	
verbranden (hout)	(<i>bòmò</i>) <i>hinggià</i>	<i>gigimègòt</i>
groeien	<i>sàmo (A)</i>	
koken	<i>ogawàgandià</i>	<i>kiawè</i> (zie: afschrappen)
poffen, roosteren (van bataten)	<i>èmè bālèrai</i>	<i>kiria kasàm</i>
kneden (van pandanusvrucht)	<i>dawoewèdjà (A)</i>	<i>dagoewawè</i>
pagaaien	<i>koma imbià</i>	
roeien	<i>gità</i>	
bomen	<i>bò zoegoe</i>	
zwemmen	<i>doekoegià</i>	
baden	<i>doeròdià</i>	
stromen (van het water)		<i>anàgànwawè</i>
blaffen (van een hond)	<i>womè inggà,</i> <i>wominggà</i>	(<i>kwa</i>) <i>ijòk</i>
janken (van een hond)	(<i>womè</i>) <i>nggaoedià</i>	(<i>kwa</i>) <i>aoejawè</i>
knorren (van een varken)	(<i>wògò</i>) <i>wèndià</i>	(<i>oewòm</i>) <i>woegjawè</i>

D 1. ZINNEN EN UITDRUKKINGEN NEDERLANDS — MONI

NEDERLANDS

MONI

Hoe heet dat?	<i>Kà èze mi?</i>
Hoe heet je?	<i>Arà èze mi?</i>
Wie is dat?	<i>Kàrò mi?</i>
Is dit van jou?	<i>Kà arà nòàte?</i>
Neen, het is van een ander.	<i>Tàwà, òrònoajadijò.</i>
Wat doe je?	<i>Arà màrà diàle?</i>
Wat eet je?	<i>Arà màrà noentiale?</i>
Zoet of bitter?	<i>Sdà tè emo?</i>
Of ik blijf, of wegga, weet ik niet.	<i>Pondete, tondèno, a weja.</i>
Is dat een man of een vrouw?	<i>Kàrò mè tè mìnà?</i>
Is er hier water, of niet?	<i>Kàpà doe toei, tè tàwà?</i>
Daarginds is water.	<i>Zigipà doe toei.</i>
Komen en gaan.	<i>Miwi poewi.</i>
Kimoegoealolè is niet gekomen.	<i>Kimoegoealolè minditè tàwana.</i>
De taal leren.	<i>Lolè ònggèlià.</i>
Waar is Kimoegoealolè?	<i>Kimoegoealolè kaipanòndià?</i>
Waar heb je geslapen?	<i>Arà kaipa oemipà?</i>
Waar slaap je? Binnen, in huis.	<i>Arà kaipa oendià? I arè.</i>
Gaat Mijnheer hier slapen?	<i>Elègamà kàpà toewan woendià?</i>
Zijn zij misschien naar huis?	<i>Oei imba pogai kàwi?</i>
Ga door (met vertellen).	<i>(Lolè) hènè.</i>
Morgen zullen wij het gesprek voortzetten.	<i>Wàlàngi lolè himbiloeagi.</i>
Waar is Kimoegoealolè naar toe gegaan?	<i>Kimoegoealolè kaipà pogai?</i>
De mannen van Agindora gaan naar huis.	<i>Agindorà mènè mapoci.</i>
Waar is de weg naar Masiga?	<i>Màsiga wàki (kèrò) kaipa?</i>
Ik ben verdwaald.	<i>A wàki (kèrò) tàgaijà.</i>
Waar woon je?	<i>Arà imba kaipà?</i>
Noem de naam van je kampong.	<i>Arà èmò èze hènè.</i>
Hoe heet die kampong?	<i>Kàpà èmò èzenè?</i>
Het vrouwenhuis heet <i>omboja</i> .	<i>Mìnà isàgè òmboja mitià.</i>
Oewagiboga vlecht een draagnet.	<i>Oewagi boga òmbò hintià.</i>
De streng (van touw) is bijna op.	<i>Hàboehetògò èngge mintià.</i>
Laat eens kijken.	<i>Inindaoc.</i>

NEDERLANDS

MONI

Ik zie een varken.
 Van wie is dat varken?
 Dat is Kanoewi, hij is van Aginilja.
 Meisje, breng vuur en geef tabak.

 Verzoeken vuur om tabak aan te steken.
 Taoeboepà, kom hier, vlug lopen.
 Laat het varken brengen, om te pijlen.
 Dadji, berg de stenen bijl op.
 De mensen van Toeroe noemen een bijl
saro.
 Ik kauw siri.
 Dank U. Zo is het juist, zeer juist.
 Ik ga naar Agindora; ik zal de tas dragen.
 De mensen gaan allen zitten.
 De mensen van Zanepa gaan vandaag
 weg.
 Ik heb honger, ik zweet.
 De mensen van Agindora plaatsen hun
 doden op stellages.
 De zon, de maan komt op, gaat onder.
 Mijnheer is een vriend van mij.
 Deze gordel wordt door vrouwen gedra-
 gen.
 Wat is dat?
 Wat is de naam van dit dorp?
 Mijn naam is Koederimala.
 Ik ga terug naar mijn huis in Egaloesiga.
 Hoeveel gezinnen zijn er in Masiga?
 Heb jij geen vrouwen?
 Dendegaoe is mijn clan.
 Waar is Dabiamè gaan eten?
 Dat is lang; dat is kort.
 Dat is mijn moeder, de vrouw die mij
 gebaard heeft.

Wògò nàwaria.
 Wògò kàrò mige?
 Kàga Kanoewi, Aginilja ijò.
 Bigabàga dàmèwè sàmàgà mèò tagoejà
 (A).
 Sàmàgà nènèwè tagoejà nòndaò (A).
 Taoeboepà aoeuà, oesimaoe nàwè.
 Wògò dàmèwè, wàgèwè.
 Dadji migèwè iwi.
 Iwi Toeroe mènè hèze ka sàrò.

 A doemita migàmba.
 Jàgò, waoe waoe. Diki, dikimà.
 Agindora nauwè, òmbò agèwè.
 Mè òndomà àmbigèwè.
 Zanepà mènè hinda poewiwò.

 A imboewò, sipiwò.
 A imboewò, sipiwò.
 Agindora mènè hila ijò jagàg gekàpà.
 Emòndani, timawi pigoe, oewèngòt.
 Anàgamè matoewan.
 Woembi mina gèndorà.

 Karò màmànò?
 Kàpà èmò èzènè?
 Azè Koedèrimàla.
 Aimba poeja Egaloe siga.
 Màsiga boegi boegi màgì?
 Aroemini tawà?
 Dèndègaoe èna toema.
 Dàbiamè kaipa noendià?
 Karò tòpè; karò biapòrò.
 Karò àmà, asinggà mina.

D 2. ZINNEN EN UITDRUKKINGEN NEDERLANDS — DÈM

NEDERLANDS

Hoe heet dat? Wat is de naam?
 Kom hier, loop vlug.
 Deze varkens zijn van mij, Igoen.
 De regen komt; het begint te regenen.
 Verzoeke vuur voor tabak.
 Meisje, breng mij vuur en ook tabak.
 Kom naast mij zitten.
 Gwimo is mijn kind.
 Wimëlòk is mijn moeder.
 Liakambi is de echtgenoot van Djamina.
 Togwe is het kind van Togwinjo.
 Er is geen water.
 Dit is een boog, dit een pijl.
 Wij gaan allen naar Tombe.
 Ik ben een man van de Dèm-stam.
 Ik zal U steunen.
 Ik ben naar Balim geweest; ik heb de
 mensen van Ndani gezien.
 Laat het varken brengen om te pijlen.
 Ik zie het, mijn ogen zien het.
 Oewaboe ligt achter de rug van Jebegot.
 Daar is de berg Igilo.
 Damoenaroe ligt daar, dichtbij.
 De mensen van Wonosi hebben veel bij-
 len en messen.
 In Tambe zijn ze niet.
 De mensen van Waboe zijn van zeer ver
 gekomen.
 De mannen van Bogaba slapen bij mij in
 het mannenhuis.
 Waar is Dadji? Naar huis.
 Panindoa is mijn zuster, Gwimo mijn
 broer.
 Igoen komt.
 Dadji, berg de stenen bijl op.
 De bijlen zijn gekocht bij de mensen van
 Injen.

DÈM

Agätinè aloeng?
Minggano, àmboegwajè ibigin.
Oewòm ingò Igoenmaoe.
Tabi mènawè.
Koenoë med jit.
Panindoa àlaoewa koenoë bègò jit.
Aoewa, mëndagò mông.
Gwimò naoeaoe.
Wimëlòk naoenàmà.
Liakambi Djamina ali.
Togwe liwiè Tògwinjò aoe.
Damò mba, mbamò.
Ingga màng, ingga wim.
Jagamò Tòmbè ibiginò.
Naoe ngò Dèmmò.
Naoenàgà kasàgò.
Naoe ibiginà Balim, ngò Ndani naoe
ènggiè.
Oewòm àlaoewa, oràkò.
Naoe kòndèm, nènggiè kòndèm.
Doeë Jèbègòt oegwani Oewaboe.
Ngga Igilò igimông.
Damoenaroe igimông, màk.
Ngò Wònòsi kiwiè kabo kabo dõngòtmò
kalòsa.
Tòmbè mông mba.
Ngò Waboe bo àboea mènawè.
Ngò Bogaba oetawè naoemela tanèmò.
Dadji amông? Èbèndèmò.
Naoenajè Panindoa, Gwimò naoe
nàgwàn.
Igoen mènàngòt.
Dadji midjàkò kiwijè.
Kiwigè ngò Injen èbò.

NEDERLANDS

DÈM

Het varken knort; jaag de hond weg.	<i>Oewòm woegiauwè; kwa djawè.</i>
De vader en moeder van Igoen leven, zij zijn in Damoenaroe, zij zijn oud.	<i>Igoen aboeni ànà koemè, Damoenaroe dōngòt, àngkalò.</i>
De mensen van Pisapa dragen geen neusversiering (varkenstand), wel oorversieringen.	<i>Ngò Pisàpa oewòmàlèp mbàwè, sōmbò dōngòt.</i>
Vrouwen en mannen kom vlug, wij Dèm-mensen gaan zingen.	<i>Djina ngò jàmboegwajèd Dèmmi mèlao jàmò jawè.</i>
In deze boom is een hut om vogels te schieten.	<i>Ing nijè òm bela bali oràk.</i>
Daar is bos.	<i>Mōnggò nijè.</i>
De vader van Igoen heet Gibienjo.	<i>Igoen àbàgè gagò Gibiènjò.</i>
Is dit voor mij?	<i>Ninggò naoe a?</i>
Jij krijgt het cadeau.	<i>Ang àsak.</i>
Vandaag blijven wij hier, morgen gaan wij naar Agindora.	<i>Nàngko jàgàmò ing tamela, ibigin terala Agindora èwawè.</i>
De Nogolo-rivier is groot, zij komt daar vandaan, verweg.	<i>Nògòlòmoe kalò, ègiè mōngò mènawò.</i>
Daar ligt Tambage, hier aan de Delo-rivier wonen Dèm-mensen, daar boven aan de Delo wonen Ndani-mensen.	<i>Màga gimōng Tàmbage, inggò da Delòngò Dèm, igimōng Delò ngò Ndani.</i>
Van de berg Igilo zijn de sneeuwbergen te zien.	<i>Ngga Igilò ngga mbèk komola.</i>
Bij Tawase is er een brug over de Delo.	<i>Tàwase Delògawa dōngòt.</i>
De mensen van Ndani, Damboea en Dama heb ik zelf gezien.	<i>Ngò Ndani, Dàmboea, Dama naoe ènggì maimè.</i>
De mensen van Ndani kauwen sirih, hebben zwarte tanden en dragen een baard.	<i>Ngò Ndani màm malèlò nàkmè, àsinggà gègè, Ndani oewèali dōngòt.</i>
De pink is afgekapt met een stenen bijl, als rouw voor een dode.	<i>Emea naka andoegoen kiwijè bogòtmò baogwawè, dzèjè boekmè.</i>
De pluim steekt in de peniskoker.	<i>Èbèsi mabiwàk amoenuawè.</i>
Jij hebt de bijl aan mij gegeven.	<i>Kiwijè àng ingò jètmè.</i>
Met een koekoestand wordt het gat in de schelp geboord.	<i>Èpàsinggà toelip àmbò widjawè.</i>
Het vuur brandt.	<i>Koenoe àbiò (mbagawè, kiriàm).</i>
Boven in de boom op de takken springt een eekhoorn.	<i>Nièjà àboea ànggòkmò èp wonawè.</i>
Met dit mes snijd ik de orchideestengel.	<i>Kàbojè inggè naoeboea kwàtwawè.</i>
Jij blaast het vuur aan.	<i>Angè koenoe poeboe miawè.</i>
Dat is geen eekhoorn maar een specht.	<i>Èphò mba, inggè bela kiwià.</i>

NEDERLANDS

Kladi schrappen wij af op deze manier.
 De mensen van Injèn hebben veel bijlen.
 De mensen van Kema hebben witte tanden en geen baard.
 Igoen zal de oebi in het vuur roosteren.
 Kaurischelpjes worden in varkensbloed gedoopt.
 Dit is grond en bos van de Dèm-stam.
 Zij slapen daar; de mensen van Goelalo gaan terug naar huis
 De mensen van Wono brengen bijlen en messen; Dèm geven pijlen en tassen.
 De Dèm plaatsen hun doden op stellages.
 Ik breng mijnheer weg.
 Het water stroomt.
 Daar niet staan, ga weg.
 Laat maar, geef mij dat.
 Het vrouwenhuis heet *oewimo*.
 Dit is mijn neef.
 Bigiligi ligt hier beneden.
 De mannen zijn zo juist gegaan.
 De Toeroe-mannen hebben de neusvleugels doorboord; zij varen in prauwen.
 Amoega Legame en Dadji hebben hen zelf gezien. De Toeroe gaven pisang en oebi, zij hebben veel voedsel.
 Het huis van boombladeren en takken voor het lijk heet *töngkòp*.
 Het varken loopt weg.
 De mannen van Tombe gaan op de varkensjacht, de honden bijten.
 Wij allen zitten.
 Naar Agindora gaan.
 Ik zal de tas dragen.
 Togwinjo draagt de armbanden.
 Igoen weet het niet, begrijpt het niet.
 Igoen rooit oebi; als hij de oebi gerooid heeft, komt hij.
 Langs de Jewa-rivier zijn veel wilde varkens.
 Ik heb honger, ik zweet.
 Deze rivier heet Iwaboe, die andere heet Pioe.

DÈM

Moe kiawè ninggè indön.
Ngò Injèn kiwijè kalòsà döngòt a.
Ngò Kema asinggia mbèkmò awèali mba mè.
Igoen bijèm koenoemò kiria kasàm.
Woe awèmò miawè oewòm mièt.
Ninggò Dèmasi mòk, Dèm nijè.
Ngöngè gwimöng oetawè; ngò Goelalo èbèk.
Ngò Wònò kiwijè kabò alaoewò, Dèm ngò oewè malè ingò.
Dèm ngò boekmò morawè.
Toewan naoe èwawè.
Da pobègamoe.
Mönggò mba, eberàkò.
Là, naoemè.
Djinakò oewimò miawè.
Ing naoe naoewoe.
Bigiligi okwading.
Ngò nàngè ibigin.
Ngò Toeroe asinàndoe indomè; bòbò èbawè. Amoegahegamè Dadji ènggìo korale mènèt.
Ngò Toeroe kwè bijèm ingò, nàkmè kalòsa.
Töngkòp kò asigit miawè.
Oewòm èbèt.
Ngò Tömbè idjèk wòm oràk nènawè kwà.
Joemò kabosa tånawè.
Agindora ibiginò.
Naoe oewè nisàgò.
Ta Tògwinjò wèmò.
Igoen ngaloenggoeroe, aboerò.
Igoen ilòm bijèm, bijèm ilòm goelala mènawè.
Alà Jèwamoe wòm ijòk döngòba kalòsà.
Nan nasimò, digiàgò.
Da inggwani miawè Iwaboe, da oegwani miawè Pioe.

NEDERLANDS

DÈM

De hoofden werden met de bijl afgeslagen.

Janggògowàk bogwawè kiwijè.

Igoen zal wachten, mijnheer moet voorgaan.

Igoen tetàmò, toewan nàgoegwawò.

Hang de drinkkoker op aan de haak.

Dawàk nijè weàk òndòràgò.

Geef mij er één.

Ingò jagànga naoe.

Daar ginds, ver weg, woont de Balimstam.

Oegwamông àboea Balimasi.

Jammer, dat mijnheer weggaat.

Sa, toewan amed.

Igoen heeft katjang geplant.

Igoen sigi sít.

De zon, de maan, komt op, gaat onder.

Oewè mèdjà, màngèlò towèn, moerigim.

De geesten zijn overal.

Iloe iloe môngmông dongòt a.

Schelpjes zijn geesten van voorouders.

Woe koegi àjawè aboeni àmà.

De zon is een grote geest.

Oewèmèdjà koegi kalò.

Maan en zon paten samen, de vrucht is de regen; de zon is een vrouw, de maan een man.

Màngèlò oewè mèdjà maoeawè, aoewoe tabi, oewèmèdjà djin, màngèlò ngò.

De sterren zijn kinderen van vader maan en moeder zon.

Kwiò aoed àbàgè màngèlò àmà oewè mèdjà.

Zwaaien met takken, geesten ga weg, verdwijn in je holen.

Nijèsi ganiawè, iloe iloe abò eberàkò, jàmbò àmbòbènjò.

E. VERGELIJKENDE WOORDENLIJST
NEDERLANDS — WOLANI, EKARI EN MONI

NEDERLANDS	WOLANI	EKARI	MONI
mens	<i>mbaijarà</i>	<i>mè</i>	<i>mè</i>
vrouw	<i>hambi, ambi</i>	<i>dzjàgàmo owà</i>	<i>mina</i>
kind	<i>zora, zjoga</i>	<i>dzjokà</i>	<i>biabàrà</i>
meisje	<i>pane</i>	<i>àpi</i>	<i>panè</i>
hoofd	<i>moto</i>	<i>migo</i>	<i>moenggàgi</i>
hoofdhaar	<i>elo</i>	<i>ijo</i>	<i>mbagoè toe</i>
oog	<i>émamisi</i>	<i>pèkè</i>	<i>sènggamoe</i>
neus	<i>zoemato</i>	<i>dzjoemà</i>	<i>àmoe</i>
oor	<i>gopara</i>	<i>gàpà</i>	<i>dzaba</i>
wang	<i>poegoeto</i>	<i>àmaimoe</i>	<i>hoemoego</i>
tand	<i>hero</i>	<i>ègò</i>	<i>bàrà, bàgà</i>
baard	<i>goenajo</i>	<i>konàjo</i>	<i>pànàrà toe</i>
hals	<i>ogoda</i>	<i>ògò</i>	<i>òròtàngi</i>
borst	<i>hinggiliio</i>	<i>nikigi</i>	<i>bèsòrò</i>
buik	<i>sina</i>	<i>mòdò</i>	<i>sèna</i>
hand	<i>jagada</i>	<i>ganè</i>	<i>hanè</i>
duim	<i>eboe jagada</i>	<i>ibò kipo</i>	<i>obanè</i>
voet	<i>baroda</i>	<i>tèbà</i>	<i>bàro, bàlo</i>
bloed	<i>emo</i>	<i>èmò</i>	<i>èrà</i>
varken	<i>inggina</i>	<i>ègina</i>	<i>wòrò, wògò</i>
hond	<i>kawino</i>	<i>dòdi</i>	<i>womè</i>
vogel	<i>bido</i>	<i>bèdo</i>	<i>bega</i>
paradijsvogel (<i>Paradisea apoda</i>)	<i>bese</i>	<i>toenè</i>	<i>bàmoe gà</i>
pataten	<i>doeri</i>	<i>momai</i>	<i>bàlèrai</i>
keladi	<i>namo</i>	<i>mòmò</i>	<i>oewà</i>
suikerriet	<i>aito</i>	<i>èto</i>	<i>izi</i>
pisang	<i>mapi</i>	<i>màpi</i>	<i>poeri</i>
gras	<i>boba</i>	<i>gej</i>	<i>toegàpa</i>
bos	<i>go èlara</i>	<i>pijà</i>	<i>bo</i>
hout	<i>pija</i>	<i>pijà</i>	<i>bo</i>
huis	<i>è</i>	<i>owa</i>	<i>i</i>
nettas	<i>aja</i>	<i>àgià</i>	<i>òmbò</i>
peniskoker	<i>otopare</i>	<i>kòtèkà</i>	<i>gòsàrà</i>
muts	<i>èdo</i>	—	—

NEDERLANDS	WOLANI	EKARI	MONI
bijl (stenen)	<i>borowiga</i>	<i>dzjikà</i>	<i>iwi</i>
mes (stenen)	<i>èmbè</i>	<i>kàgà, ipà, jàbò</i>	<i>sanggè</i>
pijl	<i>mapida</i>	<i>màpàgà</i>	<i>malà</i>
zon	<i>damè, kaba damè</i>	<i>tani</i>	<i>tai, tae</i>
maan	<i>aro</i>	<i>aro</i>	<i>tinawi</i>
aarde	<i>marai</i>	<i>màgi</i>	<i>maji</i>
water	<i>wo</i>	<i>oewò</i>	<i>doeòe</i>
vuur	<i>bila</i>	<i>bòdià</i>	<i>oesa</i>
wolk	<i>sinoe</i>	<i>tà'a</i>	<i>koenoe</i>
regen	<i>hidi</i>	<i>èdi</i>	<i>zànggà</i>
berg	<i>poetoengtoeo</i>	<i>tobè, bègà</i>	<i>bea</i>
aardstorting	<i>deo</i>	—	—
steen	<i>hoema</i>	<i>mògò</i>	<i>nggelà</i>
vijand	<i>jape</i>	—	<i>ndamè</i>
hoofdman	<i>zonowi</i>	<i>tonowi</i>	<i>sòndowi mè</i>
neen (niet)	<i>taoe</i>	<i>bew, bè</i>	<i>tawà</i>
ja wel (er is)	<i>dil</i>	<i>i-i, èwà</i>	<i>toewi</i>
goed	<i>bala</i>	<i>ènà</i>	<i>oesi</i>
klein, weinig	<i>mbèto</i>	<i>miò</i>	<i>biapòrò</i>
veel, ver	<i>ime</i>	<i>tòpai, pòtò</i>	<i>tòpèmà</i>
zeer veel	<i>oeba</i>	—	—
dichtbij	<i>mmata</i>	<i>gàpà</i>	<i>màmomà</i>
vroeger	<i>edowa</i>	<i>tèkà</i>	—
begroeting	<i>amma noeai</i>	<i>kipobai</i>	<i>àmàkanè</i>
Kema-rivier	<i>Derewo</i>		<i>Kemaboe</i>
Dora-rivier	<i>Doeroe</i>		<i>Doraboe</i>
Dem-rivier	<i>Demakara</i>		<i>Dèmaboe</i>

F. VERGELIJKENDE WOORDENLIJST
 NEDERLANDS — NDANI, OERINGOEP EN PĚSĚCHĚM

NEDERLANDS	NDANI 1)	OERINGOEP 2)	PĚSĚCHĚM 3)
hoofd	<i>ènènèboak</i>	<i>aneb</i> <i>ennapareira</i>	<i>nanggoel</i> , <i>kanggoel</i>
voorhoofd	<i>ènèngawak</i>	<i>onovak</i> <i>engak</i>	<i>ěmběliwak</i>
oog	<i>ènàněgèn</i> <i>naněgèn</i>	<i>negèn</i> <i>ennegèn</i>	<i>ngělěgen</i> <i>nělěnggèn</i>
neus	<i>nakoewak</i> <i>nagojwàk</i>	<i>orobak</i> <i>ennabok-naraboh</i>	<i>gambiang</i> <i>nambiang</i>
neuspunt	<i>norowàk</i>		
oor	<i>ènatoe</i> <i>naroek</i>	<i>aroe</i> <i>ennari</i>	<i>niangoh</i> <i>janggò</i>
mond	<i>ènembè</i> <i>ninambè</i>	<i>ambe</i> <i>nenàp</i>	<i>němdè</i>
lip	<i>ènaimbè</i>		
tand	<i>èneàk</i> <i>nènějak</i>	<i>ampè</i> <i>eik</i> <i>enneig</i>	<i>něnděmboem</i> <i>eak (beak)</i> <i>něneàk</i>
tong	<i>èndemèlè</i>	<i>amelà</i> <i>ennamèla</i>	<i>ngēmārai</i> <i>nēmèrè</i>
wang	<i>ènondatèm</i>	<i>narandin</i> <i>ennadok, ondok</i>	<i>něplanggèn</i>
nek	<i>ènanggoenoàk</i>		<i>něndětoen</i>
hals	<i>nengganòk</i>	<i>anonok</i> <i>gangganòk</i>	<i>hongop</i> <i>němèrah</i>
hoofdhaar	<i>niněroewak</i>	<i>eri</i> <i>neneri, enneri</i>	<i>něnasoě</i> <i>něnasoe</i>
snor	<i>ènondadi</i>	<i>mambèro</i>	
baard	<i>ninèmbòro</i> <i>nèdi</i>	<i>mambèro</i>	<i>němdasoe, kělòbi</i>
ooghaar	<i>nèněgembèri</i>	<i>ambirāp</i>	<i>něněloěak</i> <i>kělēsòb</i>
lichaamshaar	<i>ènèdi</i>	<i>omori</i> <i>nennomai</i>	

1) LE ROUX. 2) WIRZ, JONGEJANS. 3) VAN NOUHUYS, SNELL.

NEDERLANDS	NDANI	OERINGOEP	PĚŠĚĤĚM
schouder	<i>ènèlèbè</i> <i>noem</i>	<i>omoeāk</i> <i>ellabengoet</i> (-blad)	<i>nëndaroë</i> <i>nanding, kron-</i> <i>dèng</i>
rug	<i>ènèboldò</i>	<i>anovāk</i> <i>embotok</i>	<i>kombōrak</i> <i>němbòr</i>
borst	<i>ènèmbigidò</i>	<i>elāk (erāk)</i> <i>enneilah</i> (borsten)	<i>molleken</i> <i>nēdiwak</i>
arm	<i>ènowāk</i>	<i>apāg, ambela</i> (boven-) (onder-) <i>inamoedi</i>	<i>rāwit (boven-)</i> <i>nēdabit</i>
hand	<i>ènènggi</i> <i>nowaāk</i>	<i>anibir</i> <i>ennagibit</i>	<i>něněngi</i> <i>něnggie</i>
duim	<i>ènèrowāk</i>	<i>aryanok</i> <i>ennagewit</i>	<i>kwaab</i> <i>koewab</i>
vinger	<i>ènènggi</i> <i>nèènggi</i>	<i>kirin</i> <i>kiriem</i>	<i>doem</i>
nagel	<i>nènggabit</i>	<i>anibir-negēn</i> <i>enna embèlo</i>	<i>něnggisòb</i> <i>ěmēnīp</i>
navel	<i>ènèmmoelòk</i>	<i>amoelok</i> <i>inamoen</i>	<i>nēmēnēb</i>
voet	<i>ènjòk</i> <i>nijogobit</i>	<i>ayok</i> <i>ennowāk, nēno-</i> <i>wok (been)</i>	<i>nějòk, kejòmòk</i>
voetzool	<i>eniōroet</i>		
penis	<i>ènējaoe</i>	<i>enayō (mijn</i> <i>penis)</i> <i>ennajo</i>	<i>neniē</i>
huid	<i>ènènggiābolò</i>	<i>ennok</i>	<i>něrab</i>
long	<i>namēli</i>		
buik	<i>nanōvoem</i>	<i>kavoera</i> <i>ennaboet</i>	<i>ālot</i> <i>němbē</i>
vrouw	<i>memea, kweé</i>	<i>korome</i> <i>kwa</i>	<i>wědēnē</i> <i>kwami, boendi</i>
kind	<i>woelara</i>	<i>wawa</i> <i>apoet</i>	<i>òt, nòt</i>
meisje	<i>komolorai</i>	<i>koeligā</i>	
huis	<i>o</i>	<i>ō</i> <i>ò, pelan</i>	<i>jěweb</i> <i>ò</i>
varken	<i>wòm, oewàm</i>	<i>wām</i> <i>wam</i>	<i>wām</i> <i>wam</i>

NEDERLANDS	NDANI	OERINGOEF	PESĚCHĚM
zout	<i>majoe</i>	<i>mōyoe</i> <i>majoe</i>	<i>mājoe</i> <i>majoe</i>
tabak	<i>niik</i>	<i>tavō</i>	<i>bāli (mbāli)</i> <i>mbali</i>
pandanblad (voor sigaretten)	<i>nggobè</i>	<i>iāoe</i>	
patatas	<i>mboi</i>	<i>bei</i> <i>pei, peija</i>	<i>ðieb</i> <i>soemberoe?</i>
suikerriet	<i>èn</i>	<i>èn</i> <i>poegoe</i>	<i>el</i> <i>èl</i>
suikerrietsoorten (wit, rood)	<i>weri èn, laboe èn</i>		
kēladi	<i>kom</i>	<i>kōm</i> <i>kòm</i>	<i>kom</i> <i>kòm</i>
steen	<i>joegoem</i>	<i>yogoem</i>	<i>kēlip</i> <i>kēlip</i>
berg	<i>oanggoel</i>	<i>oerē</i>	<i>napnak</i> <i>gnāk, gnòk</i>
bos	<i>papma, biligit</i>		
pad	<i>toeroewa, to</i>	<i>tō</i>	
hout	<i>torowa, dōloe</i>	<i>ō</i> <i>ò</i>	<i>mbaē</i>
nettas, draagnet	<i>joem, tsoem</i>	<i>yoem</i> <i>joem</i>	<i>isoem</i> <i>soem</i>
goed, best	<i>òp</i>	<i>òb</i>	
koud	<i>togoi, arengèn</i>	<i>toroi</i>	<i>naik</i> <i>iēroe</i> <i>iēroe</i>
vuur	<i>kanègoenik</i>	<i>kane</i>	<i>lěpong</i> <i>èndoeğ</i>
water	<i>ji</i>	<i>i</i> <i>iwok</i>	<i>i</i> <i>ie</i>
stroom, rivier	<i>teraboe,</i> <i>djanggwa</i>		
mondharpje	<i>loènggèt</i>	<i>lonoeik</i>	
regenkap	<i>lisit, liit</i> <i>kèrèngga</i>	<i>karakjā</i> <i>diest</i>	<i>djis</i>
begroeting	<i>kajonā</i> <i>woondia, nagalak</i>	<i>ayōnak</i>	
peniskoker	<i>kébè</i>	<i>gebovak</i> <i>kibèwak</i>	<i>koēmoè, kaoekan</i> <i>koemoe</i>

G. VERGELIJKENDE WOORDENLIJST
NEDERLANDS — JABI, SIMORI, EKARI, MONI, DĚM,
OEHOENDOENI, INGKIPOELOE, OERINGOEP,
PĚŠĚCHĚM, SAOEWERI-HABLIFOERI EN GOLIATH

<i>Nederlands</i>	<i>Jabi</i>	<i>Simori</i>	<i>Ekari</i>	<i>Moni</i>	<i>Dem</i>
Boven:	VAN KUIK	TILLEMANS	VAN EECHOUDE	LE ROUX	LE ROUX
Onder:	BINNENDIJK		(S. = Simori uit 't Mapia-dal)	VAN EECHOUDE	
mens	<i>mei</i>	<i>me</i>	<i>mè</i>	<i>niè</i>	<i>õn, ap</i>
man	<i>samir</i> <i>samè</i>	<i>mboetoero</i>	<i>dzjame</i>	<i>doeni</i>	<i>ngò</i>
vrouw	<i>saramo</i>	<i>sormo, wokka</i>	<i>dzjagamo</i>	<i>mina</i>	<i>djin</i>
kind	<i>soka</i>	<i>sjoka, joka</i>	<i>dzjokà</i>	<i>biabàrà</i>	<i>õndoa</i>
vader	<i>apei</i> <i>sokapai</i>	<i>maitaktai</i>	<i>naita, taita</i>	<i>eita</i>	<i>õbàgè</i>
moeder	<i>amai</i> <i>kamaimka</i>	<i>nikai, amai</i>	<i>noka, amai (S)</i>	<i>minamà, mea</i>	<i>àmà</i>
hoofd	<i>èbékèmo</i> <i>miro</i>	<i>nilo</i>	<i>migo</i>	<i>moenggàgi</i>	<i>jàgaboedèk</i>
oog	<i>pèka</i>	<i>peka</i>	<i>pekà</i>	<i>singgamoe</i>	<i>enggio</i>
oor	<i>rapa</i>	<i>japa, gapa</i>	<i>gapà</i>	<i>dzaba</i>	<i>jõngèlò</i>
neus	<i>soema</i>	<i>soema, joema</i>	<i>dzjoemà</i>	<i>àmoe</i>	<i>jèmberài</i>
mond	<i>èbè</i> <i>nepabe</i>	<i>poeko, dadi</i>	<i>èbè</i>	<i>bai</i>	<i>jèmoelò</i>
tand	<i>èro</i>	<i>ègò</i>	<i>ègò</i>	<i>bàrà, bàgà</i>	<i>jàngkàsa</i>
haar	<i>iso</i>	<i>iso</i>	<i>ijò. isò (S)</i>	<i>toe, tiboe</i>	<i>ari, ali</i>
navel	<i>onè</i> <i>boebe</i>	<i>onei</i>	<i>onopoetoe</i> (<i>poetoe</i> = buik, ingewanden)	<i>dzjiwi</i>	<i>jèmikèlò</i>
buik	<i>poetó</i> <i>mado</i>	<i>mado</i>	<i>modo</i>	<i>oemboe</i>	<i>jèmba</i>
arm	<i>bènai</i> <i>lane</i>	<i>jani</i>	<i>benai</i>	<i>iwa</i>	<i>jàga</i>
hand	<i>vanètèba</i> <i>baone</i>	—	<i>ganè</i>	<i>banè</i>	<i>jàgaja</i>

<i>Oeboendoeni</i> VAN ECHOUDE	<i>Enggipiloe</i> <i>Ingkipaeloe</i> V. D. WATER VAN SCHILF- GAARDE	<i>Oeringoep</i> WIRZ JONGEJANS	<i>Pēsēchēm</i> VAN NOUHUYS SNELL	<i>Saoeweri</i> <i>Hablifoeri</i>	<i>Goliath</i>
mè	—	ap	ap ab	—	—
tongoenjoemoen	mèh mè	— bāp	— abēn	aap	—
ing	in in. ining	korome kwa	wēdēnē kwamie	amberi	—
enenelòp	àndàk en	wawa	— òt. nòt	aoed	—
nèlèg	— nèleg	arabā	— oewè	—	—
indi	— è mè	aralo	— aik	—	—
hinggòk	ngingòk ninggog	anēb ennapareia	— nanggoel, kanggoel	—	—
nònggòp	ngongop nèsom	nēgen ennegèn	ngēlēgen nēlēnggèn	nēlīgīn	atsing
nèlò	èloh nèlo	aroe ennari	nīangob, niankā janggō	naroek	òmòla
àmbòk	àmbòk namok	orobāk ennabok nariabob	gambīang nambiang	koebira	oēē
nimigip	nàmēngbip nēmīip	ambe nennap	— nēmde	—	—
ndèk	daik ndek	eik enneig	nēniak nēnēak	naik	tsie
hingòràtòk	ningoedàs hingoe atok	eri ennèri neneri	nēnāsoē nēnasoe	neri	òtòng
nàmboedoeng	àmoeroeng	amoelok inamoen	ēmēmip nēmēnēb	nanoem	imalonga
nàmoekoeng	àmoekoeng namoekoeng	kavoera ennaboet	ālot nēmbe	nēnagom	moené
nàràoeng	ààran	— inamoedi	— nēdabit	—	—
nàrao	— naāoe (magaoe)	anibi ennagibit	nēnēngī nēnggie	inningi	atē

Nederlands	Jabi	Simori	Ekari	Moni	Dem
Boven:	VAN KUIK	TILLEMANS	VAN EECHOUD	LE ROUX	LE ROUX
Onder:	BINNENDIJK		(S. = Simori uit 't Mapia-dal)	VAN EECHOUD	
vinger	<i>kipo</i> <i>barope</i>	<i>kipo</i>	<i>kipo</i>	<i>hanènàmbò</i>	<i>jàgaloe</i>
been	<i>sati</i> <i>badõ</i>	—	<i>bàdo</i>	<i>bàlâgi</i>	<i>adjoegoak</i>
voet	<i>têba</i> <i>ini ènè</i>	<i>bado (jani?)</i>	<i>tebà</i>	<i>bàlò, bàrò</i>	<i>àwàgàja</i>
schouder	<i>matoka béra</i> (= blad)	<i>kede</i>	<i>kodè</i>	<i>kèdè</i>	<i>jèngkègènggè</i>
rug	<i>matoka</i>	—	<i>màtogà</i>	<i>àgoewà</i>	<i>àlagani</i>
penis	<i>samir</i> <i>pa</i>	<i>tapenbakowe</i>	<i>kòti, pà (S)</i>	<i>soeni</i>	<i>àmbi</i>
vagina	<i>saraniõ</i> <i>toeri</i>	<i>bebéwatawe</i>	<i>toegi</i>	<i>si</i>	<i>agòn</i>
bloed	<i>akisa</i> <i>akiha</i>	—	<i>èmò</i>	<i>èrà</i>	<i>mièt</i>
varken	<i>iboboda (ibo =</i> <i>groot)</i>	<i>sa</i>	<i>sa, egina (=</i> <i>wild)</i>	<i>wòrò, wògò</i>	<i>wàm, wòm</i>
hond	<i>woda</i> <i>dodi</i>	—	<i>dodi</i>	<i>womè</i>	<i>kwa</i>
kangoeroe	— <i>orie, nabija</i>	<i>mowai</i>	—	<i>goegoe</i>	<i>nggò, ndoe</i>
koeskoes	—	—	<i>wòdà</i>	<i>sò</i>	<i>èp</i>
vogel	<i>idima</i> <i>mabe</i>	<i>bedo</i>	<i>bedo</i>	<i>bega</i>	<i>bela</i>
casuaris	<i>orèbèdo</i>	—	<i>boedà</i>	<i>zoegi</i>	<i>dàmboe</i>
boom	<i>sapisa</i>	<i>pisa</i>	<i>pijà</i>	<i>bò</i>	<i>nijè</i>
vrucht	<i>oeta</i>		<i>oewa</i>	<i>oegà, oegwà</i>	<i>aoe</i>
bamboe	<i>kòtò</i>	<i>jaauw</i>	<i>mome, goto,</i> <i>edede</i>	<i>oendoe</i>	<i>bim, piwiki</i>
rotan	<i>oné</i>	<i>ona</i>	<i>edoe, wopei (S)</i>	<i>wani</i>	<i>kè</i>

<i>Oeboendoeni</i>	<i>Enggipiloe</i> <i>Ingkipoeloe</i>	<i>Oeringoep</i>	<i>Pèsèchèm</i>	<i>Saoeweri</i> <i>Hablfoeri</i>	<i>Goliath</i>
WAN ECHOUÐ	V. D. WATER VAN SCHILF- GAARDE	WIRZ JONGEJANS	VAN NOUHUYS SNELL		
■ <i>dàrànònggòp</i>	—	<i>kirin</i> <i>kirin</i>	<i>jondoem</i> (= wijs-) <i>doem</i>	—	<i>tè</i>
■ <i>ëndòk</i>	'òk <i>ëndòk</i>	<i>koarō</i> <i>ennōwak</i> <i>nenowak</i>	—	—	—
■ <i>ëndòk nògàl</i>	<i>ëndok nogal</i>	<i>ajok</i>	<i>něnoeok</i> <i>nějòk, kejòmòk</i>	—	<i>jan</i>
■ <i>niking dèbàl</i>	<i>engki enggòk</i> <i>niking</i>	<i>omoeak</i>	<i>něndarōè</i> <i>nandèng,</i> <i>kronðèng</i>	<i>němalok</i>	<i>taoeng</i>
<i>nàlèwàl</i>	<i>allewàl</i> <i>nalèwal</i>	<i>anovāk</i> <i>embolok</i>	<i>kombōrak</i> <i>němbòr</i>	<i>nambot</i>	—
<i>mènàu àk</i>	—	<i>enayō</i> <i>ennajō</i>	<i>nīwīè</i> <i>něniè</i>	<i>najō</i>	<i>dèn</i>
<i>mgwàl</i>	<i>walam poep</i>	<i>aned</i> <i>ennolè</i>	— <i>ěněnggèè</i>	—	—
<i>nimang</i>	— <i>nēmang</i>	<i>moejā</i>	—	—	—
<i>bowè</i>	<i>boè</i>	<i>wām</i>	<i>wām</i>	<i>waam</i>	<i>oedoek</i>
<i>mèdzèm</i>	<i>bōèè</i> <i>bisim (lènam?)</i> <i>mètjem</i>	<i>wam</i> <i>gevō</i> <i>gèwòh</i>	<i>w'am</i> <i>jěngèb</i> <i>jěnggè</i>	<i>djakkè</i>	—
—	— <i>tjelowè</i>	<i>wōjā</i>	<i>bēsam</i>	—	<i>winja</i>
<i>òbò</i>	— <i>mènaka</i>	<i>noemboei</i>	<i>sribèb</i>	—	—
<i>òlèm</i>	— <i>olèm</i>	<i>tevè</i>	<i>āsoè</i> <i>toewè. tsoewè</i>	<i>sua</i>	<i>mai</i>
—	<i>boe</i>	<i>igoè</i> <i>dřmboe</i>	—	—	<i>daboenin,</i>
<i>kà</i>	<i>èm</i> <i>em</i>	<i>eyō</i>	— <i>bene</i>	—	—
—	<i>om</i>	—	—	—	—
<i>hàràndàt</i>	<i>oen</i> <i>ikmō</i>	—	<i>dōrōwa</i> <i>joeroewa</i>	—	<i>oetè</i>
<i>mànggàràt</i>	<i>màkàràt</i> <i>pitsji olo, ellem</i>	<i>mōn</i> <i>moen, mōn</i>	<i>moèl</i> <i>moel</i>	—	<i>tāboe</i>

<i>Nederlands</i>	<i>Jabi</i>	<i>Simori</i>	<i>Ekari</i>	<i>Moni</i>	<i>Dem</i>
Boven:	VAN KUIK	TILLEMANS	VAN EECHOUDE	LE ROUX	LE ROUX
Onder:	BINNENDIJK		(S. = Simori uit 't Mapia-dal)	VAN EECHOUDE	
pisang	<i>ébèna, mapi</i> <i>mapi</i>	<i>mapi</i>	<i>mapi</i>	<i>poesi</i>	<i>kwè</i>
suikerriet	<i>ètò</i>	<i>etò</i>	<i>ètò</i>	<i>izi</i>	<i>mbè</i>
patatas	<i>wora</i> <i>nota</i>	<i>nota</i>	<i>momai, ndta</i>	<i>bàlèvai</i>	<i>bijèm</i>
kladi	— <i>oema, nommo</i>	<i>nomo</i>	<i>mòmò</i>	<i>oewa</i>	<i>moe</i>
tabak	<i>taoewa</i>	<i>tawa</i>	<i>tàwà</i>	<i>tagoejà</i>	<i>jit</i>
zout	<i>kasia</i>	—	<i>gigà</i>	<i>koemoe</i>	<i>majoe</i>
nettas (werk-)	<i>arisa</i>	<i>alisa, arisa</i>	<i>àgià, àgisà (S)</i>	<i>òmbò</i>	<i>wè, oewè</i>
peniskoker	<i>paoetè (netje)</i>	<i>kotage, tapiro</i>	<i>kòtèkà</i>	<i>gòsarà</i>	<i>màbitwàk</i>
kaurischelp	<i>bèba</i>	—	<i>kèpè, mèlè</i>	<i>kigi</i>	<i>woe</i>
bijl (stenen)	<i>sika</i>	<i>sika</i>	<i>dzjikà</i>	<i>iwi</i>	<i>kiwijè</i>
mes (stenen)	—	<i>panti (? ijzer)</i>	<i>kàgà, ipà, jàbo</i>	<i>sànggè</i>	<i>kàbo</i>
pijl	<i>rèkè</i>	<i>oeka, mapare</i>	<i>màpàgà</i>	<i>màlà</i>	<i>malè, wim,</i> <i>oewim</i>
boog	<i>oeka</i>	<i>maperā</i>	<i>oekwa</i>	<i>màlà disia, boewi pidoe, wèndèn</i>	
speer, lans	—	—	—	<i>òsa</i>	<i>wòloek</i>
rotan- pantser	—	—	—	<i>kabasi</i>	<i>gàgàrèsi</i>
mondharpje	—	—	<i>kaido</i>	<i>bigigi</i>	<i>kwàbagè</i>
huis	<i>ibo òwa (ibo</i> <i>= groot)</i> <i>oekwoi</i>	<i>owa</i>	<i>owà</i>	<i>i</i>	<i>kò</i>
mannenhuis	—	—	<i>dzjàmè owà</i>	<i>doeni i</i>	<i>tanè</i>

Oehoendoeni	Enggipiloe Ingkipoeloe	Oeringoep	Pëiëchëm	Saoeweri Hablifoeri	Goliath
VAN ECHOUD	V. D. WATER VAN SCHILF- GAARDE	WIRZ JONGEJANS	VAN NOCHUYS SNELL		
kèlò	kèllòh kèlo	lawi tei, mbòt-mbòt	kwalie kwalie	daats, hoefò?	—
elò	eloh èlo	ēn poegoe	el el	el	—
èlòm	erom èlom	bei pei, peija	bieb	erram	—
mo	— mō	kōm kōm	kōm kōm	hom	ami
kàlàu'in	aāranjoem akainoem	tavō	bālī. (mbālī) mbalie	sabok	oesoewè
pèl	pīl pel	mōjoe majoe	mājoe majoe	—	—
wi	— wi	joem joem	tsoem soem	—	wāling
tādòk	— tandok	gebōnak kibèwak	koëmoë. kaoekan kaboek koemoe	—	koemja
èlalè	— ellal	tinale (tigalèh, tigarèh)	—	sèlègèn	—
àràbèdigal	poetsji (= ijzer) aoewet, tjankok	yaō. yaro djara, djarei	ijē ijē	djaggā	maljè
àwàlòm	poetsji àwàlòm awalom	kavō gawèh	— mènggin	—	—
nèmàng	mong pamop	malè, wim malèh, oewim	ndog, mènggin ndog, minggin	wiem?	màt
mànggi	màngai mang	i igōn djiggin	sen, tsen sèn	siggè	djin
—	—	welouwāk	pitlōlō lōboë pitlōlō	—	—
—	—	sin sien	sieng	—	—
pikòl	poelj pikol	lonoeik binggōnok	— poeba	pingkon	—
i	hib	o	jēweh	oemwa, aoewi	ajé
tongej	ī. koema —	ò matnō	ò —	—	—

Nederlands	Jabi	Simori	Ekari	Moni	Dem
Boven:	VAN KUIK	TILLEMANS	VAN EECHOUDE	LE ROUX	LE ROUX
Onder:	BINNENDIJK		(S. = Simori uit 't Mapia-dal)	VAN EECHOUDE	
dorp	—	<i>make</i>	—	<i>èmò</i>	<i>èmò</i>
tuin	<i>bori, wèoewi</i>	<i>mboegi</i>	<i>tai, boegi</i>	<i>kàgi, zimorà</i>	<i>bisigò</i>
zon	<i>boeri</i> <i>kènò</i>	<i>keno</i>	<i>tani, geino (S)</i>	<i>tai, èmondani</i>	<i>oewèmédja</i>
maan	<i>èda</i>	<i>eda</i>	<i>aro, èdà, tomà (S)</i>	<i>tinawi</i>	<i>màngèlò</i>
ster	<i>isapo</i> <i>apaikapo</i>	<i>masa, isapoe</i>	<i>èjapoe</i>	<i>wàsàtò</i>	<i>kwi</i>
hemel, uitspansel	<i>èpa</i>	—	<i>èpà</i>	<i>aijà, aigàpa</i>	<i>kèn</i>
regenboog	<i>rabèb</i> <i>maranai</i>	—	<i>wàjamo, wànamo</i>	<i>èmomalà, koe-noetoe</i>	<i>àmadijim</i>
donder	<i>sirih</i> <i>tsili</i>	<i>waké</i>	<i>dzjili (S)</i>	<i>higimoe</i>	<i>gamoemoe</i>
bliksem	<i>sirih moeloe</i>	<i>sado</i>	<i>waki</i>	<i>wigikalè</i>	<i>ènggèlè</i>
woik	<i>ta</i>	<i>te</i>	<i>tà'a (S)</i>	<i>koenoe</i>	<i>moedigim</i>
regen	<i>idi</i>	<i>idi</i>	<i>èdi</i>	<i>zànggà</i>	<i>tabi</i>
aarde	<i>maki</i>	—	<i>magi</i>	<i>maji</i>	<i>mòk</i>
water	<i>oewo</i> <i>oewã</i>	<i>wo, oewo</i>	<i>oewo</i>	<i>doeðe</i>	<i>da</i>
vuur	<i>oetoe</i>	<i>oetoe</i>	<i>bodià</i>	<i>oesa</i>	<i>koenoe</i>
berg	<i>béra</i> <i>kèbo</i>	<i>isaida, bigame</i>	<i>bègà</i>	<i>bea</i>	<i>ngga</i>
rivier	<i>tidèoewo</i> <i>oewa abi</i>	—	<i>momà</i>	<i>boe</i>	<i>boe</i>
steen	<i>moro</i>	<i>mboro</i>	<i>mògà</i>	<i>nggelà</i>	<i>ngga</i>
klein	—	<i>tide</i>	<i>mio, teki (S)</i>	<i>biapòrò</i>	<i>ndoa</i>
groot	—	—	<i>ibò</i>	<i>tòpè</i>	<i>kald</i>

Oeboendoeni	Enggipiloe Ingkipoeloe	Oeringoep	Péséchëm	Saoeweri Hablijoeri	Galiath
VAN EECHOUD	V. D. WATER VAN SCHILF- GAARDE	WIRZ JONGEJANS	VAN NOUHUYS SNELL		
—	—	ime	bakëloel bakëloës bakloel	—	—
el	oelab oel(jè)	mō mōak	doëgi mōlënggèn	ibō	—
lam	—	yavō	—	—	—
—	am	—	—	—	—
lëlowâl	delowâl delop	yamboe jamboeh	— doegie	—	—
lingòrdàng	—	komboed	—	—	—
—	koekawina	—	wōnaloe	—	—
ling	ding ding	wā	—	doegiet	—
kèlō	—	ivaro	—	—	—
—	tse!	doewarè, djoewarè	—	—	—
—	—	goeroevo	āboë	—	—
—	—	jagoemnoe	ōnggoe	—	—
—	—	moe	—	—	—
—	—	oetër	—	poggot	—
—	koelob	māyo	īmā	moetsjoe,	—
—	kelo	majō	woesie	moetsjō	—
—	hip	gwēn	—	—	—
—	iep	gwèn	wonang	—	—
—	oh	ī	i, ies	ie	mèjé
—	ōō	iwob	ie	—	—
—	aran	endō, kane	lëpong	hali	oekè
—	ka	endō	èndoeq	—	—
emètao	—	oerē	napnak	—	—
—	boe	—	gnak, gnòk	—	—
—	erong	—	orob (?)	—	—
—	gon	—	ie	—	—
plà	kella	yogoem	këlip	—	waling
—	kéla	joegoem	këlip	—	—
uwèlègèm	—	boeloek	—	—	—
—	metaoe	gawèh?	maliek	—	—
li (ki = hoog)	—	gō	—	—	—
—	nal	—	janggol	—	—

<i>Nederlands</i>	<i>Jabi</i>	<i>Simori</i>	<i>Ekari</i>	<i>Moni</i>	<i>Dem</i>
Onder: Boven:	VAN KUIK BINNENDIJK	TILLEMANS	VAN EECHOUDE (S. = Simori uit 't Mapia-dal)	LE ROUX VAN EECHOUDE	LE ROUX
koud	<i>bōoe</i> <i>ò</i>	—	<i>o</i>	<i>itoe</i>	<i>agiljè, togwi</i>
warm	<i>robi</i>	—	<i>gòbi</i>	<i>dani, ndani</i>	<i>adjobo</i>
dood (lijk)	<i>bokatai</i> <i>tona</i>	<i>mbogata</i>	<i>bogai</i>	<i>hila ijà</i>	<i>boekmè</i>
slapen	<i>oemi</i> <i>ni oemi</i>	<i>nimoe, oemoe</i>	<i>oend</i>	<i>oendià</i> <i>oemiwè</i>	<i>oetawè</i>
eten	<i>nai</i> <i>akinai</i>	<i>nai</i>	<i>nai, najà</i>	<i>noendià</i>	<i>nàm, nènawè</i>
drinken	<i>disoe tiriki</i> <i>iminai</i>	<i>nat, anain</i>	<i>oewò nai</i>	<i>doenoendià</i>	<i>dawàk</i>
roepen	<i>meĩ inotai</i>	—	<i>woe</i>	<i>ònggedià</i>	<i>koejawè</i>
komen	—	<i>meina</i>	<i>mej</i>	<i>mè èndià</i>	<i>mènawè</i>
lopen	<i>oebi</i> <i>inioebi</i>	<i>wie</i>	<i>màgi</i>	<i>poejà</i>	<i>ibigin</i>
coïtus ik	— <i>ani</i>	— <i>ani</i>	<i>mèmàgi</i> <i>ani</i>	<i>mina sètia</i> <i>à</i>	<i>djin maoeawè</i> <i>naoe</i>
jij	<i>okai</i>	<i>abi</i>	<i>àki</i>	<i>àà</i>	<i>àng</i>
hij	<i>okai</i>	<i>okai</i>	<i>ki, ogai (S)</i>	<i>karo</i>	<i>alèk</i>
wij	—	—	<i>inwà</i>	—	<i>joe</i>
een	<i>èna</i>	<i>ena</i>	<i>ènà</i>	<i>baro</i>	<i>jagàng</i>
twee	<i>wisa</i>	<i>oesa, wisa</i>	<i>wijà</i>	<i>bijà, hizà</i>	<i>oegwàng</i>
drie	<i>wido</i>	<i>wido</i>	<i>widò</i>	<i>bèlo</i>	<i>jàgoe, jàgaroe</i>
vier	<i>wi</i> <i>wiĩ</i>	<i>wie</i>	<i>wi</i>	<i>wi</i>	<i>oewang oegwàng</i>
vijf	<i>idibi</i> <i>idipi</i>	<i>idibi</i>	<i>idibi</i>	<i>ili</i>	<i>nèka kaboergè</i>

<i>leboendoeni</i>	<i>Enggipiloe</i> <i>Inkipoeloe</i>	<i>Oeringoep</i>	<i>Pēsēchēm</i>	<i>Saoeweri</i> <i>Hablifoeri</i>	<i>Goliath</i>
VAN ECHOUDE	V. D. WATER VAN SCHILF- GAARDE	WIRZ JONGEJANS	VAN NOUHUYS SNELL		
<i>oengo</i>	<i>ingin</i> <i>igin</i>	<i>toroi</i>	<i>tēroē</i> <i>tēroe</i>	—	<i>roemie</i>
<i>idròp</i>	— <i>kajewin</i>	<i>piā</i>	— <i>mò</i>	—	<i>màdjā</i>
<i>lāgāwin</i>	<i>mēwal (?)</i> <i>alewal?</i>	— <i>woem</i>	—	—	—
<i>sewārāwin</i>	<i>koealla kasse</i> <i>koeagawin</i>	<i>wikindāk</i>	<i>kis</i> <i>jat nòit</i>	<i>son</i>	<i>oeimèp</i>
<i>wūwin</i>	<i>bēsām</i> <i>noewin</i>	<i>nanerāk</i>	<i>soēmbēroē,</i> <i>nēnēmdeb</i> <i>naroeb</i>	—	<i>kwāning</i>
<i>mōwin</i>	<i>toewoeb</i> <i>nomoeni</i>	<i>nyo</i>	<i>ēmarviē</i> <i>nait</i>	—	—
<i>mekiārāwin</i>	— <i>kalajē</i>	<i>yamoro?</i>	—	<i>annēroe</i>	—
<i>wūwin</i>	<i>aoēb</i>	<i>oerarāk</i>	— <i>waloek</i>	<i>wendiga</i>	—
<i>wūwin, najē</i>	<i>mānggā mānggā</i> <i>morē, manga</i>	—	—	—	—
<i>wūwāk</i>	<i>injoem</i>	—	—	—	—
<i>woe</i>	<i>naoe</i>	<i>ān</i>	<i>ām</i>	—	—
	<i>naoe</i>	<i>an, kēan</i>	<i>am</i>	—	—
	<i>aoe</i>	<i>āt</i>	—	—	—
	<i>aoe</i>	<i>aae</i>	<i>kat, karèn</i>	—	—
<i>mōrō</i>	<i>jāng</i>	<i>ār</i> <i>ji</i>	— <i>joe</i>	—	—
<i>ping</i>	<i>aoē naoe</i> <i>aoeaganaoe</i>	<i>mit</i>	<i>niest</i>	—	—
<i>māngāk</i>	<i>amakak</i> <i>amegag</i>	<i>amboeēt</i>	— <i>mēsiek, mēsīgat</i>	<i>amboei</i>	—
<i>o</i>	<i>haoew</i> <i>aoe</i>	<i>bere</i>	— <i>bīdèn</i>	<i>pèrè</i>	—
<i>kijoe</i>	<i>bieww</i> <i>tijoe</i>	<i>amboeēt bere</i>	— <i>kēnan, kēnēran</i>	<i>bingiam, pèrè</i> <i>amboei</i>	—
<i>noèp</i>	<i>bo-èp</i> <i>mo-èp</i>	—	—	<i>pèrè pèrè</i>	—
<i>māāp</i>	<i>mo-èt</i> <i>maāp</i>	<i>enom</i>	—	<i>isia (duim)</i>	—

<i>Nederlands</i>	<i>Jabi</i>	<i>Simori</i>	<i>Ekari</i>	<i>Moni</i>	<i>Dem</i>
Boven:	VAN KUIK	TILLEMANS	VAN EECHOUD	LE ROUX	LE ROUX
Onder:	BINNENDIJK		(S. = Simori uit 't Mapia-dal)	VAN EECHOUD	
tien	<i>lati</i> <i>rati</i>	<i>nati, gai, dati</i>	<i>gati</i>	<i>àmonè ili, bànàgi jàga noäk</i>	
twintig	<i>mèpisana</i> <i>hangkoekere</i>	<i>ena mepina</i>	<i>gatinu, mèpinà</i>	<i>mèndo haro</i>	—
veel	<i>ibapa</i>	<i>poto, mboga,</i> <i>paipoe</i>	<i>tòpai, pèpoe</i>	<i>tòpèmà</i>	<i>kalòsa</i>
eī	<i>noemē</i>	—	<i>nàpò</i>	<i>momè</i>	<i>öndè, aoe</i>
neen (er niet zijn)	<i>bèoe</i> <i>beeuw</i>	—	<i>bew, be</i>	<i>tàwà</i>	<i>mba</i>

<i>Oeboendoeni</i>	<i>Enggipiloe</i> <i>Inkipoeloe</i>	<i>Oeringoep</i>	<i>Pēsēchēm</i>	<i>Saoeweri</i> <i>Habljoeri</i>	<i>Goliath</i>
VAN ECHOUUD	V. D. WATER VAN SCHILF- GAARDE	WIRZ JONGEJANS	VAN NOUHUYS SNELL		
—	<i>janaga maāp,</i> <i>eing</i>	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—
<i>labàgàdijà</i>	<i>djoot</i> <i>jajot, nagowajè</i>	<i>yorōb, torab</i>	— <i>nggain</i>	—	—
<i>lèmdàrà̄m</i>	—	—	<i>ēngen</i> <i>ēnggèn</i>	--	—
<i>lèkà</i> (<i>kaimai</i> = er niet zijn)	<i>kaima</i> <i>wamo, kama,</i> <i>kamai</i>	<i>borō</i> <i>mas, maè =</i> <i>mal. „djangan”</i>	<i>dāk</i> <i>nēbid = mal.</i> <i>„djangan”, dak</i>	<i>nèn gōno</i> --	— —

PETROGRAFISCH ONDERZOEK VAN STENEN BIJLEN
EN MESSEN VAN NIEUW-GUINEA

DOOR

C. M. DE SITTER-KOOMANS

Door de LE ROUX-expeditie werd een uitgebreide collectie stenen bijlen, messen en beitels verzameld. De heer C. C. F. M. LE ROUX verzocht mij dit materiaal petrografisch te onderzoeken, hetgeen ik gaarne op mij nam.

Voor dit onderzoek werden van 15 messen en 20 bijlen slijpplaatjes gemaakt. Deze serie bevat alle verschillende gesteentetypen, die in deze verzameling voorkomen. Er zullen natuurlijk nog wel kleine variaties optreden, maar dat is voor ons petrografisch onderzoek niet van zoveel belang, dan dat verder verminken van nog meer fraai gepolijste werktuigen gerechtvaardigd geacht werd.

Reeds makroskopisch zijn direct twee hoofdgroepen te onderscheiden, die ook van verschillende neolithische werkplaatsen afkomstig zijn, n.l.:

- I. werktuigen afkomstig uit het Weyland-gebergte;
- II. werktuigen afkomstig uit het Nassau-gebergte.

I. De werktuigen van het Weyland-gebergte zijn vervaardigd van fijnkorrelige, zeer dichte homogene gesteenten. Twee messen vertonen een enigszins gelaagde structuur, waardoor de breuk zeer onregelmatig wordt. Bij alle andere werktuigen van deze groep is de breuk schelpachtig.

De kleur is zeer verschillend en varieert van donkergrijs, bijna zwart naar lichtgrijs, bruin en soms donkergroen. Niettegenstaande deze kleurverschillen hebben we toch met eenzelfde gesteentetype te maken.

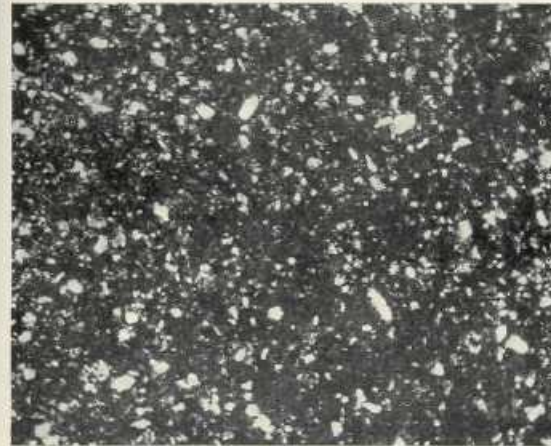
Onder het mikroskoop geven de 11 hiervan onderzochte stukken alle hetzelfde beeld, n.l. zeer veel kwarts- en veldspaat-fragmenten in een uiterst dichte fijnkristallijne grondmassa (afb. 108 hiernaast).

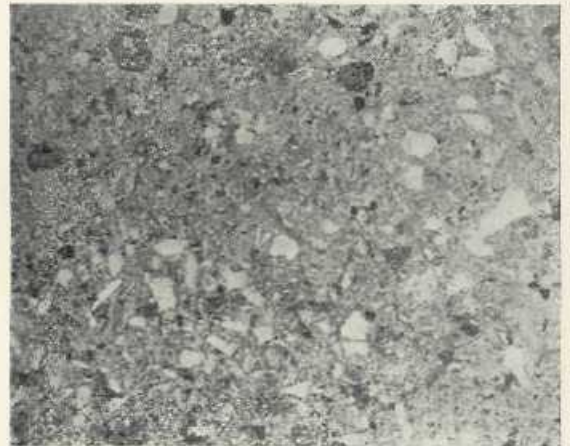
1

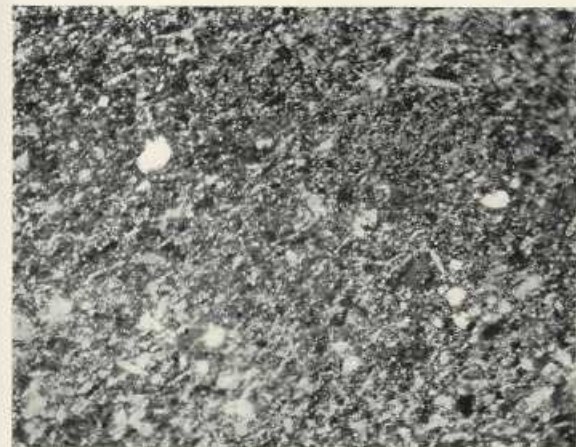
2

3

4

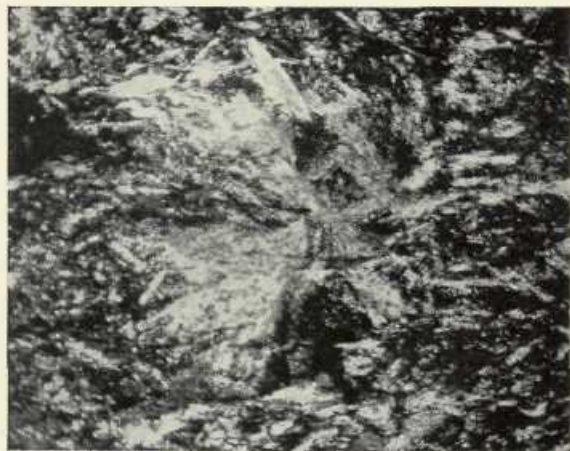
5

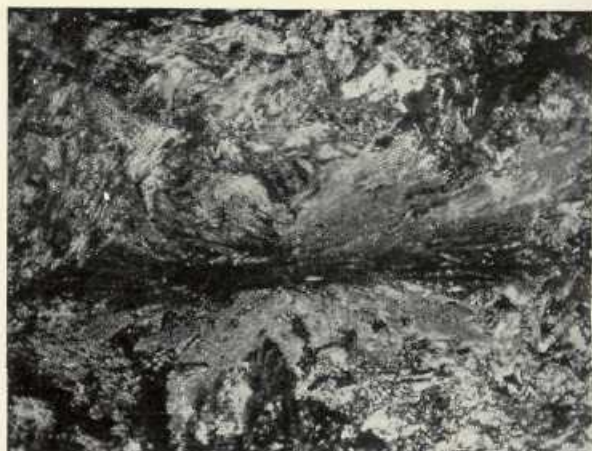
6

Afb. 108. Pelieten. 75 × vergroot

1, Mes no. 12 nic. //; 2, Mes no. 12 nic. ⊥; 3, Mes no. 13 nic. //; 4, Mes no. 13 nic. ⊥;
5, Bijl no. 1196 nic. //; 6, Bijl no. 1114 nic. //

1

2

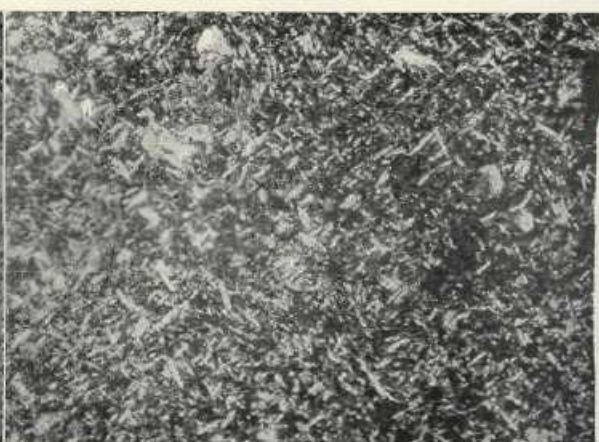
3

4

5

6

Afb. 109. Glaucofanieten. 75 × vergroot

1, Mes no. 3 nic. ⊥; 2, Bijl no. 1174 nic. ⊥; 3, Bijl no. 1171 nic. //; 4, Bijl no. 1164 nic. //,
5, Bijl no. 1218 nic. //; 6, Bijl no. 1218 nic. ⊥

De afmetingen van de kwarts en de veldspaat variëren tussen $\pm 20-70 \mu$ (afb. 108, no. 3) en $\pm 50-130 \mu$ (afb. 108, no. 1 en 2).

Behalve deze beide mineralen komen nog voor: sericiet, biotiet, chloriet, haematiet, magnetiet, limoniet en pyriet.

De grondmassa is te fijnkorrelig om hierin de mineralen te kunnen definiëren. De kleur van het gesteente hangt af van de hoeveelheid magnetiet en limoniet. De bruine kleur wordt door de limoniet veroorzaakt, terwijl bij de zwarte en grijze stukken de magnetiet-hoeveelheid overheerst. Het is zeer waarschijnlijk, dat bij de zwarte gesteenten de grondmassa bovendien fijnverdeelde koolstofdeeltjes bevat, maar dit is niet met zekerheid te bepalen. De groene kleur is te danken aan de chloriet. De pyriet heeft meestal wat grotere afmetingen, bij enkele bijlen zijn de pyrietkristallen reeds met het blote oog te zien.

De kwarts- en veldspaat-fragmenten zijn hoekig en afgebroken, waardoor de structuur aan die van een vulkanische tuf doet denken. Daar echter van de vindplaats niets naders bekend is, lijkt het mij toch niet juist zonder verdere geologische gegevens tot een vulkanische ontstaanswijze te besluiten en de naam tuf voor deze gesteenten te gebruiken. Beter is het in dit verband van *Pelieten* te spreken, daar deze benaming de mogelijkheid, dat wij met leistenen en niet met tuffen te maken hebben, niet uitsluit. Dit is zeker van belang, daar sommige stukken uiterlijk wel aan een leisteen doen denken.

II. Van het Nassau-gebergte zijn de fraaist bewerkte messen en bijlen afkomstig. Zij zijn vervaardigd van zeer harde, donkergroene, blauwgroene, soms donker grijsblauwe gevlamde gesteenten, waarin vaak grote pyrietkristallen duidelijk te zien zijn.

Bij het mikroskopisch onderzoek bleken alle stukken uit dezelfde hoofdbestanddelen te zijn opgebouwd, n.l. glaucofaan en epidoot (afb. 109). Het zijn dus metamorphe gesteenten en wel *Glaucofanieten*.

De glaucofaan is slechts in enkele slijpplaatjes duidelijk blauw gekleurd met een pleochroïsme naar paars en geel (afb. 109, no. 3 en 4). Meestal is de kleur echter heel licht, waarbij het paars en geel dan geheel kleurloos worden. Wij zien dan slechts een pleochroïsme van zeer flets blauw tot kleurloos (afb. 109, no. 5 en 6). De uitdovingshoek is echter zowel bij de normale als bij de lichtgekleurde variëteit ongeveer 5° . Ook is bij beiden het optische teken negatief.

Behalve deze min of meer blauwe glaucofaan komt in verschillende

slijpplaatjes een lichtgroene vezelige hoornblende voor met een zwak pleochroïsme van groen naar geelgroen (afb. 109, no. 1 en 2). Van dit mineraal zijn de optische eigenschappen van de zeer fijne vezels heel moeilijk te bepalen. Zeker is alleen, dat de uitdovingshoek wat groter is dan bij de glaucofaan, n.l. 10° . Dit wijst dus op actinoliet, terwijl de structuur zo fijnvezelig en viltig is, dat het beter is van *nephriet* te spreken. Ook komen wel radicale groeperingen der vezels voor (afb. 109, no. 1 en 2), die zeer veel gelijken op de beschrijving en de foto's van de nephriet van REICHENSTEIN, zoals A. BEUTEL en K. HEINZ beschrijven in het 'Centralblatt für Miner. und Geologie', 1914.

Ook de beschrijving van B. A. BODMER-BEDER van stenen bijlen uit Zwitserland in het 'Neues Jahrb. für Miner. und Geologie', Beilage-Band 16, 1903, wijst op een overeenkomstige structuur.

De nephriet bijlen van Nieuw-Zeeland zijn uiterlijk wel heel verschillend van degene, die hier van Nieuw-Guinea beschreven worden, zodat een vergelijking niet goed mogelijk is. Toch vinden wij wel een analoge mikroskopische structuur terug bij de beschrijving van de nephrietgesteenten van Nieuw Zeeland door A. M. FINLAYSON in het 'Quarterly Journal of the Geol. Soc.', vol. 65, 1909.

In meerdere slijpplaatjes vinden wij zowel glaucofaan als nephriet naast elkaar. Ook zijn er overgangen van de blauwe glaucofaan in de lichtgroene nephriet waar te nemen, waarbij als het ware tussenvormen van deze beide amphibolen optreden. Soortgelijke tussenvormen noemt GRUBENMANN bij de beschrijving der 'Epi-amphibolite, Glaucofanite und Epidotchloritschiefer' op pag. 205 van 'Die kristallinen Schiefer'. Ook ROSENBUSCH bespreekt in zijn 'Mikroskopische Physiographie der Mineralien und Gesteine', Bd. 1², een reeks overgangen van glaucofaan naar actinoliet (pag. 240-241), waarbij hij vermeldt, dat de blauwe kleur hierbij overgaat in groen, terwijl de uitdovingshoek toeneemt.

In enkele slijpplaatjes (b.v. afb. 109, no. 3), is duidelijk te zien, dat de glaucofaan en de nephriet ontstaan zijn uit augiet. Soms zien wij de uit elkaar geschoven en gebroken augietresten nog als zodanig tussen de glaucofaan in liggen, maar vaak zijn de augietresten geheel in epidoot veranderd.

Het is mogelijk uit de gemaakte slijpplaatjes een reeks op te stellen, waarbij aan de éne kant gesteenten staan waar de augiet overheerst boven de er uit gevormde glaucofaan en nephriet, terwijl aan de andere

kant gesteenten staan, waar geen spoor van augiet meer te zien is. Goede voorbeelden van deze reeks zijn de bijlen nos. 1171, 1174, 1141, 1218, 1089 en 1164. De beide uiterste termen zijn door alle mogelijke overgangen met elkaar verbonden. Het is echter slechts een veronderstelling, dat inderdaad de hier beschreven gesteenten petrografisch en dus ook geologisch verband met elkander houden. De ligging van de gesteenten, waaruit de bijlen en messen gemaakt zijn, t.o.v. elkaar is geheel onbekend, wij weten zelfs niet of ze wel uit dezelfde streek afkomstig zijn. Dat ik hier toch een dergelijk verband aanroer, is hoofdzakelijk bedoeld om de aandacht van eventuele latere onderzoekers op deze mogelijkheid te vestigen, zodat zij bij het verzamelen van gesteente-monsters in het Nassau-gebergte met dit voor de petrografie interessante probleem rekening kunnen houden.

In tegenstelling met deze hypothese is het wel geheel zeker, dat al deze glaucofanieten ontstaan zijn uit basische pyroxeenrijke gesteenten. Of er glaucofaan dan wel nephriet gevormd werd, hing ervan af of het oorspronkelijk gesteente veel alkali dan wel meer calcium en magnesium bevatte.

Zoals in het begin reeds werd gezegd, is naast glaucofaan de epidoot een steeds voorkomend hoofdbestanddeel. Dit mineraal is door het gehele gesteente in grotere en kleinere korrels verspreid. Duidelijk is dit te zien bij no. 4 van afb. 109, waar vrijwel alle korrels epidoot zijn, het omringende vezelige bestanddeel is de glaucofaan.

Behalve de reeds genoemde hoofdbestanddelen glaucofaan, nephriet, epidoot en augiet komen nog de volgende mineralen voor: klinozoisiet, chloriet, calciet, pyriet, magnetiet met leucoxeenranden en titaniet. Een enkel plaatje bevat ook een weinig kwarts. In mes no. 4 zijn aders aanwezig, die gevuld zijn met een lichtgroene hoornblende, waarin lange naalden van kleurloze tremoliet liggen.

De bijlen no. 1156 en 1177, die eveneens van het Nassau-gebergte afkomstig zijn, behoren tot een geheel ander gesteente-type. Makroskopisch zijn het zeer dichte gesteenten, donkergroen met lichte spikkels en niet gevlamd zoals de glaucofanieten.

Bij mikroskopisch onderzoek blijken het *Porphyren* te zijn, dus vulkanische gesteenten. De lichte spikkels zijn n.l. kwarts- en veldspaat-kristallen, die in een fijnkristallijne grondmassa liggen. Tevens komen donkere bestanddelen voor (misschien biotiet?), die echter ge-

heel in chloriet veranderd zijn. Aan deze chloriet is de groene kleur te danken.

Bij no. 1177 komt in kleine barsten een secundair gevormde licht-groene hoornblende voor.

Nog een enkele bijl van een andere vindplaats werd onderzocht, n.l.:

III. Een bijl uit het Midden-Sepik-gebied, no. 15133. Deze is vervaardigd van een fijnkristallijn, grijsgroen gesteente met lichte spikkels. Bij mikroskopisch onderzoek is dit gesteente het best te definiëren als een metamorphe diabaas. Waarschijnlijk is het een ganggesteente, waarbij de fenokristen geheel door metamorphose zijn omgezet, want in de grondmassa van kleine, zeer heldere plagioklaas-kristallen liggen grote nesten van later gevormde augietkorrels, terwijl nog oudere grote augiet kristallen gedeeltelijk in chloriet zijn veranderd. Dit in chloriet veranderde mineraal is zeer waarschijnlijk identiek met de lichte spikkels, die makroskopisch aan het handstuk opvallen. Door het gehele gesteente verspreid komt nog magnetiet voor, die grotendeels in leucoxeen is omgezet.

IV. Twee bijlen van serie 2302 no. 1 en 2 uit het Mount-Hagen-gebied.

No. 1 is een homogeen, zwart, fijnkristallijn gesteente, dat onder het mikroskoop een grafietlei blijkt te zijn. Behalve zeer veel grafiet liggen er wat kwarts- en veldspaatstukjes in de zeer fijnkristallijne grondmassa verspreid. Bovendien is het gehele gesteente doorweven met chloriet.

No. 2 is een dicht homogeen licht-grijsgroen gesteente. Onder het mikroskoop vertoont het een tufstructuur van gebroken kwarts en zeer heldere plagioklaaskristallen in een fijnkristallijne grondmassa. Deze grondmassa is, evenals bij no. 1, doorweven met chloriet, waaraan hier de groene kleur van het gesteente te danken is. Zekerheid of wij met een tuf dan wel met een leigesteente te maken hebben is evenmin als bij de pelieten van het Nassau-gebergte te verkrijgen.

Door HEINRICH AUFENANGER en GEORG HÖLTKER wordt een petrografische beschrijving van twee bijlen van het Bismarck-gebergte aangehaald ('Die Gende in Zentralneuguinea. Vom Leben und Denken eines Papua-Stammes im Bismarckgebirge', Wien-Mödling 1940, XVI, Ergänz. bnd zur Ethnographie Neuguineas). Hiervan wordt de eerste beschreven als een groene bijl, die op grond van een mineralogisch

onderzoek een „Kieselschiefer oder sehr feiner Quarzit, bestehend aus feinen Quarzkörnern mit kieseligen Bindemittel" is. Het is niet geheel uitgesloten, dat dit een soortgelijk gesteente is als het hierboven beschrevene. De tweede bijl is een epidosiet met olivien, die dus in het geheel niet met de voorgaanden vergelijkbaar is.

V. Een bijl serie 350 no. 29 van Murua-Island.

Een zeer dicht donker-grijsgroen gesteente met lichtere vlammen. Mikroskopisch vertoont het duidelijk een asstructuur, n.l. gebroken kwarts en plagioklaaskristallen in een zeer fijnkristallijne grondmassa. Naast kwarts en veldspaat bevat het gesteente nog biotiet, chloriet en magnetiet. Behalve de aanwezigheid van chloriet is geen verdere metamorphose te zien. De plagioklaas is volkomen helder zonder het minste spoor van verwerking. Reeds het handstuk vertoont enige gelaagdheid, die onder het mikroskoop duidelijker uitkomt in dunne lagen van verschillende kristal afmetingen.

Na de beschrijving van de door de LE ROUX-expeditie verzamelde werktuigen is het van belang na te gaan, of reeds vroegere onderzoekers soortgelijke gesteenten in Nieuw-Guinea gevonden hebben.

Bij het nagaan van de literatuur vond ik wel enkele beschrijvingen van metamorphe gesteenten n.l.:

- 1) A. WICHMANN, „Nova Guinea", Deel II, 1937.
- 2) Dr. Ir. W. F. GISOLF, „Jaarb. v/h Mijnw.", jaarg. 50, 1921.
- 3) Ir. P. HÖVIG, „Mijnbouw en Geologie" in Nova Guinea, Deel II, 1937.
- 4) J. J. DOZY, „Geological results of the Carstensz expedition 1936", Leidsche Geol. Med., Deel XI, 1939.

Geen van deze auteurs behandelt echter gesteenten, die met de hierboven beschreven vergelijkbaar zijn.

Misschien behoren onze Pelieten tot de zwarte kiezellei der Juraformatie, die door Dr. J. ZWIERZYCKI genoemd wordt in de toelichting bij de Geol. overzichtskaart bladen XIV en XXI, Noord- en Zuid-Nieuw-Guinea.

Tenslotte nog een enkel woord over de geschiktheid van deze gesteenten voor het gebruik als werktuigen.

Hoe verschillend al deze gesteenten ook zijn, één ding hebben zij alle gemeen n.l. de dichtheid, de fijnheid van hun structuur en daardoor hun grote hardheid en taatheid. Deze eigenschap maakt hen bij

uitstek geschikt om als werktuigen gebruikt te worden. Het best hiervoor zijn de vezelige glaucofanieten; de hiervan vervaardigde bijlen en messen vertonen ook weinig beschadigingen zoals die bij de pelieten nogal eens voorkomen. Juist deze fijne vezelige structuur geeft het gesteente een grote taatheid. Wij kunnen dit het best vergelijken met een fijn zijden of wollen weefsel, waarbij de afzonderlijke draadjes heel dun en onsterk zijn, maar door het dicht in elkaar weven toch een uiterst sterk geheel ontstaat.

Merkwaardig is dat van de verschillende gesteentetypen zowel de bijlen als de messen vervaardigd worden. Bij de pelieten is soms nog wel een zekere splijtbaarheid aanwezig, maar bij de glaucofanieten is dat in het geheel niet het geval. Glaucofanieten komen echter in het algemeen niet als grote massa's voor, maar eerder als aders en platte lenzen. Misschien dat hierdoor platte stukken aanwezig waren, die voor vervaardiging van messen gebezigd werden. In ieder geval eist het bij-slijpen en polijsten der voorwerpen een groot geduld, waarbij de tijd blijkbaar geen rol speelde en grote technische vaardigheid een eerste vereiste is, gezien de fraaie afwerking der werktuigen.

AANHANGSEL II

DE INHEEMSE MUZIEK IN WESTELIJK NIEUW-GUINEA

DOOR

J. KUNST

I. HET CENTRALE HOOGGEBERGTE

Onder het ethnographisch materiaal, door de heer LE ROUX in 1926 meegebracht van de Nederlands-Amerikaanse Nieuw-Guinea-expeditie, waaraan hij als ethnoloog en topograaf had deelgenomen, bevonden zich o.m. een 14-tal wascylinders met zang- en fluitmuziek van de Takoetamesso of Kauwerawèt, een stam, wonende aan de oevers van de Mamberamo daar, waar deze majestueuze stroom, door het Van Rees-gebergte zich een weg banende, als het ware een tweede jeugd ingaat.

Deze phonogrammen, welke mij indertijd ter bestudering zijn gegeven, zijn getranscribeerd, geanalyseerd en met de weinig omvangrijke, door vroegere onderzoekers van Papoea-muziek bijeengebrachte gegevens vergeleken in mijn boek „A Study on Papuan Music”¹⁾.

Belangrijker edoch, alhoewel tevens minder betrouwbaar, waren de berichten, welke de heer LE ROUX en zijn mantri MOHAMMED SALEH meebrachten over de zang van de in de noordelijke ketens van het Centrale Hooggebergte wonende pygmoïde stammen Awèmbiak en Dèm. Belangrijker, aangezien van de muziek dezer centrale stammen, op enkele minieme uitzonderingen na (t.w. enkele fragmentjes, in 1921 door de bestuursambtenaar JONGEJANS en in 1924 door de ethnoloog WIRZ gepubliceerd) niets bekend was; onbetrouwbaarder, wijl door een ongelukkige samenloop van omstandigheden van deze pygmoïde zang geen phonogrammen waren genomen kunnen worden en ik mij dus moest verlaten op de muzikaliteit en het goede geheugen van de heer

1) Uitgave V van het Indisch Comité voor Wetenschappelijke Onderzoekingen, 1931. Hier verder aangehaald als SPM. Ik moge mijn lezers in overweging geven om dat boekje door te nemen, voor men zich zet tot de lezing van de onderhavige verhandeling, aangezien deze in menig opzicht niet anders is dan een aanvulling daarop.

LE ROUX en zijn mantri, die mij enkele, door hen eindeloos veel keren gehoorde melodieën resp. voorzongen en op de viool voorspeelden. Een en ander klopte echter onderling, zodat het de schijn had, dat deze indirecte, door de „corrigerende” zeef van een vreemde psyche en ongewende oren gegane melodie desniettemin daarvan een min of meer betrouwbare indruk gaf.

Wat men wel, en wat men niet van dit materiaal verwachten kon, heb ik indertijd aldus geformuleerd: „Since music of a very similar nature has been recorded, not only from these regions ²⁾, but also from elsewhere in New-Guinea and the adjacent countries, it is possible to test this music, by comparison with what had already been observed by others, and (partly) described at the hand of phonograms — although the new material, on account of its *vitium originis*, is not fitted for the demonstration of eventual peculiar characteristics, by which this music should distinguish itself from that of those other regions. In short: the new material is to be trusted in so far it is congruent with other Papuan music, but it deserves a certain amount of distrust, in so far as it shows characteristics, unknown from elsewhere” ³⁾.

In 1929 vond die gedenkwaardige bijeenkomst te Batavia plaats van bevolkingsgroepen uit de ganse Indische archipel naar aanleiding van het 150-jarig bestaan van het Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Onder hen, die daar vertegenwoordigd waren, bevonden zich ook een aantal Papoea's van de Geelvinkbaai (Waropènkust en het eiland Japèn) en van de oostelijker gelegen bestuursvestiging Hollandia. Het mocht mij gelukken, een aantal duidelijke phonogrammen van hun zang te nemen, waarvan het resultaat gepubliceerd werd in het als Bijlage II aan het N. I. Oudheidkundig Verslag 1930 toegevoegde werkje ‚Songs of North New-Guinea’.

Deze, vrijwel de enige tot voor kort beschikbare musicologische gegevens omtrent Nederlands Nieuw-Guinea, gaven het volgende beeld:

I. In het Centrale Hooggebergte een typisch pygmoïde zangmuziek in gefiorituurde drieklanken; ik karakteriseerde haar in 1930 als fanfare-melodie. Vermoedelijk is de negritische component in dit ras van bergbewoners de draagster van deze muzikale vorm. Nauwverwante melodie was nl., behalve van het vlak ten Noorden van het oostelijk

2) JONGEJANS!

3) SPM, blz. 26/7.

deel der Noordkust gelegen eilandje Karesau⁴⁾, van de omgeving van Finschhafen (N.O. Nieuw-Guinea⁵⁾) en Kiwai^{6a)}, ook van andere „kleinwüchsige” stammen bekend geworden (of werd kort daarna geconstateerd), nl. van sommige stammen op enkele eilanden ten Oosten van Nieuw-Guinea, t.w. van Centraal Nieuw-Ierland⁶⁾, Zuid-Bougainville (stam: Kongara⁷⁾), Oost-Nieuw-Brittannië (Gazelle-schiereiland, stam: Baining⁸⁾), van sommige Centraal-Afrikaanse dwergvolken⁹⁾ en de Zuid-Afrikaanse Hottentotten, alsmede, echter in minder zuivere vorm, van de negritische Semang in Malaya en de evenzeer negritische Aëta op de Philippijnen¹⁰⁾. Verder nog bij enkele West-Florinese volkes, t.w. bij de Nagé-stam en de Ngadanezen en in een, aan die der Berg-Papoea-liederen geheel identieke vorm bij de Manggaraiers¹¹⁾, terwijl deze West-Florinezen, maar vooral de Ngadanezen en de Manggaraiers, zich tevens kenmerken door een groot percentage stamgenoten met negroïde haarstructuur en — dit speciaal voor wat de Ngadanezen bet

„nd donkere huidskleur.

Iagt men zich af, of we in deze gelijkheid in muzikale uitingwijze een bewijsgrond mogen zien voor de, overigens veelszins omstreden, eenheid van afkomst der over een tegenwoordig zo enorm uitgestrekt gebied verspreide negritische bevolkingsgroepen¹²⁾.

II. Geheel anders de muziek der bewoners van het Van Rees-gebergte.

4) P. W. SCHMIDT S.V.D., 'Über Musik und Gesänge der Karesau-Papua's' (Handl. Kongress der Intern. Musikgesellschaft, Wien 1910), blz. 297 vv.

5) V. SCHMIDT-ERNSTHAUSEN, 'Über die Musik der Eingeborenen von Deutsch Neu-Guinea' (Vierteljahrschr. f. Musikw. VI (1890), blz. 268 vv.).

6a) M. SCHNEIDER in 'Nova Guinea', XVI (1934), blz. 486 vv.

6) P. G. PEEKEL, 'Religion und Zauberei auf dem mittleren Neu-Mecklenburg' (1910), blz. 50.

7) E. M. VON HORNPOSTEL, 'Bemerkungen über einige Lieder aus Bougainville' (aus dem Phonogramm-Archiv des Psychol. Inst. der Univ. Berlin) (Baessler Archiv, Beiheft VI, Anhang (1914), blzz. 55/6).

8) Vgl. HERBERT HUEBNER, 'Die Musik im Bismarck-Archipel' (Berlin 1938), blz. 59 vv.

9) Vgl. sommige der door de DENIS-ROOSEVELT-expeditie in het N.O. Congo-gebied opgenomen Bamboeti-liederen (Dark Rapture, plaat 3, zijde 6).

10) Vgl. WERNER DANCKERT, 'Musikwissenschaft und Kulturkreislehre' (Anthropos XXXII (1937), blz. 10).

11) Vgl. Pater P. HEERKENS, 'Flores, de Manggarai' (1930), blz. 125 vv. en mijn 'Music in Flores' blzz. 88 en 105 vv.

12) Zie over dit vraagstuk W. NIPPOLD, 'Rassen- und Kulturgeschichte der Negrito-Völker Südost-Asiens' (Leipzig 1936) en WALTER KAUDERN, 'Note on the Geographical Distribution of the Pygmies and their possible Affinities' (Ethnologiska Studier IX (1939) blz. 151-175).

Hun liederen hebben een omvang van ten hoogste een octaaf of (zelden) een noot en bewegen zich in eindeloze herhaling steeds van hoog naar laag, waarbij bepaalde, gewoonlijk op kwint-kwart-afstand gelegen kerntonen vallen te onderscheiden, welker tussenruimten telkens door een of twee andere, wat hun hoogte betreft, minder stabiele tonen worden opgevuld. In dat deel der wereld, waar Nieuw-Guinea gelegen is, treft men zulk een melodiek (ik karakteriseerde haar, in verband met het notenbeeld, dat zij oplevert, als „dakpan-melodiek”; VON HORNBOSTEL¹³⁾ spreekt van „Treppen-melos”) verder nog aan: sporadisch op het eiland Japèn¹⁴⁾, bij de bewoners van enkele eilanden in Torres Straat¹⁵⁾ en bij de stammen van de Beagle-baai in N.W. Australië¹⁶⁾. Het heeft er dus de schijn van, alsof deze Kauwerawèt-melodiek kenmerkend is voor een bevolkingsgroep, welke, ongetwijfeld vanuit Azië geëmigreerd, via Nieuw-Guinea en Torres-straat uiteindelijk zich in meerderheid op het Australische continent heeft neergelaten.

III. In de derde plaats de melodiek der bevolking van de Noordkust, welke niet met een algemeen geldende karakteristieke naam getypeerd kon worden, doch die bewesten Kaap d'Urville enkele Indonesische trekken scheen te tonen (o.a. intervallen van de orde van een halve toon) en ten Oosten van die kaap vermoed werd Melanesische elementen te bevatten¹⁷⁾.

IV. Over de zang en de muziekinstrumenten der bewoners van de Waropèn-kust (d.i. de Oostkust van de Geelvinkbaai) is eerst onlangs iets bekend geworden door Prof. Dr. G. J. HELD¹⁸⁾. Tijdens diens verblijf op Nieuw-Guinea als taalambtenaar heeft hij gelegenheid gehad phonogrammen te nemen van Waropèn-zang door middel van een hem door het Stl. Phonogramm-Archiv te Berlijn ter beschikking gestelde Excelsior-phonograaf. De opnamen hebben Berlijn nog bereikt,

13) In een bespreking van W. KÖNIG-BEYER, *Völkerkunde im Lichte vergleichender Musikwissenschaft* (Baessler Archiv 1932, blz. 56).

14) KUNST, *Songs of North New-Guinea*, blz. 7, mel. II en III.

15) CHARLES S. MYERS, *Music* (Report of the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits, vol. IV (1912), blz. 238 vv.).

16) Schriftelijke mededeling van Prof. VON HORNBOSTEL.

17) Dit vermoeden is welhaast tot zekerheid geworden sedert de verschijning van het in noot 19 onder a genoemde werk. Met name de daarin opgenomen kustmelodieën zijn van dezelfde allure als die van het Nederlandse kustgedeelte en tonen eveneens verwantschap met sommige uit meer oostelijke, zuiver Melanesische gebieden bekend geworden zangwijzen. (Vgl. HERBERT HUEBNER, *Die Musik im Bismarck-Archipel*, Berlin 1938).

18) *Papoea's van Waropèn* (Leiden 1947).

maar of ze de oorlog overleefd hebben is niet bekend. In geen geval echter zijn ze al getranscribeerd, zodat wij omtrent hun karakter voorlopig alleen maar kunnen afgaan op HELD's schriftelijke mededelingen. Ik moge de vrijheid nemen de desbetreffende passage's uit zijn boek hier te laten volgen:

„De mythische gezangen kunnen worden verdeeld in mannenzangen (*rano*) en in vrouwenzangen, hetzij *ratara*, liederen door vrouwen gezongen bij geboorte en huwelijk, hetzij *muna*, liederen gezongen door vrouwen (en mannen) bij de doodenfeesten.

Rano, *ratara* en *muna* hebben alle drie een verschillende zangwijze, maar zij behandelen voorzoover ons bekend is, dezelfde mythische stof.

In de *rano* onderscheidde men o.a.:

soitirano, gezongen bij het rondroeien van een bruidspaar of van een nieuwe prauw;

ghomindano, slavenliederen, gezongen bij raaktochten, zoowel tijdens de tocht als bij het slavenfeest in huis;

amairano, morgenliederen, gezongen bij initiatiefeesten;

damadorano, liederen in het jongelingshuis gezongen bij het initiatiefeest;

nuarano, handelsliederen, vooral gezongen in de prauw;

ramasasiri, kunstliederen, meestal in een vreemde taal, gezongen bij prauwreizen;

ratisara, liefdesliederen, gezongen in de prauw en in huis.

De laatste drie soorten worden ook door Christenen bij prauwreizen gezongen. In Napan verzekerde men, dat daar de lange *muna* zooals die in Kai bekend is niet voorkomt. Men zong daar ook bij overlijden de *ratisara*. Napan kende ook het doodenritueel van Kai niet.

De *rano* wordt in een soort canon gezongen. Wat de bouw der liederen betreft, kan nog worden opgemerkt, dat bij de *rano* wordt gesproken van een *euo*, voet, basis, waaronder men waarschijnlijk moet verstaan het eerste stuk van de eerste strofe, die door de eene groep wordt ingezet (ook de Noemforen onderscheiden een *ruwi*, hoofd, *randak*, begin, of *widom*, top, tegenover een *fuwar*, stam. F. J. van Hasselt, Numfoorsch woordenboek. Zie ook F. W. Hartweg, Das Lied von Manseren Mangundi, Ztschr. f. Eingeborenen-Sprachen, Deel XXIII, p. 47. De Trobrianders onderscheiden in sacrale formules: 1. *u'ula*, voet van een boom, stam, basis, oorsprong; 2. *tapwana*, lichaam; 3. *dogina*, kruin, einde. (B. Malinowski, Argonauts of the Western

Pacific, p. 433). Men zou naast een *euo*, basis, ook verwachten een *uri*, top, maar navraag hierover leverde geen resultaat op." (blz. 259-60).

„Prauweizigers weten uit ervaring, dat de roeiers eerst hun krachten werkelijk inspannen, als er een lied wordt aangeheven. Als de prauw op het heetst van de dag met slappe zeilen lusteloos voortdrijft over het blikkend water, zitten de roeiers amechtig neer. Maar als de zee onstuimig is en de rotanverbindingen kraken onder de druk der rollers, zingen de roeiers luidkeels hun lied tegen de wind in. En als tegen de avond het doel der reis bereikt is en men de kampong binnenvaart, weerklinkt triomfantelijk het welluidend roelied; de roeieren doen in een korte slag het water opspatten (*kikawaro*, lett. zij kloppen), terwijl veler oogen belangstellend op het binnenloopende vaartuig gericht worden.

De roeliedereren (*rano*) worden in canon gezongen. Eerst zingt één der mannen het lied voor; dan nemen de mannen achter in de prauw de eerste strofe over; wanneer zij een stuk gezongen hebben, valt de bemanning voor in de prauw weer in met het begin van het lied. Daardoor ontstaan voor beide partijen telkens korte rustpoozen. De informanten vergeleken deze wijze van zingen met een soort van achtervolging, waarbij de beide groepen als het ware probeeren elkander op te jagen en in te halen. Waarschijnlijk is de voorstelling, dat de mythische taal, waarin deze liederen gesteld zijn, op deze wijze als het ware de prauw opjaagt." (blz. 328).

„Het belangrijkste instrument is de trom (*siwa*), die voornamelijk wordt geïmporteerd van de Haarlem- en Moor-eilanden, welke bevolking een aanmerkelijke vaardigheid in de houtbewerking heeft bereikt. Volgens zeggen zouden de Waropeners deze kunst ook wel zelf verstaan, maar de bewijzen van deze bewering werden nimmer geleverd. De trommen zijn eenigszins bekervormig, behalve bij de „halve trom" (*siwabuino*), die door de vrouwen dikwijls gehanteerd wordt en die inderdaad wel eenigszins gelijk op de helft van het gewone model. Bij de dans moeten de trommen samenstemmen op twee harmonieerende toonhoogten, waartoe de trommellvellen telkens boven een vuurtje moeten worden bijgespannen en beplakt met bolletjes hars. De Waropeners stellen aan het geluid van de trom, aan de graad van spanning van het vel, en aan de wijze van slaan hun eigen, blijkbaar vrij hooge eischen. Zij geven aan veel trommen een eigen naam en herkennen ze op een afstand reeds aan het geluid.

De trom is bespannen met de huid van de leguaan (*moiwa*), die hier in grooten getale gevonden wordt. De versche huid wordt schoon geschrapt, op een raam van latjes gespannen en in de zon gedroogd. Wil men opnieuw zijn trom bespannen, dan wordt eerst de rand van de trom ingesmeerd met het kleefkrachtig schraapsel van de mangrove-vrucht, waarna het nat gemaakte en nu soepele leguanenvel wordt opgespannen en met een rotan vastgebonden. Wanneer het vel in de zon goed gedroogd is, zit het strak op de trom vastgekleefd, zoodat de rotan kan worden verwijderd.

Verder gebruikt men de kinkhoorn (*buro*), een Tritonschelp, in welke kegelvormige punt terzijde een rond gat is geslepen, en verschillende gongs (*mauno*). Ook kent men de mondtrom (*tungge*), misschien uit het Binnenland afkomstig. Eveneens was bekend de fluit, die, anders dan de moderne voor de scholen geïmporteerde bamboefluit, slechts twee gaten had en die voorzoover heugenis reikte, niet aan andere stammen was ontleend. Er kon op dit instrument een eenvoudig melodietje gespeeld worden." (blz. 345-346).

Tenslotte vermeldt schrijver op blz. 346-347 van zijn werk als speeltuig nog „een houten propeller, die men kan laten draaien door een touwtje af te trekken, dat in een kogelvormige noot loopt. Dit voorwerp is de *mbumbu*." Tot zover HELD.

V. Over de zang van de bewoners der Zuidkust was door WIRZ in 1929 vrij uitvoerig geschreven weliswaar, maar hij had geen phonogrammen kunnen nemen en het aantal op het gehoor door hem opgetekende melodie-fragmenten was klein en men kon niet weten, welke waarde daaraan mocht worden toegekend.

Na 1931 is, bij mijn weten, maar zeer weinig meer over Papoea-muziek gepubliceerd, ja, voor wat het Nederlandse gedeelte betreft, zelfs in het geheel niets, afgezien van enkele bijzonderheden over de instrumenten der Kanoem-anim (*Kanoem-irébe*) en omringende stammen in HANS NEVERMANN, „Die Kanum-irebe und ihre Nachbarn" in het Z. f. Ethnologie, dl. 71, blz. 1 vv. (1939)¹⁹.

Maar sedert kon ik ter gelegenheid van een in 1932 ondernomen

19) Voor Oost-Nieuw-Guinea kunnen worden vermeld:

a. voor het Sepik-gebied, de Oostkust van voormalig Duits-Nieuw-Guinea en het aan de Fly-monding gelegen eiland Kiwai: 29, door M. KOLINSKI vervaardigde transcripties resp. naar phonogrammen, opgenomen door THURNWALD (5), NEUHAUS (22) en LANDTMAN (2), gepubliceerd in deel I van MARIUS SCHNEIDER'S „Geschichte der Mehrstimmigkeit" (Berlin 1934);

dienstreis naar het oostelijk deel van de archipel (in een overigens niet-musicologische functie) nog een klein aantal phonogrammen nemen van de zang der Papoea's van het eiland Waigéo (zie hierachter Muziekvoorbeelden ²⁰) 19 en 20) en van die in de omgeving van Sorong (uiterste Westpunt van Nieuw-Guinea) (MV. 17 en 18). Dan werd verder, dank zij de medewerking van Pater VERSCHUEREN, wien ik een phonografisch opneem-apparaat ter beschikking had kunnen stellen, een kostelijke collectie Marind-, Jee- en Kanoem-anim-liederen vastgelegd uit de omgeving van Merauke (in het uiterste Zuid-Oosten van het Nederlandse deel des eilands aan de kust gelegen) (MV. 21 t/m 58). En eveneens uit dit gebied werd mij een verzameling van 24 Marind-anim-liederen toegezonden door de toentertijd aldaar gestationeerde mantri-politie A. SOUKOTTA, welke deze ter plaatse op het gehoor had opgetekend (MV. 59 t/m 82).

- b. voor het zuidelijke kustgebied van Engels Nieuw-Guinea: blz. 45-48 van P. WIRZ 'Beiträge zur Ethnographie des Papua-Golfes, British New-Guinea' (Abhandl. u. Berichte der Museen f. Tierk. u. Völkerk. zu Dresden, Bd. XIX, 1934);
- c. voor Kiwai en omgeving: enkele gegevens in G. LANDTMAN, 'Ethnographical Collection from Kiwai-district of British New-Guinea' (Helsingfors 1933), en M. SCHNEIDER in P. WIRZ, 'Die Gemeinde der Gogodára' ('Nova Guinea', XVI (1934), p. 486 vv.);
- d. voor het in het Centrale Hooggebergte gelegen district Unugé: een zestal door pater DUPEYRAT op het gehoor genoteerde melodieën, gepubliceerd door Madame J. HERSCHER-CLÉMENT in 'Notes musicologiques' (La Revue Musicale, no. 173, blz. 223 (1937) en in: 'Quelques mots sur la musique indigène en Nouvelle-Guinee' (L'Ethnographie, no. 35/6, 2de halfjaar, blz. 51 vv.);
- e. voor het gebied rondom Dallmann-hafen (op de N.O.-kust): pater JOSEPH SCHMIDT S.V.D., 'Die Ethnographie der Nor-Papua' (Anthropos, XXVIII (1933), blz. 330 vv.: een verhandeling over trommelrhythmen en hun betekenis);
- f. voor een der twee grote eilanden welke voor de N.O.-kust liggen, t.w. voor Karkar of Dampier-eiland: pater HUBERT HUBERS S.V.D., 'Kleine musikethnologische Beiträge von der Insel Karkar in Neu-Guinea' (Anthropos, XXXVII (1942-'45), blz. 122 vv.);
- g. voor de N. en N.O. kust in zijn geheel: WALTER GRAF, 'Die musikwissenschaftlichen Phonogramme Rudolf Pöchs von der Nordküste Neuguineas' (Wien 1950).

Van de in deze publicaties vervatte gegevens zal men in die, vermeld onder a, b, c, e, f en g het voiste vertrouwen kunnen stellen; ten aanzien van die onder d vermeld, zal men goed doen zich met enig wantrouwen te wapenen: deze, naar het notenbeeld te oordelen zeer gecompliceerde melodieën zijn niet naar phonogrammen, doch op het gehoor genoteerd en men weet, hoe gemakkelijk, ja, hoe schier onvermijdelijk, subjectieve opvattingen en hoorgewoonten van de onderzoeker zulk een notatie beïnvloeden. Daar komt in dit geval bij, dat ook deze inheemse zang zelf al wel Europeaniserende invloeden kan ondergaan hebben. Het feit, dat een dezer melodieën een tekst draagt, waarin de woorden *very naici*, *very goudou* voorkomen, klanken, die ongetwijfeld oorspronkelijk Engels zijn (*very nice*, *very good*), scheppen m.i. wel het recht, of, als men wil, de plicht, enig wantrouwen ten aanzien van de oorspronkelijkheid van deze Papoea-zangwijzen te koesteren.

20) Hier verder afgekort als MV.

En nu dan de jongste, zo succesvol door den heer LE ROUX geleide en tot een goed einde gebrachte expeditie van 1939 naar een nog ongeexploreed gedeelte van het Centrale Hooggebergte ons eindelijk ook phonogrammen van de muziek der bergstammen verschaft heeft (MV. 1 t/m 11), en tevens van de zang der kustbevolking van Oeta (Zuidwest-kust) (MV. 12 t/m 16), meen ik dan ook wel, dat deze gelegenheid mag worden aangegrepen om niet alleen deze door de heer LE ROUX verzamelde liederen, doch ook het overige, nog onuitgegeven, allengs zo rijk en veelzijdig geworden musicologische materiaal voor de vergelijkende muziekwetenschap toegankelijk te maken. De door den heer LE ROUX bijeengebrachte muzikale stof zal daardoor bovendien beter tot haar recht kunnen komen en kunnen worden gezien in de juiste verhouding tot de vocale en instrumentale uitingen van andere onderdelen der Nieuw-Guinea-bevolking.

GESCHIEDENIS VAN HET MUSICOLOGISCH ONDERZOEK

Beginnen wij met de muziek der Berg-Papoea's.

Het van deze pygmoiden door den heer LE ROUX opgenomen materiaal omvat:

19 wasrollen met zang van de Ekari (genummerd van 1 t/m 16 en met de letters x, y en z);

3 wasrollen met zang van de Moni (gemarkt *a*, *b* en *c*);

5 wasrollen met zang van de Simori (gemarkt *A*, *B*, *C*, *D* en *I**) en

2 wasrollen met zang van de Ndani (gemarkt *d* en *o*).

Principiële verschillen tussen de vocale prestaties van deze bergstammen vallen niet aan te wijzen; dat vier der opnamen van de Simorizang een ander karakter tonen dan de overige dezer hooggebergtephonogrammen ligt, naar het mij voorkomt, uitsluitend aan de afwijkende aard van het opgenomene, dat resp. bestaat uit vreugde- en krijgsgeschreeuw (phon. *A*), rondedans- en mars-gezag (phon. *B*) en bezweringsformules (phon. *C* en *D*). Hierover later meer.

De overige opnamen — behoudens één uitzondering (phon. *z* = MV 5) — dragen één en hetzelfde karakter en zijn evenzovele bewijzen voor het goede waarnemings- en herinneringsvermogen van de heren LE ROUX en SALEH, aangezien de indertijd uit hun mond genoteerde Awèmbiak- en Dèm-melodieën²¹⁾ volkomen dezelfde eigen-

21) SPM, Melodies Table II.

aardigheden tonen. M.a.w., ook deze nieuwe phonogrammen geven zang, welke behoort tot het genus der fanfare-melodiek.

Slechts in één opzicht blijkt de herinnering van genoemde onderzoekers gefaald te hebben, of liever, blijken zij zich — zeer begrijpelijk — door de hun van huis uit eigen muziekgewoonten te hebben laten beïnvloeden, t.w. in *rhythmisch* opzicht. De *rhythmiek* van deze Berg-Papoea-zang is nl. heel wat gecompliceerder en eigenwilliger, dan de eertijds mij voorgedragen liederen konden doen vermoeden. Zuiver synthetisch van structuur, kent zij bijna nimmer maatgelijkheid (d.i. op regelmatige afstanden vallende accenten), maar past zich aan bij de, uit een Westers vers-technisch oogpunt beschouwd, metrisch grillige tekst. Naar men zal zien, kon een zo nauwkeurig mogelijke benadering van het gezongene alleen maar bereikt worden door een op het oog wel zeer gevariëerd notenbeeld, waarin trioel-vormingen en noten in zeer kleine tijdswaarden en in zeer verschillende groeperingen scheidring en inslag zijn.

Deze melodieën zijn overigens voor het Westers oor zózeer van hetzelfde type, dat het de moeite niet loont, ze alle hier in extenso af te drukken. De fanfare-structuur is van alle het typerende kenmerk; al deze liederen zijn opgebouwd uit grote drieklanken of drieklankfragmenten, behoudens één Ekari-zang, welke daardoor de indruk maakt, van elders te zijn overgenomen (het zoëven al gesignaleerde phon. z = MV. 5), benevens één enkele „doorgangsnoot” in phon. *d* van de Ndani-stam (een sext) (MV. 9) en in phon. *a* van de Moni-stam (een kwart) (M.V. 6).

Bij nadere beschouwing blijken deze drieklankmelodieën nochtans in twee groepen onderscheiden te kunnen worden: de overgrote meerderheid (d.w.z. alle van de laatste expeditie afkomstige opnamen) hebben als melodisch zwaartepunt de *grondtoon* van de majeur-drieklank. Van enkele van de in SPM weergegeven melodieën daarentegen — eveneens alle in majeur — is het melodisch middelpunt *niet* de grondtoon, doch de kwart eronder (derhalve om zo te zeggen de „dominant”) (phon. α en γ). Haar ambitus in aanmerking genomen, zou men deze laatste melodieën en evenzo de melodieën δ , ϵ , ζ , en θ , plagaal kunnen noemen, evenals een groot gedeelte der jongst verzamelde zangwijzen (phon. 3, 5, 7, 10-13, 15 en 16), welke, ofschoon op de grondtoon als centrale toon gebouwd, nochtans een ruim gebruik maken van de onderkwart.

Het grootste aantal toontrappen laten melodieën α en γ uit SPM horen, alsmede phon. 4, t.w. vijf; vier trappen kennen de melodieën van phon. 1, 8, d , o , alsmede SPM mel. β , δ en η ; drie trappen de melodieën van phon. 3, 5, 6, 7, 9-13, 15, 16, a , c , x en I* alsmede SPM en θ ; twee trappen de melodieën van phon. 2, 14, b , alsmede SPM β .

Het volgende staatje laat zien, welke toontrappen in gebruik zijn. Alle toonreeksen zijn naar C getransporteerd:

c					e			
g	g				c	c		
e	e	e	e		g	g	g	
c	c	c	c	c	e	e	e	e
			g	g	c	c	c	c
						g	g	g
								e
1	6	2	3	3	4	α	δ	η
8	9	14	5			γ		
d	a	b	7					
o	c		10					
β	x		11					
	I*		12					
			13					
			15					
			16					
			e					
			θ					

Wat de voordracht betreft: de indruk is die van echte dwergenzang, alert, zonder gebruik van borststem, zodat zelfs de zang van volwassen mannen iets heeft van die van opgewonden jongens, die het puberteits-tijdperk nog niet zijn ingetreden.

De teksten der zangwijzen, voorzover opgetekend, houden zich bezig met voorwerpen uit de omringende zienlijke en onzienlijke natuur: zij bezingen zowel dieren (verschillende vogelsoorten, een kikvors, een slakkensoort), als planten (een boom, een grassoort), delfstoffen (een steen), natuurverschijnselen (de wind, de regen, de nevel), een rivier (de Edèrè), een landstreek (Dèbé), het Weyland-gebergte (Koborè), de grond in het algemeen en figuren uit de geestenwereld.

Zij bevatten enkele fraaie voorbeelden van de door Pater SCHMIDT ²²⁾ opgesomde characteristica van deze „fanfare”-teksten ²³⁾, met name van duplicatie, b.v.

nimeroe-nimeroe (phon. 6)
jongonao-jongonao (ibid.)
lapi-lapi (phon. 15)
laki-laki (ibid.)

en van, soms tot rijm leidend, parallelisme:

woewarèrè-wajarèrè (phon. 1)
kinaporé-oewaporé (ibid.)
énèjmàki-dinèjmàki (phon. 6)
kàkàdomàki-pàpàdomàki (phon. 8)
màkibàràrà-màkiboerani (phon. 12)
wédiwò-wémijò (phon. 14).

Hoe de woorden over de resp. melodieën verdeeld moeten worden, blijkt uit de phonogrammen niet. Die zijn weliswaar over het algemeen behoorlijk duidelijk, maar toch laten zij, behoudens in een enkel geval, het verstaan van de woorden, zelfs aan de hand van de genoteerde tekst, niet toe.

Een vertaling heeft de heer LE ROUX niet aan de door hem genoteerde teksten toegevoegd. Wellicht kon die voor het merendeel der woorden ook niet gegeven worden. De bestuursambtenaar Dr. J. V. DE BRUIJN, die van 29 Juli tot 7 Augustus 1939 een tocht maakte naar het brongebied van de Edèrè- of Erégéboe-rivier — dezelfde stroom, waarvan phon. 1 (MV. 1) van LE ROUX een loflied behelst — zegt althans over de zang der Èkari: „Beteekenis hebben de woorden slechts in een enkel geval; het is slechts een aaneenschakeling van klankvolle lettergrepen” ²⁴⁾.

Deze onderzoeker vermeldt voorts, dat de zang steeds gecombineerd wordt met een dans, en dat men kan onderscheiden een type zangdans met voorzang en een zonder zulk een prélude.

De enige andere auteur, mij bekend, die enigszins uitvoerig zich uit-

22) P. W. SCHMIDT, „Über Musik und Gesänge der Karesau-Papua's”, blz. 297 vv.

23) Vgl. ook SPM, blz. 33 vv.

24) Tijdschrift „Nieuw-Guinea”, deel V (1940-'41), blz. 63. Daar tevens enkele teksten, evenals op blz. 15.

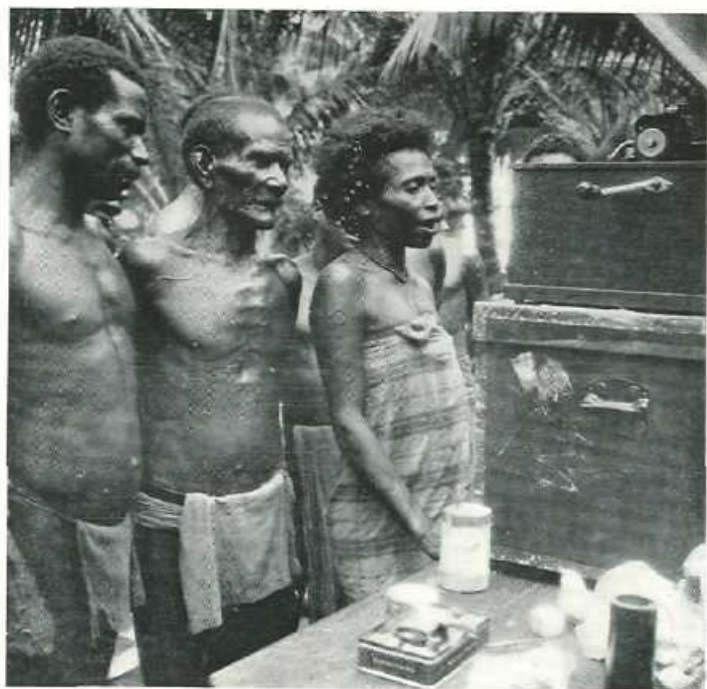

Foto KUNST

Afb. 110. Waigeo, kampong Urbinasopen: zingen voor de gramphoon

Foto KUNST

Afb. 111. Mannendans te Manooi (een eilandje tegenover Sorong)
(NW Nieuw-Guinea)

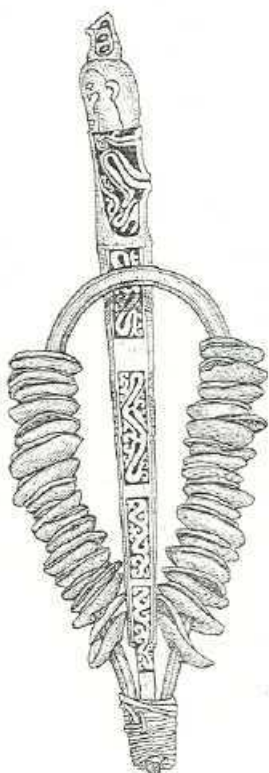

Foto KUNST

Afb. 112. Mannendans te Manokwari

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 113. Haaiensistrum
van Biak (Ind. Inst.
No. 43/68)

Afb. 114. Haaiensistrum
van Biak (Mus. Arch.
Btv. No. 856). Naar een
tekening van M. PIRN-
GADIE

laat over de zang van deze pygmoïden, meer nauwkeurig: over die der bevolking van de Swart-vallei, is WIRZ²⁵). Deze ethnoloog geeft enkele motiefjes, welke merkwaardigerwijze geen fanfare-karakter dragen²⁶), benevens de tekst van een aantal zangen. Ook WIRZ kan, behoudens van enkele woorden, geen vertaling van het gezongene geven, maar is van mening, dat deze teksten toch wel degelijk zin hebben: „Beim Singen (*dawé*) werden die einzelnen Worte mehrere Male wiederholt, mit verschiedener Variation ihrer Endsilben²⁷), wodurch sie natürlich dem Unkundigen ganz unverständlich werden. Aber aus den wenigen mir verständlichen Worten scheint hervorzugehen, dass sie keineswegs sinnlos sind, und sich anscheinend auf den Verstorbenen beziehen.“

Het gezegde slaat speciaal op het *dawé goemgoem*, het treurgezang voor de afgestorvenen. Daarnaast vermeldt WIRZ ook nog andere soorten gezang, t.w. *wōn-wōn*, een beurtzang tussen een voorzanger en een (unisono) koor, en nog twee andere, met dit *wōn-wōn* vrijwel overeenkomende, alleen langzamer gezongen, *yawa*- en *wowo*-gezang.

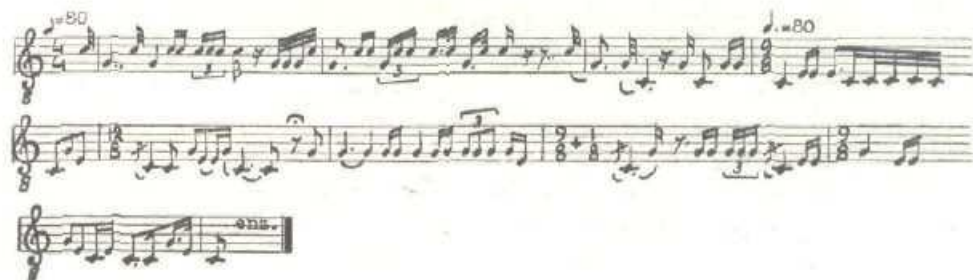
Hier moge nu de ganse reeks der door den heer LE ROUX verzamelde hooggebergte-liederen volgen: van sommige tekst en melodie; van de meeste alleen de tekst; van enkele alleen de melodie.

ÈKARI (≈ KAPOEKOE)

1. *Woewarèrè wajarèrè*, zang op de rivier (*onè*) Edèrè.

Woewarèrè wajarèrè édèraja womajda kibimoda ijarèmakaj kinaporé oewaporé idimakejè woewarèrè wajarèrè.

MV. 1.

25) P. WIRZ, 'Anthropologische und Ethnologische Ergebnisse der Zentral-Neu-Guinea-Expedition 1921-1922' (Nova-Guinea XVI, blz. 133 vv.), 1924.

26) T.a.p.; zij zijn ook opgenomen in SPM, blz. 25.

27) Vgl. over die aanhangklinkers (SCHMIDT, „Flick-Vokale“; SPM: „stop-gap-vowels“) ook SPM, blzz. 33 en 36.

2. *Moekàmaka*, zang op *pija* = hout = boom.

Ijéna pija moekàmaka émojoewé déjé moekàmaka
Ijédari pija jawejpéja ijéna béro moekàmaka.

3. *Wori wòwò*, zang op een vogel.

Wori wòwò pija karoka oekénéré dokiné kapaoekoe sjokka awéta doeka méré péka badijé wori wòwò.

MV. 2.

4. *Jàmà mòra mòrò*, zang op de slak (*gaba*).

Oedi kabo jobijajma pijamo moro jaramo oedi kabo jabijajma kanabana jamàmòramòrò.

5. *Dorà*, zang op de kikvors.

Dorajé doroworo répoeri éwara jabijajmaj épi doréjé doroworo.

6. *Wijaj*, zang op een vogel (kleine parkiet).

Ijoo wijaj nimeroe nimeroe watoraa porokeboo kitiritaj jongonao jongonao jakaka énejmaki dinejmaki jawapéjée wijaj nimeroe nimeroe.

7. *Rodi ròbò ròbò*, zang op de grassoort *toewa*.

Rodi ròbòròbò koepitoeroe joewijagina édagagi jawina tabé rodi ròbò ròbò.

8. *Kàkàdomàki- pàpàdomàki*, zang op de landstreek (*maki*) *Débé*.

Ijaajdorée amaopée débéwo kodo takarinoo ijamonaw imowaow idatonée kijaa amokétéwijiée kàkàdomàki pàpàdomàki.

9. *Woejée*, zang op de wind (*boo*).

Woejée woréboowowo makidimi odégéjagamée makidimi méja woejée woréboowowo.

10. *Éwoewò*, zang op een *ènéjà* (geest).

Déeréwo jotaj morapa akija nota mito oropakoja éwoewo.

11. *Woréboowòwò*, zang op de wind.

Wosaboo namoewéekaméeja woréboowòwò.

MV. 3.

12. *Màkibàrà mò*, zang op de grond (*maki*).

Màkib àrà mò màkiboenari awinato marabarakobi màki bàrà mò.

13. *Jongonaoe mòrò*, zang op een steen (*mòrò*).

Jokonaw mòrò toméno mòrò ketekemòrò wiatiki mòrò.

14. *Wéediwò*, zang op de regen (*èdi*).

Wota paoto tajawi wéejdewò éemija idaja paoto badijawijée wéediwò wéemijo.

15. *Jàbaj*, zang op de nevel.

Jàbaj lapi lapi moediméjda mijoejmi laki laki jàbaj.

16. *Anijàkkanijo nijo*, zang op een geest, die kinderen opeet.

Mijoja ninaka owowroewto énajoekoenée karamijotaj abajdimò moo été moemaj.

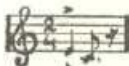

x. *Oegwa*, gezongen door Énéjaripodé van kampong Waigétéj:

MV. 4.

ij. Lied (naam onbekend), gezongen door id.

De melodie bestaat uit een veelvuldige herhaling van kleine motie-

ven; eerst van het motief: daarna van: ; ver-volgens van: en ten slotte van:

z. Lied (naam onbekend).

Deze zangwijze heeft een geheel andere aard dan de voorafgaande liederen. Zij zal dan ook wel niet tot het oorspronkelijke répertoire van de Ekari behoren, maar door hen zijn overgenomen van een Kust-Papoea-stam en dan vermoedelijk wel van de bewoners der Zuidkust:

MV. 5.

MONI

a. *Ébégiéwa*, gezongen door Dabiamé van kampong Masiga:

MV. 6.

met veel trioolvormingen met opmaat; het slot brengt verhoging van de reciteertoon met een kwart (dus op *as*).

D. Pota, bezweringsrecitatief op één toon, waarbij de klanken *èp* en *uip* op explosieve wijze uit den treure herhaald worden:

I. Kaboraborèrè*, zang op Koborè, d.i. het Weyland-gebergte.

Donotéj témokokéj kaboraborèrè makaj notaj motimoké kapaoekoe jokka katéjtimiwèrè koboraborèrè.

Deze pygmoïdenzang — hetzelfde geldt trouwens voor welhaast alle Papoea-zang en voor die der bewoners van sommige Molukse en Kleine Soenda-eilanden (Flores!) — staat ons nader dan b.v. die van het Mongoolse ras. Dat is ook Dr. BIJLMER opgevallen tijdens zijn expeditie naar het Centrale Hooggebergte: „Soms ook verzamelt men zich spontaan om te zingen. De voorzanger zingt de zeer melodieuze wijs en de rest valt brommend in. Ook hoorde ik eens een vrouw voor zich heen een liedje neuriën en ik moet zeggen, dat het lang niet onwelluidend was. Is het niet merkwaardig, dat de muzikaliteit van het zwarte ras ons zoveel nader staat dan die van het gele? Ook de negers zingen naar onzen smaak, terwijl de Japansche en Chineesche muzikale prestaties voor de gewone niet met een speciaal muzikaal-analytisch vermogen begaafde sterveling eenvoudig erbarmelijk zijn, iets, waarvan ik mij bij een galavoorstelling te Tokyo persoonlijk kon overtuigen”²⁸).

Zo zegt ook RAWLING over de zang der Tapiro-pygmeëën: „We were considerably surprised by the richness and variety of the singing and chanting, the entire audience joining in the chorus in addition to supplying a deep-toned hum maintained during the solo”²⁹).

Ook de zuiver Indonesische muziek is ons, Europeanen, vreemder dan die van Nieuw-Guinea, al was het alleen maar uit hoofde van het feit, dat de intervallen der meeste Indonesische toonreeksen andere zijn dan die, welke het Westen gebruikt, terwijl daarentegen de door de negroiden (Negriten, Negers, Melanesiërs) voortgebrachte toontrap-

28) Dr. H. J. T. BIJLMER, 'Aan de grens der beschaving. Reisherinnering aan de Papoea's van Z.W. Nieuw-Guinea' (Tijdschr. Kon. Ned. Aardrk. Gen., 2de serie, dl. XLX (1933), blz. 246/7).

29) C. G. RAWLING, 'Exploration in Dutch New-Guinea' (Geograph. Journal, vol. XXXVIII (1911), blz. 247).

pen gewoonlijk identiek zijn met de onze of deze althans zó nabij komen, dat de afwijking voor het ongewapende Europese oor veelal niet waarneembaar is en dus practisch te verwaarlozen bij de transcriptie³⁰⁾.

Nog enige verdere bijzonderheden over de zang van de Papoea's uit het Hooggebergte en wel over dodenklachten van de Migani, een dier pygmoïde stammen ten Oosten van het Paniai-meer, heeft LLOYD RHYS ons onlangs gegeven op blz. 176 vv. van zijn boekje 'Jungle Pimpernel' (London 1947). Hij geeft geen muziek, maar wel de tekst van één dier zangen met de vertaling. Volledigheidshalve mogen zij hier volgen:

E Koemba, ara dolapanoeanda, e meureu lienggio. Andigo ama kendorama, noea noe doroma.	Oh, darling, I love you so dearly, I am mad with sorrow. It was I who fed you at my breast, Drink again now.
Hi hi, ji ji.	(Crying) Hi hi, ji ji.
Ma oenoendia deno paita paite, koembae, paita paite, ara dolapanoeanda.	Why do you sleep now? Wake, my darling, Wake up, wake up, I love you so dearly.

Het voor zover wij weten enige muziekinstrument, dat de pygmoïden uit het Centrale Hooggebergte kennen — althans voor wat het westelijke, Nederlandse gedeelte betreft — is het mondharpje³¹⁾ (Awëmbiak: *kwabagé*³²⁾; Èkari = Kapaoekoe: *kaido*³³⁾; Dzijnggoenaoe (een clan van de Moni-stam): *bigigi*; Oehoendoeni: *pikol*; Oeringoep: *longwik*). Het is van bamboe gesneden en het frame is, als steeds op Nederlands Nieuw-Guinees gebied, niet gesloten (afb. 115 onder a tm d). Men zie dienaangaande ook hetgeen de heer LE ROUX hiervoren op blz. 582-584 heeft opgemerkt.

Sommige der meer oostelijk, op Engels gebied wonende bergstam-

30) Voor aard en grootte dezer afwijkingen in een bepaald geval zij verwezen naar SPM blz. 10 vv. en speciaal naar blz. 14 noot 24.

31) Vgl. o.m. WIRZ, 'Anthrop. und Ethnol. Ergebnisse der Zentral-Neu-Guinea-Expedition 1921-1922' (Nova Guinea, XVI (1924), blz. 120).

32) Ind. Inst. nos. 514/233-6; 1024/74-5.

33) Ind. Inst. nos. 1298/98 a-b, 1298/99 a-b, 1298/100 a-b. Merkwaardigerwijze spreken de Kapaoekoe's evenals wij van de 'benen' (*moeta*) en de 'tong' (*éta*) van het mondharpje (VAN EECHOUD).

men kennen bovendien pansfluiten, welke uit 8 pijpjes bestaan, waarvan 4 open en 4 gesloten ³⁴). Maar deze hebben, voor zover bekend, de bevolking in het Nederlandse deel van de Centrale keten niet bereikt ³⁵).

II. DE ZUIDWESTKUST

Behalve van pygmoïdenzang uit het Centrale Hooggebergte, bracht de expeditie-LE ROUX ook nog phonogrammen mede van haar punt van uitgang aan de Zuidkust, de omgeving van Oeta.

Een vijftal opnamen werd daar gemaakt (MV. 12 t/m 16).

Deze kustliederen zijn van een geheel ander karakter dan die der Bergpapoea's. Geen sprake hier van fanfare-zang; men heeft hier te maken met een melodiek, in welke men, als men haar in haar geheel overziet, verwantschap meent te horen met die van de bewoners van de Geelvink-baai. Men vergelijkte slechts met de verschillende in 'Songs of North New-Guinea' opgenomen transcripties naar liederen van de Waropèn-kust en van het eiland Japèn.

De kwaliteit der stemmen is voor Europese oren uitermate onaangenaam.

OETA

- I. *Wajamsoeroe*, een roelied. Een anhemitonisch-pentatonische melodie met een ambitus ter grootte van een afgesloten octaaf en de

toontrappen:

De zich over drie ¹²/₈-maten uitstrekkende melodie ontbeert geenszins een zekere gratie:

MV. 12.

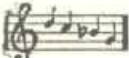

Wajamsoeroe maó aaa wajatawaj wajamsoeroe maó.

- II. *Koropowéjaoe*, eveneens een roelied. Een anhemitonisch-tetrato-

34) J. C. HIDES, 'Papuan Wonderland' (1936), blzz. 93 en 204.

35) Er zijn echter nog altijd enkele grote witte vlekken op de kaart van Nieuw-Guinea, met name in de centrale keten, zodat, waar de cultuur dezer pygmoïde stammen zeer homogeen schijnt te wezen, verrassingen toch niet geheel en al zijn uitgesloten.

nische melodie met een ambitus ter grootte van een kwint en de toontrappen:

Dit gezang bestaat uit drie korte phrasen, welke, gewoonlijk enkele malen achtereen gezongen, elkaar afwisselen.

MV. 13.

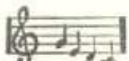

Sjiké nama koropowéjaoe.

III. *Koekoejaté kawaja*. Het is mij niet bekend, van welke aard dit lied is. Het wordt blijkbaar gerekend tot een soort die als *taoe* wordt aangeduid. Ambitus: een grote secunde. Schaal: tweetonig:

MV. 14.

IV. *Mbaké*, een anhemitonisch-tetratonische zangwijze met een ambitus ter grootte van een kwint en de toontrappen:

Tamo opokakoraoco
tani kaporaoco
oeroeki makéra
opokopokomomè ramara.

De tussen verticale stippellijnen geplaatste notengroep wordt in volgende strophen dikwijls sterk uitgebreid tot een onontwarbare opeenvolging van tonen in zeer kleine tijdswaarden:

MV. 15.

V. *Ajdomée*, een wederom als *taoe* aangeduid lied. Ambitus: een kwint. Toontrappen: dezelfde als van MV. 15.

MV. 16.

Een melodie, nauw verwant aan die van phon. IV.

Ajdoméé ajdomomomo.

III. HET WESTELIJK DEEL VAN DE „VOGELKOP”

Het weinige, dat van de bevolking van de „Vogelkop”, en wel van het uiterste westen daarvan, nl. van het eilandje Manooi, tegenover Sorong gelegen, vastgelegd is kunnen worden, toen ik in 1932 daar enkele uren vertoefde, getuigt van een onmiskenbaar hoger ontwikkeld muzikaal gevoel, hetgeen wel zal moeten worden toegeschreven aan Indonesische invloed. We bevinden ons hier in het gebied van de z.g. Radja ampat.

MANOOI

Phon. K 307^I, dat ik daar nam naar de lagoe *Bawdar*, een lied om kleine kinderen in slaap te sussen, beweegt zich ook voor Westerse oren in de rustgevende sfeer van moederlijke toewijding. Het lied schijnt uit twee gedeelten te bestaan. Van het eerste deel is de ambitus

een grote sext: ; van het tweede een kleine septiem:

. Beide delen zijn derhalve uit een hemitonisch-hexatonische schaal opgebouwd.

De opname was bij uitzondering zó duidelijk, dat ook de tekst kon worden genoteerd:

MV. 17.

quasi parlando - - - - -

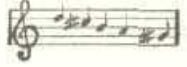
0 oe-dji-wi ra-ngo-o jang i-dji nang wa tja-ri-i oe né-né ð-woe-go klein ri-
 1-jé oe toe to pé oe-djang Oe-djang a-na wa toe-a ni-jo oe-djang na-la wa toe-a
 ni-jo o-ta-jata-ngo ka-wa dja-gét a-wa-ta-rét oet ni-ja. Ka-rét oe-ni-né-é
 Oet mat-na ri-é
 soe-nit ti-jo-o bo-wo-o né-né bo wo-ngo ni-jo bo-wé ni-jang só jif na-ta wa
 ta-é si-ni si-a o-a a-ni
 nga boe-at na ré-ké si-lo-o né-né

toe-a ni-jo so jif na ta wa toe-a ni-jo mat naro_koet ma tja-ra a-mat na_ra jo
 ka-tja na-ka. CODA pa__-ra a-ri-oe ti-wi.

De lagoe *Atmaniet* (phon. K 307^{II}) draagt, in overeenstemming met zijn gebruik als roelied, een energieker karakter. De volgende phrase (M.V. 18) wordt in het phonogram vele keren herhaald met telkens kleine veranderingen, blijkbaar verband houdende met rhythmische eigenaardigheden van de gezongen tekst:

MV. 18.

130
 string. a tempo Da capo

Ambitus: een tritonus; schaal: , derhalve hemitonisch-pentatonisch.

IV. WAIGÉO

Op het grote eiland Waigéo, even ten Noordwesten van de Vogelkop gelegen, bezocht ik de kampong Oerbinasopèn. Wat ik daar aan gezang hoorde en vastlegde (zie afb. 110) sloot zich weer meer aan bij de liederen der Noordkust en van Oeta.

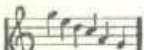
Phon. K 300 bevat o.m. het lied *Kalim ko kala*, hetgeen moet betekenen: Vogel-gefluit-water. Het bestaat uit een soort recitatief, eerst op de tonen *des* en *bes*, later op *e* en *cis*. Verderop hoort men figuren in den trant van: , welke gezongen worden door

een voorzanger; op diens lang aangehouden tonen zingt een unisono-koor dergelijke signalen, zodat zo nu en dan tweestemmigheid in grote tertsen ontstaat.

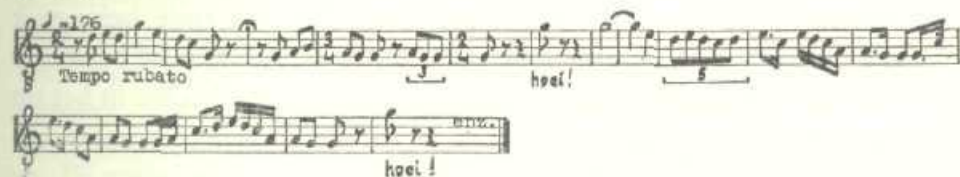
Passages in zulke heen en weer gaande tertsen, in de musicologie gewoonlijk als „pendel-tertsen” aangeduid, zijn karakteristiek voor negroïde muziek³⁶⁾ en hun veelvuldig voorkomen ook in de muziek

36) Zie WILL G. GILBERT, „Een en ander over de negroïde muziek van Suriname” (1940), blz. 15; id. „Muziek uit Oost en West” (1942), blz. 88; M. KOLINSKI in M. J. HERSKOVITS and F. S. HERSKOVITS, „Suriname Folklore” (New York 1936), blz. 498.

der Melanesische en Melanesoïd gemengde bevolkingen zal men dan ook wel aan de negroïde componenten in de rassamenstelling van deze volken moeten toeschrijven. Hierover zo dadelijk meer (blz. 961 vv.).

Phon. K 302^{II} bevat een meer ontwikkeld lied met een ambitus van precies één afgesloten octaaf en gebouwd op een anhemitonisch-pentatonische schaal:

MV. 19.

Phon. K 304 daarentegen o.m. een lied van een veel primitievere bouw, nl. met een ambitus van slechts een grote terts en de tonen

 . Het moet een huwelijkslied voor mannen zijn:

MV. 20.

Uit een gezang als dit leert men eerst ten volle inzien, hoe oud en primitief sommige onzer eigen kinderspeelliedjes zijn. De melodie van ons „Kaatsebal, ik heb je al” is immers uit hetzelfde beperkte toonmateriaal opgebouwd:

Dansmelodieën uit dit gebied is het mij niet gelukt zó op te nemen, dat ze getranscribeerd konden worden. Men bleek niet in staat, deze wijzen, rustig voor de phonograaftrechter staande, te zingen. De mannen moesten, wilden ze deze laten horen, tegelijkertijd erbij dansen. Bovendien zongen zij ze zeer ongelijk van intonatie. Afbeelding 111 moge een indruk van zulk een dans geven en tevens begrijpelijk maken, waarom van de bijbehorende zang geen phonogram kon worden gemaakt.

Dank zij den toenmaligen gezaghebber van Sorong, den heer J. B. EYKEN, die uitvoerig antwoordde op een door mij onder auspiciën van het Departement van Onderwijs en Eredienst ingestelde enquête naar

de toestand en het voorkomen van muziek en dans in de Indische archipel, is het mij mogelijk, in aansluiting op het bovenstaande, nog enkele bijzonderheden te geven over muziek en dans in het Sorongse.

De heer EYKEN dan schrijft:

„De muzikale uitingen van de inheemse bevolking van deze onderafdeling omvatten alleen muziek en zang ter begeleiding van verschillende volksdansen ³⁷⁾. Een korte bespreking van de hier voorkomende dansen geeft dus tevens een beeld van de muzikale uitingen van deze primitieve bevolking. Wat deze dansen betreft zijn twee belangrijk verschillende groepen te onderscheiden, nl. de dansen van de bewoners van de Radja Empat-eilanden, en die van de stammen, welke in het tot deze onderafdeling behorende gedeelte van de Vogelkop wonen.

Van de dansen der eerste groep zijn de z.g. *Wor*-dansen ³⁸⁾ de voornaamste. Hierbij wordt gedanst op de maat van de *tifa*, zonder gezang, met veelal sierlijke variërende bewegingen. Deze *Wor*-dansen zijn plaatselijk weer verschillend. Zo dansen de Salawati- en Batantalieden ze anders dan de lieden van Waigéo. Oorspronkelijk zijn de *Wor*-dansen van Biak ³⁹⁾ afkomstig. Dit houdt verband met het feit, dat een groot deel van de bevolking van de Radja Empat van Biak afkomstig is, o.a. de z.g. Besserezen of Besewers, welke op de eilanden ten westen van Waigéo wonen, een groot gedeelte van de kustbewoners van NO-Waigéo, het grootste gedeelte van de bevolking van Batania en de bevolking van de Ajau- en Kofiau-eilanden.

Naast de *Wor*-dansen zijn bij deze groep van belang de dansen, welke een uiting zijn van het bij deze lieden bestaande shamanisme. Dit zijn de *Mon*- en de *Landjin*-dansen. Deze dansen worden uitgevoerd als er een zieke in de kampong is. Men richt dan een stellage op van bamboe, versierd met vogelfiguren, en dikwijls in de vorm van een prauw. Bij *tifa*-muziek en eentonig gezang wordt dan om deze stellage gedanst. De z.g. *toekang mon* geraakt dan in trance; de *mon* (geest) vaart in zijn lichaam en geeft inlichtingen omtrent de geneesmiddelen voor de zieke.

Behalve de *Wor*- en *Mon*-dansen treft men nog meer plaatselijke

37) Dit is in zoverre minder juist, dat men — zie hierboven — ook kindersus-, roei- en huwelijksliederen kent.

38) Over deze *wor*-dansen zie men ook F. C. KAMMA, 'Levend Heidendom' (Tijdschrift Nieuw-Guinea, IV (1939), blz. 326 vv. en V (1940), blz. 22 vv.).

39) Een der beide Schouten-eilanden ten N. van de Geelvink-baai.

dansen aan, zoals b.v. de *Walla*-dans bij de Alfoeren van het eiland Misool. Hierbij wordt geen *tifa*-muziek gebruikt, doch men danst op een vloer van pinang-latten of bamboe's. De maat wordt dan aangegeven door het stampen met de voeten op die vloer, terwijl er tevens bij gezongen wordt.

Geheel verschillend van deze Radja Empat-groepdansen zijn de dansen van de tweede groep, de Papoea-stammen wonende in het tot Sorong behorende gedeelte van de Vogelkop.

Deze dansen geschieden zonder *tifa*-muziek, doch op de maat van eentonig gezang. Het dansen bestaat hoofdzakelijk uit het regelmatig stampen, afwisselend met linker- en rechter-voet, op de grond, waarbij in de knieën iets wordt doorgezakt, zodat de lichamen in cadans op en neer bewegen. Bij de Moi-stam, wonende in het gedeelte van de Vogelkop tussen Tandjong Sausapor en Tandjong Seget, heet de dans *alin*. Men danst in een groep.

Bij de ten Noorden van Tandjong Sausapor en meer in het binnenland wonende Karon- en Moraïd-stammen heet de dans *séra*. Men danst als boven aangegeven, doch arm in arm in een kring. Mannen en vrouwen dansen te zamen. Ook de kinderen dansen mee.

Ten slotte komt bij de Moi-stam nog een zeer eigenaardige dans voor, *kalenkokla*⁴⁰⁾ genaamd. Kalenkokla betekent „spelende vogels”⁴¹⁾. Deze dans wordt alleen door de vrouwen uitgevoerd en bestaat uit het schommelend zich bewegen als ganzen achter elkaar aan, waarbij zij op onnavolgbare wijze hun billen doen trillen, terwijl het verdere lichaam bijna niet beweegt. De mannen geven de maat aan door *tifa*-slaan en gezang.”

Tot zover de heer EYKEN.

Blijkbaar zijn de verschillen tussen de dansvormen van de onderscheiden, de Vogelkop bewonende, stammen niet groot. Wat ik zelf althans van de Papoea-dansen te Manokwari zag (afb. 112), lijkt, naar het mij wil voorkomen, bedriegelijk op de *alin*-dans der Moi.

40) Vgl hierboven (blz. 942) de liednaam *Kalim ko kala*. Zou in beide gevallen soms hetzelfde bedoeld zijn?

41) In het 'Verslag van de Zuidwest Nieuw-Guinea Expeditie 1904/5' beschrijft J. W. R. KOCH in het hoofdstuk 'Ethnographisch Verslag' op blz. 566/7 een door hem in de nabijheid van Merauke waargenomen vrouwendans, waarbij de uitvoerenden, mede door middel van bebladerde takken, casuaris-vogels nabootsten.

MUZIEKINSTRUMENTEN VAN DE NOORD- EN WESTKUST

Op instrumentaal gebied valt er, wat de Noordkust betreft (met inbegrip van de voorliggende eilanden), niet veel toe te voegen aan de gegevens, welke in 'A Study on Papuan Music' verwerkt zijn. Wel moge nog worden verwezen naar een mededeling van H. W. FISCHER, getiteld 'Een rammelaar als hulpmiddel bij de vischvangst'⁴²⁾, waaruit blijkt, dat het gebruik van:

I. Het befaamde haaiensistrum (Biak: *sekakas*⁴³⁾ of *tobek*⁴⁴⁾) niet uitsluitend beperkt is tot de Vogelkop en de Schouten-eilanden, maar dat dit eigenaardige speeltuig ook in andere delen van de archipel is aangetroffen, met name in den Lingga-archipel (*oro-oro*⁴⁵⁾), de Natoena-eilanden (*oeroek-oeroek*⁴⁶⁾) en Bangka (*orok-orok*⁴⁷⁾), zij het soms in een ietwat afwijkende vorm. Aan pater GEURTJENS danken wij de wetenschap, dat ook de Kei-eilanden deze vis-rammelaar kennen.

Ook de Papoea-instrumenten van dit type zijn niet alle gelijkvormig. De zich in het Indisch Instituut bevindende specimina (afb. 113) zijn b.v. heel wat eenvoudiger en minder sierlijk van afwerking dan het voortreffelijke exemplaar uit het Musicologisch Archief te Batavia, hierachter afgebeeld onder no. 114 (naar een tekening van Mas PIRN-GADIE)⁴⁸⁾).

II. Mondharpjes (Biak: *songer*⁴⁹⁾); Humboldt-baai: *poem-*

42) 'Intern. Archiv f. Ethnographie', Bd. XVIII (1908), blz. 179.

43) Mus. Arch. Btv. nos. 856 t/m 859 en Ind. Inst. nos. A 539 en 43/68.

44) DE CLERCQ en SCHMELTZ, 'Ethnographische beschrijving van de West- en Noordkust van Nederlandsch Nieuw Guinea' (1893), blz. 104 no. 508 en pl. XXVI, fig. 7; G. A. J. VAN DER SANDE, 'Ethnography and Anthropology' (Nova Guinea, III), blz. 168, 171 no. 594 en pl. XX, fig. 6.

45) C. VAN ANGELBEEK (Verhand. Bat. Gen., dl. II, blz. 58); C. F. DE BRUIJN KOPS, 'Schets van den Riouw-Lingga-Archipel' (Natuurk. Tijdschr. v. N.I., dl. IV (1852), blz. 314).

46) VAN HASSELT en SCHWARTZ (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., dl. XV, blz. 460).

47) Voor het voorkomen buiten het Indonesische gebied (nl. in Malaya, Nieuw-Ierland en Melanesië) zie men SACHS, 'Geist u. Werden der Musikinstrumente' (1929) blz. 103.

48) H. GEURTJENS, M.S.C., 'Uit een vreemde wereld of het leven en streven der inlanders op de Kei-eilanden' (1921), blz. 281.

49) Mus. Arch. Btv. no. 856.

50) Mus. Arch. Btv. nos. 855 (Schouten-eil.), 860 en 861 (Waropèn-kust), 863 (Moi-stam bij Sorong); Ind. Inst. no. A 2234a (Waigéo).

*boenè*⁵¹); Sentani-meer: *bombom*⁵²); Waropèn: *tungge*^{52a}); welke, met uitzondering van de ongetwijfeld Indonesisch beïnvloede exemplaren van Waigéo (afb. 115 onder *a*)⁵³), grover en dikwijls ook groter van makelij zijn dan de Maleise instrumentjes van dit type, van de meerderheid waarvan ze bovendien verschillen, doordat — al weer met uitzondering van de Waigéo'se speeltuigjes — ze geen besloten 'frame' bezitten (afb. 115 onder *f* en *g*). In dit opzicht verschillen ze niet van de hiervoren (blz. 938) reeds besproken mondharpjes van de pygmoïde stammen uit het Centrale Hooggebergte.

Het materiaal waaruit ze vervaardigd zijn is òf bamboe òf palmbout; de door SACHS voor Nieuw-Guinea en Melanesië vermelde 'Rübenmaultrommel'⁵⁴) zijn mij uit het Nederlandse gedeelte van Nieuw-Guinea niet bekend geworden.

III. Het donderblok (Humboldt-baai: *toor*)⁵⁵), een prauwvormig bijgewerkte boomstam, gewoonlijk met een rechthoekige wutholling middenin, m.a.w. een rudimentaire spleettrom. Dit voorwerp placht men in de (sedert afgebroken) *karewari's* (tempels, mannenhuizen) in het Humboldt-baai- en Sentani-gebied van enige hoogte op de houten vloer te laten neervallen. Met het daardoor ontstane donderende geluid deed, naar men de vrouwen wilde laten geloven, een geest zijn intree in de tempel.

IV. Echte houten spleettrommen (*tongtong*), eveneens in het Humboldt-baai- en Sentani-gebied (doch elders op het westelijke deel van de Noordkust, naar het schijnt, niet) (afb. 116)⁵⁶).

V. Het stampret. Als zodanig kan men de pinang-latten- of bamboe-vloer betitelen, welke — zie hierboven blz. 945 — op Misool voor de *walla*-dans wordt gebouwd.

VI. Vrouwen dansrammelaars van schelpensnoeren (Biak: *korobow*).

VII. Dansstaven en -speren voor rhythmische begeleiding

51) Ind. Inst. no. 16/543 (Humboldt-baai) en H 1144 (vermoed. *ibid.*). In het Leidse museum o.m. drie *exx.* uit Witriwai (serie 1281/49).

52) Ind. Inst. nos. 574/34 en 35. 52^a) G. J. HELD, t.a.p., blz. 346.

53) Ind. Inst. no. A 2234.

54) CURT SACHS, 'Geist u. Werden der Musikinstrumente' (1929), blz. 108.

55) Mus. Arch. Btv. no. 862. Vgl. ook J. A. WASTERVAL, 'Een en ander omtrent godsdienst, zeden en gewoonten bij de bevolking in en omtrent de Humboldtbaai' (Tijdschr. Bat. Gen., dl. LXI (1922), blz. 503 en 505) en WIRZ, 'Beitrag zur Ethnologie der Sentanier' (Nova Guinea, XVI, blz. 251 vv. (334), 1928).

56) WIRZ, t.a.p., blz. 335; Schoolmuseum Den Haag, no. 47. 484.

van de dans, naar het schijnt overal op de Noordkust en de voorliggende eilanden (afb. 117 en 118) ⁵⁷).

VIII. *Gongs* (uiteraard Indonesische import) aan de Geelvinkbaai ⁵⁸).

IX. Vele éénvellige houten *trommen*, veelal van het kroes- of bekertype — deze vooral van het eiland Japèn (afb. 119 en 121 onder *b*) — maar ook wel slanker en dan min of meer cilindrisch, waarmede soms samengaat (d.w.z. uitsluitend bij de Humboldt-baai, de westelijk daarvan gelegen Tanah merah-kuststreek en het Sentani-meer) een omwoelde kop (afb. 122 onder *d* en *e* en 125). Ook getailleerde trommen komen voor, met name op de Waropèn-kust (afb. 120 en 123 onder *g*) en op sommige eilandjes vóór de Noordkust gelegen (afb. 121) ⁵⁹). Soms zijn deze trommen met zeer mooi snijwerk versierd (afb. 122 onder *d*, 124 en 125). Het vel is òf dat van een varaan (leguaan), òf van een kangoeroe, òf — minder dikwijls — van een casuaris.

De trom-naamgeving verschilt plaatselijk. Onder mijn ogen kwamen in de loop der jaren de namen: *timoer*, *tiban*, *iembah* (Zuidkust van de MacCluer-golf); *sa(n)dip* (Waigéo, Schouten- en Padaido-eil., Kleine Geelvinkbaai, NW-kust) ⁶⁰); *silip*, *alip* (Oost-Waigéo, Misool); *pin-dotoe*, *pirotoe*, *siwa*, *airafé* (Japèn); *poempi* (eil. Koeroedoe of Abëré); *afti* (eil. Wakdé); *njafiti* (eil. Jamna); *atof*, *émé* (Noordkust bij Witriwai); *hiréré*, *roibërok* (Geelvinkbaai); *pibërotoe* (Wandammen-kust; *ksiwaoe*, *siwa*, *siwaboemo* (Waropèn-kust); *mësin*, *mëtsinggi*, *wagoe* of *wahoe* (Humboldt-baai); *wachoe* (Sentani-meer).

X. Bij de Humboldt-baai worden ook *bamboe-trommen* aangetroffen. Deze bezitten dan veelal zulk een omwoelde kop (afb. 122 onder *c*) ⁶¹).

Chordophonen zijn zeldzaam en worden, voor zover Nederlands Nieuw-Guinea betreft, uitsluitend aangetroffen in het door de Maleise cultuur beïnvloede Westen (en, naar men straks zal zien, in

57) Ind. Inst. o.m. nos. 573/53-58 (Humboldt-baai), 573/59 (Waropèn-kust), 574/39, 40, 746/17-26 (Sentani-meer), 1335/114-119 (Noordkust, zonder nadere aanduiding), 608/104 en 105 (Japèn).

58) A. GOUDSWAARD, 'De Papoewa's van de Geelvinkbaai' (1863), blz. 56.

59) Schoolmuseum Den Haag, no. 47.842; Ethnogr. Mus. Breda, nos. 6428 a en b.

60) Men onderscheidt een groot type, de *sa(n)dip bëba*, en een kleiner (die de bespeler bij het dansen onder de linkerarm houdt), de *sa(n)dip war* (*wor?*).

61) B. v. Ind. Inst. no. 716b.

a b c d e f g

Foto-archief Ind. Inst.

Afb. 115. Mondharpjes. *a*, van Waigéo (Ind. Inst. No. A 2234a); *b/c*, (met etui) van de Awëmbiak-stam (Centraal Hooggebergte) (Ind. Inst. No. 514/233); *d* en *e*, van de Kapoëkoe-stam (ibid.) (Ind. Inst. No. 1298/100a/b); *f*, van de Humboldt-baai (Ind. Inst. No. 16/543); *g*, van het Sentani-meer (Ind. Inst. No. 574/34).

Foto Schoolmuseum, Den Haag

Afb. 116. Splectrom van de Humboldt-baai (Schoolmus. Den Haag No. 47.484)

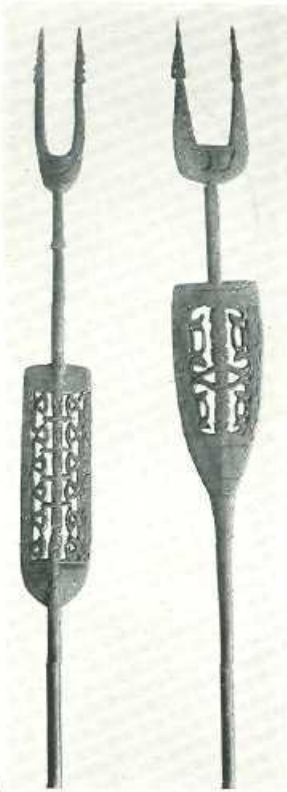

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 117. Danssperen van
de Noordkust (resp. Ind.
Inst. No. 1335/115 en 1325/
117)

a b c d e f g h
Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 118. Dansstaven. *a* en *b*, van Japèn (Ind.
Inst. No. 608/104-105); *c* en *d*, van de
Humboldt-baai (Ind. Inst. No. 573/53-54);
e, *f*, *g* en *h*, van het Sentani-meer (Ind.
Inst. No. 746/25, 19, 24 en 17)

Afb. 119. Trom
van het eiland
Japèn

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 120. Trommen van de Waropèn-kust

Foto Schoolmuseum,
Den Haag
Afb. 121. Getailleerde trom van
eiland Wakdè
(Schoolmus., Den
Haag No. 47842)

a *b* *c* *d* *e*

Foto-archief Ind. Inst.

Afb. 122. Tromvormen. *a*, van het
westelijk deel van de Vogelkop (Ind.
Inst. No. A 5368); *b*, van Japèn (Ind.
Inst. No. 608/69); *c*, van de Hum-
boldt-baai (Ind. Inst. No. 716 b);
d en *e*, van het Sentani-meer (resp.
Ind. Inst. No. 446 en No. 746/15)

a *b* *c* *d* *e* *f* *g*

Foto-archief Ind. Inst.

Afb. 123. Tromvormen. *a* en *b*, van de Noord- of Lorentz-rivier
(resp. Ind. Inst. No. A 49 en 50); *c*, van de Mimika (Ind. Inst.
No. A 711); *d*, van de Manowé-stam (Zuid-Nieuw Guinea)
(Ind. Inst. No. 1091/39); *e* en *f*, van de Mimika (resp. Ind.
Inst. No. 1091/42 en No. A 707); *g*, van de Waropèn-kust
Ind. Inst. No. A 713)

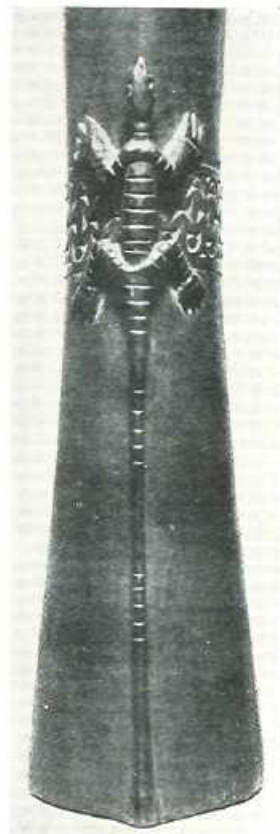

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 124. Dierplastiek op
een trom van de Geelvink-
baai

Afb. 125. Trom met snijwerk, Sentani-meer

Afb. 126. Eén-snarig bamboe-idiôchord van de Schouten-eilanden (Mus. Arch. Btv. No. 886)

Afb. 127. Het blazen van de heilige fluiten te Kaptian (Noordkust)

Afb. 128. Noordkust. Fluitorkestje van de schooljeugd (Ambonnesse fluiten)

één vorm in de, naar het schijnt door een uitloper van de Melanesische cultuur van het Sepik-gebied uit, via het Centrale Hooggebergte, nog juist bereikte omgeving van Merauke in het Zuiden ⁶²).

Als zodanig zijn te noemen:

XI. De Molukse éénsnarige strijkluit (*arababoe*), welke men hier en daar op het westelijke gedeelte van de Noordkust en op de Schouten-eilanden aantreft ⁶³);

XII. drie-snarige bamboe-idiochorden bij de bevolking van de MacCluer-golf ⁶⁴) en

XIII. dito éénsnarige op de Schouten-eilanden. Deze laatste instrumenten worden *mambabores* geheten. Het exemplaar, dat ik indertijd voor het Musicologisch Archief te Batavia mocht verwerven, is zeer zorgvuldig gesneden en versierd met een zittende mannenfiguur geheel in het zwart, maar met een wit gezicht (en snavelvormige neus), naar zeggen de aldaar gestationeerde zendeling voorstellende (afb. 126) ⁶⁵).

Ten slotte de aërofonen. Daarvan kennen de Noordkust en de voorliggende eilanden verschillende vormen, in de eerste plaats de befaamde heilige tempelfluiten, waarvan twee soorten voorkomen, t.w.:

XIV. één groep fluiten, die aan het uiteinde worden angeblazen (afb. 127) en

XV. één groep van gedrongener gebouwde, kortere dwarsfluiten (Humboldt-baai: *tamò*).

Het eerstbedoelde type komt in verschillende lengten voor, t.w. ter grootte van een handlengte (Sentani-gebied: *yokoeë*; Tanah mérah: *fob pète*); ter grootte van de lengte van de onderarm (Sentani: *këroe*; Taubadi: *tobo*; Entsau: *toboja*; Tanah mérah: *tigi-pète*); ter lengte van de hele arm (Sentani: *ivara*; Taubadi: *oti*; Entsau: *bréwo*; Tanah mérah: *kanowar*) en ter lengte van een been (Taubadi: *mèrauwi*; Entsau: *marauwi*) ⁶⁶).

Een andere naam voor deze aan het uiteinde angeblazen fluiten zou aan de Humboldt-baai nog zijn: *boekâb idi* en op het eiland Jamna: *awêt*.

62) Vgl. J. C. LAMSTER, 'Beschavingsgebieden op Nieuw-Guinea' (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 2de serie, dl. XLII (1925), blz. 402 vv.).

63) 'Encyclopaëdie v. Ned.-Indië', dl. II, 2de dr., blz. 834b/5a.

64) J. W. VAN HILLE, 'Reizen in West-Nieuw-Guinea III' (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 2de serie, dl. XXIV, blz. 547 vv. (621) (1907)).

65) Mus. Arch. Btv., no. 886.

66) WIRZ, 'Beitrag z. Ethnologie der Sentanier' (Nova Guinea, XVI (1928), blz. 251 vv. (332)).

Beide fluitsoorten wordt steeds paarsgewijs gebruikt en bezitten geen vingergaten ⁶⁷).

Daarnaast bestaan nog andere fluittypen, t.w.:

XVI. aan het uiteinde aangeblazen fluiten met twee vingergaten (Waropènkust; vgl. hiervoren blz. 927);

XVII. door de Zending geïmporteerde Ambonese dwarsfluiten met 6 — zelden 5 — vingergaten (afb. 128);

XVIII. neusfluiten ⁶⁸) en

XIX. middelgatfluiten ⁶⁸); deze laatste uitsluitend uit Papoea Talandjang, d.i. het achterland van Tanah mérah.

Beide laatstgenoemde zijn vrij zeldzame vormen.

In de Indonesische en Indonesisch beïnvloede cultuurgebieden zijn tot dusver neusfluiten bekend geworden van: Noord-Nias ⁷⁰) (*sigoe nihoe* ⁷¹); Hainan (Basadoeng Li: *tsoei laoe* ⁷²); de Nicobaren (*hahèl*, *kahèl*, *hènhèl*) ⁷³); Luzon (*toengali* ⁷⁴); Apayaos: *balin(g)ing*; Tinguian: *kipanao*, *kalalèng*) ⁷⁵); Malaya (Semang: *bangsi* ⁷⁶), *boe-noeng-giogoe* ⁷⁷); Plé of Orang Boekit ⁷⁸): *salèt* ⁷⁹); Sakai: *tsjini-*

67) Zie over deze fluitsoorten verder SPM, blz. 16 vv.

68) Ind. Inst., nos. 573/33A (onvoltooid) en 573/33B (met 1 + 1 vingergaten).

69) DE CLERCQ en SCHMELTZ, 'Ethnographische beschrijving van de Noord- en Westkust van Ned. Nieuw-Guinea' (1893), blz. 157 en plaat XXXIX, afb. 10.

70) J. KUNST, 'Music in Nias' (1939), blz. 58 vv.

71) *Nihoe* = neus. Vgl. SIEGFRIED WOLF, 'Zum Problem der Nasenflöte' (1914), blz. 34. De door dezen auteur vermelde *Nair*-stam „auf Sumatra" is de vrucht van zijn duim en tegelijkertijd een schrijf- of zetfout. Ongetwijfeld is hier *Nias* bedoeld, aangezien het „Nais"-woord *sigoe nihoe* zuiver Nias is.

72) H. STRÜBEL, 'Die Li-Stämme der Insel Hainan' (1937), blzz. 62, 112, 132, 176 en 202.

73) Dr. W. SVOBODA, 'Die Bewohner des Nikobaren-Archipels' (Intern. Arch. f. Ethnogr., V, blz. 209, 1892).

74) SIEGFRIED WOLF, t.a.p., blz. 34.

75) Rijksmus. v. Vk. te Leiden, nos. 821/29, 825/50, 1183/81, 761 en 942 (alle met 3 + 1 v.g.) en 1183/760 (met 5 + 2 v.g.). Zie ook FAY COOPER COLE, 'The Tinguian' (1922), blz. 441 en afb. 82; MEYER en SCHADENBERG in Publikationen K. Ethn. Mus. Dresden, VIII, pl. XVII, afb. 13 (met 3 + 1 v.g.). Andere afbeeldingen in SACHS, 'Geist u. Werden der Musikinstrumente', Tafel 12, afb. 91 en in ROBERTO ROMUALDEZ, 'Filipino Musical Instruments and Airs of long ago' (1931), blz. 17 (met 3 of 4 v.g.).

76) W. W. SKEAT and C. O. BLAGDEN, 'Pagan Races of the Malay Peninsula', vol. II, blz. 117; H. BALFOUR, 'Musical Instruments from the Malay Peninsula', blz. 15 (met 5 v.g.); Mus. Kopenhagen, no. 4777. Vgl. ook SACHS, 'Geist und Werden der Mus. instr.', Tafel 5, afb. 40.

77) SIEGFRIED WOLF, t.a.p., blz. 32.

78) P. SCHEBESTA, 'Orang Utan' (1928), blz. 24, 26 enz. en afb. op blz. 72.

79) M. KOLINSKI, 'Die Musik der Primitiv-Stämme auf Malaka' (Anthropos, XXV (1930), blz. 593); R. MARTIN, 'Die Inlandstämme der malayischen Halbinsel' (1905), blz. 908.

*loi*⁷⁹⁾; Achterindië (Kachin)⁸⁰⁾; Siam⁸¹⁾; de Simaloengoen-Bataks (*saligoeng*)⁸²⁾; de Toba Bataks⁸³⁾; van West-, Centraal-⁸⁴⁾ en Oost-Borneo (Taman-Dayaks: *soeling*; Mendalan-Kayans: *selingoet*⁸⁵⁾; Kenya-gebergte: *kelingoet*; Doesoën: *toerali*⁸⁶⁾; Kanowit: *sangoi*⁸⁷⁾; Iban: *soeliengidong*⁸⁸⁾; Tebidah-Dayaks: *telali*⁸⁹⁾; van West-Soemba (Kodi-district)⁹⁰⁾; Midden-Celebes (Posso-district: *sanggon*⁹¹⁾; To Wana: *lolowè*⁹²⁾; de Aroe-eilanden⁹³⁾.

Deze fluiten zijn niet alle van eender structuur: er bevinden zich nl.

80) Dr. H. J. WEHRLI, 'Beitrag zur Ethnologie der Chingpaw (Kachin) von Ober-Burma' (Suppl. v.h. Intern. Arch. f. Ethnogr., XVII (1904), blz. 69).

81) JOHN BOWRING, 'The Kingdom and people of Siam' (1857), dl. I, blz. 147.

82) Ind. Inst., nos. 1019/5 en 6; Mus. Arch. Btv., no. 1044 (met 4 v.g.).

83) Gemeentemuseum Den Haag, no. 275 (met 5 v.g.).

84) H. F. TILLEMA, 'Uit Apokajan. Muziekinstrumenten' (Tropisch Nederland, dl. VI (1933), blz. 249).

85) Zie ook: W. KÜKENTHAL, 'Im malaiischen Archipel' (1896), Tafel IX.

86) R. SHELFORD, 'An Illustrated Catalogue of the Ethnographical Collection of the Sarawak Museum', Part I, Musical Instruments, blz. 23; Sarawak-Museum, no. 776 (met 4 v.g.).

87) T.a.p., blz. 23 en plaat III, afb. 8 rechts; Sarawak Mus., no. 60 (met 3 + 1 v.g.).

88) T.a.p., blz. 24 en plaat III, afb. 8 links; Sarawak Mus., nos. 558-562 (met 3 + 1 v.g.).

89) Ind. Inst., nos. A 6717 (met 4 v.g.); Rijksmus. Leiden, no. 1219/337 (3 v.g.), nos. 893/68, 1060/51 en 1219/355 (4 v.g.), no. 1219/336 (4 + 1 v.g.); Mus. v. Vk. Rotterdam, nos. 4183 en 13300 (3 + 1 v.g.); Gemeentemus. Den Haag, nos. 276 (2 v.g.) en 273 (4 + 1 v.g.); Mus. Landbouwschool Deventer, no. 55/267 (4 v.g.); Tilburg, Mus. H. Familie, 2 exx. (4 + 1 v.g.). Vgl. verder: C. BOCK, 'Reis in Oost- en Zuid-Borneo van Koetei naar Bandjermasin' (1881 en 1887), blz. 20 en 93 en plaat XIX, afb. 2 en 3; H. LING ROTH, 'The Natives of Sarawak and British Borneo' (1896), vol. II, blz. 258; R. SHELFORD, t.a.p., blzz. 20-25 en plaat III afb. 8, plaat VIII afb. 2; CH. HOSE and W. MACDOUGALL, 'The pagan tribes of Borneo', vol. I, blz. 44.

90) Mondelinge mededeling van den Soembanesen *goeroe indjil* (godsdienstleraar) KAPÈNGA TANAHÔMBA.

91) Rijksmus. Leiden, no. 1300/9; Mus. Arch. Btv., nos. 341-2 (3 v.g.); zie ook W. KAUDERN, 'Musical Instruments in Celebes' (1929), blz. 232 vv. en A. C. KRUYT en N. ADRIANI, 'De Barè'e sprekende Toradja's', dl. II, blz. 382.

92) Ind. Inst., no. 496/75; Mus. Arch. Btv., no. 348 (beide 3 v.g.). Zie echter KRUYT, 'Een en ander aangaande het geestelijk en maatschappelijk leven van den Poso-Alfoer' (Meded. Ned. Zend. Gen., dl. XLI, blz. 44, 1897) en KRUYT en ADRIANI, t.a.p., dl. II, blz. 382. Hier is de mond fluit *lolowé* genoemd, ter onderscheiding van de neus fluit.

93) J. W. TISSOT VAN PATOT, 'Een viertal tochten door het eiland Terangan (Aroe-eilanden) in Maart en April 1907' (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 2de serie, deel XXV (1908), blz. 89 en afb. tegenover blz. 83 pl. VI (2 v.g.).

enkele kernspleetfluiten onder, en wel sommige⁹⁴⁾ met inwendige, andere⁹⁵⁾ met uitwendige luchttoevoer.

Of er neusfluiten op Bali voorkomen is twijfelachtig; noch WALTER SPIES, noch COLIN MCPHEE, noch ikzelf hebben ze daar aangetroffen, maar C. M. PLEYTE Wzn. schrijft in een bespreking van het werk van MEYER en SCHADENBERG over de Philippijnen⁹⁶⁾, waarin hij wat nader ingaat op de verbreiding der neusfluiten in de Indische archipel: „Ook voor den Balineeschen walian (shamaan) is het een onmisbaar voorwerp, welks tonen hem in staat stellen in extase te geraken.”

Buiten de archipel heeft men eveneens neusfluiten aangetroffen, vooral in de eilandenwereld ten Oosten van Nieuw-Guinea, en dat zowel in Melanesië als in Polynesië⁹⁷⁾. Het valt derhalve niet te zeggen, of de Nieuw-Guinese neusfluiten van het Westen dan wel van het Oosten uit zijn binnengedrongen.

De middelgatfluit⁹⁸⁾ is nog zeldzamer dan de neusfluit. Ik trof haar in het Indonesische gebied slechts op drie plaatsen aan, t.w. op Midwest-Flores in het Nagé-gebied (*hoebé*) en in Ngada (*foi doeri oedi*)⁹⁹⁾; verder in Timor bij de Béloe-stam ((*k*)foei *dolé*, (*k*)foei *tetèk* of (*k*)foei *latan*)¹⁰⁰⁾ en bij de Toba-Bataks (*taratoit*, *salohat*, *salodap*)¹⁰¹⁾. In Flores bleken ze bespeeld te worden door vrouwen — hoge uitzondering, want blaasinstrumenten zijn over de gehele wereld typische mannenspeeltuigen¹⁰²⁾ — en merkwaardigerwijs deelt VAN DER TUUK in zijn ‚Bataksch Woordenboek’ (blz. 152a) hetzelfde mede over de Toba’sse middelgatfluiten. Door wie en bij welke gelegenheid de Nieuw-Guinese instrumenten geblazen worden, vond ik nergens vermeld en is mij ter plaatse niet meegedeeld. Evenmin is bekend, of deze speeltuigen in de — zeldzame — gebieden, waar zij verder nog worden aangetroffen¹⁰³⁾, eveneens vrouweninstrument zijn.

94) B.v. sommige Dayak- en Toradja-instrumenten (vgl. SIEGFRIED WOLF, t.a.p., blz. 34).

95) B.v. sommige instrumenten der Bataks en van de Nicobaren (vgl. SIEGFRIED WOLF, t.a.p., blz. 34).

96) Indische Gids, 1891, blz. 1464 vv. (1465 al. 4). 97) SACHS, t.a.p., blz. 116 vv.

98) Een afbeelding in DE CLERCQ en SCHMELTZ, pl. 39, fig. 10 = SPM, plaat XI, fig. 47.

99) Ind. Inst., nos. 1148/99, 99a en 100; Mus. Arch. Btv., nos. 686-689 en 699-701. Vgl. KUNST, ‚Music in Flores’ (1942), blz. 150 vv.

100) Rijksmus. Leiden, no. 2380/260; Mus. Arch. Btv., no. 797.

101) Ind. Inst., nos. 1027/6, 7 en 14; Mus. Arch. Btv., nos. 96-100.

102) Een andere uitzondering betreft hier en daar de Pans-fluiten: zie SACHS, t.a.p., blz. 49 vv.

103) Een opsomming bij SACHS, t.a.p., blz. 98.

XX. Schelptrompetten kent Noord-Nieuw-Guinea in twee vormen, t.w. de aldaar steeds zijdelings¹⁰⁴) aangeblazen Triton-schelpen (de nieuwste wetenschappelijke benaming daarvoor is: *Charonia tritonis*) (afb. 129 onder *a*) en de soms eveneens zijdelings (afb. 129 onder *c*), doch gewoonlijk aan de top (afb. 129 onder *b*) aangeblazen *Cassis cornuta*.

Deze schelptrompetten worden op het eiland Japèn *taboera* of *boero*¹⁰⁵), op Biak *kwoer*¹⁰⁶) geheten. De Humboldt-baai-naam van deze speeltuigen is mij niet bekend¹⁰⁷).

XXI. Ten slotte moeten nog worden genoemd de grote, wel tot 170 cm lange, dikwijls tweemaal getransde houten trompetten van de Humboldt-baai¹⁰⁸) (afb. 130 en 131), waarvan het op de juiste wijze bespelen veel inspanning en oefening vereist en

XXII. de kortere, vaak fraai besneden of met kraalwerk versierde bamboe brulbuizen (afb. 132 onder *a* en *b*)¹⁰⁹), alle welke instrumenten geen vingergaten bezitten.

V. DE ZUIDKUST

A. DE MELODIEK

Van alle Zuid-Nieuw-Guinea bewonende stammen is het volk der Marind-anim (afb. 23) door zijn voor Papoea-begrippen grote getalsterkte, zijn merkwaardig sociaal bestel en, ten gevolge daarvan, door de publicaties vanwege de onder hen werkende R.K. missionarissen, maar vooral door de voortreffelijke monografie van den Zwitsers ethnoloog Dr. PAUL WIRZ¹¹⁰) wel de bekendste geworden.

Ook voor de musicoloog was hier een vruchtbare oogst te verwachten; dat bleek uit hetgeen WIRZ over de Marind-anim-zang mededeelde. Maar dan moest niet gedraald worden met het fonografisch

104) Elders, b.v. op Enggano, daarentegen ook wel aan de top aangeblazen (vgl. Ind. Inst., no. 1178/1).

105) Mus. Arch. Btv., nos. 887 t/m 898.

106) Ibid., nos. 911 en 912.

107) Ibid., nos. 908 t/m 910; Ind. Inst., nos. 15/389 en 390, 578/24, 666/315-7.

108) Mus. Arch. Btv., nos. 913 t/m 915; Ind. Inst., no. 575/10.

109) Ind. Inst., nos. 520/99 (Mapia), 575/10 (Waropèn-kust), 608/71 (Japèn), 1335/63 en 64 (Noordkust, zonder nadere aanduiding); Batav. Gen., nos. 18062 (Humboldt-baai), 18281 (Sentani-meer) en 15712/3 (Arso); Ethnogr. Mus. Breda, no. 6642 (Arso).

110) 'Die Marind-anim von Holländisch Süd-Neu-Guinea' (Hamburg 1925).

vastleggen van deze muzikale uitingen. De oude tijd toch verdween onder dit volk met zevenmijlsfaarzen en daarmee ook vele, aan bepaalde plechtigheden verbonden, muzikale uitingen.

WIRZ is de laatste onderzoeker geweest, die de Marind-anim nog in vrijwel ongerepte toestand heeft kunnen waarnemen. Maar tot zijn en onze grote spijt is hij niet in de gelegenheid geweest, phonogrammen te nemen: de naweeën van de vorige wereldoorlog hebben verhinderd, tijtjids phonografisch materiaal ter plaatse aanwezig te doen zijn en zo zijn tal van uitingen van Marind-anim-zang voor de wetenschap verloren gegaan.

Voorbij zijn voor immer de dagen, waarin b.v. *ajassé*, het koppen-snellersgezag en *gaga*, de bij de thans streng verboden en naar Westerse opvatting dan ook afgrijselijke Majo-plechtigheden behorende liederen werden aangeheven. Wel heeft WIRZ in het derde en vierde deel van zijn magistrale studie getracht in uitvoerige beschrijvingen van zang- en dansvormen van dit volk, zowel als van de oostelijk daarvan wonende stam der Kanoem-anim, een indruk daarvan te geven, en gaf hij ter toelichting daarbij een klein aantal korte notatie-brokkjes (zie hierachter op blz. 981, MV. 83 t/m 88), maar dit deed het gemis van betrouwbare phonogram-transcripties des te sterker gevoelen.

Dank zij pater VERSCHUEREN beschikken wij echter sedert kort toch over een vrij overvloedig phonografisch materiaal uit deze streken, terwijl de mantri-politie A. SOUKOTTA een verzameling van 24 melodieën op het gehoor bijeenbracht, welke de indruk geeft, nauwkeurig en betrouwbaar te zijn. Maar uit de boven aangevoerde oorzaak geven deze phonogrammen en notaties slechts een gedeelte van de in dit gebied in zwang geweest zijnde vormen weer, nl., op een sporadische uitzondering na, alleen Marind-animse en Jee-animse *gad-zi* en Kanoem-animse *gad-zi* en *itoor*.

Nu zou een transcriptie van de andere vormen, met name van het treurgezag (*jaroet*¹¹¹), het door slaan van pagaai op bootrand gerhythmeerde bootgezag (*toera-zi*¹¹²), het reeds genoemde *gaga*¹¹³) en *ajassé*¹¹⁴), alsmede van de Marindanese autochthone feestgezangen

111) WIRZ, t.a.p., dl. III, blz. 124 en 130 vv.; dl. IV, blz. 23 en 25; id., 'Dämonen und Wilde in Neu-Guinea' (1928), blz. 121, 224, 280 en 377.

112) WIRZ, t.a.p., dl. III, blzz. 54 en 59; id., 'Dämonen u. Wilde', blz. 224.

113) Ibid., dl. III, blzz. 8 en 18; id., 'Dämonen u. Wilde', blz. 224.

114) Ibid., dl. III, blz. 55; id., 'Dämonen u. Wilde', blzz. 224 en 275.

samb-zi (*jaba-zi*, *zi-ha*¹¹⁵), *waiko-zi*¹¹⁶), *soeba-miet*¹¹⁷), *oear-ti-zi*¹¹⁸), het *sosom-gezang* *bandra*¹¹⁹) en hoe zij meer mogen heten, naar het schijnt weinig lonend geweest zijn. Deze bestaan nl., naar WIRZ mededeelt, uit „einem eintönigen, mit Hebung und Senkung der Stimme abwechselndes Kantilieren“, waaraan hij alleen bij gebrek aan een betere term de naam van gezang gegeven heeft. „Auf eine, selten zwei kurze, unbetonte Silben folgt eine lange, betonte Silbe, die stets auf ein akzentuiertes *e* oder *a*, seltener *o* endigt. Beim Kantilieren der Gesänge, bei dem allmählich die Stimmen sich senken, bis ein Sänger wieder, oft eine Oktave höher, einsetzt, werden weiterhin oft mehrere Worte miteinander verbunden, ohne dass der natürliche Akzent berücksichtigt wird.“

Hoe missen we, bij het lezen van deze beschrijving, de levende toelichting van een phonogram! Want, als zij juist is, dan hebben deze oude zangen een sterk van de huidige *gad-zi*- en *toor*-melodieën afwijkende aard gehad, nl. een, die wellicht ging in de richting van het Papoeaas-Australische „Treppen-melos“. Het door WIRZ¹²⁰) gegeven fragmentje van *waiko-zi* wijst weliswaar niet in deze richting, zijnde

van zuivere fanfare-structuur: en het door

hem genoteerde *ajassé*-fragment¹²¹) beantwoordt evenmin aan de beschrijving:

Ik kan niet nalaten, WIRZ verder te citeren:

„Im allgemeinen lässt sich sagen, dass alle Gesänge der Marindanim und deren Nachbarstämme sehr einfach sind. Sie alle weisen einen durchaus einfachen, primitiven Aufbau ihrer Tonleitern auf. Selten geht das Intervall unter das eines ganzen Tones hinunter, selten umfasst auch die Tonleiter eines Gesanges mehr als eine Oktave. Das Tempo ist meistens sehr langsam; langgezogene Töne sind allen Gesängen eigen. Nur der *Samb-zi* macht eine Ausnahme, denn bei diesem

115) Ibid., dl. IV, blz. 4 vv.

116) Ibid., dl. IV, blzz. 6, 31 en 33; id., „Dämonen u. Wilde“, blz. 130.

117) Ibid., dl. III, blz. 39; id., „Dämonen u. Wilde“, blzz. 233 en 377.

118) Ibid., dl. IV, blz. 49.

119) Ibid., dl. III, blz. 37.

120) WIRZ, t.a.p., dl. III, blz. 31.

121) WIRZ, t.a.p., dl. III, blz. 55.

Gesang wechselt fortwährend das Tempo; die Worte werden so rasch gesprochen, dass allein die Vokale, mit welchen sämtliche gesungenen Worte abschliessen, gesungen werden. Vollständig abweichend von diesen eigentlichen marindinesischen Gesängen sind aber die *Gad-zi*, die bedeutend mehr Melodik aufweisen, damit einen grösseren Umfang der Tonleiter verraten¹²²). Auch ist der Takt bei ihnen durchaus nicht so einfach wie bei den erstgenannten Marind-Gesängen. Viele *Gad-zi* sind sogar durch einen recht komplizierten Rhythmus charakterisiert, der durch Notenschrift schwerlich wiedergegeben werden kann. Bei manchen Gesängen erfolgen z.B. die Trommelschläge mit einer geringen Verzögerung, so dass der Gesang einen etwas schleppenden Charakter erhält; oder es folgen auch jeweils zwei Trommelschläge etwas rascher aufeinander; dies alles lässt sich jedoch in Worten nicht gut berichten. Am meisten Melodik und einen strengen Rhythmus weisen aber zweifellos die sog. *Itör* der westlichen (bedoeld is: östlichen) Nachbarstämme im britischen Küstengebiet auf, die sich auch durch ihren impulsiven Charakter erheblich von den marindinesischen Gesängen unterscheiden¹²³).

Vooraf van het *samb-zi* zou het vergeefse moeite zijn, te trachten een transcriptie te maken: „Es wäre ein vollkommener nutzloser Versuch, wollte man diesen Gesang in Notenschrift wiedergeben. Er ist nicht allein Gesang; vielmehr singt jeder etwas verschiedenes, und dennoch klingt das Ganze, aus der Ferne, melodisch und eindrucksvoll. Der Gesang beginnt in mässig raschem Zeitmaass, man hört nur ein tiefes ohoah-oh; zwischenhinein werden sehr rasch unverständliche Worte gesungen oder gesprochen. Dann wird das Tempo immer rascher und rascher, immer hastiger werden die Trommeln bearbeitet, schliesslich ist das Höchstmaass erreicht: man vernimmt ein einheitliches dumpfes Dröhnen der Trommeln. Getanzt wird nicht. Man steht die ganze Nacht durch an derselben Stelle am Feuer, in der Mitte die Leute mit den Trommeln; und dennoch ist es nach Ansicht des Marind ein Tanz. Das Schlagen der Trommeln, das Auf- und Abfliegen der Haarverlängerungen und des Festschmucks, alles ist ihm Tanz. (...) Wer keine

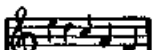
122) Naar men straks zal zien, is dit laatste in het algemeen toch minder juist: ook de *gad-zi*'s hebben slechts zelden een ambitus van meer dan een octaaf en zeer dikwijls komen ze boven een kwint niet uit.

123) WIRZ, t.a.p., dl. IV, blz. 9.

Trommeln hat, ist häufig mit einem Stock versehen, der manchmal in einem Phallus endet und mit dem man im Takt auf den Boden stösst.

Dann verlangsamt sich das Zeitmaass wieder und geht ins Adagio über. Die Worte werden mit Nachdruck auf die Trommel geworfen, als gelte es sie zu züchtigen. In der Tat, kein zweiter Gesang der Marind besitzt soviel Ausdruck, sovele Motive wie der *Samb-zi*, und es ist ein Genuss, ihn zu hören — im Gegensatz zu den sehr melodischen, aber rasch langweilig wirkenden *Gad-zi* und dem äusserst monotonen und ernststen *Jarut*. Im *Samb-zi* findet sich von allem etwas: bald sind es feurige, impulsive Motive, bald monotone und ernste.

Wollte man den Gesang psychologisch analysieren, so stünde man geradezu vor einem Rätsel. Ist es Heiterkeit und Festfreude, welche aus den Gesangsmotiven klingt? Kaum. Und dennoch ist es der eigentliche Festgesang. Der Gesang ist so rätselhaft, wie die Psyche des Marind selbst; wie er gar manches geheimnisvoll zu machen versteht, wie man sehr oft nicht weiss, ob er die Wahrheit spricht oder alles nur Vorstellung ist, so auch seine Gesänge" ¹²⁴).

Niettemin heeft pater VERSCHUEREN althans één enkele opname van *Samb-zi* gemaakt. De transcriptie van dit uit de omgeving van Okaba stammende fragment vindt men hierachter als MV. 24. Het onderscheidt zich, naar het mij voorkomt, principieel echter niet van de *gad-zi*-zangwijzen. Zeer zeker is er van „Treppen-melos" (dakpan-melodiek), die, naar de hierboven geciteerde beschrijving van WIRZ te oordelen, wel eens aan de oude zangen ten grondslag zou hebben kunnen liggen, niets te bespeuren. Maar wel hebben we hier met een andere, zeer oude vorm van melodische bouw te maken, nl. met een, die zich nauw aansluit bij die der fanfare-liederen der pygmoïde stammen uit het Centrale Hooggebergte, zoals men die heeft leren kennen uit par. I. Hij verschilt alleen in zoverre van deze, dat er, naast de tonen van de drieklank, nog een vierde en vijfde toon (resp. de grote sext en de grote septiem) optreden, zodat de aan deze zangwijze ten grondslag liggende schaal er aldus uitziet:

Nog een tweede ‚rara avis‘ onder de door pater VERSCHUEREN opgenomen liederen is een fragment van een rouwzang (*jaroet*), eveneens

124) WIRZ, t.a.p., dl. IV, blz. 5.

uit Okaba (MV. 22). Dit *jaroet* blijkt te zijn opgebouwd uit een brokstuk van een diatonische schaal, ter grootte van een kwint, en omvat derhalve één halve-toon-schrede, iets wat men in het Centrale Hooggebergte nimmer zal aantreffen. Het brokje *Jaroet*-zang, dat WIRZ weergeeft (MV. 88)¹²⁵⁾, is trouwens van een andere structuur, al is ook bij hem de ambitus een kwint en toont de schaal (niet de melodie) een interval ter grootte van een halve toon. Ook hier weer geen „Trep-pen-melos”.

Al mogen dan ook de beschikbare transcripties naar Marind-anim en aanverwante zang niet van eenzijdigheid zijn vrij te pleiten, nochtans bevestigen zij ten volle het vermoeden, dat deze Zuid-Nieuw-Guinese cultuur een typische mengcultuur is, waarin beschavingselementen van oostelijker, noordelijker en westelijker wonende bevolkingen zijn opgenomen. WIRZ wijst daar herhaaldelijk op, o.m. bij zijn beschouwingen over de ornamentiek¹²⁶⁾. Ook J. C. LAMSTER heeft een verhandeling aan deze cultuurmigraties gewijd in het Tijdschrift van het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap¹²⁷⁾ en uit in de onderhavige studie reeds besproken en nog te bespreken zangwijzen blijkt eveneens het bestaan van onmiskenbare vreemde invloeden. Trouwens, de Marind-anim zelf weten wel, dat ze het *Gad-zi* van de oostelijker wonende Kanoem-anim hebben overgenomen, en het bij laatstgenoemde stam in zwang zijnde *itoor* zou volgens WIRZ¹²⁸⁾ uiteindelijk afkomstig zijn van de z.g. Markai, d.z. de Papoease politie-soldaten, die in Port Moresby voor het Engelse Gouvernement worden opgeleid.

Volgens pater VERSCHUEREN¹²⁹⁾ zijn de *gad-zi*¹³⁰⁾ evenmin bij de Kanoem-anim ontstaan, doch moet men hun herkomst in het binnenland van Engels Nieuw-Guinea zoeken aan de bovenloop der Fly-rivier, waar, naar hij persoonlijk heeft kunnen waarnemen, de mensen van de

125) WIRZ, t.a.p., dl. III, blz. 130.

126) WIRZ, t.a.p., dl. IV, blz. 7.

127) J. C. LAMSTER, 'Beschavingsinvloeden op Nieuw-Guinee' (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 2de serie, dl. 42, blz. 402 vv.), 1925. Vgl. ook *ibid.*, blz. 438, waar deze auteur in een bespreking van FRANK HURLEY's boek 'Pearls and Savages' wijst op de overeenstemming tussen de cultuur der Marind-anim en die der bewoners van het Boven-Fly-gebied, een overeenstemming die, naar WIRZ (t.a.p., dl. II, blz. 25) mededeelt, zich ook tot de taal uitstrekt.

128) WIRZ, t.a.p., dl. IV, blz. 7.

129) J. VERSCHUEREN M.S.C., 'Zang en dans op Zuid-Nieuw-Guinea' (De Maasbode van 26 Juli 1936).

130) Pater VERSCHUEREN schrijft dit woord als *ngatzie*.

Koeni-stam een dans bezitten, sprekend gelijkend op die, welke door de Marind-anim veelal bij het *gad-zi*-zingen wordt uitgevoerd, en liederen kennen, die zij volgens hun eigen getuigenis zelf maken en verstaan.

Het merkwaardige feit doet zich derhalve voor, dat wij, hoeveel zangmuziek, van de Marind-anim afkomstig, ook phonografisch is opgenomen, feitelijk van de *autochthone* zang van dit volk vrijwel geen voorbeelden en transcripties bezitten.

Welke melodische vormen en welke schaaltypen zijn nu kenmerkend voor de *gad-zi*- en *itoor*-melodieën, welke ons ter beschikking staan?

Als gezegd vinden wij daaronder niet het ‚männlich betonte‘, ‚waterrechtliche‘¹³¹⁾ Treppen-melos, zoals men dat aantreft bij de stammen uit het Van Rees-gebergte, de bewoners van sommige Torres-straat-eilanden en bij die van de West-Australische Beagle-baai. Maar daarentegen komen er onder deze wijzen verscheidene voor, die de zuiver ‚weiblich betonte‘, ‚mutterrechtliche‘¹³²⁾ drieklankstructuur tonen (MV. 44, 52, 85, 86) en andere, die weliswaar niet uitsluitend uit gefiorituurde drieklanken bestaan, maar toch wel voor een belangrijk deel daaruit zijn opgebouwd, b.v. MV. 26, 29, 45, 45a, 48, 49, 50, 55, 57, 58, 59 en 60. Daaronder bevinden zich er enige, t.w. MV. 35, 39 en 57, die mineur-drieklanken laten horen, iets, wat men in het Centrale Hooggebergte niet aantreft, maar dat bij andere volken met negroïde inslag in de archipel, met name bij de Midwest-Florinese Ngadanezen, eveneens wordt gevonden¹³³⁾.

Aan negroïde invloed zal men ook wel de, naar het schijnt sporadisch voorkomende, tweestemmigheid moeten toeschrijven, zoals die tot uiting komt in de Kanoem-animse *itoor Sakarina ba tarka* (MV. 54).

Anhemitonische schalen, hetzij twee-¹³⁴⁾, hetzij drie-¹³⁵⁾, hetzij vier-¹³⁶⁾, hetzij vijftonig¹³⁷⁾, zijn frequent¹³⁸⁾.

131) Vgl. WERNER DANCKERT, ‚Musikwissenschaft und Kulturkreislehre‘ (Anthropos, XXXII (1937), blz. 5).

132) Ibid., blz. 8.

133) J. KUNST, ‚Music in Flores‘ (1942), blz. 80 vv.

134) MV. 75.

135) MV. 44, 52, 85 en 86

136) MV. 34, 36, 39, 41, 43, 49, 50, 60, 61, 64, 66, 67, 70, 72, 79 en 83.

137) MV. 28, 30, 31, 37, 40, 45, 51, 58, 63, 68, 69, 81 en 87.

138) In deze opsomming — en hetzelfde geldt voor de zo dadelijk te bespreken hemitonische melodieën — zijn ook de wijzen begrepen, die drieklank-elementen bevatten, met uitzondering van de zuivere drieklank-melodieën.

Daarnaast komen evenwel ook een menigte melodieën voor, die halve-toon-schreden laten horen of — zie MV. 24, 48 en 59 — zouden laten horen, als zij zich over meer dan één octaaf zouden uitstrekken. Enkele melodieën zelfs zijn opgebouwd uit een schaal, waarin twee verschillende halve-toon-schreden voorkomen (MV. 25, 47, 55, 56, 65 en 77).

Van deze hemitonische schalen is de meerderheid vijftonig¹³⁹⁾. Verder heeft men te maken met een enkele drie-¹⁴⁰⁾, vrij veel vier-¹⁴¹⁾ en een klein getal zestonige¹⁴²⁾ schalen.

Sommige dezer hemitonische schalen doen merkwaardig pélog-achtig aan; het zijn natuurlijk die, welke twee halve-toon-schreden bevatten.

De structuur dezer zangwijzen, hoe eenvoudig ook, staat in vele gevallen de Westerse vormingen zo nabij, dat men dikwijls onwillekeurig vaststelt: dit hier is een mineur- of althans mineur-achtige, en dat daar een majeur- of althans majeur-achtige melodie. Maar daarnaast — hetzij ten gevolge van de armelijkheid van het toonmateriaal, hetzij doordat voor ons gevoel een melodie aarzelt tussen majeur en mineur — komen toch een vrij groot aantal zangwijzen voor, die het Europese oor niet bij een der beide door hem onderscheiden toongeslachten vermag in te delen. Als resultaat van mijn onderzoek meen ik het volgende hierover te kunnen zeggen.

Het majeur-achtige type overweegt verre (43 van de 69 wijzen). Daartegenover staan slechts 8 melodieën met een overwegend mineur-karakter (MV. 30, 31, 33, 35, 38, 39, 57 en 88). Verder zijn er twee melodieën door geringe toonvoorraad onbepaalbaar van geslacht (MV. 32 en 75) en aarzelt er een aanmerkelijk aantal voor Westerse oren tussen majeur en mineur. Dit laatste geschiedt op twee manieren. De meerderheid dier wijzen aarzelt tussen een majeur-toonsoort en haar parallel (aldus MV. 28, 36, 37, 51, 63, 66, 68, 70, 83 en 87), andere (MV. 24, 47, 59, 65, 76 en 82) weifelen tussen een majeur-toonsoort en de mineur van haar grote boventerts¹⁴³⁾, dat wil dus zeggen, dat, in één der voortekenloze notatiemogelijkheden weergegeven, in het ene geval de structurele melodietonen zijn die der drieklanken:

139) MV. 22, 24, 25, 27, 29, 38, 42, 47, 54, 55, 62, 65, 71, 73, 77 en 84.

140) MV. 32.

141) MV. 21, 26, 33, 45a, 48, 57, 59, 74, 76, 78, 80, 82 en 88.

142) MV. 23, 35, 46, 53 en 56.

143) In ons toonsysteem zouden we zeggen: de mineur van de medianten.

C E G en *a c e*

en in het andere van:

C E G en *e g b*.

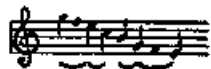
De grondslag dezer groepen van geslachtelijk ambivalente melodieën is derhalve in beide gevallen een koppeling van een majeur- en een mineur-drieklank, resp. aldus:

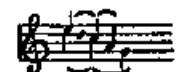
I. *a c e g*
en II. *c e g b*

dus een reeks van afwisselend grote en kleine tertsen.

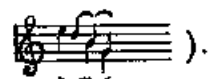
Dit is het principe. Men vindt het zuiver belichaamd, voor wat groep I betreft, in MV. 36, 70 en 83, en voor wat groep II betreft in MV. 59.

De overige melodieën van dit type kennen naast deze tertsenreeksen nog een of meer andere tonen.

Verder zijn er enkele, die een omkering in de ligging van beide drieklanken vertonen. Aldus MV. 47: Of wel de hoogste toon van de reeks is één octaaf lager geplaatst (zie MV. 37 en 40:

), of de laagste toon één octaaf hoger (zie MV. 66:

In wezen niet van bovenbedoelde vormen verschillend staan daarnaast melodieën, waarin het heersende toongeslacht naar Westerse begrippen niet aan het wankelen wordt gebracht, maar waarin toch die koppeling van vier majeur- en mineur-tertzen een min of meer belangrijke rol speelt. Voorbeelden daarvan geven MV. 25, 26, 30, 31, 48, 50, 55, 57, 69, 72, 74 en 80. In deze en andere melodieën heb ik deze toonopeenvolgingen resp. aangeduid met gestippelde boogjes, waarboven of waaronder de letters *ma*(jeur) of *mi*(neur).

Geheel dezelfde melodievormingen, gebaseerd op een „sequence of thirds moving in the same direction”, vond M. KOLINSKI in het door het echtpaar HERSKOVITS bij de Surinaamse Bosnegers verzamelde materiaal¹⁴⁴): „in several songs, a set of three thirds, and in exceptional cases

144) MELVILLE J. HERSKOVITS and FRANCIS S. HERSKOVITS, 'Suriname Folklore' (New York 1936), Part III: 'Suriname Music', by Dr. M. KOLINSKI, blz. 498 vv.

even of four have been linked together, moving in the same direction; in such a case minor and major thirds alternate”.

W. H. A. VAN STEENSEL VAN DER AA (WILL G. GILBERT) constateerde hetzelfde in de Afrikaanse en Afro-Amerikaanse negermuziek¹⁴⁶). We hebben hier derhalve weer te maken met een negroïd (c.q. negritisch) element.

Van de beide andere, door KOLINSKI in de Bosneger-melodieën aangetroffen karakteristieke tertsencombinaties, t.w. de z.g. pendel-tertsen (,pendular swing’: b.v.: *a c a c*) en de haak-tertsen (,interlocking thirds’: b.v.: *a c b d c e*) is de eerste ook hier en daar in de Papoea-muziek te vinden. Voorbeelden: SPM Table II mel. β , hierachter MV. 42, maten 5-7 en sommige der door SCHNEIDER in deel I van zijn ,Geschichte der Mehrstimmigkeit’ gepubliceerde, eveneens door KOLINSKI getranscribeerde, melodieën.

Het bovenstaande was geschreven, toen ik, een jaar na onze bevrijding, SACHS’ magistrale studie ,The rise of Music in the Ancient World, East and West’ (1943) onder ogen kreeg en daarin ten eerste werd getroffen door een passage op blz. 296, waarin de schrijver zegt dat „he has found that—regardless of race and region—there has been an all-embracing European style, neither modal nor pentatonic, but very primitive, though ready in due time to procreate the marvels of Western music.

This style, utterly different from Oriental styles, ignores the interval of the fourth, indeed the octave itself. Its melodies, rather, fall into patterns of thirds, as do many melodies of North American Indians, Melanesians, and Africans, especially African Pygmies and their Asiatic cousins. From Iceland to the Balkan States, from Sweden to Spain, they consist of single thirds but mostly they jump to another third and yet another; there are melodies of no less than five such thirds of alternately major and minor size, each two of which form a perfect fifth. These thirds are sometimes open, sometimes filled by a note of minor importance.”

SACHS laat dan een aantal frappante voorbeelden volgen, achtereenvolgens twee Roemeense liederen, resp. gebouwd op één (mineur) en twee tertsen, een Asturisch lied, gevormd uit een reeks van drie tertsen,

¹⁴⁵) WILL G. GILBERT, ,Een en ander over de negroïde muziek van Suriname’ (Amsterdam 1940), blz. 15; Id., ,Muziek uit Oost en West’ (Den Haag 1942), blz. 88.

een Zweeds lied uit een keten van vier, en ten slotte een IJslands lied uit een van vijf tertsen opgebouwd.

De schrijver merkt dan verder op: „The thirds, above all the triple third, indicate the structure of an overwhelmingly great number of those medieval melodies which, in Heinrich Bessler's words, show that 'strange tonal vagueness that admits an interpretation both as either Dorian or Lydian and as a melodic major'." Dus precies hetzelfde verschijnsel daar, wat mij bij het horen van de desbetreffende Marind-anim-melodieën getroffen heeft ¹⁴⁶).

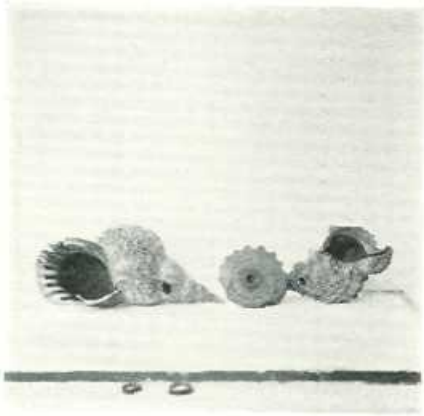
Men kan niet zeggen, dat over het algemeen de anhemitonische schalen aan majeur- en majeur-achtige, en de hemitonische aan mineur- en mineur-achtige melodieën ten grondslag liggen. Van de hemitonische zangwijzen dragen een min of meer uitgesproken majeur-karakter MV. 22, 23, 25, 26, 27, 29, 42, 45a, 46, 53, 54, 55, 56, 62, 71, 73, 77, 78, 80 en 84; van de anhemitonische melodieën een uitgesproken mineur-karakter MV. 30, 31 en 39.

De ambitus dezer melodieën is, zoals te verwachten was, beperkt. Uit het volgende overzicht moge dit blijken.

Omvang	Melodie-soort	Anhemitonische M.	Stam	Melodiesoort	Hemitonische M.	Stam
kl. terts	<i>gad-zi</i>	75	Marind-A. Merauke			
kwart				<i>gad-zi</i>	32	Jee-Anim
kwint	<i>gad-zi</i>	39	Jee-Anim	<i>gad-zi</i>	21	Marind-A.
	<i>gad-zi</i>	40	Jee-Anim			Okaba
	<i>gad-zi</i>	43	Kanoem-A.	<i>jaroet</i>	22	Marind-A.
	<i>gad-zi</i>	44	Kanoem-A.			Okaba
	<i>itoor</i>	50	Kanoem-A.	<i>itoor</i>	45a	Kanoem-A.
	<i>itoor</i>	52	Kanoem-A.	<i>itoor</i>	54	Kanoem-A.
	<i>gad-zi</i>	64	Marind-A. Merauke	<i>jaroet</i>	82	Marind-A.
	<i>gad-zi</i>	72	Marind-A. Merauke			Birok bij Merauke
	<i>gad-zi</i>	99	Marind-A. Merauke			

146) Onwillekeurig vraag ik mij af, of we hier een bevestiging voor ons hebben voor de juistheid van dat mysterieuze intuïtieve gevoel van overeenkomst, van herkenning-in-herinnering, dat zo menige Europeaan gevoelt, ondanks het verschil in beschavingspeil en opvattingen, wanneer hij onbevangen in aanraking komt met vertegenwoordigers van het Papoea-ras, een gevoel dat hij nimmer heeft ten aanzien van vertegenwoordigers van het Maleise ras, hoezeer hij zich ook soms sterker voelt aangetrokken tot deze laatsten met hun vaak hoge cultuur en verfijnde omgangsvormen.

<i>Omvang</i>	<i>Melodie-soort</i>	<i>Anhemito-nische M.</i>	<i>Stam</i>	<i>Melodie-soort</i>	<i>Hemito-nische M.</i>	<i>Stam</i>
kl. sext.				<i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i>	55 65	Kanoem-A. Marind-A. Merauke
gr. sext.	<i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i>	37 41 66	Jee-Anim Kanoem-A. Marind-A. Merauke	<i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>itoor</i> <i>gad-zi</i>	27 29 53 84	Marind-A. Bian Marind-A. Koembi Kanoem-A. Marind-A. Merauke
kl. sept.	<i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i>	36 68 70 83 87	Jee-Anim Marind-A. Merauke Marind-A. Merauke Marind-A. Merauke Marind-A. Merauke	<i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i>	38 71	Jee-Anim Marind-A. Merauke
gr. sept.	<i>samb-si</i>	24	Marind-A. Okaba	<i>itoor</i> <i>gad-zi</i>	48 59	Kanoem-A. Marind-A. Merauke
octaaf	<i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>itoor</i> <i>itoor</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i>	28 30 31 34 45 51 60 61 63	Marind-A. Bian Jee-Anim Jee-Anim Kanoem-A. Kanoem-A. Marind-A. Merauke Marind-A. Merauke Marind-A. Merauke	<i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i> <i>gad-zi</i>	23 25 26 35 42 56 73 74 76	Marind-A. Okaba Marind-A. Bian Marind-A. Bian Jee-Anim Kanoem-A. Kanoem-A. Marind-A. Merauke Marind-A. Merauke Marind-A. Merauke

a b c

Afb. 129. Schelptrompetten. *a*, *Charonia tritonis* met zijdelings mondstuk; *b*, *Cassis cornuta* met mondstuk aan de apex; *c*, *Cassis cornuta* met zijdelings mondstuk

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 130. Houten trompet van de Noordkust

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 131. Houten trompet, Humboldt-baai (Ind. Inst. No. 575/10)

a b c

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 132. Bamboe brulbuizen. *a*, van Japen (Ind. Inst. No. 608/71); *b*, van de Noordkust (Ind. Inst. No. 1335/63); *c*, van de Zuidkust (Lorentzrivier (Ind. Inst. No. 1468/130a)

Foto-archief Ind. Inst.

Afb. 133. Marind-anim van de klasse der gehuwde mannen (*amnanigib*)

a *b* *c* *d*

Foto-archief Ind. Inst.
 Afb. 134. Danssperen. *a* van de Lorentz-
 rivier (Ind. Inst. No. 2761); *b*, van de
 Casuarinen-kust (Ind. Inst. No. 34/70);
c en *d*, van Merauke (Ind. Inst. No.
 26/644 en 642)

Foto-archief Ind. Inst.

Afb. 135. Marind-anim-trommen

Foto-archief Ind. Inst.

Afb. 136. Trommen van de Zuidkust (Mimika?). Op twee der liggende
 trommen zijn de kleefpasta-balletjes zichtbaar

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 137. Marind-anim met trom

a *b* *c*
Afb. 138. *a*, Bamboe-trompet van de Noord- of Lorentz-rivier (Mus. Arch. Btv. No. 923); *b*, houten trompet, Zuidkust, Wani-anim-stam (Mus. Arch. Btv. No. 926); *c*, houten trompet, Boven-Digoel (Mus. Arch. Btv. No. 924)

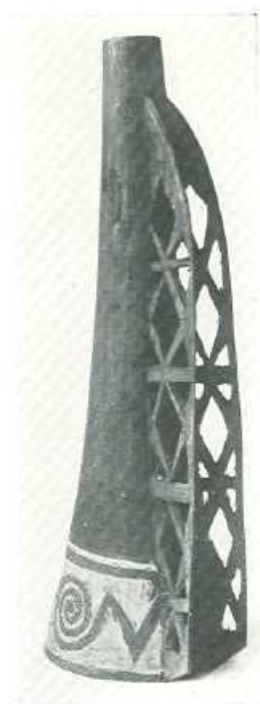

Foto-archief Ind. Inst.

Afb. 139. Houten trompet der Digoel-Papoea's (Ind. Inst. No. 1374/38)

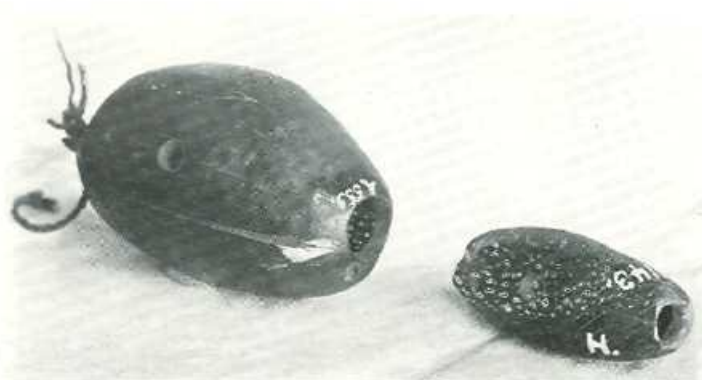

Foto-archief Ind. Inst.
Afb. 140. Klapper-ocarina's van de Marind-anim (Ind. Inst. No. A 559 en No. H 1143)

Omvang	Melodie-soort	Anhemitonische M.	Stam	Melodie-soort	Hemitonische M.	Stam
octaaf	<i>gad-zi</i>	67	Marind-A. Merauke	<i>gad-zi</i>	77	Marind-A. Merauke
	<i>gad-zi</i>	69	Marind-A. Merauke	<i>gad-zi</i>	78	Marind-A. Merauke
	<i>gad-zi</i>	81	Marind-A. Merauke	<i>gad-zi</i>	82	Marind-A. Merauke
	<i>gad-zi</i>	85	Marind-A. Merauke			
	<i>gad-zi</i>	86	Marind-A. Merauke			
kl. noon				<i>gad-zi</i>	33	Jee-Anim
kl. deciem	<i>itoor</i>	49	Kanoem-A.	<i>itoor</i>	47	Kanoem-A.
gr. deciem	<i>gad-zi</i>	57	Kanoem-A.	<i>gad-zi</i>	80	Marind-A. Merauke
	<i>gad-zi</i>	58	Kanoem-A.			
undeciem				<i>itoor</i>	46	Kanoem-A.

De meerderheid der melodieën sluit voorts voor het Westerse oor op de grondtoon. Toch komen ook andere finales voor. Zo eindigen de melodieën van MV. 21, 22, 26, 27, 28 (indien opgevat als staande in *f*-klein), 33, 34, 36, 37, 59, 60, 65 (i.o.a.s. in *g*-klein), 71 en 73 op de onderkwart en doen daardoor would-be myxolydisch aan.

Op de boventerts eindigen de wijzen van MV. 24, 42, 47, 52, 54, 66 (i.o.a.s. in *G*-groot), 72 (i.o.a.s. in *a*-klein), 74 (i.o.a.s. in *C*-groot), 80 en 83;

op de onderterts: de wijzen van MV. 51 (i.o.a.s. in *D*-groot), 63 (i.o.a.s. in *g*-klein), 68 (i.o.a.s. in *C*-groot), 70 (i.o.a.s. in *C*-groot), 76 (i.o.a.s. in *G*-groot), 81 en 87;

op de bovensecunde: de wijze van MV. 51 (i.o.a.s. in *A*-groot);

op de ondersecunde: de wijze van MV. 65 (i.o.a.s. in *Es*-groot);

terwijl van de melodieën van MV. 45, 53 en 88 de finales uit de phonogrammen, die abrupt afbreken, niet zijn vast te stellen.

Ten slotte het rythme. Ternaire en binaire vormingen komen ongeveer gelijkelijk voor; dikwijls vindt men in één en dezelfde melodie beide naast elkaar. Soms heb ik om die reden afgezien van maataandui-

dingen en volstaan met het plaatsnemen van maatstrepen daar, waar ik een ietwat geaccentueerde toon meende te horen.

Ik heb uiteraard nagegaan, of bepaalde elementen, in het bovenstaande ter sprake gekomen, ook karakteristiek waren voor bepaalde stammen of gebieden. Daarbij heeft zich al dadelijk het verschijnsel opgedrongen, dat, op één of twee na (MV. 57 en wellicht 88), alle in onze verzameling als mineur te kwalificeren zangwijzen van de Jee-anim afkomstig zijn. Verder staat, wat de Jee-anim betreft, naast hun mineurmelodieën en een tweetal twijfelgevallen (MV. 32 en 36) maar één enkele uitgesproken majeure-zangwijze (MV. 34).

In de tweede plaats bevat de Kanoem-anim-collectie één unicum: een tweestemmig lied (MV. 54) en men zou met WIRZ kunnen opmerken, dat de Kanoem-animse *itoor*-wijzen (MV. 45 t/m 54) over het geheel genomen bewegelijker en melodisch boeiender zijn dan de overige Zuid-Nieuw-Guinese melodieën. Ook bevinden zich onder de liederen der Kanoem-anim, naar verhouding, een groter aantal wijzen met fanfare-elementen dan onder die der andere stammen.

Maar overigens heb ik geen typische verschillen kunnen ontdekken: noch in de toonomvang, noch in het aantal in één octaaf gebruikte tonen, noch in het gebruik der finales, noch in de structuur der gebruiksschalen, noch in de maatsoorten. Met andere woorden: met uitzondering van het Jee-animse mineur-eiland, is dit gehele Zuid-Nieuw-Guinese gebied muzikaal vrijwel homogeen.

Ten einde een gemakkelijk overzicht te verkrijgen van de schalen, waarop deze liederen gebouwd zijn, heb ik in de hierachter opgenomen tabellen I en II ze alle overgebracht naar een ligging, waarin zij zonder voortekens genoteerd konden worden. Bij de hemitonische schalen bleek dat in de meerderheid der gevallen op tweeërlei wijze mogelijk; bij de anhemitonische zelfs op drie manieren ¹⁴⁷).

Merkwaardig is het, dat al deze Zuid-Nieuw-Guinese melodieën in de stamtonen der Westerse diatoniek genoteerd kunnen worden, anders gezegd, dat, wanneer er meer dan één halve-toon-schrede in een schaal voorkomt, deze semitonen steeds op kwintkwartafstand liggen.

Thans moge nog een korte bespreking van elk dezer zangwijzen volgen.

147) De tweetonige schaal van MV. 75 uiteraard zelfs op vier verschillende manieren.

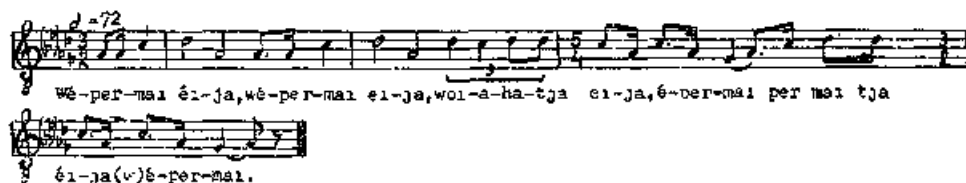
Voor zover ik hier te Amsterdam over goede afdrukken van de in het voorafgaande behandelde phonogrammen beschikte — dit geldt ook voor die naar Noord- en Centraal-Nieuw-Guinese zang — en waarvan ik derhalve thans een transcriptie vervaardigen, dan wel de vroeger gemaakte verifiëren kon, heb ik de tempo-aanduiding er bij vermeld. De transcripties en notaties, bij welke geen metronoom-aanduiding is gegeven, zijn òf opgenomen op wasrollen, waarvan mij op het oogenblik geen behoorlijke copie ten dienste staat (MV. 24, 26 t/m 28, 30 en 31) (maar waarvan ik indertijd een transcriptie zonder tempo-notering te Batavia gemaakt heb), òf ontleend aan de collectie-SOUKOTTA (MV. 59 t/m 82) dan wel aan WIRZ (MV. 83 t/m 88).

MARIND-ANIM

O k a b a

Okaba ligt in het westelijk deel van het Marind-anim-gebied en behoort tot dat deel van de kuststreek, dat tegelijk met de oostelijk van het Bian-gebied gelegen kuststrook door de uit het Oosten komende Marind-anim geoccupeerd werd. Het is dit gedeelte van het Marind-anim-volk, dat als dragers van de Majo-cultus mag worden aange-merkt ¹⁴⁸⁾.

Van MV. 21 (phon. 308^{II}), de *gad-zi Wépermai*, was het phonogram zó duidelijk, dat bij uitzondering de tekst erbij genoteerd kon worden. Schaal hemitonisch-tetratonisch:

wé-per-mai éi-ja, wé-per-mai ei-ja, woi-a-ha-tja ei-ja, é-ber-mai per mai tja
éi-ja(v)é-per-mai.

MV. 22 (phon. 309^I) is naar een *jaroet*, rouwzang, *Ngandi* geheten. Schaal hemitonisch-pentatonisch:

enz.

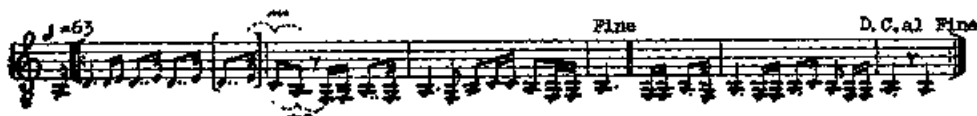
MV. 23 (phon. 309^{II}), een *gad-zi*, geheten *Aroeiam*, bekoort door zijn zwaarmoedig verlangen, hetgeen des te sterker tot uiting komt door

148) Vgl. WIRZ, t.a.p., dl. II, blz. 26.

de werkelijk zeer goede stem van hem, die dit lied, evenals trouwens het vorige, in de phonograaf heeft gezongen. Schaal: hemitonisch-hexatonisch:

MV. 24 (phon. 309^{III}), een *zamb-zi*-fragment, door denzelfden zanger als die van phon. 309^I en II. Schaal: hemitonisch-pentatonisch:

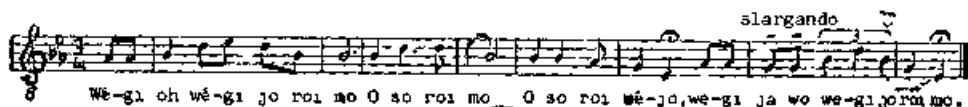
Deze vier Okaba-melodieën dragen alle een geprononceerd majeurkarakter.

Bian-gebied

Het stroomgebied van de Bian werd, naar het schijnt, door een eerste golf van Marind-anim-emigranten, eerder dan de rest van het thans door hen bewoonde gebied, bevolkt.

Deze Bian-Marind-anim wijken, volgens WIRZ¹⁴⁹⁾, zowel in hun mythen en 'Geheimbundwesen' als in hun taal sterk van de rest hunner stamgenoten af en tonen enige verwantschap met de met hen bevriende Jee-anim aan de bovenloop der Maro-rivier.

MV. 25 (phon. 308^I), de *gad-zi Wégi oh*, werd pater VERSCHUEREN door een groepje jongelieden unisono voorgezongen. De pentatonische schaal valt op door twee halve-toontrappen, tengevolge waarvan zij pélog-achtig aandoet:

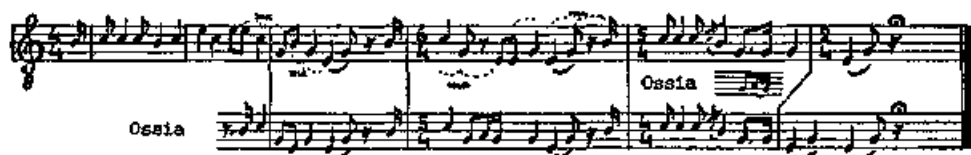

Dezelfde *gad-zi* werd ook door den heer SOUKOTTA te Merauke genoteerd. De door hem gegeven melodie (MV. 76) is onmiskenbaar dezelfde als die van MV. 25, doch zij is rhythmisch anders ingedeeld. Voorts is er, door het optreden in MV. 25 van een tweede halve-toon-

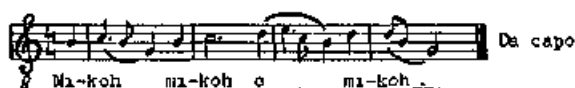
149) Wirz, t.a.p., dl. II, blz. 26.

schrede, enig verschil in de respectievelijke toonschalen, welke overigens echter dezelfde zijn.

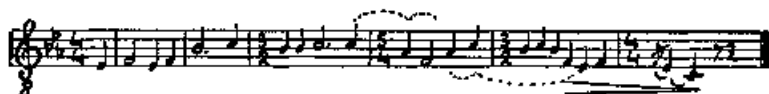
MV. 26 (phon. 308^{III}), naar de *gad-zi Komboeïre*, heeft duidelijk fanfare-elementen in zich, welke in noordelijke richting wijzen. De schaal is hemitonisch-tetratonisch:

MV. 27 (phon. 311^{III}), naar de *gad-zi Mikoh*:

en MV. 28 (phon. 311^{IV}), naar de *gad-zi Rikes*:

stammen van de Boven-Bian, het gebied bij uitstek van de Imo-cultus, en werden gezongen door een man uit de kampong Kapevako. Beide zangwijzen, hoe beknopt ook, hebben weer dat eigenaardige — en onmiskenbaar muzikale — ‚sehnsuchtsvolle‘, dat voor zovele Marindanim-liederen karakteristiek mag worden genoemd. Beider schalen zijn pentatonisch, maar die van MV. 27 hemitonisch en die van MV. 28 anhemitonisch.

De eerste drie dezer Bian-liederen staan in majeure; MV. 28 is een dier zangwijzen, welke tussen verschillende tonaliteiten en toongeslachten weifelt. Aanvankelijk voelt men haar in *As*-groot, doch de in de vierde maat optredende *f* scheidt een *f*-klein-sfeer.

Koembi-gebied

Van de bevolking van de oostelijk van de Bian in zee stromende Koembi wordt hier slechts één melodie weergegeven: MV. 29 (phon. V 18c), afkomstig uit de kampong Wéjaw en geheten *Aira savia*. Ook deze zangwijze bevat fanfare-elementen. Schaal: hemitonisch-pentatonisch. Geslacht: zuiver majeure:

JEE-ANIM (JEE-NAN)

We verlaten nu voorlopig het Marind-anim-gebied en wenden ons tot dat van hun noordoostelijke naburen, de aan de bovenloop der Maro-rivier wonende Jee-anim (MV. 30 t/m 40).

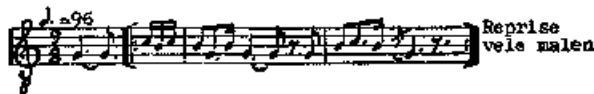
Als gezegd onderscheidt de grote meerderheid der Jee-anim-liederen zich van die der Marind- en Kanoem-anim door hun mineur-karakter.

MV. 30 en 31 (resp. phon. 311^I en II) uit de zeer noordelijk gelegen kampong Boepoel, onderscheidenlijk aanvangende met de woorden *Elésok* en *Manadèk ob*, hebben onderling zeer veel gelijkenis. Het zijn als het ware twee varianten van eenzelfde melodie. Haar schaal is anhemitonisch-pentatonisch. Geslacht: mineur:

MV. 32 t/m 36 geven voorbeelden van zang uit de zuidelijk gelegen vestiging Eramboe, een der door de Fé-clan bewoonde dorpen.

MV. 32 (phon. V 10a), met als tekst de woorden *Ngaroh, ngaroh, nboengaroh ngoeroh*, heeft een hemitonische drietonige schaal. Door de armelijkheid van het toonmateriaal is het toongeslacht niet te definiëren:

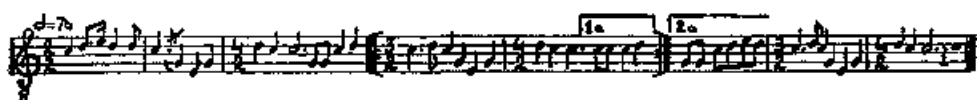

MV. 33 (phon. V 11a), met de aanvangswoorden *Gia sobogja*, staat weer in mineur en is gebouwd op een hemitonisch-tetratonische schaal:

MV. 34 (phon. V 12b), met de begin-syllaben *Jakjaké*, staat bij uit-

zondering onmiskenbaar in majeur. De schaal is anhemitonisch-tetra-tonisch:

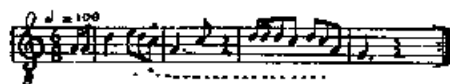
MV. 35 (phon. V 11b) is weer een zuivere mineur-melodie. De beginsyllaben zijn *Sasaérah*. De schaal is hemitonisch-hexatonisch:

MV. 36 (phon. V 12a), *Bosam* geheten, is op een anhemitonisch-tetratonische schaal gebouwd. Deze wijze geeft weer een voorbeeld van aarzeling tussen een majeur-tonaliteit en haar parallel:

Van de in het zuidwesten van het Jee-anim-gebied gelegen kampong Donggiap beschikken wij over een drietal zangwijzen (MV. 37 t/m 39) en één instrumentale melodie. Van de drie vocale wijzen staan er twee in mineur, terwijl de derde (MV. 37) en de instrumentale melodie aarzelen tussen een majeur-tonaliteit en haar parallel.

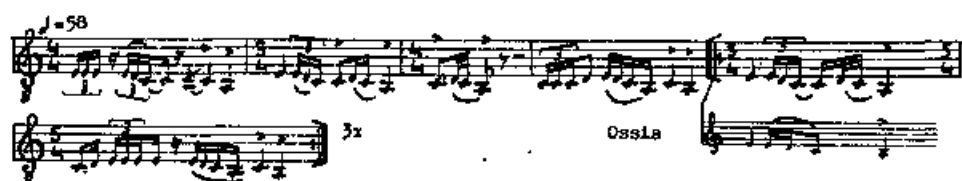
MV. 37 (phon. V 15a), met de aanhef *Karamdé awakwah*, heeft een anhemitonisch-pentatonische schaal:

MV. 38 (phon. 16), geheten *Binasakop*, een hemitonisch-pentatonische schaal:

MV. 39 (phon. V 15b), met de begin-syllaben *Obadobon gareh*, een anhemitonisch-tetratonische schaal:

MV. 40 (phon. V 13) geeft een zeer nauwkeurige weergave van een fluit-solo. De speler was een man van 45 jaren, een oude man dus naar Papoea'se opvatting:

Een melodie als deze wordt gespeeld op een fluit, die maar één vingergat heeft. Vermoedelijk maakt de speler, behalve van overblaas-tonen, ook gebruik van het maar gedeeltelijk sluiten van het vingergat, waardoor een tussentoon kan ontstaan, terwijl verder het afsluiten van de onderzijde der fluit — zodat zij a.h.w. gedakt wordt — wellicht hem nog een of meer extra tonen verschaft. Want anders is het onbegrijpelijk, hoe hij op een fluit met slechts één vingergat vijf verschillende binnen één octaaf gelegen tonen voortbrengt.

De schaal is anhemitonisch-pentatonisch.

Tot zover de Jee-anim.

KANOEM-ANIM (KANOEM-IREBE)

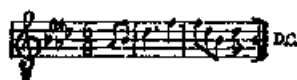
De stam der Kanoem-anim woont aan de kust tussen Merauke en de Engelse grens. Voorheen vrij talrijk, is hij door de onophoudelijke koppensnel-expedities der sterkere Marind-anim — in de jaren voor onze bestuursinmenging — langzamerhand gedecimeerd en telt nu nog slechts enkele honderden zielen.

Van deze stam bezitten we een reeks *gad-zi's* (MV. 41 t/m 44 en 55 t/m 58) en een elftal *itoor* (MV. 45, 45a en 46 t/m 54).

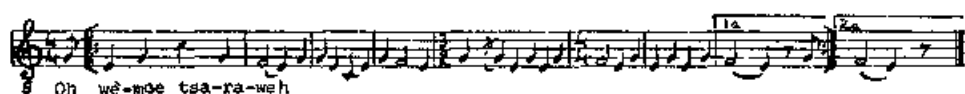
Vergelijkt men beide groepen met elkaar, dan winnen inderdaad de *itoor*-melodieën het in levendigheid en gevarieerdheid van de *gad-zi's*. Over haar mogelijke herkomst uit het gebied rondom Port Moresby in het Oosten werd hierboven WIRZ reeds geciteerd (blz. 958).

MV. 41 (phon. 3101). Een zeer korte, anhemitonisch-tetratonische

zangwijze, evenals de drie volgende *gad-zi's* gezongen door het hoofd van de nederzetting Jangandoer. De aanvangswoorden luiden: *Oehé tobowari*:

MV. 42 (phon. 310^{II}), met de aanvangswoorden *Oh wémoe tsara-wéb*, is, als men de voorslag er bij neemt, hemitonisch-pentatonisch. De melodie is weinig aantrekkelijk; men zou haar kunnen omschrijven als een mislukt schoolliedje. Overigens tonen de maten 5 t/m 7 de reeds eerder gesignaleerde, voor negroiden karakteristieke „pendel-tertsen”:

MV. 45a (phon. V 1b). Wederom fanfare-inslag, maar minder gevarieerd dan MV. 45. De aanvangswoorden moeten luiden: *Jani sang-rané*. Schaal: hemitonisch-tetratonisch:

MV. 46 (phon. V 1a). De melodie is driemaal, telkens met kleine variaties, weergegeven. De zangstem zet telkens vrij krachtig in, om tegen het einde der phrase bijna weg te sterven. De schaal is hemitonisch-hexatonisch:

De tekst luidt:

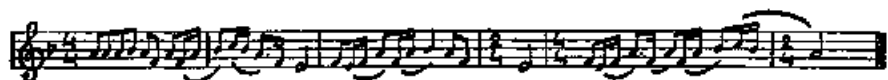
Watimitiah
wé maripah
kolé kissareh
wetnapa kiwareh
taramasintai
watimaripah
tatamitiah.

Men lette op de verschillende rijmen.

MV. 47 (phon. V 4a) is een dier melodieën met uitgesproken *pélog*-karakter. Ja, in dit geval is de overeenstemming met een eertijds door mij op Bali genoteerde zangwijze opvallend. Laatstbedoelde melodie werd mij door den toenmaligen poenggawa van Oeboed, Tjokorda Gdé RAKĀ SOEKAWATI (de President van de voormalige Staat Oost-Indonesië), voorgezongen. Een gedeelte volge hier ter vergelijking.

Bali:

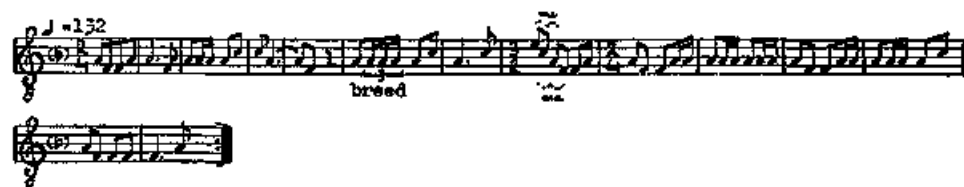

De schaal is in beide gevallen hemitonisch-pentatonisch en aarzelt weer tussen het majeur-genus en de mineur van zijn grote boventerts.

De tekst van het Papoea-lied luidt:

Kol kolle kollelah
 ngéikara piah
 ngéikara taiorah
 ngéikarah
 sangraléléwamah
 balélé mawéh.

MV. 48 (phon. V 5a) heeft weer fanfare-allures, en bezit een echt pittig dansrhythme. Schaal hemitonisch-tetratonisch:

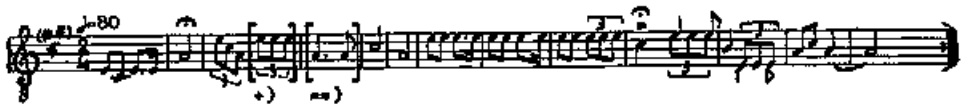

Tekst:

Nékaré
 sénéga ngéikaré
 ahwitawima ngéikaré
 télinga rekes
 sételingawéh.

MV. 49 (phon. V 5b), eveneens met fanfare-structuur, heeft als tekst:

Ah koléh
 ah mata ropoetah
 ah lékéké
 lepoekekéké lénéh
 maino maino
 sia karéh.

+) Deze halve maat alleen de eerste keer. = =) Deze maat alleen de tweede keer.

MV. 50 (phon. 7a), wederom met fanfare-reminiscensen, ofschoon in mindere mate dan MV. 48 en 49, heeft als (hier en daar rijmende) tekst:

Hai manoelaki
 iewasasioeah
 hai sita kolélah
 mba moejowéh
 hai mbanopowéh
 hai toeroemba
 moejowéh
 hai saki saki
 mbainoréh
 hai toeroemba
 moejowéh.

MV. 49 en 50 hebben beide een anhemitonisch-tetratonische schaal. Ook MV. 51 (phon. V 6a) en MV. 52 (phon. V 7b) maken van een anhemitonische schaal gebruik, deze van een tritonische, gene van een pentatonische.

MV. 51 toont wederom die aarzeling tussen een majeurschaal en haar parallel. Driemaal geeft het dezelfde melodische phrase met kleine variaties. Evenals dat bij MV. 46 het geval is, vangt elke phrase vrij luid aan, om tegen het einde, afdalende, pianissimo te sluiten:

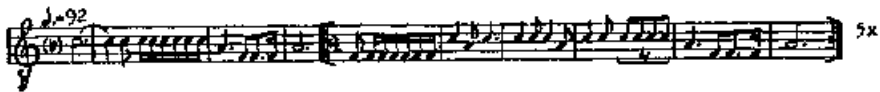
De tekst luidt:

Hai jeino seengrie
jeino keirah
angei sarapoeirah
kaminakarah
hajoen oengapa
kapoe teika
jeino poe tairéh.

MV. 52 geeft weer een zuiver staal van fanfare-melodiek.
De daarop gezongen woorden zijn:

Koepé katalmiawéh
éh masaheinoréh
aih koepéka, saka sinoeéh
koepé kataléma wéh.

Ook hier dus onmiskenbaar rijm.

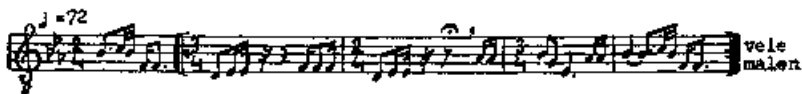

De beide overige, hier weergegeven *itoor*-melodieën, resp. MV. 53 (phon. V 9) en MV. 54 (phon. V 8), onderscheiden zich van de reeds besprokene, de eerste door haar merkwaardig, a.h.w. hijgend rythme, de andere door haar meerstemmigheid.

MV. 53, met de tekst

Ajajoh
loeparéjoh
ajajoh
loeparéjoh
toela leimikara
lantoe lantoe

en een hemitonisch-hexatonische schaal, werd door een vijftal mannen en jongens strikt in de maat gezongen:

MV. 54, door dezelfde zangers, laat in samenklank in hoofdzaak grote en kleine tertsen, maar hier en daar ook kwarten en kwinten horen. Schaal hemitonisch-pentatonisch.

De gezongen woorden luiden:

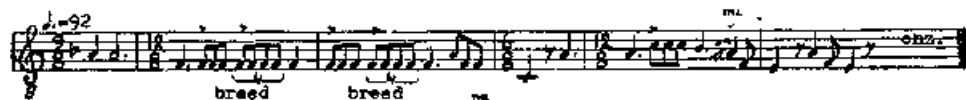
Hai sakarina
batarkaämi
hami
naga koepagakah
hai lakimariakah
hai sapsasinoe.

Dergelijke meerstemmige muziek is overigens uit het Westelijke deel van het eiland niet bekend geworden (wanneer men afziet van de sporadische tweeklanken, door mij waargenomen op Waigéo)¹⁵⁰, maar wel weer van verschillende, meer oostelijk wonende stammen. SCHNEIDER geeft er enkele voorbeelden van, o.m. twee door LANDTMAN opgenomen melodieën van het eiland Kiwai in de Fly-monding¹⁵¹), een argument te meer derhalve voor de oostelijke herkomst van deze *itoor*-zang.

Ten slotte nog vier *gad-zi*-melodieën uit hetzelfde gebied. De teksten daarvan heeft pater VERSCHUEREN niet opgegeven, evenmin de beginwoorden.

MV. 55 (phon. V 19) toont weer fanfare-elementen, maar daarnaast treden ook twee halve-toon-schreden op. De schaal is daardoor pentatonisch:

MV. 56 (phon. V 20) is op dezelfde schaal gebouwd als MV. 55, met dien verstande, dat een der beide tertsschreden nog door een ingeschoven toon is opgevuld, ten gevolge waarvan de melodie dus hemitonisch-hexatonisch genoemd moet worden. In deze zangwijze, welke, in tegenstelling met de vorige, niets fanfare-achtigs aankleeft, treft weer

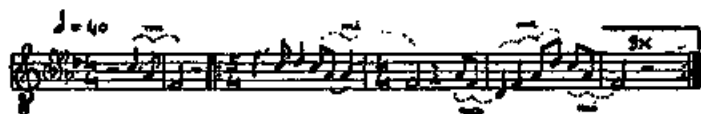
150) Zie hierboven blz 942 ad phon. K 300.

151) 'Geschichte der Mehrstimmigkeit' I, mel. 65 en 66.

die toon van melancholiek verlangen, die al eerder werd gesignaleerd (b.v. in MV. 23, 27 en 28):

MV. 57 (phon. V 24b) toont wederom fanfare-elementen, maar ook zou men haar kunnen opvatten als resulterende uit de sfeer der negroïde tertsenreeksen. Zij geeft verder, afgezien van het mineur suggererende melodie-schema van MV. 88, de enige mineur-zangwijze in de hier weergegeven verzameling buiten het Jee-anim-gebied. Schaal: hemitonisch-tetratonisch:

MV. 58 (phon V 21b) zou, met zijn levendige allure, best een *itoor*-melodie kunnen zijn. Het fanfare-element treedt op de voorgrond, doch invoeging van twee, niet tot de drieklank behorende, tonen maken deze zangwijze anhemitonisch-pentatonisch:

Naar men heeft kunnen zien overweegt bij deze Kanoem-anim-melodieën verre het majeur-geslacht. Alleen MV. 57 is, als gezegd, in mineur en MV. 47 wordt gekenmerkt door die reeds herhaaldelijk ter sprake gekomen weifeling tussen een majeur-tonaliteit en de mineur van haar grote boventerts, welke ook MV. 48 zou hebben moeten tonen, ware het niet, dat de hoogste toon dezer zangwijze (een *e*) slechts éénmaal en dan nog vrij onopvallend voorkomt, tengevolge waarvan de tonen *c* en *a* blijvend op de tonica *f* betrokken blijven en niet te zamen met die *e* een mineur-sfeer vermogen te scheppen.

MARIND-ANIM

M e r a u k e

Dan zijn er nog de 24 melodieën, door den heer A. SOUKOTTA te Merauke opgetekend.

Uit de inleidende woorden, die hij aan het manuscript van zijn verzameling laat voorafgaan, geeft de schrijver de indruk, dat deze collectie uitsluitend Marind-anim-*gad-zi's* omvat. Dat de *gad-zi Wégi jo* (MV. 76) ook in het boven-Bian-gebied gezongen wordt (zie hierboven MV. 25) is daarmede niet in strijd, aangezien de Bian-bevolking ook tot de Marind-anim, zij het tot een oudere immigratie-groep, gerekend moet worden.

Vergeleken met de reeds besproken, uit de phonogrammen van pater VERSCHUEREN getranscribeerde zangwijzen, zijn die van den heer SOUKOTTA over het algemeen eenvoudiger en regelmatiger van structuur. Dit zal wel moeten worden toegeschreven aan het feit, dat de heer SOUKOTTA aangewezen was op zijn gehoor en zijn notatievaardigheid, en dus wel in de eerste plaats de meer eenvoudige *gad-zi's* zal hebben opgeschreven. In hoeverre hij bij het noteren onbewust 'corrigerend' naar Westerse muziekgewoonten heeft ingegrepen, valt natuurlijk niet te zeggen.

De grote meerderheid is vervat in een ternaire maat. Alleen MV. 68, 74, 76 en 77 zijn geheel, MV. 72, 73 en 75 ten deele, MV. 71 en 78 op één $\frac{3}{4}$ -maat na, binair.

De schalen zijn alle tetratonisch of pentatonisch; alleen MV. 75 kent maar twee tonen.

Hemitoniek en anhemitoniek zijn ongeveer gelijkelijk vertegenwoordigd (nl. 11 tegen 13).

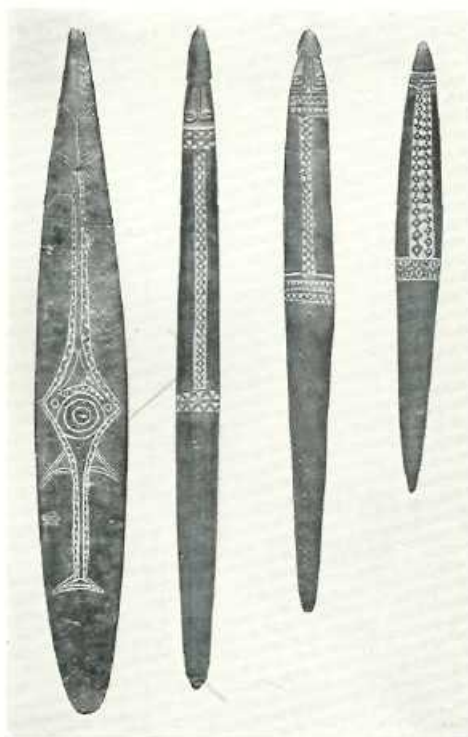
Het merendeel der melodieën is in onvervalst majeur; alleen MV. 63, 66, 68 en 70 aarzelen tussen een majeur-toonsoort en haar parallel en MV. 59, 65, 76 en 82 tussen een majeur-toonsoort en de mineur van haar grote boventerts¹⁵²), terwijl MV. 69, 72 en 74, hoewel niet tot tonaliteitsweifeling komende, toch in meerdere of mindere mate op reeksen van afwisselend grote en kleine tertsen gebouwd blijken.

152) Dat MV. 78, niet, gelijk MV. 76 en 82, die van geheel dezelfde schaal gebruik maken, als geslachtelijk ambivalent wordt opgevat, vindt zijn oorzaak in het feit, dat de *fi* hier zuiver als leidtoon naar de grondtoon *g* gevoeld wordt en niet als de kwint van de grote boventerts *b*.

Foto-archief Ind. Inst.

Afb. 141. Snorrobot (*sorsom*) van de Marind-anim. Lengte 40 cm, grootste breedte $5\frac{1}{2}$ cm (Ind. Inst. No. 520/74)

a *b* *c* *d*

Foto Rijksmus. v. Volkenk. Leiden

Afb. 142. Snorroboten. *a*, Zuidkust Nieuw-Brittannië. Lengte $44\frac{1}{2}$ cm, breedte $6\frac{1}{2}$ cm (Leiden No. 1485/98); *b*, Boengoe, Austr. Nieuw Guinea, Lengte 45 cm, breedte 3 cm (Leiden No. 1351/17); *c*, Astrolabe-baai, Austr. Nieuw Guinea, Lengte $37\frac{1}{2}$ cm, breedte $3\frac{1}{2}$ cm (Leiden No. 568/99); *d*, Kaap Cretin, Austr. Nieuw Guinea, Lengte 29 cm, breedte 3 cm (Leiden No. 553/8)

Naar men ziet heeft de heer SOUKOTTA bij alle 24 zangwijzen de tekst weten te bemachtigen.

MV. 59.

MV. 60.

MV. 61.

MV. 62.

MV. 63.

MV. 64.

MV. 65.

MV. 66.

MV. 67.

MV. 68.

MV. 69.

MV. 70.

MV. 71.

MV. 72.

MV. 73.

MV. 74

MV. 75.

MV. 76.

MV. 77.

MV. 78.

MV. 79.

MV. 80.

MV. 81.

MV. 82.

Eindelijk dan nog een zestal melodie-fragmenten, welke WIRZ in zijn grote boek heeft opgenomen (MV. 83 t/m 88).

Hemitoniek en anhemitoniek zijn weer beide vertegenwoordigd; van de schalen zijn er twee drie-trappig (MV. 85 en 86), twee tetratonisch (MV. 83 en 88) en twee pentatonisch (MV. 84 en 87).

MV. 84, 85 en 86 dragen majeur-, MV. 88 mineur-karakter; MV. 83 en 87 aarzelen tussen een majeur-toonsoort en haar parallel.

MV. 88 geeft (het schema van?) een *jaroet* (rouwzang)-fragment. Het kwam hierboven (blz. 957/8) al ter sprake.

MV. 83.

MV. 86.

MV. 84.

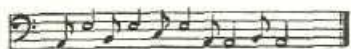
MV. 87.

MV. 85.

MV. 88.

Thans tot een samenvatting komende, laat zich vaststellen:

1. dat de fanfare-melodieken heden ten dage het zuiverst en meest alge-

meen wordt aangetroffen in het westelijk gedeelte van het Centrale Hooggebergte, maar eertijds — het werd hierboven al gezegd — in een veel groter gebied heeft geheerst. Dat de Marind- en Kanoem-animse melodieën hetzij zuiver, hetzij gemengd met andere elementen, en evenzo enkele der zangwijzen uit het Sepik-gebied ¹⁵³), deze gefiorituerde drieklank-melodiek laten horen, heeft deze hypothese ten zeerste versterkt.

2. dat de anhemitonische tetratoniek en pentatoniek zowel in het Oosten ¹⁵⁴) als in het Noorden en Zuiden van Nieuw-Guinea een gewichtige plaats innemen. Als gezegd worden zowel de van deze schaalvormen gebruik makende melodiek als het fanfare-melos door WERNER DANCKERT gekoppeld aan een matriarchale cultuur ¹⁵⁵).

3. dat het Papoea's-Australische 'Treppen-melos', welks aanwezigheid wij konden vaststellen voor het Van Rees-gebergte ¹⁵⁶) en hier en daar op de Noordkust ¹⁵⁷), in het Centrale Hooggebergte en ten Zuiden daarvan op Nieuw-Guinea blijkbaar niet wordt aangetroffen, althans in de tot dusver bekend geworden phonogram-transcripties niet tot uiting komt. Maar met de mogelijkheid, dat zij ook in het zuidelijke deel des eilands eenmaal voorkwam, moet toch rekening worden gehouden, wijl de door WIRZ gegeven beschrijving van de indruk, die het *zamb-zi*-zingen op hem gemaakt heeft (zie hierboven blz. 956/7), zonder bezwaar in de richting van 'Treppen-melos' zou kunnen geïnterpreteerd worden.

4. dat de hemitoniek zowel aan westelijk (Indonesisch) als oostelijk (Melanesisch) contact kan worden toegeschreven.

B. DE MUZIEKINSTRUMENTEN VAN DE ZUIDKUST

Het Zuiden van Nieuw-Guinea is, naar het mij voorkomt, iets rijker aan instrumentale vormen dan het Noorden en zelfs het Westen des eilands.

Van het Zuiden toch kunnen als *i d i o p h o n e n* worden vermeld:

153) SCHNEIDER, 'Geschichte der Mehrstimmigkeit' I, mel. 61 en 64.

154) Vgl. de hierboven op blz. 927/8 in noot 19 onder *a* en *d* vermelde publicaties.

155) WERNER DANCKERT, 'Musikwissenschaft und Kulturkreislehre' (Anthropos, XXXII (1937), blz. 5; id., 'Der Ursprung der halbtönen Pentatonik' (Mélanges offerts à ZOLTÁN KODÁLY à l'occasion de son soixantième anniversaire (1943), blz. 9).

156) KUNST, SPM blz. 8 vv.

157) Id., 'Songs of North New Guinea' (1931), blz. 7, nos. 2 en 3.

I. r a t e l s, soms van kreeftenscharen of schelpen, gewoonlijk echter van vruchtendoppen, naar het schijnt allerwegen (Marind-anim: *sing-singi*)¹⁵⁸);

II. bronzen bel met porceleinen klepel (Indonesische invloed), (in één exemplaar?) in het Mimika-gebied aangetroffen¹⁵⁹);

III. w r i j f - e n r a s p - i n s t r u m e n t e n van beenderen, waarop dwarsribbels zijn aangebracht, of van kalkspatel op van snijfiguren voorziene kalkkalebas¹⁶⁰), eveneens uit het Mimika-gebied;

IV. d a n s s p e r e n, langs de gehele Zuidkust, voor rhythmische begeleiding van de dans (afb. 134)¹⁶¹);

V. een uitgeholde boomstam als s p l e e t t r o m, uitsluitend aan de boven-Digoel¹⁶²);

VI. m o n d h a r p j e s (Marind-anim¹⁶³): *zimbombo*¹⁶⁴); Tapiro¹⁶⁵);

VII. de z a n d t r o m m e l (*sa-kandara*), door WIRZ bij de Marind-anim waargenomen. Dit 'instrument' bestaat uit twee in de bodem door kinderen gegraven gangetjes, die uitmonden in een kleine ondergrondse holte. Men slaat met de vlakke hand op het zand tussen de beide openingen (dus boven de holte), waardoor een dofdonker, tromachtig geluid ontstaat. WIRZ¹⁶⁶) geeft een duidelijke beschrijving van dit speeltuig, verlucht met een schetstekening;

VIII. aan de boven-Bian spelen s l a g b a m b o e ' s (*nakok*) bij het Ezam-feest een belangrijke rol. WIRZ¹⁶⁷) spreekt bij de schildering van deze plechtigheid abusievelijk van trommen. Uit zijn zeer duidelijke beschrijving blijkt evenwel, dat we hier zonder enige twijfel met

158) WIRZ, t.a.p., dl. IV, blz. 60 vv.

159) Verz. Bat. Gen., no. 14110.

160) A. F. R. WOLLASTON, 'An Expedition to Dutch New Guinea' (The Geograph. Journal XLIII (1914), blz. 270).

161) Ind. Inst., o.m. nos. 26/642, 644 en 645, 1468/50a/c (Merauke), A 1715c, 34/69 en 70 (Casuarinen-kust), 276/1 (Lorentz-rivier), A 315d, 1094/1 (Oostbaai), A 1715a/b en 1468/51 (Digoel). Zie ook H. W. FISCHER, 'Ethnographica aus Südwest-Neu-Guinea' (Nova Guinea, VII (1923), pltn. XXIII en XXIV).

162) WIRZ, 'Dämonen und Wilde in 'Neu-Guinea' (1928), blz. 91.

163) WIRZ, 'Die Marind-anim etc.', dl. I, blz. 84 en Tafel XXV, afb. 2.

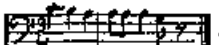
164) Mededeling van Pater GEURTJENS.

165) A. F. R. WOLLASTON, t.a.p.; C. G. RAWLING, 'The land of the New-Guinea Pygmies' (1913), blzz. 258/9 en 274.

166) WIRZ, 'Die Marind-anim etc.', dl. I, blz. 80.

167) Ibid., dl. III, blz. 40 vv.

slagbamboe's te maken hebben. Zij bestaan uit een bamboe-buis van 60 à 70 cm lengte, aan één zijde open, aan de andere met een houten prop afgesloten. Ze worden twee aan twee tegen elkaar geslagen, en wel, naar WIRZ uitdrukkelijk mededeelt, met de gesloten einden. Zou dit niet een 'slip of the pen' zijn? Zulke bamboe's klinken oneindig beter als zij bij het dichte uiteinde vastgehouden en met de open einden tegen elkaar geslagen worden. Zij leveren daar in het Bian-gebied de begeleiding voor een uiterst eentonig, maar diep-ernstig gezang, dat

WIRZ als volgt weergeeft:

IX. stamp trommen? Wellicht mag men de aanwezigheid daarvan bij de stam der Goliath-pygmeëen aannemen op grond van een mededeling van M. A. DE KOCK: „Tusschen het gezang door werden, vermoedelijk op bamboe kokers, rhythmische korte, doffe stooten gegeven" ¹⁶⁸);

X. één chordophon, vermoedelijk uit het Sepik-gebied tot de Zuidkust doorgedrongen, is bekend geworden: de Marind-anim kennen een één-snarige muziekboog ¹⁶⁹). Voor dit speeltuig bezigt men gewoonlijk een kinder-schietboog, die tussen de tanden gehouden wordt (hoe?) en op welker pees dan met een stokje geslagen wordt. De mondholte dient als klankbodem. BEAVER ¹⁷⁰) en LANDTMAN ¹⁷¹) vermelden eenzelfde speeltuig ook voor het oostelijker, op Engels gebied gelegen eiland Kiwai.

Membranophonen vindt men alom, en wel hoofdzakelijk zandlopervormige, één-vellige trommen.

XI. Het meest verbreid is het Marind-anim-type (*kandara*) (afb. 135 en 137), dat andere, verwante tromvormen, zoals de Jee-anim-trom, verdrongen heeft ¹⁷²). De Marind-anim-trom heeft een smal cilindrisch

168) M. A. DE KOCK, 'Eenige ethnologische en anthropologische gegevens omtrent een dwergstam in het bergland van Zuid-Nieuw-Guinea' (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXIX (1912), blz. 159).

169) WIRZ, t.a.p., dl. I, blz. 84; vgl. ook: id., 'Beiträge zur Ethnographie des Papua-Golfes, British Neu-Guinea' (Abhandl. u. Ber. der Museen f. Tierk. u. Völkerk. zu Dresden, Bd. XIX), Leipzig 1934.

170) W. N. BEAVER, 'Unexplored New Guinea' (1920), blz. 178.

171) G. LANDTMAN, 'Ethnographical collection from Kiwai-district of British New Guinea' (1933), blz. 48.

172) WIRZ, 'Die Marind-anim etc.', dl. I, blz. 83. Daarbij ook een afbeelding: Tafel XXV, fig. 5.

middenstuk, dat naar onder en boven zich conisch verwijdt. Aan het middenstuk bevindt zich een rechthoekig handvat. De grootte dezer trommen varieert van enkele decimeters tot meer dan anderhalve meter. Het vel is afkomstig van een kangoeroe of van een leguaan (*minjawaak*). De Jee-anim-trommen (*tempai, teroear*) kenden bovenbedoeld cylindrisch middenstuk niet; de contouren van dit tromtype bogen meer geleidelijk naar het midden tot een taille samen, gelijk dat ook bij andere trommen uit dit zuidelijke gebied het geval is (zie afb. 123 a-f en 136). Bovendien was het (overigens eveneens rechthoekige) handvat aanmerkelijk kleiner.

Van de eveneens zandlopervormige trommen der Mimika- en Lorentz-rivieren-bevolking is het met het slagveld bespannen conische gedeelte forser en breder dan het, ook weer conische, onderstuk. Dit in tegenstelling met de Marind- en Jee-anim-instrumenten, wier conische gedeelten even groot gemaakt worden.

Pater GEURTJENS heeft een uitvoerige beschrijving gegeven van de wijze, waarop de Marind-anim hun trommen maken. Het met zó primitieve middelen verkregen resultaat verdient onze onvoorwaardelijke bewondering.

Hier volgen GEURTJENS' mededelingen¹⁷³):

„Al vaak had ik me afgevraagd, op welke wijze deze menschen met hun onbeholpen gereedschap hun trommen vervaardigden en die zoo keurig zandloopervormig wisten uit te hollen. Langs de kust had ik geen gelegenheid dit te achterhalen, wijl trommen in 't binnenland gemaakt en naar de kust verhandeld worden. Daar kreeg ik dan ook de kans om deze techniek gade te slaan.

Van sommige boomsoorten is het hart het weekste deel. Deze worden voor het maken van trommen uitgekozen. Een stuk van den stam bekapte men eerst zoodat het reeds in 't ruwe den vorm van een trom vertoont. Het eene uiteinde holt men een weinig uit en zet het aldus bewerkte stuk hout overeen met de uitholling aan den bovenkant. Het andere einde wordt een weinig in den grond gegraven, om het stevig vast te zetten. Dan wordt de uitholling vol water gegoten en dit water wordt steeds zorgvuldig bijgevuld. Door de inwerking van het water begint het hart al gauw te rotten. De daardoor zacht geworden deelen

173) H. GEURTJENS M.S.C., 'Uit het moderne steenen tijdperk' (Cultureel Indië, 5de jaarg, blz. 107/8), 1943.

worden alvast in 't ruwe verwijderd. Wanneer aldus de holte tot ongeveer de helft van het stuk is ingerot, keert men het om en past aan den anderen kant dezelfde bewerking toe. Daarna kan men met een harden stok of een stuk bamboe het binnenste gedeelte of hart geheel doorstooten en heeft men een pijp door de geheele lengte van het houtblok. Deze wordt vervolgens met vuur, dat met de blaaspijp geregeld wordt, verwijd en met schelpen en varkensslagtanden bijgeschaafd. Ook laat men in die holte enkele bamboe geledingen knallen. Indien men gave bamboe geledingen in 't vuur houdt, springen ze met een geweldigen knal open. Dit is hier bedoeld als sympathische magie, om aan de trom in wording een forschen klank mee te deelen. Wanneer de vereischte inwendige holte verkregen is, wordt de trom verder met de disselbijn aan den buitenkant afgewerkt en het versierend snijwerk met varkensslagtanden aangebracht."

Zeer mooie afbeeldingen van Zuidkust-trommen geeft H. W. FISCHER in zijn 'Ethnographica aus Südwest-Neu-Guinea' ¹⁷⁴).

De — eveneens zandlopervormige — trommen der Mimika-bevolking worden *imi* of *ta'impe* genoemd; de bewoners van het Lorentz-riviergebied spreken van *kiendo*.

Het tromvel is bij de zandlopervormige Zuidkust-instrumenten en bij die van de Mimika (zie afb. 123 a-f, 135, 136 en 137) op het tromlichaam vastgekleefd; op de Zuidwestkust daarentegen dikwijls gespannen gehouden door middel van een rotan ring; in het uiterste Westen des eilands eveneens met een rotan ring, doch dan tevens met houten pluggen (zie afb. 122 onder a). Deze combinatie van rotan ring en pluggen is de oud-Indonesische spanmethode.

Bij de Marind-anim wordt als kleefstof voor het tromvel een mengsel gebruikt van kalk, bloed en urine. Het bloed is soms van een dier afkomstig, maar wordt in de meeste gevallen verkregen door incisie met een scherp stuk bamboe van de glans penis van den trom-eigenaar. Een trom met een op laatstgenoemde wijze vastgekleefd vel zou, naar de Marind-anim geloven, bijzonder helder klinken en een sterke aantrekkingskracht uitoefenen op de vrouwen.

Op het vel vindt men gewoonlijk een aantal, veelal regelmatig op rijen in een vierkant geplaatste balletjes kleefstof (dan wel de sporen

174) Nova Guinea, dl. VII (1923), platen XXI en XXII.

daarvan). De substantie van deze balletjes wordt ontleend aan de kleverige stof, die een bepaalde spinnensoort voor het maken van zijn webben uit het achterlijf afscheidt. Veelal ziet men een vierkant van driemaal drie of van viermaal vier van zulke balletjes aangebracht. Zij moeten dienen om de klank te verbeteren (afb. 136).

Is het tromvel door bespeling ietwat slap geworden, dan hergeeft men het de vereiste strakheid door het boven een vuur te verwarmen. Een voorstelling van deze handelwijze geeft een afbeelding in 'D'Orient' van 11 November 1939, no. 45, blz. 27, onderaan rechts. Het plaatje is helaas te weinig scherp dan dat ik het hier kan reproduceren.

XII. Meer westelijk (Triton- en Etna-baaien) overheersen bekervormige en cilindrische trommen¹⁷⁵), welke verder ook in het Digoelgebied zijn aangetroffen¹⁷⁶).

Ook a e r o p h o n e n vindt men in het Zuiden, waaronder verscheidene fluitsoorten. Deze zijn hier echter niet 'heilig', zoals sommige typen aan de Noordkust en hier en daar in Noordoost-Nieuw-Guinea (het Australische mandaatgebied).

XIII. Bij de Eilanden-, Lorentz- en Noordwest-rivieren een fluit, die onder en boven een doorboord nodium bezit, dan wel boven geheel open is en onder een doorboord nodium heeft, geen vingergaten vertoont en aan de bovenkant wordt angeblazen¹⁷⁷).

XIV. Een andere fluit, eveneens zonder vingergaten, die door een zijdelings aangebracht blaasgat wordt angeblazen (en dus zeker wel afgesloten zal zijn, hetzij door een nodium, hetzij door een prop, aan het zich het dichtst bij het mondstuk bevindende uiteinde), bij de Marind-anim¹⁷⁸).

XV. Bij deze zelfde stam een al dan niet gedakt bamboe signaalfluitje¹⁷⁹), van welke mondstructuur niets bekend is, maar dat wel volgens het 'huissleutelprincipe' zal worden angeblazen (dus op de wijze der pansfluitpijpjes), alsmede

XVI. een andere fluit, vervaardigd uit een lange en dunne, onder door een knoop gesloten en verder over de gehele lengte gespleten en

175) KUNST, SPM, verbreidingskaart.

176) WIRZ, 'Beiträge zur Ethnographie des Papua-Golfes', blz. 45/6.

177) Verz. Bat. Gen., nos. 16461 en 13874-7.

178) WIRZ, 'Die Marind-anim etc.', dl. I, blz. 84; Verz. Bat. Gen., no. 14023.

179) WIRZ, t.a.p., dl. I, blz. 84.

vervolgens met bastrepen weer vastomwoelde bamboebuis, welke bij aanblazen een zeer onaangenaam gebarsten geluid geeft¹⁸⁰). Deze fluit, *haupa* geheten, wordt beschouwd als de jongere zuster (*démanakari*) van de *sosom*, het snorrebot, en te zamen met laatstgenoemd speeltuig gedurende de *sosom*-plechtigheid bespeeld.

XVII. Verder bij de Jee-anim vrij lange en tengere bamboe fluiten, aan het bovineinde aangeblazen en met één vingergat¹⁸¹), terwijl

XVIII. voor de bewoners aan de kust tegenover het Frederik Hendrik-eiland, de bevolking van de Noord- en de Noordwest-rivieren¹⁸²) en voor die van de Zuidkust der MacCluer-golf (Goras)¹⁸³) fluiten worden vermeld, zonder dat daarbij is aangegeven, hoe deze er uit zien en hoe zij bespeeld worden. Daar Noord-rivier een andere naam is voor de Lorentz-rivier, bestaat er een goede kans, dat het hier bedoelde fluit-type conform is aan dat hetwelk zo juist onder no. XIII besproken is.

Een voorbeeld van Jee-anim-fluitmuziek geeft ons MV. 40.

XIX. Ook de pansfluit bereikt, in een ietwat gedegenereerde vorm, nog juist het Nederlandse gebied bij Merauke¹⁸⁴). Het valt niet te zeggen, of de Marind-anim dit speeltuig hebben gekregen langs de Zuidkust dan wel, dat we hier wederom een element uit het Sepik-gebied moeten zien. Het is zeker, dat niet alleen de stammen uit het stroomgebied van genoemde rivier¹⁸⁵), maar ook sommige der hooggebergtestammen op de grens van het mandaatgebied en Engels Nieuw-Guinea¹⁸⁶) de pansfluit kennen, zodat ook dit cultuurbezit zeer wel de overlandroute zou genomen kunnen hebben. Er zij echter op gewezen, dat die Centraal-Nieuw-Guinese pansfluiten 8 buisjes bezitten, waarvan 4 gedakt en 4 van onderen open, terwijl de Marind-anim-in-

180) WIRZ, t.a.p., dl. III, blz. 37.

181) Ind. Inst., nos. 1328/1 en 2.

182) J. S. A. VAN DISSEL (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXIV (1907), blz. 1026).

183) 'Verslag van de militaire exploratie van Nederlandsch Nieuw-Guinea 1907-1915' (1920), blz. 329.

184) WIRZ, 'Die Marind-anim etc.', dl. I, blz. 84 en Tafel XXV, fig. 1. Zie ook SPM, pl. XIII, afb. 57.

185) Vgl. O. SCHLAGINHAUFEN, 'Eine ethnographische Sammlung vom Kaiserin Augusta-Flusses in Neu-Guinea (Abhandl. K.Z.A.E. Mus. Dresden, XIII (1910), blz. 35); F. VON LUSCHAN, 'Zur Ethnographie des Kaiserin Augusta-Flusses' (Baessler Archiv, I (1911), blz. 111, fig. 20); R. NEUHAUSS, 'Deutsch Neu-Guinea', I (1911), blz. 315; O. RECHE, 'Der Kaiserin Augusta-Fluss' (1913), blz. 425.

186) J. C. HIDES, 'Papuan Wonderland' (1936) blzz. 93 en 204.

strumenten steeds slechts uit 4 buisjes bestaan, welke alle aan het onder-einde open zijn. Maar ook de meer oostelijk aan de kust wonende stammen hebben pansfluiten, welke niet volkomen identiek zijn met de Marindinese: zij tellen nl. meer buisjes, ten minste zes¹⁸⁷), maar ook wel zeven¹⁸⁸) of acht¹⁸⁹).

Voor de verbreiding van de pansfluit in de Indische archipel zie men mijn 'Music in Flores', blz. 152 vv., en voor die buiten de archipel: CURT SACHS, 'Geist und Werden der Musikinstrumente', blz. 49 vv.

Andere aërophenen in Nederlands Zuid-Nieuw-Guinea zijn nog:

XX. min of meer conisch gevormde houten trompetten (afb. 138 *blc* en 139), met blaasgat aan de punt, welke men over het ganse gebied aantreft (Boven-Digoel: *kindet*¹⁹⁰); Wani-anim: *boege*¹⁹¹); Mimika¹⁹²))¹⁹³);

XXI. bamboe brulbuizen, eveneens met blaasgat aan de punt¹⁹⁴) (Noord- of Lorentz-rivier: *phie* of *pfia*¹⁹⁵) (afb. 132 *c* en 138 *a*); Mimika¹⁹⁶); Tapiro-pygmeëen; Oostbaai¹⁹⁷). Deze instrumenten schijnen ook als kalkwerpers te worden gebruikt en zijn er verder wel eens van verdacht, een soort tabakspijpen te zijn. Soms zijn ze met fraai snijwerk versierd¹⁹⁸);

187) Fly-river: L. M. D'ALBERTIS, 'New-Guinea' (1880), dl. I, fig. 9 tegenover blz. 305; S. BAGLIONI, 'Ein Beitrag zur Kenntnis der natürlichen Musik' (Globus, XCVIII (1910), blz. 265, fig. 15 en 16); Kiwai (monding Fly): G. LANDTMAN, 'The Kiwai Papuans of British New Guinea' (1927), blz. 47 en afb. tegenover blz. 45.

188) N a i a b u i, tegenover het eiland Yule: L. M. D'ALBERTIS, t.a.p., blz. 395.

189) WIRZ, 'Beiträge zur Ethnographie des Papua-Golfes', blz. 47 (met afbeelding).

190) Mus. Arch. Btv., nos. 924 en 925; Verz. Bat. Gen., nos. 1478b en 14796.

191) Mus. Arch. Btv., no. 926.

192) Ind. Inst., no. 1091/62.

193) Voor de houten trompet in Oost-Nieuw-Guinea zie men: C. G. SELIGMANN, 'Note on a wooden Horn or Trumpet from British New-Guinea' (Man, XV, blz. 22 vv., no. 11) (1915); W. N. BEAVER, 'A further Note on the Use of the Wooden Trumpet in Papua' (Man, XVI, blz. 23 vv.) (1916); E. W. P. CHINNERY, 'Further Notes on the Use of the Wooden Kipi Trumpet and Conch Shell by the Natives of Papua' (Man, VII, blz. 73 no. 55) (1917); A. C. HADDON, 'Notes on Wooden Trumpets in New-Guinea' (Man, XVII, blz. 77, no. 56) (1917).

194) De bamboe trompetten van de Sepik hebben in tegenstelling daarmee een zijdelings aangebracht mondstuk. Zie b.v. ERNST FUHRMANN, 'Neu-Guinea' (1922), blz. 103.

195) Mus. Arch. Btv., no. 923; Ind. Inst., nos. 1091/62 en 63. Vgl. SPM, blz. 66/7, en H. W. FISCHER in Nova Guinea, VII (1913), blz. 133 en plaat XXII.

196) A. F. R. WOLLASTON, 'Pygmies and Papuans' (1912), blz. 143.

197) Ind. Inst., nos. A 518a-c.

198) W. JOEST, 'Waffe, Signalrohr oder Tabakspfeife?' (Intern. Arch. f. Ethnogr., I (1888), blz. 176 vv.); J. C. VAN EBRDE, 'Kalkblazen' (Tijdschr. Kon. Ned. Aandr.

XXII. schelptrompetten, vermeld voor Kaimani in het Zuidwesten en voor het ganse Papoea-golf-gebied in het Oosten (Eng. gebied) ¹⁹⁹);

XXIII. klapper-ocarina's, vervaardigd van een 'Kümmerform' van een cocosnoot (afb. 140) ²⁰⁰). Het blaasgat is aan een der uiteinden aangebracht; halverwege de noot bevindt zich één vingergat.

XXIV. Terwijl in de Indische archipel het snorrebot vrijwel overal, waar het nog voorkomt, is afgedaald tot de status van kinderspeeltuig ²⁰¹), heeft het in Nieuw-Guinea nog zijn oude magische functie van geestenstem volledig behouden ²⁰²).

Het Papoea-snorrebot (afb. 141 en 142) is lancet-vormig, lichtelijk dubbel convex in de dwarsdoorsnede, gewoonlijk met primitieve snijfiguren versierd en van zeer uiteenlopende grootte. De meest voorkomende afmeting is circa 40 cm ²⁰³).

In het Nederlandse gedeelte van het eiland is het, volgens WIRZ, zonder twijfel met bepaalde geheime riten uit het Oosten gekomen. De Marind-anim b.v. hebben het Sosom-feest, waarbij het in de vorm van een vis gesneden snorrebot ²⁰⁴) als stem van de Sosom-reus een onmisbare rol speelt, van de Kanoem-anim overgenomen ²⁰⁵) en dit hele feest, met inbegrip van de daarbij behorende mythen, moet frappante overeenkomst tonen met de initiatieplechtigheden en sagen der Boekaoea, Jabim en Tami in Oost-Nieuw-Guinea.

De Marind-anim-namen voor het snorrebot zijn *sosom*, *tepo-a-*

Gen., XXII (1909), blz. 639; 'De Zuidwest Nieuw-Guinea-expeditie' (1908), blzz. 69, 602, 626 vv., pl. XI, fig. 468; Nova Guinea, VII, blz. 134, no. 1430, pl. XXII, fig. 11.

199) WIRZ, 'Beiträge zur Ethnographie des Papua-Golfes', blz. 47.

200) Ind. Inst., nos. A 559 en H 1143; Verz. Bat. Gen., nos. 3262 en 13661. Vgl. WIRZ, 'Die Marind-anim etc.', dl. I, blz. 84 en Tafel XXV, fig. 3 en 4; KUNST, SPM, blz. 68.

201) Vgl. KUNST, 'Music in Flores' (1942), blz. 158. Een uitzondering valt (of viel tot voor kort) te maken voor de Minangkabau (zie J. L. VAN DER TOORN, 'Het animisme bij den Minangkabauer der Padangsche Bovenlanden' in Bijdr. Kon. Inst., 1890 (dl. 39), blz. 55) en voor sommige Dayak-stammen (o.a. de Kajans) (zie HOSB and MACDOUGALL, 'The Pagan Tribes of Borneo' II, blz. 23) (1912).

202) Een algemeen overzicht van verbreiding en gebruik van het snorrebot geeft OTTO ZERRIES in zijn boek 'Das Schwirrholtz' (Stuttgart 1942). Hierin uitvoerig over Nieuw-Guinea en omliggende eilanden op blzz. 41-83.

203) Vgl. WIRZ, 'Die Marind-anim etc.', dl. III, blz. 37/8 en 44 vv.; id., 'Beiträge zur Ethnographie des Papua-Golfes', blz. 90 vv. en Tafel XXII.

204) Ind. Inst., no. 520/74.

205) En deze blijkbaar weer van de oostelijk van hen wonende Keraki-stam, die de

*nim*²⁰⁶) of, naar de soorten palmhout, waarvan het veelal gesneden wordt, *gongai* of *arib*²⁰⁷).

Ook aan de boven-Bian (als gezegd, de woonplaats der afstammelingen van de eerste Marind-anim-immigratiegolf) vormden de snorrebotten een integreerend deel van de afschuwelijke *ezam*-ceremoniën. De daarbij gebruikte instrumenten waren soms zeer groot²⁰⁸). Ze werden onderscheiden in mannen (*ezam*) en vrouwen (*oezoem*)²⁰⁹).

Bij de Jee-anim zijn de snorrebotten onbekend, maar op het eiland Komolom en het Frederik Hendrik-eiland, alsmede aan de boven-Digoel, komen ze weer wèl voor²¹⁰).

XXV. Voor de Marind-anim²¹¹) wordt voorts een ‚snornoot’ vermeld, een kleine, met snijfiguren versierde noot, op zódanige wijze van openingen voorzien, dat deze kunnen fungeren als neusgaten en mond van een menselijk gezicht. Door middel van een dier ‚neusgaten’ is aan de noot een koord bevestigd, waarmee het instrument in het rond wordt geslingerd, ten gevolge waarvan dan een zoemende toon ontstaat. Eenzelfde speeltuig kent ook een deel van het z.g. delta-gebied (de Fly-, Bamu-, Kiko- en Purari-mondingen)²¹²).

XXVI. Ten slotte dan nog een eigenaardig kinderspeeltuig, de *klapperbladzoemer*, in klankvoortbrenging en hantering eveneens nauwverwant aan het snorrobot, maar geheel anders van vorm en materiaal. Het bestaat nl. uit een spitsvondig vlechtwerk van tot op de hoofdnerf gesplitste cocospalmbladeren, die men zódanig weet te vouwen en te verstrengelen, dat er naar het uiterlijk een soort kamerantenne alias storingszeef ontstaat, welke, aan haar steel rondgezwaaid, een zoemend geluid voortbrengt, gelijkende op, maar weker dan het gezoem van het snorrobot.

met de Sosom overeenkomende reus en evenzo het diens stem representerende snorrobot *sosa* noemen! (F. F. WILLIAMS, ‚Papuan of the ‚Trans-Fly’ (Oxford 1936), blz. 18).

206) Voor de betekenis van deze benaming zie men WIRZ, ‚Die Marind-anim’, dl. III, blz. 36.

207) WIRZ, Die Marind-anim, dl. III, blz. 45.

208) Ibid., dl. III, blz. 41. Afbeeldingen ook in HANS NEUFMANN, ‚Die Kanumirebe und ihre Nachbarn’ (Z. f. Ethnologie, dl. 71, blz. 55, afb. 46), 1939.

209) Ibid., dl. III, blz. 45.

210) WIRZ, ‚Die Marind-anim etc.’, dl. III, blz. 46.

211) SCHMELTZ, ‚Beiträge zur Ethnographie von Neu-Guinea’ (Intern. Arch. f. Ethnogr., XVI, blz. 224), 1904.

212) WIRZ, ‚Beiträge zur Ethnographie des Papua-Golfes’ (1934), blz. 47.

WIRZ geeft een niet zeer duidelijke beschrijving van dit instrument, waaraan hij gelukkig een schetstekening heeft toegevoegd, die veel opheldert van hetgeen in de toelichting duister is gebleven ²¹³).

Er zou over ons onderwerp nog heel wat meer te zeggen zijn. Het komt er maar op aan, waar men de grens wil trekken. Zo zou b.v. nader kunnen worden ingegaan op de functie der muziekinstrumenten en van de zang in het bestel van het religieuze en het maatschappelijke leven dezer stammen, waarbij dan echter een beschrijving van dat leven zelf in al zijn uitingen niet vermeden zou kunnen worden. Verder zou een beschouwing van de ornamentiek, aangebracht op fluiten, trompetten, trommen, danssperen en -staven, wellicht nog tot verrassende resultaten omtrent cultuur-beïnvloeding en afkomst kunnen leiden. Ik geef er echter de voorkeur aan, mijn grenzen zeer veel enger te trekken en het bij bovenstaande mededelingen en beschouwingen te laten, om mij niet te verliezen op een terrein dat door anderen, competenten dan ik zelf, reeds op dikwijls zo voortreffelijke wijze is doorvorst en dat tenslotte ook meer behoort tot de algemene ethnologie dan in het bijzonder tot de vergelijkende muziekwetenschap.

213) Ibid, dl. I, blz. 81/2 en afb. 5.

ANHEMITONISCHE GEBRUIKSSCHALEN VAN WESTELIJK
ZUID-NIEUW-GUINEA ¹⁾

M.V.

The image shows a musical score for 15 different scales, each represented by a three-measure melodic line on a single staff. The scales are labeled on the left as 2-tonig, 3-tonig, 4-tonig, and 5-tonig. To the right of each staff is a number or a list of numbers, likely indicating the scale's position in a collection. The scales are arranged from top to bottom as follows:

- Scale 1: 75
- Scale 2: 44, 52
- Scale 3: 85, 86
- Scale 4: 41
- Scale 5: 43, 50, 64
- Scale 6: 36, 70, 83
- Scale 7: 34, 66
- Scale 8: 39, 72
- Scale 9: 79
- Scale 10: 49
- Scale 11: 60, 67
- Scale 12: 67
- Scale 13: 40, 37
- Scale 14: 68, 87
- Scale 15: 30, 31, 51, 63, 69, 81
- Scale 16: 28, 45
- Scale 17: 58

1) No. 34 gelieve men van de 8ste naar de 10de balk over te brengen.

HEMITONISCHE GEBRUIKSSCHALEN VAN WESTELIJK ZUID-NIEUW-GUINEA

		M.V.
		32
3-tonig		45 ^a
4-tonig		88
		21
		48, 59
		76, 78, 82
		57, 80
		26, 74
		33
5-tonig		55
		25, 77
		47
		65
		22, 54
		27, 29, 62, 84
		38, 71
		24
		42, 73
6-tonig		23, 35
		56
		53
		46

ALPHABETISCH REGISTER VAN AUTEURS, VERMELD IN DE
 HIERNAVOLGENDE LITERATUURLIJST

d'Albertis, L. M., 82a
 Andree, R., 152, 166a
 Archbold (expeditie) 57a, 58, 59, 60,
 61, 63, 64, 65, 66
 Arcken, V. J. E. M. van, 62, 67
 Aufenanger S. V. D., P. H., 138, 142

Balfoort, J., 189
 Balfour, H., 176
 Barton, F. R., 95
 Beaver, W. N., 105
 Behrmann, W., 107, 109, 111, 119
 Bertling, C. T., 192, 193, 196
 Bezemer, T. J., 178
 Biendraget, J., 130a
 Bink, G. L., 87a
 Binnendijk, N., 11, 13, 14, 21, 22
 Boschma, H., 80
 Broek, A. J. P. van den, 7, 7a
 Brouwer, D., 76
 Bruyn, J. V. de, 69, 71, 72
 Bühler, A., 139a
 Bijlmer, H. J. T., 27, 28, 29, 43, 44, 45,
 47, 48, 49, 139

Cator, W. J., 50, 55
 Cattani, P., 181
 Cense, A. A., 197a
 Champion, I. F., 127
 Chinnery, E. W. P., 129, 130
 Clercq, F. S. A. de, 85, 86, 169
 Codrington, R. H., 157
 Colijn, A. H., 51, 52

Detzner, H., 105a
 Dozy, J. J., 53
 Duyvendak, J. Ph., 199a

Echoud, J. P. K. van, 57
 Eerde, J. C. van, 96, 106, 180, 188
 Eyma, P. J., 79

LE ROUX, Bergpapoea's van Nieuw Guinea, II

Fettweis, E., 185
 Feuilletau de Bruyn, W. K. H., 9, 101a
 Finsch, O., 83, 84, 101
 Fischer, H. Th., 204
 Fischer, H. W., 4, 108
 Friederici, G., 99, 167
 Frobenius, L., 174a

Geurtjens, H., 127b
 Gillen, F. J., 89a
 Goot, S. van der, 46
 Gräbner, F., 165, 168, 174
 Grosse, E., 158
 Gruyter, W. de, 205
 Gunow, H., 171

Haddon, A. C., 17, 18
 Hagedorn, H. J. H., 78
 Hagen, B., 88
 Hehn, V., 163
 Heine-Geldern, R. von, 194
 Herig, F., 187
 Herz, A., 162
 Hides, J. G., 132
 Höltker S. V. D., P. G., 142, 145

Jähns, M., 161
 Jhering, H. von, 155
 Jongejans, J., 25, 26
 Jünger, A., 184

Kirchberger, Th., 166
 Kirschbaum, P. F. J., 118, 135
 Klein, W. C., 62, 131a
 Kleiweg de Zwaan, J. P., 182
 Klooster, J. F. E. ten, 10, 12, 20
 Kluge, Th., 136, 145a, b
 Kock, M. A. de, 8
 Krämer, A., 116
 Kremer, J. H. G., 36, 36a
 Krieger, M., 88a
 Kruyt, A. C., 200

- Kubary, J. S., 159
 Kuik, B. J., 40, 41
 Kunst, J., 38

 Lam, H. J., 30, 31
 Lamster, J. C., 113, 114, 115, 134
 Langeler, J. W., 24
 Layard, J. W., 18
 Leeuw, G. van der, 199, 201, 202
 Lehmann, J., 167a, 172
 Lehner, S., 120
 Lévy-Bruhl, L., 195
 Lewin, L., 156
 Lewin-Dorsch, H., 171
 Lewis, A. B., 110, 121
 Lorentz, H. A., 3, 90
 Lorm, A. J. de, 134a
 Luschan, F. von, 160a

 Merrill, E. D., 123
 Monckton, C. A. W., 98a
 Müller, S., 149a
 Murray, J. H. P., 105b, 112a

 Neuhaus, R., 97
 Nilles S. V. D., J., 144, 146
 Nouhuys, J. W. van, 1, 2, 125, 187a

 Parkinson, R., 92
 Pfeiffer, L., 175, 179
 Pösch, R., 91a
 Pullé, A., 15

 Rassers, W. H., 191a
 Rawling, C. G., 6
 Reche, O., 100
 Rhys, LLOYD, 82
 Ribbe, C., 89
 Riesenfeld, A., 140, 149
 Riley, E., 115a
 Röder, J., 143
 Roth, W. E., 87
 Rouffaer, G. P., 93a
 Roushdy, A., 70
 Roux, C. C. F. M. de, 37, 75, 81a, 117,
 197a
 Ruyter van Steveninck, R. N. de, 54a

 Sachs, C., 177
 Sande, G. A. J. van der, 91
 Saville, W. J. V., 117a
 Schellong, O., 84a
 Schilder, F. A., 183
 Schleiden, M. J., 150
 Schmeltz, J. D. E., 86, 154
 Schmidt, W., 170
 Schoonheydt, L. J. A., 131
 Schultze Jena, L., 102
 Schurtz, H., 160
 Seligmann, C. G., 90a, 95
 Snell, L. A., 16
 Söderström, J., 137
 Speiser, E., 203
 Spencer, B., 89a
 Spinks, K. L., 128
 Stein Callenfels, P. V. van, 197
 Steinmetz, S. R., 153
 Stirling, M. W., 39
 Strong, W. Mersch, 90a
 Stutterheim, J. F., 68

 Taylor, J. L., 127a
 Terpstra, H., 56
 Tichelman, G. L., 205
 Tillemans M. S. C., H., 73
 Tischner, H., 141, 147, 148
 Tissot van Patot, A., 126

 Vicedom, G. F., 147, 148
 Vroklage, B. A. G., 133

 Wachter, W., 164
 Warner, W. L., 198
 Water, A. van de, 19
 Wichmann, A., 94a, 103a
 Wilken, G. A., 151, 172a, 173
 Williams, F. E., 122, 133a
 Williamson, R. W., 98
 Winthuis, J., 186, 190, 191
 Wirtz, P., 32, 33, 34, 35, 112
 Wollaston, A. F. R., 5, 17

 IJzerman, R., 77

LITERATUUR

LIJST VAN BOEKEN, TIJDSCHRIFTARTIKELEN, RAPPORTEN EN VERSLAGEN, DIE IN
DIT WERK ZIJN AANGEHAALD OF WAARNAAR VERWEZEN WORDT¹⁾

I. NEDERLANDS-CENTRAAL-NIEUW-GUINEA

(*chronologisch gerangschikt naar de ontdekkingsstochten*)

1. NOUHUYS, J. W. VAN, Der Bergstamm Pësëgëm im Innern von Niederländisch-Neu-Guinea (Nova Guinea, Vol. VII, livr. I, Leiden 1913, 4°).
2. NOUHUYS, J. W. VAN, Eerste bijdrage tot de kennis van de taal der „Pësëgëm” van Centraal-Nieuw-Guinea (Bijdr. Taal-, Land- en Volkenk. v. Ned. Ind., dl. 66, 1912, p. 266-273).
3. LORENTZ, H. A., Zwarte menschen, witte bergen (Leiden 1913, 4°).
4. FISCHER, H. W., Ethnographica von den Pësëchëm und aus Südwest-Neu-Guinea (Nachtrag) (Nova Guinea, Vol. VII, livr. II, Leiden 1915, p. 145-162, 4°).
5. WOLLASTON, A. F. R., Pygmies and Papuans, the stone age to-day in Dutch New Guinea. With Appendices by W. R. OGILVIE-GRANT, A. C. HADDON, F. R. S. and SIDNEY H. RAY (London 1912, 8°).
6. RAWLING, C. G., The land of the New Guinea Pygmies (London 1913, 8°).
7. BROEK, A. J. P. VAN DEN, Dwergstammen in Zuid Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXVIII, 1911, Mededeelingen, p. 821-823).
- 7a. BROEK, A. J. P. VAN DEN, Zur Anthropologie des Bergstammes Pesechem im Innern von Niederländisch-Neu-Guinea (Nova Guinea, Vol. VII, livr. II, Leiden 1915, p. 233-281).
8. KOCK, M. A. DE, Eenige ethnologische en anthropologische gegevens omtrent een dwergstam in het bergland van Zuid Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXIX, 1912, p. 154-170).
9. FEUILLETAU DE BRUIJN, W. K. H., Aanteekeningen over de Kaja-Kaja's aan de Noordwest-rivier in Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXXII, 1915, p. 84-93).
10. *Exploratieverlag* van 12 Juni t/m 14 Aug. 1912 van den kap. J. F. E. TEN

1) Noot Kon. Ned. Aardr. Gen.

Bij niet in druk verschenen verslagen en rapporten vertonen origineel en copieën somtijds een van elkander afwijkende paginering, waarmede men derhalve bij de verificatie van de aangegeven pagina-nummers rekening gelieve te houden.

- KLOOSTER. Verkenning van de Legare- en Siriwo-rivieren (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
11. *Rapport* van den exploratietoht onder commando van den 1^{en} Luit. N. BINNENDIJK van 14 Juni t/m 9 Aug. 1912 (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
 12. *Exploratieverlag* van 20 Sept. t/m 3 Nov. 1912 van den kap. J. F. E. TEN KLOOSTER. Tocht van Nabire uit naar de Soerorivier. Met ethnografische gegevens van den Jabi-stam (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
 13. BINNENDIJK, N., Gegevens omtrent het stroomgebied van de Wanggar en het gebied ten Westen daarvan tot ongeveer de lijn N.Z. getrokken ten Oosten langs het Jamoer-meer (20 Sept.-3 Nov. 1912) (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
 14. *Rapport* van den exploratietoht onder commando van den 1^{en} Luit. N. BINNENDIJK van 20 Sept. t/m 3 Nov. 1912 (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
 15. PULLE, A., Naar het Sneeuwgebergte van Nieuw-Guinea met de derde Nederlandsche expeditie (Amsterdam z.j. 8°).
 16. SNELL, L. A., Eenige gegevens betreffende de kennis der zeden enz. der Pesechem van Centraal Nieuw Guinee (Bull. no. 68 v. d. Mij. t. Bevord. v. h. Natuurk. Onderz. der Ned. Kol., 1913).
 17. WOLLASTON, A. F. R., An expedition to Dutch New Guinea (Royal Geographical Society) (Geograph. Journ., Vol. XLIII, 1914, p. 248 en HADDON, A. C., idem, p. 269-273).
 18. HADDON, A. C., and J. W. LAYARD, Report on the ethnographical collections from the Utakwa river made by A. F. R. Wollaston. With a note by A. VON HÜGEL (Reports on the collection made by the British Ornithologists' Union Expedition and the Wollaston Expedition in Dutch New Guinea, 1910-13, London 1916, 4°, Vol. II, part XIX).
 19. *Dagboek* van den 1sten Luit. A. VAN DE WATER, comm. van het dekkingsdetachement der 2de Engelse wetenschappelijke expeditie naar Zuid-Nieuw-Guinea (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
 20. *Exploratieverlag* van 10 April t/m 30 Juni 1913 van kap. J. F. E. TEN KLOOSTER. Tocht van Nabire uit naar het Weylandgebergte (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
 21. *Journal* van den exploratietoht in het Wanggargebied onder commando van den 1sten Luit. d. Inf. N. BINNENDIJK van 10 April t/m 30 Juni 1913 (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
 22. BINNENDIJK, N., Ethnografische gegevens van den Jabi-stam aan de Boven-Wanggar, Noord-Nieuw-Guinea (Manokwari, 4 Jan. 1913, Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
 23. *Exploratie van Nieuw-Guinea, De* (Tijdschr. Kon. Ned. Aandr. Gen., XXXII, 1915, p. 542-543 en 857-861).
 24. LANGELER, J. W., Luit. ter Zee 2^e kl., *Journal* loopende van 22 Oct. t/m

- 7 Jan. 1915, betreffende een patrouille te water tot exploratie van de twee groote linker-zijrivieren der Idenburg-rivier op ongeveer $140\frac{1}{4}^{\circ}$ O.L. en tot aanpeiling van het hooggebergte (Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
25. JONGEJANS, J., Naar Centraal-Nieuw Guinea. Eenige mededeelingen omtrent den stam der „Oeringoep” ('s-Grav., Juni-Juli 1921, manuscript in Archief Ind. Com. v. Wetensch. Onderzoekingen).
 26. JONGEJANS, J., Eenige mededeelingen omtrent den onbekenden stam der „Oeringoep” in Centraal-Nieuw-Guinea (Indië, Geïll. Weekbl. voor Ned. en Kol., V, 1921/22, p. 565, 588, 597, 634 en 664).
 27. BIJLMER, H. J. T., Met de Centraal Nieuw-Guinea-expeditie a^o 1920 naar een onbekenden volksstam in het hooggebergte („De aarde en haar Volken”, 1923, nos. 5-9, 4°. Zie ook: Tijdschr. Kon. Ned. Aadr. Gen., XXXIX, 1922, p. 156, 242, 375 en 395).
 28. BIJLMER, H. J. T., Anthropological results of the Dutch scientific central New-Guinea expedition a^o 1920, followed by an essay on the anthropology of the Papuans (Nova Guinea, Vol. VII, livr. IV, Leiden, 1923, 4°. Als dissertatie in 1922 verschenen).
 29. BIJLMER, H. J. T., Uit de geneeskundige verslagen der Wetenschappelijke Centraal-Nieuw-Guinea-expeditie 1920-1921. De Malaria (Geneesk. Tijdschr. v. Ned. Ind., LXIV, p. 600). —, De Vitamine-rantsoeneering (l.c., p. 657). — en H. DE ROOK, Medisch Verslag van den bergtocht en slot-beschouwingen (l.c., p. 670).
 30. LAM, H. J., Fragmenta Papuana (Gebundelde overdrukken uit het „Natuurk. tijdschr. v. Ned. Indië, a) dl. LXXXVII, p. 110-186; b) dl. LXXXVIII, p. 187-227; c) id., p. 252-324; d) dl. LXXXIX, p. 67-140; e) id., p. 292-388, Bat., 1927-'29).
 31. LAM, H. J., Iets over den akkerbouw bij een Papoeastam in Centraal Nieuw-Guinea, benevens eenige opmerkingen over land en flora van dat eiland (Handel. v. h. tweede Ned. Ind. nat. wetensch. congr. geh. te Bandoeng, Mei 1922, p. 156-161, Bandoeng, 1922, 8°).
 32. WIRZ, P., Anthropologische und ethnologische Ergebnisse der Central Neu-Guinea Expedition 1921-1922 (Nova-Guinea, Vol. XVI, livr. 1, Leiden 1924, 4°).
 33. WIRZ, P., Bei lebenswürdigen Wilden in Neuguinea (Stuttgart 1929, 8°).
 34. WIRZ, P., Im Lande des Schneckengeldes. Erinnerungen und Erlebnisse einer Forschungsreise ins Innere von Holländisch-Neuguinea (Stuttgart, 1931, 8°).
 35. WIRZ, P., Im Herzen von Neu-Guinea. Tagebuch einer Reise ins Innere von Holländisch Neu-Guinea (Zürich, [1925]).
 36. KREMER, J. H. G., De expeditie naar het centraal gebergte van Nieuw-Guinea (den Wilhelminatop) 1920-'22 („Onze Vloot”, dl. 14 en 15, 1922 en 1923, 4°).
 - 36a. KREMER, J. H. G., Verslag: Eenige opmerkingen omtrent de bevolking

- (Bijlage IV bij „Ethnografisch Verslag van de Centraal Nieuw-Guinea Expeditie” door P. WIRZ. Manuscript in Archief Ind. Com. voor Wetensch. Onderzoekingen, Batavia, Febr. 1922).
37. ROUX, C. C. F. M. LE, Dagboek van de topograaf en ethnograaf der Nederlandsch-Amerikaansche expeditie 1926 (Gestencild, Archief Ind. Com. v. W. O.).
 38. KUNST, J., A Study on Papuan Music written at the hand of phonograms recorded by the ethnographer of the expedition, Mr. C. C. F. M. le Roux and of other data; Expedition to the Central Mountains (Nassau-Range) in the Netherlands East Indies 1926 (Weltevr. 1931, 4°, uitgave Ind. Com. v. W. O., dl. V).
 39. STIRLING, M. W., The native peoples of New Guinea (Washington 1943, 8°, Smithsonian Instit., War background stud. no. 9).
 40. *Verslag van een reis naar het rivierengebied der Jabi's en naar het Jamaermeer, van 5 April tot 6 Mei 1929, door den ass. res. t/b te Manokwari, B. J. KUIK (Tijdschr. „Nieuw Guinea”, dl. 5, 1940/1941, p. 245-261).*
 41. KUIK, B. J., Gegevens omtrent de Jabi's (Tijdschr. „Nieuw-Guinea” dl. 2, 1937/1938, p. 143-150).
 42. *Bevolking der zuidwestkust van Nieuw-Guinea, De (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XLIX, 1932, p. 629-632).*
 43. BIJLMER, H. J. T., De Dwerg-papoea's in Zuidwest Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XLIX, 1932, p. 708-713).
 44. BIJLMER, H. J. T., De Dwerg-papoea's van Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LI, 1934, p. 403-421).
 45. *Expeditie van Dr. H. J. T. BIJLMER naar de Mimika-rivier ter Zuidkust Nieuw Guinea, De anthropologische (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr., Gen., LIII, 1936, p. 191-194 en p. 412-416).*
 46. GOOT, S. VAN DER, Verslag van den commandant van het dekkingsdetachment der Bijlmer-Expeditie 1935-1936 (Getypt).
 47. BIJLMER, H. J. T., De Mimika-expeditie 1935-1936 naar Centraal Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LV, 1938, p. 240-259).
 48. BIJLMER, H. J. T., Naar de achterhoek der aarde. De Mimika-expeditie naar Nederlandsch-Nieuw-Guinea (Amsterdam, 1938, 8°).
 49. BIJLMER, H. J. T., Tapiro pygmies and Pania Mountain-Papuans. Results of the anthropological Mimika expedition in New-Guinea 1935-36 (Nova Guinea, New Series, Vol. III, Leiden 1939, 4°, p. 113-184).
 50. CATOR, W. J., Verslag van een tocht naar het bergland in het bovenstroomgebied van de Oeta rivier (Midden-Zuid-Nieuw-Guinea), gemaakt door den ass. res. van Fak Fak, van 14 Sept. tot 21 Oct. 1937 (Fak Fak 30 October 1937 en 15 Nov. 1937, 4°, getypt. Uittreksel in Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 2, 1937/1938, p. 268-280).
 51. COLIJN, A. H., Naar de eeuwige sneeuw van Tropisch Nederland. De bestijging van het Carstenszgebergte in Nederlandsch Nieuw-Guinea (Amsterdam 1937, 8°).

52. COLIJN, A. H., Naar de eeuwige sneeuw van Tropisch Nederland. De bestijging van den hoogsten top van het Carstenszgebergte. (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LIV, 1937, p. 576-587).
53. DOZY, J. J., (with collaboration of D. A. ERDMAN, W. J. JONG, G. L. KROLL and C. SCHOUTEN), Geological results of the Carstensz expedition 1936 (Leidsche Geolog. Meded. dl. XI, 1939, afl. 1, p. 68-131).
54. *Nieuws uit Nederlandsch Nieuw-Guinea* (Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 2, 1937/1938, p. 273-280).
- 54a. RUYTER VAN STEVENINCK, R. N. DE, „Het luchtkaarteeringswerk in Nieuw-Guinea. Bewerkt naar gegevens van de mondelinge voordracht van ...” (Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 2, 1937/1938, p. 63-82).
55. CATOR, W. J., Verslag van een tocht naar het Wisselmeerdistrict in Centraal Nieuw-Guinea door den ass. res. van West-Nieuw-Guinea van 27 Nov. 1937 tot 14 Jan. 1938 (Fak Fak, 22 Januari 1938, 4, getypt. Uittreksel in Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 2, 1937/1938, p. 329-340).
56. TERPSTRA, H., Eenige opmerkingen over de expeditie naar de Lorentzen Eilandenrivier der Mijnbouw Maatschappij „Nederlandsch Nieuw-Guinea” in het jaar 1937 (Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 3, 1938/1939, p. 684-685).
57. EECHOUD, J. P. K. VAN, Verslag van de exploratie naar het Wisselmerengebied van 13 Mei-14 Nov. 1938 en van den doorsteek van Paniai (Wisselmeer) naar de monding van de Siriwo van 15 Nov. tot 1 Dec. 1938 onder leiding van —, comm. v. pol. 2e klasse (gestencilled 4°) (Uittreksel in Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 4, 1939/1940, p. 121-137).
- 57a. *Verslag, Algemeen* — van de Archbold-expeditie, 1938-1939 (getypt).
58. *Uittreksel* van verslagen, ingediend door den comm. van het dekkingsdetachment der Amerikaansch-Nederlandsche expeditie naar midden-Nederlandsch-Nieuw Guinea door de redactie (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LVI, 1939 p. 321-342).
59. *Uittreksel* van het Algemeen Verslag van de Nederlandsch-Indische-Amerikaansche Expeditie naar Nieuw-Guinea 1938-1939 (Archbold-expeditie), met een schetskaart en 16 foto's, door de Redactie (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LVII, 1940, p. 233-247).
60. *Uittreksel* van het Algemeen Verslag van de Nederlandsch-Indische-Amerikaansche Expeditie naar Nieuw-Guinea 1938-1939 (Archbold-expeditie) met 12 foto's, door de Redactie (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LVII, 1940, p. 404-422).
61. *Archbold-expeditie* (Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 3, 1938/1939, p. 384-387).
62. KLEIN, W. C., Dwarsdal door het Sneeuwgebergte. Berichten van Luit. VAN ARCKEN over de Amerikaansch-Nederlandsche expeditie naar het gebied tusschen Idenburg-rivier en Wilhelminatop op Nieuw-Guinea (Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 3, 1938/1939, p. 479-485).
Ned. Aardr. Gen., LIX, 1937, p. 576-587).

63. *Archbold-expeditie* (Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 3, 1938/1939, p. 616-619).
64. *Archbold-expeditie* (Tijdschr. „Nieuw-Guinea” dl. 4, 1939/1940, p. 38-54).
65. *Archbold-expeditie* (Tijdschr. „Nieuw-Guinea” dl. 5, 1940/1941, p. 45-50).
66. *Archbold-expeditie* in het Oostelijk deel van Nederlands-Nieuw-Guinea, De (met 2 luchtfoto's) (Tijdschr. „Nieuw Guinea”, dl. 6, 1941/1942, p. 95-98).
67. ARCKEN, V. J. E. M. VAN, Verslag betreffende het bewoonde gebied gelegen pl.m. twintig kilometer ten Zuidwesten van het Bernhardkamp (met 3 foto's) (Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 6, 1941/1942, p. 33-39).
68. STUTTERHEIM, J. F., Het een en ander omtrent de stam der Kapaoekoe's aan de Wisselmeren (Centraal Nieuw-Guinea) (Kolon. Tijdschr., dl. XXVIII, 1939, p. 183-187).
69. BRUIJN, J. V. DE, Verslag van een tocht naar Kemandora in Centraal Nieuw-Guinea door den adsp. contr. der Wisselmeren van 20 Febr. 1939-10 Maart 1939 (getypt, 4°) (Uittreksels in Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 4, 1939/1940, p. 193-205 en p. 233-240).
70. ROUSHDY, A., De penetratie der Djonggoenoe's in het Wisselmerengebied (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LVII, 1940, p. 56-69).
71. BRUIJN, J. V. DE, Verslag van een tocht naar het brongebied van de Edèrè- of Elegeboe-rivier in Centraal Nieuw-Guinea door den adsp. contr. der Wisselmeren van 29 Juli tot 7 Aug. 1939 (getypt, 4°) (Uittreksel in Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 4, 1939/1940, p. 301-315 en dl. 5 1940/1941, p. 11-21 en p. 57-68).
72. BRUIJN, J. V. DE, Verslag van een tocht van Enarotali via Itodah, Jamopa, Obaja, Kamero naar Orawja door den adsp. contr. van 4 Mei 1939-14 Mei 1939 (getypt, 4°) (Uittreksel in Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 4, 1939/1940, p. 259-271).
73. *Verkenningstocht* van Pastoor H. TILLEMANS (M.S.C.) van de Mimikakust over de Wisselmeren naar de Etnabaai en terug naar Enarotali (Tijdschr. „Nieuw-Guinea”, dl. 5, 1940/1941, p. 153-161).
74. *Uittreksels* Jaarverslagen Mijnbouw Maatschappij Ned. Nieuw-Guinea 1937-1939). (Tijdschr. „Nieuw-Guinea” dl. 3, 1938/1939, Mijnbouw, p. 445 en dl. 4, 1939/1940, Mijnbouw, p. 286-287 en „Groote hoogvlakten ontdekt” p. 296-298).
75. ROUX, C. C. F. M. LE, De expeditie van het Kon. Ned. Aardr. Genootsch. naar het Wisselmerendistrict en het Nassau-gebergte op Nederlandsch-Nieuw-Guinea in 1939, volgens het dagboek van den expeditieleider a) Tijdschr. Kon. Aardr. Gen., LVI, 1939, p. 661-679, met 1 krt.; b) idem, p. 765-785, met 1 krt.; c) idem LVII, 1940, p. 37-55; idem p. 173-228, met 1 schetskrt.).

76. BROUWER, D., Expeditie 1939 van het Kon. Ned. Aandr. Gen.. Kort verslag van het medisch en anthropologisch werk in het merengebied (4 Juli t/m 25 Augustus 1939) (Tijdschr. Kon. Ned. Aandr. Gen., LVI, 1939, p. 785-791).
77. IJZERMAN, R., Expeditie 1939 van het Kon. Ned. Aandr. Gen.. Kort verslag van de geoloog (25 Juli t/m 9 Augustus 1939) (Tijdschr. Kon. Ned. Aandr. Gen., LVI, 1939, p. 791-792).
78. HAGDORN, H. J. H., Expeditie 1939 van het Kon. Ned. Aandr. Gen.. Kort verslag v. d. Luit. ter Zee belast met de astronomische plaatsbepalingen (8 t/m 26 Nov. 1939) (Tijdschr. Kon. Ned. Aandr. Gen., LVII, 1940, p. 228-232, met één schetskaart).
79. EYMA, P. J., Verslag van den tocht ten Noorden van het Paniai-meer, 3 Oct.-4 Nov. 1939 (Tijdschr. Kon. Ned. Aandr. Gen., LVII, 1940, p. 423-440).
80. BOSCHMA, H., Voorloopig verslag over het verzamelen van dieren gedurende de expeditie van het Kon. Ned. Aandr. Genootsch. naar Nieuw-Guinea in 1939 (met 1 kaartje en 2 foto's) (Tijdschr. Kon. Ned. Aandr. Gen., LX, 1943, p. 504-522).
81. *Terrain Study No. 68*, Area study of Central Dutch New Guinea (Subdivision Wissel Lakes) (Allied Geographical Section, Southwest Pacific Area. 15th October 1943).
- 81a. ROUX, C. C. F. M. LE, Het Westelijk deel van Ned. Centraal Nieuw-Guinea in de oorlogsjaren (Tijdschr. Kon. Ned. Aandr. Gen., LXIV, 1947, p. 58-69).
82. RHYS, LLOYD, Jungle Pimpernel. The story of a District Officer in Central Netherlands New Guinea (London, 1947, 4°).

II. OVERIGE GEBIEDEN OP NIEUW-GUINEA EN NAASTE OMGEVING

(chronologisch naar het jaar van uitgave)

- 82a. D'ALBERTIS, L. M., New Guinea: What I did and what I saw, 2 vols (London 1880).
83. FINSCH, O., Samoafahrten von, Ethnologischer Atlas, Typen aus der Steinzeit Neu-Guineas (Leipzig, 1880, 4°).
84. FINSCH, O., Samoafahrten. Reisen in Kaiser Wilhelms-Land und Englisch Neu-Guinea in den Jahren 1884 u. 1885 an Bord des deutschen Dampfers „Samoa“, (Leipzig, 1888, 8°).
- 84a. SCHELLONG, O., Über Familienleben und Gebräuche der Papuas der Umgebung van Finschhafen (Kaiser Wilhelmsland) (Zeitschr. f. Ethnol., dl. XXI. 1889, p. 10-25).
85. CLERCQ, F. S. A. DE, De West- en Noordkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea. Proeve van beschrijving volgens de mededeelingen en rapporten

- van reizigers en ambtenaren en naar eigen ervaringen. Met kaart (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., X, 1893, p. 151-219).
86. CLERCQ, F. S. A. DE, Ethnografische beschrijving van de West- en Noordkust van Nederl. Nieuw-Guinea, m. medew. v. J. D. E. SCHMELTZ. Met bijvoeging eener schets der ethnographie van Duitsch- en Britsch Nieuw-Guinea (Leiden, 1893, 4°).
87. ROTH, W. E., Ethnological Studies among the North-West-Central Queensland-Aborigines (London, 1897, 4°).
- 87a. BINK, G. L., Drie maanden aan de Humboldtbaai (Tijdschr. v. Ind. Taal, Land- en Volkenk., XXXIX, 1897, p. 143-211).
88. HAGEN, B., Unter den Papua's, Beobachtungen und Studien über Land und Leute, Thier- und Pflanzenwelt in Kaiser-Wilhelmsland (Wiesbaden, 1899, 4°).
- 88a. KRIEGER, M., Neu Guinea (Berlin 1899, 8°).
89. RIBBE, C., Zwei Jahre unter den Kannibalen der Salomo-Inseln, Reiseerlebnisse und Schilderungen von Land und Leuten. Unter Mitw. v. H. KALBFUS (Dresden, 1903, 8°).
- 89a. SPENCER, B., and GILLEN, F. J., The Northern Tribes of Central Australia (London, 1904).
90. LORENTZ, H. A., Eenige maanden onder de Papoea's (Leiden 1905, 8°).
- 90a. SELIGMANN, C. G., and STRONG, W. MERSH, Anthropogeographical investigation in British New Guinea (Geograph. Journ., vol. XXVII, 1906, p. 225 e.v.).
91. SANDE, G. A. J. VAN DER, Ethnography and anthropology (Nova Guinea, Vol. III, Leyden, 1907, 4°).
- 91a. PÖCH, R., Einige bemerkenswerte Ethnologika aus Neu Guinea (Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien, dl. XXXVII, 1907, m. ill., p. 57, 123 en 137).
92. PARKINSON, R., Dreissig Jahre in der Südsee. Land und Leute, Sitten und Gebräuche im Bismarck-Archipel und auf den Deutschen Salomo-Inseln (Stuttgart, 1907, 8°).
93. *Zuidwest-Nieuw-Guinea-expeditie*, 1904/05, van het Kon. Ned. Aardr. Gen. (Leiden, 1908, 8°).
- 93a. ROUFFAER, G. P., Penis-gordels behalve op Nieuw-Guinea e.a., ook in Brazilië (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXV, 1908, p. 1199-1201).
94. *Gouvernements-exploratie van Zuid-Nieuw-Guinea* (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXVI, 1909, p. 995-1014).
- 94a. WICHMANN, A., Entdeckungsgeschichte von Neu Guinea (Nova Guinea), Vol. I (bis 1828), Leiden 1909; Vol. II (1828-1885), 1re partie, Leiden 1910; Vol. II (1885-1902), 2ème partie, Leiden 1912.
95. SELIGMANN, C. G., The Melanesians of British New Guinea. With chapter by F. R. BARTON (Cambridge, 1910, 8°).
96. EERDE, J. C. VAN, Vingeramputatie in Centraal Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXVIII, 1911, p. 49-65).

97. NEUHAUSS, R., *Deutsch Neu-Guinea* (Bd. I-III, Berlin, 1911, 4°).
98. WILLIAMSON, R. W., *The Mafulu mountain people of British New Guinea*. With introd. by A. C. HADDON (London, 1912, 8°).
- 98a. MONCKTON, C. A. W., *Last days in New Guinea, being further experiences of a New Guinea Resident Magistrate* (London-New York, 1912).
99. FRIEDERICI, G., *Wissenschaftliche Ergebnisse einer amtlichen Forschungsreise nach dem Bismarck-Archipel im Jahre 1908* (II, Beiträge zur Völker- und Sprachenkunde von Deutsch-Neuguinea, Berlin, 1912, 4°, *Ergänzungsheft* Nr. 5 der *Mitt. aus den Deutschen Schutzgeb.*).
100. RECHE, O., *Der Kaiserin-Augusta Fluss* (Ergebnisse der Südsee-Expedition 1908-1910, II, Ethnographie, A, Melanesien, Band I, Hamburg, 1913, 4°).
- 100a. *De Exploratie van Nieuw-Guinea* (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXX, 1913, p. 795-805).
101. FINSCH, O., *Südseearbeiten, Gewerbe- und Kunstfleiss, Tauschmittel und „Geld“ der Eingeborenen auf Grundlage der Rohstoffe und der geographischen Verbreitung* (Abhandl. d. Hamburgischen Kol. Instit., B. XIV, Reihe B, Völkerkunde, Kulturgeschichte und Sprachen, B. 9, Hamburg 1914, 4°).
- 101a. FEUILLETAU DE BRUYN, W. K. H., *Ethnographisch Verslag over de Tori-Aikwakai* (Manuscript d.d. 27 Nov. 1914 Pionierbivak, Archief Dept. v. Oorlog, Bandoeng).
102. SCHULTZE JENA, L., *Forschungen im Innern der Insel Neuguinea* (Mitt. aus den deutschen Schutzgeb., *Ergänzungsh.* No. 11, Berlin 1914, 4°).
103. *Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits* (Vol. IV, Arts and Crafts, Cambridge 1912, 4°).
- 103a. WICHMANN, A., *Bericht über eine im Jahre 1903 ausgeführte Reise nach Neu-Guinea*, (Nova Guinea, Vol. IV, Leiden 1917).
104. *Verslag van de Militaire Exploratie van Ned. Nieuw-Guinea, 1907-1915* (Weltevreden 1920, 8°).
105. BEAVER, W. N., *Unexplored New Guinea* (London 1920, 8°).
- 105a. DETZNER, H., *Vier Jahre unter Kannibalen. Stammesgemeinschaften im Zentralgebirge von Deutsch-Neu-Guinea, 1921* (Mitt. aus den Deutschen Schutzgeb., Bd. 36).
- 105b. MURRAY, J. H. P., *Anthropology and the Government of subject races* (Address delivered before the Science Congress at Melbourne on 11th January 1921, Port Moresby).
106. EERDE, J. C. VAN, *Indonesische en Melanesische beschavingsgebieden op Nieuw-Guinea, II. Met 1 kaartje* (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XXXIX, 1922, p. 510-514).
107. BEHRMANN, W., *Im Stromgebiet des Sepik* (Berlin 1922, 8°).
108. FISCHER, H. W., *Ethnografica aus Süd- und Südwest-Neu-Guinea* (Nova Guinea, Vol. VII, Ethnographie, Livr. I, Leiden 1913, p. 37-144).
109. BEHRMANN, W., *Die Stammeszersplitterung im Sepikgebiet* (Neu-Gui-

- nea) und ihre geographischen Ursachen (Petermanns Mitt., dl. 70, 1924, p. 61-65).
110. LEWIS, A. B., Use of tobacco in New-Guinea and neighbouring regions (Field Museum of Natur. Hist., Dep. of Anthrop., Leaflet No. 17, Chicago 1924, 8°).
111. BEHRMANN, W., Verkehrs- und Handelsgeographie eines Naturvolkes, dargestellt am Beispiel der Sepik-Bevölkerung im westlichen Kaiser-Wilhelms-Land, Neuguinea (Abhandel. z. Anthrop., Ethnolog. und Urgesch., Bd. II, Festschr. zur Feier des 25-jährigen Bestehens d. Frankfurter Ges. f. Anthrop., Ethnolog. und Urgesch., p. 45-66, Frankfurt 1925, 4°).
112. WIRZ, P., Die Marind-anim von Holländisch-Süd-Neu-Guinea, Bd. I-II (Hamburg 1922-1925, 4°).
- 112a. MURRAY, H., Papua of To-day, or an Australian Colony in the making (London 1925).
113. LAMSTER, J. C., Beschavingsgebieden op Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XLII, 1925, p. 402-417).
114. LAMSTER, J. C., Het staande roeien en de lange schepriem der papoea's (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XLII, 1925, p. 843-846).
115. LAMSTER, J. C., Verspreiding van enkele vlechtsystemen in den Nederlandsch-Indischen Archipel (Gedenkschr. uitg. t. gel. v. h. 75-jarig best., 1926, v. h. Kon. Inst. v. Taal-, Land-, en Volkenk. v. Ned. Ind., p. 273-285).
- 115a. RILEY, E., Among Papuan Headhunters (London 1925).
116. KRÄMER, A., Palau (Ergebnisse der Südsee-Expedition 1908-1910, II, Ethnographie, B, Mikronesien, Bd. 3, Hamburg 1926).
117. ROUX, C. C. F. M. LE, Expeditie naar het Nassaugebergte in Centraal Noord Nieuw-Guinea (Tijdschr. v. Ind. Taal-, Land-, en Volkenk., dl. LXVI, 1926, p. 447-513).
- 117a. SAVILLE, W. J. V., In unknown New Guinea. With introd. by B. MALINOWSKI (London, 1926).
118. KIRSCHBAUM, P. F. J., Ein neuentdeckter Zwergstamm auf Neu Guinea (Anthropos, dl. XXII, 1927, p. 202-215).
119. BEHRMANN, W., Die Insel Neuguinea. Grundzüge ihrer Oberflächengestaltung nach dem gegenwärtigen Stande der Forschung (Sonderband der Zeitschr. d. Ges. f. Erdk. zu Berlin, Hundertjahrfeier 1828-1928, p. 191-207).
120. LEHNER, S., The blood Theory of the Melanesians, New Guinea. A psychological Study (Journ. of the Polynesian Soc., dl. 37, 1928, p. 426-450).
121. LEWIS, A. B., Melanesian shell money in Field Museum Collections (Field Museum of Nat. Hist., Publ. 268, Anthropol. ser., dl. XIX, 1929).
122. WILLIAMS, F. E., Orokaiva Society (London 1930, 8°).
123. MERRILL, E. D., Tobacco in New Guinea (Amer. Anthrop., dl. 32, 1930, p. 101-105).

124. *Jaarverslag* Koloniaal Instituut (Twintigste Jaarverslag, Amsterdam 1930, 4°).
125. NOUHUYS, J. W. VAN, Over de herkomst en het gebruik van tabak op Nieuw-Guinea (Mensch en Maatsch., dl. 8, 1931, p. 75-80).
126. TISSOT VAN PATOT, A., Geografische namen in Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XLVIII, 1931, p. 1035-1038).
127. CHAMPION, I. F., Across New Guinea from the Fly to the Sepik. With an introd. by Sir H. MURRAY (London, 1932, 8°).
- 127a. TAYLOR, Mount Hagen Patrol-Report by Mr. J. L. —, A.D.O. (Administration of Territory of New Guinea, 1933).
- 127b. GEURTJENS, H., Marindineesch-Nederlandsch woordenboek (Verh. Kon. Bat. Gen. v. K. & W., dl. LXXI, 5e stuk, 1933).
128. SPINKS, K. L., Mapping the Purari Plateau, New Guinea (Geograph. Journ., dl. LXXXIV, 1934, p. 412-416).
129. CHINNERY, E. W. P., Mountain Tribes of the mandated territory of New Guinea from Mt Chapman to Mt. Hagen (Man, dl. XXXIV, 1934, no. 140).
130. CHINNERY, E. W. P., The central ranges of the mandated territory of New Guinea from Mt. Chapman to Mt. Hagen (Geograph. Journ., dl. LXXXIV, 1934, p. 398-412).
- 130a. BIERDRAGER, J., Verslag van een tournée naar het binnenland van Waropen van 14 Sept. tot 1 Oct. 1933 (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LI, 1934, p. 532-542).
131. SCHOONHEYT, L. J. A., Boven-Digoel (Batavia 1936, 8°).
- 131a. *Nieuw Guinee* (Uitgegeven o.l.v. W. C. KLEIN door het Molukken Instituut, dl. I-III, Amsterdam 1935-1938).
132. HIDES, J. G., Papuan Wonderland (London 1936, 8°).
133. VROKLAGE, B. A. G., Enkele aantekeningen over in de laatste jaren ontdekte stammen in het mandaatgebied van Nieuw Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LIII, 1936, p. 886-893).
- 133a. WILLIAMS, F. E., The Papuans of the Trans Fly (Oxford 1936).
134. LAMSTER, J. C., Naschrift, Oostelijk Centraal Nieuw-Guinea (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. LIII, 1936, p. 894-901, 8°).
- 134a. LORM, A. J. de, 1). Over strijdbijlen van Nieuw-Guinea (Natuur en Mens, dl. 57, 1937, p. 32-34); 2) Over strijdbijlen van Nieuw-Guinea (Meded. v. h. Mus. v. h. Onderwijs, te 's-Gravenhage, 1936).
135. KIRSCHBAUM, S. V. D., P. F. J., Über Zahlensysteme im Zentralgebirge von Neuguinea (Anthropos, dl. XXXIII, 1938, p. 278-279).
136. KLUGE, TH., Die Zahlbegriffe der Australier, Papua und Bantuneger nebst einer Einleitung über die Zahl; ein Beiträge zur Geistesgeschichte des Menschen (Berlin 1938, 4°).
137. SÖDERSTRÖM, J., Die rituellen Fingerverstümmelungen in der Südsee und in Australien (Zeitschr. f. Ethnolog., dl. 70, 1938, p. 24-47).

138. AUFENANGER, S. V. D., P. H., Etwas über Zahl und Zählen bei den Gende im Bismarckgebirge Neuguineas (Anthropos, dl. XXXIII, 1938, p. 273-277).
139. BIJLMER, H. J. T., Het bevolkingsvraagstuk van Nieuw Guinea in verband met de Europeesche penetratie (Mensch en Maatsch., dl. 14, 1938, p. 241-261).
- 139a. BÜHLER, A., Vom Werkzeuge der Naturvölker (Ciba-Rundschau, No. 25, 1938, p. 908 e.v.).
140. RIESENFELD, A., Fruchtbarkeitsriten in Melanesien (Intern. Arch. f. Ethnogr., dl. XXXVII, 1939, p. 1-31).
141. TISCHNER, H., Eine ethnographische Sammlung aus dem östlichen Zentral-Neuguinea (Hagengebirge-Wagi-Tal-Ramu) (Mitt. aus dem Mus. f. Völkerk. in Hamburg, XXI, 1939, 4°).
142. AUFENANGER S. V. D., P. H. und HÖLTKER S. V. D., P. G., Die Gende in Zentralneuguinea. Vom Leben und Denken eines Papua-Stammes im Bismarckgebirge, Bd. I (Ergänzungsbände zur Ethnogr. Neuguineas, Wien-Mödling 1940).
143. RÖDER, J., Geister der Vergangenheit. Auf Felsbildfahrt in Neuguinea (Nova Guinea, New Series, Vol. IV, 1940, p. 31-108).
144. NILLES, J., Eine Knaben-Jugendweihe bei den östlichen Wangla im Bismarckgebirge Neuguineas (Intern. Arch. f. Ethnogr., dl. XXXVIII, 1940, p. 93-98).
145. HÖLTKER S. V. D., P. G., Einiges über Steinkeulenköpfe und Steinbeile in Neuguinea (Anthropos, dl. XXXVII, 1942-'45, p. 681-736).
- 145a. KLUGE, TH., Völker und Sprachen von Neu-Guinea (Petermanns Mitt., 1942, p. 241-253).
- 145b. KLUGE, TH., Völker und Sprachen der Südsee (Petermanns Mitt., 1942, p. 369-371).
146. NILLES, S. V. D., J., Digging-sticks, spades, hoes, axes and adzes of the Kuman-people in the Bismarck Mountains of East Central New Guinea (Anthropos, dl. XXXVII, 1942-'45, p. 205-212).
147. VICEDOM, G. F. und TISCHNER, H., Die Mbowamb. Die Kultur der Hagenberg-Stämme im östlichen Zentral-Neuguinea, Bd. 2: I, Gesellschaft; II, Religion u. Weltbild. (Monograph. z. Völkerk. herausgeg. v. Hamburgischen Mus. f. Völkerk., Hamburg 1943).
148. VICEDOM, G. F. und TISCHNER, H., Die Mbowamb. 3 Bd.: Mythen und Erzählungen (Hamburg 1943).
149. RIESENFELD, A., Rattan cuirasses and gourdpenis-cases in New Guinea (Man, XLVI, 1946, no. 28, p. 31-36).

III. ALGEMENE LITERATUUR

(chronologisch naar het jaar van uitgave)

- 149a. MÜLLER, SALOMON, Verhandelingen over de Natuurlijke Geschiedenis

- der Nederlandsche overzeesche bezittingen: Land en Volkenkunde (Leiden, 1839-1844).
150. SCHLEIDEN, M. J., Das Salz. Seine Geschichte, seine Symbolik und seine Bedeutung im Menschenleben (Leipzig 1875, 8°).
151. WILKEN, G. A., Iets over de Papoewas van de Geelvinksbaai, opmerkingen naar aanleiding van UHLE's „Holz- und Bambus-Geraethe aus Nord West Neu Guinea" (Bijdr. Taal-, Land-, en Volkenk. v. Ned. Ind., 5e Volgrks., 2e dl., 1887, p. 605-640).
152. ANDREE, R., Daz Zeichnen bei den Naturvölkern (Mitt. der Anthrop. Ges. in Wien, dl. XVII, 1887, p. 98-106).
153. STEINMETZ, S. R., De „Fosterage" of opvoeding in vreemde families (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., X, 1893, p. 477-529, 903-921 en 1092-1111).
154. SCHMELTZ, J. D. E., Schnecken und Muscheln im Leben der Völker Indonesiens und Ozeaniens. Ein Beitrag zur Ethnoconchologie (Leiden, 1894, 8°).
155. JHERING, H. VON, Die künstliche Deformirung der Zähne (Zeitschr. f. Ethnol., dl. 14, 1882, p. 213-262).
156. LEWIN, L., Über Areca Catechu, Chavica Betle und das Betelkauen (Stuttgart 1889, 8°).
157. CODRINGTON, R. H., The Melanesians. Studies in their Anthropology and Folk-lore (Oxford 1891, 8°).
158. GROSSE, E., Die Anfänge der Kunst (Freiburg-Leipzig 1894, 8°).
159. KUBARY, J. S., Ethnographische Beiträge zur Kenntnis des Karolinen Archipels (Leiden 1895, 4°).
160. SCHURTZ, H., Grundriss einer Entstehungsgeschichte des Geldes (Weimar 1898, 8°).
- 160a. LUSCHAN F. VON, Zusammengesetzte und verstärkte Bogen (Zeitschr. f. Ethnol., dl. XXXI, 1899, p. 221 e.v.).
161. JÄHNS, M., Entwicklungsgeschichte der alten Trutzwaffen. Mit einem Anhang über die Feuerwaffen (Berlin 1899, 8°).
162. HERZ, A., Tätowirung, Art und Verbreitung (Leipzig 1900, 8°).
163. HEHN, V., Das Salz. Eine kulturhistorische Studie (2e Aufl., Berlin 1901, 8°).
164. WACHTER, W., Das Feuer in der Natur, im Kultus und Mythos, im Völkerleben (Wien-Leipzig 1904, 8°).
165. GRÄBNER, F., Kulturkreise und Kulturgeschichte in Ozeanien (Zeitschr. f. Ethnol., dl. 37, 1905, p. 28-53).
166. KIRCHBERGER, TH., Anfänge der Kunst und der Schrift (Esslingen 1907, 8°).
- 166a. ANDREE, R., Ethnologische Betrachtungen über Hockerbestattung (Arch. f. Anthrop., N.F. VI, dl. XXXIV, 1907, p. 283 e.v.).
167. FRIEDERICI, G., Der Tränengruss der Indianer (Leipzig 1907, 8°).

- 167a. LEHMANN, J., Systematik und geographische Verbreitung der Geflechtsarten. Mit einem Anhang: Die hauptsächlichsten Arten von Knoten (Abhandl. und Ber. des Königl. Zoolog. und Anthropol.-Ethnol. Mus. zu Dresden, dl. XI, no. 3, Leipzig 1907).
168. GRÄBNER, F., Die Melanesische Bogenkultur und ihre Verwandten (Anthropos, Bd. IV, 1909, p. 726-780 en 998-1032).
169. CLERCQ, F. S. A. DE, Nieuw plantkundig woordenboek voor Nederlandsch-Indië (Amsterdam 1909, 8°).
170. SCHMIDT, W., Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen (Stuttgart 1910, 8°).
171. LEWIN-DORSCH, H. und GUNOW, H., Die Technik in der Urzeit und auf primitiven Kulturstufen (Stuttgart 1912, 8°).
172. LEHMANN, J., Flechtwerke aus dem Malayischen Archipel unter Zugrundelegung der Sammlungen des Städtischen Völkermuseums (Veröff. aus dem Städt. Völker-Mus. Frankfurt am Main, IV, 1912, 4°).
- 172a. WILKEN, G. A., Verspreide Geschriften, verz. d. Mr. F. D. E. VAN OSSENBRUGGEN. Dl. I-IV ('s-Gravenhage 1912).
173. WILKEN, G. A., Über das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens (Verspreide Geschriften, III, 1912, p. 401-531).
174. GRÄBNER, F., Gewirkte Taschen und Spiralwulstkörbe in der Südsee (Ethnologica, dl. II, 1913, p. 24-42).
- 174a. FROBENIUS, L., Und Afrika sprach, Bd. 3, Unter den unsträflichen Äthiopen (Berlin 1913).
175. PFEIFFER, L., Die steinzeitliche Muscheltechnik und ihre Beziehungen zur Gegenwart. Ein Beitrag zur Geschichte der Arbeit und zur Psychologie der Geräte (Jena 1914, 4°).
176. BALFOUR, H. Frictional fire-making with a flexible sawing-thong (Journ. of the Royal Anthropol. Instit., dl. XLIV, 1914, p. 32-64).
177. SACHS, C., Die Maultrommel. Eine typologische Vorstudie (Zeitschr. f. Ethnol., dl. 49, 1917, p. 185-200).
178. BEZEMER, T. J., Plechtigheden en gebruiken bij en na de begrafenis in den Oost-Indischen Archipel (Ned. Ind. Oud en Nieuw, dl. 2, 1917-1918, p. 177-190 en 207-227).
179. PFEIFFER, L., Die Werkzeuge des Steinzeit-Menschen aus der technologischen Abteilung des städtischen Museums in Weimar (Jena 1920, 8°).
180. EERDE, J. C. VAN, Inleiding tot de volkenkunde van Nederlandsch-Indië (Volksuniversiteitsbibliotheek, Haarlem 1920).
181. CATTANI, P., Das Tatauieren (Basel 1922, 8°).
182. KLEIWEG DE ZWAAN, J. P., L'Échange de vêtements entre hommes et femmes. Signification de cette coutume (Rev. Anthrop., dl. 34, 1924, p. 102-114).

183. SCHILDER, F. A., Die ethnologische Bedeutung der Porzellanschnecken (Zeitschr. f. Ethnol., dl. 58, 1926, p. 313-327).
184. JÜNGER, A., Kleidung und Umwelt in Afrika (Leipzig 1926, 4°).
185. FETTWEIS, E., Das Rechnen der Naturvölker (Berlin 1927, 8°).
186. WINTHUIS, J., Das Zweigeschlechterwesen bei den Zentralaustralern und anderen Völkern. Lösungsversuch der ethnologischen Hauptprobleme auf Grund primitiven Denkens (Leipzig 1928, 8°).
187. HERIG, F., Steinzeitliche Technik. Beiträge zur Geschichte der Technik und Industrie (Jahrb. d. Ver. Deutsch. Ingenieure, dl. 9, 1929, p. 92-98).
- 187a. NOUHUYS, J. W. VAN, De oorsprong van de toempal-kapala der Javaansche batik-sarong (Ned. Indië Oud en Nieuw, dl. 14, 1929-'30, p. 195-208).
188. EERDE, J. C. VAN, Primitieve handel (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., XLVII, 1930, p. 230-241).
189. BALFOORT, J., De Indonesische instrumenten in het Muziek-historisch Museum Scheurleer te 's-Gravenhage (Ned. Indië Oud en Nieuw, dl. 15, 1930/1931, p. 33-43, 153-159, 244-247 en 307-319).
190. WINTHUIS, J., Die Wahrheit über das Zweigeschlechterwesen durch die Gegner bestätigt (Leipzig 1930, 8°).
191. WINTHUIS, J., Einführung in die Vorstellungswelt primitiver Völker. Neue Wege der Ethnologie (Leipzig 1931, 8°).
- 191a. RASSERS, W. H., Over den oorsprong van het Javaansche tooneel (Bijdr. Taal-, Land- en Volkenk. v. Ned. Indië, dl. 88, 1931, p. 317-450).
192. BERTLING, C. T., De Minahasische „Waroega" en „Höckerbestattung" (Ned. Ind. Oud en Nieuw, dl. 16, 1931-1932, p. 33-51, 75-94 en 111-116).
193. BERTLING, C. T., Nogmaals „Waroega" en „Höckerbestattung" (Ned. Indië Oud en Nieuw, dl. 17, 1932, p. 97-104).
194. HEINE-GELDERN, R. VON, Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier (Anthropos, dl. XXVII, 1932, p. 543-619).
195. LÉVY-BRUHL, L., La mentalité primitive (8e éd., Paris 1933, 4°).
196. BERTLING, C. T., Magie en phallisme. Ethnologische studie m. voorw. v. F. D. E. van Ossenbruggen (Amsterdam 1934).
197. STEIN CALLENFELS, P. V. VAN, Korte gids voor de praehistorische verzameling (Kon. Bat. Gen. v. K. en Wet., jaarboek II, 1934, p. 72-104).
- 197a. ROUX, C. C. F. M. LE, Boegineesche zeekaarten van den Indischen Archipel. Met taalkundige aantekeningen van Dr. A. A. Cense (Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., LXX, 1935, p. 687-714).
198. WARNER, W. L., A black civilization. A social study of an Australian tribe (New York and London, 1937, 8°).
199. LEEUW, G. VAN DER, De primitieve mensch en de religie (Groningen 1937, 8°).
- 199a. DUYVENDAK, J. PH., De plaats der primitieven in de cultuurgeschiedenis (Tijdschr. v. Ind. Taal-, Land- en Volkenk., dl. LXXVII, 1937, p. 488-507).

200. KRUYT, A. C., Het leggen van een knoop in Indonesië (Meded. Kon. Ak. v. Wet., Afd. Lett., dl. 84, serie B, 1937, p. 147-166).
201. LEEUW, G. VAN DER, Das sogenannte Hockerbegräbnis und der Agyptische TJKNW (Estrato da Studi e Materiali di Storia delle Religioni, dl. XIV, 1938, p. 151-167).
202. LEEUW, G. VAN DER, e.a., De godsdiensten der wereld (Amsterdam 1940, I, p. 1-69).
203. SPEISER, F., Über Totenbestattungen in Insel Melanesien (Int. Arch. f. Ethnogr. dl. XL, 1942, p. 125-174).
204. FISCHER, H. TH., De rol van de geboortebeperving in de Buitengewesten en op Java (Mensch en Maatsch., dl. 19, 1943, p. 243-254).
205. TICHELMAN, G. L., en DE GRUYTER, W., Nieuw-Guineesche oerkunst. Met een voorw. v. Prof. Dr. K. H. BOUMAN (Deventer 1944).

ZAAKREGISTER

- AARDEWERK**, Chinees 265
Aardgodin, 299, 608
Acoord:
 gebaar voor — en het tegendeel, 552
Adem:
 kracht van de, 94, 631
 is ziel, 631, 636
Afkeer:
 uiting van, 553
Afweer:
 van kwade invloeden door peniskoker, 149
 afweermiddelen, 621-622, 633
Alang-alang (*Imperata spec.*), 282-284, 287, 315
 als dakbedekking, 200
 zout uit as van, 243
Amaranthus (bajem), 294
Ammonieten (versteende schalen), 64, 96
 als magische steen, 96, 620
Amulet, 171-172, 185
 liefdesamulet, 302, 618, 695
 kaurischelpje, 351, 358
 magische stenen, 617-621
 mensenstenen, 619-620
 amulettenas, 181-185
Anthropologische metingen, 500
 betaling bij, 107, 362, 500
Anthropomorph (zon- en maangoden) 609
Arbeid:
 arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen, 220-222, 677
 zie ook: *Taimbouw, Varkensteelt, Vissangst, Vlechtwerk*
 verboden na sterfgeval, 638
As:
 uitstrooien van — bij bezwering, 630
 — van doden in kalebassen, 753
BAMBOE, 221, 236, 266
 oorkoker, tevens tabakskoker, 168, 557
 mes, 127, 212, 453-454
 speer, 458
 boog en -pees, 461, 466
 pijl, 467
 geen bouw materiaal, 199
Bataat:
 zie: *Oebi*
Beeldende kunst, 554-562
 tekenkunst op pijlpunten, oorkokers e.d., 167-168, 351, 555-562
 geometrische figuren, 556-558
 oorsprong van toempalmotief, 558-561
 plastiek, 562-563
Begroeting:
 van vreemdelingen, 99-100, 511-519
 knokkelgroet, 100, 363, 511-514
 ceremonieel en dans bij, 100-101, 563, 568
 handdruk, 511-512
 borstgroet, 513
 betasten en omhelzen bij, 513-514, 519
 tranengroet, 515-518
 kus, 519
Beitel, stenen, 121, 425, 451
Bekerplant (*Nepenthes*):
 kookwater voor expeditie uit, 45
Bergkristal:
 als magische steen en liefdesamulet, 617-618, 620, 695
Berichtendienst:
 rooksignalen enz., 366-367
Betaalmiddelen:
 zie: *Handel*
Bevolkingscijfers, 708-710, 713-714
Bezwering:
 kalkblazen, 106
 tot goden, 609
 bij diefstal, 678
 bij ziekte, 106, 623-632, 736
 bezweringsformule, 96, 304, 622-625
 handelingen t/o vreemdelingen, 106
 recitatief, 938
 zie ook: *Geestenbezweerder*
Blad:
 blazen op — om geluid te verkrijgen, 585

- zwaaien met — bij dood varken, 619
 zwaaien met — bij verwonding, 737
 om geesten te verdrijven, 623-625
- Blanken:
 bestaan van —, 83-84, 102-103
 geesten van afgestorvenen? 102-105
- Bliksem:
 oorzaak van, 609-610
 als geest, 610
 vrees voor, 610
 bliksemafleider, 194
- Bloed:
 i.v.m. kleur, 550
 = ziel, 636
 bestrijken met — bij ziekte, 636
 op stervende, 743
 magisch krachtig bij vingermutilatie,
 775
 van eigenaar geeft trom bijzondere
 kracht, 988
 bloedceremonie, 92-93, 97, 102, 105,
 306
 bloedgemeenschap door spijs en
 drank, 98-99
 bloedgemeenschap door drinken van
 bloed, 105
- Boeginezen, 265
- Boom:
 omkappen van, 448-450
 beklimming met ringen, 448-449
 wensboom, 603
- Boombast, 134, 136, 156-157, 200, 204-
 205, 207, 402, 450
- Bosproducten, 221, 402
- Braken:
 = bezeten door geest, 631
- Broodboom (*Artocarpus spec.*), 295,
 298, 371
- Buidelmarter:
 als totemistisch klassedier, 672
- Bijl:
 als ruilmiddel, 311, 323, 325-327, 361
 stenen bijl (arbeids- en ceremoniele),
 412-423
 klingsvormen en ontwikkelingsfasen,
 413-421
 herkomst, theorieën over —, 421-423
 bevestiging der klingen bij gewone en
 kniebijlen, verspreidingsgebieden der
 diverse vormen, 430-447
 gebruik, 318, 447-450
 petrografisch onderzoek, 914-920
- als afweerteken, 633
 als bruidprijs, 702
 geesten-(of blanken-)bijl, ijzeren, 104
- CARTERING:
 opzet van de overzichtskaart, 19-31
 horizontaal verband, 22
 astronomische plaatsbepalingen, 21-27
 verticaal verband, 27
 terreinbenamingen, 28-29, 37-38
 gecarteerde oppervlakten, 31
 luchtcartering, 19, 20-21, 70
- Casuaris:
 dolk van -been, 457
 speerpunt van -nagel, 459
- Chinezen, 295, 301
- Cirkel, magische, 631-632, 635
- Citroen, 294-295
- Clan, 101, 646-648, 650, 678
 voortgekomen uit paring zon-maan,
 607
 aanduiding voor -genoot, 552, 675
 namen en aanduiding van —, 218-
 219, 654-656, 659-660, 665, 673-675
 huwelijk in — verboden, 705
 overgang naar andere — bij huwelijk,
 702-703
 overgang naar andere — bij geboorte,
 722
 clans vaderzijdig (patrilineaal), 705
 clanfeesten, 678
 varkensfeesten clanfeesten, 601
- Coitus, 127, 144, 156, 215, 690, 700,
 707
 —bewegingen ter afweer van kwade
 invloeden, 89
 gebaar voor, 551
 uitoefenen van, 695
- Conceptie:
 kaurischelp beschermend bij, 358
- Contact:
 tussen expedities en Bergpapoea's 83-
 112
 nut en gevaar van gewapende dekking,
 86-90, 108-109, 112
 vrouwen toeschietelijk bij, 92, 107
 bloedceremoniën bij, 92-93, 96-97,
 102, 105, 306
 andere ceremoniën, 93-94
 aanbieden van geschenken, 92, 94-95,
 98, 100, 306
 pijlen van varkens, 95-97

- contactartikelen, 94-95
 contactpersonen, 98
 bezweringshandelingen t/o vreemde-
 lingen, 106
 flauw vallen bij — met blanken, 106-
 108
 verzet tegen —, 111
Cordylinae:
 grafplant, grensteken, enz., 628-629
 genees- en afweermiddel v. boze gees-
 ten, 629, 746
 — bladeren als versiering, 176, 629
Cowry:
zie: Schelven.
 Cultuurgewassen, herkomst der, 295-300,
 715-716
Cymbium:
zie: Schelven
DABOE (Daroe):
 blad van — bij bezwering ziekten, 624,
 628
Dag:
 delen van de —, 547-548
 Dankbetuiging, 553
Dans, 563-574, 944-945
 huidbeschildering bij, 117
 veren hoofdtooi bij, 162-163
 dansplaats, 563
 rijendans, 565-566
 liefdesdans, 566-567
 rondedans, 567, 595-596, 598-599
 marsch- of galopdans, 568-569
 wipdans en danshuis, 569-571, 589-
 590, 593
 krijgdsdans, 484, 572
 geestendans, 572-573, 614-615
 driftdans, 507, 573, 701-702
 rituele dans, 573, 592
 bij varkensfeest, 588
 peniskokerdans, 152-153, 573, 599
Defaecatie (latrine), 191-192, 223, 680
Dekking, gewapende, 86-90, 108-109,
 112
Den (Casuarina):
 als bouw materiaal, 199-200
Diefstal, 509-510, 677-678
Dier:
 nabootsen van diergeluiden, 581-582,
 584
 ziel van, 640
 diernamen in clannamen, 673-675
 dierenrijk verdeeld in twee klassen,
 673
Donder:
 oorzaak van, 609-610
 als geest, 610
 vrees voor, 610
Dood:
 angst voor, 522-523, 741
 Papoease opvattingen omtrent doods-
 oorzaken, 740-742
 door ouderdom, 638, 740
 door toverij, 627
 verlaten van ziel bij, 637-639
 gebruiken bij overlijden, 742-744
 slachten van varken bij, 225, 305, 741,
 743
 overeenkomst van dodengebruiken met
 elders, 755-756
 lijkbezorging, 580, 744-756
 (bijzettingen, begraven, verbranden,
 wegwerpen, mummificeren)
 lijkstellages, 191, 746-748, 750
 pijlen in lijkenhuisjes, 622, 749
 mummies, 747-748, 750
 voortekenen uit ogenstand van doden,
 748
 hurkende houding der doden, 745-750
 diverse betekenissen hiervan, 756-
 760
 gebaar voor sterven, 551, 637
 id. voor lijkstellage, 551
 wit kleur van de, 104, 115
 lijk in regenkap, 743
 grafplant, 190, 628-629
Dorpsgemeenschap, 646-648
Draagnet:
 soorten en vormen, 136-137, 211, 373-
 377
 als bruidsprijs, 702
 als wieg, 720
 bij lijkbezorging, 746
Dracaena:
 bladeren als versiering, 176
Draecina terminalis:
 magisch krachtige plant, 563-564
Drank, 230
 gegiste of bedwelmende — onbekend,
 252, 564
Drinkwatervoorziening, 191
Dromen, 638
Dwergen (Tapiro's) 658, 669

EROTICA, 140, 172, 618, 695**Exploratie:**

militaire, economische en wetenschappelijke expedities, 1-18

FEEST:

feestdracht, 166

feesthuizen, 119

stam- en clanfeesten, 101

geboortefeest, 720-722

Flauwvallen bij contact met blanken, 107-108

Fluiten, 582

Fotografische opnamen van Bergpapoea's:

herkennen van —, 501-502

angst voor —, 502

Framboesia, 500, 523, 734-737

GAMBIR, 276**Gebit:**

afslijping van het —, 121

gebruik van het — bij bindmateriaal, 454

Geboorte, 717-722

zwangerschap, 719

vruchtafdrijving, 691, 717-719

bevalling, 719-721

behandeling van pasgeborenen, 720-721

geboortefeest, 720-722

placenta, 191, 720, 752

angst voor in het kraambed gestorvenen, 721, 742, 761

varkensvlees bij, 225, 305

kaurischelp beschermend bij, 358

Geesten, 606-616

hogere geesten of goden:

hemellichamen en aarde, 607-612

zon- en maangoden anthropomorph, 609, 611-612

aanroepen der, 610

lagere geesten:

lucht-, aard- en watergeesten, geesten der afgestorvenen, 613, 615, 622

naam, functies, uiterlijk, 613-615

bos- en boomgeesten, 614

verblijfplaats der, 614-616

onschadelijk maken van, 614-615

afweer van boze geesten, 96, 104, 171, 176-177, 191, 234, 299

„hondengekef" als afweer van boze, 569

afweer van kwade — bij begroeting, 512

verhuizen wegens boze —, 613

boze — die kinderen opeet, 581, 727

kwade — bezwering bij ziekte, 106, 623-626, 630-632, 736

geest huist in kaurischelp, 353

geest door bloedceremonie materialiseren, 102

blanken geesten van afgestorvenen? 102-104

geestensteen, 620

geestendans, 572-573

snorrebot geestenstem, 992

Geestenbezweerder:

bij bouw van mannenhuis, 589

bij door boze geest bezetene, 616

bij ziekte en sterven, 177, 623-626, 630-632, 638

bij diefstal, 678

kralen als honorarium voor —, 625

Geestesgesteldheid der Bergpapoea's, 485-505

oordeel diverse auteurs, 485-490

intelligentie, 490-505, 524-526

aanpassingsvermogen, 491, 504-505, 526

voorstellingsvermogen, 492-493

welsprekendheid, 494

beroepsgeschiktheid, 494

belangstelling voor westerse zaken, 495-505

vertrouwen in blanken, 498-503

ondernemingsgeest, 503-505

Gelagah, 243, 467, 719

Gember, 278

zuivering door, 106

Geneeskunde, Papoease, 736-738

Geneesmiddelen:

Papoease —, 120, 736-738

aanvaarden van westerse —, 499-500, 523

Genitalia:

namen van — voor voorwerpen, 584, 682

Genotmiddelen:

tabak, 252-274

sirih, 274-278

gember, 278

honing, 278

Geografische gesteldheid (van West Centr. N. Guinea), 32-82
 algemeen karakter, 32-34
 structuur van het bergstelsel (orografie), 34-57
 erosie, 73-74
 bodemformatie, 74, 79
 rivierstelsel (hydrografie), 58-82
 leisteen-, rolsteen-, grintbanken, 59-63, 65-66, 77, 81
 water, kleur van het —, 59, 63
 —, temperatuur van het, 61, 65
 veenmoeras, 74

Geschenken:
 uitwisseling van, 567, 578-579
 bij verloving, 699-700

Geslachtsleven, 688-696, 726
 vrij geslachtsverkeer voor huwelijk, 689-692
 geslachtsorgieën (al of niet), 694
 bestraffing ongeoorloofde verhouding, 695

Geslachtsziekten, geen, 733-734

Gezin:
 wijze van wonen van, 216-217
 gezinsleven, 643-644
 gezin identiek aan tuin, 643

Gezondheidstoestand, 731-732

Gierst, 298

Godsdienstoefening, Christelijke, 519, 687

HAAR:
 verven en poederen, 115
 haardracht, 122-124, 127
 treskapsels, 123-124
 pruiken, 125-126, 137
 betekenis haardracht, 124-125
 haarversiering, 124
 haarnet, 136-137
 sojden van — een gevaar, 122
 levenskracht in, 500
 beharing:
 van het lichaam, 127
 baard, 126-127, 639, 652
 knevel, 126-127
 wenkbrauwen, uittrekken van, 127

Handel, 321-336
 Chinese —, 265
 der Maleiers, 266
 handelsproducten, 322-323, 328
 handelsrouten, 271, 323, 334-335

passars en marktdagen, 328
 handelsgeest, 110, 328-329
 handelstransacties, 330-332, 600, 602
 betaalmiddelen, 346-366

Hars (damar), 114, 237
 i.v.m. kleur, 550-551
 i.v.m. versiering, 557
 bij wonden, 737
 om lijk te mummificeren, 747

Heksen, 632-633

Hemel:
 als zielenland, 104, 637
 heilig huwelijk tussen — en aarde, 607

Herkomst der Bergpapoea's, 295-298

Hermaphroditisme, 128

Hibiscus, 235, 254, 371

Hiernamaals, 637-640
 neus- en oordoorboring voor, 120
 = voortzetting van het leven, 756

Homosexualiteit, 695-696

Hond:
 ruilmiddel, 267
 huisdier, 300
 jachtdier, 311
 uiterlijk van canis papuensis, 311-312
 gezins van — door Papoeavrouwen, 304
 hondentanden als versiering, 170
 eten van hondenvlees verboden, 635

Honing, 278

Hoofden (sonowi, tonowi), 189, 215, 300, 648-650
 functies van, 649
 afstamming der, 609
 stambomen van, 706-707
 polygamie bij, 708, 710

Houding:
 bij zitten, 232-233
 bij liggen, 233

Huidbeschildering, 113-117
 kleuren, materiaal, lichaamsdelen, 113-115
 figuren, 116
 betekenis, 117
 met rode steenpap als vervanging van bloedceremonie, 92, 106

Huizen, mannen- en vrouwen-, 192-219
 vormen, 193-199
 inrichting, 192-199
 bouw materiaal, 199-200, 449-450
 terreinkeuze en constructie, 201-210
 huisraad, 211-212

- versiering, 212-213
betreden van elkaars huizen door beide
sexen, 214-215, 233
aantal bewoners, 216-217
oorsprong mannenhuis in het bos, 216,
603
oprichting mannenhuis, 588-589
sociale en sacrale betekenis mannen-
huis, 644-645
verband tussen mannenhuis en hutk-
graf, 759
- Huwelijk:**
keuze der echtgenoot, 698-699
behendigheidsproef voor, 698
huwelijksgebruiken, 699-703
bruidstooi, 158, 384, 543
schaakhuwelijk, 690, 701
koophuwelijk, 325, 691, 701-702
bruidschat, 351, 362, 544, 700-703
 dans bij onderhandeling over, 507
 terugbetaling van — bij scheiding,
 712
 straf op huwelijk zonder, 701
huwelijk binnen clan verboden, 646,
705
huwelijk tussen diverse stammen onder-
ling verboden, 670
patrilineaal stelsel, 703-707
crosscousinhuwelijk, 703-704, 707, 730
polygamie, 218, 643-644, 708-711,
713
monogamie, 643-644, 708-711
verhouding echtelieden, 711-713
overspel en straf, 711
echtscheiding, 692, 712-713
weduwe (en doodpijling van), 713
kindertal, 713-716
varkensvlees bij, 225, 305
heilig — tussen zon en maan, 607
heilig — tussen hemel en aarde, 607
- INITIATIE**, 178, 597, 603-604, 730
neusdoorboring bij, 119
- Instrumenten** (der expeditie), 23, 27-28,
45, 73
- JACHT**, 221, 308-316
huidbeschildering bij, 117
soorten wild, 308-315
jachthutten, 310, 315
jachtwijzen, 309-316
valkuilen, 310
- strikken en vallen, 312-315
lijmroeden, 315
jachtpaden, 339
 grensafsluiting van jachtgebied, 633
Jobstranen (coix lacryma Iobi), 124, 171,
178
 als afweermiddel, 621
Joewò (feest; eig. slachten), 586
 joewò êkina, 587-597
 joewò orè, 597-599
 joewò kède, 599
- KALEBAS:**
als penisoker, 138, 147
als oorsieraad, 168
bergplaats voor sirihekalk, 276-277
gewas, 294
voor as voor doden, 753
- Kalk:**
als sirihek-ingredient, 276
kalk blazen of strooien, 106
= wit, 550
- Kalmoeswortel**, 171
als liefdesamulet, 695
bij bescherming tegen ziekte, 628
- Kammen** onbekend, 165
- Kangoeroe:**
aanduiding van, 552
verbod van jagen en eten van, 635, 675
als totemistisch klassedier, 672-676
- Kannibalisme**, 520, 636
- Karakter**, 95, 460, 505-527, 670-671,
677-678
verschil in — bij de diverse stammen,
522-525
- Karang** (koraal), 78
- Kartering**
zie: *Cartering*
- Katjang ketjipir** (*Psophocarpus tetrago-
nolobus* D.C.) 294
- Kauri:**
zie: *Schelpen*
- Kigi:**
zie: *Schelpen*
- Kind:**
verzorging en opvoeding, 726-730
kindertal bij huwelijk, 713-716
tweelingen, 721
kindermoord, 717-719
kindersterfte, 726-727
speelgoed, 727-728
kinderspelen, 728-729

- Kladi** (taro, tales, *Colocasia antiquorum*), 98, 229, 230, 292-293, 298, 303
meel van — in gebruik bij versiering, 556
- Klapper:**
als penisbedekking, 147-148
- Kleding**, 129-160
doeleinden, 129
invloed van klimaat op, 130-134
gehardheid van het lichaam, 132-133
gevaren van — voor natuurmensen, 134-135
angst voor, 154-155
schaambedekking, 137-159
der mannen:
peniskoker, 137-154, 186, 275, 746, 752
vervaardiging 138
vorm, versiering, 138-139
als bergplaats, 139-140, 738
wijze van dragen, 140-144
verspreidingsgebied, 144-146
betekenis, functie, naam, 147-154
peniskokerdans, 152-153, 599, 682
penisdop, 146-147
penisnetje, 145
penisschortje, 145-146
penisschelp, 175
der vrouwen, 155-159
rokjes, schortjes, 155-158, 746, 752
graskussens, 158
gordels, 158
nettas, 159
regenkap, 132-133, 135-137
kap van touw voor mannen, 137
kleding der kinderen, 160
kleding bijrouw, 762
verkleeding (jongens als meisjes), 596, 603
man als vrouw, 128, 695
vermoening: jongens als spook bij ziekte, 629
- Klei:**
als verfstof, 113-115
genezende werking van, 117, 737
- Kleuren**, 548-550
gevoel voor, 549
namen van, 549-550
i.v.m. mensen, 550
- Klimaat** (in de bergen), 130-131
- Knoop:**
vastleggen van onheil in, 632, 760
- Koegi** (algemeen geestesbegrip), 611-612
- Koeskoes:**
i.v.m. kleur, 549
aanduiding van, 552
scrotum van — als eroticum, 618
- Koken** (bij Berg-Papoea's onbekend), 224
- Komkommer**, 294
- Kookwater** (voor expeditie)
bereiding van — uit nat mos, 44
uit bekerplant (*nepenthes*), 45
- Koop:**
op bon, 503
telling bij, 544
- Koppensnellen**, 520, 635
- Kralen:**
als versiering, 124, 167-169, 171, 549, 598
als ruilmiddel, 267, 541
antieke — als versiering en geldsurrogaat, 174, 265, 357
moderne — en hun benaming, 174-175
als honorarium voor geestenbezweerder, 625
als huwelijksgeschenk, 700
- Krceft:**
soorten, 316-317
vangst, 319-320
verbod van eten van, 226, 635
- Krijgskledij:**
veren hoofdtooi bij, 162, 164
- LABOE**, 138-139, 190, 294, 402
- Ladang**, 281-282, 284, 287-288, 294, 302
- Laurieblad:**
als eroticum, 618
- Leeftijd**, 738-739
- Leefwijze**, 220-224, 232-233
- Lichaamsdelen:**
zie: *Telwoorden*
- Luizen:**
vangen van, 223
- MAAGD:**
aanduiding voor, 552, 681, 698
maagd hoog gewaardeerd, 691
- Maaltijd:**
bereiding van (smoren, stomen, roosteren), 224-225

- verzoeningsmaaltijd, 99
- Maan:**
 schijn gestalten, 547
 maan als god, 607-608
 paring van zon en, 607
 maan in toverformule, 626
 maangod roept bij dood ziel terug, 638
 hurkende houding der doden nabootsing van —? 758
- Magie:**
 bladeren voor magische doeleinden, 190, 216
 varkensbloed tegen ziekte, 303
 vederversiering bij pijlen, 472
 magische handelingen jegens vreemdelingen, 105
 magische stenen bij pseudo-bloedceremonie, 106
zie ook: Varken
 magische cirkel, 631-632, 635
 magische gebruiken bij tuinbouw, 299
- Mais**, 272, 402
- Makassaren**, 265
- Malaria:**
 geen — in hooggebergte, 733
- Malindjoe-boom**, 156, 370
- Markt:**
 varkensfeest —? 595, 599, 600
- Marschroutes der verkenningspatrouilles**, 25-30
- Medelijden:**
 uiting van, 553
- Meetkundige figuren**, 545
- Mens:**
 ontstaan van, 607-608
 mensenstenen, 619-620
- Menstruatie**, 159, 692, 699, 719, 730
- Merk:**
 eigendomsmerk in oren en staart van varkens, 303
- Mes:**
 stenen, 127, 423-424, 450-451, 699
 petrografisch onderzoek, 914-920
 benen mes, 212, 452
 bamboe mes, 127, 212, 453-454
- Migoe-bladeren:**
 bij ziektebezwering, 629
- Mineralen**, 914-920
- Moka (parelmoerschelp)**, 604-605
 mokafeest, 604-605
- Mondharpje**, 582-584, 938, 946-947, 985
- Monogamie**, 643-644, 708-711
- Moord:**
 op heksen, 633
 op kinderen, 717-719
 ziel van moordenaars, 640
- Muis:**
 bij bezweringsformule, 625, 640
 ziel in gedaante van, 641
 muizenfeest, 153, 599
- Mummies**, 747-748, 750
- Muziek**, 575, 581-585
 enige muziekinstrument mondharpje, 582-584
 termen i.v.m. mondharpje, 583-584
 blazen op bladeren, 585
 alleen Tapiro ook benen instrument, 585
 gevoel voor westerse muziek, 496
zie voorts Aanb. II. in het bijzonder:
 vocale muziek der Berg-Papoea's 929-938
 structuur der muziek, 930-931
 bezongen onderwerpen, 931
 hooggebergte-liederen, 933-938
 mondharpje 938, 946-947, 985
- NAALD:**
 bij neusdoorboring, 119
 benen, 452, 737
- Naam:**
 angst om — uit te spreken, 633-634, 725
 benaming van familieleden, 706
 geven van namen en hun betekenis, 722-726
 naamsverandering, 723
 onderzoek naar benaming familiebetrekkingen, 785
- Naamvorming:**
 mensen van de meren, 81
 geesten (blanken)bijl, 104
 bij dieren, 306, 502
 bij levensmiddelen, 500
 watervliegtuig-brulprauw, 497, 608
 bij windstreken, 546
- Nagels**, 127
- Nassa:**
zie: Schelpen
- Nederzettingen**, 188-189, 216-219
 ligging en karakter, 63, 188-191, 280, 642
 ompagging, 190-191

- wijze van wonen van gezinnen, 216-217
 namen van, 218-219
 Neolithische werkplaatsen, 324, 408-412, 667
 Nettas:
 soorten en vormen, 136-137; 373-377
 als hoofdbedekking, 123, 136
 wijze van dragen, 123, 159
 als bruidsprijs, 702
 Neusdoorboring, 118-120
 varkensvlees bij, 225
 dans bij, 563
- OEBI (bataat), 92, 98-99, 225, 229-230, 263, 303
 belangrijkste voedingsgewas: oebi dja-wa (Ipomoea Batatas), 292
 oebisoorten, 292
 uitplanten en oogsten van, 292-293
 herkomst, 295-300
 invoer — van invloed op bevolkingsdichtheid, 715-716
- Offer:
 varken als, 305
 bij oprichten huis, 589
 aan geesten, 613
 bij varkensfeest idee van — ?, 600, 605
 offerfeest, 641
 offertafeltjes, 191, 641
 Ontdekkingsreis-Carstensz (1623), 39
 Ontdekkingsreis-Dumont d'Urville (1839), 49
 Ontdekkingsreis-Jacob Weyland (1705), 53
 Ontdekkingsstochten na 1900, 1-18
 Onzedelijkheid:
 bij muizen-feest, 153
 Oogst:
 dansfeest bij, 563
 Oordoorboring, 120-121
 varkensvlees bij, 225
 oorverminking bij rouw, 771
 Oorlog:
 mnemonische tekens bij oorlogstoestand, 90
 oorlogvoering, wijze van, 481-484
 Opperwezen (tevens hemel), 608
 Opschik, 160-186
 materiaal voor, 161
 hoofdtooi (veren), 162-164
 haarpijlen, 164
 „kalotje", 165
 voorhoofdsbanden, 165
 neussieraden, 165-167
 oorsieraden, 120, 167-168, 557
 halssieraden, 168-172, 226, 616
 halssnoeren als afweermiddel, 621, 633
 borstsieraden, 172-175
 armbanden, 175-176
 sieraden als bruidsprijs, 702
 mannenlenden- of buikgordels, 176-179
 rug- en zitvlakversieringen, 179-180
 siertassen en versierde draagnetten, 180-185
 schildjes, 183-184
 vormenrijkdom in opschik, 186
 opschik van dode, 747
 Opvoeding:
 in bevriende stam (fosterage), 333-334
 Orchideestengelbast (dendrobium), 137, 143, 158, 163, 168, 171, 179-180, 389, 391, 470-471, 479, 549
- PAGGER, 189-191, 194
 samenstelling, 286-287
 overschrijding van, 287
 houtstapelning bij, 287
 pagger om dodenhuisje en graf, 746, 749
- Palmhout, 199
 pijl en boog van, 461, 464, 467-468
 Pandanus, 135, 156, 158, 221, 225, 239, 246-247, 253, 257, 285, 310, 448, 594, 732
 speen van wortel van, 727
 vrucht, 114, 156, 212, 229-230, 294, 299
 mat, 204, 211, 720
 regenkap, 233, 240
 blad bij haarkapsel, 124
 blad bij peniskoker, 139
 oogst in -blad bewaard, 282
 als dakbedekking, 200
- Pantser:
 borst- van rotan, 384-387
 als verdedigingswapen, 479-480
- Paradijsvogel
 i.v.m. dans, 566
 i.v.m. muziek, 584
- Participatie, 625, 627
 Patrilineaal stelsel, 673-674, 703-707
 Pederastie, 514, 596, 709-710

Pemali

zie: *Verbodsbepalingen*

Penis:

verminking van, 128, 695

— in mannennaam, 723

benaming onderdeel mondharpje, 584

Personeel, expeditie:

werkzaamheden, 21-22, 25-26, 30

Phallos, 574**Phrattie:**

als clanindeling en voorbeelden, 673-674, 705

Pinang (betelnoot, arecanoot), 221, 257, 274-277

Pisang (*Musa sapiens*) 190, 294-295, 298

Pisang (*Musa acuminata colla*), zaden als versiering, 167, 171

Plant:

plantmateriaal voor kleding en versiering, 280

plantnamen in clannamen, 673, 675

plantenrijk verdeeld in twee klassen als clantotems, 673

Polygamie, 218, 643-644, 708-11, 713

Pop:

waarin ziektegeest wordt uitgedreven, 625

Portugezen, 262, 264, 272

Portugese titel voor hoofd v. nederzetting, 650

Pottenbakken onbekend, 211

Prauw, 318-319, 448

Prehistorie, 297

Priem, benen, 136, 452, 737

Puberteit, 160

neusdoorboring bij, 119, 699

uittrekken van schaamharen bij, 127

naamsverandering bij, 723, 730

Pygmaeën, 665

Pijn:

hulp der goden bij, 609-610

magische steen tegen, 620-621

RECHTEN, 676-678

grondrecht, 676-677

bezitsrecht, 676-677

privaat- en familiebezit, 677

erfrecht, 678

eigendomsrecht van man op vrouw, 692

Regen:

ontstaan van, 607

regenboog als geest, 610

voorstelling van, 610

Reukwerk, 185

Rotan, 200, 203-205, 221, 236, 286, 450

vlechtwerk, (spiraal- en kruisvlecht-
ting), 384-389, 394-405

versiering v. -vlechtwerk, 389-393

omvlechting bij bijklingen, 434-442

boogpees, 466

Rotstekening:

handafdrukken op, 774

Rouw:

gebruiken, 761-775

huidbeschildering bij, 104, 115-117

insmeren met modder enz., 761-762

neerhalen van huis van dode, 762

vingermutilatie, 128, 742, 763-775

keuze der vingers, 765-768

amputatie, 768-769

betekenis, 769-771

handafdrukken met gemutilleerde vin-
gers op rotstekeningen, 774

zelfverminking symbolisch voor men-
senoffer, 775

verminking van oren, 771

weduwendoodpijning, 771-772

voor varkens, 304

Ruderaal-planten, 295**Ruil:**

middelen, 267, 322-323, 325-326, 328

van vrouwen, 325-326

inheemse benaming van ruilobjecten,
366

intensief ruilverkeer, 321-322

Rijst, 402**SAGO, 296**

Sandelhout, 266

Schaambedekking, 137-159

der mannen, 137-155

der vrouwen, 155-159

zie: *Kleding*

Schaamtegevoel, 148-149, 679-688

Schaduwbeeld:

gebruiken van —, 116

stelen van — (= ziel), 632, 638

= ziel, 637

Schaken van vrouw:

gebaar voor —, 551, 701

Schedel:

- vervorming, kunstmatige, 128
- bewaring en bewening van, 641, 753
- verering, 753-754

Schelpen:

- als haarversiering, 124
- penisbedekking, 147-148
- ruilmiddel, 267
- schelpengeld, 96, 110, 267, 311, 324-325, 327, 346-348, 720, 743
- schelpensnoer als waardemeter, 543-545
- schelpensoorten, 327, 347
- muziekinstrumenten van —, 947, 953, 985, 992

Moka, 604-605

Nassa

- als versieringsmiddel, 169, 170, 174, 183, 327, 347, 351, 549, 747
- als huwelijksgeschenk en bruidschat, 600, 700-702

Kauri of coury, kigi

- (*Cypraea moneta* en — *annulus*)
- als betaal- en versieringsmiddel, 347-359

verspreiding, oorsprong en benaming, 354-358

symboliek en magische kracht, 357-358, 561

genetische betekenis, 358-359, 561

waardebepaling en depreciatie, 359-366

- Vooits* 107, 139, 149, 165, 173, 213, 323, 326, 336, 493, 500, 506, 523, 525, 561, 566-568, 578, 589, 599, 594, 598, 600, 605, 624, 626, 700-702, 722, 724, 726.

Cymbium, 169, 170-173

Schmink, 106, 114, 328, 391

schminkpartij, 116

i.v.m. kleur, 549

Schop, 290-291

Sexen:

(gescheiden) slapen der, 194, 197, 643

verkeer tussen de —, 683, 697-698

Sirih:

kalk, 114

kauwen, 256, 274-278

spuwen, 277

herkomst, 295

bij wonden, 737

Slang:

geesten in vorm van —, 616-626

eten van — verboden, 616, 635

— bij Dèm lekkernij, 616

-skelet als halsband, 226, 616

Slapen:

gebaar voor, 551

gescheiden — der sexen (al of niet), 194, 197, 643

Smootkuil of -oven, 191, 225, 228-229, 231, 287, 303

Somatische kenmerken der stammen, 669

Spanjaarden, 272, 297, 301

Spel, 728-729

Spiegelbeeld:

angst voor, 502, 638

ziel als, 637

Staart:

(aan de Ndani toegeschreven), 665

Stam en -indeling, 650-668

Mom: afstamming der —, 653-654

aantal zielen der —, 656

naam en taal, 652, 654

woonplaatsen, 655

Ekari: (+ *Jabi* en *Simori*), 656-661

woongebied, 657-658

namen, 659-660

zielen-aantal, 660-661

Wolani (*Boani*, menggroep), 661-662

Oehoendoeni, 663-665

Ndani, 665-667

Dèm, 667-668

ethnische en somatische verschillen, 668-672

verhouding stammen onderling, 670-671

ontstaan van stammen uit paring zomaan, 607

Stamverband bij varkensfeesten en oorlog, 651

Stamboom:

van hoofden, 705, 707, 714

Stamteken:

peniskoker als —?, 152, 154

vrouwenschortje enz. als —?, 159

Steen:

gestoenten, 916-920

magische —, 617-621

-bewerking, techniek, 425-428

-splinters als gereedschap, 451-452

Steentijdperk:

verspreiding van het hedendaags, 406-408

- neolithische werkplaatsen, 324, 408-412, 667
 Ster (Venus), 548
 = geesten of kinderen, 609
 als mannennaam, 723
 Strijd:
 dans bij, 563, 571-572
 Suikerriet (*Saccharum officinarum* R.),
 98-100, 190, 221, 225, 272, 293-294,
 298, 677
 wilde, 467

TAAL:

- gebarentaal, 550-553, 781
 taalkennis der Bergpapoea's, 332-334
 opgave van bestaande woordenlijsten
 der Bergpapoea-talen, 777-780
 wijze van onderzoek, 780-787
 fonetiek en grammatica, 787-803
 talenkaart, 803-807
 Tabak, 95, 190, 204, 206, 252-274, 597
 gebruik algemeen, 252
 bereiding, 253
 wijzen van roken, 253-258, 260-261
 vormen van pijpen, 254-256, 259
 kauwen van, 256, 266
 tabak al of niet inheems, 257, 261-274
 inheemse benaming, 268-271
 als ruilmiddel, 267
 tabaksoorten, 272-273
 herkomst, 295, 297
 als bruidprijs, 702
 Taboe:
Zie: Verbodsbepalingen
 Tand
 tandenvijlen, 121-122
 — van dieren als gereedschap, 452,
 555
 — als versiering, 165-167, 173-174,
 557
 Tatoeage, 117-118, 554
 Tellen, 528-545
 telwoorden (o.a. lichaamsdelen; bete-
 kenis), 529-540
 telwoorden als tijdsaanduiding, 534
 talstelsels, 535-542
 hulpmiddelen bij, 543-545
 Toema, 646-648, 651
 Toempal, 556-562
 Toorn:
 uiting van, 553

- Totemdier:
 varken als, 308
 kangoeroe en buidelmarter als, 672-675
 Totemistisch twee-klassensysteem, 672-
 675
 Touw:
 vlechtmateriaal, 368-384
 soorten touw uit boombast, 368-369
 vervaardiging, 372
 vlechtsystemen (spiraal- en kruisvlech-
 ting), 375-384, 394-405
 versiering van touwvlechtwerk, 389-
 393
 -rokjes, 157, 158
 Toverij, 616-621
 toverformules, 626-627
 Transmissie van ziekte op varken, 629
 Tripang, 265
 Tuinbouw, 279-300
 ontginning, 281, 285-286, 288
 wissel- en rooibouw, 282-283
 bemesting (gras en as), 284, 286, 291
 paggers, 286-287
 drainage, 74, 76, 288-290
 vormen van tuinen, 288-289, 291
 aanleg van bedden, 290-291
 schop 290-291
 cultuurgewassen en vruchtbomen, 292-
 299
 magische gebruiken bij —, 299
 tuinbouw in familieverband, 300
 merktekenen, 300
 zeggingschap hoofd, 300
 aanleg van miniatuurtuin bij ziekte,
 629-630
 naam voor gezin: tuin, 643
 bezitrecht op tuinen, 676-677
 Tijdrekening, 534, 544-548, 591
 tijndeling (dag en maan), 547-548
 seizoenen, 548
 rotantouw met knopen om dagen af te
 tellen, 591
- VAARTUIGEN:**
 éénboomkano, 318
 prauw en vervaardiging, 318-319
- Varken:**
 varkensteelt, 300-308
 herkomst en soorten, 301
 castreren, 302
 scrotum als rooksel, 302
 blindmaken van, 302

- varkensbloed voor magische doeleinden, 96-97, 102, 105, 303, 306, 358, 629-630
- zogen van — en hond door Papoea-vrouwen, 303-304
- rouw voor, 304
- benamingen van, 304-305
- als teken van welvaart, 305
- als offerdier, 305
- spijsverbod bij varkens 306-308
- als totemdier, 308
- als handelsartikel, 324-325
- prijs van, 361, 595
- meten van — om prijs te bepalen, 543-544
- als bruidschat, 702-703
- slachten van — bij ziekte, 627, 629-631, 634, 638
- slachten van — bij geboorte, 721-722
- „ „ „ bij dood, 741, 743
- doden van, 227-228, 474, 478, 496, 633-634
- pijlen van — bij contact met blanken, 92-93, 95-96
- bij begroeting, 101-102
- bij verzoening, 99, 482
- i.v.m. kleur, 549
- aanduiding van — door gebaren, 552
- ziel van, 640, 741
- diefstal van, 678
- varkensfeesten, 586-605, 682-683
- inheemse indeling, 586-587
- duur, 587
- oprichting der mannenhuizen, 588-589
- feestterrein, 589-590
- oprichting der varkenshuizen, 590
- verloop der feesten, 591-599
- sociale en religieuze betekenis, 599-605
- huidbeschildering bij --, 116-117
- pijl- en boog bij —, 466-467
- varkensfeest als markt, 328, 603-604
- varkenspenis als oorsieraad, 168
- spek tegen koude, 133
- vet voor huid, 114
- vet voor insmeren bijklingen, 427
- vlees, 225, 228, 231, 301
- tanden als versiering, 165-167, 173-174
- tanden als schraper, 180-183, 306
- verblijven, 189, 196-197, 203-204, 209-210, 303
- Verbodsbepalingen (*taboe* en *pemali*), 109, 621-623, 629-630, 633-635, 651, 678
- verbod van eten van kreeft, 226, 635
- schillen weg te werpen bij varkensfeest, 597, 634
- van werk na sterfgeval, 639
- van huwelijk tussen leden zelfde clan, 645, 705
- van huwelijk tussen diverse stammen onderling, 670
- van eten totemdieren, 672-673
- van coitus tussen ongehuwde mannen en maagden, 690
- van samenleving vóór bruidschat is voldaan, 700
- om naam uit te spreken, 616, 725-726
- gebaar voor, 552
- van meensmen van niet-toebereid vlees bij dodenmaaltijd, 743
- rotandraad als taboeteken, 622
- Verdediging:
- ompagging van kampong als, 190
- Verfstof (voor huidbeschildering), 114-116
- Vergif (van pijlpunten), 472
- Verhuizing:
- wegens familieveten, 285
- boze geesten, 613
- Verkeer:
- verkeerspaden, 336-340
- bruggen (vaste, ligger-, en hang-), 340-346
- transportmiddelen, 346
- Verloving:
- geschenken bij, 579, 699-700
- Verwantschap:
- systeem, 703-705
- benamingen, 705-707
- Verwondering:
- uiting van, 553
- Verzoeningsmaaltijden, 99
- Vet:
- dierlijk en plantaardig, 299, 732
- Vingermutilatie:
- zie: *Rouw*
- Visvangst, 316-320
- visgerei, 212
- meerval enige vissoort, 316
- kreeftensoorten, 316-317

kreeftenvangst, 319-320
 pijlen bij kreeftenvangst, 475
 slakken, 317
 visgebieden afgebakend, 320
 rammelaar bij, 946
Vlechtwerk, 368-405
 touwvlechtwerk, 370-384
 vervaardiging v. touw, 372
 vlechtsystemen, 377-383 (spiraal- en kruisvlechting)
 biezenvlechtwerk, 384
 rotanvlechtwerk, 384-389 (spiraal- en kruisvlechting)
 versiering v. h. vlechtwerk, 389-393
 overzichtstabellen v. spiraal- en kruisvlechting, 394-396
 theorieën (Graebner en Lamster), 397-405
 areaal-indeling van Lamster, 403-405
Vlieg:
 vrees voor — als lijkeneter, 626-627
 vuurvlieg brengt ziel naar zielenland, 638
Vliegtuig:
 reactie op, 497-499
Vlooiën, 125
Voedsel:
 bereiding van het, 224-232
 — der zuigelingen, 726
 symbolisch karakter van, 98-99, 732, 738
Voetsporen:
 bezweren van zand uit, 627, 678, 744
Vogeljager, 271
Voorouders
 aanroepen der, 96, 588, 717, 761
 toorn der — bij kleding, 155
 zang voor, 577
 oproepen zielen, 641
 voorouderpaal, 105, 119
 —steen, 620
 —verering, 640-641
Voortekenen:
 uit ogenstand van doden, 748
Vrede:
 varken bij vredesceremoniën, 305
 dans bij, 563
Vreemdelingen:
 bloedceremonie, 102, 105
 magische handelingen jegens, 105
 varkensvlees bij komst der, 225
Vriendschap:

varkensvlees bij sluiten van, 96, 225
Vrouw:
 —en toeschietelijk bij contact expeditie, 92, 107
 ruil van, 325-326
 koopprijs van, 362
 behandeling en kastijding van, 712
 arbeid van de, 135, 292-293, 303, 371, 450
 zie verder: Arbeidsverdeling
Vruchtbaarheidsstenen, 299, 618
Vuur en vuurgereedschap, 234-240
 -wachter, 133, 234
 armband als vuurkoord, 176
 -plaat, 194-196, 203-205, 210-211, 233
WAARDEMETER:
 schelpensnoer, telraam, knopentouw, 543-545
Wapens, 456-481
 houw- of slagwapens onbekend, 456
 strijdbijl, 456-457
 werpbijl, 457
 dolk, 457
 speer en -werper, 457-459
 pijl en boog, 459-478
 boog materiaal, 461
 -vorm, 462-466
 -bewerking, veerkracht, versiering, 464-466
 -pees en bevestiging, 466-467
 pijl materiaal, 467-468
 -soorten, 468-473
 -versiering, 472, 556
 vergiftigde pijlpunten, 472
 indeling pijlvormen, 473-475
 pijl bij lijkbezorging, 746
 pijl tegen boze geesten, 622
 hanteren van pijl en boog, 476-778
 id. i.v.m. vingermutilatie, 764-765
 gebaar voor schieten met pijl en boog, 551
 rotanpantser, 479-480
 armbanden ter bescherming, 480-481
 schilden, 481
Water:
 vrees voor, 133-134, 734
Wedergeboorte, 758
Weduwe, 710
 rol van — jegens ongetrouwde mannen, 713
 doodpijling van, 713, 772

- Werktuigen, stenen, 406-455**
zie: Bijl, Mes, Beitel
 wijze van vervaardiging van, 425-428
- Wildhout:**
 pijl en boog van, 461, 463, 467-468
- Windscherm, 133**
- Windstreken, 546**
 richting: links en rechts onbekend, 545
- Worm:**
 geest in —, 616
- YAM (Dioscorea alata), 293, 298**
- Ijzer:**
 als ruilmiddel, 267
 binnendringen van het, 407-408
- ZADEN**
 als versiersel, 124, 167, 170-172, 183, 549
 poppetjes van, 625
 als liefdesamulet, 695
- Zang, 233, 565, 569, 574-581**
 sfeer en entourage bij, 576-577
 liefdesgezag, 578-579
 dodenzang, 579-580
 onderwerpen van gezangen, 580-581
zie ook bijl. II, in het bijz. 929-938
- Zedelijkheid, 679-696**
 peil der — der Bergpapoea's, 686-687
 zedelijkheidstheorieën, 685-686, 688
- Zeeslak (Cymbium diadema Lm.), 170-173**
 -mossel (wschl. Melo diadema), 172-173
- Ziekte:**
 geestenbezweerder bij, 177, 616, 623-625, 627
 wijzen van genezen van, 177, 627-632
 vangen van ziektegeest, 631-632
 beblazen bij, 516, 630, 636, 737
 slachten van varken bij, 627, 629-630
 varkensvlees bij, 225, 305
 varkensbloed bij, 303, 629
 transmissie van — op varken, 629
- klei bij ziektebezweering, 117
 gember koortswerend, 106
 gordel tegen, 177
 kaurischelp als afweer tegen, 358-359
 ontstaan van — door trappen op schillen, 597, 634
 id. door slechte geesten, 616
 pop, waarin ziektegeest wordt uitgedreven, 625
 verbranden van gevaarlijke zieke, 738, 749, 756
 vermomming als spook bij —, 629
 soorten —, 733-736
 gezang bij verdrijving, 936
 dans bij -verdrijving, 944
- Ziel, 636-641**
 zetelen van — in hoofd en buik, 122, 637
 — in spiegelbeeld, 502, 637
 schaduw als —, 632, 637
 begrip ziel (= adem, bloed), 636
 wijzen van verlaten van — bij dood, 637-639
 vastbinden van lijk ter verhindering terugkeer ziel, 759
 — van dieren, 640
- Zielenland, plaats van, 637-640**
- Zindelijkheid, 223, 634**
 varkens als reinigingsdienst, 192
- Zogen:**
zie: Varken, Hond
- Zon:**
 als godin, 607-608
 paring van — en maan, 607
 — in toverformule, 626
- Zout, inheems, 206, 241-252**
 zoutkoek, 248-249
 als ruilobject, 94, 251, 323-324
 —oplossing in fopspeen, 727
 — om lijk te mummificeren, 747
- Zwangerschap, 719**
 kaurischelp beschermend bij, 358
 magische steen voor, 618
 onthouding van vleesvoeding bij, 719
- Zwemmen, 320**

ERRATA DEEL I

- p. 10 r. 20 v.b. leze men „Februari” i.p.v. „April”.
- p. 11 r. 12 v.b. leze men „Einde 1936” i.p.v. „Na terugkomst van CATOR...”
en 11 r. 17 v.b. „1936” i.p.v. „1937”. Immers, de ontdekking van de Wisselmeren vond plaats na de expeditie Colijn. De chronologische volgorde der ontdekkingstochten op p. 10 en 11 is dus als volgt:
28. eerste alinea — 30. expeditie Colijn — 28. tweede alinea (ontdekking Wisselmeren) — 29. eerste tocht van Dr. CATOR.
- p. 17 r. 11 v.o. plaatse men „43” vóór: „Een expeditie ...”.
- p. 34 r. 5 v.b. De hier aangekondigde „terreinprofielen” zijn niet in het boek opgenomen.
- p. 122 r. 10 v.o. De verwijzing „(Zie afb. in deel III)” vervalt. Voor een afbeelding van de lange staarten bij de Goliath-bergstammen vergelijkte men T.A.G. 1911, p. 823 (foto DE KOCK).
- p. 145 afb. 33 leze men in het onderschrift „Agindora” i.p.v. „Agindoa”.
- p. 156 r. 16 v.o. malindjoe-boom: deze spelling is evenals de spelling melindjo vulgair Maleis. Ook de minder juiste spelling manindjoe of biindjo (p. 370 r. 12 v.o.) kwam wel voor. De juiste Indonesische spelling luidt thans: belindjo.
- p. 298 r. 1 v.o. leze men „Artocarpus” i.p.v. „Artoearpus”.
- p. 339 r. 10 v.b. leze men „(zie p. 130 en 132)” i.p.v. „(zie p. 239)”.
- p. 362 r. 11 v.b. leze men „noodgedwongen” i.p.v. „noordgedwongen”.
- p. 370 r. 12 v.o. leze men „gnemon” i.p.v. „gnemom”.
- p. 372 r. 6 v.o. leze men „(p. 452)” i.p.v. „(p. 542)”.
- p. 388 r. 17 v.o. leze men „daarbij” i.p.v. „daarij”.
- p. 397 r. 7 v.b. leze men „Spiralwulstkörbe” i.p.v. „Spiralwustkörbe”.
- p. 416 fig. c in de linkse figuur is abusievelijk de arcering weggefallen.
- p. 461 r. 14 v.b. leze men „bogen” i.p.v. „bomen”.
- p. 464 r. 1 v.b. in het woord „gegeven” is de eerste e uitgevallen.
- p. 470 r. 13 v.b. tussen „het” en „gedeelte” het woord „basale” invoegen.